

วิทยาการ การพัฒนาสังคม หลังยุค4.0

FROM DIGITAL TRANSFORMATION
→
TO HUMAN TRANSFORMATION

ผศ.ดร.พรทิพย์ เตชะสมบุญภักดิ์ ❀ ดร.วสันต์ ลีมรัตนภัทรกุล

THE EVOLUTION FROM TECHNOLOGY TO HUMANITY

วิทยาการ การพัฒนาสังคม หลังยุค4.0

FROM DIGITAL TRANSFORMATION
→
TO HUMAN TRANSFORMATION

ผศ.ดร.พรทิพย์ เตชะสมบุญนาทิจ ✨ ดร.วสันต์ ลีมรัตน์ภัทรกุล

THE EVOLUTION FROM TECHNOLOGY TO HUMANITY

หนังสือ วิทยาการพัฒนาลังคมหลังยุค4.0:

จาก Digital Transformation สู่ Human Transformation

จัดทำโดย : - ผศ.ดร.พรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ

- บช.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- บธ.ม. มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญบริหารธุรกิจ
- รป.ม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- พธ.ด. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- ดร.วสันต์ ลิ้มรัตนภัทรกุล

- ร.บ. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช
- พช.ม. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ปร.ด. (พัฒนศึกษา) มหาวิทยาลัยศิลปากร

ที่ปรึกษา:

1. ศ.ดร.จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
2. รศ.ดร.สุพล สุยะพรหม รองอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ISBN :

พิมพ์ครั้งที่ 1: กรกฎาคม 2569

ราคา: บาท

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
หมู่ 1 ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
13170 โทร 035-248-000 ต่อ 8773,8770 โทรสาร035-248-013

ออกแบบปก : ผศ.ดร.พรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ

คำนำ

ในยุคที่โลกหมุนด้วยเข็มนาฬิกาของเทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ (AI) เรามักถูกตั้งคำถามว่า "ความก้าวหน้าเหล่านี้มีขึ้นเพื่อสิ่งใดและเพื่อผู้ใด"

หนังสือ "วิทยาการพัฒนาระบบสังคมยุค 4.0" เล่มนี้เกิดขึ้นท่ามกลางความย้อนแย้งที่น่าสนใจของสังคมไทย แม้เราจะประสบความสำเร็จในการวางโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลที่ล้ำหน้าเป็นอันดับต้นๆ ของภูมิภาค แต่ดัชนีการพัฒนามนุษย์ (HDI) กลับเริ่มแสดงสัญญาณถดถอยและชะงัก

ปรากฏการณ์นี้สะท้อนชัดว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีเพียงลำพัง ไม่ใช่หลักประกันของคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนหากเราขาดกลไกที่ "มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง"

จุดประสงค์หลัก ของหนังสือเล่มนี้คือการนำเสนอทางออกเชิงระบบผ่านทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory หรือ HCST)

เพื่อตอบคำถามสำคัญว่า ประเทศไทยควรขับเคลื่อนสังคมอย่างไรในยุคที่ AI เข้ามาเปลี่ยนโครงสร้างของโอกาสและข้อจำกัดในทุกมิติ

โดยหนังสือจะพาผู้อ่านร่วมเดินทางผ่านเรื่องราวและกระบวนการพัฒนาที่สำคัญใน 10 บท ดังนี้:

รากฐานและวิวัฒนาการ: ย้อนดูการเดินทางของศาสตร์การพัฒนาจากการมุ่งเน้นการเติบโตของตัวเลข GDP สู่การสถาปนา "ศักยภาพมนุษย์" ให้เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา

ความท้าทายในยุค AI: วิเคราะห์ "ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรม" (Equity Paradox) ที่เทคโนโลยีสามารถเป็นได้ทั้งตัวขยายศักยภาพและตัวสร้างความเหลื่อมล้ำครั้งใหม่

กลไกเปลี่ยนผ่านสังคม: เจาะลึกบทบาทของ "นวัตกรรมสังคม" ในฐานะเครื่องยนต์กลางที่จะแปรศักยภาพของผู้คนให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่จับต้องได้จริง

ของฐานพื้นที่: แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านที่แท้จริงต้องเริ่มจาก "ระบบนิเวศพื้นที่" และภาวะผู้นำที่ดึงเอาศักยภาพส่วนรวมของชุมชนออกมา

ธรรมาภิบาลและอนาคต: นำเสนอรูปแบบธรรมาภิบาลดิจิทัลและขีดความสามารถเชิงสถาบันที่จะทำหน้าที่เป็น "วาล์ว" กำหนดทิศทางให้สังคมไทยก้าวไปสู่ความยั่งยืนโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

เล่มนี้จึงมิใช่เพียงตำราที่สรุปแนวโน้มเทคโนโลยี แต่เป็น ข้อเสนอเชิงทฤษฎีและนโยบาย ที่มุ่งหวังให้ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ นักพัฒนาสังคม และผู้อ่านทั่วไป ได้เห็น "เข็มทิศ" ใหม่ที่จะนำพาประเทศไทยก้าวพ้น "กับดักการพัฒนาคับเคืองด้วยเทคโนโลยี" ไปสู่สังคมที่มนุษย์สามารถแบ่งปันและมีเสรีภาพในการเลือกวิถีชีวิตที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง

ผศ.ดร.พรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ

ดร.วสันต์ ลิ้มรัตน์ภักทรกุล

26 กรกฎาคม 2569

สารบัญ

หน้า

คำนำ.....	ก
สารบัญ.....	ค
สารบัญภาพ	ฐ
สารบัญตาราง.....	ถ
บทนำ การเปลี่ยนผ่านกระบวนการพัฒนาสังคม	2
รายการอ้างอิง	5
บทที่ 1 วิวัฒนาการการพัฒนาสังคม: จากการเติบโตสู่การพัฒนามนุษย์.....	7
1.1 จุดกำเนิดของศาสตร์การพัฒนา	14
1.1.1 ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory).....	14
1.1.2 ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory).....	15
1.1.3 แนวทางความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs Approach)	16
1.2 การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนามนุษย์	21
1.2.1 กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์.....	23
1.2.2 แนวทางความสามารถ (Capability Approach)	25
1.2.3 การก้าวข้ามผลิตภัณฑ์มวลรวม (Beyond GDP)	26
1.3 แนวโน้มการพัฒนาสังคมร่วมสมัย.....	29
1.3.1 การเป่งบานของมนุษย์ (Human Flourishing).....	29
1.3.2 การพัฒนาที่ครอบคลุม (Inclusive Development)	30
1.3.3 สังคมที่มีภูมิคุ้มกัน (Resilient Society)	30
1.4 ความท้าทายของการพัฒนาศตวรรษที่ 21	35
1.4.1 ความเหลื่อมล้ำ.....	35
1.4.2 การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ.....	36
1.4.3 ช่องว่างทางดิจิทัล	36

1.5 บทสังเคราะห์สู่ HCST Theory.....	41
1.5.1 การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)	41
1.5.2 ข้อจำกัดทฤษฎีและความจำเป็นของการสังเคราะห์ใหม่	43
1.5.3 จากกระบวนทัศน์สู่กรอบทฤษฎี HCST.....	45
ตารางอภิธานศัพท์	47
รายการอ้างอิง.....	50
บทที่ 2 ทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21	54
2.1 การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ (Human Capability).....	60
2.1.1 สมรรถภาพ (Capability)	61
2.1.2 ความสามารถในการกำหนดตนเอง (Agency).....	62
2.1.3 การเสริมพลัง (Empowerment).....	63
2.2 นวัตกรรมสังคม (Social Innovation).....	65
2.2.1 แนวคิดนวัตกรรมสังคม	66
2.2.2 ประเภทของนวัตกรรมสังคม	67
2.2.3 กลไกของนวัตกรรมสังคม	69
2.3 สังคมยั่งยืน (Sustainable Society).....	71
2.3.1 ความยั่งยืน (Sustainability).....	71
2.3.2 ความอยู่ดีมีสุข (Well-being)	72
2.3.3 ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Social Cohesion)	73
2.4 ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลัก	75
2.4.1 จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม.....	75
2.4.2 จากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน	77
2.4.3 วงจรป้อนกลับ (Feedback Loop).....	79
2.5 กรอบแนวคิดการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง.....	82
2.5.1 องค์ประกอบแกน (Core Constructs).....	83
2.5.2 กรอบแนวคิด (Conceptual Framework).....	86

2.5.3	ฐานข้อเสนอ (Proposition Foundation).....	86
2.5.4	แก่นบทเรียนจากทฤษฎี HCST สำหรับศตวรรษที่ 21	89
	ตารางอภิธานศัพท์	91
	รายการอ้างอิง.....	95
บทที่ 3	ไทยแลนด์ 4.0: ข้อจำกัดของการพัฒนาด้วยเทคโนโลยี.....	99
3.1	วิวัฒนาการของนโยบายไทยแลนด์ 4.0.....	104
3.1.1	แนวคิดไทยแลนด์ 4.0	105
3.1.2	เป้าหมายไทยแลนด์ 4.0.....	109
3.1.3	ผลลัพธ์ไทยแลนด์ 4.0	112
3.2	ข้อจำกัดของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี	115
3.2.1	อคติเชิงเศรษฐกิจ	116
3.2.2	ช่องว่างดิจิทัล.....	119
3.2.3	ช่องว่างของทุนมนุษย์.....	123
3.3	การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในฐานะบริบท	128
3.3.1	เศรษฐกิจดิจิทัล	129
3.3.2	สังคมดิจิทัล	130
3.3.3	รัฐดิจิทัล	133
3.4	เหตุผลของการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง.....	136
3.4.1	การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง.....	137
3.4.2	การเปลี่ยนแปลงทางสังคม	138
3.4.3	อนาคตของการพัฒนา.....	141
3.5	จากข้อจำกัดสู่ทางออก	143
3.5.1	วงจรว่างดุลของการพัฒนา.....	143
3.5.2	โอกาส	146
3.5.3	จากการวินิจฉัยบริบทสู่กลไกการพัฒนา	149
3.6	สาระสำคัญของบทนี้.....	152

3.6.1 ตารางสังเคราะห์ปิดบท.....	154
ตารางอภิธานศัพท์.....	156
รายการอ้างอิง.....	159
บทที่ 4 ปัญญาประดิษฐ์กับอนาคตการพัฒนามนุษย์และสังคม	168
4.1 ปัญญาประดิษฐ์กับการเปลี่ยนแปลงโลก.....	173
4.1.1 ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างในฐานะการเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพ	175
4.1.2 อนาคตของงาน: พลวัตการแทนที่และการสร้างใหม่.....	180
4.1.3 ทักษะแห่งอนาคต: คุณค่าความเป็นมนุษย์ใหม่	184
4.2 ปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนามนุษย์	187
4.2.1 ศักยภาพมนุษย์: ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะปัจจัยแปลงสองด้าน.....	188
4.2.2 การเรียนรู้ตลอดชีวิต: กลไกหล่อเลี้ยงศักยภาพ	192
4.2.3 ภาวะการเป็นผู้กระทำ: เงื่อนไขของวงจรการเปลี่ยนผ่าน	194
4.3 ปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนาสังคม	198
4.3.1 นวัตกรรมสังคม: ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวเร่งที่มีเงื่อนไข	198
4.3.2 บริการสาธารณะ: นวัตกรรมสังคมในระดับที่ขยายทั่วถึง.....	202
4.3.3 การโอบรวมทางสังคม: บทบาทสองด้านของปัญญาประดิษฐ์	206
4.4 ธรรมชาติดิจิทัล	209
4.4.1 ธรรมชาติปัญญาประดิษฐ์: ระบบกำกับทิศทางที่กำลังก่อรูป.....	212
4.4.2 ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรม: ฐานคุณค่าที่กำกับทิศทาง.....	214
4.4.3 ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบ: จากหลักการสู่ความรับผิดชอบ	215
4.5 บทสังเคราะห์.....	219
4.5.1 ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะบริบท	219
4.5.3 จากข้อสรุปของบทสู่กรอบการวิเคราะห์ถัดไป.....	224
4.5.4 คำตอบสำคัญจากบทนี้.....	225
ตารางอภิธานศัพท์.....	227
รายการอ้างอิง.....	233

บทที่ 5 การพัฒนาฐานพื้นที่: ศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคม	239
5.1 การพัฒนาฐานพื้นที่.....	243
5.1.1 แนวคิดการพัฒนาฐานพื้นที่.....	245
5.1.2 ระบบนิเวศพื้นที่	249
5.1.3 ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่.....	253
5.2 ศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่.....	256
5.2.1 ศักยภาพชุมชน.....	258
5.2.2 การเสริมพลังชุมชน	259
5.2.3 ขีดความสามารถร่วม	262
5.3 พื้นที่กับนวัตกรรมสังคม	264
5.3.1 ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต.....	266
5.3.2 การสร้างร่วม.....	267
5.3.3 นวัตกรรมท้องถิ่น	268
5.4 พื้นที่กับการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	270
5.4.1 ชุมชนที่ฟื้นตัวได้.....	272
5.4.2 พื้นที่ที่ครอบคลุม.....	275
5.4.3 ความยั่งยืนท้องถิ่น	277
5.5 บทสังเคราะห์	278
5.5.1 ข้อเสนอเชิงพื้นที่	279
5.5.2 กลไกการเปลี่ยนผ่าน	279
5.5.3 จากพื้นที่สู่เงื่อนไวกำกับ.....	282
ตารางอภิธานศัพท์	284
รายการอ้างอิง.....	288
บทที่ 6 นวัตกรรมสังคมกับกลไกการเปลี่ยนผ่านสังคม	294
6.1 แนวคิดนวัตกรรมสังคม.....	297
6.1.1 พัฒนาการของแนวคิด.....	298

6.1.2 ประเภทของนวัตกรรมสังคม	300
6.1.3 ระบบนิเวศนวัตกรรมสังคม	302
6.2 นวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกตัวกลาง	305
6.2.1 จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรม	305
6.2.2 จากนวัตกรรมสู่ความยั่งยืน	307
6.2.3 กลไกการเปลี่ยนผ่าน	310
6.3 การสร้างคุณค่าทางสังคม	313
6.3.1 คุณค่าสาธารณะ	313
6.3.2 คุณค่าร่วม	314
6.3.3 ผลกระทบทางสังคม	315
6.4 เครือข่ายความร่วมมือและการขยายผล	317
6.4.1 จตุรภาคีนวัตกรรม	318
6.4.2 ความร่วมมือข้ามภาคส่วน	319
6.5 บทสังเคราะห์	323
6.5.1 ข้อเสนอที่สอง ขอบเขต และเงื่อนไข	323
6.5.2 กลไกตัวกลาง	325
6.5.3 จากกลไกสู่เงื่อนไขกำกับ	327
ตารางอภิธานศัพท์	330
รายการอ้างอิง	336
บทที่ 7 ธรรมนูญใหม่สำหรับสังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	341
7.1 ธรรมนูญดิจิทัล: กรอบกฎและเครื่องมือของการเปลี่ยนผ่าน	344
7.1.1 วิวัฒนาการของธรรมนูญ	344
7.1.2 ธรรมนูญอัจฉริยะ	346
7.1.3 ธรรมนูญปัญญาประดิษฐ์	347
7.2 ขีดความสามารถเชิงสถาบัน: รองรับการเปลี่ยนผ่าน	349
7.2.1 สถาบันสาธารณะ	349

7.2.2 ความสามารถปรับตัว	351
7.2.3 สมรรถนะนโยบาย.....	352
7.3 ทูทางสังคม: พลังทางสังคมและความชอบธรรม	354
7.3.1 ความไว้วางใจทางสังคม.....	355
7.3.2 เครือข่ายสังคม	355
7.3.3 การมีส่วนร่วมของพลเมือง	357
7.4 กลไกการกำกับ: สามองค์ประกอบในระบบเดียวกัน	359
7.4.1 บทบาทกำกับของธรรมาภิบาลดิจิทัล	359
7.4.2 บทบาทกำกับของขีดความสามารถเชิงสถาบัน	361
7.4.3 บทบาทกำกับของทุนทางสังคม	361
7.5 บทสังเคราะห์: ข้อเสนอที่สามและตัวแปรกำกับ	363
7.5.1 ข้อเสนอที่สามของทฤษฎี.....	364
7.5.2 ตัวแปรกำกับ	365
7.5.3 การเชื่อมโยงไปสู่การสังเคราะห์ทฤษฎี	367
ตารางอภิธานศัพท์	369
รายการอ้างอิง.....	378
บทที่ 8 การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนและไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง	382
8.1 สังคมยั่งยืน(Sustainable Society)	386
8.1.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน(Sustainable Development).....	387
8.1.2 สังคมที่ครอบคลุม(Inclusive Society).....	388
8.1.3 สังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดี(Well-being Society).....	390
8.2 มิติผลลัพธ์ของสังคมยั่งยืน	391
8.2.1 ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ (Human Well-being).....	392
8.2.2 ความยืดหยุ่นทางสังคม (Social Resilience).....	395
8.2.3 ความเป็นธรรมทางสังคม (Equity).....	398
8.3 วงจรป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์	401

8.3.1	สังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์: กลไกป้อนกลับหลัก	401
8.3.2	สังคมแห่งการเรียนรู้: กลไกเชิงสถาบันของการป้อนกลับ	404
8.3.3	สังคมที่ปรับตัวได้: การป้อนกลับระดับที่สอง.....	405
8.4	การวัดผลลัพธ์: ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวม(GDP).....	408
8.4.1	การวัดเกินจีดีพี (Beyond GDP).....	408
8.4.2	ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข (Well-being Indicators)	411
8.4.3	เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน	413
8.5	การบูรณาการข้อเสนอสู่วงจรทฤษฎีที่สมบูรณ์.....	415
8.5.1	กลไกป้อนกลับ: วงจรเสริมแรงและวงจรควบคุม	415
8.5.2	บูรณาการข้อเสนอ P1 ถึง P4 เป็นระบบเชิงสาเหตุ	421
8.5.3	เงื่อนไขขอบเขตและสะพานสู่การสร้างทฤษฎี	424
	ตารางอภิธานศัพท์.....	428
	รายการอ้างอิงบทที่ 8	435
บทที่ 9	ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	440
9.1	รากฐานทางทฤษฎี.....	443
9.1.1	การบูรณาการทฤษฎี (Theory Integration).....	444
9.1.2	การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)	446
9.1.3	ฐานรากของทฤษฎี HCST (HCST Foundation).....	451
9.2	องค์ประกอบ กลไก และวงจรของทฤษฎี.....	455
9.2.1	องค์ประกอบหลักของทฤษฎี (Core Constructs)	456
9.2.2	กลไกการเปลี่ยนผ่าน (Transformation Mechanism).....	459
9.2.3	วงจรการป้อนกลับ (Feedback Loop)	464
9.3	เงื่อนไขกำกับและขอบเขตของทฤษฎี	466
9.3.1	ตัวแปรกำกับ (Moderating Variables).....	467
9.3.2	เงื่อนไขขอบเขต (Boundary Conditions).....	470
9.3.3	พลังการอธิบายและช่องว่างที่เติมเต็ม (Explanatory Power).....	474

9.4 การทดสอบพลังการอธิบายของทฤษฎีด้วยกรณีศึกษา	476
9.4.1 ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า.....	476
9.4.2 ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและนวัตกรรมชุมชนที่ไม่ขยายผล	480
9.4.3 บทเรียนเปรียบเทียบจากฟินแลนด์ นอร์ดิค และสิงคโปร์	483
9.5 ข้อเสนอเชิงทฤษฎี ผลงานใหม่ และทิศทางการพัฒนาทฤษฎีต่อไป.....	487
9.5.1 ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่หนึ่งถึงที่สาม	488
9.5.2 บูรณาการองค์ความรู้ใหม่ในกรอบ HCST.....	490
9.5.3 ทิศทางการพัฒนาทฤษฎีในระยะต่อไป.....	495
9.6 บทสังเคราะห์และนัยต่อการออกแบบอนาคตสังคมไทย	498
ตารางอภิธานศัพท์	501
รายการอ้างอิง.....	506
บทที่ 10 อนาคตการพัฒนาสังคมไทยในกระบวนทัศน์เปลี่ยนผ่านมนุษย์.....	512
10.1 กระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนา.....	515
10.1.1 การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ (Human Transformation)	515
10.1.2 นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-centered Policy)...	518
10.1.3 ภาพสังคมไทยระยะยาว	522
10.2 การประยุกต์สู่นโยบายและสถาบัน	525
10.2.1 กรอบนโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	525
10.2.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จัดเรียงเป็นสามวาระ	529
10.2.3 การปรับเปลี่ยนสถาบันที่รองรับวงจรการเปลี่ยนผ่าน	533
10.3 วาระการพัฒนาสังคมไทยสามด้าน	537
10.3.1 วาระศักยภาพมนุษย์	537
10.3.2 วาระนวัตกรรมสังคม.....	540
10.3.3 วาระสังคมยั่งยืน	543
10.4 นัยเชิงนโยบายและการจัดวางองค์ความรู้.....	547
10.4.1 นัยต่อระบบนโยบายระดับชาติ.....	547

10.4.2 การจัดวางตำแหน่งระหว่างประเทศขององค์ความรู้.....	549
10.5 การสังเคราะห์ปิดเล่ม.....	552
10.5.1 คุณูปการเชิงองค์ความรู้.....	552
10.5.2 ทิศทางที่ทฤษฎีเปิดไว้และข้อจำกัด.....	554
10.5.3 วิทยาการพัฒนาสังคมในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0.....	555
ตารางอภิธานศัพท์.....	558
รายการอ้างอิง.....	562
ภาคผนวก	567
ดัชนีค้นคำ.....	568
บรรณานุกรม	589
ประวัติผู้เขียน	617
ประวัติผู้แต่ง	626

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1- 1 การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ของการพัฒนา.....	9
ภาพที่ 1- 2 การสั่งสมและซ้อนทับของทฤษฎีการพัฒนาในระยะก่อตัว.....	12
ภาพที่ 1- 3 โครงสร้างความคิดระยะแรกและข้อจำกัดสู่กรอบใหม่	19
ภาพที่ 1- 4 จุดเปลี่ยนเมื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่นำมาซึ่งการพัฒนา.....	20
ภาพที่ 1- 5 การยกมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาแบบ UNDP	24
ภาพที่ 1- 6 การก้าวข้ามผลิตภัณฑ์มวลรวมสู่ระบบการวัดผลหลายมิติ	27
ภาพที่ 1- 7 วงจรเปลี่ยนรูปและเสริมแรงย้อนกลับของสังคมภูมิคุ้มกัน.....	31
ภาพที่ 1- 8 สามแนวโน้มสู่ภูมิคุ้มกันเชิงระบบ.....	34
ภาพที่ 1- 9 ช่องว่างทางดิจิทัลในฐานะอุปสรรคการเปลี่ยนผ่าน.....	37
ภาพที่ 1- 10 ความท้าทายเชิงโครงสร้างและวงจรเสริมในบริบทของHCST.....	40
ภาพที่ 1- 11 สามระยะของการพัฒนา: เติบโต ยั่งยืน มนุษย์เป็นศูนย์กลาง.....	42
ภาพที่ 1- 12 ทฤษฎี HCST: ก้าวสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	45
ภาพที่ 2- 1 กรอบแนวคิดเสรีภาพและการพัฒนาของ Amartya Sen.....	56
ภาพที่ 2- 2 กระบวนทัศน์ของการพัฒนาจากศตวรรษที่ 20 สู่ศตวรรษที่ 21.....	58
ภาพที่ 2- 3 แผนภาพภาพรวมทฤษฎี HCST: องค์ประกอบและเงื่อนไขกำกับ... ..	60
ภาพที่ 2- 4 ศักยภาพมนุษย์: สมรรถภาพ ความสามารถในการเสริมพลัง	65
ภาพที่ 2- 5 ชั้นของนวัตกรรมสังคม:จากผลิตภัณฑ์สู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ	69
ภาพที่ 2- 6 สามมิติของสังคมยั่งยืนในทฤษฎี HCST	74
ภาพที่ 2- 7 ข้อต่อที่หนึ่ง: จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม	77
ภาพที่ 2- 8 ข้อต่อที่สอง: จากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน	78
ภาพที่ 2- 9 เงื่อนไขกำกับ P4: ธรรมชาติดิจิทัล ทูทางสังคม สถาบัน	80
ภาพที่ 2- 10 กรอบทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	81

ภาพที่ 2- 11 กรอบสังเคราะห์ทฤษฎี HCST.....	85
ภาพที่ 2- 12 บทเรียนสำคัญของทฤษฎี HCST.....	90
ภาพที่ 3- 1 เปรียบเทียบการมองเทคโนโลยีแบบเส้นตรงกับเชิงระบบ.....	101
ภาพที่ 3- 2 เส้นทางการพัฒนาสองกระบวนทัศน์.....	103
ภาพที่ 3- 3 ไทยแลนด์ 4.0: จากความทันสมัยสู่ปฏิวัติอุตสาหกรรมสี่.....	107
ภาพที่ 3- 4 การถดถอยของดัชนีการพัฒนามนุษย์ไทย.....	115
ภาพที่ 3- 5 อคติเชิงเศรษฐกิจและการถ่ายทอดความเหลื่อมล้ำข้ามรุ่น.....	119
ภาพที่ 3- 6 กรวยช่องว่างดิจิทัลสามระดับ:.....	123
ภาพที่ 3- 7 ช่องว่างของทุนมนุษย์:.....	125
ภาพที่ 3- 8 การแปลงค่าที่ถูกสกัดสามจุดในการพัฒนาเทคโนโลยี.....	127
ภาพที่ 3- 9 ภาพสองความเร็วของสังคมดิจิทัลไทย.....	133
ภาพที่ 3- 10 รัฐดิจิทัลไทย: โครงสร้างพื้นฐานและธรรมาภิบาลอัลกอริทึม.....	135
ภาพที่ 3- 11 นวัตกรรมสังคมในฐานะเครื่องยนต์แปลงค่า HCST.....	140
ภาพที่ 3- 12 วงจรถ่วงดุลของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี.....	145
ภาพที่ 3- 13 โอกาสเชิงโครงสร้างสามประการในบริบทดิจิทัลไทย.....	149
ภาพที่ 3- 14 เงื่อนไขกำกับของการเปลี่ยนผ่าน HCST.....	151
ภาพที่ 3- 15 จากข้อจำกัดไทยแลนด์ 4.0 สู่ฐานราก HCST.....	153
ภาพที่ 4- 1 ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับปัญญาประดิษฐ์และเงื่อนไข.....	170
ภาพที่ 4- 2 แผนผังเชิงระบบ: ปัญญาประดิษฐ์กำกับทิศทางกลไก HCST.....	172
ภาพที่ 4- 3 ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างกับการเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพ.....	179
ภาพที่ 4- 4 ขั้วความขัดแย้งของตลาดงานในยุคปัญญาประดิษฐ์.....	183
ภาพที่ 4- 5 ทักษะแห่งอนาคต: คุณค่าความเป็นมนุษย์ผ่านกรอบสมรรถภาพ.....	186
ภาพที่ 4- 6 ปัญญาประดิษฐ์ในสองฐานะ: เสริมหรือลดทอน.....	191

ภาพที่ 4- 7	ภาวะการเป็นผู้กระทำ: เงื่อนไขที่AIต้องปกป้อง ไม่ใช่บ้านทอน.....	196
ภาพที่ 4- 8	นวัตกรรมสังคม (P2): AI ในฐานะตัวเร่งเปลี่ยนผ่าน HCST.....	201
ภาพที่ 4- 9	ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรม:การเข้าถึงกับการกีดกัน.....	205
ภาพที่ 4- 10	การโอบรวมทางสังคม (P3): บทบาทสองด้านของAI.....	208
ภาพที่ 4- 11	ธรรมาภิบาลดิจิทัล (P4)	210
ภาพที่ 4- 12	จากจริยธรรมสู่ความรับผิดชอบ	218
ภาพที่ 4- 13	ตำแหน่งเชิงสาเหตุที่แม่นยำของ AI ในแบบจำลอง HCST	222
ภาพที่ 4- 14	AI กับการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	225
ภาพที่ 5- 1	แผนที่ข้อเสนอหลักของ HCST: P1 ถึง P4.....	240
ภาพที่ 5- 2	สามนัยของ Ostrom ต่อทฤษฎี HCST	242
ภาพที่ 5- 3	พื้นที่ในฐานะกลไกการแปลงสู่ศักยภาพมนุษย์	245
ภาพที่ 5- 4	ความล้มเหลว:เปรียบเทียบ OTOP และ OVOP	248
ภาพที่ 5- 5	P1: ศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่ จากฐานปัจเจกสู่ยอดส่วนรวม.257	
ภาพที่ 5- 6	บันไดแห่งการเสริมพลัง: จากพิธีกรรมสู่อำนาจที่แท้จริง	261
ภาพที่ 5- 7	P2: นวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกขับเคลื่อนวงจร HCST	264
ภาพที่ 5- 8	สามเครื่องยนต์ผลิตนวัตกรรมสังคมในระดับพื้นที่	265
ภาพที่ 5- 9	P3: สังคมยั่งยืนระดับพื้นที่ สามมิติที่ต้องบรรลุปพร้อมกัน.....	271
ภาพที่ 5- 10	สามมิติของสังคมยั่งยืนกับวงจรป้อนกลับสู่ชุมชน.....	272
ภาพที่ 5- 11	สามระดับขีดความสามารถบนกรอบเวลาต่างกัน	274
ภาพที่ 5- 12	สิทธิในเมืองและความพอเพียงข้ามรุ่น: สองมิติของสังคมยั่งยืน..	277
ภาพที่ 5- 13	วงจร HCST: กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขกำกับ	280
ภาพที่ 5- 14	วงจรป้อนกลับของการเปลี่ยนผ่าน: HCST Spatial Engine	282

ภาพที่ 6- 1	นวัตกรรมสังคมในฐานะสะพานเชื่อมศักยภาพและผลลัพธ์ชีวิต ...	296
ภาพที่ 6-2	วิวัฒนาการสามยุคของแนวคิดนวัตกรรมสังคม	299
ภาพที่ 6- 3	สามระดับของนวัตกรรมสังคม	302
ภาพที่ 6-4	สามเงื่อนไขในระบบนิเวศนวัตกรรมสังคม	304
ภาพที่ 6-5	กลไกสามประการที่แปรศักยภาพเป็นนวัตกรรม: กรณีศึกษา อสม.	307
ภาพที่ 6-6	สามเส้นทางของนวัตกรรมสังคมสู่ความยั่งยืน	309
ภาพที่ 6- 7	สามขั้นของกลไกการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง	311
ภาพที่ 6- 8	กรอบแนวคิดนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกตัวกลาง.....	312
ภาพที่ 6- 9	สามมุมมองต่อการสร้างคุณค่าทางสังคม.....	317
ภาพที่ 6- 10	จตุรภาคีนวัตกรรม	319
ภาพที่ 6- 11	ห้าเงื่อนไขของความร่วมมือแบบผลกระทบร่วม	320
ภาพที่ 6- 12	สามแนวทางการขยายผลนวัตกรรมสังคม	322
ภาพที่ 6- 13	สามจังหวะของกลไกตัวกลางในนวัตกรรมสังคม	326
ภาพที่ 6- 14	เงื่อนไขกำกับสามประการของกลไกนวัตกรรมสังคม	328
ภาพที่ 7- 1	ระบบกำกับประกอบสามองค์ประกอบของเงื่อนไขกำกับ.....	343
ภาพที่ 7- 2	บันไดวิวัฒนาการของธรรมาภิบาลดิจิทัลสี่ยุค	345
ภาพที่ 7- 3	กีดกัธรรมาภิบาลอัจฉริยะและช่องว่างความรับผิดชอบของAI ...	348
ภาพที่ 7- 4	ความสามารถในการคู่คี่กับภาวะที่ฝังกลบนวัตกรรม	350
ภาพที่ 7- 5	การเรียนรู้เชิงสถาบันและตารางสมรรถนะนโยบาย	353
ภาพที่ 7- 6	สามรูปแบบของเครือข่ายทุนทางสังคม	356
ภาพที่ 7- 7	ความย้อนแย้งของความไว้วางใจและการมีส่วนร่วมของพลเมือง..	358
ภาพที่ 7- 8	สามเส้นทางการกำกับของธรรมาภิบาลดิจิทัล	360
ภาพที่ 7- 9	ผลแบบทวีคูณของเงื่อนไขกำกับสามองค์ประกอบ	363

ภาพที่ 7- 10 ข้อเสนอที่สาม: ระบบกำกับประกอบของทฤษฎี	364
ภาพที่ 7- 11 การวินิจฉัยด้วยตัวแปรกำกับสามองค์ประกอบ	366
ภาพที่ 7- 12 กับดักธรรมาภิบาลบางส่วนในบริบทไทย	367
ภาพที่ 7- 13 สะพานสู่การสังเคราะห์ทฤษฎีในบทถัดไป	368
ภาพที่ 8- 1 ภาพลงตากับความจริงเบื้องหลังการพัฒนามนุษย์.....	383
ภาพที่ 8- 2 กระบวนทัศน์จากแบบจำลองเส้นตรงสู่วงจรป้อนกลับ	385
ภาพที่ 8- 3 สถาปัตยกรรมสามชั้นของสังคมยั่งยืน	386
ภาพที่ 8- 4 ปฏิทรรศน์ของคุณภาพชีวิตเชิงภววิสัยและเชิงอัตวิสัย	394
ภาพที่ 8- 5 ความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างและความเหลื่อมล้ำที่ผลิตซ้ำตัวเอง..	400
ภาพที่ 8- 6 วงจรป้อนกลับหลักจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์.....	403
ภาพที่ 8- 7 การป้อนกลับผ่านสังคมแห่งการเรียนรู้และสังคมที่ปรับตัวได้	408
ภาพที่ 8- 8 การเปลี่ยนเครื่องมือสู่การวัดที่ก้าวพ้นจิตพิ	409
ภาพที่ 8- 9 เครื่องมือวัดหลายมิติ มาตรฐานสากล และบริบทของAI.....	414
ภาพที่ 8- 10 วงจรการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและกลไกป้อนกลับ.....	416
ภาพที่ 8- 11 สวิตช์สลักทิศทาง:ภายใต้เงื่อนไขกำกับที่เข้มแข็งและอ่อนแอ	418
ภาพที่ 8- 12 วงจรการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและกลไกป้อนกลับ.....	419
ภาพที่ 8- 13 เงื่อนไขขอบเขตสามประการของวงจรการพัฒนา.....	425
ภาพที่ 8- 14 มาตรวัดที่แท้จริงของการพัฒนาและหลักไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง	426
ภาพที่ 9- 1 การพัฒนามนุษย์ในฐานะเป้าหมายสูงสุด.....	443
ภาพที่ 9- 2 ก้าวข้ามกระบวนทัศน์การพัฒนาที่ยึดติดกับผลิตภัณฑ์มวลรวม....	450
ภาพที่ 9- 3 ฐานรากทั้งสี่ของการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ	455
ภาพที่ 9- 4 นิยามองค์ประกอบหลักที่ขับเคลื่อนระบบนิเวศสังคม	459
ภาพที่ 9- 5 จุดจบของแบบจำลองเส้นตรงในโลกที่ซับซ้อน.....	462

ภาพที่ 9- 6	วงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ (HCST Master Framework)	463
ภาพที่ 9- 7	ตัวแปรกำกับในฐานะ "วาล์ว" ควบคุมการเปลี่ยนผ่าน	470
ภาพที่ 9- 8	เงื่อนไขขอบเขตที่ชี้ขาดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของทฤษฎี	473
ภาพที่ 9- 9	กรณีศึกษา: ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า.....	479
ภาพที่ 9- 10	กรณีศึกษาที่วงจรติดขัด: ความเหลื่อมล้ำและช่องว่างดิจิทัล	483
ภาพที่ 9- 11	การเปรียบเทียบเส้นทางการพัฒนาข้ามบริบทโลก.....	487
ภาพที่ 9- 12	AI และเทคโนโลยีในฐานะสภาพแวดล้อม	494
ภาพที่ 9- 13	จุดคานงัดเพื่อออกแบบอนาคตสังคมไทย	498
ภาพที่ 9- 14	คำถามสำคัญ: เงื่อนไขธรรมาภิบาล ไม่ใช่ตัวเลือกเทคโนโลยี	500
ภาพที่ 10- 1	โครงสร้างของบทที่ 10: จากกระบวนทัศน์สู่การปฏิบัติ.....	514
ภาพที่ 10- 2	การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์: จากผู้รับสู่ผู้กำหนดทิศทาง	518
ภาพที่ 10- 3	หัวข้อประกอบของนโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	521
ภาพที่ 10- 4	ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะสารตั้งต้นของวงจร HCST.....	524
ภาพที่ 10- 5	กรอบนโยบายสี่ชั้น: จากศักยภาพสู่ความยั่งยืน.....	529
ภาพที่ 10- 6	ยุทธศาสตร์การพัฒนาสามวาระในวงจรเวลา	532
ภาพที่ 10- 7	การปรับเปลี่ยนสถาบันสามระดับ	536
ภาพที่ 10- 8	วาระศักยภาพมนุษย์: ช่องว่างและทิศทาง	540
ภาพที่ 10- 9	วาระนวัตกรรมสังคม: จากชุมชนสู่โครงสร้าง.....	543
ภาพที่ 10- 10	วาระสังคมยั่งยืน: ปิดวงจรและเปิดรอบใหม่	546
ภาพที่ 10- 11	ข้อเสนอเชิงนโยบายระดับชาติ: สามจุดปรับตำแหน่ง	549
ภาพที่ 10- 12	การจัดวางตำแหน่งองค์ความรู้ไทยในเวทีระหว่างประเทศ.....	551

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1- 1	สังเคราะห์วิวัฒนาการของศาสตร์การพัฒนาสังคม	10
ตารางที่ 1- 2	เปรียบเทียบสามสำนักคิดในระยะก่อตัวของศาสตร์การพัฒนา	18
ตารางที่ 1- 3	Modernization: SDG / Human-centred.....	22
ตารางที่ 1- 4	Sen: เสรีภาพเลือก; Nussbaum: สมรรถภาพขั้นต่ำ	26
ตารางที่ 1- 5	แนวโน้มพัฒนาร่วมสมัยกับองค์ประกอบ HCST	32
ตารางที่ 1- 6	ศตวรรษที่ 21 กับวงจรเปลี่ยนผ่าน HCST	38
ตารางที่ 1- 7	ช่องว่างความรู้และคุณูปการ HCST	44
ตารางที่ 2- 1	แกนและเงื่อนไขกำกับของทฤษฎี HCST.....	84
ตารางที่ 2- 2	ฐานข้อเสนองานเชิงทฤษฎี P1 ถึง P4 ของทฤษฎี HCST.....	87
ตารางที่ 3- 1	มิติช่องว่างดิจิทัลไทย.....	120
ตารางที่ 3-2	ข้อจำกัดกับโอกาส และเงื่อนไขกำกับที่กำหนดทิศทาง	146
ตารางที่ 3-3	ข้อโต้แย้ง หลักฐาน และการเชื่อมโยงทฤษฎี HCST.....	154
ตารางที่ 3-4	ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์:เชิงทฤษฎีและเชิงอรรถวิสัย.....	393
ตารางที่ 3-5	ระดับความสามารถของความยืดหยุ่นทางสังคม	396
ตารางที่ 3-6	พฤติกรรมของวงจรกำกับที่เข้มแข็งและอ่อนแอ.....	420
ตารางที่ 3-7	บูรณาการทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง.	422
ตาราง 5- 1	ขีดความสามารถตามระดับของชุมชนที่ฟื้นตัวได้	273
ตารางที่ 6- 1	ระดับของนวัตกรรมสังคมตามขอบเขตการเปลี่ยนแปลง.....	300
ตารางที่ 6- 2	สามมุมมองต่อการสร้างคุณค่าทางสังคม	316
ตารางที่ 8-1	มิติและระดับของช่องว่างดิจิทัลกับกระบวนการแปลงค่า.....	120
ตารางที่ 8-2	ข้อจำกัดและโอกาสบนแกนเดียวกัน: เงื่อนไขกำกับทิศทาง.....	146
ตารางที่ 8-3	สังเคราะห์ข้อโต้แย้ง หลักฐาน และทฤษฎี HCST.....	154
ตารางที่ 8-4	ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์: เชิงทฤษฎีและเชิงอรรถวิสัย	393
ตารางที่ 8- 5	ระดับความสามารถของความยืดหยุ่นทางสังคม	396

ตารางที่ 8-6	วงจรภายใต้เงื่อนไขกำกับที่เข้มแข็งและอ่อนแอ	420
ตารางที่ 8-7	ข้อเสนอทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ...	422
ตาราง 9- 1	การเปรียบเทียบกระบวนการทัศน์การพัฒนาสองแบบ.....	448
ตาราง 9- 2	การเปรียบเทียบการพัฒนาในสามบริบทผ่านกรอบทฤษฎี.....	483
ตาราง 9- 3	HCST กับกรอบองค์กร: การขับเคลื่อนภายใน.....	491
ตารางที่ 10- 1	นโยบายเดิมกับนโยบายใหม่ที่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง.....	519
ตารางที่ 10- 2	ทฤษฎี HCSTกับตรรกะการออกแบบเชิงนโยบาย.....	526

การเปลี่ยนผ่านสู่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง: กระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนาล้ำยุคในยุค AI

จาก Technology-Centered สู่ Human-Centered ผ่านกรอบทฤษฎี HCST
เทคโนโลยีไม่ใช่คำตอบสุดท้าย มนุษย์คือจุดเริ่มต้นและจุดหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิกฤตกระบวนทัศน์เดิม (The Need for Shift)

เทคโนโลยีก้าวหน้า
แต่การพัฒนาคนยังล้าหลัง

HDI (Human Development Index)
ดัชนีการพัฒนามนุษย์ (HDI) ตัวชี้วัด
การพัฒนามนุษย์ครั้งแรกในรอบ 30 ปี

จาก 'ทรัพยากร'
สู่ 'จุดหมาย'

ทรัพยากร
การผลิต

จุดหมายสูงสุด
(เสรีภาพ &
ความสามารถ)

เทคโนโลยีเป็นเพียง
'เครื่องมือ' ไม่ใช่
'คำตอบสุดท้าย'

การเปลี่ยนผ่านดิจิทัลต้องเป็น
เพียงบริบทและเครื่องมือในการ
ยกระดับศักยภาพมนุษย์และสังคม

ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (HCST Theory)

ศักยภาพมนุษย์:
ฐานรากแห่งการเปลี่ยนผ่าน

การพัฒนาที่ยั่งยืนเริ่มต้น
จากการมองว่าศักยภาพของมนุษย์
เป็นพลังขับเคลื่อนหลัก

สังคมที่ยั่งยืน:
ผลลัพธ์ที่เป็นวงจร

ผลลัพธ์ที่ได้จะย้อนกลับมาสร้าง
สภาพแวดล้อมที่เสริมพลัง
ศักยภาพมนุษย์ให้แข็งแกร่งขึ้น

นวัตกรรมสังคม:
กลไกการแปลงพลัง

กลไกที่เปลี่ยนศักยภาพมนุษย์
ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลง
ทางสังคมที่เป็นรูปธรรม

เงื่อนไขที่กำกับทิศทาง (Governing Factors) ในบริบทดิจิทัล

ธรรมาภิบาลดิจิทัล
กำกับทิศทางเทคโนโลยี
ให้รับผิดชอบต่อสังคม

ทุนทางสังคม
สร้างความเชื่อมั่นและความ
ร่วมมือในเครือข่ายมนุษย์

ศักยภาพเชิงสถาบัน
สนับสนุนการเปลี่ยนผ่านเชิง
โครงสร้างอย่างเป็นระบบ

บทนำ

การเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์การพัฒนาสังคม: จากเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางสู่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง

Paradigm Shift in Social Development:

From Technology-Centered to Human-Centered Approaches

แก่นของข้อถกเถียงว่าด้วยการพัฒนาในศตวรรษที่ 21 มิได้อยู่ที่คำถามว่าเทคโนโลยีจะก้าวหน้าเพียงใด หากอยู่ที่คำถามว่าความก้าวหน้านั้นมีขึ้นเพื่อสิ่งใดและเพื่อผู้ใด แนวคิดพื้นฐานที่หนังสือเล่มนี้ยึดถือสอดคล้องกับข้อเสนอของ Amartya Sen ที่ว่า มนุษย์มิใช่เพียงทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิต แต่คือจุดหมายของการพัฒนาในตัวเอง และการพัฒนาที่แท้จริงคือกระบวนการขยายเสรีภาพและความสามารถของผู้คนในการมีชีวิตที่พวกเขาให้คุณค่า (Sen, 1999) ถ้อยความนี้ชี้ให้เห็นแบ่งระหว่างการพัฒนาที่มองมนุษย์เป็นเพียงปัจจัยของการเติบโต กับการพัฒนาที่มองมนุษย์เป็นทั้งผู้สร้างและผู้รับผลของโลกทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่ตนมีส่วนก่อขึ้น

ในยุคที่เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์กลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานใหม่ของเศรษฐกิจและสังคม สมมติฐานที่ว่า "การเพิ่มเทคโนโลยีย่อมนำมาซึ่งการพัฒนา" ถูกท้าทายอย่างหนักจากประสบการณ์จริง รายงานการพัฒนามนุษย์ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติชี้ให้เห็นว่า เป็นครั้งแรกในรอบกว่าสามทศวรรษที่ดัชนีการพัฒนามนุษย์ระดับโลกถดถอยลงต่อเนื่อง ท่ามกลางภาวะที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดำเนินไปอย่างรวดเร็วที่สุดในประวัติศาสตร์ (United Nations Development Programme [UNDP], 2022) ปรากฏการณ์นี้สะท้อนว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมิได้รับประกันคุณภาพชีวิตและความ

มั่นคงของมนุษย์โดยอัตโนมัติ หากไม่ได้ออกแบบให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการกำหนดเป้าหมายและกลไกการพัฒนา ความตึงเครียดระหว่างการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีกับการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางจึงเป็นปมปัญหาที่หนังสือเล่มนี้มุ่งคลี่คลาย

จากปมปัญหาดังกล่าว หนังสือเล่มนี้ตั้งคำถามหลักว่า ประเทศไทยควรเปลี่ยนผ่านจากการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างไรในยุคปัญญาประดิษฐ์ คำถามนี้มีได้ปฏิเสธเทคโนโลยีหรืออุตสาหกรรมแห่งอนาคต หากตั้งข้อสังเกตว่ากรอบนโยบายที่ผ่านมา ซึ่งรวมถึงยุทธศาสตร์ไทยแลนด์ 4.0 มีแนวโน้มวางการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลไว้ในฐานะเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา แทนที่จะวางไว้ในฐานะบริบทและเครื่องมือของการพัฒนามนุษย์และสังคม การตอบคำถามนี้จึงต้องอาศัยกรอบทฤษฎีที่อธิบายได้ว่า ศักยภาพมนุษย์ เทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบผ่านกลไกใด

ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่หนังสือเล่มนี้พัฒนาขึ้นเพื่อตอบคำถามดังกล่าวคือ ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory หรือ HCST) ทฤษฎีนี้เสนอความสัมพันธ์เชิงเหตุผลสี่ประการที่ทำงานร่วมกันเป็นวงจร กล่าวคือ ศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่านสังคม นวัตกรรมสังคมเป็นกลไกที่แปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สังคมที่ยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์อีกครั้ง และธรรมาภิบาลดิจิทัล ทูทางสังคม กับศักยภาพเชิงสถาบันทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขกำกับทิศทางและความเข้มข้นของวงจรทั้งหมด ภายใต้กรอบนี้ การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์มิได้เป็นตัวแปรสาเหตุเชิงเส้นที่กำหนดผลการพัฒนาโดยตรง แต่เป็นบริบทเชิงโครงสร้างที่อาจเปิดโอกาสหรือสร้างข้อจำกัดต่อศักยภาพมนุษย์ ขึ้นอยู่กับการออกแบบสถาบันและการกำกับดูแล

ด้วยข้อเสนอเช่นนี้ หนังสือเล่มนี้จึงมีใช้หนังสือที่สรุปแนวโน้มเทคโนโลยีหรืออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเป็นสาระหลัก หากเป็นหนังสือวิชาการที่เสนอทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยอธิบายว่าศักยภาพมนุษย์นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบภายใต้บริบทของการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ อัตลักษณ์ทางวิชาการเช่นนี้กำหนดทั้งขอบเขต วิธีวิทยา และเกณฑ์ความสำเร็จของหนังสือ กล่าวคือ ทุกบทต้องเชื่อมกลับมาสนับสนุนหรือขยายข้อเสนอของทฤษฎี HCST มีใช้ดำรงอยู่ในฐานะบทบทวนที่แยกส่วนจากกัน

เพื่อวางรากฐานของข้อเสนอข้างต้นอย่างเป็นระบบ บทนำนี้ดำเนินการเป็นสามส่วนที่ต่อเนื่องกัน ส่วนแรกวิเคราะห์ที่มาและความสำคัญของการเปลี่ยนผ่านการพัฒนาสังคม โดยชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ ข้อจำกัดของแนวคิดการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจและเทคโนโลยี และความจำเป็นของกระบวนการที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ส่วนที่สองนำเสนอกรอบแนวคิดและข้อเสนอหลักของหนังสือ ตั้งแต่การเคลื่อนจากการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลสู่การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ การวางการพัฒนามนุษย์เป็นแกนกลางของการพัฒนาสังคม จนถึงการประกาศโครงสร้างของทฤษฎี HCST และส่วนที่สามอธิบายโครงสร้างและแผนที่องค์ความรู้ของหนังสือ ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็นรากฐานทฤษฎี กระบวนการเปลี่ยนผ่าน และข้อเสนอทฤษฎีพร้อมนัยเชิงนโยบาย การจัดวางเช่นนี้มุ่งให้ผู้อ่านเห็นตั้งแต่ต้นว่า ข้อเสนอทางทฤษฎีที่จะพัฒนาอย่างสมบูรณ์ในบทที่ 9 นั้นตั้งอยู่บนตรรกะและหลักฐานใด และเหตุใดจึงเป็นก้าวถัดไปที่เป็นของศาสตร์การพัฒนาสังคมในยุคปัญญาประดิษฐ์

รายการอ้างอิง

Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf.

<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

United Nations Development Programme. (2022). Human development report 2021/2022: Uncertain times, unsettled lives — Shaping our future in a transforming world. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/mauritius-seychelles/publications/human-development-report-2021-2022-uncertain-times-unsettled-lives-shaping-our-future-transforming-world>

อนาคตการพัฒนาสังคมไทย: จาก "เทคโนโลยีนำ" สู่ "มนุษย์นำ"

การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง
เพื่อเสริมพลังและขยายศักยภาพของผู้คนเป็นแกนกลาง

กระบวนทัศน์ใหม่: การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ (Human Transformation)

**มนุษย์คือเป้าหมาย
เทคโนโลยีคือเครื่องมือ**
ประเทศไทยไม่ได้มีอำนาจที่ผูกพันทำให้อะไร
ไม่ไปเพื่อต้องการนำเทคโนโลยีมาใช้

การพัฒนาคือการขยายเสรีภาพ
ปุณระณความสามารถในการใฝ่ฝัน (Aspire)
และการมีเสียง (Voice) ในสังคม

นโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง
เปลี่ยนจากนโยบายแบบบงการ
เป็นการมีส่วนร่วมและการทดลองเชิงนโยบาย (Policy Lab)

เปรียบเทียบแนวคิดการบริหารนโยบาย

**นโยบายแบบเดิม
(เทคโนโลยีนำ)**

จุดด้อย:
ตัวเลขการผูกขาดเทคโนโลยี

บทบาทประชาชน:
ผู้รับผลจากนโยบาย

ตัวชี้วัด:
ผลิตภาพ (Productivity)

**นโยบายที่以人为本
เป็นศูนย์กลาง**

จุดด้อย:
ชีวิตและสุขภาพของผู้คน

บทบาทประชาชน:
ผู้ร่วมกำหนดและชี้ทิศทางการเปลี่ยนแปลง

ตัวชี้วัด:
คุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดี

วงจรการพัฒนา HCST เพื่อความยั่งยืน

**3. วาระสังคมยั่งยืน
(ผลลัพธ์และการป้องกัน)**

สร้างจุดยืนกับและการทำงานที่
จะลดผลกระทบด้านสุขภาพ
ได้ครบถ้วน

**2. วาระนวัตกรรมสังคม
(กลไกกลาง)**

แปลงศักยภาพและนวัตกรรมเป็นโครงข่าย
ระบบที่รองรับกับนโยบาย

**1. วาระศักยภาพมนุษย์
(ฐานราก)**

ปิดช่องว่างคุณภาพการเรียนรู้และ
เสริมสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิต
ที่ยึดอยู่กับชุมชน

บทที่ 1

วิวัฒนาการการพัฒนาสังคม: จากการเติบโตสู่การพัฒนามนุษย์

Evolution of Social Development: From Growth to Human Development

People are the real wealth of a nation. The basic objective of development is to create an enabling environment for people to live long, healthy and creative lives."

ผู้คนคือความมั่งคั่งที่แท้จริงของชาติ เป้าหมายพื้นฐานของการพัฒนาคือการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้มนุษย์มีชีวิตที่ยืนยาว มีสุขภาพดี และมีความคิดสร้างสรรค์

— Mahbub ul Haq, Human Development Report 1990 (HDR, 1990 p. 10)

ข้อความนี้เป็นคำกล่าวเปิดของรายงานการพัฒนาคนฉบับแรก (Human Development Report 1990) จัดทำโดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ภายใต้การริเริ่มของ Mahbub ul Haq นักเศรษฐศาสตร์ชาวปากีสถาน ร่วมกับ Amartya Sen นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล รายงานฉบับนี้มีเป้าหมายสำคัญในการปรับเปลี่ยนกรอบคิดของโลก จากเดิมที่เน้นวัดความก้าวหน้าของประเทศผ่านตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ เช่น GDP ไปสู่การให้ความสำคัญกับ “การพัฒนามนุษย์” ซึ่งหมายถึงคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ และศักยภาพของผู้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

ศาสตร์การพัฒนาสังคมไม่ได้เริ่มต้นจากคำถามเชิงเทคนิคว่า “จะทำให้เศรษฐกิจเติบโตได้อย่างไร” หากค่อยๆ ก่อตัวจากคำถามเชิงคุณค่าที่ลึกกว่า คือ “การ

พัฒนามีไว้เพื่ออะไร และเพื่อใคร” คำถามเช่นนี้ทำหน้าที่เป็นแกนกลางที่กำหนดทิศทางของศาสตร์การพัฒนามาตลอดกว่าเจ็ดทศวรรษ และเป็นกุญแจสำคัญในการทำ ความเข้าใจพัฒนาการของสาขาอย่างเป็นระบบ

ในกรอบนี้ บทนี้จึงมิได้มุ่งเล่าเพียงลำดับทฤษฎีตามเส้นเวลา แต่ตั้งใจชี้ให้เห็นว่า ในแต่ละยุค สาขาการพัฒนาดอบคำถามเชิงคุณค่าดังกล่าวอย่างไร และคำตอบที่เปลี่ยนไปได้ขยับ “ตำแหน่งของมนุษย์” ในกระบวนการพัฒนาไปในทิศทางใด

ข้อเสนอหลักของบทคือ ประวัติศาสตร์ของศาสตร์การพัฒนาคควรถูกทำความเข้าใจในฐานะ “การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์” (paradigm shift) มากกว่าการสะสมองค์ความรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนผ่านเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะมีเครื่องมือทางเทคนิคที่ดีขึ้น แต่เกิดจากการนิยามคำถามพื้นฐานของสาขาใหม่ (Kuhn, 1962) เมื่อกรอบคำถามเปลี่ยน วิธีมองโลกก็เปลี่ยนตาม ทำให้บทบาทของมนุษย์เลื่อนไปผ่านสามระยะสำคัญ ได้แก่ มนุษย์ในฐานะ “ปัจจัยของการเติบโต” (human as means) มนุษย์ในฐานะ “เป้าหมายของการพัฒนา” (human as end) และแนวโน้มร่วมสมัยที่มองมนุษย์เป็น “ผู้ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ” (human as agent of transformation) ระยะหลังนี้คือฐานคิดสำคัญที่รองรับทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory: HCST)

ในบริบทนี้ คำถามของ Mahbub ul Haq จึงทำหน้าที่เคลื่อนจุดตั้งต้นของศาสตร์การพัฒนา จากการยึดโยงกับรายได้รวมของประเทศ ไปสู่การพิจารณาคุณภาพชีวิต คัดค้าน และโอกาสของมนุษย์ในฐานะเป้าหมายสูงสุด รากฐานเชิงคุณค่านี้เองที่ทฤษฎี HCST เข้ามาสืบทอดและขยายต่อในยุคปัญญาประดิษฐ์ โดยเสนอให้การออกแบบระบบปัญญาประดิษฐ์และโครงสร้างสังคมดิจิทัลทั้งหมดถูกประเมินจากศักยภาพของมนุษย์ที่จะมีชีวิตที่ดี เป็นธรรม และยั่งยืน มากกว่าจะวัดจากตัวเลขการ

เติบโตหรือประสิทธิภาพเชิงเทคนิคเพียงมิติเดียว

ภาพที่ 1- 1 การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ของการพัฒนา

ที่มา: สังเคราะห์จาก Habakkuk (1961), Parsons (1951), UNDP (1990), Sen (1999), Nussbaum (2011), Sen, Fitoussi, and Sen et al. (2010), Gupta และ Vegelin (2016), VanderWeele (2017) และ Folke (2016)

ภาพที่ 1-1 แสดงการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ของการพัฒนาสามระยะจากการเติบโต ไปสู่ความยั่งยืน และต่อเนื่องสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยใช้กรอบการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์จาก Kuhn (1962) ส่วนระยะที่สาม (HCST) เป็นข้อเสนอเชิงสังเคราะห์ของผู้เขียน

กระบวนทัศน์ที่สามวางมนุษย์ในฐานะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ไม่ใช่เพียงเป้าหมายของการพัฒนา นี่คือนิยามหลักของ HCST ที่ทำให้กรอบคิดนี้แยกตัวเองออกจากทฤษฎีการพัฒนารุ่นก่อนหน้าอย่างชัดเจน

เพื่อให้เห็นภาพรวมอย่างชัดเจนก่อนเข้าสู่รายละเอียด ผู้เขียนได้สังเคราะห์กระบวนทัศน์หลักของศาสตร์การพัฒนาไว้ในตารางที่ 1-1 โดยเรียงตามลำดับเวลา พร้อมระบุนักคิด แนวคิดหลัก มุมมองต่อสถานะของมนุษย์ และข้อจำกัดของแต่ละแนวคิด ประเด็นที่ควรสังเกตคือ “ตำแหน่งของมนุษย์” ซึ่งค่อย ๆ เปลี่ยนจากการเป็น

เครื่องมือของการผลิต ไปสู่การเป็นเป้าหมายของการพัฒนา และต่อยอดไปสู่การเป็นผู้ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงภายในระบบเอง

ตารางที่ 1- 1 การสังเคราะห์วิวัฒนาการเชิงกระบวนทัศน์ของศาสตร์การพัฒนาสังคม

กระบวนทัศน์	ช่วงเวลา โดย ประมาณ	นักคิดและ หลักฐานหลัก	มุมมองต่อมนุษย์	ข้อจำกัดเชิง กระบวนทัศน์
การเติบโตทางเศรษฐกิจและความทันสมัย (Economic Growth and Modernization)	ทศวรรษ 1950 ถึง 1970	Habakkuk (1961); Parsons (1951)	ปัจจัยการผลิต และแรงงานที่รอการยกระดับสู่ความทันสมัย	ละเลยมิติอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม มองการพัฒนาเป็นเส้นทางเดียวแบบตะวันตกเป็นศูนย์กลาง
การวิพากษ์เชิงโครงสร้างและทฤษฎีพึ่งพา (Dependency)	ทศวรรษ 1960 ถึง 1970	Dean (1968); Cardoso และ Faletto (1979)	ผู้ถูกกระทำ ภายใต้โครงสร้างอำนาจของระบบโลก	เน้นวิเคราะห์โครงสร้างระดับมหภาค แต่ยังไม่เสนอกลไกการเปลี่ยนแปลงในระดับปฏิบัติและระดับศักยภาพของบุคคล
การตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs)	ปี 1976 ถึง 1981	Streeten และคณะ (1981); ILO (1976)	ผู้มีความจำเป็นพื้นฐานที่ต้องได้รับการตอบสนอง	สร้างเพียงเพดานขั้นต่ำของการดำรงชีวิต แต่ยังไม่ขยายไปสู่เสรีภาพและความสามารถในการกำหนดชีวิตของตน
การพัฒนามนุษย์และแนวทางความสามารถ (Human Development and Capability)	ปี 1990 ถึง ปัจจุบัน	UNDP (1990); Sen (1999); Nussbaum (2011)	จุดหมายของการพัฒนา ผู้ทรงเสรีภาพและความสามารถในการเลือกชีวิตที่มีคุณค่า	สถาปนามนุษย์เป็นจุดหมายได้สำเร็จ แต่ยังนิยาม "มนุษย์ในฐานะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ" ไว้ไม่ชัดเจน โดยเฉพาะในบริบทปัญญาประดิษฐ์

ที่มา: สังเคราะห์จาก Habakkuk (1961), Parsons (1951), Dean (1968); Cardoso และ Faletto (1979),

Streeten และคณะ (1981), ILO (1976), UNDP (1990); Sen (1999), Nussbaum (2011)

ภาพรวมในตารางที่ 1-1 ช่วยให้เห็นแบบแผนสำคัญที่มักถูกมองข้ามเมื่ออ่านทฤษฎีการพัฒนาแยกเป็นสำนัก ๆ นั่นคือ เส้นทางของศาสตร์นี้ไม่ได้เป็นการให้ทฤษฎีใหม่มาแทนที่ทฤษฎีเก่าอย่างเด็ดขาด แต่เป็นการซ้อนทับและสังสม “กระบวนทัศน์”

ต่อกัน ทฤษฎีรุ่นหลังจึงมักเกิดจากการวิจารณ์ข้อจำกัดของรุ่นก่อนหน้า พร้อมทั้งยังสานต่อบทสนทนากับแนวคิดเดิม ความตึงเครียดที่เด่นชัดที่สุด คือความตึงเครียดระหว่างมุมมองเชิงโครงสร้าง ที่เน้นอำนาจและระบบโลกในสำนักพิงพา กับมุมมองเชิงศักยภาพ ที่เน้นเสรีภาพและการลงมือทำของปัจเจก ความตึงเครียดนี้ไม่ได้คลายตัวในเวลาต่อมา แต่วางตัวอยู่ในฐานะโจทย์เปิดที่โลกทฤษฎียังคงต้องตอบให้ได้จนถึงทุกวันนี้

เมื่อมองแบบแผนดังกล่าวผ่านกรอบการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ของ Kuhn (1962) จะเห็นว่าแต่ละระลอกของการเปลี่ยนแปลงคือการนิยาม “คำถามหลัก” ของสาขาวิชาใหม่ จากเดิมที่ถามว่า “จะเพิ่มผลผลิตของชาติได้อย่างไร” ไปสู่คำถามว่า “จะขยายทางเลือกและศักยภาพของมนุษย์ได้อย่างไร” อย่างไรก็ตาม แม้กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์จะยืนยันให้มนุษย์เป็นจุดหมายของการพัฒนาอย่างมั่นคง แต่ก็ยังทิ้งช่องว่างสำคัญไว้ คือยังไม่อธิบายให้ชัดว่า ศักยภาพของมนุษย์เชื่อมกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและความยั่งยืนของสังคมผ่านกลไกใด โดยเฉพาะในยุคที่เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์กลายเป็นเงื่อนไขโครงสร้างชุดใหม่ของการพัฒนา

ทฤษฎีการพัฒนาไม่ได้เข้ามาแทนที่กันอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ค่อยๆ ซ้อนทับและสั่งสมเป็นชั้นๆ โดยแต่ละชั้นพยายามเติมเต็มช่องว่างที่ทฤษฎีชุดก่อนหน้าไม่สามารถตอบได้ครบถ้วน แนวคิดนี้คือกุญแจสำคัญในการอ่าน “วิวัฒนาการเชิงกระบวนทัศน์” ของสาขาการพัฒนา

ภาพที่ 1- 2 การสั่งสมและซ้อนทับของทฤษฎีการพัฒนาในระยะก่อตัว

ที่มา: สังเคราะห์จาก Habakkuk (1961), Dean (1968), Streeten et al. (1981), Kuhn (1962)

ภาพที่ 1-2 แสดงให้เห็นการสั่งสมและการซ้อนทับกันของทฤษฎีการพัฒนาในระยะก่อตัว ตั้งแต่ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) ของ Habakkuk (1961) ทฤษฎีความพึ่งพิง (Dependency) ที่ได้รับแรงบันดาลใจจาก Dean (1968) ไปจนถึงแนวคิดความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs) ที่ Streeten และคณะนำเสนอในทศวรรษ 1980 ทั้งหมดนี้ถูกอ่านผ่านกรอบ “การเปลี่ยนกระบวนทัศน์” ของ Kuhn (1962)

การซ้อนทับของสามสำนักได้สะสม “ปรากฏการณ์ผิดปกติ” เอาไว้เรื่อยๆ จนถึงจุดวิกฤต ซึ่งบีบให้สาขาวิชาเริ่มตั้งคำถามใหม่ต่อแก่นของตนเอง และผลักดันให้ต้องปรับ “คำถามหลัก” ว่าการพัฒนาคืออะไร และควรจะวัดและออกแบบอย่างไร

ช่องว่างนี้เองคือจุดที่ทฤษฎี HCST ซึ่งหนังสือเล่มนี้เสนอ เข้ามาเติมเต็ม โดยยืนยันให้ศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน จากนั้นชี้ให้เห็นว่านวัตกรรมสังคม (Social Innovation) ทำหน้าที่เป็นกลไกที่แปลงศักยภาพดังกล่าวให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืน (Sustainable Society) ซึ่งย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์อีกครั้ง ภายใต้กรอบ

กำกับของธรรมาภิบาลดิจิทัล ทูทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน บทที่ 1 จึงทำหน้าที่วางฐานกระบวนทัศน์และฐานคิดให้ข้อเสนอแนะ โดยแสดงให้เห็นว่า HCST ไม่ได้ลอยตัวแยกจากประวัติศาสตร์ทางความคิดของศาสตร์การพัฒนา หากทำงานในฐานะ “ก้าวถัดไป” ที่มีเหตุผลรองรับจากการสังสมและการวิพากษ์ตลอดกว่าเจ็ดทศวรรษของสาขาวิชา

ในเชิงโครงสร้าง บทนี้จัดเรียงการวิเคราะห์ออกเป็นห้าส่วนที่เชื่อมต่อกันตามตรรกะของการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ ส่วนที่ 1.1 วางฉากกำเนิดของศาสตร์การพัฒนาผ่านสำนักความทันสมัย ทฤษฎีพึ่งพา และแนวทางความจำเป็นพื้นฐาน ส่วนที่ 1.2 วิเคราะห์การหันเหสู่การพัฒนามนุษย์ ผ่านกระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ แนวทางความสามารถ และแนวคิดที่ข้ามกรอบผลิตภัณฑ์มวลรวม ส่วนที่ 1.3 ส่องแว่นการพัฒนาสังคมร่วมสมัย ทั้งการแบ่งบานของมนุษย์ การพัฒนาที่ครอบคลุม และสังคมที่มีภูมิคุ้มกัน ส่วนที่ 1.4 เปิดให้เห็นความท้าทายของการพัฒนาในศตวรรษที่ 21 ทั้งความเหลื่อมล้ำ ภาวะโลกร้อน และช่องว่างดิจิทัล และส่วนที่ 1.5 สังเคราะห์ภาพรวมทั้งหมด เพื่อยืนยันการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ ระบุช่องว่างทางความรู้ และเชื่อมโยงไปสู่บทที่ 2

โดยสรุป คุณูปการหลักของบทนี้ต่อทั้งเล่ม คือการสถาปนาฐานคิดและฐานกระบวนทัศน์ของ HCST ผ่านการอ่านประวัติศาสตร์ทางความคิดของศาสตร์การพัฒนาในฐานะ “การเลื่อนตำแหน่งของมนุษย์” อย่างเป็นระบบ ฐานเช่นนี้ทำให้ข้อเสนอทางทฤษฎีในบทที่ 9 ไม่ปรากฏเป็นกรอบคิดโดดเดี่ยว หากปรากฏเป็นการสังเคราะห์และต่อยอดที่มีตำแหน่งชัดเจนในภูมิทัศน์ทางทฤษฎีของการพัฒนาสังคมร่วมสมัย

1.1 จุดกำเนิดของศาสตร์การพัฒนา

ในช่วงก่อดำรงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงต้นทศวรรษ 1980 ศาสตร์การพัฒนาถูกกำกับด้วยคำถามหลักว่า ประเทศที่ถูกมองว่า “ล้าหลัง” จะไล่ทันประเทศอุตสาหกรรมได้อย่างไร. กระบวนทัศน์สำคัญสามสำนักที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ได้แก่ สำนักความทันสมัย สำนักพึ่งพา และแนวทางความจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งแม้จะมีจุดยืนทางทฤษฎีและอุดมการณ์แตกต่างกัน หรือแม้กระทั่งขัดแย้งกันโดยตรง แต่ก็มีลักษณะร่วมสำคัญคือ ยังไม่ได้วาง “ศักยภาพและการลงมือทำของมนุษย์” ไว้ที่ศูนย์กลางของการวิเคราะห์

ส่วนนี้จึงมุ่งวิเคราะห์สามสำนักดังกล่าวในเชิงเปรียบเทียบ เพื่ออธิบายให้ชัดว่าเหตุใดข้อจำกัดร่วมของทั้งสามจึงเปิดทางไปสู่การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์สู่แนวคิด “การพัฒนามนุษย์” ในลำดับถัดไป

1.1.1 ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory)

ทฤษฎีความทันสมัยมองว่าการพัฒนาคือกระบวนการแบบเป็นเส้นทางเดียวที่สังคมค่อย ๆ เคลื่อนจากสภาพ “ดั้งเดิม” ไปสู่สภาพ “สมัยใหม่” โดยมีเทคโนโลยีและการสะสมทุนเป็นแรงขับเคลื่อนหลัก. ข้อเสนอที่รู้จักแพร่หลายที่สุดคือแบบจำลองขั้นการเติบโตทางเศรษฐกิจของ Habakkuk (1961) ซึ่งแบ่งพัฒนาการออกเป็นห้าขั้น ตั้งแต่สังคมประเพณี เงื่อนไขก่อนการทะยานขึ้น การทะยานขึ้น การขับเคลื่อนสู่วุฒิภาวะ ไปจนถึงยุคการบริโภคมวลชนขนาดใหญ่. ในเชิงสังคมวิทยา แนวคิดนี้ได้รับแรงหนุนจากทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมของ Parsons (1951) ที่มองการพัฒนาเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนคุณค่าและสถาบันของสังคมให้สอดคล้องกับเหตุผลนิยมแบบสมัยใหม่

จุดแข็งของทฤษฎีความทันสมัยคือการให้กรอบคิดที่ชัดเจนและนำไปใช้ได้จริงสำหรับการกำหนดนโยบายอุตสาหกรรมและการลงทุนในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่

สอง. อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้ถูกวิพากษ์อย่างหนักในสามประเด็นหลัก ประการแรก การมองการพัฒนาเป็นเส้นทางเดียวที่มีสังคมตะวันตกเป็นแม่แบบ ทำให้ละเลยความหลากหลายของเส้นทางการพัฒนาและบริบททางประวัติศาสตร์ของแต่ละสังคม. ประการที่สอง การให้น้ำหนักกับการเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีทำให้มิติของอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และวัฒนธรรมถูกลดทอนความสำคัญลง. ประการที่สาม ในกรอบคิดนี้ มนุษย์ถูกทำให้ปรากฏในฐานะ “ปัจจัยการผลิต” หรือแรงงานที่รอการยกระดับ มากกว่าการเป็นผู้กำหนดเป้าหมายและทิศทางของการพัฒนา

ด้วยเหตุนี้ ทฤษฎีความทันสมัยจึงทำหน้าที่เป็นตัวแทนต้นแบบของกระบวนการทัศน์ที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและการเติบโต ซึ่งเป็นกระบวนการทัศน์เดียวกับที่ทฤษฎี HCST ในหนังสือเล่มนี้มุ่งตั้งคำถามและท้าทายอย่างเป็นระบบ เพื่อเปิดพื้นที่ให้เห็นศักยภาพและการลงมือกระทำของมนุษย์ในฐานะแกนกลางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

1.1.2 ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory)

ทฤษฎีพึ่งพาก่อตัวขึ้นในทศวรรษ 1960 ในฐานะการวิพากษ์ทฤษฎีความทันสมัยจากสายตาของประเทศซีกโลกใต้ ข้อเสนอแกนกลางของ Dean (1968) คือการพัฒนาและความล้าหลังมิใช่สองสภาวะที่แยกจากกัน หากเป็นสองด้านของกระบวนการเดียวกัน กล่าวคือ ความมั่งคั่งของประเทศแกนกลางเกิดขึ้นควบคู่กับและอาศัยการดูดซับส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากประเทศรอบนอก จนก่อให้เกิดสภาพที่ Dean เรียกว่า “การพัฒนาของความล้าหลัง” (development of underdevelopment)

งานของ Cardoso และ Faletto (1979) ขยายข้อเสนอนี้ให้ละเอียดขึ้นผ่านแนวคิด “การพัฒนาแบบพึ่งพาที่สัมพันธ์กัน” (associated dependent development) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการพึ่งพามีได้ปิดกั้นการพัฒนาเสมอไป หากกำหนดรูปแบบและขอบเขตของการพัฒนาที่เป็นไปได้ ในระดับโครงสร้างที่กว้างขึ้น ทฤษฎี

ระบบโลกของ Wallerstein (1974) วางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแกนกลางและประเทศรอบนอกไว้ในกรอบของระบบทุนนิยมโลกที่ดำรงอยู่ต่อเนื่องยาวนาน

คุณูปการสำคัญของสำนักฟังกีพาคือการนำมิติของอำนาจและโครงสร้างระหว่างประเทศเข้าสู่การวิเคราะห์การพัฒนา ซึ่งเป็นมิติที่ทฤษฎีความทันสมัยมองข้ามอย่างไรก็ตาม สำนักนี้เผชิญข้อวิพากษ์สำคัญสองด้าน ด้านหนึ่งคือประสบการณ์ของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สามารถยกระดับการพัฒนาได้แม้ยังอยู่ในตำแหน่งรอบนอกของระบบโลก ซึ่งท้าทายข้อสรุปเชิงมองโลกในแง่ร้ายของสำนักฟังกีพ อีกด้านหนึ่งคือการเน้นวิเคราะห์โครงสร้างมหภาคเป็นหลัก จนไม่ได้เสนอให้ชัดเจนว่าการเปลี่ยนแปลงในระดับปฏิบัติ หรือในระดับศักยภาพของบุคคลและชุมชน สามารถเกิดขึ้นได้อย่างไร

ในมุมนี้ แม้สำนักฟังกีพจะให้บทเรียนสำคัญ แต่ก็ยังคงวางมนุษย์ไว้ในฐานะผู้ถูกกระทำภายใต้โครงสร้าง มากกว่าผู้กระทำการที่มีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสำหรับทฤษฎี HCST มรดกของสำนักฟังกีพปรากฏในฐานะ “เงื่อนไขขอบเขต” (boundary condition) กล่าวคือ โครงสร้างอำนาจทั้งระดับโลกและระดับชาติทำหน้าที่เป็นกรอบกำกับที่ส่งผลต่อขอบเขตที่ศักยภาพมนุษย์จะสามารถขยายตัวและแปรเปลี่ยนเป็นการพัฒนาได้จริง

1.1.3 แนวทางความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Needs Approach)

แนวทางความจำเป็นพื้นฐานถือกำเนิดขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1970 ถึงต้นทศวรรษ 1980 ในฐานะการตอบสนองเชิงนโยบายต่อข้อเท็จจริงที่ว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจในหลายประเทศไม่ได้ลดความยากจนสัมบูรณ์ลงอย่างที่เราคาดหวังไว้ การประชุมการจ้างงานโลกขององค์การแรงงานระหว่างประเทศในปี 1978 (International Labour Organization [ILO], 1978) และงานของ Streeten และคณะ (1981) เสนอว่า เป้าหมายของการพัฒนาควรเริ่มจากการประกันว่าประชาชนทุกคนเข้าถึง “ความจำเป็นพื้นฐาน” ได้แก่ อาหาร น้ำสะอาด สุขภาพ การศึกษา และที่

อยู่อาศัย แทนที่จะรอให้ผลของการเติบโตไหลรินลงมาถึงคนยากจนโดยอัตโนมัติ แนวทางนี้จึงย้ายจุดเน้นของนโยบายจากการเพิ่มผลิตภัณท์มวลรวม ไปสู่การจัดสรรทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยตรง และกลายเป็นรากฐานทางความคิดที่สืบทอดไปสู่เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษในเวลาต่อมา

แนวทางความจำเป็นพื้นฐานนับเป็นก้าวสำคัญที่นำ “มนุษย์” กลับเข้าสู่ศูนย์กลางของการอภิปรายเรื่องการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดเชิงกระบวนทัศน์ของแนวทางนี้อยู่ที่การนิยามมนุษย์ในฐานะ “ผู้มีความต้องการที่รอการตอบสนอง” มากกว่าผู้ที่มีเสรีภาพและความสามารถในการกำหนดชีวิตของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวทางนี้สร้างเพียง “เพดานขั้นต่ำ” สำหรับการดำรงชีวิตที่พอเพียง แต่ยังไม่ขยายไปสู่มิติของการกระทำการ (agency) และการเบ่งบานของมนุษย์ (human flourishing) ในแง่นี้ แนวทางความจำเป็นพื้นฐานทำหน้าที่เป็นฐานรองรับของทฤษฎี HCST โดยช่วยกำหนดระดับขั้นต่ำที่จำเป็นของศักยภาพมนุษย์ ทว่า ยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายว่าศักยภาพดังกล่าวจะแปรเปลี่ยนเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างไร ซึ่งเป็นคำถามที่กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ในลำดับถัดไปเข้ามาตอบ

เพื่อสังเคราะห์ความเหมือนและความต่างของสามสำนักคิดข้างต้นในเชิงวิเคราะห์ ผู้เขียนได้เปรียบเทียบทั้งสามบนมิติที่สำคัญต่อข้อเสนอของหนังสือดังตารางที่ 1-2 ประเด็นที่ผู้อ่านควรสังเกตคือ แม้ทั้งสามสำนักจะเสนอกว้างไกลการพัฒนาและหน่วยวิเคราะห์ที่แตกต่างกัน แต่ต่างก็วางบทบาทของมนุษย์ไว้ในลักษณะที่ยังไม่ถึงระดับของการเป็น “ผู้กระทำการเชิงเปลี่ยนแปลง” ซึ่งเป็นช่องว่างร่วมที่กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์และทฤษฎี HCST เข้ามาเติมเต็ม

ตารางที่ 1- 2 การเปรียบเทียบเชิงวิเคราะห์ของสามสำนักคิดในระยะก่อตัวของศาสตร์การพัฒนา

มิติ เปรียบเทียบ	ทฤษฎีความ ทันสมัย	ทฤษฎีพึ่งพา	แนวทางความ จำเป็นพื้นฐาน
หน่วย วิเคราะห์หลัก	รัฐชาติและระบบ เศรษฐกิจภายใน	ระบบโลกและ ความสัมพันธ์ แกนกลางกับรอบ นอก	ปัจเจกบุคคลและ ครัวเรือนที่ยากจน
กลไกการ พัฒนาที่เสนอ	การสะสมทุนและ การรับเทคโนโลยี สมัยใหม่	การปรับเปลี่ยน โครงสร้างอำนาจ ระหว่างประเทศ	การจัดสรร ทรัพยากร ตอบสนองความ จำเป็นโดยตรง
บทบาทของ เทคโนโลยี	ตัวขับเคลื่อนหลัก ของการพัฒนา	เครื่องมือของการ ครอบงำจาก แกนกลาง	ปัจจัยรองที่ต้องรับ ใช้ความจำเป็น พื้นฐาน
ข้อวิพากษ์ หลัก	เป็นเส้นตรงและมี ตะวันตกเป็น ศูนย์กลาง	เน้นโครงสร้างจน ละเลยการกระทำ ระดับปฏิบัติ	สร้างเพียงเพดาน ขั้นต่ำ ไม่ขยาย เสรีภาพ
มรดกต่อ ทฤษฎี HCST	ตัวแทนกระบวน ทัศน์ที่ HCST ทำ หาย	เงื่อนไขขอบเขตด้าน โครงสร้างอำนาจ	ฐานรองขั้นต่ำของ ศักยภาพมนุษย์

ที่มา: สังเคราะห์ จาก Habakkuk (1961) , Parsons (1951), Dean (1968), Cardoso & Faletto (1979), Wallerstein (1974), Streeck et al. (1981), ILO (1976); แถว "มรดกต่อ HCST" เป็นการสังเคราะห์เชิงทฤษฎีของผู้เขียน

เมื่อมองภาพรวมของตารางที่ 1-2 จะเห็นแบบแผนสำคัญต่อการวางรากฐานของหนังสือ นั่นคือ หน่วยวิเคราะห์ของศาสตร์การพัฒนาค่อย ๆ เคลื่อนจากระดับมหภาคของรัฐชาติและระบบโลก เข้าสู่ระดับของปัจเจกบุคคลและครัวเรือน การเคลื่อน

ตัวเช่นนี้เป็นสัญญาณเบื้องต้นของการหันกลับมามองมนุษย์ ซึ่งจะปรากฏเด่นชัดขึ้นในกระบวนการทัศน์ถัดไป กระนั้น แม้แนวทางความจำเป็นพื้นฐานจะให้ความสำคัญกับมนุษย์ในระดับปัจเจกแล้ว แต่ก็ยังมองมนุษย์ในฐานะผู้รับการจัดสรร มากกว่าผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลง แก่นร่วมที่ทั้งสามสำนักยังมิได้ทำให้เป็นทฤษฎีอย่างชัดเจนจึงได้แก่ “ศักยภาพมนุษย์” ในฐานะตัวขับเคลื่อนของการพัฒนา

ทั้งสามสำนักมี “จุดอ่อนร่วม” สำคัญ คือมองมนุษย์ในฐานะผู้ถูกกระทำ มากกว่าผู้ลงมือกระทำการเอง จนกลายเป็นข้อจำกัดเชิงทฤษฎีที่สะสมตัวเป็น “ปรากฏการณ์ผิดปกติ” และเปิดทางไปสู่การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนการทัศน์ชุดใหม่ในเวลาต่อมา

โครงสร้างความคิดระยะก่อตัว: ข้อจำกัดที่นำไปสู่การเปลี่ยนผ่าน		
ความทันสมัย (Rostow, Parsons)	ทฤษฎีพึ่งพา (Frank, Cardoso)	ความจำเป็นพื้นฐาน (ILO, Streeten)
- หน่วยวิเคราะห์: ชาติ/เศรษฐกิจ - มุมมองต่อมนุษย์: แรงงาน/ปัจจัยการผลิต - ข้อวิพากษ์: ตะวันตกเป็นศูนย์กลาง ละเลยมิติอำนาจ	- หน่วยวิเคราะห์: โครงสร้างระบบโลก - มุมมองต่อมนุษย์: ผู้ถูกกระทำภายใต้อำนาจ - ข้อวิพากษ์: ขาดกลไกการเปลี่ยนแปลงระดับปฏิบัติการ	- หน่วยวิเคราะห์: ปิศาจ/ครัวเรือน - มุมมองต่อมนุษย์: ผู้มีความต้องการพื้นฐาน - ข้อวิพากษ์: สร้างแค่พาดานขั้นต่ำ แต่ไม่ขยายเสรีภาพ

ภาพที่ 1-3 แสดงโครงสร้างความคิดในระยะก่อตัว รวมทั้งข้อจำกัดร่วมที่ผลักดันให้สาขาการพัฒนาต้องเคลื่อนผ่านสู่กรอบคิดใหม่

ที่มา: สังเคราะห์จากงานของ Habakkuk (1961), Parsons (1951), Dean (1968), Cardoso & Faletto (1979), Streeten และคณะ (1981) และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 1976)

แม้หน่วยวิเคราะห์จะค่อยๆ เคลื่อนจาก “รัฐชาติ” ไปสู่ “ระบบโลก” และต่อมาถึงระดับ “ครัวเรือน” แต่มนุษย์ก็ยังถูกวางไว้ในฐานะวัตถุของนโยบาย มากกว่าจะถูกมองเป็น “ผู้กระทำการที่มีศักยภาพ” ช่องว่างนี้เองที่เปิดพื้นที่ให้กระบวนการทัศน์ว่า

ด้วยการพัฒนามนุษย์เข้ามาตอบคำถามใหม่ ว่ามนุษย์คือเจ้าของชีวิตและผู้กำหนดการพัฒนา ไม่ใช่เพียงผู้รับผลของระบบ

ในกรอบของ Kuhn (1962) ข้อจำกัดรวมนี้นี้เทียบได้กับการสังสมของ “ปรากฏการณ์ผิดปกติ” (anomalies) ที่กระบวนทัศน์เดิมไม่สามารถอธิบายได้ ไม่ว่าจะเป็นภาวะที่การเติบโตทางเศรษฐกิจดำเนินไปควบคู่กับความยากจนที่ยังคงอยู่ หรือกรณีของประเทศที่สามารถพัฒนาได้แม้อยู่ในตำแหน่งเสียเปรียบของระบบโลก การสังสมของปรากฏการณ์เหล่านี้สร้างแรงกดดันเชิงกระบวนทัศน์ และเปิดทางให้เกิดการนิยามคำถามหลักของสาขาวิชาเสียใหม่

Kuhn (1962) เสนอว่า การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์จะเกิดขึ้นเมื่อ “ปรากฏการณ์ผิดปกติ” สะสมมากจนกรอบคิดเดิมไม่สามารถอธิบายหรือรองรับได้อีกต่อไป ในศาสตร์การพัฒนา ปรากฏการณ์ผิดปกตินั้นคือข้อเท็จจริงที่ว่า GDP เติบโตต่อเนื่อง แต่ “ความยากจน” และความเหลื่อมล้ำยังคงอยู่ไม่เสื่อมคลาย

ภาพที่ 1- 4 จุดเปลี่ยนเมื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่นำมาซึ่งการพัฒนา

ที่มา: สังเคราะห์จาก Kuhn (1962), Sen (1999)

ภาพที่ 1-4 จึงชี้ให้เห็น “จุดเปลี่ยน” สำคัญ เมื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่

อาจถือเป็นหลักฐานของ “การพัฒนา” ได้อย่างเพียงพอ แนวคิดนี้สังเคราะห์จาก Kuhn (1962) ซึ่งอธิบายพลวัตของกระบวนทัศน์ และ Sen (1999) ซึ่งเสนอให้เลื่อนสายตาจากการวัดรายได้ ไปสู่การพิจารณาเสรีภาพและขีดความสามารถของมนุษย์

“ปรากฏการณ์ผิดปกติ” ดังกล่าวได้ผลักดันให้สาขาวิชาต้องตั้งคำถามใหม่อย่างถึงแก่นว่า แท้จริงแล้ว เราควรใช้มาตรวัดใดจึงจะสะท้อน “ความก้าวหน้า” ของสังคมได้อย่างเที่ยงตรง ไม่ใช่เพียงการเพิ่มตัวเลขทางเศรษฐกิจ แต่รวมถึงการขยายโอกาสเสรีภาพ และศักยภาพในการกำหนดชีวิตของมนุษย์แต่ละคนด้วย

ด้วยเหตุนี้ ระยะเวลาของศาสตร์การพัฒนาจึงไม่ได้จบลงด้วยการมีทฤษฎีที่สมบูรณ์ หากจบลงด้วยการเปิดโจทย์ที่ยังไม่มีคำตอบ นั่นคือ หากมนุษย์มิใช่เพียงปัจจัยการผลิต ผู้ถูกกระทำ หรือผู้รอรับการจัดสรร แล้วการพัฒนาที่วางมนุษย์เป็นทั้งจุดหมายและผู้กระทำการควรมีหน้าตาเช่นใด คำถามนี้เองคือสะพานที่เชื่อมไปสู่กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ ซึ่งจะวิเคราะห์ต่อในส่วนที่ 1.2

1.2 การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนามนุษย์

ปลายทศวรรษ 1980 ถึงต้นทศวรรษ 1990 ศาสตร์การพัฒนาเผชิญการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ครั้งสำคัญ เมื่อคำถามหลักของสาขาวิชาเคลื่อนจาก “จะเพิ่มผลผลิตของชาติได้อย่างไร” ไปสู่ “จะขยายทางเลือกและศักยภาพของมนุษย์ได้อย่างไร” การเปลี่ยนผ่านนี้ไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของการเติบโตทางเศรษฐกิจ หากแต่จัดวางการเติบโตเสียใหม่ให้เป็นเพียง “เครื่องมือ” มิใช่ “เป้าหมายในตัวเอง”

ส่วนนี้วิเคราะห์สามเสาหลักของการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว ได้แก่ กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ แนวทางความสามารถ และการวิพากษ์การวัดการพัฒนาด้วยผลิตภัณฑ์มวลรวม พร้อมชี้ให้เห็นว่า ทั้งสามเสาหลักนี้ร่วมกันวางรากฐานให้แก่

ข้อเสนอที่หนึ่งของทฤษฎี HCST ซึ่งถือว่าศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่านสังคม

ตารางที่ 1- 3 เปรียบเทียบแนวคิดพัฒนาจาก Modernization สู่ SDG / Human-centred

มิติเปรียบเทียบ	Modernization (1950–1970)	SDGs / Human-centred (ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา)
เป้าหมายหลัก ของการพัฒนา	เพิ่มผลผลิตและรายได้ ประชาชนให้เติบโต	ขยายศักยภาพ ความเป็นอยู่ และ ความยั่งยืนของมนุษย์และสังคม
หน่วยวิเคราะห์ หลัก	รัฐชาติ ระบบเศรษฐกิจ มหภาค	บุคคล ครีวเรือน ชุมชน ควบคู่กับ โครงสร้างระบบโลก
สถานะของมนุษย์	ปัจจัยการผลิตและ แรงงานที่ต้องปรับตัว ตามเทคโนโลยี	ผู้มีศักยภาพ ผู้มีสิทธิ และผู้ร่วม ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง
มิติความเหลื่อม ล้ำและความ ยากจน	เชื่อว่าการเติบโตรวมจะ ช่วยลดสู่คนจนในระยะ ยาว	กำหนดเป้าหมายเฉพาะด้านความ ยากจน ความเหลื่อมล้ำ และกลุ่ม เปราะบาง (SDG 1, 10 ฯลฯ)
มิติสิ่งแวดล้อม	แทบไม่ถูกจัดเป็น เป้าหมายของการพัฒนา โดยตรง	เป็นเสาหลักเทียบเท่าเศรษฐกิจ และสังคม เน้นความยั่งยืนระยะ ยาว
ตำแหน่งของ เทคโนโลยี	เครื่องยนต์หลักของการ เติบโตทางเศรษฐกิจ	เครื่องมือที่ต้องถูกกำกับด้วย เป้าหมายด้านสิทธิ มนุษย์ และ สิ่งแวดล้อม
ภาพรวมเชิง กระบวนทัศน์	การเติบโตเป็นศูนย์กลาง (growth-centric)	มนุษย์และความยั่งยืนเป็น ศูนย์กลาง (human- and sustainability-centric)

ที่มา: สังเคราะห์จาก Habakkuk (1961); Parsons, 1951; Kuznets, 1955; World Commission on Environment and Development, 1987; United Nations, 2015)

ตารางเปรียบเทียบนี้อ้างอิงจากการอ่านเปรียบเทียบทฤษฎีการพัฒนาแนวความทันสมัย วรรณกรรมว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนและ SDGs และเอกสารแนวคิดพัฒนาที่ใช้คนเป็นศูนย์กลาง

1.2.1 กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ (Human Development Paradigm)

กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ถูกเสนออย่างเป็นทางการครั้งแรกในรายงานการพัฒนามนุษย์ฉบับปฐมฤกษ์ของ UNDP (1990) ภายใต้การนำทางความคิดของ Mahbub ul Haq แนวคิดแกนกลางคือ การพัฒนาคือกระบวนการขยาย “ทางเลือกของผู้คน” โดยวางมนุษย์เป็นทั้งจุดหมายและผู้ลงมือขับเคลื่อนการพัฒนา รายงานฉบับนี้เสนอให้ใช้ดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index: HDI) ซึ่งประเมินการพัฒนาจากสามมิติพื้นฐาน ได้แก่ การมีชีวิตที่ยืนยาวและมีสุขภาพดี การเข้าถึงความรู้ และมาตรฐานการครองชีพที่เหมาะสม เพื่อทำการพยากรณ์รายได้ต่อหัวเป็นตัวชี้วัดเพียงตัวเดียว หลักการสำคัญสี่ประการที่รองรับกระบวนทัศน์นี้ ได้แก่ ความเสมอภาค ความยั่งยืน ผลคุณภาพ และการเสริมพลัง

รายงาน Human Development Report ฉบับแรกของ UNDP (1990) ประกาศจุดเปลี่ยนเชิงพื้นฐานว่า การพัฒนาควรถูกเข้าใจในฐานะ “การขยายทางเลือกของมนุษย์” เพื่อให้ผู้คนมีชีวิตที่ยืนยาว มีสุขภาพดี และเข้าถึงความรู้ได้ มากกว่าจะมุ่งเน้นการสะสมรายได้เพียงอย่างเดียว

ภาพที่ 1- 5 การสถาปนามนุษย์เป็นจุดหมายสูงสุดของการพัฒนาตามกระบวนทัศน์ UNDP

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNDP (1990)

ภาพที่ 1-5 จึงสื่อให้เห็นการสถาปนามนุษย์ให้กลายเป็น “จุดหมายสูงสุดของการพัฒนา” ตามกระบวนทัศน์ของ UNDP ซึ่งเลื่อนบทบาทมนุษย์จากการเป็นเพียงปัจจัยการผลิตในระบบเศรษฐกิจ ไปเป็นเป้าหมายหลักของนโยบายพัฒนา โดยใช้ตัวชี้วัดด้านอายุขัย การศึกษา และมาตรฐานการครองชีพ แทนการวัดจากรายได้รวมของประเทศเพียงมิติเดียว

กระบวนทัศน์ UNDP เลื่อนตำแหน่งมนุษย์จากปัจจัยการผลิตสู่เป้าหมายสูงสุดวัดผ่านอายุขัย การศึกษา และมาตรฐานการครองชีพ แทนรายได้รวมของประเทศ

คุณูปการเชิงกระบวนทัศน์ของแนวคิดการพัฒนามนุษย์ คือการขยับจุดตั้งของการพัฒนาจาก “รายได้” มาสู่ “ชีวิตของมนุษย์” อย่างชัดเจนในระดับนานาชาติ อย่างไรก็ตาม ดัชนี HDI ในฐานะเครื่องมือเชิงปริมาณยังมีข้อจำกัด เพราะใช้ค่าเฉลี่ยที่อาจลบความเหลื่อมล้ำภายในประเทศ และครอบคลุมเพียงบางมิติของชีวิตมนุษย์ ข้อจำกัดนี้เองเป็นแรงผลักดันให้เกิดการพัฒนาดัชนีเสริมในเวลาต่อมา เช่น ดัชนีที่ปรับด้วยความเหลื่อมล้ำ และดัชนีความยากจนหลายมิติ สำหรับทฤษฎี HCST กระบวน

ทัศน์การพัฒนามนุษย์จึงทำหน้าที่เป็นจุดตั้งต้นโดยตรงของข้อเสนอแรก กล่าวคือ การสถาปนา “ศักยภาพมนุษย์” ให้เป็นตัวแปรระดับฐาน และเป็นจุดเริ่มของวงจรการเปลี่ยนผ่านทางสังคมทั้งหมด

1.2.2 แนวทางความสามารถ (Capability Approach)

รากฐานทางปรัชญาของกระบวนการทัศน์การพัฒนามนุษย์คือแนวทางความสามารถของ Amartya Sen ซึ่งเสนอไว้อย่างเป็นระบบใน Development as Freedom (Sen, 1999) ข้อเสนอแกนกลางคือ การพัฒนาควรถูกเข้าใจในฐานะกระบวนการขยายเสรีภาพที่แท้จริงของผู้คนในการมีชีวิตที่พวกเขาให้คุณค่า Sen แยกแยะระหว่าง "การทำหน้าที่" (functionings) อันหมายถึงสถานะและกิจกรรมที่บุคคลเป็นหรือทำได้จริง กับ "ความสามารถ" (capabilities) อันหมายถึงเสรีภาพที่แท้จริงในการเลือกชุดของการทำหน้าที่ที่ตนให้คุณค่า จุดเน้นที่เสรีภาพและการกระทำการ (agency) ทำให้แนวทางนี้มองมนุษย์เป็นผู้กำหนดเป้าหมายและผู้ลงมือ มิใช่เพียงผู้รับผลของการพัฒนา

Martha Nussbaum (2011) ต่อยอดแนวทางความสามารถไปในทิศทางที่เป็นปทัสถานมากขึ้น ด้วยการเสนอรายการความสามารถหลักสิบประการที่ถือเป็นเงื่อนไขขั้นต่ำของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งรัฐมีหน้าที่ประกันให้แก่พลเมืองทุกคน ความแตกต่างระหว่างจุดยืนของ Sen ที่เปิดกว้างและเน้นกระบวนการปรึกษาหารือ กับจุดยืนของ Nussbaum ที่กำหนดเกณฑ์ขั้นต่ำไว้ชัดเจน เป็นข้อถกเถียงสำคัญภายในแนวทางความสามารถ ดังสรุปเปรียบเทียบในตารางที่ 1-4 ประเด็นที่ผู้อ่านควรสังเกตคือ ความตึงเครียดระหว่างความเปิดกว้างเชิงกระบวนการกับความชัดเจนเชิงเกณฑ์ ซึ่งจะมีนัยโดยตรงต่อการออกแบบตัวชี้วัดและนโยบายในกรอบของทฤษฎี HCST

ตารางที่ 1- 4 การเปรียบเทียบแนวทางความสามารถของ Sen และ Nussbaum

มิติเปรียบเทียบ	Sen (1999)	Nussbaum (2011)
จุดเน้นหลัก	เสรีภาพและการกระทำการในการเลือกชีวิตที่มีคุณค่า	ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และเงื่อนไขขั้นต่ำของชีวิตที่ดี
วิธีระบุความสามารถ	เปิดกว้างผ่านกระบวนการปรึกษาหารือในแต่ละบริบท	กำหนดรายการความสามารถหลักสิบประการไว้ล่วงหน้า
จุดยืนเชิงปทัสถาน	หลีกเลี่ยงการกำหนดรายการตายตัว เน้นกระบวนการ	เสนอเกณฑ์ขั้นต่ำที่เป็นสากลและใช้เรียกร้องเชิงสิทธิได้
นัยเชิงนโยบาย	เน้นการขยายเสรีภาพและการมีส่วนร่วมของประชาชน	เน้นการประกันเกณฑ์ขั้นต่ำผ่านหน้าที่ของรัฐ
นัยต่อทฤษฎี HCST	อธิบายกลไกที่บริบทดิจิทัลและ AI ขยายหรือบั่นทอนศักยภาพมนุษย์	ให้เกณฑ์ขั้นต่ำสำหรับประเมินว่าการเปลี่ยนผ่านไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1999) และ Nussbaum (2011)

ในเชิงทฤษฎี แนวทางความสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกอธิบายกลางของทฤษฎี HCST กล่าวคือ เมื่อบริบทของเทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์เข้ามาเป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างใหม่ แนวทางความสามารถช่วยให้วิเคราะห์ได้ว่าเทคโนโลยีเหล่านั้นขยายชุดความสามารถของผู้คน หรือกลับบั่นทอนเสรีภาพและการกระทำการของกลุ่มเปราะบาง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบการออกแบบสถาบันและการกำกับดูแล มุมมองเช่นนี้ป้องกันมิให้ทฤษฎีตกอยู่ในกับดักการมองเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดผลการพัฒนาโดยตรง

1.2.3 การก้าวข้ามผลิตภัณฑ์มวลรวม (Beyond GDP)

เสาหลักที่สามของการเปลี่ยนผ่านคือการวิพากษ์การใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศเป็นมาตรวัดความก้าวหน้าของสังคม รายงานของคณะกรรมการว่าด้วยการวัดผลการดำเนินงานทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางสังคม ซึ่งเผยแพร่ใน

เวลาต่อมาในรูปหนังสือโดย Sen et al. (2010) ชี้ว่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมออกมาเพื่อวัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในตลาด มิได้ออกแบบมาเพื่อวัดความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์หรือความยั่งยืน การพึ่งพาตัวเลขนี้เป็นตัวชี้วัดหลักจึงอาจนำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบายที่คลาดเคลื่อน เพราะมองข้ามมิติของความเหลื่อมล้ำ คุณภาพชีวิต และต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม ข้อเสนอสำคัญของคณะกรรมการคือการเคลื่อนจากการวัดการผลิตไปสู่การวัดความเป็นอยู่ที่ดี และการใช้ชุดตัวชี้วัดหลายมิติแทนตัวเลขเดียว

GDP เป็นตัวชี้วัดกิจกรรมทางตลาด มากกว่าคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในภาพรวม กล่าวอีกนัยหนึ่ง มันบันทึกมูลค่าการซื้อขาย แต่ไม่ได้บอกว่า “ชีวิตของผู้คนดีขึ้นเพียงใด” หรือ “ดีอย่างไร” ในมิติที่กว้างและลึกกว่ารายได้

ภาพที่ 1-6 การก้าวข้ามผลิตภัณฑ์มวลรวมสู่ระบบการวัดผลหลายมิติ

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen et al. (2010)

รายงานของ Sen et al. (2010) จึงเสนอให้ก้าวข้ามการยึดติดกับ GDP ไปสู่ระบบการวัดผลแบบหลายมิติ ที่สามารถสะท้อนทั้งความเป็นอยู่ที่ดี ความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และระดับความเป็นธรรมทางสังคมในเวลาเดียวกัน

ภาพที่ 1-6 แสดงการขยับออกจากรอบคิดที่ผูกการพัฒนาเข้ากับผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ไปสู่กรอบการวัดผลที่หลากหลาย ครอบคลุมทั้งด้านศักยภาพ

ของมนุษย์ ความเป็นธรรมทางโครงสร้าง และความยั่งยืนของระบบนิเวศ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของทฤษฎี HCST ที่มองว่าการประเมินผลลัพธ์ของการพัฒนาจะต้องไม่หยุดอยู่ที่ GDP แต่ต้องวัดความสามารถของมนุษย์ในการใช้ชีวิตที่มีความหมายภายใต้สังคมที่เป็นธรรมและระบบนิเวศที่ยังสามารถดำรงอยู่ได้ในระยะยาว

ข้อถกเถียงว่าด้วยการก้าวข้ามผลิตภัณฑ์มวลรวมมีนัยโดยตรงต่อการวัดผลลัพธ์ของทฤษฎี HCST กล่าวคือ หากผลลัพธ์ปลายทางของการเปลี่ยนผ่านคือสังคมที่ยั่งยืน การประเมินความสำเร็จย่อมไม่อาจอาศัยเพียงอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ หากต้องอาศัยตัวชี้วัดหลายมิติที่สะท้อนศักยภาพมนุษย์ ความเสมอภาค และความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน ในแง่นี้ วรรณกรรมกลุ่ม Beyond GDP จึงมิได้เป็นเพียงข้อถกเถียงทางเทคนิคเรื่องการวัด หากเป็นส่วนขยายเชิงตรรกะของการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนามนุษย์ ที่ยืนยันว่าการนิยามและการวัดการพัฒนาต้องสอดคล้องกับการวางมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

เมื่อพิจารณาสามเสาหลักข้างต้นร่วมกัน จะเห็นว่าการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนา มนุษย์ได้สถาปนาหลักการพื้นฐานสามประการที่ทฤษฎี HCST รับมาเป็นรากฐาน ได้แก่ การวางมนุษย์เป็นจุดหมายของการพัฒนา การเข้าใจมนุษย์ในฐานะผู้มีเสรีภาพ และการกระทำการ และการวัดการพัฒนาด้วยมิติที่หลากหลายเกินกว่าตัวเลขเศรษฐกิจ กระนั้น หลักการทั้งสามยังคงเน้นที่ "ตัวมนุษย์" เป็นหลัก และยังมีได้อธิบายอย่างเป็นระบบว่า ศักยภาพของมนุษย์จะแปรเปลี่ยนเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในวงกว้างและความยั่งยืนได้ผ่านกลไกใด คำถามนี้นำไปสู่การสำรวจแนวโน้มการพัฒนาสังคมร่วมสมัยในส่วนที่ 1.3 ซึ่งเริ่มขยายจุดเน้นจากปัจเจกไปสู่มิติทางสังคมและระบบมากขึ้น

1.3 แนวโน้มการพัฒนาสังคมร่วมสมัย

หากการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนามนุษย์ในส่วนที่ 1.2 สถาปนามนุษย์เป็นจุดหมายและผู้กระทำการในระดับปัจเจก วรรณกรรมการพัฒนาร่วมสมัยตั้งแต่ทศวรรษ 2010 เป็นต้นมาได้ขยายกรอบดังกล่าวออกไปในสามทิศทางที่สัมพันธ์กันได้แก่ การขยายนิยามของชีวิตที่ดีให้ครอบคลุมการแบ่งบานของมนุษย์อย่างรอบด้าน การขยายความครอบคลุมของการพัฒนาไปสู่ทุกกลุ่มในสังคม และการขยายมุมมองจากปัจเจกไปสู่ภูมิคุ้มกันของระบบสังคมทั้งระบบ แนวโน้มทั้งสามนี้เริ่มเชื่อมสะพานจากศักยภาพระดับปัจเจกไปสู่มิติทางสังคมและระบบ ซึ่งเป็นพื้นที่ทางความคิดที่ทฤษฎี HCST เข้ามาจัดระเบียบอย่างเป็นระบบผ่านข้อเสนอที่สองและที่สาม

1.3.1 การแบ่งบานของมนุษย์ (Human Flourishing)

แนวคิดการแบ่งบานของมนุษย์ขยายแนวทางความสามารถจากการเน้นเสรีภาพในการเลือก ไปสู่การนิยามสภาวะของการมีชีวิตที่ดีอย่างรอบด้าน VanderWeele (2017) สังเคราะห์วรรณกรรมเชิงประจักษ์และเสนอว่าการแบ่งบานของมนุษย์ประกอบด้วยหลายมิติที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ ความสุขและความพึงพอใจในชีวิต สุขภาพกายและใจ ความหมายและเป้าประสงค์ อุปนิสัยและคุณธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ใกล้ชิด โดยเพิ่มมิติความมั่นคงทางการเงินและวัตถุเป็นเงื่อนไขจำเป็นการแบ่งบานในระยะยาว แนวคิดนี้มีรากฐานย้อนไปถึงแนวคิดยูโดโมเนีย (eudaimonia) ของอริสโตเติล และสอดคล้องกับรายการความสามารถหลักของ Nussbaum (2011) ในการมองว่าชีวิตที่ดีมีได้จำกัดอยู่ที่ความพึงพอใจเชิงอัตวิสัยเท่านั้น หากรวมถึงการพัฒนาศักยภาพและความสัมพันธ์ที่มีคุณค่า

สำหรับทฤษฎี HCST การแบ่งบานของมนุษย์มีนัยต่อการนิยามผลลัพธ์ปลายทางของการเปลี่ยนผ่าน กล่าวคือ สังคมที่ยั่งยืนในความหมายของ HCST มิได้จำกัดอยู่ที่ความยั่งยืนของทรัพยากรหรือเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ หากรวมถึงการที่ผู้คนสามารถแบ่งบานได้อย่างรอบด้าน แนวคิดนี้จึงเสริมความสมบูรณ์ให้แก่ข้อเสนอที่

สาม โดยยกระดับเกณฑ์ของ "ผลลัพธ์ที่ดี" ให้สูงกว่าการอยู่รอดหรือความพอเพียงขั้นพื้นฐาน

1.3.2 การพัฒนาที่ครอบคลุม (Inclusive Development)

การพัฒนาที่ครอบคลุมเน้นว่า การพัฒนาที่แท้จริงต้องกระจายโอกาสและผลลัพธ์ไปยังทุกกลุ่มในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางที่มักถูกทิ้งไว้ข้างหลัง Gupta และ Vegelin (2016) เสนอว่าการพัฒนาที่ครอบคลุมมีสามมิติสำคัญ ได้แก่ ความครอบคลุมทางสังคม ความครอบคลุมทางนิเวศ และความครอบคลุมเชิงความสัมพันธ์ (relational inclusiveness) ซึ่งหมายถึงการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมอันเป็นรากของการกีดกัน ข้อเสนอแนะนี้แยกการพัฒนาที่ครอบคลุมออกจากแนวคิดการเติบโตที่ครอบคลุม (inclusive growth) ซึ่งยังคงวางการเติบโตทางเศรษฐกิจไว้ที่ศูนย์กลาง โดยชี้ว่าการมุ่งเน้นการเติบโตเป็นหลักมักนำไปสู่การแลกได้แลกเสียที่เสียเปรียบต่อมิติทางสังคมและนิเวศ

มิติเชิงความสัมพันธ์ของการพัฒนาที่ครอบคลุมมีนัยโดยตรงต่อเงื่อนไขกำกับในข้อเสนอที่สี่ของทฤษฎี HCST กล่าวคือ ธรรมชาติของปัจเจกบุคคล ทนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบันจะทำหน้าที่เสริมการเปลี่ยนผ่านได้ก็ต่อเมื่อได้รับการออกแบบให้ครอบคลุมและจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างเป็นธรรม หากปราศจากเงื่อนไขนี้ การขยายศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคมย่อมมีความเสี่ยงที่จะถูกยึดกุมโดยกลุ่มที่ได้เปรียบอยู่แล้ว และกลายเป็นกลไกตอกย้ำความเหลื่อมล้ำแทนที่จะลดทอน

1.3.3 สังคมที่มีภูมิคุ้มกัน (Resilient Society)

แนวคิดสังคมที่มีภูมิคุ้มกันขยายมุมมองของการพัฒนาจากระดับปัจเจกไปสู่ระดับระบบ Folke (2016) นิยามภูมิคุ้มกันในฐานะคุณสมบัติของระบบสังคมและนิเวศที่ซับซ้อนและปรับตัวได้ ซึ่งประกอบด้วยความสามารถสามด้านที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ ความสามารถในการคงอยู่ท่ามกลางแรงกระแทก (persistence) ความสามารถ

ในการปรับตัว (adaptability) และความสามารถในการเปลี่ยนรูปไปสู่สภาวะใหม่ที่พึงประสงค์ (transformability) จุดเน้นสำคัญของกรอบนี้คือ ภูมิคุ้มกันมิใช่เพียงการกลับคืนสู่สภาพเดิมหลังวิกฤต หากรวมถึงความสามารถเชิงรุกในการเปลี่ยนแปลงระบบเมื่อสภาวะเดิมไม่พึงประสงค์อีกต่อไป และการกำกับดูแลพลวัตของระบบสังคมและนิเวศเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์

Folke (2016) เสนอว่า “ภูมิคุ้มกัน” ของระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมมีอย่างน้อยสามมิติเรียงต่อกัน ได้แก่ Persistence คือความสามารถในการยืนหยัดรับแรงกระแทกโดยยังคงโครงสร้างเดิมอยู่, Adaptability คือความสามารถในการปรับตัวภายในกรอบโครงสร้างเดิม, และ Transformability คือความสามารถในการเปลี่ยนรูป สร้างระบบใหม่ขึ้นมาแทนระบบเดิม ซึ่งมิติที่สามนี้คือหัวใจของภูมิคุ้มกันเชิงพลวัตในระยะยาว

ภาพที่ 1- 7 วงจรการเปลี่ยนรูปและการเสริมแรงย้อนกลับของสังคมที่มีภูมิคุ้มกัน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Folke (2016)

ภาพที่ 1-7 สังเคราะห์ให้เห็น “วงจรการเปลี่ยนรูปและการเสริมแรงย้อนกลับ” ของสังคมที่มีภูมิคุ้มกันสูง โดยมองว่า Transformability เชื่อมโดยตรงกับวงจรป้อนกลับในกรอบ HCST: เมื่อสังคมสามารถเปลี่ยนรูปไปสู่ความยั่งยืนมากขึ้น

ระบบสังคมและนิเวศใหม่ที่เกิดขึ้นจะย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งศักยภาพที่เพิ่มขึ้นนี้จะขับเคลื่อนนวัตกรรมสังคมและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในรอบถัดไปอย่างต่อเนื่อง

สำหรับทฤษฎี HCST แนวคิดภูมิคุ้มกันมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอธิบายวงจรการเสริมแรงย้อนกลับ (feedback loop) กล่าวคือ สังคมที่ยั่งยืนและมีภูมิคุ้มกันจะย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของมนุษย์ในการรับมือกับความไม่แน่นอนในอนาคต มิติของการเปลี่ยนรูป (transformability) โดยเฉพาะ สอดคล้องโดยตรงกับแก่นของการเปลี่ยนผ่านที่หนังสือเล่มนี้เสนอ เนื่องจากชี้ว่าการพัฒนาที่พึงประสงค์คือการที่ระบบสามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองไปสู่รูปแบบใหม่ที่ดีกว่า มิใช่เพียงการธำรงเสถียรภาพของโครงสร้างเดิม

เพื่อสรุปความสัมพันธ์ระหว่างแนวโน้มร่วมสมัยทั้งสามกับองค์ประกอบของทฤษฎี HCST ผู้เขียนได้จัดวางการเชื่อมโยงไว้ในตารางที่ 1-4 ประเด็นที่ผู้อ่านควรสังเกตคือ แนวโน้มทั้งสามมิได้เป็นเพียงกระแสความคิดคู่ขนาน หากแต่ละแนวโน้มเข้ามาเสริมองค์ประกอบที่ต่างกันของทฤษฎี ทำให้เห็นว่าทฤษฎี HCST สังเคราะห์ข้อค้นพบร่วมสมัยเหล่านี้เข้าเป็นระบบเดียว

ตารางที่ 1- 5 การเชื่อมโยงแนวโน้มการพัฒนาร่วมสมัยกับองค์ประกอบของทฤษฎี HCST

แนวโน้มร่วมสมัย	แนวคิดหลัก	นักคิดและหลักฐาน	องค์ประกอบของ HCST ที่เสริม
การแบ่งบานของมนุษย์	ชีวิตที่ดีหลายมิติเกินกว่าความพึงพอใจเชิงอัตวิสัย	VanderWeele (2017); Nussbaum (2011)	ยกระดับนิยามผลลัพธ์ในข้อเสนอที่สาม ให้ครอบคลุมการแบ่งบาน มิใช่เพียงความยั่งยืนของทรัพยากร
การพัฒนาที่ครอบคลุม	ความครอบคลุมทางสังคม นิเวศ และ	Gupta และ Vegelin (2016)	เสริมเงื่อนไขกำกับในข้อเสนอที่สี่ ให้ออกแบบสถาบันและ

แนวโน้มร่วมสมัย	แนวคิดหลัก	นักคิดและหลักฐาน	องค์ประกอบของ HCST ที่เสริม
	ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ		การกำกับดูแลอย่างครอบคลุมและเป็นธรรม
สังคมที่มีภูมิคุ้มกัน	การคงอยู่ ปรับตัว และเปลี่ยนรูปของระบบสังคมและนิเวศ	Folke (2016)	อธิบายวงจรเสริมแรงย้อนกลับ ที่สังคมยังยืนยอนมาเสริมศักยภาพมนุษย์รับความไม่แน่นอน

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก VanderWeele (2017), Nussbaum (2011), Gupta และ Vegelin (2016) และ Folke (2016)

ภาพรวมของตารางที่ 1-5 สะท้อนว่าแนวโน้มการพัฒนาร่วมสมัยกำลังเคลื่อนสาขาวิชาจากกรอบ "มนุษย์เป็นจุดหมายในระดับปัจเจก" ไปสู่กรอบที่มองมนุษย์และสังคมเป็นระบบพลวัตที่เชื่อมโยงกัน อันเป็นพื้นที่ทางความคิดเดียวกับที่ทฤษฎี HCST ดำรงอยู่ กระนั้น แม้แนวโน้มทั้งสามจะเสริมองค์ประกอบของทฤษฎีในแต่ละด้าน แต่ยังคงปรากฏในฐานะกระแสความคิดเชิงพรรณนาและเชิงปทัสฐานที่แยกส่วนกันมากกว่าจะเป็นทฤษฎีเชิงสาเหตุที่บูรณาการการเชื่อมโยงระหว่างศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนเข้าด้วยกันอย่างครบวงจร ช่องว่างของการบูรณาการนี้เป็นประเด็นที่จะวิเคราะห์อย่างชัดเจนในส่วนที่ 1.5

วรรณกรรมร่วมสมัยหลายสายเริ่มบรรจบที่มุมมองเดียวกันว่า การพัฒนาที่แท้จริงต้องครอบคลุมอย่างน้อยสามมิติที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ การเบ่งบานของปัจเจก (flourishing) ตามกรอบของ VanderWeele ที่มองความเป็นอยู่ดีในฐานะชีวิตที่ดีทุกด้าน ความครอบคลุมเชิงสังคม (inclusive development) ที่ Gupta และ Vegelin เชื่อมเข้ากับเป้าหมายความเป็นธรรมและการไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง และภูมิคุ้มกันเชิงระบบ (resilience) ตามกรอบของ Folke ที่เน้นความสามารถของสังคม-นิเวศในการรับแรงกระแทก ปรับตัว และเปลี่ยนรูปอย่างยั่งยืน ทั้งสามมิตินี้ทำงานสัมพันธ์กัน

วงจรเดียว ไม่ใช่เส้นทางแยกส่วน

ภาพที่ 1- 8 แนวโน้มการพัฒนาร่วมสมัยสามประการสู่กระบวนการพัฒนาศักยภาพภูมิคุ้มกันเชิงระบบ

ที่มา: สังเคราะห์จาก VanderWeele (2017), Gupta & Vegelin (2016), Folke (2016)

ภาพที่ 1-8 จึงสังเคราะห์ “แนวโน้มการพัฒนาร่วมสมัยสามประการ” ให้มาบรรจบในกระบวนการพัฒนาศักยภาพภูมิคุ้มกันเชิงระบบ โดยชี้ว่า ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนของระบบนิเวศควรถูกมองและออกแบบในฐานะองค์ประกอบของระบบเดียวกัน มากกว่าจะถูกแยกออกเป็นนโยบายเฉพาะด้านที่ไม่สื่อสารกัน แนวโน้มเหล่านี้วางฐานทางวรรณกรรมให้ทฤษฎี HCST สามารถเสนอกรอบคิดที่มองการพัฒนาเป็นการเสริมศักยภาพมนุษย์ภายในสังคมที่เป็นธรรมและระบบนิเวศที่ยั่งยืน โดยเน้นพลวัตของการเสริมแรงย้อนกลับระหว่างทั้งสามมิติ

อย่างไรก็ตาม ก่อนจะไปถึงการสังเคราะห์ดังกล่าว จำเป็นต้องเข้าใจก่อนว่า อุดมคติของการแบ่งปัน ความครอบคลุม และภูมิคุ้มกันกำลังเผชิญแรงกดดันจากความท้าทายเชิงโครงสร้างของศตวรรษที่ 21 ทั้งความเหลื่อมล้ำที่ทวีความรุนแรง วิกฤตสภาพภูมิอากาศ และช่องว่างทางดิจิทัล ซึ่งเป็นบริบทที่ส่วนที่ 1.4 จะวิเคราะห์ต่อไป

1.4 ความท้าทายของการพัฒนาศตวรรษที่ 21

อุดมคติของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางมิได้ดำรงอยู่ในสุญญากาศ หากเผชิญแรงต้านจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของศตวรรษที่ 21 ส่วนนี้วิเคราะห์ความท้าทายสำคัญสามประการ ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และช่องว่างทางดิจิทัล โดยมองว่าทั้งสามมิใช่เพียงรายการปัญหา หากเป็นเงื่อนไขบริบทและเงื่อนไขขอบเขตเชิงลบที่กำหนดว่าศักยภาพมนุษย์จะขยายตัวได้เพียงใดในกรอบของทฤษฎี HCST การนำเสนอในส่วนนี้ยึดหลักฐานเชิงประจักษ์จากแหล่งที่มีความน่าเชื่อถือระดับนานาชาติเป็นหลัก

1.4.1 ความเหลื่อมล้ำ

ความเหลื่อมล้ำทางรายได้และความมั่งคั่งในระดับโลกอยู่ในระดับที่รุนแรงอย่างยิ่ง รายงานความเหลื่อมล้ำโลกชี้ว่า ประชากรกลุ่มรายได้สูงสุดร้อยละ 10 ครอบครองรายได้ถึงร้อยละ 52 ของรายได้โลก ขณะที่ประชากรครึ่งล่างได้รับเพียงร้อยละ 8.5 และเมื่อพิจารณาความมั่งคั่ง ความเหลื่อมล้ำยิ่งรุนแรงกว่า โดยกลุ่มบนสุดร้อยละ 10 ถือครองความมั่งคั่งถึงร้อยละ 76 ในขณะที่ครึ่งล่างถือครองเพียงร้อยละ 2 (Chancel et al., 2022) ในเชิงพลวัต นับตั้งแต่ปี 1995 กลุ่มบนสุดร้อยละ 1 ครอบครองส่วนเพิ่มของความมั่งคั่งใหม่ถึงร้อยละ 38 เทียบกับเพียงร้อยละ 2 ของประชากรครึ่งล่าง

ในเชิงทฤษฎี Piketty (2014) อธิบายแนวโน้มนี้ผ่านความสัมพันธ์ที่อัตราผลตอบแทนจากทุนสูงกว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ความมั่งคั่งกระจุกตัวขึ้นเรื่อย ๆ โดยธรรมชาติของระบบทุนนิยม หากปราศจากสถาบันที่คอยถ่วงดุล ซึ่งตอกย้ำว่าความเหลื่อมล้ำมิใช่ข้อบ่งชี้เหตุหรือผลชั่วคราว หากเป็นแนวโน้มเชิงโครงสร้างที่ต้องอาศัยการออกแบบสถาบันเข้ามากำกับ สำหรับทฤษฎี HCST ความเหลื่อมล้ำเป็นความท้าทายโดยตรง เนื่องจากบั่นทอนการขยายศักยภาพมนุษย์อย่างไม่เท่าเทียม และ

จำกัดโอกาสของกลุ่มเปราะบางในการเข้าร่วมสร้างนวัตกรรมสังคม ซึ่งเป็นกลไกสำคัญของวงจรการเปลี่ยนผ่าน

1.4.2 การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นเงื่อนไขบริบทเชิงลบที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของมนุษย์อย่างกว้างขวาง รายงานของคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศประเมินว่า ประชากรราว 3.3 ถึง 3.6 พันล้านคนอาศัยอยู่ในบริบทที่มีความเปราะบางสูงต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และกลุ่มที่เปราะบางที่สุดมักได้รับผลกระทบอย่างไม่ได้สัดส่วน (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], 2022) รายงานยังชี้ว่ารูปแบบการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนกำลังเพิ่มการเปิดรับความเสี่ยงของระบบนิเวศและผู้คน และช่องว่างของการปรับตัวยังกระจายอย่างไม่เท่าเทียม

ลักษณะสำคัญของความท้าทายนี้คือความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ กลุ่มที่มีส่วนก่อการปล่อยก๊าซเรือนกระจกน้อยที่สุดมักเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการรับมือต่ำที่สุดและได้รับผลกระทบมากที่สุด ก่อเป็นวังวนระหว่างความยากจนกับความเสี่ยงทางภูมิอากาศ สำหรับทฤษฎี HCST การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นเงื่อนไขบริบทที่ถูกรังทั้งศักยภาพมนุษย์และความยั่งยืนของสังคม ในขณะเดียวกันก็ตอกย้ำความจำเป็นของมิติการเปลี่ยนรูป (transformability) ที่กล่าวถึงในส่วนที่ 1.3 เนื่องจากการรับมือวิกฤตนี้ต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ มิใช่เพียงการปรับตัวเล็กน้อยในกรอบเดิม

1.4.3 ช่องว่างทางดิจิทัล

ช่องว่างทางดิจิทัลเป็นความท้าทายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับบริบทหลักของหนังสือเล่มนี้ ข้อมูลล่าสุดจากสหภาพโทรคมนาคมระหว่างประเทศประเมินว่า ในปี 2025 ยังมีประชากรโลกราว 2.2 พันล้านคน หรือประมาณหนึ่งในสี่ของประชากร

ทั้งหมด ที่ยังไม่สามารถเข้าถึงอินเทอร์เน็ต แม้ตัวเลขจะลดลงต่อเนื่องจากปีก่อนหน้า แต่ช่องว่างยังคงผูกโยงกับระดับการพัฒนาอย่างชัดเจน โดยประชากรในประเทศรายได้สูงเข้าถึงอินเทอร์เน็ตเกือบทั่วถึง ขณะที่ในประเทศรายได้ต่ำเข้าถึงเพียงส่วนน้อย และยังมีช่องว่างระหว่างเขตเมืองกับชนบทและระหว่างเพศที่ชัดเจน (International Telecommunication Union [ITU],

ในยุคที่ AI กลายเป็นบริบทหลักของการพัฒนา ช่องว่างทางดิจิทัลจึงไม่ใช่เพียงปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน แต่เป็น “ความเหลื่อมล้ำทางศักยภาพ” ที่สร้างวงจรบ่อนกลับ เพิ่มความเหลื่อมล้ำทางสังคมซ้ำแล้วซ้ำเล่า

ภาพที่ 1-9 ช่องว่างทางดิจิทัลในฐานะอุปสรรคเชิงโครงสร้างต่อการเปลี่ยนผ่าน

ที่มา: สังเคราะห์จาก ITU (2025)

ภาพที่ 1-9 จึงเสนอให้มองช่องว่างทางดิจิทัลในฐานะ “อุปสรรคเชิงโครงสร้างต่อการเปลี่ยนผ่าน” โดยอ้างอิงรายงานของ ITU (2025) ที่ระบุว่า มีประชากรราว 2.2 พันล้านคนทั่วโลกที่ยังไม่สามารถเข้าถึงอินเทอร์เน็ตได้อย่างแท้จริง ตัวเลขนี้ชี้ชัดว่าดิจิทัลไม่ได้กระจายตัวโดยอัตโนมัติ หากแต่ต้องอาศัยทั้งธรรมาภิบาลดิจิทัลและศักยภาพเชิงสถาบันในการออกแบบกติกา การลงทุน และระบบนิเวศให้ครอบคลุม ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอที่สี่ของ HCST ว่าการพัฒนาเชิงระบบจำเป็นต้องเสริมสถาบัน

และธรรมาภิบาลให้สามารถแปรเทคโนโลยีดิจิทัลให้กลายเป็นศักยภาพร่วมของสังคม ไม่ใช่สิทธิพิเศษของคนส่วนน้อย

นัยเชิงทฤษฎีของช่องว่างทางดิจิทัลมีความสำคัญเป็นพิเศษต่อข้อเสนอของหนังสือ เนื่องจากเทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ซึ่งหนังสือเล่มนี้วางไว้เป็นบริบทของการเปลี่ยนผ่าน มิได้เข้าถึงประชากรทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม หากการเข้าถึงและทักษะดิจิทัลกระจายอย่างไม่ทั่วถึง เทคโนโลยีที่ควรเป็นเครื่องมือขยายศักยภาพมนุษย์ อาจกลับกลายเป็นกลไกขยายความเหลื่อมล้ำ ในกรอบของทฤษฎี HCST ช่องว่างทางดิจิทัลจึงเป็นเงื่อนไขขอบเขตที่จำกัดขอบเขตที่การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลจะเสริมศักยภาพมนุษย์ได้ และเชื่อมโยงโดยตรงกับเงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลดิจิทัลในข้อเสนอที่สี่

เพื่อรวบยอดหลักฐานเชิงประจักษ์ของความท้าทายทั้งสามและผลต่อวงจรการเปลี่ยนผ่าน ผู้เขียนได้สรุปไว้ในตารางที่ 1-5 ประเด็นที่ผู้อ่านควรสังเกตรวมคือ ความท้าทายทั้งสามมิได้เกิดขึ้นอย่างแยกจากกัน หากป้อนกลับและเสริมความรุนแรงซึ่งกันและกัน

ตารางที่ 1- 6 ความท้าทายเชิงโครงสร้างของศตวรรษที่ 21 และผลต่อวงจรการเปลี่ยนผ่านของทฤษฎี HCST

ความท้าทาย	หลักฐานเชิงประจักษ์สำคัญ	แหล่ง	ผลต่อวงจรการเปลี่ยนผ่าน
ความเหลื่อมล้ำ	กลุ่มบนสุดร้อยละ 10 ครองรายได้ร้อยละ 52 และความมั่งคั่งร้อยละ 76 ส่วนครึ่งล่างได้รับรายได้ร้อยละ 8.5 และถือครองความมั่งคั่งร้อยละ 2	Chancel et al. (2022); Piketty (2014)	บั่นทอนศักยภาพมนุษย์อย่างไม่เท่าเทียม และจำกัดการมีส่วนร่วมในนวัตกรรมสังคม

ความท้าทาย	หลักฐานเชิงประจักษ์ สำคัญ	แหล่ง	ผลต่อวงจรการ เปลี่ยนผ่าน
การ เปลี่ยนแปลง สภาพ ภูมิอากาศ	ประชากรราว 3.3 ถึง 3.6 พันล้านคนอยู่ในบริบทที่ เปราะบางสูง โดยกลุ่ม เปราะบางได้รับผลกระทบ ไม่ได้สัดส่วน	IPCC (2022)	เป็นเงื่อนไขบริบท เชิงลบที่ผู้ตั้ง ศักยภาพมนุษย์ และความยั่งยืน
ช่องว่างทาง ดิจิทัล	ในปี 2025 ประชากรราว 2.2 พันล้านคน หรือราวหนึ่งใน สี่ของโลก ยังไม่เข้าถึง อินเทอร์เน็ต โดยผูกโยงกับ ระดับรายได้	ITU (2025)	จำกัดขอบเขตที่ การเปลี่ยนผ่าน ทางดิจิทัลจะเสริม ศักยภาพมนุษย์

ที่มา: รวบรวมและสังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Chancel และคณะ (2022), Piketty (2014), IPCC (2022) และ ITU (2025)

ภาพรวมของตารางที่ 1-6 สะท้อนว่าความท้าทายทั้งสามมีลักษณะเชื่อมโยงและเสริมกันเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมักซ้อนทับกับความเปราะบางทางภูมิอากาศและการถูกกีดกันทางดิจิทัล กลุ่มประชากรที่ยากจนที่สุดจึงมักเป็นกลุ่มที่เปราะบางต่อภูมิอากาศมากที่สุดและเข้าไม่ถึงเทคโนโลยีมากที่สุดพร้อมกัน รูปแบบการซ้อนทับเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดความไม่แน่นอนซ้อนทับที่กล่าวถึงในบทนำ และตอกย้ำว่าการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางต้องรับมือกับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างเหล่านี้อย่างเป็นระบบ มิใช่แยกทีละประเด็น

ความเหลื่อมล้ำ วิกฤตภูมิอากาศ และช่องว่างดิจิทัลไม่ใช่ปัญหาแยกส่วน แต่เชื่อมโยงและเสริมกันเชิงโครงสร้าง กลุ่มคนที่ยากจนที่สุดมักเป็นกลุ่มที่รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศมากที่สุด ขณะเดียวกันก็เข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัลได้น้อยที่สุดหรือแทบไม่ได้เลย ทำให้ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมซ้อนทับกันอย่างเป็นระบบ

ภาพที่ 1- 10 ความท้าทายเชิงโครงสร้างสามประการและวงจรเสริมกันในบริบทของทฤษฎี HCST

ที่มา: สืบเคราะห์จาก Chancel et al. (2022), IPCC (2022), ITU (2025)

ภาพที่ 1-10 จึงนำเสนอ “ความท้าทายเชิงโครงสร้างสามประการ” ในกรอบทฤษฎี HCST—ความเหลื่อมล้ำทางรายได้และศักยภาพ (จาก Chancel และคณะ, 2022) ผลกระทบทางภูมิอากาศที่ไม่เป็นธรรมต่อกลุ่มเปราะบาง (จาก IPCC, 2022) และช่องว่างทางดิจิทัลที่ยังทำให้ประชากรราว 2.2 พันล้านคนยังคงออฟไลน์ (จาก ITU, 2025)—เพื่อชี้ให้เห็นวงจรเสริมกันที่พิสูจน์ว่า ทั้งการเติบโตทางเศรษฐกิจและการแพร่กระจายเทคโนโลยีเพียงลำพังไม่อาจรับประกันการพัฒนาที่เป็นธรรมและยั่งยืนได้ HCST จึงเสนอให้ “ศักยภาพมนุษย์” ทำหน้าที่เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่านเพื่อเข้ามาตัดวงจรดังกล่าวผ่านการเสริมขีดความสามารถ การออกแบบสถาบันที่เป็น

ธรรม และการยึดโยงการพัฒนากับความยั่งยืนเชิงระบบ

ที่สำคัญ ความท้าทายทั้งสามชี้ให้เห็นว่าสมมติฐานที่ว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะนำมาซึ่งการพัฒนาโดยอัตโนมัตินั้นไม่เพียงพอ เพราะภายใต้เงื่อนไขของความเหลื่อมล้ำ วิกฤตภูมิอากาศ และช่องว่างดิจิทัล ผลของการเติบโตและเทคโนโลยีย่อมกระจายอย่างไม่เท่าเทียม เว้นแต่จะมีทฤษฎีและกลไกที่วางมนุษย์เป็นศูนย์กลางเข้ามาแก้กับทิศทาง ข้อเสนอแนะนี้เชื่อมโยงโดยตรงไปสู่ส่วนที่ 1.5 ซึ่งจะสังเคราะห์ข้อค้นพบทั้งบทเข้าสู่การระบุนการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์และช่องว่างทางความรู้ที่ทฤษฎี HCST เข้ามาเติมเต็ม

1.5 บทสังเคราะห์สู่ HCST Theory

ส่วนสุดท้ายของบทนี้สังเคราะห์ข้อค้นพบทั้งหมดเข้าด้วยกันในสามชั้น ได้แก่ การระบุนการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ที่บทนี้ได้ติดตาม การชี้ข้อจำกัดของทฤษฎีที่มีอยู่และเหตุผลของการสังเคราะห์ใหม่ และการวางบทเชื่อมโยงไปสู่บทที่ 2 การสังเคราะห์นี้ทำหน้าที่เปลี่ยนการทบทวนวรรณกรรมให้กลายเป็นฐานที่มีทิศทางสำหรับการสร้างทฤษฎี

1.5.1 การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)

ข้อค้นพบตลอดบทนี้ยืนยันว่า วิวัฒนาการของศาสตร์การพัฒนาสังคมควรถูกอ่านในฐานะการเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ที่เคลื่อนตำแหน่งของมนุษย์อย่างต่อเนื่องจากการเป็นปัจจัยการผลิตในสำนักความทันสมัย สู่การเป็นผู้ถูกกระทำภายใต้โครงสร้างในสำนักพึ่งพา สู่การเป็นผู้บริหารจัดการสรรในแนวทางความจำเป็นพื้นฐาน สู่การเป็นจุดหมายและผู้กระทำการในกระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ และขยายไปสู่มิติเชิงระบบในแนวโน้มร่วมสมัย ดังที่ปรากฏในตารางที่ 1-1 ถึงตารางที่ 1-4 ในกรอบของ Kuhn (1962) การเคลื่อนแต่ละครั้งคือการนิยามคำถามหลักของสาขาวิชาเสียใหม่

โดยมีแรงขับเคลื่อนจากการสั่งสมของปรากฏการณ์ที่กระบวนการทัศน์เดิมอธิบายไม่ได้ ซึ่งความท้าทายเชิงโครงสร้างในส่วนที่ 1.4 ทั้งความเหลื่อมล้ำ วิกฤตภูมิอากาศ และช่องว่างดิจิทัล คือรูปธรรมร่วมสมัยของปรากฏการณ์เหล่านั้น

เพื่อให้เห็นการเลื่อนตำแหน่งของมนุษย์และการเปลี่ยนจุดเน้นของการพัฒนาข้ามสามระยะอย่างเป็นรูปธรรม ผู้เขียนได้สังเคราะห์ไว้ในภาพที่ 1-11 ซึ่งเปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาสามระยะบนห้ามิติหลัก ประเด็นที่ผู้อ่านควรสังเกตเป็นพิเศษคือคอลัมน์ขวาสุดอันเป็นระยะที่สาม ที่แสดงบทบาทของมนุษย์ในฐานะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลง และการวางเทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ไว้ในฐานะบริบท มิใช่เป้าหมายของการพัฒนา

การเปลี่ยนผ่านจากกระบวนการทัศน์การเติบโต ผ่านการพัฒนามนุษย์ ไปสู่ HCST สะท้อนการเลื่อนตำแหน่งของมนุษย์อย่างต่อเนื่อง จากบทบาทปัจจัยการผลิต กลายเป็นจุดหมายของการพัฒนา และท้ายที่สุดเป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบในยุค AI

ภาพที่ 1- 11 การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนการทัศน์ของการพัฒนาสามระยะ จากการเติบโต สู่ความยั่งยืน สู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Habakkuk (1961), Parsons (1951), UNDP (1990), Sen (1999), Nussbaum (2011), Sen et al. (2010), Gupta & Vegelin (2016), VanderWeele (2017) และ Folke (2016); กรอบ

ภาพที่ 1-11 สันเคราะห์การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์สามระยะ ตั้งแต่กรอบความทันสมัยของ Habakkuk และ Parsons ที่ยึด “การเติบโตทางเศรษฐกิจ” เป็นเป้าหมายหลัก มาสู่กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์ของ UNDP, Sen และ Nussbaum ที่สถาปนามนุษย์เป็นจุดหมายสูงสุด และต่อเนื่องถึงแนวโน้มร่วมสมัยว่าด้วยความยั่งยืน ความเป็นธรรม และการแบ่งปันของมนุษย์ในงานของ Sen, Fitoussi, and Stiglitz, Gupta & Vegelin, VanderWeele และ Folke ซึ่งเปิดพื้นที่ให้ HCST วางตำแหน่งตนเองบนกระบวนทัศน์ที่สาม—กระบวนทัศน์ที่มองมนุษย์เป็นผู้กระทำการ (agent of transformation) และรับเอาญาณวิทยาแบบมนุษย์เป็นผู้ก่อการมาเป็นฐาน Sen et al. (2010)

เมื่อประมวลภาพรวม ข้อเสนอของบทนี้คือ ศาสตร์การพัฒนากำลังเคลื่อนจากกระบวนทัศน์ “การเติบโตเป็นจุดหมาย” ผ่าน “มนุษย์เป็นจุดหมาย” ไปสู่ “มนุษย์เป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ” ทฤษฎี HCST วางตำแหน่งตนเองอยู่บนกระบวนทัศน์ที่สามซึ่งกำลังก่อรูปนี้ และรับเอาญาณวิทยาแบบมนุษย์เป็นผู้กระทำการมาเป็นฐาน

1.5.2 ข้อจำกัดของทฤษฎีที่มีอยู่และความจำเป็นของการสังเคราะห์ทฤษฎีใหม่

แม้การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์จะดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง แต่ทฤษฎีที่มีอยู่ยังคงมีข้อจำกัดสำคัญร่วมกันประการหนึ่ง กล่าวคือ ทฤษฎีเหล่านั้นอธิบายการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางได้ถึงระดับหนึ่ง แต่ยังมีได้เชื่อมโยงเป็นระบบเชิงสาเหตุเดียวกันว่า ศักยภาพมนุษย์แปรเปลี่ยนเป็นนวัตกรรมสังคมและนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืนได้อย่างไร พร้อมด้วยวงจรการเสริมแรงย้อนกลับ ภายใต้เงื่อนไขบริบทของการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ และภายใต้เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน วรรณกรรมที่ทบทวนมาแต่ละกลุ่มต่างให้วัสดุทางความคิดที่สำคัญ แต่ยังคงกระจัดกระจายและมิได้ถูกสังเคราะห์เข้าเป็นระบบเดียว ดังสรุปในตารางที่ 1-6 ประเด็นที่ผู้อ่านควรสังเกตคือ ข้อจำกัดนี้มีได้เกิดจากการขาด

แนวคิด หากเกิดจากการที่แนวคิดเหล่านั้นยังมิได้ถูกเชื่อมเป็นระบบเชิงสาเหตุเดียวกัน อันเป็นเหตุผลเชิงทฤษฎีที่เรียกร่องการสังเคราะห์ขึ้นเป็นทฤษฎีใหม่

ตารางที่ 1- 7 การสังเคราะห์ช่องว่างทางความรู้และคุณูปการเฉพาะของทฤษฎี HCST

กลุ่มวรรณกรรม	คุณูปการหลัก	ช่องว่างที่ยังเหลือ	จุดที่ทฤษฎี HCST เติมเต็ม
การพัฒนามนุษย์ และแนวทางความสามารถ	สถาปนามนุษย์เป็นจุดหมายและผู้กระทำการ อันเป็นฐานของข้อเสนอที่หนึ่ง	ไม่ได้อธิบายกลไกทางสังคมที่เชื่อมศักยภาพมนุษย์สู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ	เพิ่มนวัตกรรมสังคมเป็นกลไก เชื่อมศักยภาพสู่การเปลี่ยนแปลง อันเป็นข้อเสนอที่สอง
แนวโน้มร่วมสมัย การแบ่งบาน ความครอบคลุม ภูมิคุ้มกัน	ขยายนิยามผลลัพธ์เงื่อนไขกำกับ และแนวคิดวงจรย้อนกลับ	ยังเป็นกระแสความคิดที่แยกส่วน มิได้บูรณาการเป็นทฤษฎีเชิงสาเหตุ	บูรณาการเข้าเป็นวงจรเดียว ครอบคลุมข้อเสนอที่สาม เงื่อนไขที่สี่ และวงจรย้อนกลับ
การวิพากษ์เชิงโครงสร้างและความท้าทายศตวรรษที่ 21	ระบุอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และวิกฤตในฐานะเงื่อนไขที่กำหนดขอบเขต	ไม่เสนอกฎการเปลี่ยนผ่านเชิงรุกที่วางมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	วางเป็นเงื่อนไขบริบทและเงื่อนไขขอบเขตของวงจรอย่างเป็นระบบ

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน จากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 1

ในเชิงคุณูปการ ข้อจำกัดที่ระบุข้างต้นปรากฏทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ ในเชิงทฤษฎี คือการที่ยังไม่มีแบบจำลองเชิงสาเหตุที่บูรณาการและมีวงจรย้อนกลับ โดยวางศักยภาพมนุษย์เป็นแกนกลางในบริบทของยุคปัญญาประดิษฐ์ ในเชิงปฏิบัติ คือการที่การพัฒนาของประเทศไทยในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0 ยังขาดกรอบทฤษฎีที่ปฏิบัติต่อการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลในฐานะบริบท มิใช่เป้าหมาย การตอบข้อจำกัดทั้งสองประการนี้คือเหตุผลของการดำรงอยู่และคุณูปการเชิงองค์ความรู้ของทฤษฎี HCST

1.5.3 จากกระบวนการทัศน์สู่กรอบทฤษฎี HCST

บทที่ 1 ได้วางรากฐานทางกระบวนการทัศน์และญาณวิทยาให้แก่หนังสือ ด้วยการแสดงว่าทฤษฎี HCST ยืนอยู่บนกระบวนการทัศน์มนุษย์เป็นผู้กระทำการที่ก่อรูปจากการสังสมทางความคิดกว่า 7 ทศวรรษ และได้ชี้ข้อจำกัดของทฤษฎีที่มีอยู่ซึ่งทฤษฎีนี้มุ่งสังเคราะห์ให้เป็นระบบ ขึ้นต่อไปของการสร้างทฤษฎีคือการพัฒนาองค์ประกอบเชิงแนวคิดที่จะประกอบขึ้นเป็นข้อเสนอของทฤษฎี บทที่ 2 จึงวิเคราะห์ทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21 อย่างลึกซึ้งในสามองค์ประกอบหลัก ได้แก่ ศักยภาพมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นวิสัยทัศน์ทางความคิดที่จะถูกล้อมรวมเป็นข้อเสนอที่หนึ่งถึงที่สามของทฤษฎีในลำดับต่อไป การเคลื่อนจากบทที่ 1 สู่บทที่ 2 จึงเป็นการเคลื่อนจากคำถามว่า "เหตุใดจึงจำเป็นต้องมีทฤษฎีใหม่" ไปสู่คำถามว่า "ทฤษฎีใหม่นั้นสร้างขึ้นจากวิสัยทัศน์ทางความคิดใด"

เมื่อมองย้อนวิวัฒนาการทางความคิดว่ากว่าเจ็ดทศวรรษ จะเห็นชัดว่าศาสตร์การพัฒนาต้องการกรอบทฤษฎีที่บูรณาการศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนให้ทำงานร่วมกันเป็นระบบเดียว ภายใต้บริบทใหม่ของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์

ภาพที่ 1- 12 ทฤษฎี HCST: ก้าวต่อไปสู่การเปลี่ยนผ่านสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: สังเคราะห์จากผู้เขียนจากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 1

ภาพที่ 1-12 นำเสนอทฤษฎี HCST ในฐานะก้าวต่อไปของการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยชี้ให้เห็นว่า HCST มิได้เริ่มต้นจากความว่างเปล่า หากแต่บูรณาการมรดกทางความคิดตลอดเจ็ดทศวรรษ ตั้งแต่สำนักความทันสมัย แนวทางขีดความสามารถของ Sen และ Nussbaum ผ่านแนวโน้มร่วมสมัยทั้งสาม จนมาสู่กรอบที่สามารถอธิบายการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบในยุค AI ได้อย่างมีโครงสร้างและสอดคล้องกับความท้าทายร่วมสมัย

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์ไทย	English	ความหมาย	จุดที่ปรากฏ
การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Development	กระบวนทัศน์ที่วางมนุษย์เป็นทั้งจุดหมายและผู้กระทำการ แทนการเน้นเศรษฐกิจ/เทคโนโลยี	บทเปิด; 1.3; 1.5
ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Social Transformation Theory (HCST)	ทฤษฎีหลักของหนังสือ อธิบายการเปลี่ยนผ่านผ่านศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืน	บทเปิด; 1.5;
ศักยภาพมนุษย์	Human Capability	ฐานของการเปลี่ยนผ่าน (P1) เสรีภาพและความสามารถในการมีชีวิตที่มีคุณค่า	บทเปิด; 1.2.1; 1.5.2
นวัตกรรมสังคม	Social Innovation	กลไกแปลงศักยภาพมนุษย์เป็น การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (P2)	บทเปิด; 1.5.2; ต.1-6
สังคมที่ยั่งยืน	Sustainable Society	ผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริม ศักยภาพมนุษย์ (P3)	บทเปิด; 1.3.1; 1.5.2
ธรรมาภิบาลดิจิทัล	Digital Governance	เงื่อนไขกำกับด้านการบริหาร ข้อมูลและเทคโนโลยี (P4)	บทเปิด; 1.4.3; 1.5.2
ทุนทางสังคม	Social Capital	เงื่อนไขกำกับด้านความไว้วางใจ และเครือข่าย (P4)	บทเปิด; 1.5.2
ศักยภาพเชิงสถาบัน	Institutional Capacity	เงื่อนไขกำกับด้านความสามารถขององค์กรและระบบ (P4)	บทเปิด; 1.5.2
กระบวนทัศน์	Paradigm	ชุดสมมติฐานและคำถามหลักที่กำหนดกรอบการมองการพัฒนา	บทเปิด; 1.5.1
การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์	Paradigm Shift	การนิยามคำถามหลักของสาขาวิชาเสียใหม่ ตามกรอบ Kuhn	บทเปิด; 1.5.1

ศัพท์ไทย	English	ความหมาย	จุดที่ปรากฏ
ปรากฏการณ์ ผิดปกติ	Anomalies	สภาวะที่กระบวนทัศน์เดิม อธิบายไม่ได้ อันเป็นแรงขับเคลื่อน เปลี่ยนผ่าน	1.1; 1.5.1
ทฤษฎีความ ทันสมัย	Modernization Theory	มองการพัฒนาเป็นเส้นตรงสู่ ความทันสมัย โดยเทคโนโลยี/ ทุนเป็นตัวขับเคลื่อน	1.1.1; ต.1-1, 1-2
ทฤษฎีพึ่งพา	Dependency Theory	วิเคราะห์การพัฒนาผ่าน ความสัมพันธ์อำนาจแกนกลาง- รอบนอก	1.1.2; ต.1-1, 1-2
แนวทางความ จำเป็นพื้นฐาน	Basic Needs Approach	เน้นการตอบสนองความจำเป็น พื้นฐานของมนุษย์โดยตรง	1.1.3; ต.1-1, 1-2
กระบวนทัศน์การ พัฒนามนุษย์	Human Development Paradigm	นิยามการพัฒนาเป็นการขยาย ทางเลือกของมนุษย์	1.2.1; ต.1-1
ดัชนีการพัฒนา มนุษย์	Human Development Index (HDI)	วัดการพัฒนาจากอายุขัย การศึกษา และมาตรฐานการ ครองชีพ	1.2.1
แนวทาง ความสามารถ	Capability Approach	กรอบของ Sen และ Nussbaum เน้นขยาย ความสามารถและเสรีภาพ	1.2.2; ต.1-3
การทำหน้าที่	Functionings	สภาวะและกิจกรรมที่บุคคลเป็น หรือทำได้จริง	1.2.2
ความสามารถ	Capabilities	เสรีภาพที่แท้จริงในการเลือกชุด การทำหน้าที่ที่ตนให้คุณค่า	1.2.2
การกระทำการ	Agency	ความสามารถของบุคคลในการ กำหนดเป้าหมายและลงมือ เปลี่ยนแปลง	1.1.3; 1.2.2

ศัพท์ไทย	English	ความหมาย	จุดที่ปรากฏ
การก้าวข้าม ผลิตภัณฑ์มวลรวม	Beyond GDP	การวัดการพัฒนาต้องใช้ตัวชี้วัด พหุมิติเกินกว่า GDP	1.2.3
การแบ่งบานของ มนุษย์	Human Flourishing	สภาวะการมีชีวิตที่ดีอย่างรอบ ด้านหลายมิติ	1.3.1; ต.1-4
ยูไดโมเนีย	Eudaimonia	แนวคิดชีวิตที่ดีเชิงคุณค่า ราก ของการแบ่งบานของมนุษย์	1.3.1
การพัฒนาที่ ครอบคลุม	Inclusive Development	กระจายโอกาส/ผลลัพธ์สู่ทุก กลุ่มในมิติสังคม นิเวศ ความสัมพันธ์	1.3.2; ต.1-4
ความครอบคลุม เชิงความสัมพันธ์	Relational Inclusiveness	การจัดการความสัมพันธ์เชิง อำนาจที่ไม่เท่าเทียม	1.3.2
สังคมที่มีภูมิคุ้มกัน	Resilient Society	ระบบสังคม-นิเวศที่คงอยู่ ปรับตัว และเปลี่ยนรูปได้	1.3.3; ต.1-4
การคงอยู่ ปรับตัว เปลี่ยนรูป	Persistence, Adaptability, Transformability	สามความสามารถของภูมิคุ้มกัน ตามกรอบ Folke	1.3.3; 1.4.2
ช่องว่างทางดิจิทัล	Digital Divide	ความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึง และใช้เทคโนโลยีดิจิทัล	1.4.3; ต.1-5
เงื่อนไขบริบท	Contextual Condition	เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่เปิด โอกาส/สร้างข้อจำกัดต่อวงจร	1.4; 1.5.2
เงื่อนไขขอบเขต	Boundary Condition	ขอบเขตที่ทฤษฎีทำงานได้ กำหนดโดยโครงสร้างอำนาจ/ สถาบัน	1.1.2; 1.5.2
วงจรการเสริมแรง ย้อนกลับ	Feedback Loop	กลไกที่ผลลัพธ์ย้อนกลับมา เสริม/บั่นทอนตัวแปรต้นทาง	1.3.3; 1.5.2
ข้อเสนอ	Proposition	ข้อความเชิงทฤษฎีระบุ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร หลักของ HCST	บทเปิด; 1.5

รายการอ้างอิง

- Cardoso, F. H., & Faletto, E. (1979). Dependency and development in Latin America (M. M. Urquidi, Trans.). University of California Press. <https://www.ucpress.edu/books/dependency-and-development-in-latin-america/paper>
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2022). World inequality report 2022. World Inequality Lab. <https://wir2022.wid.world>
- Folke, C. (2016). Resilience (Republished). Ecology and Society, 21(4), Article 44. <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>
- Warren Dean; Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Historical Studies of Chile and Brazil. Hispanic American Historical Review 1 August 1968; 48 (3): 453–455. doi: <https://doi.org/10.1215/00182168-48.3.453>
- Gupta, J., & Vegelin, C. (2016). Sustainable development goals and inclusive development. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, 16(3), 433–448. <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). Climate Change 2022 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>
- International Labour Office. (1978). Employment, growth and basic needs: A one-world problem: Report of the Director-General of

the International Labour Office. International Labour Office.
<https://digitallibrary.un.org/record/82> (International Labour
 Office, 1978)

International Telecommunication Union. (2025). Facts and figures 2025:
 Measuring digital development. ITU Publications.
<https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/facts-figures-2025/>

Kuhn, T. (1962) The Structure of Scientific Revolutions. University of
 Chicago Press, Chicago.
[https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=17
 73361](https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1773361)

Nussbaum, M. C. (2011). Creating Capabilities: The Human Development
 Approach. Belknap Press.
<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
[https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-
 Development-Approach/dp/0674072359](https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359)

Parsons, T. (1951) The Social System. Free Press, New York.
[https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=13
 48910](https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1348910)

Piketty, T. (2014). Capital in the twenty-first century (A. Goldhammer,
 Trans.). The Belknap Press of Harvard University Press.
[https://dowbor.org/wp-content/uploads/2014/06/14Thomas-
 Piketty.pdf](https://dowbor.org/wp-content/uploads/2014/06/14Thomas-Piketty.pdf)

Habakkuk, H. J. (1961). [Review of The Stages of Economic Growth. A
 Non-Communist Manifesto., by W. W. Rostow]. The Economic
 Journal, 71(283), 601–604. <https://doi.org/10.2307/2228926>

Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf.

<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

Sen, Amartya, Jean Paul Fitoussi, and Joseph Stiglitz. (May) 2010.

Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up. The New Press. <https://www.wcfia.harvard.edu/publications/mismeasuring-our-lives-why-gdp-doesnt-add>

Streeten, P., Burki, S. J., ul Haq, M., Hicks, N., & Stewart, F. (1981). First things first: Meeting basic human needs in developing countries. Oxford University Press.

<https://www.ircwash.org/sites/default/files/Streeten-1981-First.pdf>

United Nations Development Programme. (1990). Human development report 1990. Oxford University Press.

<https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1990encomplet-enostats.pdf>

VanderWeele, T. J. (2017). On the promotion of human flourishing.

Proceedings of the National Academy of Sciences, 114(31), 8148–8156. <https://doi.org/10.1073/pnas.1702996114>

Wallerstein, I. (1974). The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century. Academic Press.

<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1103157>

ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคม ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (HCST) ในศตวรรษที่ 21

การพัฒนาในศตวรรษที่ 21 คือกระบวนการขจัด 'ความไม่เสรี' (Unfreedoms) เพื่อขยายทางเลือกในการใช้ชีวิตผ่านทฤษฎี HCST ซึ่งมองว่ามนุษย์เป็นทั้งเป้าหมายและพลังขับเคลื่อนหลัก โดยเชื่อมโยงศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรม สังคม และความยั่งยืนเข้าด้วยกันเป็นวงจรที่ไม่เป็นเส้นตรง

บริบทดิจิทัล

**ศักยภาพมนุษย์
(Human Capability):
ฐานของการเปลี่ยนผ่าน**

การขยายสมรรถภาพและเสรีภาพ
เพื่อให้มนุษย์มีทางเลือกและกำหนดชีวิต
ตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี

ปัจจัยนำเข้า
(Input) | ปัจจัยแปลงค่า
(ทักษะ, สถาบัน)

**นวัตกรรมสังคม
(Social Innovation):
กลไกการแปรสภาพ**

การปรับความสัมพันธ์ทางสังคม
และโครงสร้างสถาบันเพื่อสร้าง
วิธีแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพ
และเป็นธรรม

กระบวนการ
(Process) | ความสามารถใน
การกำหนดตนเอง

**เงื่อนไขกำกับ
(Governing Conditions)**

ธรรมาภิบาลดิจิทัลและกฎทาง
สังคมทำหน้าที่เป็น "สวิตช์"
กำหนดว่าวงจรการพัฒนา
จะก้าวหน้าหรือถดถอย

**วงจรป้อนกลับ
(Feedback Loop)**

สังคมที่ยั่งยืนจะป้อนกลับไป
เสริมสร้างศักยภาพมนุษย์
ผ่านระบบการศึกษา สุขภาพ
และความไว้วางใจในสังคม

**สังคมยั่งยืน
(Sustainable Society):
ผลลัพธ์และจุดเริ่มต้นใหม่**

ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม
และความอยู่ดีมีสุขที่ส่งต่อทรัพยากร
และทุนมนุษย์สู่คนรุ่นถัดไป

ผลลัพธ์
(Output) | ความเป็น
ปึกแผ่น
ทางสังคม

บทที่ 2

ทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21

Theories and concepts of human development in the 21st century

“Development consists of the removal of various types of unfreedoms that leave people with little choice and little opportunity of exercising their reasoned agency.”

การพัฒนาคือกระบวนการขจัด ‘ความไม่เสรี’ (unfreedoms) ในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีทางเลือกจำกัด และมีโอกาสน้อยในการใช้เหตุผลเพื่อตัดสินใจกำหนดชีวิตของตนเอง

— Amartya Sen, *Development as Freedom* (1999, น. xii)

วลีนี้เป็นถ้อยคำที่สรุปแก่นสำคัญจากหนังสือ *Development as Freedom* (1999) ของ Amartya Sen นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลชาวอินเดีย เสนอว่า “การพัฒนา” ไม่ควรถูกจำกัดอยู่เพียงการเพิ่มรายได้หรือการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ควรหมายถึงการขยาย “ทางเลือกในการใช้ชีวิต” ของมนุษย์ให้กว้างขึ้น

Sen อธิบายว่า ความยากจนหรือความล้าหลัง ไม่ได้เป็นเพียงการขาดรายได้ หากคือสถานะของ “ความไม่เสรี” (Unfreedoms) หรือข้อจำกัดที่ขัดขวางไม่ให้คนใช้ชีวิตได้อย่างที่ต้องการ เช่น การขาดสารอาหาร การไม่รู้หนังสือ การเข้าไม่ถึงบริการสาธารณสุข หรือการถูกกีดกันทางการเมือง

ข้อจำกัดเหล่านี้ทำหน้าที่เหมือน “พันธนาการ” ที่ลดทอนความสามารถในการเลือกและกำหนดชีวิตของตนเอง ดังนั้น เป้าหมายของการพัฒนาจึงไม่ใช่แค่การเพิ่มทรัพยากร แต่คือการจัดข้อจำกัดเหล่านี้ออกไป

เมื่อข้อจำกัดถูกลดลง มนุษย์จะมี “ขีดความสามารถ” (Capabilities) มากขึ้น ซึ่งหมายถึงความสามารถที่แท้จริงในการใช้ชีวิตตามคุณค่าที่ตนยึดถือ เช่น การมีสุขภาพดี การได้รับการศึกษา หรือการมีส่วนร่วมในสังคม

และเมื่อบุคคลมีขีดความสามารถเพียงพอ พวกเขาจะสามารถใช้ “การกระทำอย่างมีเหตุผล” (Reasoned Agency) คือการคิด ตัดสินใจ และกำหนดชีวิตของตนเองได้อย่างมีอิสระและมีศักดิ์ศรี

ดังนั้น “การพัฒนาที่แท้จริง” จึงไม่ใช่เพียงการเพิ่มรายได้ แต่คือการขยายเสรีภาพของมนุษย์ในการเลือกชีวิตที่ตนให้คุณค่า ความยากจนจึงไม่ใช่แค่การขาดเงิน หากคือการถูกจำกัดด้วย “ความไม่เสรี” เช่น การขาดการศึกษา สุขภาพ หรือสิทธิทางการเมือง การพัฒนาจึงหมายถึงการปลดปล่อยข้อจำกัดเหล่านี้ เพื่อให้มนุษย์มี “ขีดความสามารถ” ในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างมีเหตุผล เป็นอิสระ และเปี่ยมศักดิ์ศรี

Sen เสนอว่าการพัฒนาเริ่มจากการขจัด “ความไม่เสรี” ทำให้ขีดความสามารถของมนุษย์ขยายตัว เกิดพลังการกระทำอย่างมีเหตุผล (agency) และจึงนำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริง ซึ่งลำดับคิดนี้คือฐานปรัชญาของ HCSTA

ภาพที่ 2- 1 กรอบแนวคิดเสรีภาพและการพัฒนาของ Amartya Sen: จากความไม่เสรีสู่ศักยภาพมนุษย์

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999)

ในมุมมองของ Sen การพัฒนาไม่ได้เริ่มจากตัวเลขเศรษฐกิจ แต่เริ่มจากการลดและขจัด “ความไม่เสรี” ที่บีบคั้นชีวิตผู้คน เมื่อข้อจำกัดเหล่านี้ถูกคลาย ชีตความสามารถในการใช้ชีวิตอย่างที่เราเห็นว่ามีคุณค่าจึงค่อยๆ ขยายตัว จากนั้นผู้คนจึงมีพลังในการเลือก ตัดสินใจ และกำหนดชีวิตของตนเองอย่างมีเหตุผล (agency) และนี่เองที่ Sen มองว่าเป็น “การพัฒนาที่แท้จริง” ลำดับคิดแบบนี้ทำหน้าที่เป็นฐานปรัชญาให้กับกรอบ HCST

บทที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า วิวัฒนาการของศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนาสังคมไม่ได้ดำเนินไปบนเส้นทางเดียว หากเคลื่อนผ่าน “การเปลี่ยนกระบวนทัศน์” ครั้งสำคัญ จากกรอบคิดที่ถือการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสูงสุด ไปสู่กรอบคิดที่มองมนุษย์ทั้งในฐานะเป้าหมายปลายทางและฐานพลังหลักของการพัฒนาเอง ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้ข้อจำกัดของกระบวนทัศน์เด่นชัดขึ้นสามประการ ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำที่ฝังลึกในโครงสร้างสังคม การใช้ฐานทรัพยากรในแบบไม่ยั่งยืน และวิกฤตความหมายของการพัฒนาเมื่อความเจริญทางวัตถุไม่สามารถแปรเป็นคุณค่าของชีวิตอย่างที่ตั้งสมคาคดหวัง อย่างไรก็ตาม การชี้ให้เห็นข้อจำกัดเหล่านี้ยังทิ้งคำถามเชิงทฤษฎีที่ยังไม่มีคำตอบไว้อย่างหนึ่ง คือ เมื่อบริบทของสังคมถูกพลิกผันอย่างลึกซึ้งด้วย

เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ เราจะใช้องค์ความรู้แบบใดเป็นฐานทฤษฎีที่มั่นคงพอสำหรับอธิบายและออกแบบการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างเป็นระบบได้

บทนี้มุ่งตอบคำถามดังกล่าว ผ่านการรวบรวมและสังเคราะห์เชิงวิพากษ์สามกลุ่มแนวคิดหลัก ที่จะทำหน้าที่เป็น “เสาหลักทางทฤษฎี” ของทั้งเล่ม ได้แก่ แนวคิดเรื่องศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) ในฐานะฐานตั้งต้นของการพัฒนา แนวคิดนวัตกรรมสังคม (Social Innovation) ในฐานะกลไกการเปลี่ยนผ่าน และแนวคิดสังคมยั่งยืน (Sustainable Society) ในฐานะผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาหล่อเลี้ยงฐานเดิม การเลือกสามแนวคิดนี้มีใช้การเลือกอย่างไรหลัก หากตั้งอยู่บนข้อสังเกตว่าแต่ละแนวคิดตอบโจทย์คนละมิติของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ แนวคิดศักยภาพมนุษย์ช่วยอธิบายว่าเหตุใดมนุษย์จึงเป็นทั้งเป้าหมายและพลังขับเคลื่อนของการพัฒนา แนวคิดนวัตกรรมสังคมช่วยอธิบายว่าศักยภาพดังกล่าวถูกแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้อย่างไร และแนวคิดสังคมยั่งยืนช่วยอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเหล่านั้นจะดำรงอยู่และส่งผลกระทบต่อคนรุ่นถัดไปได้บนเงื่อนไขใด

หนังสือเล่มนี้เรียกข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นจากการสังเคราะห์สามกลุ่มแนวคิดดังกล่าวว่า “ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง” (Human-Centric Social Transformation Theory) หรือโดยย่อว่า HCST ในที่นี้ HCST หมายถึงข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ใช้ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืนมาอธิบายการทำงานร่วมกันขององค์ประกอบเหล่านี้ในฐานะ “วงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ” ภายใต้บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ โดยมีเงื่อนไขกำกับสำคัญด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล พุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบันเป็นตัวจัดทิศทางการเปลี่ยนผ่านอนึ่ง จำเป็นต้องระบุสถานะของข้อเสนอให้ชัดว่า บทที่ 2 ทำหน้าที่เพียงวางฐานแนวคิดและข้อเสนอตั้งต้นของทฤษฎี HCST เท่านั้น ส่วนการพัฒนาต่อให้เป็นทฤษฎีที่สมบูรณ์ ซึ่งประกอบด้วยแบบจำลอง กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และการกำหนด

เงื่อนไขขอบเขต เป็นภารกิจของบทที่ 9 ด้วยเหตุนี้ ตลอดบทนี้คำว่า “ทฤษฎี HCST” จึงหมายถึงทฤษฎีที่อยู่ระหว่างการพัฒนา มิใช่ทฤษฎีที่เสร็จสมบูรณ์แล้ว

กระบวนทัศน์การพัฒนาเปลี่ยนไปอย่างชัดเจนเมื่อก้าวจากศตวรรษที่ 20 สู่ศตวรรษที่ 21 จากเดิมที่เน้นการวัดการเติบโตด้วย GDP มาเป็นการมองศักยภาพของมนุษย์ และจากการเข้าใจความเจริญแบบเส้นตรง มาเป็นการมองพัฒนาการในฐานะวงจรเชิงระบบ

ภาพที่ 2- 2 การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ของการพัฒนาจากศตวรรษที่ 20 สู่ศตวรรษที่ 21

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), UNDP (1990), Sen et al. (2010)

กระบวนทัศน์ใหม่นี้ไม่ได้ปฏิเสธการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่เลื่อนมนุษย์ขึ้นมาเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายของการพัฒนา และแนวคิดเช่นนี้เองที่ HCST นำมาเป็นแกนกลางของกรอบคิด

อย่างไรก็ดี งานวิชาการที่ผ่านมาโดยมากมีแนวโน้มศึกษาแนวคิดทั้งสามในลักษณะแยกส่วน ตามจารีตของสำนักและสาขาวิชาที่แตกต่างกัน แนวคิดศักยภาพ/สมรรถภาพมนุษย์ได้รับการวางรากฐานโดย Sen และ Nussbaum ผ่านการเน้นเสรีภาพและโอกาสที่แท้จริงของปัจเจกบุคคล ขณะที่แนวคิดนวัตกรรมสังคมถูก

พัฒนาขึ้นจากมุมมองด้านการจัดการและการออกแบบเชิงระบบโดย Mulgan และ Phills, Deiglmeier และ Miller ส่วนแนวคิดว่าด้วยความยั่งยืนและความยืดหยุ่นทางสังคม-นิเวศถูกพัฒนาจากงานของ Folke และกรอบความอยู่ดีมีสุขของ OECD การศึกษาที่แยกส่วนเช่นนี้ทำให้เกิดช่องว่างสำคัญ นั่นคือยังขาดกรอบทฤษฎีที่เชื่อมโยงศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนเข้าด้วยกัน ให้กลายเป็นระบบเดียวที่มีความสัมพันธ์เชิงเหตุผลชัดเจน หนังสือเล่มนี้จึงเสนอให้อ่านแนวคิดทั้งสามในฐานะองค์ประกอบของ “วงจรการเปลี่ยนผ่านเดียวกัน” มิใช่ชุดทฤษฎีที่ดำเนินคู่ขนานกันโดยไม่สัมพันธ์กัน

การเชื่อมโยงเช่นนี้ตั้งอยู่บนหลักคิดเชิงระบบ ซึ่งปฏิเสธการอธิบายการพัฒนาแบบเส้นตรงที่มองความสัมพันธ์เป็นลูกโซ่เหตุ-ผลทางเดียว บทนี้จึงพิจารณาแนวคิดทั้งสามผ่านตรรกะของ “ปัจจัยนำเข้า-กระบวนการ-ผลลัพธ์-วงจรป้อนกลับ” โดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อกลไกป้อนกลับที่ทำให้ผลลัพธ์ของการพัฒนาย้อนกลับไปปรับเปลี่ยนเงื่อนไขตั้งต้น มุมมองเชิงระบบนี้เปิดโอกาสให้อธิบายได้ทั้งวงจรเสริมแรงที่ทำให้การพัฒนามีแนวโน้มสะสมและขยายตัวต่อเนื่อง และวงจรถ่วงดุล ที่อาจจุดรั้งหรือย้อนทิศความก้าวหน้าในเวลาเดียวกัน คุณสมบัติแบบเดียวกันนี้เองที่ทฤษฎีการพัฒนาแบบเส้นตรงไม่สามารถรองรับได้

เพื่อบรรลุป่าหมายดังกล่าว บทนี้จัดวางเนื้อหาเป็นห้าส่วนที่ต่อเนื่องกัน ส่วนที่ 2.1 ทบทวนและสังเคราะห์แนวคิดศักยภาพมนุษย์ ครอบคลุมประเด็นสมรรถภาพความสามารถในการกำหนดตนเอง และการเสริมพลัง ส่วนที่ 2.2 วิเคราะห์แนวคิดประเภท และกระบวนการของนวัตกรรมสังคม ส่วนที่ 2.3 พิจารณามิติของสังคมยั่งยืนผ่านสามหัวใจหลัก คือ ความยั่งยืน ความอยู่ดีมีสุข และความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ส่วนที่ 2.4 เสนอความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างองค์ประกอบหลักทั้งสามและกลไกป้อนกลับ และส่วนที่ 2.5 ประมวลทั้งหมดเป็นกรอบแนวคิดตั้งต้นของทฤษฎี HCST ผลลัพธ์เชิงองค์ความรู้ของบทนี้คือชุดข้อเสนอเชิงทฤษฎี P1 ถึง P4 ซึ่งออกแบบมาให้

สามารถตรวจสอบได้ และจะถูกพัฒนาต่อไปเป็นทฤษฎี HCST ที่สมบูรณ์ในบทที่ 9 ต่อไป

ก่อนลงลึกในแต่ละองค์ประกอบ ภาพรวมของทฤษฎี HCST ชี้ให้เห็นว่า HC, SI และ SS ทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นวงจรเชื่อมโยงกัน แทนที่จะเป็นเส้นทางการพัฒนาแบบเรียงลำดับทีละขั้น

ภาพที่ 2-3 แผนภาพภาพรวมทฤษฎี HCST: วงจรสามองค์ประกอบและเงื่อนไขกำกับ

ที่มา: สังเคราะห์จาก สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1999), Mulgan (2006), Folke (2016)

วงจรสามองค์ประกอบนี้ทำให้เห็นชัดว่า HCST เป็นทฤษฎีเชิงระบบ การออกแบบหรือแก้ปัญหการพัฒนาจึงจำเป็นต้องคิดถึงทั้งสามองค์ประกอบไปพร้อมกัน มากกว่าพิจารณาแยกทีละตัว

2.1 การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ (Human Capability)

ข้อเสนอแรกของหนังสือเล่มนี้ (P1) วางศักยภาพมนุษย์ในฐานะ “ฐานของการเปลี่ยนผ่านสังคม” โดยตรง

การจะเข้าใจว่าเหตุใดมนุษย์จึงเป็นทั้งเป้าหมายและพลังขับเคลื่อนการพัฒนา จำเป็นต้องแยกแยะสามแนวคิดที่สัมพันธ์ใกล้ชิดแต่มีใช้สิ่งเดียวกัน ได้แก่ สมรรถภาพ (capability) ซึ่งหมายถึงชุดโอกาสอันแท้จริงที่บุคคลมีอยู่ ความสามารถในการกำหนดตนเอง (agency) ซึ่งคือพลังในการแปรโอกาสให้กลายเป็นการกระทำ และการเสริมพลัง (empowerment) ซึ่งคือกระบวนการที่เชื่อมพลังของปัจเจกเข้ากับโครงสร้างโอกาสทางสังคม เพื่อเปิดให้ศักยภาพเหล่านั้นขยายตัวได้จริง

ส่วนนี้จึงทบทวนและสังเคราะห์ทั้งสามแนวคิดตามลำดับ เพื่อประกอบขึ้นเป็นองค์ประกอบ HC ของทฤษฎี HCST ซึ่งจะใช้เป็นฐานในการอธิบายว่าศักยภาพมนุษย์ทำหน้าที่เป็นทั้งจุดตั้งต้น กระบวนการ และผลลัพธ์ของการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบในยุคปัญญาประดิษฐ์

2.1.1 สมรรถภาพ (Capability)

หัวใจของสำนักสมรรถภาพอยู่ที่การนิยาม “ความเป็นอยู่ที่ดี” เสียใหม่ โดยไม่ผูกติดกับรายได้หรือทรัพยากรที่ถือครอง

Sen (1985, 1999) เสนอว่าสมรรถภาพ (capability) คือชุดของโอกาสอันแท้จริงที่บุคคลมีในการเลือกดำรงชีวิตแบบที่ตนให้คุณค่า มิใช่เพียงสภาวะที่บุคคลทำอยู่จริงหรือเป็นอยู่จริง ซึ่งเรียกว่าการทำหน้าที่ (functionings) และมีใช้ปริมาณทรัพยากรที่บุคคลครอบครอง ความแตกต่างนี้มีนัยเชิงทฤษฎีสำคัญ เพราะทรัพยากรชุดเดียวกันอาจแปรเป็นโอกาสที่ไม่เท่ากันสำหรับคนต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยแปลงค่า (conversion factors) ทั้งในระดับบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาในมุมมองนี้จึงไม่ใช่การสะสมทรัพยากร แต่คือการขยายเสรีภาพที่แท้จริงในการเลือกชีวิตที่มีคุณค่า

Nussbaum (2011) ต่อยอดฐานคิดนี้ด้วยการเสนอรายการสมรรถภาพหลักของมนุษย์ ๑๐ ประการที่ควรได้รับการประกันในระดับเกณฑ์ขั้นต่ำ พร้อมทั้งแยก

สมรรถภาพภายใน (internal capabilities) ออกจากสมรรถภาพแบบผสม (combined capabilities) ที่ต้องอาศัยเงื่อนไขภายนอกประกอบกัน จุดต่างสำคัญระหว่างสองนักคิดอยู่ที่วิธีวิทยา Sen เลือกเปิดกว้างให้สังคมกำหนดสมรรถภาพที่มีคุณค่าผ่านกระบวนการปรึกษาหารือสาธารณะ ขณะที่ Nussbaum เลือกกระตุกรายการที่ชัดเจนเพื่อให้ใช้เป็นฐานเชิงบรรทัดฐานและเชิงนโยบายได้จริง อย่างไรก็ตาม ทั้งสองเห็นพ้องในหลักการว่ามนุษย์แต่ละคนคือจุดหมายในตัวเอง และการพัฒนาต้องวัดจากการขยายสมรรถภาพ มิใช่จากผลิตภัณฑ์มวลรวม

อย่างไรก็ตาม สำนักสมรรถภาพยังมีข้อจำกัดที่งานร่วมสมัยพยายามเติมเต็ม กล่าวคือ กรอบเดิมให้น้ำหนักกับปัจเจกบุคคลเป็นหลัก จึงอธิบายกลไกการรวมกลุ่มและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไว้ค่อนข้างจำกัด ยิ่งเมื่อบริบทถูกปรับด้วยเทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ ปัจจัยแปลงค่าก็ถูกจัดเรียงใหม่ ทักษะดิจิทัล การเข้าถึงข้อมูล และการกำกับดูแลอัลกอริทึม กลายเป็นชุดตัวกำหนดใหม่ว่าทรัพยากรจะแปรเป็นโอกาสได้เพียงใด

ด้วยเหตุนี้ ทฤษฎี HCST จึงรับสมรรถภาพเข้ามาเป็นตัวแปรกลางของข้อเสนอ P1 โดยถือว่าบริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ส่งผลต่อการพัฒนามนุษย์ผ่านการปรับเปลี่ยนปัจจัยแปลงค่าเหล่านี้ มิใช่ส่งผลโดยตรง ทำให้สามารถอธิบายได้ว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงเทคโนโลยีจะขยายหรือจำกัดศักยภาพมนุษย์ผ่านช่องทางใดบ้างในเชิงระบบ

2.1.2 ความสามารถในการกำหนดตนเอง (Agency)

หากสมรรถภาพคือชุดของโอกาส ความสามารถในการกำหนดตนเองก็คือพลังที่ทำให้โอกาสเหล่านั้นถูกใช้จริง

Sen (1999) นิยามความสามารถในการกำหนดตนเอง (agency) ว่าเป็นความสามารถของบุคคลในการตั้งเป้าหมายและลงมือกระทำตามค่านิยมที่ตนให้

เหตุผลรับรอง และเสนอให้แยกเสรีภาพในการกำหนดตนเอง (agency freedom) ออกจากเสรีภาพด้านความเป็นอยู่ที่ดี (well-being freedom) เพราะบุคคลอาจเลือกกระทำการเพื่อเป้าหมายที่กว้างกว่าประโยชน์ส่วนตน เช่น เพื่อชุมชนหรือเพื่ออุดมการณ์ มุมมองนี้ยกระดับมนุษย์จากผู้รับผลของการพัฒนาให้กลายเป็นผู้กระทำการของการพัฒนาในฐานะ agent of development

คุณค่าของ agency ปรากฏในสามลักษณะที่เสริมกัน ในเชิงคุณค่าในตัวเอง การได้กำหนดชีวิตของตนเองถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชีวิตที่ดี ในเชิงเครื่องมือ agency เป็นปัจจัยที่ทำให้บุคคลเรียกร้องและปกป้องสมรรถภาพของตนได้ และในเชิงสร้างสรรค์ การใช้ agency ร่วมกันในพื้นที่สาธารณะช่วยก่อรูปค่านิยมและเป้าหมายส่วนรวม เมื่อพิจารณาร่วมกับแนวคิดสมรรถภาพ จะเห็นความสัมพันธ์เชิงพลวัตว่าสมรรถภาพเป็นศักยภาพที่ยังไม่ถูกกระทำ ส่วน agency คือพลังที่แปลศักยภาพนั้นให้กลายเป็นการเลือกและการกระทำจริง

อย่างไรก็ดี agency ของปัจเจกมิได้ทำงานในสุญญากาศ โครงสร้างสถาบันบรรทัดฐาน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจล้วนขยายหรือจำกัดขอบเขตของการกระทำ ข้อจำกัดนี้ชี้ให้เห็นว่าการวิเคราะห์ระดับปัจเจกเพียงลำพังไม่เพียงพอ และเป็นสะพานเชื่อมไปสู่แนวคิดการเสริมพลังในหัวข้อถัดไป ภายในตรรกะของ HCST ความสามารถในการกำหนดตนเองทำหน้าที่เป็นกลไกภายในที่เปลี่ยนสมรรถภาพซึ่งเป็นศักยภาพให้กลายเป็นนวัตกรรมสังคมซึ่งเป็นการกระทำเชิงเปลี่ยนแปลง จึงเป็นข้อต่อสำคัญที่เชื่อมข้อเสนอ P1 เข้ากับข้อเสนอ P2

2.1.3 การเสริมพลัง (Empowerment)

การเสริมพลังคือกระบวนการขยายขีดความสามารถของบุคคลและกลุ่มในการเลือก และแปรการเลือกให้เป็นผลลัพธ์ที่ต้องการ

Narayan (2002, 2005) และธนาคารโลกเสนอว่าการเสริมพลังเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังของผู้กระทำการ (agency) กับโครงสร้างโอกาส (opportunity structure) ที่สถาบันจัดวางไว้ องค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างโอกาสนี้ประกอบด้วยการมีเสียง (voice) ความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ของสถาบัน (accountability) และการเข้าถึงสินทรัพย์ (assets) ทั้งทางวัตถุและทางสังคม การเสริมพลังจึงมิใช่คุณสมบัติของปัจเจกเพียงลำพัง แต่เป็นผลของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสถาบัน

ความแตกต่างระหว่างการเสริมพลังกับความสามารถในการกำหนดตนเองอยู่ที่จุดเน้น หัวข้อก่อนหน้าเน้นพลังภายในของปัจเจก ขณะที่การเสริมพลังวางพลังนั้นไว้ในความสัมพันธ์กับโครงสร้างสถาบัน การเสริมพลังจึงเป็นแนวคิดเชิงสัมพันธ์ที่เตือนว่าการขยายสมรรถภาพและ agency จะเกิดผลจริงได้ต่อเมื่อสถาบันเปิดพื้นที่ให้ กรอบที่ยึดสิทธิมนุษยชนเป็นฐาน (human rights-based approach) ซึ่งองค์การสหประชาชาติใช้ ยิ่งตอกย้ำว่าการเสริมพลังมิใช่การหยิบนั่นความช่วยเหลือ แต่คือการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้ผู้คนสามารถอ้างสิทธิของตนได้

งานวิจัยชี้ว่าการเสริมพลังเสี่ยงกลายเป็นวาทกรรมที่ถูกใช้อย่างเลื่อนลอย หากปราศจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่วัดผลได้ ทั้งการวัดระดับการเสริมพลังยังเป็นโจทย์เชิงระเบียบวิธีที่ทำหาย ด้วยเหตุนี้ ภายในทฤษฎี HCST การเสริมพลังจึงถูกวางไว้ในฐานะตัวชี้วัดว่าสถาบันและโครงสร้างสังคมเปิดโอกาสให้ศักยภาพมนุษย์แสดงออกได้จริงหรือไม่ ซึ่งเชื่อมโดยตรงกับเงื่อนไขกำกับในข้อเสนอ P4 โดยเฉพาะมิติศักยภาพเชิงสถาบัน (institutional capacity)

เมื่อประมวลทั้งสามแนวคิดเข้าด้วยกัน จะเห็นห่วงโซ่ตรรกะที่ทอดจากระดับจุลภาคสู่ระดับกลาง สมรรถภาพให้ศักยภาพ ความสามารถในการกำหนดตนเอง กระตุ้นให้ศักยภาพถูกใช้ และการเสริมพลังทำให้การใช้ศักยภาพนั้นฝังตัวในโครงสร้างสังคมได้ ห่วงโซ่นี้ประกอบขึ้นเป็นองค์ประกอบ HC ในทฤษฎี HCST และเป็นฐานของ

ข้อเสนอ P1 ทว่า ศักยภาพมนุษย์ที่ขยายตัวจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ก็ต่อเมื่อมีกลไกแปรสภาพ ซึ่งก็คือนวัตกรรมสังคมที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อ 2.2 ต่อไป

องค์ประกอบ HC ในกรอบ HCST ไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดเดี่ยวๆ แต่ประกอบด้วยลำดับตรรกะสามขั้นต่อเนื่องกัน ได้แก่ สมรรถภาพที่เปิดโอกาสและศักยภาพให้มนุษย์ การกำหนดตนเอง (agency) ที่ใช้ศักยภาพนั้นลงมือเปลี่ยนแปลง และการเสริมพลัง (empowerment) ที่ขยายผลไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

ภาพที่ 2- 4 ภาพศักยภาพมนุษย์: สมรรถภาพ ความสามารถในการกำหนดตนเอง และการเสริมพลัง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1985, 1999), Nussbaum (2011), Narayan (2002, 2005)

ลำดับสามขั้นนี้ทำให้ HCST แตกต่างจากแนวทางที่มองเพียงรายได้หรือทรัพยากร เพราะในมุมมองของ HCST มนุษย์ต้องมีพร้อมทั้งโอกาสในการพัฒนา พลังกำหนดตนเอง และโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อต่อการใช้ศักยภาพนั้นอย่างแท้จริง

2.2 นวัตกรรมสังคม (Social Innovation)

หากศักยภาพมนุษย์เป็นฐานตามข้อเสนอ P1 นวัตกรรมสังคมก็คือกลไกที่ทำให้ฐานนั้นก่อผลเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามข้อเสนอ P2

การจะเข้าใจว่านวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นกลไกได้อย่างไร จำเป็นต้องพิจารณาสามขั้นที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ แนวคิดหรือนิยามว่านวัตกรรมสังคมคืออะไรและต่างจากนวัตกรรมทั่วไปอย่างไร ประเภทหรือระดับของนวัตกรรมสังคมซึ่งบ่งบอกขนาดของการเปลี่ยนแปลง และกระบวนการหรือกลไกที่นวัตกรรมสังคมก่อตัวและขยายผล

ส่วนนี้จึงวิเคราะห์ทั้งสามขั้นตามลำดับ โดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการอ่านนวัตกรรมสังคมในฐานะ “การแปรความสัมพันธ์ทางสังคม” มิใช่เพียงการสร้างผลิตภัณฑ์หรือบริการใหม่ เพราะการอ่านเช่นนี้เป็นกุญแจที่ทำให้เห็นนวัตกรรมสังคมเชื่อมเข้ากับการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันในทฤษฎี HCST และทำให้เห็นชัดว่านวัตกรรมสังคมเป็นสะพานเชื่อมจากศักยภาพมนุษย์ไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

2.2.1 แนวคิดนวัตกรรมสังคม

Phills, Deiglmeier และ Miller (2008) นิยามนวัตกรรมสังคมว่าเป็นวิธีแก้ปัญหาสังคมแบบใหม่ที่มีประสิทธิผล มีประสิทธิภาพ ยั่งยืน หรือเป็นธรรมมากกว่าวิธีที่มีอยู่เดิม และที่สำคัญคือคุณค่าที่เกิดขึ้นตกแก่สังคมโดยรวมมากกว่าตกแก่ปัจเจกบุคคล นิยามนี้แยกนวัตกรรมสังคมออกจากผู้ประกอบการสังคมและกิจกรรมเพื่อสังคมซึ่งเป็นเพียงพาหนะหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง โดยหันไปเน้นที่ตัวนวัตกรรมและกลไกของมันแทน สอดคล้องกับ Mulgan (2006) ที่นิยามนวัตกรรมสังคมว่าเป็นความคิดใหม่ที่ได้ผลจริงในการบรรลุเป้าหมายทางสังคม จุดร่วมของทั้งสองนิยามอยู่ที่การวางเป้าหมายทางสังคมเป็นแกน และการยืนยันว่านวัตกรรมสังคมต้องพิสูจน์ได้ด้วยผลลัพธ์ มิใช่เพียงเจตนา

ความแตกต่างระหว่างนวัตกรรมสังคมกับนวัตกรรมเชิงเทคโนโลยีหรือเชิงพาณิชย์จึงมีได้อยู่ที่รูปแบบ แต่อยู่ที่เป้าหมายและการกระจายคุณค่า นวัตกรรมเชิงพาณิชย์มุ่งสร้างมูลค่าที่ตกแก่เจ้าของหรือผู้ถือหุ้นเป็นหลัก ขณะที่นวัตกรรมสังคมมุ่งสร้างคุณค่าสาธารณะและมักก่อรูปเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ ความแตกต่าง

นี้มีนัยสำคัญต่อทฤษฎี HCST เพราะทำให้เห็นว่านวัตกรรมสังคมมิใช่เพียงเครื่องมือทางเทคนิค แต่เป็นกระบวนการที่ปรับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน อันเป็นสิ่งที่การพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีเพียงลำพังไม่สามารถสร้างได้

งานร่วมสมัยได้ทำให้แนวคิดนี้คมชัดยิ่งขึ้น Pel และคณะ (2020) เสนอให้เข้าใจนวัตกรรมสังคมในฐานะการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยวิธีการใหม่ในการกระทำ การรับรู้ การให้กรอบความหมาย และการจัดการองค์กร พร้อมทั้งเสนอโมเดลนวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนแปลงผ่าน (transformative social innovation) ว่าเป็นกระบวนการที่นวัตกรรมสังคมท้าทายปรับเปลี่ยน หรือแทนที่สถาบันที่ครอบงำอยู่ในบริบทหนึ่ง การนิยามเชิงความสัมพันธ์เช่นนี้ยกระดับนวัตกรรมสังคมจากการเป็นผลิตภัณฑ์ไปสู่การเป็นกระบวนการเชิงสถาบัน ซึ่งเป็นข้อต่อสำคัญที่ทำให้นวัตกรรมสังคมเชื่อมกับเงื่อนไขกำกับเชิงสถาบันในข้อเสนอ P4 ได้โดยตรง อย่างไรก็ตาม ต้องระบุข้อจำกัดว่าความรู้ชุดนี้ส่วนใหญ่พัฒนาจากบริบทยุโรป การนำมาใช้กับสังคมไทยจึงต้องพิจารณาความแตกต่างเชิงสถาบันและวัฒนธรรมประกอบ

เมื่อเชื่อมกลับสู่องค์ประกอบศักยภาพมนุษย์ในหัวข้อก่อนหน้านี้ จะเห็นสะพานทางทฤษฎีที่ชัดเจน Chiappero-Martinetti, Houghton Budd และ Ziegler (2017) ชี้ว่าสำนักสมรรถภาพกับนวัตกรรมสังคมเสริมกันได้ เพราะนวัตกรรมสังคมสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นการประกอบสมรรถภาพชุดใหม่ให้แก่ผู้คน ข้อเสนอรับรองรับตรรกะของ HCST ที่ว่านวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกตามข้อเสนอ P2 คือสิ่งที่แปรศักยภาพมนุษย์ตามข้อเสนอ P1 ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมีความสามารถในการกำหนดตนเองเป็นพลังขับเคลื่อนภายใน

2.2.2 ประเภทของนวัตกรรมสังคม

Murray, Caulier-Grice และ Mulgan (2010) จำแนกนวัตกรรมสังคมออกเป็นระดับที่ลุ่มลึกขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่นวัตกรรมระดับผลิตภัณฑ์หรือบริการ

นวัตกรรมระดับกระบวนการ นวัตกรรมระดับแพลตฟอร์มหรือระบบ ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ (systemic change) แต่ละระดับมีได้ต่างกันเพียงขนาด หากต่างกันที่ทรัพยากร กลไก และเงื่อนไขที่ต้องใช้ นวัตกรรมระดับผลิตภัณฑ์อาจเกิดจากองค์กรเดียว ขณะที่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบต้องอาศัยการประสานของผู้แสดงหลายฝ่ายและการปรับเปลี่ยนสถาบัน

การจำแนกระดับนี้มีความสำคัญเชิงทฤษฎีต่อ HCST เพราะช่วยชี้ว่ามีใช้ทุกนวัตกรรมสังคมจะส่งผลต่อการเปลี่ยนผ่านสังคมในระดับเดียวกัน เมื่อพิจารณาพร้อมกับข้อเสนอของ Pel และคณะ (2020) จะเห็นว่าเฉพาะนวัตกรรมสังคมที่ไต่ถึงระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบเท่านั้นที่สามารถปรับโครงสร้างสถาบันและป้อนกลับไปเปลี่ยนเงื่อนไขขอบเขต (boundary conditions) ของทฤษฎีได้ นวัตกรรมสังคมระดับผลิตภัณฑ์หรือกระบวนการอาจบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้า แต่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านสังคมที่ยั่งยืน ข้อสังเกตนี้เตือนว่าการวัดความสำเร็จของนวัตกรรมสังคมต้องพิจารณาที่ระดับของการเปลี่ยนแปลง มิใช่เพียงจำนวนหรือความแปลกใหม่

อย่างไรก็ดี การไต่ระดับจากนวัตกรรมเฉพาะจุดสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบมิได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ งานวิชาการเตือนว่าการขยายผลเป็นกระบวนการที่เปราะบางและขึ้นอยู่กับการแก้ไขข้อหลายประการ ทั้งศักยภาพเชิงสถาบัน ทุนทางสังคม และการกำกับดูแล ประเด็นนี้เชื่อมโยงโดยตรงกับข้อเสนอ P4 และเป็นเหตุผลว่าเหตุใดทฤษฎี HCST จึงไม่ถือว่านวัตกรรมสังคมจะนำไปสู่สังคมยั่งยืนได้เองโดยปริยาย

นวัตกรรมสังคมไม่ได้มีน้ำหนักเท่ากันทุกประเภท ระดับตั้งแต่ผลิตภัณฑ์และบริการใหม่ ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ต่างส่งผลต่อการพัฒนาสังคมในระดับที่ไม่เหมือนกันอย่างชัดเจน

ภาพที่ 2- 5 ระดับขั้นของนวัตกรรมสังคม: จากผลิตภัณฑ์สู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ

ที่มา: สังเคราะห์จาก Murray et al. (2010), Mulgan (2006)

ภายใต้กรอบ HCST นวัตกรรมสังคมที่ตอบโจทย์จึงไม่หยุดอยู่เพียงระดับผลิตภัณฑ์หรือบริการใหม่ แต่ต้องก้าวไปสู่ระดับที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของสังคม เงื่อนไขนี้เองเป็นตัวชี้ว่ากิจกรรมนวัตกรรมสังคม (SI) จะต่อยอดไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ (SS) ได้จริงหรือไม่

2.2.3 กลไกของนวัตกรรมสังคม

ในเชิงกระบวนการ Mulgan (2006) เสนอแบบจำลองหกขั้นที่อธิบายการก่อตัวและการขยายผลของนวัตกรรมสังคม เริ่มจากแรงกระตุ้นหรือการรับรู้ปัญหา (prompts) สู่การเสนอแนวทาง (proposals) การทดลองต้นแบบ (prototypes) การประทับประคองให้ดำรงอยู่ (sustaining) การขยายผล (scaling) และการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ (systemic change) แบบจำลองนี้มีไพล์ลำดับเส้นตรงที่ตายตัว หากเป็นกระบวนการที่ย้อนกลับและวนซ้ำได้ ซึ่งสอดคล้องกับตรรกะเชิงระบบที่หนังสือเล่มนี้ยึดถือ

Murray และคณะ (2010) เน้นบทบาทของตัวเชื่อม (connector) ที่ประสานผู้คน ความคิด เงินทุน และอำนาจเข้าด้วยกัน ตลอดจนบทบาทของการออกแบบร่วม (co-design) การทำงานแบบร่วมมือ และการทดลอง กลไกเหล่านี้ชี้ว่านวัตกรรมสังคมมิได้เกิดจากปัจเจกผู้มีวิสัยทัศน์เพียงลำพัง แต่ก่อรูปจากเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เอื้อให้ความคิดใหม่ก่อตัวและเดินทางข้ามพรมแดนขององค์กรและภาคส่วน

เมื่อพิจารณาผ่านมุมมองเชิงความสัมพันธ์ Pel และคณะ (2020) ชี้ว่ากลไกสำคัญของนวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนแปลงคือการเชื่อมกระบวนการระดับจุลภาค เช่น การริเริ่มของกลุ่มและการกระทำของผู้แสดง เข้ากับการเปลี่ยนแปลงระดับมหภาคที่ระดับสถาบัน กระบวนการนี้มิได้เป็นบวกเสมอไป Avelino และคณะ (2019) เตือนว่านวัตกรรมสังคมสามารถทั้งเสริมพลังและลดทอนพลังของผู้คนได้ในเวลาเดียวกัน ขึ้นอยู่กับว่าใครได้ประโยชน์และใครถูกกีดกัน ข้อเตือนนี้ตอกย้ำความจำเป็นของเงื่อนไขกำกับในข้อเสนอ P4 และเชื่อมกลับไปยังแนวคิดการเสริมพลังในหัวข้อ 2.1.3

เมื่อประมวลทั้งสามชั้นเข้าด้วยกัน นวัตกรรมสังคมในทฤษฎี HCST จึงทำหน้าที่เป็นกลไกแปรสภาพตามข้อเสนอ P2 ที่รับศักยภาพมนุษย์เป็นปัจจัยนำเข้า ดำเนินผ่านกระบวนการก่อตัวและการขยายผลที่ไม่เป็นเส้นตรง และให้ผลลัพธ์เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันเมื่อไต่ถึงระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ทว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นจะถือว่าประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นทั้งผลลัพธ์และจุดเริ่มต้นใหม่ของวงจร ประเด็นนี้นำไปสู่การวิเคราะห์องค์ประกอบสังคมที่ยั่งยืนในหัวข้อ 2.3 ต่อไป

2.3 สังคมยั่งยืน (Sustainable Society)

ตามข้อเสนอ P3 สังคมยั่งยืนคือผลลัพธ์ของวงจรการพัฒนา แต่มิใช่ผลลัพธ์ที่เป็นจุดสิ้นสุด หากเป็นทั้งปลายทางและจุดเริ่มต้นใหม่ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่านกลไกป้อนกลับ

การจะเข้าใจสังคมยั่งยืนในความหมายนี้จำเป็นต้องพิจารณาสามมิติที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ความยั่งยืนซึ่งเป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ข้ามรุ่น ความอยู่ดีมีสุขซึ่งเป็นเกณฑ์วัดคุณภาพของผลลัพธ์ และความเป็นปึกแผ่นทางสังคมซึ่งเป็นทั้งเงื่อนไขและตัวขยายผลของวงจร ส่วนนี้เน้นย้ำตั้งแต่ต้นว่าสังคมยั่งยืนในทฤษฎี HCST มิได้ถูกวัดเพียงด้วยดัชนีสิ่งแวดล้อม แต่ครอบคลุมทุนมนุษย์และทุนทางสังคมในฐานะทรัพยากรของความอยู่ดีมีสุขในอนาคตด้วย

2.3.1 ความยั่งยืน (Sustainability)

ความยั่งยืนในบริบทการพัฒนาสังคมครอบคลุมสามมิติที่ต้องพิจารณาร่วมกันได้แก่ มิติสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม โดยหลักการพื้นฐานคือความเป็นธรรมข้ามรุ่น ซึ่งเรียกร้องให้การพัฒนาในปัจจุบันไม่บั่นทอนความสามารถของคนรุ่นต่อไปในการตอบสนองความต้องการของตน เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ได้ทำให้หลักการนี้เป็นวาระระดับโลก อย่างไรก็ตาม งานวิชาการเตือนว่าการนำเป้าหมายเหล่านี้ไปปฏิบัติมักเอนเอียงไปทางการเติบโตทางเศรษฐกิจและการจัดการสิ่งแวดล้อม จนละเลยมิติทางสังคม

Gupta และ Vegelin (2016) จึงเสนอโมทัศน์การพัฒนาที่ครอบคลุม (inclusive development) เพื่อทวงคืนน้ำหนักให้แก่มิติสังคม โดยชี้ว่าความยั่งยืนที่แท้จริงต้องวางการมีส่วนร่วมทางสังคมและการลดความเหลื่อมล้ำไว้เป็นแกน มิใช่ผลพลอยได้ ข้อเสนอนี้สอดคล้องกับตรรกะของ HCST ที่ปฏิเสธการมองความยั่งยืนแบบแยกส่วน ในเชิงสิ่งแวดล้อม รายงานของคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการ

เปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (IPCC, 2022) ยืนยันว่าความเปราะบางทางนิเวศส่งผลกระทบต่อกลุ่มเปราะบางทางสังคมอย่างไม่เท่าเทียม ทำให้มิติสิ่งแวดล้อมและมิติสังคมของความยั่งยืนไม่อาจแยกขาดจากกันได้

เมื่อพิจารณาผ่านมุมมองเชิงระบบ Folke (2016) เชื่อมแนวคิดความยืดหยุ่น (resilience) เข้ากับความยั่งยืน โดยเสนอว่าระบบสังคมและนิเวศที่ยั่งยืนคือระบบที่สามารถรองรับแรงกระแทก ปรับตัว และแปรสภาพได้โดยไม่สูญเสียหน้าที่หลัก มุมมองนี้สำคัญต่อ HCST เพราะทำให้ความยั่งยืนมิใช่สถานะหยุดนิ่ง แต่เป็นคุณสมบัติเชิงพลวัตของระบบที่วัดได้จากความสามารถในการรักษาทุนมนุษย์และทุนทางสังคมไว้สำหรับคนรุ่นต่อไป ด้วยเหตุนี้ ในทฤษฎี HCST ความยั่งยืนจึงเป็นผลลัพธ์ที่วัดได้จากวงจร มิใช่เพียงดัชนีสิ่งแวดล้อมเดียว

2.3.2 ความอยู่ดีมีสุข (Well-being)

หากความยั่งยืนเป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ ความอยู่ดีมีสุขคือเกณฑ์ที่บอกว่าการดำรงอยู่นั้นมีคุณภาพเพียงใด

ความอยู่ดีมีสุขเป็นแนวคิดพหุมิติที่ครอบคลุมทั้งมิติอัตวิสัย เช่น ความพึงพอใจในชีวิต และมิติภววิสัย เช่น สุขภาพ การศึกษา รายได้ และสภาพแวดล้อม กรอบความอยู่ดีมีสุขของ OECD (2024) เป็นตัวอย่างชัดเจนของการวัดเชิงพหุมิติ โดยใช้ตัวชี้วัดกว่าแปดสิบตัวที่แยกระหว่างผลลัพธ์ความอยู่ดีมีสุขในปัจจุบันกับทรัพยากรสำหรับความอยู่ดีมีสุขในอนาคต การแยกเช่นนี้มีนัยเชิงทฤษฎีสำคัญ เพราะเชื่อมความอยู่ดีมีสุขเข้ากับความยั่งยืนโดยตรง กล่าวคือ ความอยู่ดีมีสุขในปัจจุบันจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อทรัพยากรฐานถูกรักษาไว้

รากฐานของการวัดเช่นนี้สืบย้อนไปถึงข้อเสนอของ Sen, Fitoussi, and Stiglitz (2010) ที่วิจารณ์การใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมเป็นมาตรวัดความก้าวหน้าเพียงตัวเดียว และเรียกร้องให้วัดสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิตผู้คนอย่างแท้จริง ในทิศทางเดียวกัน

VanderWeele (2017) ขยายมโนทัศน์ความอยู่ดีมีสุขไปสู่แนวคิดความรุ่งเรืองของมนุษย์ (human flourishing) ที่ครอบคลุมทั้งความสุข สุขภาพ ความหมายในชีวิต ลักษณะนิสัยที่ดีงาม และความสัมพันธ์ทางสังคม การขยายนี้ทำให้เห็นว่าความอยู่ดีมีสุขมิใช่เพียงการปราศจากความขาดแคลน แต่คือการมีชีวิตที่องงามเต็มศักยภาพ

ภายในทฤษฎี HCST ความอยู่ดีมีสุขจึงทำหน้าที่เป็นตัวชี้วัดผลลัพธ์ที่บอกว่าการสังคมยั่งยืนที่เกิดขึ้นนั้นบรรลุความรุ่งเรืองของมนุษย์ หรือเพียงประคับประคองมาตรฐานขั้นต่ำ ความแตกต่างระหว่างสองสถานะนี้สำคัญ เพราะเป้าหมายของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางมิใช่การจัดความทุกข์ยากเท่านั้น แต่คือการเปิดทางให้ศักยภาพมนุษย์งอกงามได้อย่างเต็มที่ ซึ่งเชื่อมกลับไปยังองค์ประกอบศักยภาพมนุษย์ในหัวข้อ 2.1 โดยตรง

2.3.3 ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Social Cohesion)

มิติที่สามของสังคมยั่งยืนคือความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ซึ่งหมายถึงสังคมที่ทำงานเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกทุกคน ต่อสู้กับการกีดกัน สร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง และส่งเสริมความไว้วางใจระหว่างกัน โดยทั่วไปวัดผ่านสามองค์ประกอบ ได้แก่ การมีส่วนร่วมทางสังคม ทุนทางสังคม และการเลื่อนชั้นทางสังคม รายงานของ OECD (2024) ชี้ให้เห็นสัญญาณเตือนว่าความเชื่อมโยงทางสังคมในหลายประเทศกำลังเสื่อมถอย ซึ่งเป็นความเสี่ยงต่อความยั่งยืนของความอยู่ดีมีสุขในระยะยาว

ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมมีสถานะพิเศษในทฤษฎี HCST เพราะทำหน้าที่เป็นตัวขยายผลของวงจรป้อนกลับ กล่าวคือ สังคมที่มีความไว้วางใจและความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งสูงจะเสริมการเสริมพลังของผู้คน ซึ่งย้อนกลับไปขยายศักยภาพมนุษย์ ทำให้วงจรการพัฒนาทำงานได้แข็งแกร่งขึ้น ในทางกลับกัน สังคมที่แตกกร้าวและเต็มไปด้วยความไม่ไว้วางใจจะบั่นทอนพลังของผู้คนและฉุดรั้งวงจร ด้วยคุณสมบัตินี้ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมจึงมิใช่เพียงผลลัพธ์ปลายทาง แต่เป็นเงื่อนไขที่กำหนดว่ากลไกป้อนกลับของ HCST จะทำงานในทิศทางเสริมแรงหรือถ่วงดุล

เมื่อประมวลทั้งสามมิติเข้าด้วยกัน สังคมยั่งยืนในทฤษฎี HCST จึงมิใช่จุดสิ้นสุดของการพัฒนา แต่เป็นทั้งผลลัพธ์ของวงจรและจุดเริ่มต้นใหม่ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่านสามเส้นทาง เส้นทางแรกคือระบบการศึกษาและสุขภาพที่ดีขึ้นซึ่งยกระดับสมรรถภาพของคนรุ่นต่อไป เส้นทางที่สองคือความเป็นปึกแผ่นทางสังคมที่สูงขึ้นซึ่งเสริมความสามารถในการกำหนดตนเอง และเส้นทางที่สามคือทรัพยากรสาธารณะที่ยั่งยืนซึ่งลงทุนในศักยภาพของคนรุ่นถัดไป กลไกป้อนกลับสามเส้นทางนี้เองที่ทำให้ HCST เป็นวงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ มิใช่แบบจำลองเส้นตรง การอธิบายว่าองค์ประกอบทั้งสาม คือ ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน เชื่อมโยงกันเป็นความสัมพันธ์เชิงเหตุผลและวงจรป้อนกลับอย่างไร คือภารกิจของหัวข้อ 2.4 ต่อไป

สังคมยั่งยืนในกรอบ HCST จึงไม่ได้หมายถึงเพียงสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน แต่คือระบบสามมิติที่ทำงานประสานกัน ได้แก่ ความยั่งยืนซึ่งทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขพื้นฐาน ความอยู่ดีมีสุขซึ่งใช้เป็นเกณฑ์วัด และความเป็นปึกแผ่นทางสังคมซึ่งทำหน้าที่ขยายผลให้ลึกและกว้างขึ้น

ภาพที่ 2- 6 สามมิติของสังคมยั่งยืนในทฤษฎี HCST: ความยั่งยืน ความอยู่ดีมีสุข และความเป็นปึกแผ่น

ที่มา: สังเคราะห์จาก Gupta & Vegelin (2016), VanderWeele (2017), Folke (2016)

สามมิตินี้ทำให้สังคมยั่งยืนในความหมายของ SS มีลักษณะ self-reinforcing เพราะเมื่อสังคมมีความยั่งยืน ความอยู่ดีมีสุข และความเป็นปึกแผ่นในระดับสูงขึ้น ก็จะย้อนกลับมาเสริมสร้างศักยภาพมนุษย์ในรอบถัดไปของวงจรการพัฒนา

2.4 ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลัก

การวิเคราะห์ก่อนหน้าได้วางองค์ประกอบสามส่วนของทฤษฎี HCST ไว้อย่างชัดเจนแล้ว คือ ศักยภาพมนุษย์ในฐานะฐานของการเปลี่ยนผ่าน นวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกแปรสภาพ และสังคมยั่งยืนในฐานะผลลัพธ์ของวงจรการพัฒนา

อย่างไรก็ดี การมีองค์ประกอบทั้งสามยังไม่เพียงพอที่จะเรียกว่ามี “ทฤษฎี” หากปราศจากคำอธิบายว่าทั้งสามเชื่อมโยงกันด้วยความสัมพันธ์เชิงเหตุผลและกลไกอย่างไร ส่วนนี้จึงมุ่งชี้ให้เห็นสามข้อต่อหลักที่ทำให้องค์ประกอบทั้งสามทำงานร่วมกันเป็นวงจรเดียว ได้แก่ ข้อต่อจากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม ข้อต่อจากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน และวงจรป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนกลับมาหนุนเสริมศักยภาพมนุษย์

ในทุกข้อต่อ แนวคิด HCST เน้นย้ำว่าความสัมพันธ์นี้ได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ หากต้องอาศัยตัวกลางและเงื่อนไขอื่น ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสถาบัน เช่น ความสามารถในการกำหนดตนเอง การเสริมพลังเชิงโครงสร้าง และความเป็นปึกแผ่นทางสังคม นี่เองคือเหตุผลว่าทำไมเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอ P4 จึงเป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ของทฤษฎี

2.4.1 จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม

ข้อต่อแรกเสนอว่าศักยภาพมนุษย์ที่ขยายตัว โดยเฉพาะเสรีภาพในการกำหนดตนเอง เป็นเงื่อนไขจำเป็นของนวัตกรรมสังคม

เหตุผลเชิงตรรกะคือ บุคคลที่มีความสามารถในการกำหนดตนเองสูงย่อมมีแนวโน้มจะรับรู้ปัญหาของส่วนรวม จินตนาการถึงทางเลือกใหม่ และร่วมออกแบบวิธีแก้ที่ต่างไปจากเดิม การทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบของ Batista และ Correia (2021) ยืนยันแนวโน้มนี้ โดยพบว่าการวิชาการด้านนวัตกรรมสังคมอาศัยนักสมรรถภาพของ Sen เป็นฐานอธิบายมากขึ้น ทั้งในระดับนวัตกรรมฐานราก กระบวนการนวัตกรรมสังคม และการกระทำเชิงพลเมือง สอดคล้องกับข้อเสนอของ Chiappero-Martinetti, Houghton Budd และ Ziegler (2017) ที่ว่านวัตกรรมสังคมสามารถเข้าใจได้ในฐานะการประกอบสมรรถภาพชุดใหม่ให้แก่ผู้คน

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์นี้มีได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ศักยภาพมนุษย์(Human Capacity : HC) มิได้แปรเป็นนวัตกรรมสังคม (Social Innovation : SI) ด้วยตัวมันเอง กรอบ HCST จึงระบุกลไกเชิงสาเหตุแรกไว้ว่า การแปรศักยภาพเป็นนวัตกรรมต้องอาศัยเสริมภาพในการกำหนดตนเองและทุนทางสังคมเป็นตัวกลาง กล่าวคือ สมรรถภาพที่ปราศจากความสามารถในการกำหนดตนเองจะคงเป็นเพียงศักยภาพที่ไม่ถูกใช้ และความสามารถในการกำหนดตนเองที่ปราศจากทุนทางสังคมและเครือข่ายจะยากที่จะขยายจากการกระทำของปัจเจกไปสู่การริเริ่มร่วม

ข้อต่อนี้จึงทำหน้าที่แปลงข้อเสนอว่าศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน ให้เชื่อมเข้ากับข้อเสนอว่านวัตกรรมสังคมคือกลไกแห่งการเปลี่ยนผ่านอย่างมีเงื่อนไข โดยยืนยันว่าการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางต้องคำนึงพร้อมกันทั้งระดับความสามารถภายในของบุคคลและระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เปิดพื้นที่ให้การกระทำร่วมก่อตัวได้จริง

ข้อต่อจาก HC ไปสู่ SI จึงไม่เกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ แต่ต้องอาศัยสองกลไกทำงานร่วมกัน คือ (1) พลังการกำหนดตนเอง (agency) ที่เข้มแข็งพอจะมองเห็นปัญหาและจินตนาการทางออกใหม่ และ (2) โครงสร้างของโอกาสที่เปิดช่องให้ผู้คนได้ทดลอง ลงมือทำ และทำซ้ำจนเกิดรูปแบบนวัตกรรม

ภาพที่ 2- 7 กลไกเชิงสาเหตุของข้อต่อที่หนึ่ง: เส้นทางจากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม

ที่มา: ผู้เขียนสังเคราะห์จาก Sen (1999); Mulgan (2006); Chiappero-Martinetti, Houghton Budd และ Ziegler (2017); Batista และ Correia (2021)

ในทำนองเดียวกัน Proposition 2 สามารถมองได้ในฐานะเงื่อนไขเชิงตรรกะ: เมื่อศักยภาพมนุษย์อยู่ในระดับสูงและมีโครงสร้างที่เอื้อ นวัตกรรมสังคมจึงจะงอกงามได้ แต่หากขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง วงจรจาก HC ไปสู่ SI ก็จะสะดุดหรือขาดตอน

2.4.2 จากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน

ข้อต่อที่สองเสนอว่านวัตกรรมสังคมที่ขยายขนาดและไต่ถึงระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบเท่านั้นที่สามารถสร้างสังคมยั่งยืนได้ โดยผ่านการปรับเปลี่ยนสถาบัน บรรทัดฐาน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ค้ำจุนการพัฒนาที่ยั่งยืน Murray, Caulier-Grice และ Mulgan (2010) ชี้ว่าการไต่จากนวัตกรรมเฉพาะจุดไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบคือเงื่อนไขที่ทำให้นวัตกรรมสังคมส่งผลต่อโครงสร้าง ขณะที่ Pel และคณะ (2020) อธิบายนวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่านว่าเป็นกระบวนการที่ทำหายและแทนที่สถาบันครอบงำ ในมิติของความยั่งยืน Folke (2016) เชื่อม

กระบวนการนี้เข้ากับแนวคิดความยืดหยุ่น โดยเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่ยั่งยืนคือการที่ระบบสังคมและนิเวศแปรสภาพได้โดยยังรักษาหน้าที่หลักไว้

เช่นเดียวกับข้อต่อแรก ความสัมพันธ์นี้มีได้เกิดขึ้นเองโดยปริยาย ทฤษฎี HCST จึงระบุกลไกเชิงสาเหตุที่สองไว้ว่า การแปรนวัตกรรมสังคม (Social Innovation : SI) ให้กลายเป็นสังคมยั่งยืน (Sustainable Society : SS) ต้องอาศัยศักยภาพเชิงสถาบันและธรรมาภิบาลดิจิทัลเป็นเงื่อนไขเอื้อ นวัตกรรมสังคมที่ดีแต่ปราศจากสถาบันรองรับมักหยุดอยู่เพียงระดับโครงการนำร่องและไม่สามารถขยายผลได้ ประเด็นนี้เชื่อมข้อต่อดังกล่าวเข้ากับเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอ P4 โดยตรง และทำหน้าที่แปลงข้อเสนอเรื่องนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไก ให้เชื่อมเข้ากับข้อเสนอเรื่องสังคมยั่งยืนในฐานะผลลัพธ์อย่างมีเงื่อนไข

นวัตกรรมสังคมจะนำไปสู่สังคมยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสามารถขยายขนาดและได้ระดับขึ้นไปถึงขั้นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ จึงจะหลุดพ้นจากการเป็นเพียงโครงการนำร่องหรือความริเริ่มเฉพาะจุด

ภาพที่ 2- 8 กลไกเชิงสาเหตุของข้อต่อที่สอง: เส้นทางจากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน

ที่มา: ผู้เขียนสังเคราะห์จาก Murray, Caulier-Grice และ Mulgan (2010); Folke (2016); Pel และคณะ (2020)

ในกรอบนี้ Proposition 3 ย้ำว่าสังคมยั่งยืน (SS) ไม่ใช่ปลายทางสุดท้าย แต่ทำหน้าที่เป็นจุดเริ่มต้นรอบใหม่ของวงจรการพัฒนา เพราะเมื่อระบบสังคมมีความยั่งยืนมากขึ้น ก็จะย้อนกลับมาเสริมและยกระดับศักยภาพมนุษย์ในรอบถัดไปของ HC

2.4.3 วงจรป้อนกลับ (Feedback Loop)

ข้อต่อที่สามคือหัวใจที่ทำให้ HCST เป็นทฤษฎีเชิงระบบ มิใช่แบบจำลองเส้นตรง สังคมยั่งยืนที่ก่อตัวขึ้นย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่านสามเส้นทางที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ ได้แก่ ระบบการศึกษาและสุขภาพที่ดีขึ้น ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมที่สูงขึ้นซึ่งเสริมความสามารถในการกำหนดตนเอง และทรัพยากรสาธารณะที่ยั่งยืนซึ่งลงทุนในคนรุ่นต่อไป Folke (2016) ให้ฐานคิดเชิงระบบแก่กลไกนี้ผ่านแนวคิดวงจรปรับตัว ที่มองการพัฒนาเป็นลำดับของการเติบโต การสะสม การปลดปล่อย และการจัดระเบียบใหม่ ขณะที่ OECD (2024) ให้หลักฐานเชิงประจักษ์ว่าความไว้วางใจที่สูงขึ้นเสริมประสิทธิภาพของนโยบายและยกระดับความอยู่ดีมีสุข ซึ่งเป็นตัวอย่างรูปธรรมของวงจรป้อนกลับเชิงบวก

คุณสมบัติสำคัญของวงจรป้อนกลับคือการที่มันสามารถทำงานได้ทั้งสองทิศทาง ในทิศทางเสริมแรง สังคมยั่งยืนที่ดีจะขยายศักยภาพมนุษย์ ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมเพิ่มขึ้น และนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น เป็นวงจรที่ก่อตัวสะสม ในทางกลับกัน ทิศทางถ่วงดุลก็เป็นไปได้ เมื่อความเหลื่อมล้ำและความไม่ไว้วางใจบั่นทอนศักยภาพมนุษย์และฉุดรั้งทั้งวงจร ทิศทางที่วงจรจะเดินไปถูกกำหนดโดยเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอ P4 กล่าวคือ ธรรมชาติดิจิทัล พุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน ทำหน้าที่เสมือนสวิตช์ที่เปิดหรือปิดวงจรป้อนกลับ ด้วยเหตุนี้ HCST จึงมิได้ยืนยันว่าการพัฒนาจะก้าวหน้าเสมอไป หากยืนยันว่าผลลัพธ์ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับที่เป็นรูปธรรมและสามารถปรับเปลี่ยนได้ด้วยนโยบาย

วงจรป้อนกลับของ HCST ทำงานอยู่ภายใต้เงื่อนไขกำกับสามประการตาม Proposition 4 ซึ่งทำหน้าที่กำหนดทิศทางของวงจรการพัฒนา และเงื่อนไขเหล่านี้

ไม่ได้เป็นเพียงปัจจัยภายนอก แต่เป็นองค์ประกอบเชิงระบบของตัวทฤษฎีเอง

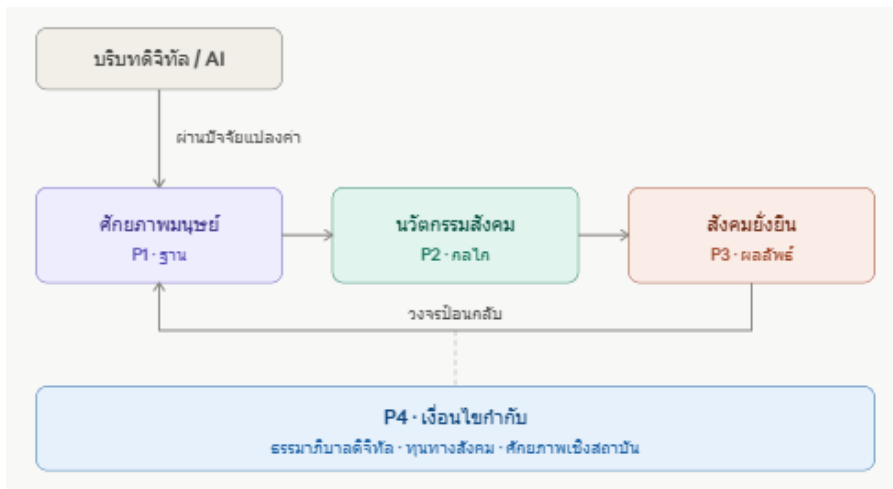
ภาพที่ 2- 9 เชื้อไขกำกับ P4: ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน

ที่มา: สังเคราะห์จาก สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1999), Mulgan (2006), Gupta & Vegelin (2016)

การลงทุนพัฒนา Digital Governance, Social Capital และ Institutional Capacity จึงเท่ากับการลงทุนในโครงสร้างที่จะตัดสินว่าวงจร HCST จะเคลื่อนไปในทิศทางบวก เสริมศักยภาพและความยั่งยืน หรือจะถดถอยและติดหล่ม

เพื่อให้โครงสร้างเชิงเหตุผลของทฤษฎีที่สังเคราะห์จากหัวข้อ 2.1 ถึง 2.4 ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม ผู้เขียนนำเสนอกรอบแนวคิดในภาพที่ 2-10 ซึ่งจัดวางองค์ประกอบทั้งสามส่วนไว้ในวงจรเดียวกัน

กรอบนี้เน้นให้ผู้อ่านสังเกตสามลักษณะสำคัญ ได้แก่ ทิศทางของลูกศรหลักที่ทอดจากบริบทสู่ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน ลูกศรป้อนกลับที่ย้อนจากผลลัพธ์กลับสู่ฐาน และกรอบเงื่อนไขกำกับที่โอบล้อมทั้งวงจร องค์ประกอบทั้งสามประการนี้ทำให้กรอบ HCST ทำงานในฐานะระบบพลวัต มากกว่าจะเป็นแบบจำลองการพัฒนาเชิงเส้น

ภาพที่ 2- 10 กรอบแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา : พัฒนาโดยผู้เขียน (สังเคราะห์จากหัวข้อ 2.1 ถึง 2.4)

วงจรเชิงระบบของ HCST จึงสะท้อนโครงสร้างเชิงเหตุผลสามข้อต่อ คือ HC ไปสู่ SI ไปสู่ SS พร้อมด้วยวงจรป้อนกลับและเงื่อนไขกำกับ P4 ซึ่งร่วมกันทำให้ HCST แตกต่างจากแบบจำลองการพัฒนาเส้นตรงอย่างชัดเจน

แผนภาพสะท้อนคุณสมบัติสามประการที่แยกกรอบแนวคิด HCST ออกจากแบบจำลองการพัฒนาแบบเส้นตรง ประการแรกคือลำดับเชิงเหตุผลจากบริบทสู่ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน ซึ่งบริบทดิจิทัลมิได้ส่งผลโดยตรงต่อผลลัพธ์แต่ทำงานผ่านการปรับปัจจัยแปลงค่าที่ฐาน ประการที่สองคือลูกศรป้อนกลับที่ทำให้ผลลัพธ์ย้อนกลับมาเป็นปัจจัยตั้งต้น จึงเกิดวงจรที่เสริมแรงหรือถ่วงดุลได้ ประการที่สามคือตำแหน่งของเงื่อนไขกำกับ P4 ที่วางอยู่ใต้ทั้งระบบและเชื่อมกับวงจรป้อนกลับด้วยเส้นประ เพื่อสื่อว่าเงื่อนไขนี้ทำหน้าที่เสมือนสวิตช์ที่กำหนดทิศทางของวงจร เมื่อเชื่อมกลับสู่บริบทของหนังสือ แผนภาพนี้คือรูปธรรมของข้อเสนอที่ว่า การพัฒนาสังคมไทยในยุคปัญญาประดิษฐ์จะก้าวหน้าหรือถดถอย มิได้ขึ้นกับเทคโนโลยีโดยตรง แต่ขึ้นกับว่าเงื่อนไขกำกับเชิงสถาบันเปิดหรือปิดวงจรการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งเป็นประเด็นที่จะขยายสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายในบทที่ 10

เมื่อประกอบสามข้อต่อเข้าด้วยกัน จะเห็นวงจรการเปลี่ยนผ่านที่สมบูรณ์ กล่าวคือ บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่ส่งผลต่อ ศักยภาพมนุษย์ผ่านปัจจัยแปลงค่า ศักยภาพมนุษย์แปรเป็นนวัตกรรมสังคมโดยอาศัย ความสามารถในการกำหนดตนเองและทุนทางสังคมเป็นตัวกลาง นวัตกรรมสังคมที่ได้ ถึงระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบสร้างสังคมยั่งยืนโดยอาศัยศักยภาพเชิงสถาบันและ ธรรมชาติเป็นเงื่อนไขเอื้อ และสังคมยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่าน วงจรป้อนกลับที่กำกับด้วยเงื่อนไขตามข้อเสนอ P4 โครงสร้างเชิงเหตุผลนี้แตกต่างจาก แบบจำลองการพัฒนาแบบเส้นตรงอย่างชัดเจน เพราะประกอบด้วยตัวกลาง เงื่อนไข เอื้อ และวงจรป้อนกลับหลายชั้น ซึ่งทั้งหมดนี้คือวัตถุดิบเชิงทฤษฎีที่ส่วนถัดไปจะ ประมวลเป็นกรอบแนวคิดและชุดข้อเสนอตั้งต้น ก่อนพัฒนาเป็นทฤษฎี HCST อย่าง สมบูรณ์ในบทที่ 9

2.5 กรอบแนวคิดสำหรับทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

หัวข้อ 2.1 ถึง 2.4 ได้วางองค์ประกอบสามส่วนและข้อต่อสามข้อต่อของ ทฤษฎี HCST ไว้ครบถ้วน หัวข้อสุดท้ายนี้ประมวลทั้งหมดเข้าเป็นกรอบแนวคิดเดียว โดยดำเนินสามขั้น ได้แก่ การระบุองค์ประกอบแกนของทฤษฎี การจัดวาง องค์ประกอบเหล่านั้นเป็นกรอบแนวคิดเชิงระบบ และการแปลงกรอบแนวคิดเป็นชุด ข้อเสนอตั้งต้นที่ทดสอบได้ ขออภัยขอบเขตของบทนี้ให้ชัดว่า หน้าที่ของบทที่ 2 คือการ วางฐานข้อเสนองานเชิงทฤษฎี มิใช่การพัฒนาทฤษฎีให้สมบูรณ์ การสร้างแบบจำลอง กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขตอย่างครบถ้วนเป็นภารกิจของบท ที่ 9 ส่วนบทนี้เป็นการเตรียมวัตถุดิบเชิงทฤษฎีที่จำเป็นสำหรับภารกิจดังกล่าว

2.5.1 องค์ประกอบแกน (Core Constructs)

ทฤษฎี HCST ตั้งอยู่บนองค์ประกอบแกนสามส่วน องค์ประกอบแรกคือ ศักยภาพมนุษย์ในฐานะฐานของการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งประกอบด้วยสมรรถภาพความสามารถในการกำหนดตนเอง และการเสริมพลัง องค์ประกอบที่สองคือนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งครอบคลุมแนวคิด ประเภท และกระบวนการ องค์ประกอบที่สามคือสังคมยั่งยืนในฐานะผลลัพธ์ ซึ่งวัดผ่านความยั่งยืน ความอยู่ดีมีสุข และความเป็นปึกแผ่นทางสังคม องค์ประกอบทั้งสามเชื่อมโยงกันภายใต้บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ในฐานะเงื่อนไขเชิงบริบท และภายใต้เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลในฐานะเงื่อนไขขอบเขต

ประเด็นสำคัญของการวางองค์ประกอบแกนคือความจำเป็นในการทำให้แต่ละองค์ประกอบวัดได้ เพราะทฤษฎีที่มุ่งนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายต้องแปลงมโนทัศน์นามธรรมเป็นตัวชี้วัดที่ปฏิบัติได้ องค์ประกอบศักยภาพมนุษย์วัดได้ผ่านตัวชี้วัดด้านสมรรถภาพ ความสามารถในการกำหนดตนเอง และการเสริมพลัง องค์ประกอบนวัตกรรมสังคมวัดได้ผ่านระดับของนวัตกรรมและความสามารถในการขยายผลสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ และองค์ประกอบสังคมยั่งยืนวัดได้ผ่านกรอบตัวชี้วัดเชิงพหุมิติ เช่น กรอบความอยู่ดีมีสุขของ OECD (2024) ที่ใช้ตัวชี้วัดกว่าแปดสิบตัว การสังเคราะห์องค์ประกอบทั้งสามจากฐานคิดของ Sen, ของ Murray และคณะ, ของ Folke และของ OECD จึงมิใช่การนำแนวคิดมาวางเรียงกัน แต่เป็นการหลอมรวมเป็นกรอบบูรณาการที่แต่ละองค์ประกอบมีบทบาทเชิงหน้าที่ชัดเจนในวงจรเดียวกัน

เพื่อให้เห็นภาพรวมว่าองค์ประกอบแกนทั้งสามของทฤษฎี HCST ประกอบด้วยอะไร ทำหน้าที่ใดในวงจร และวางอยู่บนฐานทฤษฎีใด ผู้เขียนสังเคราะห์สาระสำคัญไว้ในตารางที่ 2-1 โดยจัดเรียงตามลำดับของวงจร คือ จากฐาน สู่กลไก และสู่ผลลัพธ์ ขอให้ผู้อ่านสังเกตความสอดคล้องระหว่างคอลัมน์บทบาทในวงจรกับ

คอลัมน์การเชื่อมต่อข้อเสนอ ซึ่งแสดงว่าแต่ละองค์ประกอบผูกกับข้อเสนอเชิงทฤษฎีอย่างเป็นระบบ

ตารางที่ 2- 1 การสังเคราะห์องค์ประกอบแกนและเงื่อนไขกำกับของทฤษฎี HCST

องค์ประกอบแกน	องค์ประกอบย่อย	ฐานทฤษฎีหลัก	บทบาทในวงจร	เชื่อมต่อข้อเสนอ
ศักยภาพมนุษย์ (HC)	สมรรถภาพ, ความสามารถในการกำหนดตนเอง, การเสริมพลัง	Sen (1985, 1999); Nussbaum (2011); Narayan (2002, 2005)	ฐานของการเปลี่ยนผ่าน (ปัจจัยนำเข้า)	P1
นวัตกรรมสังคม (SI)	แนวคิด, ประเภทและระดับ, กระบวนการทุกชั้น	Phills et al. (2008); Mulgan (2006); Murray et al. (2010); Pel et al. (2020)	กลไกแปรสภาพ (กระบวนการ)	P2
สังคมยั่งยืน (SS)	ความยั่งยืน, ความอยู่ดีมีสุข, ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม	Gupta และ Vegelin (2016); OECD (2024); Folke (2016); VanderWeele (2017)	ผลลัพธ์และจุดเริ่มใหม่ (ผลลัพธ์และป้อนกลับ)	P3
เงื่อนไขกำกับ	ธรรมาภิบาลดิจิทัล, ทุนทางสังคม, ศักยภาพเชิงสถาบัน	OECD (2024); Folke (2016)	ตัวกำหนดทิศทางวงจร (เงื่อนไขขอบเขต)	P4

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1985, 1999); Nussbaum (2011); Narayan (2002, 2005); Mulgan (2006); Phills et al. (2008); Murray et al. (2010); Pel et al. (2020); Folke (2016); Gupta และ Vegelin (2016); VanderWeele (2017); OECD (2024)

ตารางข้างต้นเผยรูปแบบที่สำคัญสองประการ ประการแรก องค์ประกอบแกนทั้งสามเรียงตัวตามตรรกะเชิงระบบของปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ มิใช่เป็นหมวดหมู่ที่ตั้งขึ้นตามอำเภอใจ ประการที่สอง ฐานทฤษฎีของแต่ละองค์ประกอบผสมผสานตัวบทก่อตั้งกับงานร่วมสมัย เช่น องค์ประกอบนวัตกรรมสังคมวางอยู่บนทั้งงานคลาสสิกของ Phills และ Mulgan และงานทฤษฎีร่วมสมัยของ Pel และคณะ ซึ่งสะท้อนว่าองค์ประกอบแกนมิได้อิงเพียงแนวคิดเก่า แต่เชื่อมกับพัฒนาการล่าสุดของ

แต่ละสาขา เมื่อเชื่อมกลับสู่ทฤษฎี HCST ตารางนี้ยืนยันว่าองค์ประกอบทั้งสี่แล้วสามารถแปลงเป็นตัวชีวิตที่วัดได้ อันเป็นเงื่อนไขจำเป็นที่ทำให้ข้อเสนอเชิงทฤษฎีนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายในบทย่อยได้

กรอบสังเคราะห์ HCST ประมวลองค์ประกอบสี่มิติ ได้แก่ แนวคิดแกน บทบาทเชิงระบบ กลไกสำคัญ และข้อเสนอเชิงทฤษฎี (Proposition) ที่รองรับ ทำให้ HCST ทำหน้าที่เป็นทฤษฎีที่สามารถวัดและทดสอบได้ในเชิงประจักษ์

สรุปกรอบโครงสร้างทฤษฎี (Theoretical Framework Summary)			
องค์ประกอบหลัก (Core Concept)	บทบาทในระบบ (Systemic Role)	เงื่อนไขขับเคลื่อน (Key Mechanism)	ข้อเสนอทฤษฎี (Proposition)
ศักยภาพมนุษย์ (HC)	ฐานดั้งเดิม (Input)	บริบทและปัจจัยแปลงค่า	P1: เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน
นวัตกรรมสังคม (SI)	กลไกแปรรูป (Process)	การกำหนดตนเอง + ทุนทางสังคม	P2: กลไกแปรรูปศักยภาพสู่โครงสร้าง
สังคมยั่งยืน (SS)	ผลลัพธ์และจุดเริ่มใหม่ (Outcome/Loop)	ศักยภาพเชิงสถาบัน + ธรรมชาติบาล	P3: สร้างวงจรป้อนกลับข้ามรุ่น
เงื่อนไขกำกับ (Moderators)	ตัวกำหนดทิศทางวงจร (Boundary)	-	P4: สวิตช์เปิด/ปิดการเปลี่ยนผ่าน

ภาพที่ 2- 11 กรอบสังเคราะห์ทฤษฎี HCST: แนวคิดแกน บทบาทเชิงระบบ กลไกสำคัญ และข้อเสนอ

ที่มา: สังเคราะห์จาก สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1985, 1999), Mulgan (2006), Murray et al. (2010)

กรอบในภาพที่ 2-11 แสดงให้เห็นว่าแต่ละองค์ประกอบของ HCST มีบทบาทเชิงระบบที่ชัดเจน มีกลไกอธิบายการเชื่อมโยงระหว่างกัน และมี Proposition กำกับสำหรับการตรวจสอบด้วยข้อมูลจริง ซึ่งร่วมกันสะท้อนความครบถ้วนในเชิงทฤษฎีของกรอบ HCST

2.5.2 กรอบแนวคิด (Conceptual Framework)

เมื่อประกอบองค์ประกอบแกนเข้ากับข้อต่อที่วิเคราะห์ในหัวข้อ 2.4 จะได้กรอบแนวคิดที่ทำงานเป็นวงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ วงจรนี้เริ่มจากบริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ที่ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเชิงบริบท ส่งผลต่อศักยภาพมนุษย์ผ่านการปรับเปลี่ยนปัจจัยแปลงค่า จากนั้นศักยภาพมนุษย์แปรเป็นนวัตกรรมสังคมโดยอาศัยตัวกลาง นวัตกรรมสังคมที่ไต่ถึงระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบสร้างสังคมยั่งยืน และสังคมยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่านวงจรป้อนกลับ ทั้งหมดนี้ดำเนินภายใต้เงื่อนไขขอบเขตด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล ทูทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน

ความแตกต่างสำคัญของกรอบแนวคิดนี้จากแบบจำลองการพัฒนาที่มีมาก่อนอยู่ที่โครงสร้างเชิงระบบ แบบจำลองการพัฒนาแบบเดิมมักอธิบายความสัมพันธ์ในลักษณะปัจจัยนำเข้าและผลลัพธ์แบบเส้นตรง ขณะที่กรอบแนวคิด HCST เป็นระบบพลวัตที่มีวงจรหลายชั้น ประกอบด้วยวงจรเสริมแรงและวงจรถ่วงดุลที่ทำงานพร้อมกัน คุณสมบัตินี้ทำให้กรอบแนวคิดสามารถอธิบายทั้งการพัฒนาที่ก่อตัวสะสมและการพัฒนาที่ชะงักหรือถดถอยได้ในกรอบเดียวกัน โดยขึ้นอยู่กับสถานะของเงื่อนไขขอบเขตเพื่อให้เห็นโครงสร้างของวงจรอย่างเป็นรูปธรรม ผู้เขียนจะนำเสนอแผนภาพกรอบแนวคิดในภาพที่ 2-10 ประกอบการวิเคราะห์ในขั้นการเรียบเรียงฉบับสมบูรณ์ พร้อมคำอธิบายก่อนและหลังภาพตามหลักการบูรณาการสื่อทัศน์

2.5.3 ฐานข้อเสนอ (Proposition Foundation)

ผลลัพธ์เชิงองค์ความรู้ที่สำคัญที่สุดของบทนี้คือการแปลงกรอบแนวคิดข้างต้นเป็นชุดข้อเสนอที่ประการที่ระบุความสัมพันธ์ชัดเจนพอที่จะตรวจสอบได้

ข้อเสนอที่หนึ่ง ศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่านสังคม โดยบริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ส่งผลต่อการพัฒนามนุษย์ผ่านการปรับเปลี่ยนปัจจัยแปลงค่า มิใช่ส่งผลโดยตรง

ข้อเสนอที่สอง นวัตกรรมสังคมเป็นกลไกที่แปรศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยความสัมพันธ์นี้ต้องอาศัยความสามารถในการกำหนดตนเองและทุนทางสังคมเป็นตัวกลาง

ข้อเสนอที่สาม สังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ของวงจรและย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่านวงจรป้อนกลับสามเส้นทาง จึงทำให้การพัฒนาเป็นกระบวนการวนซ้ำมิใช่เส้นตรง

ข้อเสนอที่สี่ ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน เป็นเงื่อนไขกำกับที่กำหนดว่าวงจรป้อนกลับจะทำงานในทิศทางเสริมแรงหรือถ่วงดุล จึงเป็นตัวแปรที่เปิดหรือปิดการเปลี่ยนผ่าน

เพื่อประมวลข้อเสนอเชิงทฤษฎีทั้งสี่ให้เห็นในภาพเดียว พร้อมทั้งเปิดเผยตัวกลางและเงื่อนไขที่ภาพที่ 2-10 มิได้แสดง ผู้เขียนสรุปฐานข้อเสนอไว้ในตารางที่ 2-2 ขอให้ผู้อ่านให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับคอลัมน์ตัวกลางหรือเงื่อนไข ซึ่งเป็นหัวใจที่ทำให้ข้อเสนอแต่ละข้อมิใช่ความสัมพันธ์แบบอัตโนมัติ แต่เป็นความสัมพันธ์ที่มีเงื่อนไขอันเป็นคุณสมบัติที่แยกทฤษฎี HCST ออกจากแบบจำลองการพัฒนาแบบเส้นตรง

ตารางที่ 2- 2 ฐานข้อเสนอเชิงทฤษฎี P1 ถึง P4 ของทฤษฎี HCST

ข้อเสนอ	สาระสำคัญ	ฐานทฤษฎี	ตัวกลางหรือเงื่อนไข	การเชื่อมโยงเหตุผล
P1	ศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน โดยบริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ส่งผลผ่านปัจจัยแปลงค่า	Sen (1999); Nussbaum (2011)	ปัจจัยแปลงค่า (ทักษะ สถาบัน สิ่งแวดล้อม)	บริบท ส่งผล ต่อ HC
P2	นวัตกรรมสังคมเป็นกลไกที่แปรศักยภาพมนุษย์เป็น การเปลี่ยนแปลงทางสังคม	Mulgan (2006); Pel et al. (2020); Chiappero-Martinetti et al. (2017); Batista และ Correia (2021)	ความสามารถในการกำหนดตนเอง และทุนทางสังคม	HC สู่ SI

P3	สังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์และย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ผ่านวงจรป้อนกลับสามเส้นทาง	OECD (2024); Folke (2016)	ศักยภาพเชิงสถาบัน และธรรมาภิบาล (สำหรับ SI สู่ SS)	SI สู่ SS สู่ HC
P4	ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน เป็นเงื่อนไขกำกับที่เปิดหรือปิดวงจร	OECD (2024); Folke (2016)	ทำหน้าที่เป็นตัวกำกับทั้งระบบ	กำกับวงจรทั้งหมด

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1999); Nussbaum (2011); Mulgan (2006); Chiappero-Martinetti et al. (2017); Pel et al. (2020); Batista และ Correia (2021); Folke (2016); OECD (2024)

ตารางนี้ออกแบบมาเพื่อให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทั้งสี่ข้อเสนอไม่ได้เป็นข้อความโดดๆ สี่ชุด หากประกอบกันเป็น “ห่วงโซ่เชิงเหตุผลที่ครบวงจร” เมื่ออ่านคอลัมน์ว่าด้วยการเชื่อมโยงเชิงเหตุผลจากบนลงล่าง จะเห็นเส้นทางต่อเนื่องที่เริ่มจากบริบท ไปสู่การวางฐาน จากฐานไปสู่กลไก จากกลไกไปสู่ผลลัพธ์ และจากผลลัพธ์ย้อนกลับไปกำหนดและปรับฐานใหม่อีกครั้ง โดยมีข้อเสนอที่สี่ทำหน้าที่กำกับและห้อมล้อมทั้งระบบ

จุดที่ควรสังเกตเป็นพิเศษคือ ข้อเสนอที่สองและข้อเสนอที่สามไม่ได้ตั้งความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบแบบ “ตรงไปตรงมาไร้เงื่อนไข” หากระบุตัวกลางและเงื่อนไขเอาไว้อย่างชัดเจน ทำให้สายสัมพันธ์เชิงเหตุผลมีโครงสร้างที่ตรวจสอบได้ และเปิดทางให้บทที่ 9 สามารถแปลงข้อเสนอเหล่านี้ให้เป็นแบบจำลองและกลไกเชิงสาเหตุที่สมบูรณ์ได้ ตารางจึงทำหน้าที่เป็น “สะพานเชิงตรรกะ” โดยตรง เชื่อมจากงานวางฐานแนวคิดในบทที่ 2 ไปสู่การสร้างทฤษฎี HCST แบบเต็มรูปแบบในบทที่ 9

ข้อเสนอทั้งสี่ตั้งอยู่บนการสังเคราะห์ฐานคิดหลักจากหลายคณະนักวิชาการ ได้แก่ แนวคิดศักยภาพมนุษย์ของ Sen แนวคิดนวัตกรรมสังคมของ Mulgan และของ Murray และคณะ แนวคิดสังคม-นิเวศและความยืดหยุ่นของ Folke และกรอบรวมสมัยว่าด้วยธรรมาภิบาลและความอยู่ดีมีสุข บทที่ 2 จึงมิได้เสนอทฤษฎีที่สมบูรณ์ หากเสนอ “ฐานข้อเสนอที่สามารถทดสอบได้” ซึ่งยังอยู่ในขั้นกำลังพัฒนา การขยายฐาน

ข้อเสนอเหล่านี้ให้กลายเป็นแบบจำลอง กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และการกำหนดเงื่อนไขขอบเขตอย่างครบถ้วน เป็นโจทย์หลักของบทที่ 9

2.5.4 แก่นบทเรียนจากทฤษฎี HCST สำหรับศตวรรษที่ 21

บทนี้บรรจุภารกิจหลักสามประการ ประการแรก ได้รวบรวมและสังเคราะห์เชิงวิพากษ์สามกลุ่มแนวคิดหลัก คือ ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน โดยมีได้มองแต่ละแนวคิดอย่างแยกส่วน หากแต่ตีความทั้งสามในฐานองค์ประกอบของวงจรการเปลี่ยนผ่านชุดเดียวกัน

ประการที่สอง ได้อธิบายข้อต่อเชิงเหตุผลทั้งสามที่เชื่อมโยงองค์ประกอบเหล่านี้เข้าด้วยกัน พร้อมระบุทั้งตัวกลางและเงื่อนไขเอื้อที่ทำให้ความสัมพันธ์ในแต่ละข้อต่อไม่ใช่กระบวนการที่เกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ

ประการที่สาม ได้วางฐานข้อเสนอสี่ประการที่สามารถนำไปทดสอบเชิงประจักษ์ได้ ทำหน้าที่เป็นวัตถุดิบเชิงทฤษฎีสำหรับการนำไปใช้ในการวิเคราะห์และตรวจสอบเชิงประจักษ์ในส่วนถัดไปของงานวิจัย

การมีส่วนร่วมทางวิชาการของบทนี้อยู่ที่การเปลี่ยนสถานะขององค์ความรู้ที่มีอยู่ จากชุดแนวคิดที่พัฒนาแยกกันในสาขาวิชาต่างๆ ให้กลายเป็นฐานข้อเสนอที่มีความสัมพันธ์เชิงระบบและตรวจสอบได้ ซึ่งเปิดทางให้การวิเคราะห์กลไกการเปลี่ยนผ่านในบริบทเฉพาะของสังคมไทย และนำไปสู่การพัฒนาทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างสมบูรณ์

ทฤษฎี HCST มอบบทเรียนสำคัญสามประการต่อความคิดเรื่องการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ประการแรก คือการขยับความสนใจจากการเพิ่ม GDP ไปสู่การขยายทางเลือกและศักยภาพของผู้คนในการใช้ชีวิตที่มีคุณค่า ประการที่สอง คือการมองนวัตกรรมสังคมในฐานะเครื่องมือเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ไม่ใช่เพียงการสร้างผลิตภัณฑ์หรือโครงการใหม่ ๆ เฉพาะจุด และประการที่สาม คือการทำความเข้าใจการ

พัฒนาในฐานะวงจรต่อเนื่องที่สังคมยังยืนย้อนกลับมาหล่อเลี้ยงศักยภาพมนุษย์ แทนการมองเป็นเส้นทางตรงที่มีจุดจบตายตัว

ภาพที่ 2- 12 บทเรียนสำคัญของทฤษฎี HCST สำหรับการพัฒนาสังคมในศตวรรษที่ 21

ที่มา: สังเคราะห์จาก สังเคราะห์โดยผู้เขียน จาก Sen (1999), Mulgan (2006), Gupta & Vegelin (2016)

ในความหมายนี้ HCST จึงมิได้เป็นเพียงกรอบคิดเชิงนามธรรม หากทำหน้าที่เสมือนเข็มทิศสำหรับผู้กำหนดนโยบาย นักพัฒนา และภาคประชาสังคม ที่มุ่งออกแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมให้มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง

ตารางอภิธานศัพท์

English	ภาษาไทย	คำอธิบายสั้น	จุดที่ปรากฏ
Human Capability (HC)	ศักยภาพมนุษย์	องค์ประกอบฐาน รวมสมรรถภาพ ความสามารถในการกำหนดตนเอง และการเสริมพลัง	บทนำ, 2.1, 2.4.1, 2.5.1, 2.5.3
Capability	สมรรถภาพ	ชุดโอกาสจริงในการเลือก ดำรงชีวิตที่ตนให้คุณค่า	2.1.1, 2.1.2, 2.4.1, 2.5.1
Functionings	การทำหน้าที่	สิ่งที่บุคคลทำได้จริงหรือเป็นอยู่จริง	2.1.1
Conversion factors	ปัจจัยแปลงค่า	ปัจจัยบุคคล สังคม สิ่งแวดล้อม ที่แปลงทรัพยากร เป็นสมรรถภาพ	2.1.1, 2.4.1, 2.5.2, 2.5.3
Agency	ความสามารถ ในการกำหนด ตนเอง	พลังตั้งเป้าหมายและลงมือ ตามค่านิยมที่ตนให้เหตุผล รับรอง	2.1.2, 2.1.3, 2.4.1, 2.5.3
Agency freedom	เสรีภาพในการ กำหนดตนเอง	เสรีภาพไล่ตามเป้าหมายที่ กว้างกว่าประโยชน์ส่วนตน	2.1.2, 2.4.1
Well-being freedom	เสรีภาพด้าน ความเป็นอยู่ที่ดี	เสรีภาพที่เกี่ยวกับความ เป็นอยู่ที่ดีของบุคคลเอง	2.1.2
Empowerment	การเสริมพลัง	การขยายขีดความสามารถใน การเลือก เกิดจาก agency กับโครงสร้างโอกาส	2.1, 2.1.3, 2.2.3, 2.3.3

English	ภาษาไทย	คำอธิบายสั้น	จุดที่ปรากฏ
Opportunity structure	โครงสร้าง โอกาส	บริบทสถาบันที่เปิดหรือปิด โอกาส คือ เสี่ยง ความรับผิดชอบ สินทรัพย์	2.1.3
Social Innovation (SI)	นวัตกรรมสังคม	วิธีแก้ปัญหาสังคมใหม่ที่ คุณค่าตกแก่ส่วนรวม เป็น กลไกเปลี่ยนผ่าน	บทนำ, 2.2, 2.2.1, 2.4.1, 2.4.2, 2.5.1, 2.5.3
Transformative Social Innovation	นวัตกรรมสังคม เชิงเปลี่ยนผ่าน	นวัตกรรมสังคมที่ทำลายหรือ แทนที่สถาบันที่ครอบงำ	2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.4.2
Systemic change	การ เปลี่ยนแปลง เชิงระบบ	ระดับสูงสุดของนวัตกรรม สังคมที่ปรับโครงสร้างสถาบัน	2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.4.2
Scaling	การขยายผล	การขยายนวัตกรรมจาก เฉพาะจุดสู่วงกว้าง	2.2.2, 2.2.3, 2.4.2
Connector	ตัวเชื่อม	บทบาทประสานผู้คน ความคิด เงินทุน และอำนาจ	2.2.3
Six-stage process	กระบวนการหก ขั้น	แรงกระตุ้น เสนอแนวทาง ทดลองต้นแบบ ประคับประคอง ขยายผล เปลี่ยนเชิงระบบ	2.2.3, 2.5.1
Sustainable Society (SS)	สังคมยั่งยืน	องค์ประกอบผลลัพธ์ รวม ความยั่งยืน ความอยู่ดีมีสุข ความเป็นปึกแผ่น	บทนำ, 2.3, 2.4.2, 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3

English	ภาษาไทย	คำอธิบายสั้น	จุดที่ปรากฏ
Sustainability	ความยั่งยืน	การรักษาฐานทรัพยากรข้ามรุ่น ครอบคลุมสามมิติ	2.3.1, 2.4.2
Inclusive development	การพัฒนาที่ครอบคลุม	การพัฒนาที่วางมิติสังคมและการลดเหลื่อมล้ำเป็นแกน	2.3.1
Well-being	ความอยู่ดีมีสุข	แนวคิดพหุมิติทั้งอัตวิสัยและภววิสัย	2.3.2, 2.4.3, 2.5.1
Human flourishing	ความรุ่งเรืองของมนุษย์	ความอยู่ดีมีสุขที่รวมความหมาย คุณธรรม และความสัมพันธ์	2.3.2
Social cohesion	ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม	สังคมที่มีความไว้วางใจ ความเป็นส่วนหนึ่ง และการรวมเข้า	2.3.3, 2.4.3
Resilience	ความยืดหยุ่น	ความสามารถรองรับ ปรับตัว และแปรสภาพโดยรักษาหน้าที่หลัก	2.3.1, 2.3.3, 2.4.2, 2.4.3
Feedback loop	วงจรป้อนกลับ	กลไกที่ผลลัพธ์ย้อนกลับมาปรับเงื่อนไขตั้งต้น	บทนำ, 2.3.3, 2.4, 2.4.3, 2.5.2, 2.5.3
Reinforcing loop	วงจรเสริมแรง	วงจรที่ทำให้การพัฒนาก่อตัวสะสม	บทนำ, 2.4.3, 2.5.2
Balancing loop	วงจรถ่วงดุล	วงจรที่อุดรั้งหรือย้อนกลับความก้าวหน้า	บทนำ, 2.4.3, 2.5.2
Causal mechanism	กลไกเชิงสาเหตุ	กระบวนการหรือตัวกลางที่ทำให้ความสัมพันธ์เกิดขึ้นจริง	2.4, 2.4.1, 2.4.2, 2.5.3

English	ภาษาไทย	คำอธิบายสั้น	จุดที่ปรากฏ
Mediator	ตัวกลาง	ตัวแปรที่ความสัมพันธ์ต้องผ่าน เช่น agency และทุนทางสังคม	2.4.1, 2.4.2, 2.5.3
Human-Centric Social Transformation Theory (HCST)	ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	ข้อเสนอทฤษฎีที่ HC SI และ SS ทำงานเป็นวงจรเชิงระบบ ในบทที่ 2 เป็นข้อเสนอที่อยู่ระหว่างพัฒนา	บทนำ, 2.1–2.5 (ทั้งบท)
Core constructs	องค์ประกอบแกน	องค์ประกอบหลักสามส่วน HC SI SS	2.4.3, 2.5.1
Proposition (P1–P4)	ข้อเสนอ	ข้อความความสัมพันธ์เชิงทฤษฎีที่ตรวจสอบได้	บทนำ, 2.4, 2.5.3
Boundary conditions	เงื่อนไขขอบเขต	ขอบเขตที่ทฤษฎีทำงานได้ กำหนดโดยข้อเสนอ P4	2.2.2, 2.4, 2.5.2, 2.5.3
Moderating conditions	เงื่อนไขกำกับ	เงื่อนไขกำหนดทิศทางวงจร คือ ธรรมชาติ ทุนทางสังคม สถาบัน	2.4.3, 2.5.1, 2.5.3
Digital Governance	ธรรมาภิบาลดิจิทัล	เงื่อนไขกำกับด้านการบริหาร ข้อมูลและปัญญาประดิษฐ์	2.4.2, 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3
Social Capital	ทุนทางสังคม	เครือข่ายความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานร่วม	2.4.1, 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3
Institutional Capacity	ศักยภาพเชิงสถาบัน	ความสามารถของสถาบันในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง	2.2.2, 2.4.2, 2.5.1, 2.5.3

รายการอ้างอิง

- Avelino, F., Wittmayer, J. M., Pel, B., Weaver, P., Dumitru, A., Haxeltine, A., Kemp, R., Jørgensen, M. S., Bauler, T., Ruijsink, S., & O’Riordan, T. (2019). Transformative social innovation and (dis)empowerment. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 195–206. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.05.002>
- Batista, L. F., & Correia, S. É. N. (2021). Capabilities approach to social innovation: A systematic review. *International Journal of Innovation*, 9(2), 414–434. <https://doi.org/10.5585/iji.v9i2.19720>
- Chiappero-Martinetti, E., Houghton Budd, C., & Ziegler, R. (2017). Social Innovation and the Capability Approach—Introduction to the Special Issue. *Journal of Human Development and Capabilities*, 18(2), 141–147. <https://doi.org/10.1080/19452829.2017.1316002>
- Folke, C. (2016). Resilience (Republished). *Ecology and Society*, 21(4), Article 44. <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>
- Gupta, J., & Vegelin, C. (2016). Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 16(3), 433–448. <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>
- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2), 145–162. <https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>

Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2010). The open book of social innovation. NESTA & The Young Foundation.

<https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovationg.pdf>

Narayan, Deepa. Narayan, Deepa, editors. 2002. Empowerment and Poverty Reduction : A Sourcebook. © World Bank.

<http://hdl.handle.net/10986/15239> License: CC BY 3.0

IGO.”<https://doi.org/10.1596/0-8213-5166-4> ,

<https://hdl.handle.net/10986/15239>

Narayan, Deepa. Narayan, Deepa, editors. 2005. Measuring Empowerment : Cross Disciplinary Perspectives. © World Bank.

<http://hdl.handle.net/10986/7441> License: CC BY 3.0 IGO.”,

<https://doi.org/10.1596/0-8213-6057-4>,

<https://hdl.handle.net/10986/7441>

Nussbaum, M. C. (2011). Creating Capabilities: The Human Development Approach. Belknap Press.,

<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>,

<https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024).

How's life? 2024: Well-being and resilience in times of crisis.

OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/90ba854a-en>

Pel, B., Haxeltine, A., Avelino, F., Dumitru, A., Kemp, R., Bauler, T., Kunze, I., Dorland, J., Wittmayer, J., & Jørgensen, M. S. (2020). Towards a theory of transformative social innovation: A relational framework

and 12 propositions. *Research Policy*, 49(8), Article 104080.

<https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104080>

Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34–43.

<https://doi.org/10.48558/GBJY-GJ47>

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>

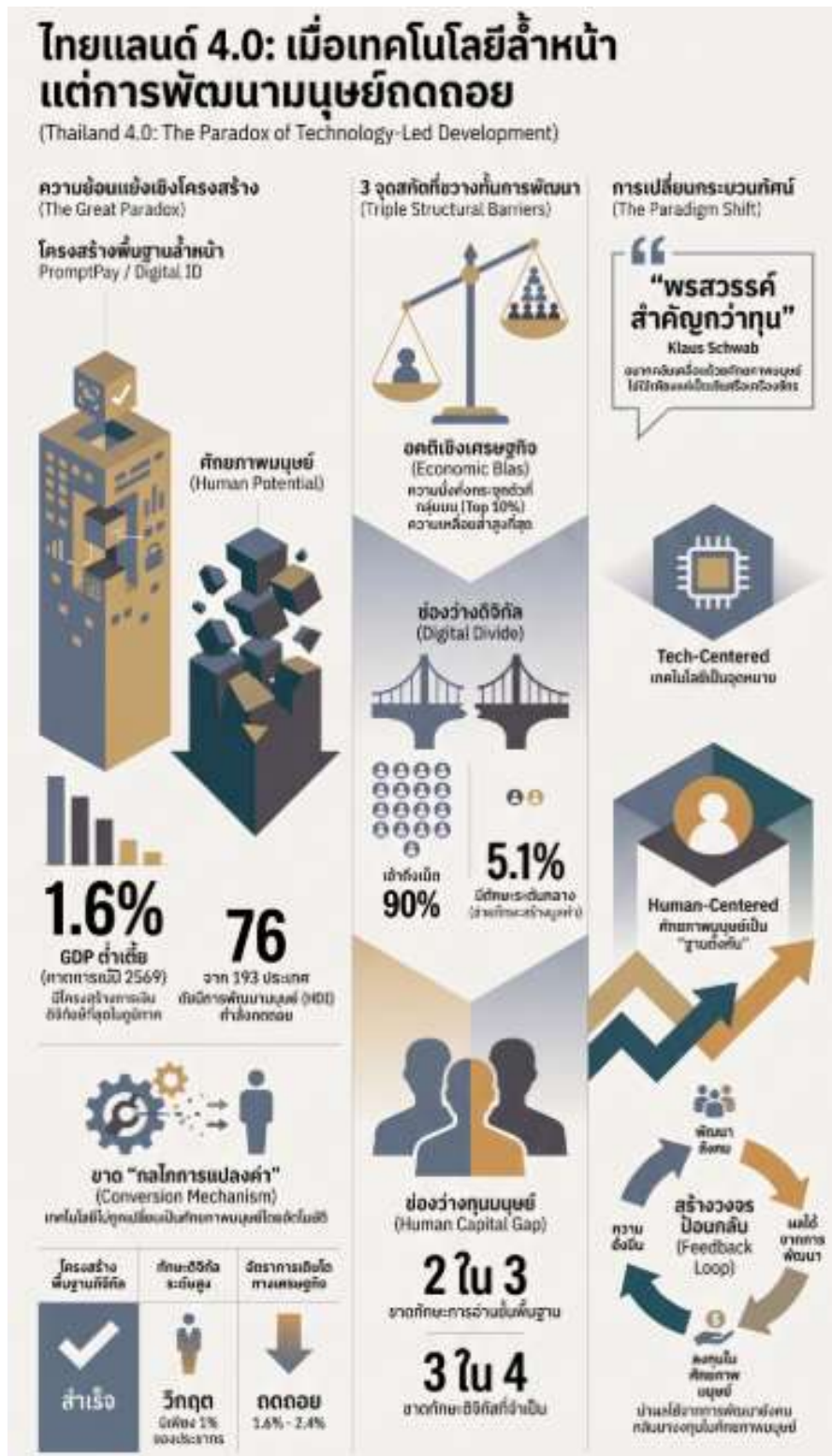
Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Alfred A. Knopf.

<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

Sen, A.K. (1985) *Commodities and Capabilities*. North-Holland, Amsterdam. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1960131>

Sen, Amartya, Jean Paul Fitoussi, and Joseph Stiglitz. (May) 2010. *Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up*. The New Press. <https://www.wcfia.harvard.edu/publications/mismeasuring-our-lives-why-gdp-doesnt-add>

VanderWeele, T. J. (2017). On the promotion of human flourishing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(31), 8148–8156. <https://doi.org/10.1073/pnas.1702996114>

บทที่ 3

ไทยแลนด์ 4.0: ข้อจำกัดของการพัฒนาด้วยเทคโนโลยี

Thailand 4.0: The Limits of Technology-Driven Development

"In the future, talent, more than capital, will represent the critical factor of production. This revolution is about much more than technology — it is an opportunity to unite global communities, to build sustainable economies, and to commit to values-based leadership of emerging technologies."

ในอนาคต พรสวรรค์ของมนุษย์จะเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งกว่าทุน การปฏิวัติครั้งนี้เป็นมากกว่าความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี หากแต่เป็นโอกาสในการเชื่อมโยงสังคมโลก สร้างเศรษฐกิจที่ยั่งยืน และยืนยันบทบาทของภาวะผู้นำเชิงคุณค่าต่อเทคโนโลยีเกิดใหม่

— Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution* (2023)

เมื่อรัฐบาลไทยประกาศวิสัยทัศน์ “ไทยแลนด์ 4.0” ในปี พ.ศ. 2559 และเชื่อมโยงวิสัยทัศน์นี้เข้ากับยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 ถึง 2579) แนวโน้มเชิงกระบวนทัศน์ของการพัฒนาประเทศก็ปรากฏอย่างชัดเจน กล่าวคือมุ่งเคลื่อนตัวจากเศรษฐกิจฐานประสิทธิภาพไปสู่เศรษฐกิจฐานนวัตกรรม เพื่อปลดล็อกประเทศออกจากกับดักรายได้ปานกลางและขยับสู่สถานะประเทศรายได้สูงภายในสองทศวรรษ. ทว่าหลังเวลาผ่านไปเกือบสิบปี ภาพที่ปรากฏกลับสะท้อนความย้อนแย้งที่มีความหมายในเชิงทฤษฎี ในด้านหนึ่ง ประเทศไทยประสบความสำเร็จอย่างโดดเด่นใน

การวางระบบโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล ระบบพร้อมเพย์และระบบยืนยันตัวตนดิจิทัลได้กลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะด้านการเงินและบริการดิจิทัลที่ล้ำหน้าที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาค แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผลลัพธ์เชิงเศรษฐกิจและเชิงมนุษย์กลับเบี่ยงเบนจากเป้าหมายที่ตั้งไว้ อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจจริงลดลงเหลือเพียงร้อยละ 2.4 ในปี 2568 และธนาคารโลกคาดการณ์ว่าจะชะลอตัวลงต่อเนื่องจนเหลือร้อยละ 1.6 ในปี 2569 (World Bank, 2026) ซึ่งต่ำกว่าระดับการเติบโตที่จำเป็นต่อการบรรลุสถานะประเทศรายได้สูงอย่างมีนัยสำคัญ ในเวลาเดียวกัน ดัชนีการพัฒนามนุษย์ของไทยลดลงจาก 0.803 ในปี 2565 เหลือ 0.798 ในปี 2566 ส่งผลให้ประเทศไทยหลุดจากกลุ่มประเทศที่มีการพัฒนามนุษย์ระดับสูงมากลงมาอยู่ในกลุ่มการพัฒนามนุษย์ระดับสูง และอยู่ในอันดับที่ 76 จาก 193 ประเทศ (UNDP, 2025)

ความย้อนแย้งดังกล่าวไม่ได้สะท้อนความล้มเหลวของเทคโนโลยี หากแต่เปิดให้เห็นข้อจำกัดเชิงกระบวนการที่ฝังอยู่ในตรรกะการพัฒนาของไทยแลนด์ 4.0 นั่นคือสมมติฐานที่เชื่อว่าการติดตั้งเทคโนโลยีและการสร้างเศรษฐกิจฐานนวัตกรรมจะถูกแปลงโดยอัตโนมัติให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์และการยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคม หนังสือเล่มนี้เสนอว่าสมมติฐานดังกล่าวคือจุดอ่อนเชิงตรรกะของกระบวนการพัฒนาที่วางเทคโนโลยีไว้เป็นศูนย์กลาง เพราะแท้จริงแล้วเทคโนโลยีทำหน้าที่เพียงเงื่อนไขที่เอื้อให้การพัฒนาเกิดขึ้น มิได้เป็นกลไกที่สร้างหลักประกันต่อการพัฒนาในตัวเอง การวิเคราะห์ในบทนี้จึงตั้งอยู่บนข้อโต้แย้งสำคัญว่า การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลที่ไม่ได้มาคู่กับการลงทุนในศักยภาพมนุษย์และการสร้างสถาบันที่ครอบคลุม ย่อมนำไปสู่รูปแบบการเติบโตที่กระจุกตัวและการพัฒนาที่ขาดความยั่งยืน

หากใช้มุมมองเชิงระบบแทนมุมมองเชิงเส้นตรง ข้อจำกัดของไทยแลนด์ 4.0 จะยิ่งปรากฏชัดมากขึ้น กระบวนทัศน์นี้ให้ความสำคัญกับการลงทุนด้านปัจจัยนำเข้าอย่างเข้มข้น ทั้งการสร้างโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล มาตรการดึงดูดการลงทุน และการกำหนดอุตสาหกรรมเป้าหมายแห่งอนาคต แต่กลับลงทุนไม่เพียงพอใน “กลไกการแปลงค่า” ที่จะเปลี่ยนปัจจัยนำเข้าเหล่านั้นให้กลายเป็นผลลัพธ์ทางมนุษย์ ได้แก่ การ

พัฒนาศักยภาพมนุษย์ การสร้างนวัตกรรมทางสังคม และการออกแบบสถาบันที่เปิดกว้าง ยิ่งไปกว่านั้น ระบบยังขาด “วงจรป้อนกลับ” ที่จะนำผลลัพธ์ทางสังคมกลับมาลงทุนเพิ่มเติมในศักยภาพมนุษย์ โครงสร้างของการพัฒนาที่ครบถ้วนจึงขาดหายไปสององค์ประกอบสำคัญ คือกระบวนการแปลงค่าและวงจรการเสริมแรง

ไทยแลนด์ 4.0 มองแบบเส้นตรงว่า ถ้าเพิ่มเทคโนโลยีมากขึ้น เศรษฐกิจก็จะเติบโต และประเทศจะพัฒนาเองตามลำดับ ต่อกันเป็นขั้นๆ แบบตรงไปตรงมา

ภาพที่ 3- 1 กรอบเปรียบเทียบมุมมองเชิงเส้นตรงกับเชิงระบบ:การมองเทคโนโลยีในฐานะเครื่องมือการพัฒนา

ที่มา: สังเคราะห์จาก Statbase (2025) , Schwab (2023), UNDP (2024), UNDP (2025)

แต่มุมมองเชิงระบบชี้ให้เห็นว่า ความเป็นจริงซับซ้อนกว่านั้นมาก เพราะการพัฒนาต้องอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน นโยบาย การศึกษา และโครงสร้างเศรษฐกิจพร้อมกัน ไม่ใช่แค่มีเทคโนโลยีอย่างเดียว ถ้าเราออกแบบนโยบายโดยมอง “คน” เป็นเพียงผลลัพธ์ที่ต้องผลิตออกมา เช่น แรงงานทักษะสูงตามเป้า แทนที่จะมองว่า “คน” เป็นผู้ลงมือคิด ตัดสินใจ และสร้างการเปลี่ยนแปลง ระบบการพัฒนาก็จะตืดๆ ชัดๆ อย่างเป็นระบบ

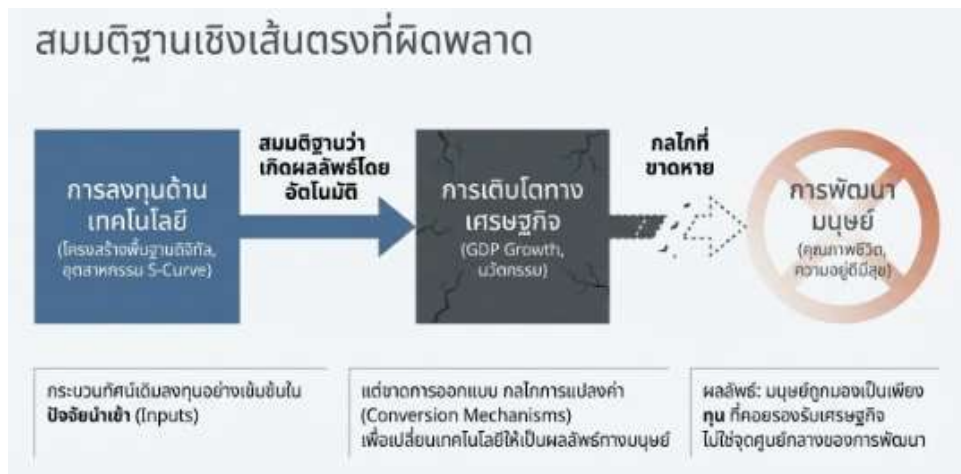
จุดอ่อนของไทยแลนด์ 4.0 จึงไม่ใช่เรื่องเทคโนโลยีมีไม่พอ แต่คือการไม่มีเครื่องมือและระบบที่ใช้เทคโนโลยีมาพัฒนาศักยภาพมนุษย์อย่างจริงจัง เช่น ระบบ

การเรียนรู้ตลอดชีวิต นโยบายที่เปิดพื้นที่ให้คนลองผิดลองถูก และโครงสร้างเศรษฐกิจที่ให้คุณค่ากับความคิดสร้างสรรค์ ปัญหานี้เป็นปัญหาเชิงกรอบคิดทั้งชุด ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยทฤษฎีใหม่มาช่วยออกแบบแนวทางการพัฒนาที่ให้ “คน” อยู่ใจกลางระบบจริงๆ ในกรอบการพัฒนาเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ ไทยแลนด์ 4.0 จึงถูกกำหนดบทบาทให้เป็นทั้งเงื่อนไขเชิงบริบทและเงื่อนไขขอบเขต กล่าวคือเป็นกรณีศึกษาจริงที่แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัล แม้จะดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จในเชิงเทคนิคเพียงใด ก็ยังคงเป็นเพียง “บริบทของการพัฒนา” มิใช่ “จุดหมายปลายทางของการพัฒนา” บทนี้จึงทำหน้าที่รวบรวมและจัดวางหลักฐานเชิงประจักษ์เพื่ออธิบาย “เหตุผล” ที่จำเป็นต่อการเปลี่ยนจุดเน้นของการพัฒนาจากการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลไปสู่การเปลี่ยนแปลงมนุษย์ ในขณะที่บทก่อนหน้านี้ได้วางรากฐานเชิงมโนทัศน์และสืบสาวสายธารความคิดว่าด้วยกระบวนการพัฒนามนุษย์ไปแล้ว บทนี้จะยึดโยงข้อโต้แย้งเชิงทฤษฎีนั้นเข้ากับประสบการณ์การพัฒนาของประเทศไทยตลอดช่วงสิบปีที่ผ่านมา

สิ่งที่ควรสังเกตคือ ข้อเรียกร้องให้หันกลับมาให้ความสำคัญกับมนุษย์ไม่ได้มาจากนักวิจารณ์เทคโนโลยีเพียงฝ่ายเดียว หากยังสะท้อนจากผู้ที่มีบทบาทในการกำหนดกรอบความคิดของการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่สี่เอง ดังที่ Schwab ยืนยันว่า พรสวรรค์ของมนุษย์จะกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่มีน้ำหนักมากกว่าทุน และการปฏิวัติครั้งนี้เป็นเรื่องที่ใหญ่กว่าเทคโนโลยีอย่างมาก (Schwab, 2023) ในทำนองเดียวกัน รายงานการพัฒนามนุษย์ประจำปี 2025 ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติได้จัดวางกรอบของปัญญาประดิษฐ์ในฐานะ “เรื่องของทางเลือก” ของมนุษย์ มิใช่ชะตากรรมทางเทคโนโลยีที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (UNDP, 2025) ข้อยืนยันจากทั้งสองแหล่งนี้จึงทำหน้าที่เป็นจุดหมุนของบท ชี้ให้เห็นว่าแม้แต่สถาปนิกวาระอุตสาหกรรม 4.0 และองค์กรระหว่างประเทศที่ผลักดันเศรษฐกิจดิจิทัลก็ยังยอมรับว่า “การเปลี่ยนแปลงมนุษย์” มีความสำคัญเหนือ “การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี”

นักวิชาการและองค์กรนานาชาติจำนวนมากเห็นพ้องกันว่า วิธีออกจากกับดัก

การพัฒนาที่ให้เทคโนโลยีเป็นจุดศูนย์กลาง คือการหันมามองมนุษย์ในฐานะ “ผู้ลงมือกระทำ” มากกว่าจะเป็น “ผู้รับผลลัพธ์” เฉยๆ การขยับจุดยืนแบบนี้คือจุดเริ่มต้นของกระบวนทัศน์ใหม่ในเรื่องการพัฒนา

ภาพที่ 3- 2 เส้นทางการพัฒนาสองกระบวนทัศน์: เทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางเทียบกับมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), UNDP (2025), Schwab (2023)

ภาพที่ 3-2 แสดงเส้นทางการพัฒนาสองแบบ ได้แก่ แนวคิดที่ให้เทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง เปรียบเทียบกับแนวคิดที่ให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง

กระบวนทัศน์ใหม่นี้ไม่ได้ปฏิเสธบทบาทของเทคโนโลยี แต่ย้ายตำแหน่งของมันไปเป็น “เครื่องมือ” ที่ใช้เสริมและขยายศักยภาพของมนุษย์ แนวคิดนี้เองคือรากฐานสำคัญของข้อเสนอ HCST ที่นำเสนอในหนังสือเล่มนี้

เพื่อขยายข้อโต้แย้งให้ชัดเจนและเป็นระบบ บทนี้จัดโครงสร้างให้ออกเป็นห้าส่วนที่เชื่อมโยงกัน ส่วนแรกสืบสาวพัฒนาการของนโยบายไทยแลนด์ 4.0 ตั้งแต่ระดับแนวคิด เป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ จนถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง เพื่อประเมินความสอดคล้องระหว่างคำมั่นเชิงกระบวนทัศน์กับสิ่งที่ปรากฏในทางปฏิบัติ ส่วนที่สองวินิจฉัยข้อจำกัดเชิงโครงสร้างสามประการของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี

ได้แก่ อคติเชิงเศรษฐกิจ ช่องว่างดิจิทัล และช่องว่างของทุนมนุษย์ ส่วนที่สามเสนอการจัดกรอบใหม่ของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล โดยวิเคราะห์เศรษฐกิจดิจิทัล สังคมดิจิทัล และรัฐดิจิทัลในฐานะบริบทมากกว่าปลายทาง ส่วนที่สี่นำเสนอเหตุผลเชิงหลักการของการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ และส่วนที่ห้าสังเคราะห์ทั้งข้อจำกัดและโอกาส พร้อมทั้งเชื่อมโยงไปสู่ขั้นถัดไปของข้อโต้แย้งในบทต่อไป การวิเคราะห์ทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานข้อมูลร่วมสมัยระหว่างปี 2567 ถึง 2569 จากธนาคารโลก โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล และสำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (World Bank, 2026; UNDP, 2025; OECD, depa, NXPO)

3.1 วิวัฒนาการของนโยบายไทยแลนด์ 4.0

การประเมินข้อจำกัดของกระบวนการนี้ได้อย่างเป็นธรรม จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจ “กระบวนการที่ฉันนั้นในเงื่อนไของตัวเอง” ก่อนจะขยับไปสู่การวิพากษ์จากมุมมองภายนอก ด้วยเหตุนี้ ส่วนนี้จึงมุ่งสืบสาวพัฒนาการของนโยบายไทยแลนด์ 4.0 อย่างเป็นลำดับขั้น เพื่อวางฐานการวิเคราะห์บนความเข้าใจตัวนโยบายตามที่มันนิยามและจัดวางตัวเอง แทนการอ้างอิงเฉพาะต่อข้อวิพากษ์ที่เกิดขึ้นในภายหลัง การอ่านนโยบายโดยเปรียบเทียบกับความมุ่งหมายที่ผู้กำหนดนโยบายประกาศไว้เอง จะช่วยเปิดช่องให้เราเห็นช่องว่างระหว่างวิสัยทัศน์กับผลลัพธ์อย่างชัดเจน และให้เหตุผลเชิงวิชาการต่อข้อวิจารณ์ในส่วนถัดไป

แกนสำคัญของการวิเคราะห์ในส่วนนี้ คือการมองไทยแลนด์ 4.0 ไม่ใช่เพียงในฐานะ “ชุดมาตรการเศรษฐกิจ” หากแต่ในฐานะ “กระบวนการทัศน์การพัฒนา” ที่บรรทุกสมมติฐานโดยนัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทคโนโลยี ทุกกระบวนการทัศน์การพัฒนาย่อมมี “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง” ฝังอยู่ภายใน กล่าวคือมีข้อสันนิษฐานว่าปัจจัยใดคือแรงขับเคลื่อนหลักของความก้าวหน้า และมนุษย์มีบทบาทเช่นใดใน

กระบวนการดังกล่าว เมื่ออ่านไทยแลนด์ 4.0 ในระดับนี้ เราจะเห็นว่ากระบวนการทัศน์ดังกล่าวจัดวางเทคโนโลยีและนวัตกรรมให้เป็นตัวขับเคลื่อนหลักของการพัฒนา และวางมนุษย์ในฐานะ “ทุนมนุษย์” ที่ทำหน้าที่รองรับและเสริมแรงการขับเคลื่อนนั้น ซึ่งเป็นลำดับความสำคัญที่หนังสือเล่มนี้ตั้งคำถาม

การสืบสาวในส่วนนี้จึงดำเนินไปตามตรรกะสามขั้นที่เชื่อมต่อกันอย่างเป็นระบบ ขั้นแรก วิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานที่ประกอบสร้างไทยแลนด์ 4.0 ในหัวข้อ 3.1.1 เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการทัศน์ในระดับมโนทัศน์ ขั้นที่สอง พิจารณาเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ที่กระบวนการทัศน์นี้ตั้งไว้ในหัวข้อ 3.1.2 ซึ่งสะท้อนว่า “ไทยแลนด์ 4.0 สัญญาจะพาประเทศไปทีใด” และขั้นสุดท้าย ประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริงหลังการดำเนินนโยบายต่อเนื่องเกือบหนึ่งทศวรรษในหัวข้อ 3.1.3 โครงลำดับของ “แนวคิด-เป้าหมาย-ผลลัพธ์” จึงไม่ใช่เพียงการเรียงเรียงตามเวลา หากเป็นการสร้าง “เส้นเทียบวัด” ที่ทำให้ช่องว่างระหว่างสิ่งที่กระบวนการทัศน์สัญญาไว้กับสิ่งที่กระบวนการทัศน์ส่งมอบจริงปรากฏชัด อันเป็นฐานสำคัญสำหรับการวินิจฉัยข้อจำกัดเชิงโครงสร้างในหัวข้อต่อไป

3.1.1 แนวคิดไทยแลนด์ 4.0

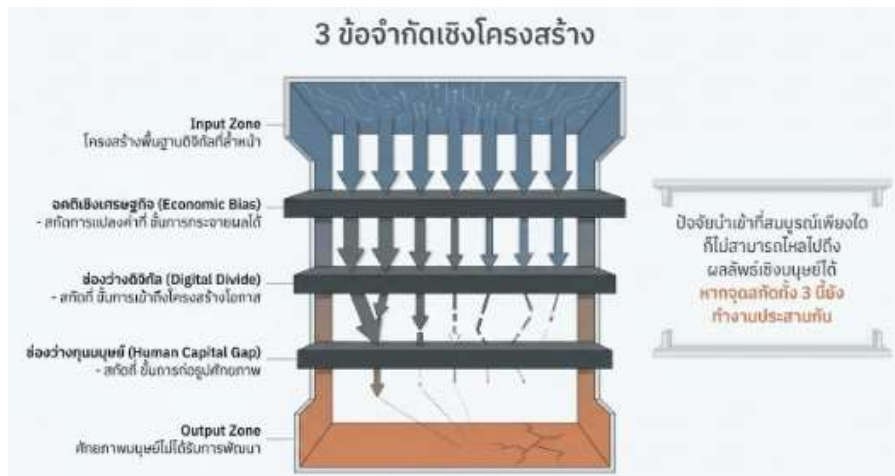
การทำความเข้าใจกระบวนการทัศน์การพัฒนาใดจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการรื้อค้น “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง” ที่ฝังตัวอยู่ภายในกระบวนการทัศน์นั้นเสียก่อน เพราะแนวคิดพื้นฐานไม่ได้ทำหน้าที่เพียงอธิบายว่าการพัฒนาคืออะไร หากยังนิยามโดยปริยายว่าอะไรคือแรงขับเคลื่อนหลักของความก้าวหน้า และมนุษย์ถูกจัดวางอยู่ในตำแหน่งใดของกระบวนการดังกล่าว หัวข้อนี้จึงมุ่งวิเคราะห์แนวคิดไทยแลนด์ 4.0 ในระดับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงที่แฝงอยู่ภายใน มากกว่าการอ่านเฉพาะถ้อยแถลงเชิงนโยบาย โดยชี้ให้เห็นอย่างเป็นระบบว่ากระบวนการทัศน์นี้วางเทคโนโลยีและนวัตกรรมไว้ตรงไหน และวางมนุษย์ไว้ตรงไหนในสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุของมันเอง

ในเชิงแนวคิด ไทยแลนด์ 4.0 คือวิสัยทัศน์การพัฒนาที่มุ่งยกระดับโครงสร้างเศรษฐกิจไทยจากเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยประสิทธิภาพไปสู่เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม กระบวนทัศน์นี้จัดวางตนเองบนเส้นวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจสี่ช่วง ตั้งแต่ไทยแลนด์ 1.0 ที่มีฐานเกษตรกรรม ไทยแลนด์ 2.0 ที่ตั้งอยู่บนอุตสาหกรรมเบา ไทยแลนด์ 3.0 ที่เคลื่อนตัวด้วยอุตสาหกรรมหนัก จนถึงไทยแลนด์ 4.0 ที่วางฐานบนเทคโนโลยีและนวัตกรรม (Jones & Pimdee, 2017) หัวใจของแนวคิดคือการขยับจาก “การผลิตให้มากขึ้น” ไปสู่ “การผลิตอย่างชาญฉลาดขึ้น” หรือเศรษฐกิจฐานคุณค่า โดยใช้กลุ่มอุตสาหกรรมเป้าหมายแห่งอนาคตและเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างมูลค่าเพิ่ม

เมื่อสืบค้นรากฐานทางทฤษฎีจะพบว่าแนวคิดไทยแลนด์ 4.0 สืบทอดสายธารความคิดจากสองกระแสหลัก กระแสแรกคือทฤษฎีความทันสมัยของรอสโทว์ ซึ่งมองว่าการพัฒนาคือการเคลื่อนตัวผ่านขั้นตอนทางเศรษฐกิจอย่างเป็นลำดับ โดยช่วงทะยานขึ้นของการเติบโตจะขับเคลื่อนด้วยการลงทุนในภาคนำและการสะสมทุนและเทคโนโลยี (Habakkuk, 1961) กระแสที่สองคือแนวคิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่สี่ของชวาบ ซึ่งไทยแลนด์ 4.0 อ้างอิงโดยตรงในฐานะคลื่นการเปลี่ยนแปลงที่ประเทศจำเป็นต้องเกาะให้ทัน (Schwab, 2023; Jones & Pimdee, 2017) ทั้งสองกระแสมีจุดร่วมสำคัญคือการจัดวางความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจไว้เป็นเครื่องยนต์ของการพัฒนา และมองการพัฒนามนุษย์เป็นผลลัพธ์ที่จะติดตามมาในภายหลัง อย่างไรก็ตาม แม้กระทั่งชวาบเองก็เตือนไว้ว่าพรสวรรค์ของมนุษย์จะสำคัญยิ่งกว่าทุนในอนาคต ข้อสังเกตนี้ถูกไทยแลนด์ 4.0 รับมาใช้ในระดับวาทกรรมมากกว่าการฝังไว้ในสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุของกระบวนทัศน์

ไทยแลนด์ 4.0 รับช่วงต่อมาจากสายความคิดใหญ่สองสายที่เหมือนกันตรงที่ใช้ “เทคโนโลยี” เป็นตัวหลักในการอธิบายการพัฒนา คือ ทฤษฎีขั้นตอนการพัฒนาของรอสโทว์ ที่มองการพัฒนาเป็นเส้นทางแบบเป็นขั้นเป็นตอน และวาทกรรม Industry 4.0 ของคลาวส์ ชวาบ ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิวัติของอุตสาหกรรมใน

ยุคเทคโนโลยีขั้นสูง

ภาพที่ 3-3 แนวคิดไทยแลนด์ 4.0: จากทฤษฎีความทันสมัยสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่สี่

ที่มา: สังเคราะห์จาก Habakkuk (1961), Schwab (2023), Jones & Pimdee (2017)

ภาพที่ 3-3 แสดงให้เห็นว่าสายธารทางความคิดของไทยแลนด์ 4.0 เริ่มจากทฤษฎีความทันสมัย (modernization theory) ของยุค 1960 แล้วเชื่อมต่อมาสู่แนวคิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่สี่ในปัจจุบัน ตามการสังเคราะห์ของ Habakkuk (1961), Schwab (2023) และ Jones & Pimdee (2017)

การเชื่อมต่อสายทฤษฎีแบบนี้ช่วยอธิบายว่าเหตุใดไทยแลนด์ 4.0 จึงยึด “อุตสาหกรรม” และ “เทคโนโลยี” ไว้ที่ศูนย์กลางของการออกแบบนโยบาย ข้อจำกัดที่เห็นจึงไม่ได้เกิดจากการลงมือปฏิบัตินโยบายเพียงอย่างเดียว แต่ฝังอยู่ในฐานคิดเชิงทฤษฎีที่ใช้เป็นจุดตั้งต้นตั้งแต่แรก

รูปธรรมที่สะท้อนตรรกะเชิงเทคโนโลยีของไทยแลนด์ 4.0 อย่างชัดเจนปรากฏในแบบแผนการลงทุนของกระบวนทัศน์ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดกลุ่มอุตสาหกรรมเอสเคิร์ฟที่ผสมผสานการต่อยอดอุตสาหกรรมเดิมเข้ากับการสร้างอุตสาหกรรมใหม่ การจัดตั้งเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเพื่อทำหน้าที่เป็นฐานรองรับการลงทุนเทคโนโลยี

ขั้นสูง และการกำหนดโมเดลเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน และเศรษฐกิจสีเขียวเป็นกรอบของความยั่งยืน องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนสะท้อนการลงทุนในปัจจุบันนำเข้าเชิงโครงสร้าง ในบรรดาปัจจัยเหล่านี้ ระบบพร้อมเพย์และระบบยืนยันตัวตนดิจิทัลถือเป็นตัวอย่างเด่นของความสำเร็จในการวางโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล และจะถูกนำกลับมาวิเคราะห์อีกครั้งในส่วนถัดไปในฐานะบททดสอบสำคัญของกระบวนการทัศน์ประเด็นเชิงทฤษฎีที่ต้องเน้นคือ การออกแบบกระบวนการทัศน์ทั้งหมดตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าเมื่อปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีพร้อม ผลลัพธ์เชิงมนุษย์และเชิงสังคมจะเกิดขึ้นเองผ่านกลไกตลาดและการกระจายตามธรรมชาติ

ข้อสังเกตเชิงวิพากษ์ที่สำคัญคือ ถ้อยแถลงอย่างเป็นทางการของไทยแลนด์ 4.0 ไม่ได้ละเลยมิติมนุษย์ในระดับวาทกรรม วิสัยทัศน์กล่าวถึงการสร้างสังคมที่ก้าวไปข้างหน้าโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง และการปลดปล่อยศักยภาพเต็มที่ของสมาชิกในสังคมไว้อย่างชัดเจน ทว่าในระดับสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุ การพัฒนามนุษย์กลับถูกจัดวางเป็นผลลัพธ์ปลายทางที่คาดว่าจะ “ไหลออกมา” จากเครื่องยนต์ทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี มากกว่าการถูกวางให้เป็นฐานตั้งต้นหรือเป็นกลไกขับเคลื่อนในตัวเอง เมื่อมองผ่านกรอบคิดเชิงระบบ แบบจำลองโดยนัยของกระบวนการทัศน์นี้จึงมีลักษณะเชิงเส้นตรง กล่าวคือ ปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีถูกสมมติว่าจะนำไปสู่ผลผลิตทางเศรษฐกิจ และผลผลิตทางเศรษฐกิจถูกสันนิษฐานว่าจะแปรเปลี่ยนเป็นความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ โดยขาดทั้งกลไกการแปลงค่าที่ทำให้ศักยภาพมนุษย์เติบโตขึ้นจริง และขาดวงจรป้อนกลับที่นำผลลัพธ์ทางสังคมกลับมาหนุนเสริมศักยภาพนั้นอีกครั้ง

ในจุดนี้เอง ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้จึงแยกทางจากตรรกะของไทยแลนด์ 4.0 อย่างชัดเจน ขณะที่กระบวนการทัศน์เดิมมองมนุษย์เป็น “ทุน” ที่รองรับการขับเคลื่อนทางเทคโนโลยี แนวคิดความสามารถของเซนกลับเสนอว่าศักยภาพมนุษย์คือทั้ง “เป้าหมาย” และ “วิถีทาง” ของการพัฒนาในเวลาเดียวกัน (Sen, 1999) ข้อเสนอของหนังสือเล่มนี้จึงวางศักยภาพมนุษย์ไว้ในฐานะฐานตั้งต้นของการเปลี่ยนผ่านสังคมเป็นการกลับลำดับความสำคัญที่ฝังอยู่ในไทยแลนด์ 4.0 โดยสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ ไทย

แลนด์ 4.0 จึงไม่ถูกมองเพียงในฐานะเป้าหมายของการวิพากษ์ แต่ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่กำหนดเขตแดนและพื้นที่ของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในสังคมไทย เป็นโครงสร้างของโอกาสที่เปิดพื้นที่ให้การพัฒนามนุษย์เกิดขึ้นได้ แต่ไม่รับประกันว่าการพัฒนาดังกล่าวจะเกิดขึ้นจริง เมื่อได้วางแนวคิดพื้นฐานและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงที่แฝงอยู่เช่นนี้แล้ว การวิเคราะห์ในส่วนถัดไปจะพิจารณาว่าไทยแลนด์ 4.0 แปลงแนวคิดเหล่านี้ให้กลายเป็นเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ที่จับต้องได้อย่างไรในทางปฏิบัติ

3.1.2 เป้าหมายไทยแลนด์ 4.0

เมื่อได้คลี่คลายแนวคิดพื้นฐานและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงที่แฝงอยู่ในกระบวนทัศน์ไทยแลนด์ 4.0 แล้ว คำถามถัดมาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ กระบวนทัศน์นี้ “แปลง” แนวคิดดังกล่าวให้เป็นเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ที่จับต้องได้อย่างไร และที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน สถาปัตยกรรมของเป้าหมายที่กำหนดขึ้นได้ทำหน้าที่แก้ไขหรือกลับตอกย้ำความเอนเอียงไปทางเทคโนโลยีที่ฝังอยู่ในระดับแนวคิด หัวข้อนี้จึงพิจารณาเป้าหมายของไทยแลนด์ 4.0 ในสองมิติควบคู่กัน คือมิติของเป้าหมายที่ถูกระบุอย่างเป็นทางการ และมิติของ “สถานะเชิงสาเหตุ” ที่เป้าหมายแต่ละด้านถูกจัดวางภายในโครงสร้างของกระบวนทัศน์

ในมิติที่ประกาศอย่างเป็นทางการ ไทยแลนด์ 4.0 กำหนดวัตถุประสงค์หลักไว้สี่ประการ ซึ่งในความเป็นจริงมีความครอบคลุมมากกว่าที่การวิพากษ์ทั่วไปมักให้เครดิต ได้แก่ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความอยู่ดีมีสุขทางสังคม การยกระดับคุณค่าความเป็นมนุษย์ และการรักษาสีเขียวแวดล้อม (UNDP, 2022; UNDP, 2024) วัตถุประสงค์ทั้งสี่ถูกแปลงให้ทำงานผ่าน “เครื่องยนต์การเติบโต” สามชุด คือเครื่องยนต์การเติบโตเชิงแข่งขันเพื่อปลดล็อกกับดักรายได้ปานกลาง เครื่องยนต์การเติบโตเชิงมีส่วนร่วมเพื่อคลี่คลายกับดักความเหลื่อมล้ำ และเครื่องยนต์การเติบโตสีเขียวเพื่อจัดการกับกับดักความไม่สมดุลเชิงทรัพยากร ทั้งหมดถูกวางให้สอดคล้องกับกรอบยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และเป้าหมายการพัฒนาที่

ยั่งยืนของสหประชาชาติ นำสังเกตว่าในระดับเป้าหมาย กระบวนทัศน์ไม่ได้ละเลยมิติมนุษย์ ตรงกันข้าม ไทยแลนด์ 4.0 ระบุเป้าหมายเชิงมนุษย์ที่ชัดเจนและวัดได้ ทั้งการยกระดับดัชนีการพัฒนามนุษย์สู่ระดับ 0.8 หรือเข้าสู่กลุ่มห้าสิบประเทศแรกภายในหนึ่งทศวรรษ การลดค่าสัมประสิทธิ์ความเหลื่อมล้ำจาก 0.465 ในปี 2556 ลงเหลือ 0.36 ภายในปี 2575 และการผลักดันให้มหาวิทยาลัยไทยอย่างน้อยห้าแห่งติดอันดับหนึ่งร้อยแรกของโลก

ในมิติด้านเศรษฐกิจ เป้าหมายถูกกำหนดเป็นตัวเลขที่เฉพาะเจาะจงยิ่งกว่า ทั้งการเพิ่มสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านการวิจัยและพัฒนาสู่ระดับร้อยละ 4 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ การยกระดับอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจไปสู่ระดับเต็มศักยภาพที่ร้อยละ 5 ถึง 6 ภายในระยะเวลาประมาณห้าปี และการเพิ่มรายได้ต่อหัวจาก 5,470 ดอลลาร์สหรัฐในปี 2557 เป็น 15,000 ดอลลาร์สหรัฐภายในปี 2575 (Statbase, 2025) เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ใช่เพียงตัวเลขในตาราง หากถูกผูกโยงเข้ากับเครื่องมือขับเคลื่อนเฉพาะ ทั้งการสร้างระบบนิเวศนวัตกรรม การพัฒนาเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก การออกแบบมาตรการส่งเสริมการลงทุน และการกำหนดกลุ่มอุตสาหกรรมเป้าหมายแห่งอนาคต

เมื่อวางเป้าหมายทั้งสองกลุ่ม — เศรษฐกิจและมนุษย์ — เทียบขนานกัน ความไม่สมดุลเชิงโครงสร้างจึงปรากฏชัดขึ้น ทว่าไม่ใช่ความไม่สมดุลในแง่ “การมีอยู่” ของเป้าหมาย เนื่องจากเป้าหมายเชิงมนุษย์ถูกระบุไว้จริงและมีตัวชี้วัดรองรับ หากแต่เป็นความไม่สมดุลในแง่ “สถานะเชิงสาเหตุ” ที่เป้าหมายแต่ละด้านได้รับ เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจได้รับการติดตั้งเครื่องยนต์ขับเคลื่อนเฉพาะที่ชัดเจน ในขณะที่เป้าหมายเชิงมนุษย์และเชิงการมีส่วนร่วมถูกจัดวางไว้เป็น “ปลายน้ำ” ที่คาดหวังว่าจะบรรลุได้ผ่านการไหลเวียนของผลประโยชน์จากเครื่องยนต์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ตรรกะนี้สืบทอดสมมติฐานขั้นที่ห้าของรอสโทว์โดยตรง กล่าวคือเมื่อเศรษฐกิจก้าวเข้าสู่ยุคการบริโภคมวลชนและเศรษฐกิจฐานนวัตกรรมแล้ว ผลลัพธ์ทางสังคมและความอยู่ดีมีสุขจะตามมาเอง (Habakkuk, 1961) เครื่องยนต์การเติบโตเชิงมีส่วนร่วมที่ปรากฏในกรอบ

ไทยแลนด์ 4.0 จึงมีสถานะเป็น “หลักการที่ประกาศไว้” มากกว่าการเป็นกลไกที่มีเครื่องมือปฏิบัติการรองรับอย่างเข้มแข็งเทียบเท่ากับเครื่องยนต์เชิงแข่งขัน

ตัวอย่างที่สะท้อนความไม่สมดุลนี้ได้ชัดเจนที่สุดคือเป้าหมายด้านดัชนีการพัฒนามนุษย์ การตั้งเป้าหมายระดับดัชนีสู่ระดับ 0.8 ภายในหนึ่งทศวรรษถือเป็นพันธะสัญญาเชิงมนุษย์ที่มีความหมายและตรวจสอบได้ ทว่าเป้าหมายดังกล่าวกลับถูกวางไว้ในฐานะผลลัพธ์ที่เครื่องยนต์ทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีจะ “ส่งมอบให้” มากกว่าจะถูกมองเป็นฐานที่จำเป็นต้องลงทุนสร้างขึ้นก่อน ประเด็นเชิงทฤษฎีที่ควรเน้นย้ำคือเป้าหมายที่ไม่มี “กลไกขับเคลื่อนเฉพาะ” รองรับ ย่อมมีสถานะเป็นเพียงความมุ่งหวังมิใช่ยุทธศาสตร์ และเมื่อการพัฒนามนุษย์ถูกจัดวางไว้ปลายน้ำของเครื่องยนต์ทางเศรษฐกิจ ความสำเร็จของการพัฒนามนุษย์จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขว่า “ผลได้ทางเศรษฐกิจจะกระจายตัวหรือไม่” ซึ่งดังที่การวิเคราะห์ผลลัพธ์ในหัวข้อถัดไปจะแสดงให้เห็น เงื่อนไขเชิงอุดมคติข้อนี้ไม่ได้ปรากฏขึ้นตามที่สมมติไว้

เมื่ออ่านผ่านกรอบคิดเชิงระบบ สถาปัตยกรรมเป้าหมายของไทยแลนด์ 4.0 จึงปฏิบัติต่อศักยภาพมนุษย์ในฐานะ “ผลผลิตที่คาดหวัง” มากกว่าการมองว่าเป็น “ปัจจัยนำเข้า” พื้นฐานที่ต้องมีกลไกการแปลงค่าและวงจรป้อนกลับของตนเอง นี่คือจุดที่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้เสนอการกลับลำดับอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือการวางศักยภาพมนุษย์เป็นฐานตั้งต้นของการเปลี่ยนผ่าน การวางนวัตกรรมสังคมเป็นกลไกที่แปลงศักยภาพนั้นให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการวางสังคมที่ยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง สิ่งที่ขาดหายไปจากชุดเป้าหมายของไทยแลนด์ 4.0 จึงไม่ใช่ถ้อยคำเชิงปรารภนาดีต่อมนุษย์ หากแต่เป็น “กลไกเชื่อมต่อ” ที่จะพาเป้าหมายเชิงมนุษย์ที่ประกาศไว้ให้เคลื่อนจากคำมั่นไปสู่ความจริง ภายใต้เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน ซึ่งในกรอบเป้าหมายเดิมยังถูกระบุไว้ไม่ชัดเจนเพียงพอ เมื่อได้วางให้เห็นทั้งคำมั่นเชิงแนวคิดและเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์แล้ว ส่วนถัดไปของการวิเคราะห์จึงจะ

หันไปประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยอ่านกระบวนการที่ตนเทียบกับเป้าหมายที่มันตั้งไว้เอง

3.1.3 ผลลัพธ์ไทยแลนด์ 4.0

การประเมินกระบวนการที่ตนอย่างเป็นธรรมที่สุด คือการอ่าน “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง” เทียบกับ “เป้าหมายที่กระบวนการที่ตนตั้งไว้ด้วยตนเอง” มิใช่เทียบกับมาตรฐานที่ถูกกำหนดจากภายนอก หัวข้อนี้จึงประเมินไทยแลนด์ 4.0 หลังการดำเนินนโยบายต่อเนื่องเกือบหนึ่งทศวรรษ โดยใช้เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจและเชิงมนุษย์ที่วิเคราะห์ในหัวข้อก่อนหน้านี้เป็นเส้นเทียบวัด ผลลัพธ์ที่ปรากฏจึงไม่ใช่เพียง “ตัวเลขที่ไปไม่ถึงเป้า” แต่เปิดให้เห็น “รูปแบบเชิงโครงสร้าง” ที่ตอกย้ำข้อวิพากษ์เรื่องกลไกที่ขาดหายไป

ในมิติเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นมิติที่กระบวนการที่ตนไทยแลนด์ 4.0 ให้ความสำคัญสูงสุด และได้ติดตั้งเครื่องยนต์ขับเคลื่อนอย่างเป็นระบบ ผลลัพธ์กลับต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมีนัยสำคัญ อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ตั้งเป้าระดับร้อยละ 5 ถึง 6 กลับลดลงเหลือเพียงร้อยละ 2.4 ในปี 2568 และธนาคารโลกคาดการณ์ว่าการเติบโตจะชะลอต่อเนื่องลงเหลือร้อยละ 1.6 ในปี 2569 ซึ่งไม่ถึงครึ่งของอัตราที่ตั้งเป้าไว้ (World Bank, 2026) ยิ่งไปกว่านั้น ธนาคารโลกยังประเมินว่า ภายใต้อัตราการเติบโตตามศักยภาพปัจจุบัน ประเทศไทยจะไม่สามารถก้าวขึ้นสู่สถานะประเทศรายได้สูงได้ภายในปี 2580 ตามที่ยุทธศาสตร์ชาติคาดหวัง (World Bank, 2026) กระบวนการที่ตนที่ถูกออกแบบมาเพื่อปลดล็อกกับดักรายได้ปานกลางจึงยังไม่สามารถปลดล็อกกับดักดังกล่าวได้ แม้กระทั่งในมิติเศรษฐกิจที่ถือเป็นจุดแข็งของตัวเอง

กระนั้นก็ตาม การประเมินที่เป็นธรรมย่อมต้องยอมรับ “ด้านที่ประสบความสำเร็จอย่างชัดเจน” ของกระบวนการที่ตนด้วย ในมิติของการวางปัจจัยนำเข้าเชิงโครงสร้าง ประเทศไทยมีความก้าวหน้าอย่างโดดเด่นในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลสาธารณะ ระบบพร้อมเพย์และระบบยืนยันตัวตนดิจิทัลได้กลายเป็นฐานที่แข็งแกร่งสำหรับการเข้าถึงบริการทางการเงินและบริการภาครัฐ การเข้าถึงอินเทอร์เน็ต

ผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ครอบคลุมประชากรส่วนใหญ่ และเศรษฐกิจดิจิทัลมีขนาดใหญ่เป็นอันดับสองของอาเซียน แม้จะมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 6 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (World Bank, 2025) ความสำเร็จเชิงโครงสร้างนี้มีความสำคัญเชิงวิเคราะห์ เพราะมันช่วยลบข้อแตกต่างว่าปัญหาของไทยแลนด์ 4.0 เกิดจากความล้มเหลวในการวางโครงสร้างพื้นฐานออกไป ปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีของไทยไม่ได้อ่อนแอ ตรงกันข้าม เป็นหนึ่งในจุดแข็งที่สุดในภูมิภาค

อย่างไรก็ดี ความแข็งแกร่งของปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีกลับเกิดขึ้นเคียงคู่ไปกับการถดถอยของผลลัพธ์เชิงมนุษย์ในช่วงเวลาเดียวกัน ดัชนีการพัฒนามนุษย์ของไทยแต่ละระดับ 0.803 ในปี 2565 ซึ่งในเชิงตัวเลขเท่ากับการบรรลุเป้าหมายระดับ 0.8 ที่กำหนดไว้ แต่ในปีถัดมาค่าดัชนีกลับลดลงเหลือ 0.798 ส่งผลให้ประเทศไทยหลุดจากกลุ่มประเทศที่มีการพัฒนามนุษย์ระดับสูงมากลงมาอยู่ในกลุ่มประเทศที่มีการพัฒนามนุษย์ระดับสูง และอยู่ในอันดับที่ 76 จาก 193 ประเทศ (UNDP, 2025) รูปแบบ “แตะเป้าแล้วถดถอย” นี้มีนัยเชิงทฤษฎีลึกกว่าการไม่บรรลุเป้าตั้งแต่ต้น เพราะชี้ว่าการพัฒนามนุษย์ที่เกิดขึ้นมิได้หยั่งรากลงเป็นฐานที่สามารถหล่อเลี้ยงตนเองได้ หากแต่เป็นความก้าวหน้าที่เปราะบางและถดถอยหลังได้เมื่อแรงหนุนจากภายนอกลดลง

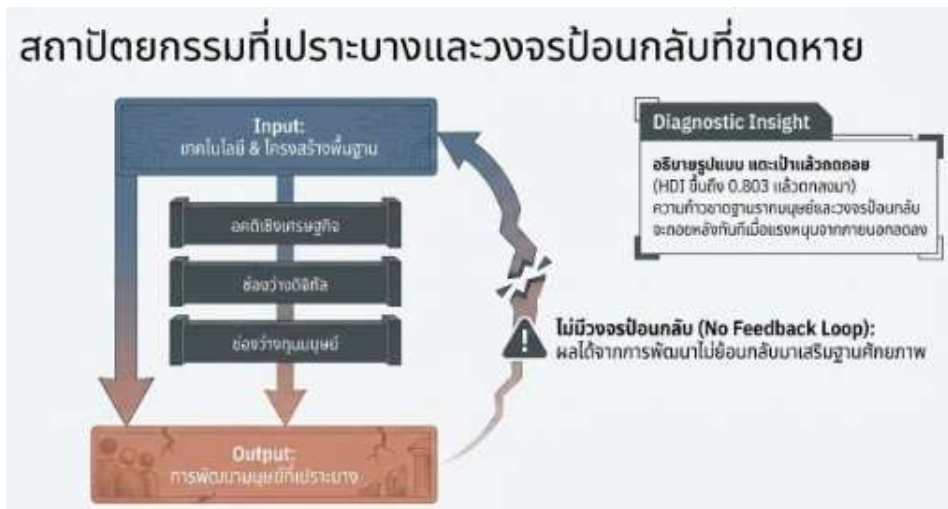
การนำผลลัพธ์ทั้งสองด้านมาวางเคียงกัน ด้านหนึ่ง ปัจจัยนำเข้าเชิงดิจิทัลที่แข็งแกร่งที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาค อีกด้านหนึ่ง การพัฒนามนุษย์ที่ถดถอย เผยให้เห็นแก่นของข้อวิพากษ์ที่หนังสือเล่มนี้เสนอ ความร่วมอยู่ของสองสภาพนี้ไม่ใช่ความบังเอิญหรือความขัดแย้งที่อธิบายไม่ได้ หากแต่เป็น “ลายเซ็นเชิงประจักษ์” ของกลไกการแปลงค่าที่ขาดหายไป กล่าวคือ การมีโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลไม่ได้ทำให้ประชาชนมีศักยภาพในการเปลี่ยนโครงสร้างนั้นให้กลายเป็นคุณค่าของชีวิตโดยอัตโนมัติ เมื่อขาดกลไกที่แปลงการเข้าถึงเทคโนโลยีให้เป็นความสามารถที่แท้จริง ปัจจัยนำเข้าแม้จะสมบูรณ์เพียงใดก็ไม่สามารถแปรเป็นผลลัพธ์เชิงมนุษย์ได้ ประเด็นเชิงทฤษฎีที่ต้องเน้นคือ ความล้มเหลวของไทยแลนด์ 4.0 ในมิติมนุษยมิใช่ความล้มเหลวของเทคโนโลยี แต่

เป็นความล้มเหลวของสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุที่สันนิษฐานว่าเทคโนโลยีจะเปลี่ยนเป็น
การพัฒนามนุษย์เองโดยไม่ต้องมีกลไกเสริม

เมื่อมองผ่านกรอบเชิงระบบ ผลลัพธ์ของไทยแลนด์ 4.0 จึงทำหน้าที่เป็น
“หลักฐานเชิงลบ” ที่ยืนยันความจำเป็นของข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่หนังสือเล่มนี้พัฒนาขึ้น
รูปแบบการแตะเป้าแล้วถดถอยของดัชนีการพัฒนามนุษย์ชี้ว่าระบบไม่เคยสร้าง “วงจร
ป้อนกลับ” ที่จะนำผลได้จากการพัฒนามนุษย์กลับมาเสริมฐานศักยภาพให้แข็งแกร่งขึ้น
ในขณะที่การที่ปัจจัยนำเข้าดิจิทัลไม่แปรเป็นผลลัพธ์เชิงมนุษย์ชี้ว่ากลไกการแปลงค่า
จากเทคโนโลยีไปสู่ศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคม ยังขาดหายไป ทั้งสองอาการนี้
คือสิ่งที่การวางศักยภาพมนุษย์เป็นฐานตั้งต้น และการวางนวัตกรรมสังคมเป็นกลไก
กลางของ HCST Theory มุ่งเข้ามาเติมเต็มโดยตรง อย่างไรก็ตาม การชี้ให้เห็นว่ากลไก
ขาดหายไปเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ยังจำเป็นต้องวินิจฉัยต่อว่าปัจจัยใดบ้างที่ขวาง
กั้นไม่ให้เกิดการแปลงค่าดังกล่าวเกิดขึ้น การวิเคราะห์ในส่วนถัดไปจึงมุ่งลงไปสู่ข้อจำกัด
เชิงโครงสร้างสามประการที่ทำให้ปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีไม่สามารถแปรเป็นการ
พัฒนามนุษย์ได้ ได้แก่ อคติเชิงเศรษฐกิจ ช่องว่างดิจิทัล และช่องว่างของทุนมนุษย์

หลักฐานที่ชัดเจนที่สุดที่ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของกระบวนทัศน์ไทยแลนด์ 4.0 คือ
ภาพรวมที่ “ดัชนีการพัฒนามนุษย์” (HDI) ของไทยเริ่มชะลอและมีช่วงถดถอย ในขณะที่
การลงทุนด้านเทคโนโลยีและโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลยังเดินหน้าอย่างต่อเนื่อง
ตัวเลขเหล่านี้ทำหน้าที่เหมือน “หลักฐานเชิงลบ” คือไม่ใช่การพิสูจน์ด้วยการเห็น
ผลลัพธ์ที่ดีขึ้น แต่ด้วยการเห็นว่าผลลัพธ์ด้านมนุษย์ไม่ได้ดีขึ้นตามที่ตระกะเดิมของไทย
แลนด์ 4.0 คาดหวัง

ภาพที่ 3- 4 การถดถอยของดัชนีการพัฒนามนุษย์ไทยในบริบทของการเติบโตเชิงเทคโนโลยี

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNDP (2025), World Bank (2025), World Bank (2024)

ภาพที่ 3-4 แสดงความเคลื่อนไหวของ HDI ไทยในบริบทที่ตัวแปรด้านเทคโนโลยีและเศรษฐกิจดิจิทัลเติบโต ทั้งจากข้อมูลของ UNDP และ World Bank ซึ่งสะท้อนข้อค้นพบเดียวกันว่า การขยายตัวของเทคโนโลยีไม่ได้รับประกันว่าคุณภาพชีวิต ศักยภาพ และโอกาสของผู้คนจะขยายตามไปโดยอัตโนมัติ เมื่อ HDI ถดถอยหรือซบเซา ขณะที่การลงทุนด้านเทคโนโลยีเร่งขึ้น จึงเป็นหลักฐานว่าระบบในปัจจุบันยังขาด “กลไกแปลงค่า” ที่ออกแบบอย่างตั้งใจ เพื่อเปลี่ยนทรัพยากรเทคโนโลยีให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นแกนกลางของข้อเสนอ HCST ในหนังสือเล่มนี้

3.2 ข้อจำกัดของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี

การวิเคราะห์ผลลัพธ์ในส่วนก่อนหน้าได้นำไปสู่คำถามที่เฉียบคมขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือ เหตุใดปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีที่ถือว่าแข็งแกร่งที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาคจึงไม่ถูกแปลงเป็นการพัฒนามนุษย์ หากปัญหาไม่ได้อยู่ที่ความอ่อนแอของ

โครงสร้างพื้นฐานทางดิจิทัลแล้ว ปัญหาอ้อมอยู่ที่ “กระบวนการแปลงค่า” ที่คั่นกลางระหว่างปัจจัยนำเข้ากับผลลัพธ์ ส่วนนี้จึงมุ่งวินิจฉัยว่า มีข้อจำกัดเชิงโครงสร้างใดบ้างที่เข้ามาขัดขวางกระบวนการแปลงค่าดังกล่าวไม่ให้ทำงานตามสมมติฐานของกระบวนการทัศน์

หนังสือเล่มนี้เสนอว่าข้อจำกัดของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไม่ได้ปรากฏในลักษณะ “ปัญหาโดดเดี่ยว” หลายชั้น หากแต่เป็นสามด้านของเงื่อนไขเชิงโครงสร้างชุดเดียวกันที่เข้ามาสกัดกั้นกระบวนการแปลงค่าในจุดที่ต่างกัน อดีเชิงเศรษฐกิจสกัดการแปลงค่าที่ขึ้นการกระจายผลได้ ช่องว่างดิจิทัลสกัดที่ขึ้นการเข้าถึงโครงสร้างของโอกาส และช่องว่างของทุนมนุษย์สกัดที่ขึ้นการก่อรูปศักยภาพ เมื่อจุดสกัดทั้งสามทำงานประสานกัน ปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีที่สมบูรณ์เพียงใดก็ไม่สามารถไหลต่อไปถึงผลลัพธ์เชิงมนุษย์ได้

ในเชิงระบบ ข้อจำกัดทั้งสามทำหน้าที่เสมือน “วงจร่วงดูล” ที่ด้านการทำงานของวงจรการเปลี่ยนผ่านที่กระบวนการทัศน์เทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางพยายามสร้างขึ้น การระบุและวินิจฉัยข้อจำกัดเหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงการชี้ปัญหา แต่เป็นการกำหนด “เงื่อนไขขอบเขต” ที่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้จำเป็นต้องจัดการ หากต้องการให้การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางเกิดขึ้นได้จริง การวิเคราะห์ในลำดับต่อไปจึงจะพิจารณาข้อจำกัดทั้งสามด้านตามลำดับ เริ่มจากอดีเชิงเศรษฐกิจในฐานะจุดสกัดด้านการกระจาย

3.2.1 อดีเชิงเศรษฐกิจ

อดีเชิงเศรษฐกิจคือจุดสกัดแรกของกระบวนการแปลงค่า และเป็นจุดที่สะท้อนตรรกะของกระบวนการทัศน์เทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางได้ชัดเจนที่สุด หัวข้อนี้มุ่งอธิบายว่า เหตุใดการออกแบบเครื่องยนต์ทางเศรษฐกิจที่เน้นทุนและเทคโนโลยีเข้มข้นจึงมีแนวโน้มทำให้ผลได้จากการเติบโต “กระจุกตัว” อยู่ที่ปลายบนของโครงสร้างสังคมมากกว่าที่จะกระจายลงสู่ฐานล่างตามสมมติฐานที่กระบวนการทัศน์วางไว้

หลักฐานเชิงประจักษ์ยืนยันรูปแบบการกระจุกตัวอย่างชัดเจน ในปี 2564 ประเทศไทยมีสัมประสิทธิ์ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ที่ระดับ 0.433 ซึ่งสูงที่สุดในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกและแปซิฟิก และอยู่ในอันดับที่สิบสามของประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำสูงที่สุดจากหกสิบสามประเทศที่มีข้อมูล ยิ่งไปกว่านั้น รายได้และความมั่งคั่งมากกว่าครึ่งหนึ่งของประเทศยังคงกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มประชากรที่ร่ำรวยที่สุดร้อยละสิบ (World Bank, 2023) ข้อค้นพบเชิงพลวัตที่สำคัญคือ ความก้าวหน้าในการลดความเหลื่อมล้ำของไทยชะลอตัวตั้งแต่วาระปี 2558 เป็นต้นมา ซึ่งทับซ้อนกับช่วงเริ่มดำเนินกระบวนการทศนิยมไทยแลนด์ 4.0 อย่างพอดี (World Bank, 2023) กล่าวในอีกนัยหนึ่ง ช่วงทศวรรษที่ประเทศลงทุนมากที่สุดในเทคโนโลยีและนวัตกรรมกลับเป็นช่วงที่ความพยายามลดความเหลื่อมล้ำหยุดชะงัก

รูปแบบดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอเชิงทฤษฎีของปิเกตตีที่ชี้ว่า เมื่ออัตราผลตอบแทนของทุนสูงกว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ นโยบายที่เอื้อให้ทุนและเทคโนโลยีเติบโตจึงมีแนวโน้มขยายช่องว่างความมั่งคั่งให้กว้างขึ้น เพราะผลได้ทางเศรษฐกิจจะไหลกลับไปสู่ผู้ถือครองทุนเร็วกว่าที่จะถูกกระจายสู่แรงงาน (Piketty, 2014) เครื่องยนต์การเติบโตเชิงแข่งขันของไทยแลนด์ 4.0 ซึ่งเน้นการผลักดันอุตสาหกรรมมูลค่าสูงและการลงทุนเทคโนโลยีเข้มข้นจึงเข้าข่ายตรรกะนี้โดยตรง ขณะเดียวกัน แนวคิดทางเลือกอย่างสมมติฐานรูปตัวยูคว่าของคุชเนตส์เสนอว่าความเหลื่อมล้ำที่สูงขึ้นเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านทางประวัติศาสตร์ที่เมื่อเศรษฐกิจเติบโตเต็มที่ความเหลื่อมล้ำจะปรับลดลงเอง (Kuznets, 1955) ทว่า ข้อค้นพบว่าความก้าวหน้าในการลดความเหลื่อมล้ำของไทยชะลอตัวในช่วงที่การลงทุนด้านเทคโนโลยีเข้มข้นที่สุด ประกอบกับหลักฐานเรื่องการส่งต่อความเหลื่อมล้ำข้ามรุ่น กลับท้าทายสมมติฐานการปรับลดตัวเองของคุชเนตส์ และสนับสนุนคำอธิบายเชิงโครงสร้างของปิเกตตีได้มากกว่า

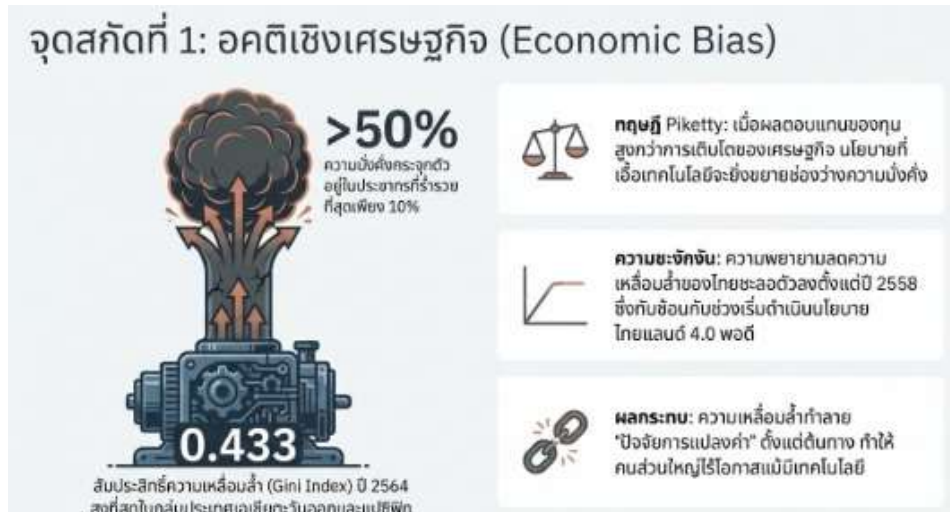
รูปธรรมที่เปิดเผยกลไกของอคติเชิงเศรษฐกิจได้ลึกที่สุดคือรูปแบบการส่งต่อความเหลื่อมล้ำจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ธนาकरโลกระบุว่าความเหลื่อมล้ำในไทย

เริ่มต้นตั้งแต่ช่วงต้นของชีวิต ผ่านโอกาสในการพัฒนามนุษย์ที่ไม่เท่าเทียมกัน และสืบเนื่องต่อไปตลอดวงจรชีวิตและข้ามรุ่น โดยอาชีพและระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนเป็นตัวแปรที่อธิบายความต่างด้านรายได้ได้มากที่สุด (World Bank, 2023) ประเด็นเชิงทฤษฎีที่ต้องเน้นคือ ความเหลื่อมล้ำที่ยังรากลึกในโอกาสการพัฒนามนุษย์ที่ไม่เท่าเทียมนี้ไม่ได้เป็นเพียง “ผลลัพธ์ของการกระจายที่ไม่เป็นธรรม” หากยังทำหน้าที่เป็น “สาเหตุที่ทำลายปัจจัยการแปลงค่า” ตั้งแต่ต้นทาง กล่าวคือ เมื่อกลุ่มคนจำนวนมากขาดการศึกษา สุขภาพ และทรัพย์สินพื้นฐานที่จำเป็นในการเปลี่ยนโอกาสให้กลายเป็นความสามารถ การเข้าถึงเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวก็ไม่สามารถแปรเป็นการพัฒนาศักยภาพได้ อนาคตเชิงเศรษฐกิจจึงไม่ได้เพียงแบ่งผลได้อย่างไม่เท่าเทียม แต่ยังบ่อนเซาะความสามารถของคนส่วนใหญ่ในการสร้างผลได้ของตนเองด้วย

เมื่อผู้กลับเข้าสู่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ อนาคตเชิงเศรษฐกิจทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขขอบเขตที่บั่นทอนการเสริมพลังและลดทอนศักยภาพมนุษย์ในกลุ่มเปราะบางโดยตรง ในเชิงระบบ อนาคตนี้ทำหน้าที่เป็น “วงจรถ่วงดุล” ที่ด้านทานการทำงานของวงจรการเปลี่ยนผ่าน เนื่องจากยิ่งผลได้กระจุกตัวมาก ฐานศักยภาพของประชากรส่วนใหญ่อ่อนแอ และเมื่อฐานศักยภาพอ่อนแอ การแปลงปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีให้กลายเป็นผลลัพธ์เชิงมนุษย์ก็ยิ่งเป็นไปได้ยาก อย่างไรก็ตาม การกระจุกตัวของผลได้เป็นเพียงจุดสกัดในมิติการกระจาย ยังมีจุดสกัดที่ยังลึกลงไปในระดับการเข้าถึงโครงสร้างของโอกาสตั้งแต่ต้น การวิเคราะห์ในหัวข้อถัดไปจึงจะหันไปพิจารณา “ช่องว่างดิจิทัล” ซึ่งกำหนดว่าผู้ใดสามารถเข้าถึงบริบทดิจิทัลได้ และผู้ใดถูกกันออกจากรูปแบบโอกาสนั้นตั้งแต่ต้นทาง

อนาคตเชิงเศรษฐกิจคือ “ด่านสกัด” ชั้นแรกในกระบวนการแปลงเทคโนโลยีให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์ เพราะผลประโยชน์จากการพัฒนาเทคโนโลยีมักไหลไปหากลุ่มคนที่มีทุนเศรษฐกิจและทุนดิจิทัลอยู่แล้ว ขณะที่คนส่วนใหญ่เข้าไม่ถึงทั้งทรัพยากรและโอกาสอย่างเป็นระบบ งานของ Piketty และรายงานของ World Bank ชี้ตรงกันว่า ความมั่งคั่งและรายได้ในไทยยังคงกระจุกตัวสูง โดยมากกว่าครึ่งของความมั่งคั่งทั้ง

ประเทศอยู่ในมือคนเพียง 10% บนสุด สอดคล้องกับค่าจีนิที่อยู่ในระดับสูงเมื่อเทียบกับภูมิภาค

ภาพที่ 3- 5 อคติเชิงเศรษฐกิจ: การกระจุกตัวและกลไกถ่ายทอดความเหลื่อมล้ำข้ามรุ่น

ที่มา: สังเคราะห์จากPiketty (2014), World Bank (2025), World Bank (2024)

ภาพที่ 3-5 ใช้กรอบ “อคติเชิงเศรษฐกิจ” เพื่ออธิบายว่าทำไมเมื่อรัฐลงทุนด้านเทคโนโลยีหรือโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล ผลได้จึงมักถูกดูดซึมไปอยู่กับกลุ่มที่มีทุนเดิม ทั้งทุนการศึกษา ทักษะดิจิทัล และสายป่านทางเศรษฐกิจ ขณะที่ครัวเรือนรายได้น้อย กลับเข้าไม่ถึงผลประโยชน์ชุดเดียวกัน วงจรมีความเหลื่อมล้ำถูกถ่ายทอดข้ามรุ่น และทำให้ไทยแลนด์ 4.0 ขยายช่องว่างมากกว่าลดช่องว่าง

ดังนั้น อคติเชิงเศรษฐกิจจึงทำหน้าที่เป็น “วงจรถ่วงดุล” ที่ยิ่งลงทุนเทคโนโลยีมากเท่าไร ความเหลื่อมล้ำยิ่งมีแนวโน้มขยายตัวมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งไม่อาจแก้ด้วยการเพิ่มการลงทุนเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องออกแบบเงื่อนไขและกติกา กำกับใหม่ ที่ทำให้ผลได้จากเทคโนโลยีกระจายไปยังกลุ่มประชากรวงกว้างได้อย่างเท่าเทียมมากขึ้น

3.2.2 ช่องว่างดิจิทัล

หากอคติเชิงเศรษฐกิจทำหน้าที่เป็นจุดสกัดในชั้นการกระจายผลได้ ช่องว่างดิจิทัลก็ทำหน้าที่เป็นจุดสกัดในชั้นการเข้าถึงโครงสร้างของโอกาส หัวข้อนี้มุ่งอธิบายว่าเหตุใดการมีโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลที่ครอบคลุมเกือบทั่วประเทศ จึงไม่สามารถแปลความหมายได้ว่าประชาชนทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากบริบทดิจิทัลอย่างเท่าเทียมกัน ประเด็นสำคัญที่ต้องทำให้ชัดคือ ช่องว่างดิจิทัลไม่ใช่ปรากฏการณ์มิติเดียว หากแต่ซ้อนทับหลายระดับ ตั้งแต่ระดับการเข้าถึง ไปจนถึงระดับทักษะ การใช้ และการมีส่วนร่วมเชิงสาระ

วรรณกรรมด้านช่องว่างดิจิทัลจำแนกช่องว่างออกเป็นสามระดับที่เชื่อมต่อกันอย่างต่อเนื่อง ระดับแรกคือช่องว่างด้านการเข้าถึงอุปกรณ์และการเชื่อมต่อ ระดับที่สองคือช่องว่างด้านทักษะในการใช้เทคโนโลยีอย่างมีความหมาย และระดับที่สามคือช่องว่างด้านการใช้และการมีส่วนร่วมที่แปรเป็นประโยชน์และผลลัพธ์ที่แท้จริง เพื่อให้เห็นชัดว่าช่องว่างทั้งสามระดับนี้ปรากฏในบริบทไทยอย่างไร และแต่ละระดับเข้าไปสกัดกระบวนการแปลงค่าตรงจุดใด ผู้เขียนได้สังเคราะห์หลักฐานเชิงประจักษ์ล่าสุดและจัดเรียงไว้ในตารางที่ 3-1 โดยเชิญชวนให้ผู้อ่านสังเกต “ความย้อนแย้งเชิงโครงสร้าง” ประการหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อไล่พิจารณาจากระดับที่หนึ่งไปจนถึงระดับที่สาม สัดส่วนประชากรที่สามารถเข้าถึงและใช้ได้จริงกลับลดลงอย่างชัดเจน แม้การเข้าถึงพื้นฐานในระดับการเชื่อมต่อจะเกือบครอบคลุมแล้วก็ตาม

ตารางที่ 8-1 มิติและระดับของช่องว่างดิจิทัลในประเทศไทยกับจุดสกัดกระบวนการแปลงค่า

ระดับและมิติ	ตัวชี้วัดเชิงประจักษ์ในบริบทไทย	กลุ่มที่ได้รับผลกระทบหลัก	จุดสกัดในกระบวนการแปลงค่า
ระดับที่ 1 การเข้าถึง	ครัวเรือนเข้าถึงอินเทอร์เน็ตระดับประเทศเกินร้อยละ 90 แต่การขยายไม่เท่ากันเชิงพื้นที่	ครัวเรือนชนบทและภูมิภาคชายขอบ /ยากจน	สกัดที่ประตูทางเข้าโครงสร้างโอกาส
ระดับที่ 2 ทักษะ	ผู้ใหญ่ไทยมีทักษะดิจิทัลระดับกลางเพียงร้อยละ 5.1 และระดับสูงเพียงร้อยละ 1	แรงงานทักษะต่ำและผู้มีการศึกษาน้อย	เข้าถึงได้แต่ใช้ให้เกิดคุณค่าไม่ได้

ระดับที่ 3 การใช้และการมีส่วนร่วม	ผู้สูงอายุ 76 ปีขึ้นไปกว่าร้อยละ 76 ไม่มี การเข้าถึงอินเทอร์เน็ต	ผู้สูงวัย	ถูกกีดกันจากบริการที่ ย้ายสู่ระบบออนไลน์
มิติซ้อนทับเชิงพื้นที่ (ตัดขวาง ทุกระดับ)	สตรีในพื้นที่ชนบทที่เผชิญภาวะช่องว่าง ทางการถึง การศึกษา และรายได้สูง-สูง ขยายช่องว่างดิจิทัล และลดความเท่า เทียมทางเพศ	ภูมิภาคที่ยากจน / ชายขอบ อยู่เดิม	ตอกย้ำความเหลื่อม ล้ำเชิงพื้นที่ให้ฝังลึก และสะสม

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียนจาก World Bank (2025), Setthasuravich et al. (2024) และ UNDP (2025)

ตารางที่ 3-1 เปิดให้เห็นรูปแบบที่มีนัยสำคัญเชิงทฤษฎีอยู่สามประการ ประการแรกคือการหดตัวลงเป็นชั้นๆ เมื่อพิจารณาจากระดับการเข้าถึงไปสู่ระดับทักษะ การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตในระดับครัวเรือนอยู่ในระดับเกินร้อยละเก้าสิบ แต่สัดส่วนผู้ที่มีทักษะดิจิทัลระดับกลางกลับเหลือเพียงร้อยละ 5.1 และในกลุ่มผู้สูงอายุ อัตราการเข้าถึงยิ่งต่ำลงไปอีก การเข้าถึงที่เกือบครอบคลุมทั่วประเทศจึงไม่ได้แปรเป็นความสามารถในการใช้ที่ครอบคลุมในอัตราเดียวกัน ประการที่สองคือการกระจุกตัวเชิงพื้นที่ ช่องว่างด้านการเข้าถึงไม่ได้กระจายแบบสุ่ม หากแต่กระจุกหนาแน่นอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ซึ่งเป็นภูมิภาคเดียวกันกับพื้นที่ที่มีระดับความยากจนสูงกว่าค่าเฉลี่ยประเทศ ประการที่สามคือการซ้อนทับของช่องว่าง กลุ่มที่ถูกกีดกันออกในระดับหนึ่งมักเป็นกลุ่มเดียวกับที่ถูกกีดกันออกในระดับอื่น ทำให้ความเสียเปรียบทับซ้อนกันและกลายเป็นการกีดกันเชิงโครงสร้างในท้ายที่สุด

รูปแบบเหล่านี้สอดคล้องกับข้อสรุปสำคัญของวรรณกรรมว่าด้วยช่องว่างดิจิทัลซึ่งชี้ว่า การปิดช่องว่างด้านการเข้าถึงเพียงอย่างเดียวไม่ได้หมายความว่าช่องว่างด้านทักษะและการมีส่วนร่วมจะถูกปิดตามไปโดยอัตโนมัติ ขณะเดียวกัน งานวิเคราะห์เศรษฐกิจมิติเชิงพื้นที่ในระดับตำบลยังช่วยขยายความเข้าใจดังกล่าวด้วยหลักฐานเชิงพื้นที่ที่ละเอียดขึ้น โดยชี้ให้เห็นว่าช่องว่างการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของครัวเรือนไทยมีสหสัมพันธ์เชิงพื้นที่เชิงบวกและเกาะกลุ่มกันอย่างเป็นระบบ และถูกกำหนดโดยปัจจัยด้านประชากร เศรษฐกิจ การศึกษา การให้ความสำคัญเชิงนโยบายด้านเทคโนโลยีของ

รัฐ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนทางสังคม (Setthasuravich et al., 2024) ข้อค้นพบว่า ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยกำหนดช่องว่างดิจิทัลนี้มีนัยสำคัญเชิงทฤษฎีต่อข้อเสนอของ หนังสือเล่มนี้โดยตรง เพราะสะท้อนว่าการเข้าถึงบริบทดิจิทัลมิได้ขึ้นกับโครงสร้าง พื้นฐานทางกายภาพเพียงลำพัง หากแต่ผูกพันอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมที่หล่อหลอมปัจเจก ไว้อีกชั้นหนึ่ง

หากผู้กลับเข้าสู่กรอบเชิงทฤษฎี ช่องว่างดิจิทัลทำหน้าที่เป็นจุดสกัดที่สองซึ่ง กำหนดว่าใครสามารถเข้าถึงโครงสร้างโอกาสที่บริบทดิจิทัลเปิดไว้ และใครถูกกันออก ตั้งแต่ต้นทาง ในระดับระบบ ช่องว่างนี้ช่วยอธิบายว่าทำไมปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีที่ แข็งแกร่งจึงถูกแปลงเป็น ‘การยกระดับชีวิตและศักยภาพของผู้คน’ ได้เพียงในบาง กลุ่มและบางพื้นที่เท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น การที่ทุนทางสังคมปรากฏเป็นตัวกำหนด ช่องว่างการเข้าถึง ยังยืนยันบทบาทของทุนทางสังคมในฐานะเงื่อนไขกำกับตามที่ ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ได้ระบุไว้ อย่างไรก็ดี เพื่อให้ประชาชนเข้าถึงและมี ทักษะเพียงพอ กระบวนการแปลงค่าก็ยังคงอาศัยการก่อรูปศักยภาพมนุษย์ที่ลึกกว่า การเข้าถึงเทคโนโลยีเพียงขั้นเดียว การวิเคราะห์ในลำดับต่อไปจึงหันไปยังจุดสกัดที่ สาม คือช่องว่างของทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นระดับลึกที่สุดของกระบวนการแปลงค่า

ช่องว่างดิจิทัลไม่ได้มีแค่มิติ “มีเน็ตหรือไม่มีเน็ต” แต่ทำงานซ้อนกันสามชั้น เหมือนกรวยกรองคนออกจากระบบที่ละชั้น ได้แก่ การเข้าถึงอุปกรณ์และโครงสร้าง พื้นฐานดิจิทัล การมีทักษะดิจิทัลเพียงพอ และความสามารถในการแปลงทักษะ เหล่านั้นให้กลายเป็นผลลัพธ์จริงในชีวิต เช่น รายได้ งาน หรือโอกาสใหม่ๆ ในแต่ละ ระดับจะมี “การรั่วไหล” ของประชากรออกจากกระบวนการพัฒนา เมื่อคนไทยจำนวนมาก แม้จะเข้าถึงอินเทอร์เน็ตได้ แต่ยังขาดทักษะพื้นฐาน และยังมีสัดส่วนที่น้อยลงไปอีกที่ สามารถใช้ทักษะเหล่านี้สร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

ภาพที่ 3- 6 กรวยช่องว่างดิจิทัลสามระดับ:

ที่มา: สังเคราะห์จากWorld Bank (2025), Setthasuravich et al. (2024)

ภาพที่ 3-6 จึงเสนอแนวคิด “กรวยกรองช่องว่างดิจิทัลสามระดับ” เพื่ออธิบายว่าเหตุใดนโยบายที่เน้นเพียงการปิดช่องว่างด้านการเข้าถึงอุปกรณ์หรือโครงสร้างพื้นฐานจึงยังไม่เพียงพอ ถ้ารัฐเพิ่มการเชื่อมต่อแต่ไม่ลงทุนควบคู่กับการพัฒนาทักษะดิจิทัล และการสร้างโครงสร้างโอกาสให้คนใช้ทักษะเหล่านี้ในตลาดแรงงานและชีวิตประจำวัน ช่องว่างดิจิทัลก็จะยังคงทำหน้าที่กรองและกั้นคนส่วนใหญ่ให้อยู่นอกวงจรของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี

3.2.3 ช่องว่างของทุนมนุษย์

ช่องว่างของทุนมนุษย์เป็นจุดสกัดที่สามและลึกที่สุดของกระบวนการแปลงค่า เพราะเป็นตำแหน่งที่การก่อรูปศักยภาพของมนุษย์จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น หากอคติเชิงเศรษฐกิจกีดกันที่ขั้นการกระจายผลได้ และช่องว่างดิจิทัลกีดกันที่ขั้นการเข้าถึงโครงสร้างโอกาส ช่องว่างของทุนมนุษย์ก็ทำหน้าที่กีดกันที่รากฐานของทุกสิ่ง กล่าวคือ จำกัดความสามารถของประชาชนในการเปลี่ยนทรัพยากรและโอกาสให้กลายเป็นชีวิตที่มีคุณค่า หัวข้อนี้จึงมุ่งอธิบายว่าเหตุใดการลงทุนในทุนมนุษย์ของไทยจึงล้าหลังการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยี

หลักฐานเชิงประจักษ์ล่าสุดชี้ว่าช่องว่างของทุนมนุษย์ในไทยอยู่ในระดับวิกฤต การประเมินทักษะผู้ใหญ่ในประเทศไทยพบว่าประชากรวัยทำงานกว่าสองในสามขาดทักษะการอ่านขั้นพื้นฐาน และราวสามในสี่ยังขาดทักษะดิจิทัลที่จำเป็นต่อการทำงาน และการใช้ชีวิตประจำวัน World Bank 2025 สอดคล้องกับการประเมินระบบทักษะของไทยที่ระบุว่าประเทศมีสัดส่วนผู้ใหญ่ที่ทักษะต่ำจำนวนมาก การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่อยู่ในระดับต่ำ และยังมีความไม่สอดคล้องกันอย่างมีนัยสำคัญระหว่างทักษะที่มีอยู่กับการความต้องการของตลาดแรงงาน OECD 2025 ช่องว่างเหล่านี้จึงไม่ใช่ปัญหาของกลุ่มชายขอบเพียงบางส่วน หากแต่สะท้อนสภาพของประชากรส่วนใหญ่ในประเทศ

ในเชิงทฤษฎี ช่องว่างของทุนมนุษย์สามารถอ่านได้สองระดับที่ประสานกัน ในระดับหนึ่ง ทฤษฎีทุนมนุษย์ของเบ็คเกอร์อธิบายว่าการศึกษาและทักษะคือการสั่งสมทุนที่เพิ่มผลิตภาพและรายได้ในอนาคต ดังนั้นเมื่อการลงทุนในทุนมนุษย์ไม่เพียงพอ ศักยภาพการผลิตของประเทศย่อมถูกจำกัด Becker 1964 ขณะเดียวกัน แนวคิดความสามารถของเซนเสนอขึ้นความหมายที่ลึกกว่า โดยมองว่าทุนมนุษย์ไม่ได้มีคุณค่าเฉพาะฐานะปัจจัยการผลิต แต่ยังทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขที่เปิดโอกาสให้มนุษย์แปลงทรัพยากรและสิทธิให้กลายเป็นความสามารถที่จะดำรงชีวิตอย่างที่ดีงามมีเหตุผลจะให้คุณค่า Sen 1999 เมื่อผสานทั้งสองมุมมอง ช่องว่างของทุนมนุษย์จึงไม่ควรถูกมองเพียงในฐานะการขาดแคลนแรงงานทักษะสูง แต่ต้องมองว่าเป็นความล้มเหลวของปัจจัยการแปลงค่า ซึ่งทำให้การเข้าถึงเทคโนโลยีและการเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ถูกแปลงต่อไปเป็นการพัฒนามนุษย์

ตัวอย่างที่ทำให้เห็นข้อจำกัดทั้งสามมาบรรจบกันอย่างชัดเจนคือรูปแบบการถดถอยของดัชนีการพัฒนามนุษย์ที่กล่าวถึงไปแล้ว การที่ค่าดัชนีได้ถึงระดับ 0.803 ในปี 2565 แล้วปรับลดลงเป็น 0.798 ในปี 2566 จนประเทศไทยหลุดจากกลุ่มประเทศที่มีการพัฒนามนุษย์ระดับสูงมาก UNDP 2025 ไม่อาจอธิบายด้วยปัจจัยเดียว หากต้องมองว่าเป็นผลรวมของจุดสกัดทั้งสามที่ทำงานพร้อมกัน อนาคตเชิงเศรษฐกิจตกต่ำฐาน

ทรัพยากรของประชากรส่วนใหญ่ ช่องว่างดิจิทัลกันคนจำนวนมากออกจากโครงสร้างโอกาส และช่องว่างของทุนมนุษย์ทำให้ผู้ที่เข้าถึงได้แล้วก็ยังไม่สามารถแปลงการเข้าถึงนั้นให้เป็นความสามารถในชีวิตจริง ประเด็นเชิงทฤษฎีที่ต้องย้ำคือ เมื่อฐานศักยภาพมนุษย์อ่อนแอ ความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นย่อมอยู่ในสภาวะเปราะบางและอาจถดถอยกลับได้ง่าย เพราะไม่มีฐานที่มั่นคงเพียงพอจะรองรับและหล่อเลี้ยงต่อ

ช่องว่างของทุนมนุษย์คือ “จุดสกัด” เชิงโครงสร้างที่ลึกที่สุดในห่วงโซ่การพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี เพราะเมื่อระบบการศึกษาและระบบพัฒนาทักษะของประเทศไม่สอดคล้องกับความต้องการของเศรษฐกิจดิจิทัล กลไกในการแปลงเทคโนโลยีให้เป็นศักยภาพของคนก็ถูกตัดขาดตั้งแต่ต้นทาง รายงานล่าสุดของ World Bank และ OECD ชี้ว่า ไทยกำลังเผชิญ “วิกฤตทักษะพื้นฐาน” โดยประชากรวัยทำงานส่วนใหญ่ยังขาดทั้งทักษะการอ่านขั้นพื้นฐานและทักษะดิจิทัลที่จำเป็นต่อการทำงานในเศรษฐกิจยุคใหม่ ซึ่งทำให้เทคโนโลยีที่ลงทุนไปไม่สามารถต่อเชื่อมกับชีวิตจริงของผู้คนได้อย่างเต็มที่

ภาพที่ 3- 7 ช่องว่างของทุนมนุษย์:

ที่มา: สังเคราะห์จากOECD (2025), World Bank (2025)

ภาพที่ 3-7 ใช้กรอบ “ช่องว่างของทุนมนุษย์” แสดงความไม่สอดคล้องระหว่างระบบผลิตแรงงานกับเศรษฐกิจดิจิทัลในไทย เพื่ออธิบายว่า ปัญหานี้ไม่ใช่แค่เรื่องคุณภาพการศึกษาที่แยกขาดออกจากระบบอื่น แต่เป็นผลของทั้งระบบการผลิตแรงงานที่ยังออกแบบมาเพื่อรองรับเศรษฐกิจยุคก่อน เช่น งานที่ใช้แรงซ้ำๆ หรืองานที่ไม่ต้องการทักษะดิจิทัลระดับสูง การแก้ปัญหาจึงไม่อาจทำได้ด้วยการเพิ่มงบประมาณการศึกษาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการปฏิรูปเชิงระบบ ตั้งแต่การออกแบบหลักสูตร การสร้างระบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต ไปจนถึงการเชื่อมโยงระหว่างสถานศึกษากับตลาดแรงงานดิจิทัล เพื่อให้ทุนมนุษย์กลายเป็นแกนกลางของการพัฒนาได้จริง

เพื่อสรุปให้เห็นสถาปัตยกรรมของข้อจำกัดทั้งสามในภาพรวมเดียวกัน และเพื่ออธิบายอย่างเป็นระบบว่าทำไมปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีจึงไม่ไหลไปถึงการยกระดับชีวิตและศักยภาพของผู้คน ผู้เขียนได้สังเคราะห์ความสัมพันธ์เหล่านี้ไว้ในภาพที่ 3-8 โดยเชิญชวนให้ผู้อ่านพิจารณาตำแหน่งของจุดสกัดทั้งสามที่เรียงตัวตามลำดับของกระบวนการแปลงค่า และสังเกตวงจรป้อนกลับที่ขาดหายไป ซึ่งทำให้ผลได้จากการพัฒนาไม่ย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพมนุษย์

ภาพที่ 3- 8 กระบวนการแปลงค่าที่ถูกสกัดสามจุดในการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี

ที่มา: พัฒนาโดยผู้เขียน สั้เคราะห์จาก World Bank (2024, 2025), OECD (2025), Setthasuravich et al. (2024) และ UNDP (2025)

ภาพที่ 3-8 ทำให้เห็นชัดว่าการมองปัญหาแบบแยกส่วนทำให้พลาดสาระสำคัญ ปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีที่มั่นคงเพียงใดก็ไม่สามารถไหลต่อไปถึงการยกระดับชีวิตและศักยภาพของผู้คนได้ หากยังมีจุดสกัดใดจุดหนึ่งทำงานอยู่ และในกรณีของไทย จุดสกัดทั้งสามยังคงทำงานพร้อมกัน นอกจากนี้ การที่วงจรป้อนกลับยังไม่ก่อตัวขึ้น ทำให้แม้ในช่วงที่เกิดความก้าวหน้า ความก้าวหน้านั้นก็ไม่ถูกแปลงกลับมาเป็นการลงทุนเสริมฐานศักยภาพ จึงมีลักษณะเปราะบางและอาจถดถอยกลับ ดังที่สะท้อนผ่านรูปแบบการลดลงของดัชนีการพัฒนามนุษย์

ข้อสังเกตในส่วนนี้นำไปสู่บทสรุปสำคัญในการพัฒนาข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ กล่าวคือ ปัญหาของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไม่ได้อยู่ที่

ตัวเทคโนโลยีหรือการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัล แต่อยู่ที่การจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับมนุษย์ภายในสถาปัตยกรรมการพัฒนา หากเป็นเช่นนี้ การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลย่อมไม่ควรถูกปฏิเสธ ทว่า ควรถูกจัดวางใหม่ในฐานะบริบทที่โอบล้อมและเกื้อหนุนการพัฒนาคน มุ่งใช้จุดหมายปลายทางที่เข้ามาแทนที่การพัฒนาคน การวิเคราะห์ในส่วนถัดไปจึงจะหันไปพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในฐานะบริบทโดยจำแนกออกเป็นเศรษฐกิจดิจิทัล สังคมดิจิทัล และรัฐดิจิทัล เพื่อสำรวจว่าแต่ละมิติมอบโอกาสและก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการพัฒนาคนอย่างไร

3.3 การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในฐานะบริบท

การวิเคราะห์ในส่วนก่อนหน้าได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไม่ได้อยู่ที่ตัวเทคโนโลยี หากแต่อยู่ที่การจัดวางเทคโนโลยีในฐานะจุดหมายปลายทางแทนที่จะเป็นบริบทรองรับ ส่วนนี้จึงมุ่งจัดวางการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเสียใหม่ให้ทำหน้าที่เป็นบริบทที่โอบล้อมการพัฒนาคน ไม่ใช่สิ่งที่เข้ามาแทนที่การพัฒนาคน การกำหนดตำแหน่งเช่นนี้ไม่ได้ลดทอนความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล หากแต่เป็นการระบุให้ชัดว่ามันควรอยู่ตรงไหนในสถาปัตยกรรมของการพัฒนา

หนังสือเล่มนี้เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลปรากฏตัวในสามใบหน้าที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ เศรษฐกิจดิจิทัล สังคมดิจิทัล และรัฐดิจิทัล แต่ละใบหน้าทำหน้าที่เป็นโครงสร้างของโอกาสที่มีสองด้านอยู่ในตัว กล่าวคือสามารถเสริมพลังศักยภาพมนุษย์ได้หากได้รับการออกแบบและกำกับอย่างเหมาะสม และในขณะเดียวกันก็สามารถบั่นทอนศักยภาพมนุษย์ได้หากปล่อยให้ทำงานตามแรงเฉื่อยของตลาดและเทคโนโลยี ทิศทางที่บริบทดิจิทัลจะเคลื่อนไปจึงไม่ได้ถูกกำหนดโดยเทคโนโลยีล้วนๆ แต่ถูกกำหนดโดยเงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน

ในกรอบข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลจึงถูกวางสถานะไว้ในฐานะเงื่อนไขเชิงบริบท มิใช่ทั้งกลไกขับเคลื่อนหลักหรือผลลัพธ์ปลายทาง การวิเคราะห์ในส่วนถัดไปจะลงลึกไปยังบริบทดิจิทัลทั้งสามใบหน้าตามลำดับ โดยในแต่ละใบหน้าจะชี้ให้เห็นทั้งด้านที่เปิดโอกาสและด้านที่สร้างความเสี่ยงต่อการพัฒนามนุษย์ เริ่มต้นจากเศรษฐกิจดิจิทัลในฐานะโครงสร้างของโอกาสทางเศรษฐกิจ

3.3.1 เศรษฐกิจดิจิทัล

เศรษฐกิจดิจิทัลเป็นใบหน้าแรกของบริบทดิจิทัล และเป็นด้านที่มักถูกนำเสนอในเชิงบวกมากที่สุด หัวข้อนี้จึงมองเศรษฐกิจดิจิทัลในฐานะโครงสร้างของโอกาส โดยพิจารณาทั้งศักยภาพในการหนุนเสริมการพัฒนามนุษย์และเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการทำให้ศักยภาพนั้นเกิดขึ้นจริง

ในเชิงประจักษ์ เศรษฐกิจดิจิทัลของไทยได้สร้างโครงสร้างโอกาสที่มีน้ำหนักอย่างชัดเจน เศรษฐกิจดิจิทัลมีขนาดใหญ่เป็นอันดับสองในภูมิภาคอาเซียน แม้จะมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 6 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ และอุตสาหกรรมบริการทางการเงิน การชำระเงินดิจิทัล เทคโนโลยีทางการเงิน และซอฟต์แวร์ เป็นกลุ่มที่มีการขยายตัวด้านการจ้างงานเร็วที่สุดกลุ่มหนึ่งในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ที่ครอบคลุมเกือบทุกพื้นที่ ร่วมกับโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลสาธารณะอย่างระบบพร้อมเพย์และระบบยืนยันตัวตนดิจิทัล ได้วางฐานที่มั่นคงสำหรับการมีส่วนร่วมทางการเงินและการขยายบริการดิจิทัล World Bank 2025

ในเชิงทฤษฎี เศรษฐกิจดิจิทัลสามารถทำหน้าที่เป็นบริบทที่หนุนให้การเติบโตเป็นไปอย่างครอบคลุม โดยเปิดช่องทางใหม่ให้ผู้ประกอบการรายย่อยเข้าถึงตลาด ลดต้นทุนการทำธุรกรรม และสร้างโอกาสจ้างงานในภาคบริการที่มีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้เน้นว่าโครงสร้างของโอกาสไม่เท่ากับโอกาสที่ถูกใช้จริง การมีอยู่ของเศรษฐกิจดิจิทัลเปิดความเป็นไปได้ แต่ไม่ได้รับประกันว่าความเป็นไปได้นั้นจะ

ตกถึงประชากรทุกกลุ่ม ดังที่การวิเคราะห์ข้อจำกัดในส่วนก่อนหน้านี้ได้ชี้ให้เห็น การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากเศรษฐกิจดิจิทัลยังถูกจำกัดโดยอคติเชิงเศรษฐกิจ ช่องว่างดิจิทัล และช่องว่างของทุนมนุษย์

กรณีของระบบพร้อมเพย์และระบบยืนยันตัวตนดิจิทัลซึ่งก่อนหน้านี้ถูกกล่าวถึงในฐานะความสำเร็จด้านปัจจัยนำเข้า เผยให้เห็นอีกด้านหนึ่งเมื่อมองในฐานะโครงสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจ ในด้านหนึ่ง โครงสร้างพื้นฐานนี้เปิดประตูให้ประชาชนจำนวนมากเข้ามามีส่วนร่วมทางการเงินได้สะดวกขึ้น แต่อีกด้านหนึ่ง เมื่อบริการทางเศรษฐกิจและสวัสดิการของรัฐผูกโยงเข้ากับโครงสร้างดิจิทัลเหล่านี้นี้มากขึ้น ผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงหรือใช้งานได้กลับยิ่งถูกกันออกจากโอกาสที่เคยเข้าถึงได้ ประเด็นสำคัญเชิงทฤษฎีคือ โครงสร้างโอกาสชุดเดียวกันอาจทำหน้าที่ทั้งเป็นประตูและเป็นกำแพงในเวลาเดียวกัน ขึ้นกับว่าผู้คนยืนอยู่ด้านใดของช่องว่างดิจิทัล

เมื่อผู้กลับเข้าสู่กรอบเชิงทฤษฎี เศรษฐกิจดิจิทัลจึงทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่มีศักยภาพเชิงบวก กล่าวคือเป็นโครงสร้างของโอกาสที่หากได้รับการออกแบบและกำกับอย่างเหมาะสม จะช่วยเสริมทั้งศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคม แต่ทิศทางที่แท้จริงของเศรษฐกิจดิจิทัลจะเคลื่อนไปทางใด ยังขึ้นกับเงื่อนไขกำกับที่จะอธิบายต่อไป เศรษฐกิจดิจิทัลเป็นเพียงใบหน้าแรกของบริบทดิจิทัล การวิเคราะห์ในลำดับถัดไปจะขยับไปสู่สังคมดิจิทัล ซึ่งสะท้อนมิติที่ละเอียดอ่อนกว่าของการที่บริบทดิจิทัลสามารถเสริมหรือบั่นทอนพลังการมีส่วนร่วมและศักดิ์ศรีของมนุษย์

3.3.2 สังคมดิจิทัล

สังคมดิจิทัลเป็นใบหน้าที่สองของบริบทดิจิทัล และเป็นมิติที่ละเอียดอ่อนกว่าเศรษฐกิจดิจิทัล เนื่องจากเกี่ยวข้องโดยตรงกับพลังการมีส่วนร่วมและศักดิ์ศรีของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน หัวข้อนี้มุ่งสำรวจว่าการที่สังคมเคลื่อนเข้าสู่ระบบดิจิทัลส่งผลต่อความสามารถของประชาชนในการกระทำการอย่างมีอำนาจอย่างไร โดยเฉพาะในกลุ่มที่เปราะบางที่สุด

ลักษณะเด่นของสังคมดิจิทัลไทยคือภาวะสองความเร็ว ด้านหนึ่ง อัตราการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่และการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตอยู่ในระดับสูงมาก แต่อีกด้านหนึ่งความสามารถในการใช้ดิจิทัลเชิงสร้างสรรค์และเชิงสิทธิยังจำกัดอยู่ในวงแคบ ดังที่พบว่าผู้ใหญ่ที่มีทักษะดิจิทัลระดับกลางมีเพียงส่วนน้อย ขณะที่การเข้าถึงของผู้สูงวัยยังอยู่ในระดับต่ำอย่างมีนัยสำคัญ World Bank 2025 UNDP 2025 ภาวะสองความเร็วนี้หมายความว่าความเป็นสมาชิกของสังคมดิจิทัลในเชิงรูปแบบไม่ได้เท่ากับการเป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีอำนาจกระทำการในเชิงเนื้อหา

ในระดับแนวคิด ความต่างระหว่างการเข้าถึงกับการมีอำนาจกระทำการสามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดการกระทำของเซน ซึ่งชี้ว่าการพัฒนาที่แท้จริงคือการขยายเสรีภาพและความสามารถของมนุษย์ในการกำหนดชีวิตของตนเอง มิใช่เพียงการเพิ่มการเข้าถึงทรัพยากรหรือเทคโนโลยี Sen 1999 เมื่อสังคมเคลื่อนเข้าสู่ระบบดิจิทัลโดยที่คนบางกลุ่มยังขาดความสามารถในการใช้ดิจิทัลอย่างมีความหมาย ผลที่ตามมาจึงไม่ใช่แค่การถูกกันออกจากโอกาสใหม่นั้น แต่ยังรวมถึงการสูญเสียอำนาจกระทำการที่เคยมีมาก่อน หนังสือเล่มนี้ใช้คำว่า การลดทอนพลังทางดิจิทัล เพื่ออธิบายสถานะที่บริบทดิจิทัลกลับกลายเป็นปัจจัยที่บั่นทอนศักดิ์ศรีและความเป็นอิสระของปัจเจก มากกว่าจะเป็นสิ่งที่เสริมสร้าง

ตัวอย่างของการลดทอนพลังทางดิจิทัลเห็นได้ชัดเมื่อบริการทางสังคมและสวัสดิการถูกย้ายเข้าสู่ช่องทางดิจิทัล งานศึกษาเปรียบเทียบความไม่เท่าเทียมเชิงอัลกอริทึมในระบบรัฐสวัสดิการสี่ประเทศชี้ว่า ระบบสวัสดิการดิจิทัลสามารถผลิตรูปแบบการกีดกันแบบใหม่ขึ้นมา แม้ว่าจะถูกนำเสนอในฐานะกลไกที่จะเพิ่มการเข้าถึงก็ตาม เศรษฐสมบูรณากิจ 2568 ประเด็นสำคัญคือ เมื่อการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการถูกกำหนดให้ผ่านช่องทางดิจิทัลเป็นหลัก ประชาชนที่อยู่ด้านเสียเปรียบของช่องว่างดิจิทัลย่อมเผชิญอุปสรรคมากขึ้นในการเข้าถึงสิทธิของตนเอง การเปลี่ยนผ่านสู่สังคมดิจิทัลจึงไม่ได้เป็นกลางในเชิงคุณค่า หากแต่กระจายทั้งอำนาจและการกีดกันไปตามเส้นแบ่งของความสามารถทางดิจิทัลที่มีมาก่อน

เมื่อผูกกลับเข้ากับกรอบเชิงทฤษฎี สังคมดิจิทัลจึงเป็นบริบทที่มีสองด้านอย่างเด่นชัด ด้านที่เอื้อ สังคมดิจิทัลสามารถเป็นพื้นที่สำหรับการรวมกลุ่ม การแสดงออก และนวัตกรรมสังคมที่ขยายพลังการมีส่วนร่วมของประชาชน ด้านที่บั่นทอน สังคมดิจิทัลที่ไม่ครอบคลุมสามารถสร้างการลดทอนพลังทางดิจิทัลที่กัดกร่อนความสามารถในการกระทำของกลุ่มเปราะบาง ทิศทางจริงของสังคมดิจิทัลจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับ โดยเฉพาะทุนทางสังคมที่โอบล้อมปัจเจก และการออกแบบเชิงสถาบันที่กำหนดว่าการเข้าถึงสิทธิจะครอบคลุมเพียงใด ประเด็นเรื่องการออกแบบเชิงสถาบันนี้นำไปสู่ไบหน้าที่สามของบริบทดิจิทัลโดยตรง คือรัฐดิจิทัล ซึ่งเป็นผู้กำหนดกติกาและโครงสร้างที่บริบทดิจิทัลทั้งหมดต้องดำเนินอยู่ภายใน

สังคมดิจิทัลไทยเหมือนรถที่วิ่งสองเลนความเร็วไม่เท่ากัน: คนส่วนใหญ่ “เข้าถึง” เทคโนโลยีได้ในระดับสูง แต่มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่มีพลังกระทำดิจิทัล (digital agency) คือใช้เทคโนโลยีเพื่อตัดสินใจ ออกแบบชีวิต และสร้างโอกาสใหม่ๆ ของตัวเองได้จริง ช่องว่างระหว่าง “การเข้าถึง” กับ “พลังกระทำ” นี้สอดคล้องกับแนวคิดของอมาตยา เซน ที่ชี้ว่า การมีทรัพยากร ไม่ได้แปลว่ามีเสรีภาพในการกำหนดชีวิต หากไม่มีโครงสร้างและทักษะที่ช่วยให้คนใช้ทรัพยากรเหล่านั้นได้อย่างมีความหมาย

ภาพที่ 3- 9 ภาพสองความเร็วของสังคมดิจิทัลไทย

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), UNDP (2025), Setthasuravich et al. (2024)

ภาพที่ 3-9 อธิบาย “ภาพสองความเร็วของสังคมดิจิทัลไทย: ระหว่างการเข้าถึงกับพลังกระทำการดิจิทัล” ผ่านสองด้านของเทคโนโลยี คือด้านที่เสริมพลัง (empowerment) ที่เปิดโอกาสให้คนสร้างสรรค์ธุรกิจใหม่ นวัตกรรมทางสังคม และขยายอำนาจการกระทำของตนเอง และด้านที่ลดทอนพลัง (disempowerment) เช่น ความเหลื่อมล้ำเชิงอัลกอริทึม การถูกกีดกันจากบริการสำคัญ หรือการถูกจำกัดบทบาทให้เป็นเพียงผู้บริโภคข้อมูล จากมุมมอง HCST การสร้าง “สังคมดิจิทัลที่แท้จริง” จึงต้องทำมากกว่าสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ต้องลงทุนสร้างพลังกระทำการดิจิทัลในฐานะองค์ประกอบของ agency เพื่อให้ศักยภาพมนุษย์สามารถแปลงเป็นการกระทำจริงในชีวิตและสังคมได้อย่างทั่วถึง

3.3.3 รัฐดิจิทัล

รัฐดิจิทัลเป็นใบหน้าที่สามและมีน้ำหนักเชิงกำกับสูงที่สุดของบริบทดิจิทัล เนื่องจากทำหน้าที่กำหนดกติกา โครงสร้าง และมาตรฐานที่เศรษฐกิจดิจิทัลและสังคมดิจิทัลดำเนินอยู่ภายใน หัวข้อนี้วิเคราะห์ว่ารัฐดิจิทัลของไทยวางเงื่อนไขให้บริบทดิจิทัลเสริมหรือบั่นทอนการพัฒนามนุษย์อย่างไร โดยเน้นไปที่ประเด็นซึ่งเป็นหัวใจของเงื่อนไขกำกับในข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้

ในเชิงประจักษ์ รัฐดิจิทัลไทยได้ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานอย่างต่อเนื่อง ทั้งระบบยืนยันตัวตนดิจิทัล ระบบการชำระเงิน และระบบเปิดเผยข้อมูลภาครัฐ แต่ยังคงมีช่องว่างสำคัญในด้านการเชื่อมต่อระหว่างระบบ การกำกับดูแลข้อมูล และความโปร่งใสของการตัดสินใจที่ใช้อัลกอริทึม ช่องว่างเหล่านี้มีความหมายอย่างยิ่ง เพราะเมื่อรัฐย้ายงานบริการและการตัดสินใจเข้าสู่ระบบดิจิทัลและอัลกอริทึมมากขึ้น คุณภาพของธรรมาภิบาลที่กำกับระบบเหล่านี้ย่อมกลายเป็นปัจจัยชี้ขาดว่าประชาชนจะได้รับหรือถูกปฏิเสธสิทธิและบริการ

หลักฐานเชิงเปรียบเทียบช่วยตอกย้ำประเด็นนี้อย่างชัดเจน การศึกษาความไม่เท่าเทียมเชิงอัลกอริทึมในรัฐสวัสดิการสี่ประเทศชี้ให้เห็นว่าระบบสวัสดิการดิจิทัลสามารถสร้างรูปแบบการกีดกันแบบใหม่ แม้จะถูกนำเสนอพร้อมคำมั่นว่าจะเพิ่มการเข้าถึงและอำนวยความสะดวก เศรษฐกิจ 2568 ประเด็นเชิงทฤษฎีที่สำคัญที่สุดจากงานลักษณะนี้คือ ผลลัพธ์ด้านการมีส่วนร่วมหรือการถูกกีดกันไม่ได้ถูกกำหนดโดยระดับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีที่รัฐนำมาใช้เป็นหลัก หากแต่ถูกกำหนดโดยกรอบกฎหมายและการออกแบบเชิงสถาบันที่กำกับการใช้เทคโนโลยีนั้น ข้อค้นพบนี้ท้าทายสมมติฐานเชิงเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางโดยตรง เพราะแสดงให้เห็นว่าเทคโนโลยีที่ล้ำหน้ากว่าไม่ได้รับประกันการมีส่วนร่วมที่มากกว่าเสมอไป ในทางกลับกัน ธรรมชาติที่ออกแบบมาอย่างรอบคอบสามารถสร้างการมีส่วนร่วมได้แม้อยู่ภายใต้ข้อจำกัดทางเทคโนโลยี

นัยของข้อค้นพบนี้ขยายไปสู่กระบวนการยุติธรรม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ความเสี่ยงต่อสิทธิของประชาชนอยู่ในระดับสูงโดยเฉพาะ เมื่อเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามามีบทบาทในกระบวนการยุติธรรม ตั้งแต่การเข้าถึงข้อมูลกฎหมาย ระบบดำเนินคดีทางอิเล็กทรอนิกส์ ไปจนถึงการใช้ปัญญาประดิษฐ์ช่วยวิเคราะห์ ประโยชน์ด้านประสิทธิภาพและการเข้าถึงย่อมเพิ่มสูงขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ต้องรักษาสมดุลระหว่างประสิทธิภาพ ความโปร่งใส และการคุ้มครองสิทธิของประชาชนอย่างระมัดระวัง เศรษฐกิจ 2568 และ ปุณยุตปิรีดา 2568 สมดุลเช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นเองจากการนำเทคโนโลยีมาใช้ หากต้องอาศัยการออกแบบเชิงสถาบันและกรอบกำกับที่วางคุณค่าของการคุ้มครองสิทธิไว้เป็นเงื่อนไขตั้งต้น

เมื่อเชื่อมกลับเข้าสู่กรอบเชิงทฤษฎี รัฐดิจิทัลจึงเป็นพื้นที่ที่เงื่อนไขกำกับซึ่งหนังสือเล่มนี้ให้ความสำคัญถูกสถิตอยู่ชัดเจนที่สุด ทั้งในมิติของธรรมาภิบาลดิจิทัลที่กำหนดความโปร่งใสและความรับผิดชอบของระบบอัลกอริทึม และในมิติของศักยภาพเชิงสถาบันที่กำหนดว่ารัฐจะแปลงเทคโนโลยีให้เป็นบริการที่ครอบคลุมได้เพียงใด ยิ่งรัฐดิจิทัลมีธรรมาภิบาลและความสุจริตสูง บริบทดิจิทัลยิ่งมีแนวโน้มจะเสริมศักยภาพ

มนุษย์มากขึ้น ในทางกลับกัน รัฐดิจิทัลที่ขาดธรรมาภิบาลย่อมมีแนวโน้มเปลี่ยนบริบทดิจิทัลให้กลายเป็นกลไกกีดกันที่ทรงพลัง ข้อสังเคราะห์นี้ทำให้เห็นชัดว่าทำไมการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลจึงต้องถูกทำความเข้าใจในฐานะบริบทที่จำเป็นต้องถูกกำกับ ไม่ใช่พลังที่นำไปสู่การพัฒนามนุษย์โดยอัตโนมัติ และชี้ทางไปยังการพิจารณาเหตุผลของการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในส่วนถัดไป

รัฐดิจิทัลไทยกำลังเดินบนเส้นทางสองด้านพร้อมกัน: ด้านหนึ่ง รัฐลงทุนโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลอย่างต่อเนื่อง ทั้งระบบข้อมูลกลาง คลาวด์ภาครัฐ และแพลตฟอร์มบริการดิจิทัล เพื่อยกระดับประสิทธิภาพและการเข้าถึงบริการสาธารณะ แต่อีกด้านหนึ่ง ช่องว่างด้านทักษะ การกำกับดูแลข้อมูล และธรรมาภิบาลเชิงอัลกอริทึมยังเป็นจุดเปราะบางสำคัญ ที่เสี่ยงทำให้ระบบดิจิทัลของรัฐไปเสริมแรงความเหลื่อมล้ำเดิม แทนที่จะลดช่องว่างทางสังคม

ภาพที่ 3- 10 รัฐดิจิทัลไทย: การลงทุนโครงสร้างพื้นฐานกับธรรมาภิบาลเชิงอัลกอริทึม

ที่มา: สังเคราะห์จากเดอะสมูธนาทิก (2568), World Bank (2025)

ภาพที่ 3-10 จึงนำเสนอรัฐดิจิทัลในฐานะ “ทั้งโอกาสและภัยคุกคาม” พร้อมกัน: หากไม่มีกรอบธรรมาภิบาลเชิงอัลกอริทึมที่เข้มแข็ง โปร่งใส และรับผิดชอบ ระบบ

จัดสรรสวัสดิการ การคัดกรองผู้มีสิทธิ หรือระบบตรวจสอบต่างๆ อาจตกย้าอคติทางชนชั้น พื้นที่ หรือกลุ่มเปราะบางได้โดยไม่ตั้งใจ จากมุมมอง HCST รัฐดิจิทัลที่ชาดธรรมาภิบาลจึงกลายเป็น “ขอบเขตจำกัด” ที่บั่นทอนวงจรการแปลงเทคโนโลยีให้เป็นการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ ดังนั้น การลงทุนโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลจำเป็นต้องเดินคู่กับการสร้างกรอบธรรมาภิบาลที่บูรณาการ ทั้งด้านข้อมูล อัลกอริทึม และสิทธิพลเมืองดิจิทัล

3.4 เหตุผลของการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

การวิเคราะห์ในสามส่วนก่อนหน้าได้คลี่ให้เห็นข้อสรุปสำคัญสองประการ ประการแรก การพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไม่สามารถแปลงปัจจัยนำเข้าเชิงดิจิทัลให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์ได้ เพราะขาดทั้งกลไกการแปลงค่าและวงจรป้อนกลับ ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเป็นบริบทที่มีสองด้าน ซึ่งทิศทางของมันถูกกำหนดโดยเงื่อนไขกำกับมากกว่าถูกกำหนดโดยตัวเทคโนโลยีเอง ส่วนนี้จึงเคลื่อนจากการวินิจฉัยปัญหาไปสู่การวางเหตุผลเชิงหลักการของทางออก ด้วยการตอบคำถามว่าเหตุใดการพัฒนาจึงจำเป็นต้องหวนกลับมาวางมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และการหวนกลับนั้นหมายถึงอะไรในเชิงทฤษฎี

ข้อโต้แย้งหลักของส่วนนี้คือ การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธเทคโนโลยีหรือการย้อนกลับไปสู่แนวคิดการพัฒนาแบบก่อนยุคดิจิทัล หากแต่เป็นการจัดวางลำดับความสัมพันธ์เชิงสาเหตุเสียใหม่ ในกระบวนทัศน์เดิม เทคโนโลยีถูกวางเป็นตัวขับเคลื่อนหลักและมนุษย์เป็นผลพลอยได้ ในขณะที่กระบวนทัศน์ที่หนังสือเล่มนี้เสนอวางศักยภาพมนุษย์เป็นฐานตั้งต้น วางนวัตกรรมสังคมเป็นกลไกขับเคลื่อน และวางความยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาหนุนเสริมฐาน โดยมีการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเป็นบริบทที่โอบล้อมทั้งระบบ การวิเคราะห์

ในส่วนถัดไปจะพิจารณาสามองค์ประกอบของเหตุผลนี้ตามลำดับ เริ่มจากการอธิบายการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในฐานะการจัดวางฐานใหม่

3.4.1 การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางคือองค์ประกอบแรกและเป็นฐานของเหตุผลทั้งหมด หัวข้อนี้อธิบายว่าการวางมนุษย์เป็นศูนย์กลางหมายถึงอะไรในเชิงทฤษฎี และเพราะเหตุใดการจัดวางเช่นนี้จึงเป็นเงื่อนไขจำเป็นของการเปลี่ยนผ่านที่ยั่งยืน

หัวใจของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอยู่ที่การเปลี่ยนสถานะของมนุษย์จากปัจจัยการผลิตไปสู่การเป็นทั้งเป้าหมายและกลไกของการพัฒนาในเวลาเดียวกัน ในกระบวนการที่เน้นเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ มนุษย์มักถูกมองในฐานะทุนมนุษย์ที่ทำหน้าที่รองรับการเติบโต คุณค่าของมนุษย์จึงถูกนิยามผ่านผลิตภาพที่สร้างให้ระบบในทางตรงกันข้าม การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางวางการขยายศักยภาพและเสรีภาพของมนุษย์ไว้เป็นทั้งจุดหมายและเป็นแรงขับเคลื่อนของกระบวนการพัฒนา Sen 1999 การจัดวางเช่นนี้ไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของผลิตภาพ หากแต่กลับลำดับให้ผลิตภาพเป็นผลที่ตามมาจากการพัฒนามนุษย์ มากกว่าจะเป็นเงื่อนไขที่ต้องมาก่อน

ในเชิงระบบ การจัดวางฐานใหม่นี้มีความสำคัญ เมื่อศักยภาพมนุษย์ถูกวางในฐานะปัจจัยนำเข้าพื้นฐานแทนที่จะเป็นผลผลิตที่คาดหวัง โครงสร้างของกระบวนการพัฒนาย่อมเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง เพราะการลงทุนด้านการศึกษา สุขภาพ ความสามารถในการกระทำการ และการคุ้มครองทางสังคม กลายเป็นการสร้างฐานที่กระบวนการอื่นทั้งหมดต้องขึ้นอยู่กับ ไม่ใช่ต้นทุนที่รอการชดเชยจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ หนังสือเล่มนี้เสนอว่านี่คือความหมายที่แท้จริงของการย้ายจากการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลสู่การเปลี่ยนแปลงมนุษย์ กล่าวคือการย้ายหน่วยศูนย์กลางของการพัฒนาจากระบบเทคโนโลยีมาเป็นศักยภาพของมนุษย์

หลักการนี้ไม่ใช่เพียงข้อเสนอเชิงคุณค่า หากแต่สอดคล้องกับทิศทางเชิงนโยบายร่วมสมัย ในยุคปัญญาประดิษฐ์ องค์การพัฒนาระหว่างประเทศได้จัดกรอบให้เทคโนโลยีเป็นเรื่องของทางเลือกของมนุษย์ มิใช่ชะตากรรมที่ถูกกำหนดโดยเทคโนโลยี โดยเรียกร้องให้สร้างระบบเศรษฐกิจที่มนุษย์ทำงานร่วมกับปัญญาประดิษฐ์แทนการแข่งขัน และให้ฝังบทบาทการกระทำของมนุษย์ไว้ในทุกช่วงของวงจรเทคโนโลยี UNDP 2025 แนวทางเช่นนี้สอดคล้องกับข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้โดยตรง เพราะวางมนุษย์ไว้ในฐานะผู้เลือกและผู้กระทำ มิใช่เพียงผู้รับผลจากเทคโนโลยี

เมื่อนำกลับเข้าสู่กรอบเชิงทฤษฎี การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางจึงทำหน้าที่เป็นฐานตั้งต้นของการเปลี่ยนผ่าน เป็นองค์ประกอบแรกในตรรกะของข้อเสนอที่หนังสือเล่มนี้พัฒนาขึ้น กล่าวคือ ศักยภาพของมนุษย์คือฐานที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งระบบต้องตั้งอยู่ อย่างไรก็ตาม การมีฐานศักยภาพที่เข้มแข็งเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอจะผลักดันการเปลี่ยนแปลงสังคม จำเป็นต้องมีกลไกที่แปลงศักยภาพเหล่านั้นให้กลายเป็นความเปลี่ยนแปลงเชิงรูปธรรม การวิเคราะห์ในลำดับถัดไปจึงจะเคลื่อนไปสู่การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในฐานะกลไกที่เชื่อมศักยภาพมนุษย์เข้ากับผลลัพธ์ทางสังคม

3.4.2 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นองค์ประกอบที่สองของเหตุผลในการเปลี่ยนผ่าน และทำหน้าที่เป็นข้อต่อสำคัญที่สุดในเชิงตรรกะ เพราะเป็นกลไกที่เชื่อมฐานศักยภาพของมนุษย์เข้ากับผลลัพธ์ทางสังคม หัวข้อก่อนหน้าได้ชี้ให้เห็นว่าการมีฐานศักยภาพที่เข้มแข็งเป็นเงื่อนไขจำเป็น แต่ยังไม่เพียงพอสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมในตัวเอง หัวข้อนี้จึงมุ่งอธิบายว่ากลไกใดแปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่จับต้องได้ และเหตุใดกลไกดังกล่าวจึงต้องอยู่ในรูปของนวัตกรรมสังคม ไม่ใช่เพียงการรับเทคโนโลยีมาใช้

ข้อโต้แย้งหลักของหัวข้อนี้คือ การเปลี่ยนผ่านทางสังคมในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0 ไม่ได้เกิดจากการนำเทคโนโลยีมาใช้เพียงอย่างเดียว หากจำเป็นต้องอาศัยนวัตกรรมสังคมและการปฏิรูปเชิงสถาบันด้วย การรับเทคโนโลยีมาใช้ย่อมเปลี่ยนเครื่องมือที่ผู้คนใช้ แต่เป็นนวัตกรรมสังคมที่เปลี่ยนความสัมพันธ์ กติกา และโครงสร้างที่ผู้คนใช้ เครื่องมือเหล่านั้นภายใน หนังสือเล่มนี้เสนอว่าเฉพาะการเปลี่ยนระดับหลังนี้เท่านั้นที่น่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างแท้จริง เพราะเป็นการเปลี่ยนที่ตัวโครงสร้างมิใช่เพียงที่ตัวเครื่องมือ

ในเชิงทฤษฎี นวัตกรรมสังคมในความหมายที่หนังสือเล่มนี้ใช้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การสร้างผลิตภัณฑ์หรือบริการใหม่เพื่อแก้ปัญหาสังคม แต่หมายถึงนวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่านที่ขยายจากระดับผลิตภัณฑ์และบริการไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ กล่าวคือการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สถาบัน และบรรทัดฐานที่คอยกำกับสังคม ความแตกต่างนี้มีน้ำหนักอย่างยิ่ง เพราะนวัตกรรมสังคมที่หยุดอยู่เพียงระดับผลิตภัณฑ์อาจช่วยบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าได้ แต่ไม่แตะต้องเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ก่อให้เกิดปัญหาตั้งแต่ต้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยั่งยืนจึงต้องอาศัยนวัตกรรมสังคมที่ทะลุไปถึงระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ

ทิศทางเชิงนโยบายของไทยในช่วงหลังโควิดสะท้อนความจำเป็นนี้อย่างชัดเจน การทบทวนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศได้ให้ความสำคัญกับการสร้างสังคมที่เปิดกว้างและยืดหยุ่น การจัดความมั่นคงของมนุษย์ไว้ด้านหน้า และการปฏิรูประบบเพื่อขยายการมีส่วนร่วมควบคู่กับการลงทุนในทุนมนุษย์ NXPO 2020 ทิศทางเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงการรับเทคโนโลยี แต่เป็นการออกแบบเงื่อนไขทางสถาบันที่เปิดทางให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของหนังสือเล่มนี้ที่มองว่า นวัตกรรมสังคมและการปฏิรูปเชิงสถาบันเป็นกลไกที่ขาดไม่ได้ของการเปลี่ยนผ่าน

เมื่อผูกกลับสู่กรอบเชิงทฤษฎี การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นกลไกที่แปลงฐานศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นผลลัพธ์ทางสังคม เป็นองค์ประกอบที่สองในตรรกะ

ของข้อเสนอที่หนังสือเล่มนี้พัฒนาขึ้น หากขาดกลไกนี้ ศักยภาพมนุษย์ที่สั่งสมไว้อยู่ไม่ถูกแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง และหากขาดฐานศักยภาพ กลไกนวัตกรรมสังคมก็ย่อมไร้พลังขับเคลื่อน ทั้งสององค์ประกอบจึงทำงานเสริมกันในลักษณะที่ฐานและกลไกไม่อาจแยกออกจากกันได้ อย่างไรก็ตาม กลไกที่ทำงานย่อมต้องนำไปสู่ผลลัพธ์ และผลลัพธ์ที่แท้จริงของการเปลี่ยนผ่านต้องเป็นผลลัพธ์ที่ยั่งยืนและหล่อเลี้ยงตัวเองได้ การวิเคราะห์ในลำดับถัดไปจึงจะหันไปพิจารณาอนาคตของการพัฒนาในฐานะผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพของมนุษย์

ในกรอบ HCST “นวัตกรรมสังคม” ไม่ได้หมายถึงแค่มีโครงการใดๆ หรือแอปใหม่ๆ เพิ่มขึ้น แต่คือเครื่องยนต์กลางที่เอาศักยภาพของคนไปหมุนให้กลายเป็นผลลัพธ์ทางสังคมจริงๆ เช่น การลดความเหลื่อมล้ำ การเข้าถึงบริการ หรือการเปลี่ยนกติกาสังคมให้เป็นธรรมมากขึ้น แนวคิดนี้ต่อยอดจากงานของ Mulgan และ Murray ที่มองนวัตกรรมสังคมว่าเป็นวิธีใหม่ๆ ในการแก้ปัญหาสังคมที่ทำงานในระดับ “โครงสร้าง” ไม่ใช่แค่ผลิตภัณฑ์หรือบริการเฉพาะกิจ

ภาพที่ 3- 11 นวัตกรรมสังคมในฐานะเครื่องยนต์แปลงค่า HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก Mulgan (2006), Murray et al. (2010)

ภาพที่ 3-11 จึงเสนอให้นวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็น “เครื่องยนต์แปลงค่า HCST” เชื่อมสามช่วงสำคัญเข้าด้วยกัน ได้แก่ จากปัจจัยนำเข้า (ศักยภาพมนุษย์ เทคโนโลยี ทรัพยากร), กระบวนการ (รูปแบบนวัตกรรมสังคม การออกแบบสถาบัน กติกาใหม่), ผลลัพธ์ทางสังคมที่ยั่งยืน เมื่อเครื่องยนต์นี้ทำงาน ศักยภาพมนุษย์ (HC) จะไม่ค้างอยู่ในระดับ “ความสามารถที่ยังไม่ถูกใช้” แต่ถูกแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (SS) ที่จับต้องได้ ซึ่งเป็นหัวใจของข้อเสนอ P2 ในทฤษฎี HCST และคือชิ้นส่วนที่ขาดหายไปในระบบทศนิยมไทยแลนด์ 4.0 ที่เน้นเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมแต่ยังขาดกลไกแปลงศักยภาพมนุษย์ให้เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ

3.4.3 อนาคตของการพัฒนา

อนาคตของการพัฒนาเป็นองค์ประกอบที่สามและทำหน้าที่ปิดวงจรของเหตุผลในการเปลี่ยนผ่าน เพราะเป็นทั้งผลลัพธ์ของกระบวนการและเป็นจุดเริ่มต้นใหม่ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน หัวข้อก่อนหน้านี้ได้วางศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน และวางนวัตกรรมสังคมเป็นกลไก หัวข้อนี้จึงมุ่งอธิบายว่าผลลัพธ์ที่แท้จริงของการเปลี่ยนผ่านควรมีลักษณะอย่างไร และเพราะเหตุใดผลลัพธ์นั้นจึงจำเป็นต้องยั่งยืนในความหมายที่สามารถหล่อเลี้ยงตัวเองได้ มิใช่เป็นเพียงความสำเร็จชั่วคราว

ข้อโต้แย้งหลักของหัวข้อนี้คือ อนาคตของการพัฒนาไทยในยุคปัญญาประดิษฐ์ จำเป็นต้องอาศัยยุทธศาสตร์เชิงบูรณาการที่เชื่อมการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเข้ากับการพัฒนามนุษย์และธรรมาภิบาลที่ครอบคลุม ไม่ใช่การเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง การวิเคราะห์ก่อนหน้านี้ได้แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีเพียงลำพังนำไปสู่ผลลัพธ์ที่เปราะบางและถดถอยได้ง่าย ผลลัพธ์ที่ยั่งยืนจึงต้องเป็นผลลัพธ์ที่การพัฒนาคน นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนทำงานประสานกันเป็นระบบ ภายใต้บริบทดิจิทัลที่ถูกกำกับอย่างเหมาะสม

ในระดับทฤษฎี ลักษณะเด่นที่สุดของผลลัพธ์ที่ยั่งยืนคือความสามารถในการหล่อเลี้ยงตัวเอง ผลลัพธ์ที่ยั่งยืนไม่ใช่จุดหมายปลายทางที่หยุดนิ่ง หากแต่เป็นสถานะที่

ผลได้จากการพัฒนาย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพของมนุษย์อีกครั้ง เกิดเป็นวงจรการเสริมแรงที่ดำเนินต่อไปได้ด้วยตัวเอง นี่คือการแตกต่างสำคัญเมื่อเทียบกับกระบวนทัศน์เดิม ในกระบวนทัศน์ที่เน้นเทคโนโลยี ความก้าวหน้าต้องพึ่งแรงหนุนจากภายนอกอย่างต่อเนื่อง เมื่อแรงหนุนอ่อนลง ความก้าวหน้าก็ลดถอย ดังที่เห็นได้จากรูปแบบการถดถอยของดัชนีการพัฒนามนุษย์ที่กล่าวถึงแล้ว ในทางกลับกัน ผลลัพธ์ที่หล่อเลี้ยงตัวเองได้ย่อมมีเสถียรภาพมากกว่า เพราะไม่ได้พึ่งพาแรงขับเคลื่อนเพียงอย่างเดียว

หลักการนี้สอดคล้องกับทิศทางเชิงนโยบายที่ผลักดันให้การพัฒนาเคลื่อนพ้นจากการพึ่งตัวชี้วัดผลิตภัณฑ์มวลรวมเป็นหลัก ไปสู่การให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต ความอยู่ดีมีสุข และความยั่งยืนในหลายมิติควบคู่กัน NXPO 2020 UNDP 2025 การเคลื่อนพ้นจากการวัดด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธเศรษฐกิจ หากแต่เป็นการยอมรับว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องวัดจากการขยายศักยภาพของมนุษย์และความเข้มแข็งของสังคม ซึ่งเป็นตัวชี้วัดที่สะท้อนความสามารถในการหล่อเลี้ยงตัวเองของระบบได้ชัดเจนกว่าตัวเลขการเติบโตเพียงอย่างเดียว

เมื่อนำกลับเข้าสู่กรอบเชิงทฤษฎี อนาคตของการพัฒนาจึงทำหน้าที่เป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพของมนุษย์ เป็นองค์ประกอบที่สามซึ่งปิดวงจรของข้อเสนอที่หนังสือเล่มนี้พัฒนาขึ้น เมื่อประกอบเหตุผลทั้งสามส่วนเข้าด้วยกัน โครงของการเปลี่ยนผ่านจึงปรากฏชัด ศักยภาพมนุษย์ทำหน้าที่เป็นฐานนวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นกลไก และความยั่งยืนทำหน้าที่เป็นผลลัพธ์ที่ย้อนเสริมฐาน โดยมีการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเป็นบริบทที่โอบล้อมทั้งระบบ และมีเงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล ทิศทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบันเป็นตัวกำหนดทิศทาง โครงเหตุผลนี้คือพื้นฐานที่บ่งชี้ว่าด้วยกลไกการพัฒนาจะขยายต่อไปในรายละเอียด และเป็นสิ่งที่การสังเคราะห์ของบทนี้จะรวบรวมและประมวลในส่วนถัดไป

3.5 จากข้อจำกัดสู่ทางออก

ส่วนนี้ทำหน้าที่รวบรวมข้อวิเคราะห์ทั้งหมดของบทให้เป็นภาพเดียว เพื่อกลั่นเป็นเหตุผลที่จะส่งต่อไปสู่การออกแบบกลไกและการพัฒนาทฤษฎีในบทถัดไป การเรียบเรียงดำเนินไปสามช่วงต่อเนื่องกัน เริ่มจากการจัดวางข้อจำกัดที่ค้นพบให้อยู่ในกรอบเชิงระบบ จากนั้นสำรวจโอกาสที่ดำรงอยู่เคียงข้างข้อจำกัดเหล่านั้น และปิดท้ายด้วยการวางแผนเชื่อมไปสู่การอธิบายเรื่องกลไกการพัฒนา

แกนกลางของข้อค้นพบในบทนี้สรุปได้สั้นๆ ว่า การพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไม่สามารถแปลงบริบทดิจิทัลให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์ได้ ไม่ใช่เพราะความอ่อนแอของเทคโนโลยี แต่เพราะปราศจากกลไกการแปลงค่าและเงื่อนไขกำกับที่เหมาะสม ความเข้าใจเช่นนี้ไม่ได้พาเราไปสู่การปฏิเสธเทคโนโลยี หากแต่พาไปสู่การจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับมนุษย์เสียใหม่ การสังเคราะห์ในส่วนนี้จึงมุ่งให้เห็นทั้งด้านข้อจำกัดและด้านศักยภาพในกรอบเดียวกัน เพื่อให้ข้อเสนอเรื่องการเปลี่ยนผ่านตั้งอยู่บนความเข้าใจที่รับรู้อุปสรรคและโอกาสไปพร้อมกัน

3.5.1 วงจรถ่วงดุลของการพัฒนา

การประมวลข้อจำกัดในระดับนี้ต่างจากการจำแนกข้อจำกัดที่ละรายการ เพราะเน้นให้เห็นว่าข้อจำกัดเหล่านั้นร่วมกันทำงานอย่างไรในฐานะส่วนหนึ่งของระบบ ไม่ใช่เพียงการทบทวนความหมายของแต่ละข้อ หัวข้อนี้จึงมองข้อจำกัดทั้งสามในฐานะแรงถ่วงที่คอยต้านการหมุนของวงจรการเปลี่ยนผ่าน

ข้อจำกัดหลักสามประการที่บทนี้เน้นย้ำ ได้แก่ อคติเชิงเศรษฐกิจที่ทำให้ผลได้จากการพัฒนากระจุกตัว ช่องว่างดิจิทัลที่จำกัดการเข้าถึงโครงสร้างของโอกาส และช่องว่างของทุนมนุษย์ที่ทำให้กระบวนการแปลงค่าไม่เกิดขึ้นจริง เมื่อมองผ่านกรอบเชิงระบบ ข้อจำกัดทั้งสามไม่ใช่อุปสรรคที่หยุดนิ่ง หากทำหน้าที่เสมือนวงจรถ่วงดุลที่ออกแรงต้านการเคลื่อนของวงจรการเปลี่ยนผ่านอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือยิ่งระบบพยายาม

เดินหน้าโดยไม่จัดการวงจรถ่วงดุลเหล่านี้ แรงต้านก็ยิ่งทำงานเพื่อดึงให้ระบบกลับไปสู่สภาพเดิม

ลักษณะที่โดดเด่นที่สุดของข้อจำกัดทั้งสามคือการเสริมแรงซึ่งกันและกัน อคติเชิงเศรษฐกิจกดทับฐานทรัพยากรของประชากรส่วนใหญ่ ทำให้ความสามารถในการสะสมทักษะดิจิทัลและทุนมนุษย์ถูกจำกัด ในทางกลับกัน ช่องว่างของทุนมนุษย์ก็ทำให้กลุ่มเดียวกันเสียเปรียบในการเข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจ และช่องว่างดิจิทัลก็เข้ามาตอกย้ำทั้งสองด้าน วงจรเสริมแรงเชิงลบเช่นนี้ทำให้ความเสียเปรียบสะสมและสืบทอดข้ามรุ่น ดังที่หลักฐานด้านการส่งต่อความเหลื่อมล้ำได้ชี้ให้เห็น ผลลัพธ์คือระบบมีแนวโน้มค้างอยู่ในสมดุลระดับต่ำ ที่ความก้าวหน้าเกิดขึ้นได้แต่ไม่ยั่งยืนและถอยกลับได้ง่าย

ภายในกรอบข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ ข้อจำกัดทั้งสามจึงถูกมองในฐานะเงื่อนไขขอบเขตที่กำหนดว่า การเปลี่ยนผ่านจะเกิดขึ้นได้มากน้อยเพียงใด การระบุว่าข้อจำกัดเหล่านี้ทำงานในรูปของวงจรถ่วงดุลมีนัยเชิงยุทธศาสตร์ชัดเจน นั่นคือการเปลี่ยนผ่านที่ยั่งยืนไม่อาจเกิดได้จากการเพิ่มปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีเพียงด้านเดียว หากจำเป็นต้องคลายแรงต้านของวงจรถ่วงดุลเหล่านี้ผ่านเงื่อนไขกำกับ โดยเฉพาะธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน ที่จะช่วยให้แรงถ่วงอ่อนกำลังลงและเปิดพื้นที่ให้วงจรเสริมแรงเชิงบวกทำงาน

ข้อจำกัดทั้งสามชุดในกรอบไทยแลนด์ 4.0 คือ อคติเชิงเศรษฐกิจ ช่องว่างดิจิทัล และช่องว่างทุนมนุษย์ ไม่ได้เกิดแยกกันคนละเรื่อง แต่เชื่อมต่อกันเป็น “วงจรถ่วงดุล” ที่คอยดึงระบบพัฒนากลับลงเสมอ เหมือนลูบที่ยิ่งเดินก็ยิ่งกลับมาที่จุดเดิม อคติเชิงเศรษฐกิจทำให้ทรัพยากรและโอกาสพื้นฐานกระจุกตัวอยู่กับกลุ่มเล็กๆ ส่งผลให้คนส่วนใหญ่ไม่มีฐานทุนเพียงพอที่จะก้าวข้ามทั้งช่องว่างดิจิทัล (ด้านการเข้าถึงและทักษะ) และช่องว่างทุนมนุษย์ (ด้านทักษะพื้นฐานและทักษะดิจิทัล)

ภาพที่ 3- 12 วงจรถ่วงดุลของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี

ที่มา: สังเคราะห์จาก World Bank (2025), UNDP (2025), OECD (2025)

ภาพที่ 3-12 แสดงถึงวงจรถ่วงดุลของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี: การเสริมแรงระหว่างอคติเชิงเศรษฐกิจ ช่องว่างดิจิทัล และช่องว่างทุนมนุษย์ ซึ่งอธิบายว่า หากยังจัดการที่ละเรื่องแบบ “นโยบายแยกส่วน” เช่น ลงทุนเทคโนโลยีโดยไม่แตะโครงสร้างเศรษฐกิจ หรือปฏิรูปการศึกษาโดยไม่แตะช่องว่างดิจิทัล วงจรถ่วงดุลนี้ก็จะยังทำงานและดึงผลลัพธ์การพัฒนากลับไปที่เดิม จากมุมมอง HCST การแทรกแซงต้องทำพร้อมกันทั้งสามมิติในฐานระบบเดียวกัน คือ ลดอคติเชิงเศรษฐกิจ ปิดช่องว่างดิจิทัล และอุดช่องว่างทุนมนุษย์ เพื่อปลดล๊อควงจรถ่วงดุลและเปิดทางให้ ศักยภาพมนุษย์กลายเป็นแรงขับเคลื่อนหลักของการพัฒนา

กระนั้น การมองเห็นแต่เพียงข้อจำกัดย่อมทำให้ภาพรวมเอนเอียง เพราะในบริบทเดียวกับที่วงจรถ่วงดุลเหล่านี้ดำรงอยู่ ยังมีโอกาสและเงื่อนไขอื่นที่ดำรงอยู่ควบคู่กัน การออกแบบการเปลี่ยนผ่านให้เป็นจริงได้จึงต้องยืนอยู่บนการรับรู้ทั้งสองด้านพร้อมกัน การวิเคราะห์ในส่วนถัดไปจึงจะหันไปสำรวจและประมวลโอกาสที่มีอยู่ในบริบทไทย เพื่อวางกรอบมองที่สมดุลระหว่างอุปสรรคและศักยภาพ อันจะเป็นฐานของการออกแบบเส้นทางการเปลี่ยนผ่านที่สอดคล้องกับความเป็นจริง

3.5.2 โอกาส

การประมวลโอกาสในระดับนี้ไม่ได้มองโลกในแง่ดีเพื่อถ่วงดุลข้อจำกัด แต่เป็นการระบุเงื่อนไขเอื้อที่มีอยู่จริงในบริบทไทย ซึ่งมีศักยภาพจะเปลี่ยนวงจรถ่วงดุลให้กลายเป็นวงจรเสริมแรง หัวข้อนี้จึงพิจารณาโอกาสหลักที่พบกันคั่นพบ ในฐานะเงื่อนไขเอื้อที่ทำให้การเปลี่ยนผ่านสามารถเกิดขึ้นได้จริงในบริบทเฉพาะของไทย

โอกาสสำคัญสามประการดำรงอยู่คู่ขนานกับข้อจำกัดที่ได้วิเคราะห์ไว้ ประการแรกคือโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลที่แข็งแกร่งที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาค ไม่ว่าจะเป็นระบบพร้อมเพย์ ระบบยืนยันตัวตนดิจิทัล หรือการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ที่เกือบทั่วถึง ซึ่งเป็นฐานที่หากออกแบบให้ครอบคลุมก็จะช่วยลดช่องว่างดิจิทัลได้ World Bank 2025 ประการที่สองคือภูมิปัญญาการพัฒนาแบบพอเพียง ที่วางคุณค่าของความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันไว้เป็นฐาน เป็นกรอบคุณค่าที่เน้นมนุษย์และความยั่งยืน มากกว่าการเติบโตเชิงปริมาณ จึงสอดคล้องกับการวางมนุษย์เป็นศูนย์กลางโดยเนื้อแท้ ประการที่สามคือแรงเหวี่ยงของการปฏิรูปสถาบันในช่วงหลังโควิด ซึ่งเปิดพื้นที่ให้กับนโยบายที่ให้ความมั่นคงของมนุษย์มาก่อน ส่งเสริมสังคมที่เปิดกว้างและยืดหยุ่น และเร่งการลงทุนในทุนมนุษย์ NXPO 2020

เพื่อให้เห็นชัดว่าโอกาสเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่โดดเดี่ยวจากข้อจำกัด แต่จับคู่กันบนแกนโครงสร้างเดียวกัน และเพื่อชี้ให้เห็นว่าเงื่อนไขใดเป็นตัวตัดสินว่าแกนหนึ่งจะโน้มไปทางข้อจำกัดหรือโอกาส ผู้เขียนจึงสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อจำกัดและโอกาสไว้ในตารางที่ 3 โดยเชิญให้ผู้อ่านสังเกตว่าในแต่ละแกน ข้อจำกัดและโอกาสเป็นด้านตรงข้ามของเงื่อนไขเดียวกัน และเงื่อนไขกำกับในคอลัมน์สุดท้ายคือปัจจัยที่กำหนดว่าแกนนั้นจะเอนเอียงไปทางข้อจำกัดหรือเปิดออกสู่อโอกาส

ตารางที่ 8-2 การจับคู่ข้อจำกัดกับโอกาสบนแกนโครงสร้างเดียวกัน และเงื่อนไขกำกับที่กำหนดทิศทาง

แกน โครงสร้าง	ข้อจำกัด (วงจรถ่วงดุล)	โอกาส (เงื่อนไขเอื้อ)	เงื่อนไขกำกับ ที่กำหนด ทิศทาง
การกระจาย และฐาน ทรัพยากร	อคติเชิงเศรษฐกิจ ผลได้กระจุกตัว	ภูมิปัญญาการพัฒนาแบบ พอเพียงในฐานฐานคุณค่าที่เน้นมนุษย์	ศักยภาพเชิง สถาบัน
การเข้าถึง บริบทดิจิทัล	ช่องว่างดิจิทัล กัน คนบางกลุ่มออก	โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลที่ แข็งแกร่งที่สุดในภูมิภาค	ธรรมาภิบาล ดิจิทัล
การก่อรูป ศักยภาพและ การปฏิรูป	ช่องว่างของทุน มนุษย์ ฐาน ศักยภาพอ่อนแอ	แรงเหวี่ยงการปฏิรูป สถาบันหลังโควิด	ทุนทางสังคม

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียนจาก World Bank (2025), UNDP (2025) และ NXPO (2020)

ตารางที่ 3-2 เผยรูปแบบที่มีนัยสำคัญในเชิงทฤษฎี ในแต่ละแกนโครงสร้าง ข้อจำกัดและโอกาสไม่ได้เป็นสิ่งตรงข้ามที่แยกขาดจากกัน หากเป็นสองสถานะที่เป็นไปได้ของเงื่อนไขเดียวกัน แกนเดียวกันที่ปรากฏในรูปของอคติเชิงเศรษฐกิจก็คือ แกนที่ภูมิปัญญาการพัฒนาแบบพอเพียงสามารถเข้ามาปรับทิศทางได้ แกนเดียวกันที่แสดงตัวเป็นช่องว่างดิจิทัลก็คือแกนที่โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลอันแข็งแกร่งสามารถถูกใช้เพื่อปิดช่องว่างนั้นได้ รูปแบบเช่นนี้บ่งชี้ว่าบริบทไทยมิได้ขาดแคลนเงื่อนไขเอื้อ หากแต่ยังขาดกลไกที่จะทำให้เงื่อนไขเอื้อเหล่านั้นทำงานอย่างเต็มศักยภาพ

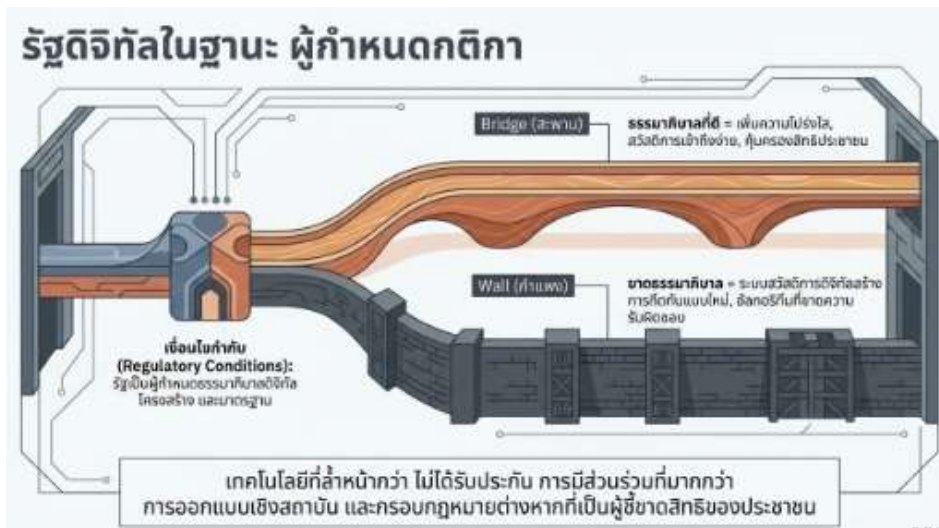
เมื่อเชื่อมเข้ากับกรอบเชิงระบบ รูปแบบดังกล่าวสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง วงจรถ่วงดุลกับวงจรเสริมแรงอย่างตรงไปตรงมา ข้อจำกัดในคอลัมน์ที่สองคือภาพของ วงจรถ่วงดุลที่ดึงระบบให้ค้างอยู่ในสมดุลระดับต่ำ ขณะที่โอกาสในคอลัมน์ที่สามคือ ศักยภาพของวงจรเสริมแรงที่ยังไม่ได้รับการกระตุ้น สิ่งที่น่าสนใจว่าแกนหนึ่งจะโน้มไปทางถ่วงดุลหรือเสริมแรงคือเงื่อนไขกำกับในคอลัมน์สุดท้าย ซึ่งสอดคล้องกับเงื่อนไข

กำกับที่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ระบุไว้ ได้แก่ ธรรมชาติดิจิทัล ทิศทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน เงื่อนไขกำกับจึงไม่ใช่เพียงองค์ประกอบประกอบเสริมแต่เป็นบานพับที่กำหนดทิศทางของทั้งระบบ

นัยเชิงยุทธศาสตร์ของการสังเคราะห์นี้มีความสำคัญต่อการวางทฤษฎีในส่วนถัดไป การที่ข้อจำกัดและโอกาสจับคู่กันบนแกนเดียวกัน หมายความว่า การเปลี่ยนผ่านไม่ได้ต้องเริ่มจากศูนย์หรือสร้างเงื่อนไขเอื้อขึ้นมาใหม่ทั้งหมด หากแต่ต้องอาศัยการกระตุ้นและจัดการเงื่อนไขที่มีอยู่แล้วผ่านการปรับเงื่อนไขกำกับ นี่เองคือเหตุผลที่การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางสามารถเป็นไปได้จริงในบริบทไทย มิใช่เพียงข้อเสนอเชิงอุดมคติ เมื่อข้อจำกัดและโอกาสถูกประมวลให้เห็นในภาพเดียวเช่นนี้แล้ว ขั้นตอนต่อไปจึงเป็นการวางสะพานจากการวินิจฉัยบริบทไปสู่การอธิบายกลไกการพัฒนาที่จะทำให้การเปลี่ยนผ่านเกิดขึ้นได้จริง

ในบริบทเดียวกับที่ “วงจรถ่วงดุล” ทำงานอยู่ ก็มีโอกาสเชิงโครงสร้างสามชุดที่พร้อมจะกลายเป็นพลังขับเคลื่อน หากมีกลไกแบบ HCST เข้าไปเชื่อมต่อ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลที่แข็งแกร่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประชากรรุ่นใหม่ที่ตื่นตัวและพร้อมเรียนรู้ และชุมชนนวัตกรรมที่เริ่มเติบโตในหลายพื้นที่ของประเทศ รายงานจาก World Bank, NXPO และ UNDP ชี้ว่า ถ้าออกแบบ “เงื่อนไขกำกับ” ให้ดี โครงสร้างเหล่านี้สามารถถูกใช้ทั้งเพื่อบรรเทาข้อจำกัดเดิม และเพื่อสร้างวงจรเสริมแรงใหม่ที่ทำให้ศักยภาพมนุษย์เชื่อมกับเทคโนโลยีได้อย่างทั่วถึงมากขึ้น

ภาพที่ 3- 13 โอกาสเชิงโครงสร้างสามประการที่รอกกลไก HCST ในบริบทดิจิทัลของประเทศไทย

ที่มา: สังเคราะห์จากWorld Bank (2025), NXPO (2020), UNDP (2025)

ภาพที่ 3-13 แสดงให้เห็นว่า โอกาสและข้อจำกัดจริงๆ แล้วตั้งอยู่บนแกน โครงสร้างเดียวกัน ต่างกันที่ว่าเราจะออกแบบกติกาให้เทคโนโลยีและรัฐดิจิทัลทำ หน้าที่เป็น “สะพาน” ที่เชื่อมคนเข้ากับโอกาส หรือเป็น “กำแพง” ที่ขยายความ เหลือมล้ำ จากมุมมอง HCST กุญแจสำคัญคือการออกแบบเงื่อนไขกำกับที่ทำให้วงจร ถ่วงดุล (ที่เคยดึงระบบให้ถอยหลัง) ค่อยๆ กลายเป็นวงจรเสริมแรงของการพัฒนา ศักยภาพมนุษย์ในยุคดิจิทัล

3.5.3 จากการวินิจฉัยบริบทสู่กลไกการพัฒนา

บทเชื่อนี้ทำหน้าที่รวบรวมสาระสำคัญของทั้งบทและวางสะพานไปสู่การ วิเคราะห์ในขั้นถัดไป การวินิจฉัยบริบทที่ดำเนินมาตลอดทั้งบทได้ตอบแล้วว่าทำไมการ พัฒนาจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนผ่าน สิ่งที่เหลืออยู่คือการพิจารณาว่าการเปลี่ยนผ่านนั้นจะ เกิดขึ้นได้อย่างไร ผ่านกลไกที่จับต้องได้

ข้อค้นพบของบทนี้ได้วางฐานสำคัญไว้สามระดับ ในระดับการวินิจฉัย บทนี้ชี้ ว่าการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีล้มเหลวในการแปลงบริบทดิจิทัลให้เป็นการ

พัฒนามนุษย์ เพราะขาดกลไกการแปลงค่าและวงจรป้อนกลับ ไม่ใช่เพราะเทคโนโลยีไร้ประสิทธิภาพ ในระดับการจัดวาง บทนี้ได้ขยับการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลไปอยู่ในฐานะบริบทที่มีสองด้าน ซึ่งทิศทางขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับ และในระดับการสังเคราะห์ บทนี้แสดงให้เห็นว่าข้อจำกัดและโอกาสในบริบทไทยผูกกันอยู่บนแกนโครงสร้างเดียวกัน โดยมีเงื่อนไขกำกับทำหน้าที่เป็นบานพับที่ตัดสินทิศทาง

เมื่อนำมาประกอบกับข้อเสนอเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ บทนี้จึงได้วางเหตุผลของการเปลี่ยนผ่านไว้อย่างครบวงจร กล่าวคือ ศักยภาพมนุษย์ทำหน้าที่เป็นฐานนวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นกลไก และความยั่งยืนทำหน้าที่เป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน โดยมีบริบทดิจิทัลโอบล้อมทั้งระบบและมีเงื่อนไขกำกับเป็นตัวชี้ทิศทาง อย่างไรก็ตาม เหตุผลของการเปลี่ยนผ่านในระดับนี้ยังคงอยู่ในรูปของตรรกะเชิงหลักการ สิ่งที่ต้องพัฒนาต่อไปคือการแยกวิเคราะห์กลไกแต่ละองค์ประกอบอย่างละเอียด ว่าองค์ประกอบเหล่านั้นทำงานอย่างไร ผ่านกระบวนการใด และภายใต้เงื่อนไขแบบไหน

ด้วยเหตุนี้ การวิเคราะห์ในบทถัดไปจึงจะเคลื่อนจากการวินิจฉัยบริบทไปสู่การอธิบายกลไกการพัฒนา โดยเริ่มจากองค์ประกอบที่เป็นฐานของทั้งระบบ นั่นคือ การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ คำถามที่นำการวิเคราะห์ลำดับต่อไปคือ กลไกใดที่สามารถแปลงบริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ให้กลายเป็นการขยายศักยภาพมนุษย์ได้จริง การตอบคำถามนี้คือการขยับศักยภาพมนุษย์จากหลักการเชิงปทัสฐานให้กลายเป็นกลไกที่สามารถวิเคราะห์และออกแบบได้ เป็นก้าวแรกของการแปลงเหตุผลของการเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็นทฤษฎีที่ปฏิบัติได้

การวินิจฉัยบริบทตลอดทั้งบทนี้ชี้ทิศทางเดียวกันอย่างชัดเจนว่า เราจำเป็นต้องออกแบบกลไกที่ทำงานกับศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนไปพร้อมกันอย่างเชื่อมโยง ไม่ใช่แยกเป็นนโยบายคนละชุดที่เดินคนละทาง

ตารางวินิจฉัยกระบวนการพัฒนา		
	Tech-Centered (กระบวนการเดิม)	Human-Centered (กระบวนการใหม่)
ฐานตั้งต้น	โครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยี และ อุตสาหกรรมเป้าหมาย	ศักยภาพมนุษย์ เสรีภาพ และความสามารถในการกระทำ
สถานะของมนุษย์	กลุ่มมนุษย์ เพื่อรองรับระบบเศรษฐกิจ	ผู้สร้างสรรค์และเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา
กลไกขับเคลื่อน	การดึงดูดเทคโนโลยี และ กลไกตลาด	นวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่าน และ การปฏิรูปสถาบัน
วงจรของระบบ	เส้นตรง เปราะบาง ไม่มีวงจรป้อนกลับ	วงจรเสริมแรง หล่อเลี้ยงตัวเองได้ ยั่งยืน

ภาพที่ 3- 14 วินิจฉัยบริบทสู่กลไกการพัฒนา: เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนผ่าน HCST

ที่มา: สังเคราะห์จากสังเคราะห์โดยผู้เขียนจาก World Bank (2025), UNDP (2025)

ภาพที่ 3-14 ทำหน้าที่เป็น “สะพาน” เชื่อมจากการอ่านบริบทไปสู่การออกแบบกลไก HCST โดยสังเคราะห์เชื่อมโยงกับหลักๆ จากรายงานของ World Bank และ UNDP ที่จะใช้เป็นฐานในการออกแบบทฤษฎีเชิงกลไกในบทถัดไป กล่าวอีกแบบ บทที่ 3 ทำหน้าที่วางฐานการวินิจฉัยอย่างเป็นระบบ เพื่อเปลี่ยนบริบทที่เคยเป็นข้อจำกัด ให้กลายเป็นจุดตั้งต้นของกลไก HCST ในฐานะข้อเสนอเชิงทางออกของหนังสือเล่มนี้

กล่าวโดยสรุป บทนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านจากการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางไม่ใช่เพียงทางเลือกเชิงอุดมคติ หากเป็นความจำเป็นเชิงโครงสร้างที่มีเงื่อนไขเอื้อรองรับในบริบทไทย การพัฒนาที่ให้เทคโนโลยีเป็นตัวขับเคลื่อนแต่เพียงลำพังได้แสดงข้อจำกัดของตนเองอย่างชัดเจน ขณะเดียวกัน เงื่อนไขสำหรับการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางก็ดำรงอยู่และรอการกระตุ้น การอธิบายกลไกที่จะทำให้การกระตุ้นนั้นเกิดขึ้นจริงจึงกลายเป็นภารกิจหลักของการพัฒนาข้อเสนอเชิงทฤษฎีในลำดับถัดไป

3.6 สารสำคัญของบทนี้

บทนี้ตอบคำถามว่าเหตุใดการพัฒนาของไทยจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนผ่านจากการขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไปสู่การมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยใช้ประสบการณ์ของกระบวนการพัฒนาไทยแลนด์ 4.0 เป็นกรณีวิเคราะห์ ข้อค้นพบหลักคือ ความล้มเหลวของการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีมิได้เกิดจากความอ่อนแอของเทคโนโลยี เพราะประเทศไทยประสบความสำเร็จในการวางโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลในระดับแนวหน้าของภูมิภาค หากแต่เกิดจากสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุที่สันนิษฐานว่าเทคโนโลยีจะถูกแปรเป็นการพัฒนามนุษย์โดยอัตโนมัติ ขณะที่กลไกการแปลงค่าและวงจรป้อนกลับที่จำเป็นกลับขาดหาย

การวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่ากระบวนการแปลงปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีให้เป็นการพัฒนามนุษย์ถูกสกัดกั้นอยู่สามจุด คืออคติเชิงเศรษฐกิจที่ขึ้นการกระจาย ช่องว่างดิจิทัลที่ขึ้นการเข้าถึง และช่องว่างของทุนมนุษย์ที่ขึ้นการก่อรูปศักยภาพ จุดสกัดทั้งสามทำงานเป็นวงจรถ่วงดุลที่เสริมแรงเชิงลบซึ่งกันและกัน จนระบบมีแนวโน้มติดอยู่ในสภาวะสมดุลระดับต่ำ จากข้อค้นพบนี้ บทได้จัดวางการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลเสียใหม่ในฐานะบริบทที่มีสองด้าน โดยเศรษฐกิจดิจิทัล สังคมดิจิทัล และรัฐดิจิทัล ล้วนทำหน้าที่เป็นโครงสร้างของโอกาสที่ทิศทางถูกกำหนดโดยเงื่อนไขกำกับ มากกว่าจะถูกกำหนดโดยตัวเทคโนโลยีเอง

ในเชิงการสร้างทฤษฎี บทนี้ได้วางเหตุผลของการเปลี่ยนผ่านครบทั้งสามองค์ประกอบ คือศักยภาพมนุษย์ในฐานะฐาน นวัตกรรมสังคมในฐานะกลไก และความยั่งยืนที่หล่อเลี้ยงตัวเองในฐานะผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน ภายใต้เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และศักยภาพเชิงสถาบัน ข้อเสนอที่สำคัญที่สุดของบทคือ บริบทไทยมิได้ขาดแคลนเงื่อนไขเอื้อสำหรับการเปลี่ยนผ่าน หากแต่ขาดกลไกที่จะกระตุ้นให้เงื่อนไขเอื้อที่มีอยู่ทำงานอย่างเต็มที่ การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางจึงเป็นทั้งความจำเป็นเชิงโครงสร้างและความเป็นไปได้เชิงนโยบาย มิใช่

เพียงทางเลือกเชิงอุดมคติ และทำหน้าที่เป็นฐานให้การวิเคราะห์กลไกในบทถัดไป ขยายต่อ

บทเรียนจากประสบการณ์ไทยแลนด์ 4.0 ชี้ชัดว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่สามารถเดินด้วย “เทคโนโลยีล้วนๆ” โดยทิ้งมนุษย์ไว้ข้างหลังได้ แต่ต้องบูรณาการ ศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) นวัตกรรมสังคม (Social Innovation) และ สังคมยั่งยืน (Sustainable Society) ภายใต้เงื่อนไขกำกับที่ออกแบบอย่างรอบคอบ

ภาพที่ 3- 15 สาระสำคัญของบทที่ 3: จากข้อจำกัดของไทยแลนด์ 4.0 สู่ฐานรากของทฤษฎี HCST

ที่มา: สังเคราะห์จากสังเคราะห์โดยผู้เขียนจาก UNDP (2024), UNDP (2025), World Bank (2025), Statbase (2025)

ภาพที่ 3-15 สรุปสาระสำคัญของบทที่ 3 โดยแสดงให้เห็นว่า ข้อจำกัดของไทยแลนด์ 4.0 ไม่ได้เกิดจากการขาดเทคโนโลยี แต่เกิดจากการไม่มีกรอบทฤษฎีและกลไกที่เชื่อมเทคโนโลยีเข้ากับการพัฒนามนุษย์และสังคมอย่างเป็นระบบ ตามข้อมูลที่สังเคราะห์จากเอกสารของรัฐบาลไทย UNDP และ World Bank บทนี้จึงทำหน้าที่วางฐานเหตุผลเชิงประจักษ์รองรับทฤษฎี HCST และเปิดทางให้บทถัดไปอธิบายอย่างเป็นระบบว่า HC, SI และ SS จะทำงานร่วมกันอย่างไรเพื่อสร้างการเปลี่ยนผ่านสังคม “หลังไทยแลนด์ 4.0” ที่มนุษย์กลับมาเป็นศูนย์กลางการพัฒนา

3.6.1 ตารางสังเคราะห์ปิดบท

เพื่อรวบรวมข้อโต้แย้ง หลักฐาน และการเชื่อมโยงทางทฤษฎีของแต่ละส่วนให้เห็นในภาพเดียว ตารางที่ 3-3 ทำหน้าที่สังเคราะห์สาระสำคัญของบททั้งหมด โดยแสดงให้เห็นชัดว่าทุกช่วงของการวิเคราะห์ในบทนี้เชื่อมกลับเข้าสู่ข้อเสนอ HCST อย่างเป็นระบบ

ตารางที่ 8-3 สังเคราะห์ข้อโต้แย้ง หลักฐาน และการเชื่อมโยงทฤษฎี HCST ของบท

ส่วน	ข้อโต้แย้งหลัก	หลักฐานและแหล่งหลัก	การเชื่อมโยง HCST
3.1 พัฒนาการไทยแลนด์ 4.0	เป้าหมายมนุษย์ถูกตั้งไว้โดยไม่มึกลไกขับเคลื่อนเฉพาะ จึงเป็นความมุ่งหวังมิใช่ยุทธศาสตร์	World Bank (2026); UNDP (2024); UNDP (2025)	เงื่อนไขเชิงบริบท และหลักฐานลบท่อ P1
3.2 ข้อจำกัด	การแปลงค่าถูกสกัดสามจุดคือการกระจาย การเข้าถึง และการก่อรูปศักยภาพ ที่เสริมแรงเชิงลบซึ่งกันและกัน	World Bank (2024, 2025); Setthasuravich et al. (2024); OECD (2025)	เงื่อนไขขอบเขตและวงจร ถ่วงดุลที่ด้าน P1 ถึง P3
3.3 บริบทดิจิทัล	เศรษฐกิจ สังคม และรัฐดิจิทัลเป็นโครงสร้างโอกาสสองด้านที่ P4 เป็นตัวกำหนดทิศทาง	World Bank (2025); เศรษฐสมบูรณากิจ (2568)	บริบทที่ P4 กำกับ
3.4 เหตุผล การเปลี่ยนผ่าน	มนุษย์เป็นฐาน นวัตกรรม สังคมเป็นกลไก ความยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนเสริมฐาน	Sen (1999); NXPO (2020); UNDP (2025)	วาง P1 P2 และ P3 ครบ
3.5 บทสังเคราะห์	ข้อจำกัดและโอกาสจับคู่บนแกนเดียวกัน การเปลี่ยนผ่านคือการกระตุ้นเงื่อนไขที่มีอยู่	สังเคราะห์จากทั้งบท	P4 เป็นบานพับและปูฐานสู่บทที่ 9

ที่มา: พัฒนาโดยผู้เขียน

ตารางที่ 3-3 แสดงให้เห็นว่าแต่ละส่วนของบท 3 มีข้อโต้แย้ง หลักฐาน และการเชื่อมโยงกับองค์ประกอบของ HCST อย่างไร โดยคอลัมน์สุดท้ายชี้ว่าข้อโต้แย้งนั้นรองรับฐาน กลไก หรือผลลัพธ์ของทฤษฎีในข้อเสนอหลักของหนังสือ

ในท้ายที่สุด บทที่ 3 ใช้ประสบการณ์ไทยแลนด์ 4.0 เพื่อชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาที่วางเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลางไม่สามารถตอบโจทย์การพัฒนามนุษย์ได้อย่างยั่งยืน พร้อมกันนั้นก็ยืนยันว่าบริบทไทยมีทั้งข้อจำกัดและเงื่อนไขเอื้อสำหรับการเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง บทถัดไปจึงจะหันไปสำรวจกลไกเชิงรูปธรรม ที่จะทำให้ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนทำงานร่วมกันภายใต้บริบทดิจิทัล

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์ (ไทย)	English	นิยามสังเขป	จุดที่ปรากฏ
การพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี	Technology-driven development	กระบวนการที่วางเทคโนโลยีเป็นตัวขับเคลื่อนและมนุษย์เป็นผลพลอยได้	บทเปิด, 3.1.1, 3.2, 3.4.1, 3.5.1, 3.5.3
กระบวนการแปลงค่า	Conversion process	กระบวนการที่เปลี่ยนปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์	บทเปิด, 3.1.1, 3.2, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, ภาพที่ 3-1
ปัจจัยการแปลงค่า	Conversion factors	เงื่อนไข เช่น การศึกษา สุขภาพ และทรัพย์สิน ที่ทำให้ปัจจัยเปลี่ยนทรัพยากรเป็นความสามารถ	3.2.1, 3.2.3
จุดสกัด	Interception point	จุดในกระบวนการแปลงค่าที่ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างเข้าขัดขวางการไหลจากปัจจัยนำเข้าสู่ผลลัพธ์ (มโนทัศน์ของผู้เขียน)	3.2, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, ภาพที่ 3-1
อคติเชิงเศรษฐกิจ	Economic bias	แนวโน้มที่นโยบายเงินทุนและเทคโนโลยีทำให้ผลได้กระจุกตัวที่ปลายบนของโครงสร้างสังคม	3.2 , 3.2.1, 3.5.1, 3.5.2, ตารางที่ 3-1, 3-2
ช่องว่างดิจิทัล	Digital divide	ความไม่เท่าเทียมสามระดับ คือการเข้าถึง ทักษะ และการใช้และการมีส่วนร่วม	3.2 , 3.2.2, 3.3.1, 3.3.2, 3.5.1, ตารางที่ 3-1, 3-2

ศัพท์ (ไทย)	English	นิยามสังเขป	จุดที่ปรากฏ
ช่องว่างของทุนมนุษย์	Human capital gap	ภาวะที่การลงทุนในทักษะและศักยภาพมนุษย์ไม่ตามทันการลงทุนในเทคโนโลยี	3.2 , 3.2.3, 3.5.1, ตารางที่ 3-1, 3-2
การลดทอนพลังทางดิจิทัล	Digital disempowerment	ภาวะที่บริบทดิจิทัลบั่นทอนการกระทำการและศักดิ์ศรีของปัจเจกแทนที่จะเสริม (มโนทัศน์ของผู้เขียน)	3.3.2, 3.3.3
ความไม่เท่าเทียมเชิงอัลกอริทึม	Algorithmic inequality	การกีดกันแบบใหม่ที่เกิดจากการออกแบบระบบดิจิทัลและอัลกอริทึมในบริการสาธารณะ	3.3.2, 3.3.3
โครงสร้างโอกาส	Opportunity structure	บริบทที่เปิดความเป็นไปได้ของการพัฒนา แต่ไม่รับประกันว่าจะเกิดขึ้นจริง	3.1.1, 3.3, 3.3.1, 3.3.2, 3.5.2
เงื่อนไขเชิงบริบท	Contextual condition	สถานะของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัลในฐานะบริบทที่โอบล้อมการพัฒนา มีใช้จุดหมาย	3.1.1, 3.3, 3.3.1, 3.3.3
เงื่อนไขขอบเขต	Boundary condition	เงื่อนไขที่กำหนดว่าการเปลี่ยนแปลงผ่านจะเกิดขึ้นได้หรือไม่	3.2.1, 3.5.1
เงื่อนไขกำกับ	Moderating condition	ปัจจัยที่กำหนดทิศทางของบริบทดิจิทัล ได้แก่ ธรรมชาติทางสังคมทุนทางสังคมและศักยภาพเชิงสถาบัน	3.3, 3.3.3, 3.4.1, 3.5.1, 3.5.2, ตารางที่ 3-2
วงจรถ่วงดุล	Balancing loop	แรงเชิงระบบที่ต้านการทำงานของวงจรการเปลี่ยนผ่านและดึงระบบกลับสู่สถานะเดิม	3.2.1, 3.5.1, 3.5.2
วงจรเสริมแรง	Reinforcing loop	วงจรที่ผลได้ย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพ ทำให้การพัฒนาหล่อเลี้ยงตัวเองได้	3.5.1, 3.5.2

ศัพท์ (ไทย)	English	นิยามสังเขป	จุดที่ปรากฏ
วงจรป้อนกลับ	Feedback loop	กลไกที่นำผลได้จากการพัฒนา กลับมาเสริมฐานศักยภาพ มนุษย์ ซึ่งในกรณีไทยยังไม่ก่อ ตัว	3.1.1, 3.1.3, 3.2.3, 3.4.3, ภาพที่ 3-1
สถานะสมดุล ระดับต่ำ	Low-level equilibrium trap	ภาวะที่ระบบติดอยู่ในจุดที่ ความก้าวหน้าเกิดได้แต่ไม่หยั่ง รากและย้อนกลับง่าย	3.5.1, 3.5.2
การพัฒนาที่มี มนุษย์เป็น ศูนย์กลาง	Human-centered development	การวางการขยายศักยภาพและ เสรีภาพของมนุษย์เป็นทั้ง เป้าหมายและกลไกของการ พัฒนา	3, 3.4 , 3.4.1, 3.5.3
นวัตกรรมสังคม เชิงเปลี่ยนผ่าน	Transformative social innovation	นวัตกรรมสังคมที่ขยายจาก ระดับผลิตภัณฑ์สู่การ เปลี่ยนแปลงเชิงระบบ	3.4.2
การกระทำการ	Agency	ความสามารถของมนุษย์ในการ เลือกและกำหนดชีวิตของ ตนเองอย่างมีอำนาจ	3.3.2, 3.4.1
ศักยภาพมนุษย์	Human capability	ความสามารถของมนุษย์ในการ ดำรงชีวิตที่มีคุณค่า อันเป็น ฐานของการเปลี่ยนผ่าน (P1)	3, 3.1.1, 3.2.3, 3.4.1, 3.4.2, 3.5
ความยั่งยืนที่ หล่อเลี้ยงตัวเอง	Self-reinforcing sustainability	ผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน ศักยภาพจนเกิดวงจรที่ดำเนิน ต่อได้ด้วยตัวเอง	3.4.3

รายการอ้างอิง

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30. <https://doi.org/10.1257/jep.33.2.3>
- Autor, D., Chin, C., Salomons, A., & Seegmiller, B. (2024). New frontiers: The origins and content of new work, 1940–2018. *The Quarterly Journal of Economics*, 139(3), 1399–1465. <https://doi.org/10.1093/qje/qjae008>
- Avelino, F., Wittmayer, J. M., Pel, B., Weaver, P., Dumitru, A., Haxeltine, A., Kemp, R., Jørgensen, M. S., Bauler, T., Ruijsink, S., & O'Riordan, T. (2019). Transformative social innovation and (dis)empowerment. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 195–206.
- Bank of Thailand. (2024, May 31). ชวนส่อง SkillsFuture Singapore...การพัฒนาคนรองรับโลกใหม่ [Online article]. https://www.bot.or.th/th/research-and-publications/articles-and-publications/articles/article_2024may31.html
- Be My Eyes. (2025). Be My Eyes [Website]. Acess at 1 July,2026 <https://www.bemyeyes.com/?lang=th>
- Becker, G. (1964) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Columbia University Press, New York. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1724666>

- Becker, G. S. (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. National Bureau of Economic Research / Columbia University Press.
- Bresnahan, T. F., & Trajtenberg, M. (1995). General purpose technologies: "Engines of growth"? *Journal of Econometrics*, 65(1), 83–108.
[https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01598-T](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01598-T)
- Briggs, J., & Kodnani, D. (2023). The potentially large effects of artificial intelligence on economic growth [Research report]. Goldman Sachs Global Investment Research.
- Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. R. (2025). Generative AI at work. *The Quarterly Journal of Economics*, 140(2), 889–942.
<https://doi.org/10.1093/qje/qjae044>
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New public management is dead: Long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.
<https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>
- European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union.
- Habakkuk, H. J. (1961). [Review of *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto.*, by W. W. Rostow]. *The Economic Journal*, 71(283), 601–604. <https://doi.org/10.2307/2228926>
<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

- Infocomm Media Development Authority, & Personal Data Protection Commission. (2020). Model artificial intelligence governance framework (2nd ed.). Infocomm Media Development Authority.
- Infocomm Media Development Authority. (2022). AI Verify: AI governance testing framework and toolkit Infocomm Media Development Authority.
- Jones, C., & Pimdee, P. (2017). Innovative ideas: Thailand 4.0 and the fourth industrial revolution. *Asian International Journal of Social Sciences*, 17(1), 4–32.
https://www.researchgate.net/publication/321337414_Innovative_ideas_Thailand_40_and_the_fourth_industrial_revolution
- Jumper, J., Evans, R., Pritzel, A., Green, T., Figurnov, M., Ronneberger, O., ... Hassabis, D. (2021). Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold. *Nature*, 596(7873), 583–589.
<https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2>
- Khan Academy. (2025). Khan Academy annual report: SY24–25.
<https://annualreport.khanacademy.org/>
- Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy* (Rev. ed.). Cambridge Adult Education.
- Lay-Flurrie, J. (2024, October 17). Disability data: Improving representation to drive AI innovation. Microsoft On the Issues.
<https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2024/10/17/disability-data-improving-representation-to-drive-ai-innovation/>
- McKinsey Global Institute. (2023). *The economic potential of generative AI: The next productivity frontier*. McKinsey & Company.

- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2), 145–162. doi: <https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>
- National Higher Education Science Research and Innovation Policy Council [NXPO]. (2020). Thailand's post-COVID scenarios and strategic issues. <https://www.nxpo.or.th/th/en/4314/>
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press.
<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
<https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>
- OECD. (2023). *OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/08785bba-en>
- OECD. (2025). *Governing with artificial intelligence: The state of play and way forward in core government functions*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/795de142-en>
- OECD. (2025). *OECD skills strategy Thailand: Assessment and recommendations*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/153a1fe6-en>
- Okpala, B. (2025, October 26). AI and accessibility: How Be My Eyes partners with OpenAI to assist the blind. Medium.
<https://medium.com/@blessingokpala/ai-and-accessibility-how-be-my-eyes-partners-with-openai-to-assist-the-blind-1aee268f7112>

- Pawson, R. and Tilley, N. (1997) Realistic Evaluation. Sage Publications Ltd., London.
- Peng, S., Kalliamvakou, E., Cihon, P., & Demirer, M. (2023). The impact of AI on developer productivity: Evidence from GitHub Copilot [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2302.06590>
- Perez, C. (2002). Technological revolutions and financial capital: The dynamics of bubbles and golden ages. Edward Elgar.
- Piketty, T. (2014). Capital in the twenty-first century (A. Goldhammer, Trans.). The Belknap Press of Harvard University Press. <https://dowbor.org/wp-content/uploads/2014/06/14Thomas-Piketty.pdf>
- Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, socialism and democracy. Harper & Brothers.
- Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. World Economic Forum.
- Schwab, K. (2023, May 31). The Fourth Industrial Revolution. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/The-Fourth-Industrial-Revolution-2119734>
- Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf. <https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>
- Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf. <https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

- Setthasuravich, P., Sirikhan, K., & Kato, H. (2024). Spatial econometric analysis of the digital divide in Thailand at the sub-district level: Patterns and determinants. *Telecommunications Policy*, 48(8), 102818. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2024.102818>
- Statbase. (2025). Human development index: Thailand. Statbase. <https://statbase.org/data/tha-human-development-index/>
- UBS. (2023). การวิเคราะห์การเติบโตของผู้ใช้ ChatGPT [บทวิเคราะห์ของนักวิเคราะห์ ตามที่สื่อรายงานต้นปี ค.ศ. 2023]. ใช้เป็นภาพประกอบความเร็วการแพร่กระจาย ควรตรวจหาแหล่งปฐมภูมิที่อ้างอิงได้ก่อนตีพิมพ์
- UNDP. (2025). Human development report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age of AI. United Nations Development Programme.
- UNESCO. (2021a). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. UNESCO.
- UNESCO. (2021b). Reimagining our futures together: A new social contract for education. UNESCO.
- United Nations Development Programme [UNDP]. (2025). Human development report 2025: A matter of choice — People and possibilities in the age of AI. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025>
- United Nations Development Programme. (2024). Human development report 2023/24: Statistical annex – Human development index and its components. UNDP. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>

- World Bank. (2023). Bridging the gap: Inequality and jobs in Thailand.
<https://www.worldbank.org/en/country/thailand/publication/bridging-the-gap-inequality-and-jobs-in-thailand>
- World Bank. (2025). Thailand’s digital future key to boosting growth.
<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/07/03/thailand-s-digital-future-key-to-boosting-growth>
- World Bank. (2026). Thailand economic monitor, February 2026: Advanced green manufacturing for growth.
<https://www.worldbank.org/en/country/thailand/publication/thailand-and-economic-monitor-february-2026-advanced-green-manufacturing-for-growth>
- World Economic Forum. (2025a). The future of jobs report 2025. World Economic Forum.
- World Economic Forum. (2025b). New economy skills: Unlocking the human advantage [White paper]. World Economic Forum.
- เดชะสมบุญณากิจ, พ. (2568). Access denied: Algorithmic inequality in comparative welfare states: A four-country analysis. วารสารนิติสาร, 2(2). <https://ejournals.swu.ac.th/index.php/ll/article/view/17164>
- เดชะสมบุญณากิจ, พ., และ ปุณยวุฒิปรีดา, ภ. (2568). กระบวนการยุติธรรมในยุคดิจิทัล. วารสารสหวิทยาการสังคมศาสตร์และการบริหารงานยุติธรรม, 1(3), 25–34. <https://so11.tci-thaijo.org/index.php/JISSJA/article/view/2588>

พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562. (2562). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 136 ตอนที่ 69 ก.

<https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/17082307.pdf>

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2565). แนวปฏิบัติจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ และแผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ พ.ศ. 2565–2570

<https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH>

AI: บริบทใหม่ของการพัฒนา ที่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ปัญญาประดิษฐ์ (โดยเฉพาะ Generative AI) คือเทคโนโลยีแบบประสงค์ที่เข้ามาเปลี่ยนโครงสร้างของโอกาสและข้อจำกัดในสังคม โดยทำหน้าที่เป็น "ตัวแปรกำกับ" (Moderating Variable) ที่อาจส่งเสริมหรือบั่นทอนศักยภาพของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับคุณภาพของธรรมาภิบาลและการออกแบบสถาบันรองรับ

ผลกระทบสองด้านของ AI (The Dual Nature of AI)

- โอกาสทางเศรษฐกิจ vs ความเสี่ยงของแรงงาน

- ทักษะที่มนุษย์ยังคงเหนือกว่า

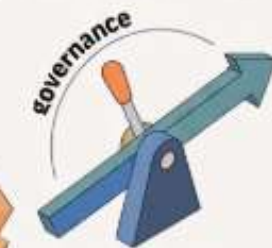

- ภาวะการเป็นผู้กระทำ (Agency)

ธรรมาภิบาล: ตัวกำหนดทิศทางอนาคต (Governance: The Deciding Factor)

- AI ในฐานะตัวแปรกำกับ (Moderator)

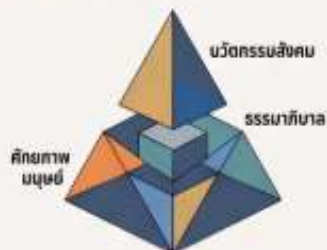

AI ไม่ได้กำหนดผลลัพธ์เอง แต่ธรรมาภิบาลเป็นตัวตัดสินว่า AI จะ "เสริม" หรือ "บั่นทอน" วงจรการพัฒนา

- 3 เสาหลักของธรรมาภิบาลดิจิทัล

- กรอบการพัฒนา HCST

การเปลี่ยนผ่านที่ยั่งยืนต้องเริ่มจากศึกษภาพมนุษย์ ขับเคลื่อนด้วยบวถรรณสังคม และกำกับด้วยธรรมาภิบาล

บทที่ 4

ปัญญาประดิษฐ์กับอนาคตการพัฒนามนุษย์และสังคม

AI and the Future of Human Transformation and Social Development

*"In the future, talent, more than capital,
will represent the critical factor of production."*

ในอนาคต ทักษะหรือความสามารถของคน
จะเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งกว่าทุนทางการเงิน

— Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution* (2016)

บทที่ 3 ชี้ให้เห็นว่า กระบวนทัศน์การพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีภายใต้วาระไทยแลนด์ 4.0 วางเดิมพันความสำเร็จของการพัฒนาไว้เกือบทั้งหมดกับสมรรถนะทางเทคโนโลยีและการเติบโตของเศรษฐกิจดิจิทัล จนละเลยคำถามพื้นฐานว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นช่วยยกระดับศักยภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ได้จริงเพียงใด

บทที่ 4 รับข้อวิเคราะห์ดังกล่าวมาต่อ ยอด โดยหันมาพิจารณา “ปัญญาประดิษฐ์” (artificial intelligence) ในฐานะพลังที่ทรงอิทธิพลที่สุดของบริบทดิจิทัลร่วมสมัย นับตั้งแต่การปรากฏตัวของปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้าง (generative AI) ในช่วงปี ค.ศ. 2022–2023 เป็นต้นมา ขอบเขตของงานที่เครื่องจักรสามารถทำแทน

หรือทำร่วมกับมนุษย์ได้ ได้ขยายตัวอย่างก้าวกระโดด จนทำให้เงื่อนไขของการพัฒนา มนุษย์และสังคมถูกจัดวางใหม่ในระดับฐานราก

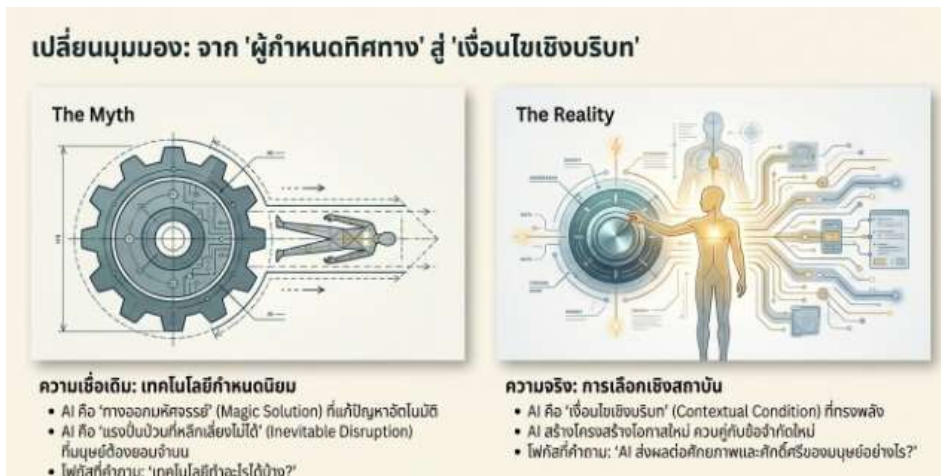
ข้อโต้แย้งหลักของบทนี้คือ ปัญญาประดิษฐ์ไม่ใช่ “ทางออกมหัศจรรย์” (magic solution) ที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนโดยอัตโนมัติ และก็ไม่ใช่ “แรง ปั่นป่วนที่หลีกเลี่ยงไม่ได้” (inevitable disruption) ที่มนุษย์มีทางเลือกเพียงยอม จำนน หากแต่ควรมองปัญญาประดิษฐ์เป็น “เงื่อนไขเชิงบริบท” (contextual condition) ที่ทรงพลัง กล่าวคือ ปัญญาประดิษฐ์เข้ามาเปลี่ยนโครงสร้างของโอกาส (opportunity structure) คลายข้อจำกัดเดิมบางประการ พร้อมกับสร้างข้อจำกัดใหม่ ขึ้นมาในเวลาเดียวกัน

ผลกระทบของปัญญาประดิษฐ์จึงมีลักษณะสองด้านโดยเนื้อแท้ ด้านหนึ่ง AI สามารถขยายศักยภาพมนุษย์ได้ในระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน อีกด้านหนึ่ง AI ก็ สามารถขยายความเหลื่อมล้ำและบั่นทอนความสามารถในการกำกับตนเองของมนุษย์ ได้เช่นกัน ทิศทางที่ปรากฏจริงจึงไม่ได้ถูกกำหนดโดยตัวเทคโนโลยีอย่างโดดเดี่ยว หากแต่ถูกกำหนดโดย “ปัจจัยแปลง” (conversion factors) การกำกับดูแล และ เงื่อนไขแวดล้อมทางสังคมและสถาบัน

ด้วยเหตุนี้ การวางกรอบให้ปัญญาประดิษฐ์เป็นเงื่อนไขเชิงบริบท จึงเท่ากับการ ปฏิเสธทั้งมุมมองแบบเทคโนโลยีกำหนดนิยม (technological determinism) และมุมมองแบบยูโทเปียทางเทคโนโลยี พร้อมเปิดพื้นที่ให้ “การเลือกเชิงนโยบาย” และ “การออกแบบสถาบัน” กลับเข้ามามีบทบาทเป็นตัวแปรชี้ขาดของทิศทางการ พัฒนา

ความเข้าใจเกี่ยวกับ AI แยกออกเป็นสองมายาคติที่ผิดพลาดพอ ๆ กัน คือมุมมอง ที่มองว่า AI เป็น “ทางออกมหัศจรรย์” ที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นเองโดย อัตโนมัติ กับมุมมองที่มองว่า AI เป็นภัยคุกคามที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หนังสือเล่มนี้เสนอ ทางเลือกที่สาม โดยมองว่า AI เป็น “เงื่อนไขเชิงบริบท” ซึ่งผลลัพธ์ขึ้นอยู่กับการ

ออกแบบและการกำกับดูแล ไม่ได้ขึ้นอยู่กับตัว AI เพียงลำพัง

ภาพที่ 4- 1 ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับปัญญาประดิษฐ์: ระหว่างมายาคติกับความเป็นจริงของ "เงื่อนไขเชิงบริบท"

ที่มา: สังเคราะห์จากSchwab (2016), UNDP (2025)

ในภาพ สองมายาคติถูกวางคู่กันชัดเจน ด้านหนึ่งคือ “เทคโนโลยีกำหนดนิยม” ที่เชื่อว่า AI เป็นทั้งทางลัดมหัศจรรย์และแรงปะทะที่มาหลบไม่ได้ อีกด้านคือ “ความจริงเชิงสถาบัน” ที่เน้นว่า AI เป็นเพียงเงื่อนไขหนึ่งในบริบทการตัดสินใจของมนุษย์ เมื่อมอง AI เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทเช่นนี้ คำถามสำคัญจึงเปลี่ยนจาก “AI จะทำอะไรกับเรา?” ไปสู่ “ใครออกแบบ AI แบบไหน ภายใต้กติกาอะไร และเพื่อใคร?”

ด้วยกรอบนี้ ผลลัพธ์ของการพัฒนาจึงถูกตัดสินโดยผู้ที่ออกแบบและกำกับระบบมากกว่าจะถูกกำหนดโดยเทคโนโลยีเอง นี่คือการฐานเชิงทฤษฎีที่ทำให้ HCST แยกตัวออกจากทั้งเทคโนโลยีกำหนดนิยม (ที่ยกให้เทคโนโลยีเป็นผู้กำหนดชะตากรรม) และลัทธิต่อต้านเทคโนโลยี (ที่มองเทคโนโลยีเป็นภัยโดยตัวมันเอง) โดยยืนยันว่า ศูนย์กลางของคำถามยังคงอยู่ที่มนุษย์ สถาบัน และกระบวนการกำกับ มากกว่าที่ตัวเทคโนโลยี

เมื่อมองปัญญาประดิษฐ์ผ่านกรอบ “การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง” หรือ HCST บทบาทของมันจะชัดเจนมาก กรอบนี้ตั้งอยู่บนข้อเสนอเชิงทฤษฎีสี่ข้อ ที่หนังสือใช้สัญลักษณ์ P1-P4 กำกับตลอดเล่ม โดยในบทนี้ถือเป็นเวอร์ชันระหว่างทาง และจะคลี่โครงสร้างเต็มรูป ทั้งนิยาม กลไกเชิงเหตุผล และวงจรป้อนกลับอย่างเป็นทางการในบทหลัง

ข้อเสนอทั้งสี่คือ (P1): ศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) ทำหน้าที่เป็น “ฐาน” ของการเปลี่ยนผ่าน (P2): นวัตกรรมสังคม (Social Innovation) เป็นกลไกที่นำศักยภาพมนุษย์ไปขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (P3): สังคมยั่งยืน (Sustainable Society) เป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์อีกครั้ง (P4) : ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน (Digital Governance, Social Capital, Institutional Capacity) เป็นเงื่อนไขและขอบเขตที่กำหนดว่า บริบทของปัญญาประดิษฐ์จะช่วยเสริมหรือบั่นทอนวงจรการพัฒนามนุษย์และสังคม

ในกรอบนี้ ปัญญาประดิษฐ์ไม่ได้ถูกมองเป็น “ผู้เล่นหลัก” ที่ขับเคลื่อนทุกอย่างเอง แต่เป็น “บริบทที่กำกับ” ทิศทางการทำงานของข้อเสนอทั้งสี่ กล่าวได้ว่า ในเชิงทฤษฎี AI ทำหน้าที่เป็นตัวแปรกำกับ (moderating variable) มิใช่ตัวแสดงหลัก (primary agent) ของการพัฒนา

มุมมองเชิงระบบช่วยให้เห็นบทบาทนี้ชัดเจน หากมองการพัฒนามนุษย์และสังคมเป็นระบบที่ประกอบด้วย ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลลัพธ์ และวงจรป้อนกลับ AI ไม่ได้เข้ามาเพียงในฐานะ “ตัวนำเข้า” ตัวหนึ่งเท่านั้น แต่เข้ามาเปลี่ยน “จุดคานงัด” (leverage points) ของทั้งระบบ ทำให้เส้นทางและความแรงของผลลัพธ์เปลี่ยนไป การวิเคราะห์แบบเส้นตรงที่เชื่อว่า “เทคโนโลยีก้าวหน้า = การพัฒนาดีขึ้นเสมอ” จึงพลาดประเด็นสำคัญ เพราะผลของ AI ขึ้นอยู่กับว่าวงจรป้อนกลับที่ระบบสังคมออกแบบไว้เป็นวงจรที่เสริมแรงหรือบั่นทอน

เมื่อมองการพัฒนาเป็น “ระบบ” ที่มีปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ บทบาทของ AI ในกรอบ HCST จึงปรากฏชัดว่า AI ไม่ใช่ตัวกระทำหลัก แต่เป็น “ฉากหลัง” หรือบริบทที่กำหนดทิศทางการทำงานของสามกลไกแกนกลาง คือ P1 ศักยภาพมนุษย์ P2 นวัตกรรมสังคม และ P3 สังคมยั่งยืน

ภาพที่ 4-2 แผนผังเชิงระบบ: ปัญหาประดิษฐ์ในฐานะบริบทที่กำหนดทิศทางกลไก HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), UNDP (2025)

ภาพแผนผังเชิงระบบนี้แสดงให้เห็นว่า P1, P2 และ P3 ทำงานหมุนเวียนกัน ในรูปของวงจร: ศักยภาพมนุษย์ที่ได้รับการหล่อเลี้ยงกลายเป็นนวัตกรรมสังคม นวัตกรรมสังคมผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไปสู่สังคมที่ยั่งยืน และสังคมที่ยั่งยืนก็ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์อีกครั้ง ในขณะที่ P4 ธรรมชาติดิจิทัลทำหน้าที่เป็น “โครง” รอบนอกที่กำหนดว่าบริบทดิจิทัล รวมถึง AI จะช่วยเสริมหรือบั่นทอนวงจรนี้อย่างไร

เมื่อ AI ถูกวางไว้ในฐานะส่วนหนึ่งของบริบทดิจิทัลใน P4 แทนที่จะอยู่ในวงจรแกนกลาง ผลลัพธ์ของการพัฒนาจึงไม่ถูกกำหนดโดย AI เอง แต่ขึ้นอยู่กับว่าธรรมชาติดิจิทัลจะปกป้องศักยภาพมนุษย์ ขยายภาวะการเป็นผู้กระทำ และเปิดพื้นที่ให้เกิด

นวัตกรรมสังคมที่โอบรวมได้มากนักน้อยเพียงใด กล่าวอีกนัยหนึ่ง กรอบ HCST วาง AI ไว้ในตำแหน่งที่ “ถูกต้อง” คือในฐานะเงื่อนไขที่ขยายหรือลดรอยศักยภาพมนุษย์ ขึ้นอยู่กับว่ากลไกธรรมาภิบาลจะกำกับมันไปในทิศทางใด

ดังนั้น บทนี้จึงไม่แยก AI ออกจากบริบททางสังคม การเมือง และสถาบันที่โอบล้อมมันอยู่ แต่เลือกวิเคราะห์ AI ในฐานะส่วนหนึ่งของระบบที่มีเงื่อนไขเหล่านี้กำกับอยู่ตลอดเวลา

เพื่อแจงข้อโต้แย้งนี้อย่างเป็นระบบ เนื้อหาจึงแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นห้าส่วนที่เชื่อมต่อกัน ส่วนแรก มองปัญหาประดิษฐ์กับการเปลี่ยนแปลงโลกในระดับภาพใหญ่ ทั้งด้านเศรษฐกิจ อนาคตของงาน และทักษะแห่งอนาคต เพื่อวางฐานความเข้าใจต่อขนาดและลักษณะของการเปลี่ยนแปลง

ถัดมา วิเคราะห์ AI กับการพัฒนามนุษย์ ผ่านกรอบศักยภาพมนุษย์ การเรียนรู้ตลอดชีวิต และการกำกับตนเอง ต่อไป ขยายการวิเคราะห์ไปยังระดับสังคม ทั้งนวัตกรรมสังคม การให้บริการสาธารณะ และการโอบรวมกลุ่มต่าง ๆ เข้าสู่สังคม ส่วนที่สี่ มองธรรมาภิบาลดิจิทัลในฐานะเงื่อนไขชี้ทิศทาง ครอบคลุมการกำกับดูแล AI, AI ที่มีจริยธรรม และ AI ที่มีความรับผิดชอบ

ส่วนสุดท้าย รวบรวมและสังเคราะห์ข้อค้นพบทั้งหมด เพื่อยืนยันสถานะของ AI ในฐานะ “เงื่อนไขเชิงบริบท” และ “ตัวแปรกำกับ” พร้อมวางสะพานไปสู่การวิเคราะห์กลไกการเปลี่ยนผ่านในภาคถัดไปของหนังสือ

4.1 ปัญญาประดิษฐ์กับการเปลี่ยนแปลงโลก

ในการจะเข้าใจ AI ในฐานะบริบทที่มีน้ำหนักจริง เราจำเป็นต้องเริ่มจากการมองภาพใหญ่ของโลกก่อนว่า AI กำลังก่อการเปลี่ยนแปลงระดับโลกในมิติใดบ้าง ทั้ง

ขนาดและลักษณะของการเปลี่ยนแปลง ภาพระดับมหภาคนี้สำคัญเพราะเป็นจุดที่โครงสร้างโอกาสและข้อจำกัดใหม่ปรากฏชัด และเป็นฉากหลังที่บอกเราว่า การพัฒนามนุษย์และสังคมในยุค AI จำเป็นต้องตอบสนองต่ออะไรบ้าง

งานวิจัยร่วมสมัยจำนวนมากชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า การมาถึงของปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างคือ "ก้าวกระโดดเชิงคุณภาพ" ของเทคโนโลยี ไม่ใช่แค่การออกเครื่องมือรุ่นใหม่ที่เร็วหรือแม่นยำขึ้นเล็กน้อย เช่น รายงานของ Goldman Sachs ประเมินว่าถ้าโลกใช้ generative AI อย่างแพร่หลายจริงๆ มูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมอาจเพิ่มขึ้นได้ถึงประมาณ 7% หรือเกือบ 7 ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปีภายในสิบปี ขณะเดียวกัน งานประจำจำนวนมหาศาลราวเทียบเท่า 300 ล้านตำแหน่งมีแนวโน้มถูกทำงานอัตโนมัติแทน (Briggs & Kodnani, 2023)

ในทำนองเดียวกัน การวิเคราะห์ของ McKinsey Global Institute (2023) ประเมินว่า generative AI อาจสร้างมูลค่าเพิ่มแก่เศรษฐกิจโลกได้ระหว่าง 2.6 ถึง 4.4 ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี จากการศึกษากรณีการใช้งาน 63 รูปแบบใน 16 ประเภทงานธุรกิจ ส่วนรายงาน "อนาคตของงาน" ปี 2025 ของ World Economic Forum (2025a) คาดการณ์ว่า ภายในปี 2030 แนวโน้มเชิงโครงสร้างอาจสร้างงานใหม่ประมาณ 170 ล้านตำแหน่ง และทำให้งานเดิมราว 92 ล้านตำแหน่งหายไป คิดเป็นการเพิ่มขึ้นสุทธิราว 78 ล้านตำแหน่ง พร้อมกันนั้น ทักษะสำคัญของแรงงานประมาณ 39% จะเปลี่ยนไปหรือหมดความสำคัญภายในเวลาเพียงห้าปี (World Economic Forum, 2025a)

ตัวเลขเหล่านี้มีความหมายอย่างน้อยสองชั้น ชั้นแรก บอกเราตรงๆ ว่า AI กำลังเป็นแรงเปลี่ยนโลกในระดับที่เทียบได้กับการปฏิวัติอุตสาหกรรมในอดีต จนไม่สามารถมองมันเป็นแค่กระแสเทคโนโลยีใหม่ๆ ทัวไปได้อีกต่อไป

ชั้นที่ลึกกว่านั้น ตัวเลขเหล่านี้ไม่ได้บอกว่า “มนุษย์ถูกพัฒนาแล้ว” แต่บอกถึง “บริบท” ใหม่ที่เรา กำลังอยู่ใน คือโครงสร้างของโอกาสและข้อจำกัดชุดใหม่ การที่

ผลิตภัณฑ์มวลรวมเพิ่มขึ้น หรือจำนวนงานสุทธิเพิ่มขึ้น ไม่ได้หมายความว่าศักยภาพมนุษย์ถูกขยาย เพราะระหว่างบริบทกับผลลัพธ์ ยังมีกระบวนการกำกับที่ตัดสินว่า ผลประโยชน์ถูกจัดสรรให้ใคร ใครเข้าถึงโอกาสได้ และกลุ่มเปราะบางต้องรับภาระจากความเจ็บปวดของการเปลี่ยนผ่านมากเพียงใด

ข้อสังเกตนี้คือหัวใจของหนังสือเล่มนี้ ที่แยกให้ชัดเจนระหว่างคำถามเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงที่ขับเคลื่อนด้วย AI” กับคำถามเรื่อง “การพัฒนามนุษย์ในยุคที่ AI กลายเป็นฉากหลังและเงื่อนไขกำกับ” เราจึงไม่ถามแค่ AI เปลี่ยนอะไร แต่ถามต่อว่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงนั้น มนุษย์ถูกทำให้เติบโตขึ้นหรือถูกบีบให้หดตัวลงกันแน่

จากกรอบคิดข้างต้น การวิเคราะห์ในตอนนี้จะแบ่งออกเป็นสามประเด็นที่เชื่อมกันอย่างใกล้ชิด ประเด็นแรก มอง generative AI ว่าเป็นทั้ง “ก้าวกระโดดเชิงคุณภาพ” และ “เทคโนโลยีอเนกประสงค์” ที่ซึมเข้าไปอยู่ในหลากหลายภาคส่วนของเศรษฐกิจและสังคม

ถัดมา จึงหันไปดู “ขนาดตองงาน” ผ่านพลวัตการแทนที่งานเดิมและการเกิดขึ้นของงานใหม่ ว่า AI กำลังจัดเรียงภูมิทัศน์ของงานและทักษะอย่างไร

ส่วนสุดท้าย สำรวจ “ทักษะแห่งอนาคต” ที่ AI เข้าไปแทนที่หรือเสริมได้ยาก ซึ่งล้วนเป็นทักษะที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และทำหน้าที่เป็นฐานของศักยภาพมนุษย์ในยุค AI การมองครบทั้งสามด้านช่วยเน้นให้เห็นว่า ภาพระดับมหภาคเป็นเพียงจุดตั้งต้นของคำถามเท่านั้น แก่นของการพัฒนาจริงๆ อยู่ที่ว่า ภายใต้บริบทใหม่เหล่านี้ ศักยภาพของมนุษย์จะถูกขยาย หรือถูกฉีกรอนกันแน่ และโจทย์นี้เองคือสิ่งที่ส่วนถัดไปของหนังสือจะรับไปคลี่ต่อ

4.1.1 ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างในฐานะการเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพ

ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้าง (generative AI) หมายถึงระบบ AI ที่ไม่เพียงประมวลผลหรือวิเคราะห์ข้อมูลเดิม หากแต่สามารถ “สร้าง” เนื้อหาใหม่จาก

แบบอย่างของข้อมูลที่เรารู้มา ไม่ว่าจะเป็นข้อความ ภาพ เสียง วิดีโอ โค้ด คอมพิวเตอร์ หรือข้อเสนอเชิงวิทยาศาสตร์ โดยอาศัยแบบจำลองขนาดใหญ่และการเรียนรู้เชิงลึกในการจับรูปแบบและผสมผสานให้เกิดผลลัพธ์ใหม่ที่มีความคล้ายคลึงกับข้อมูลต้นแบบ ซึ่งทำให้ขอบเขตของงานที่เครื่องจักรสามารถทำแทนหรือทำร่วมกับมนุษย์ได้ขยายออกไปอย่างมีนัยสำคัญ

ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างจึงแตกต่างจาก AI รุ่นก่อนหน้าอย่างชัดเจนในเชิงคุณภาพ ไม่ใช่เพียงการเพิ่มความเร็วหรือความแม่นยำให้เครื่องมือเดิม ระบบ AI แบบเดิมทำงานในกรอบที่กำหนดไว้ เช่น การจำแนกข้อมูล การทำนายแนวโน้ม หรือการปรับให้เหมาะสมภายในขอบเขตจำกัด ขณะที่ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างสามารถสร้างเนื้อหาใหม่ ให้เหตุผล และแก้ปัญหาได้ในระดับที่เข้าใจลึกลงไปในหลายประเภทงาน

จุดเปลี่ยนสำคัญของปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้าง คือความสามารถในการสื่อสารด้วยภาษาธรรมชาติ ทำให้กำแพงระหว่างมนุษย์กับเครื่องจักรถูกลดลงอย่างมาก ผู้ใช้ที่ไม่มีพื้นฐานเทคนิคก็สามารถเข้าถึงศักยภาพของระบบเหล่านี้ได้โดยตรง การเปลี่ยนแปลงนี้จึงไม่ใช่แค่การเพิ่มประสิทธิภาพให้เครื่องมือเดิม แต่เป็นการขยายขอบเขตอย่างจริงจังว่า “อะไรบ้าง” ที่เครื่องจักรสามารถทำแทนหรือทำร่วมกับมนุษย์ได้

ในเชิงทฤษฎี คุณลักษณะดังกล่าวทำให้ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างเข้าข่าย “เทคโนโลยีอเนกประสงค์” (general-purpose technology) ตามกรอบของ Bresnahan และ Trajtenberg (1995) ซึ่งนิยามเทคโนโลยีประเภทนี้ด้วยสามเงื่อนไขหลัก คือ แพร่กระจายไปใช้ในหลากหลายภาคส่วน พัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง และกระตุ้นให้เกิดนวัตกรรมเสริมจำนวนมากในกิจกรรมปลายทาง เทคโนโลยีอเนกประสงค์ในอดีต เช่น เครื่องจักรไอน้ำ ไฟฟ้า และคอมพิวเตอร์ส่วนบุคคล ล้วนเขย่าโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมทั้งระบบ ไม่ใช่เฉพาะอุตสาหกรรมใดอุตสาหกรรม

หนึ่ง การจัดวาง generative AI ไว้ในหมวดนี้จึงช่วยอธิบายว่าผลกระทบของมันมีลักษณะ “เชิงระบบ” และสอดคล้องกับข้อสังเกตของ Briggs และ Kodnani (2023) ที่เปรียบเทียบศักยภาพของ generative AI กับคลื่นการเพิ่มผลิตภาพที่ตามมาหลังเทคโนโลยีอเนกประสงค์รุ่นก่อน ข้อสรุปเชิงทฤษฎีนี้หนุนข้อโต้แย้งหลักของบทว่า AI ทำหน้าที่ปรับเปลี่ยนโครงสร้างของโอกาสทั้งระบบ มากกว่าจะเป็นเพียงปัจจัยนำเข้าบางจุด

อย่างไรก็ตาม การเป็นเทคโนโลยีอเนกประสงค์บอกเราเพียง "ขอบเขต" ของผลกระทบ ยังไม่บอก "พลวัต" ของการเปลี่ยนผ่าน มโนทัศน์ "การทำลายอย่างสร้างสรรค์" (creative destruction) ของ Schumpeter (1942) และแนวคิด "กระบวนทัศน์เทคโนโลยี-เศรษฐกิจ" (techno-economic paradigm) ของ Perez (2002) เข้ามาเติมเต็มช่องว่างนี้ กล่าวคือ เมื่อเทคโนโลยีใหม่ทรงพลังปรากฏขึ้น มันไม่ได้แค่สร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ แต่เปลี่ยนสามัญสำนึกเกี่ยวกับวิธีการสร้างมูลค่า จนนำไปสู่การจัดระเบียบชุดใหม่ของทักษะ สถาบัน และความสัมพันธ์ทางสังคม กระบวนการนี้มีสองด้านในตัวเอง คือทำลายรูปแบบเดิมไปพร้อมกับสร้างรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นฐานในการอธิบายว่าทำไมผลของ AI จึงมีทั้งมิติที่เป็นโอกาสและเป็นความเสี่ยงในเวลาเดียวกัน

อย่างไรก็ดี กรอบของ Schumpeter (1942) และ Perez (2002) มุ่งไปที่พลวัตเศรษฐกิจและเทคโนโลยีเป็นหลัก หนังสือเล่มนี้จึงขยายโจทย์ให้กว้างขึ้น โดยตั้งคำถามที่รอบดั่งกล่าวไม่ตอบตรง ๆ นั่นคือ การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ครั้งนี้ "ขยาย" หรือ "ลิดรอน" ศักยภาพของมนุษย์ในฐานะเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาอย่างไร

หลักฐานเชิงประจักษ์ร่วมสมัยจำนวนมากช่วยยืนยันลักษณะเชิงคุณภาพของการเปลี่ยนผ่านนี้ในหลายมิติ

ในมิติด้านวิทยาศาสตร์ ระบบ AlphaFold สามารถทำนายโครงสร้างสามมิติของโปรตีนจากลำดับกรดอะมิโนได้อย่างแม่นยำในระดับอะตอม คลี่คลายโจทย์ที่นัก

ชีววิทยาพยายามแก้มานานราวครึ่งศตวรรษ และต่อมาเผยแพร่โครงสร้างที่ทำนายแล้วมากกว่า 200 ล้านโครงสร้างสู่สาธารณะ เร่งการค้นพบยาและการวิจัยชีววิทยาทั่วโลก (Jumper et al., 2021)

ในด้านงานความรู้ การทดลองแบบมีกลุ่มควบคุมของ Peng และคณะ (2023) พบว่านักพัฒนาซอฟต์แวร์ที่ใช้ GitHub Copilot ทำงานเขียนโปรแกรมที่กำหนดเสร็จเร็วขึ้นราว 56% เมื่อเทียบกับกลุ่มควบคุม โดยผลเชิงบวกชัดที่สุดในหมู่นักพัฒนาที่มีประสบการณ์น้อย ซึ่งชี้ให้เห็นศักยภาพของ AI ในการลดช่องว่างด้านทักษะ แม้จะต้องเน้นว่าการทดลองนี้วัดจากงานเฉพาะภายใต้เงื่อนไขควบคุม ไม่ใช่ภาพรวมของงานพัฒนาซอฟต์แวร์ทั้งหมด

และในการเข้าถึง ChatGPT ของสาธารณชน ใช้เวลาเพียงประมาณสองเดือนก็มีผู้ใช้ประจำราว 100 ล้านคน จนได้รับการบันทึกว่าเป็นหนึ่งในแอปพลิเคชันผู้บริโภคที่เติบโตเร็วที่สุดในประวัติศาสตร์ (UBS, 2023) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าศักยภาพของเทคโนโลยีไม่ได้จำกัดอยู่ในแวดวงผู้เชี่ยวชาญ แต่กระจายสู่ผู้ใช้ทั่วไปอย่างรวดเร็ว

หลักฐานจากทั้งสามมิติชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า generative AI ไม่ได้มุ่งทำงานอัตโนมัติแทนแรงงานกายภาพหรืองานประจำเป็นหลัก แต่เข้าไปเสริมและปรับเปลี่ยนงานที่ใช้ความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และการให้เหตุผล ซึ่งเคยถือเป็นพื้นที่เฉพาะของมนุษย์ (OECD, 2023; McKinsey Global Institute, 2023) ด้วยเหตุนี้มันจึงเป็นตัวแทนที่ทรงพลังที่สุดของบริบทปัญญาประดิษฐ์ ที่กำหนดทั้งโอกาสและภัยคุกคามต่อศักยภาพมนุษย์ไปพร้อมกัน

ขณะเดียวกัน หลักฐานเดียวกันก็ชี้ให้เห็นว่าผลลัพธ์ของการเปลี่ยนผ่านขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับเสมอ กรณี Copilot ที่ช่วยยกระดับกลุ่มผู้มีประสบการณ์น้อยมากที่สุดชี้ให้เห็นโอกาสในการลดความเหลื่อมล้ำด้านทักษะ แต่ผลเช่นนี้จะเกิดขึ้นจริง ก็ต่อเมื่อมีโครงสร้างการเข้าถึงและความรู้เท่าทันดิจิทัลรองรับอย่างเพียงพอ ในทำนอง

เดียวกัน คุณค่าของ AlphaFold จะถูกใช้ประโยชน์เต็มที่ได้อีกต่อเมื่อระบบวิจัยมีขีดความสามารถเชิงสถาบันเพียงพอจะนำองค์ความรู้ไปต่อยอด

ข้อสังเกตเหล่านี้ยืนยันสาระของกรอบ HCST ว่า การเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพของเทคโนโลยีไม่ได้กำหนดผลลัพธ์ของการพัฒนาโดยอัตโนมัติ หากแต่ยกระดับความสำคัญของ "เงื่อนไขกำกับ" ให้กลายเป็นตัวแปรชี้ขาด และพื้นที่ที่ความคลุมเครือเชิงบวก-ลบนี้ปรากฏชัดและใกล้ตัวที่สุด คือโลกของการทำงาน ซึ่งส่วนถัดไปของบทจะรับไปวิเคราะห์ต่อ

ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างไม่ใช่เพียง “เครื่องมือแรงขึ้น” ในเชิงปริมาณ แต่คือการเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพจริง ๆ เพราะมันสามารถสร้างเนื้อหาใหม่ แก่โจทย์วิทยาศาสตร์ระดับรางวัลโนเบล และยกระดับผลิตภาพของงานความรู้ในระดับที่ไม่เคยมีมาก่อน อย่างไรก็ตาม แม้พลังจะใหญ่เพียงใด ผลลัพธ์ก็ยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับเสมอ ไม่ได้ถูกกำหนดโดยเทคโนโลยีล้วน ๆ

ภาพที่ 4- 3 ปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างในฐานะการเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพ: หลักฐานจากวิทยาศาสตร์งานความรู้ และการเข้าถึงสาธารณะ

ที่มา: สังเคราะห์จากSchwab (2016), McKinsey Global Institute (2023), Peng et al. (2023)

ภาพนี้วาง GenAI ไว้ในสายวิวัฒนาการเดียวกับเครื่องจักรไอน้ำและไฟฟ้า เพื่อชี้ว่าเรากำลังเจอกับ “เทคโนโลยีอเนกประสงค์” ชุดใหม่ที่เขย่าโครงสร้างเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ และงานความรู้ไปพร้อมกัน ด้านหนึ่ง GenAI เปิดโอกาสให้สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่ แหวกแนวใหม่ในวิทยาศาสตร์ และทำให้คนจำนวนมากเข้าถึงเครื่องมือระดับสูงได้ง่ายขึ้น แต่อีกด้านหนึ่ง มันก็อาจถูกใช้ในแบบที่ขยายความเหลื่อมล้ำ สร้างช่องว่างทักษะ และตอกย้ำความเปราะบางใหม่ ๆ ได้เช่นกัน

ในกรอบ HCST การเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพนี้จึงตอกย้ำสองอย่างพร้อมกัน: หนึ่ง AI เป็น “บริบทที่ทรงพลัง” ที่ขยับทั้งระบบให้เปลี่ยนไปอย่างลึกและไวกว่าที่เคย และสอง ผลลัพธ์ของบริบทนี้มีสองด้านอย่างแท้จริง บางกรณีช่วยยกระดับทักษะและเปิดโอกาสใหม่ให้ผู้คน บางกรณีกลับขยายความเหลื่อมล้ำและปิดโอกาสเดิม ขึ้นอยู่กับว่าเงื่อนไขกำกับ—โดยเฉพาะธรรมาภิบาลดิจิทัล นโยบาย และสถาบัน—จะนำพาพลังของ GenAI ไปทางไหน มากกว่าขึ้นอยู่กับ GenAI เอง

4.1.2 อนาคตของงาน: พลวัตการแทนที่และการสร้างใหม่

ข้อถกเถียงเรื่องอนาคตของงานมักถูกผลักให้เหลือสองขั้วสุดโต่ง ขั้วหนึ่งทำนายการว่างงานขนาดใหญ่เมื่อเครื่องจักรเข้าแทนที่แรงงาน อีกขั้วยืนยันว่าประวัติศาสตร์ชี้ชัดแล้วว่าเทคโนโลยีสร้างงานมากกว่าที่ทำลาย จึงไม่จำเป็นต้องกังวลทั้งสองมุมมองต่างละเลยพลวัตที่แท้จริงของการเปลี่ยนแปลง

กรอบวิเคราะห์เชิงภารกิจ (task-based framework) ของ Acemoglu และ Restrepo (2019) เสนอว่า เทคโนโลยีส่งผลกระทบต่อแรงงานผ่านสองแรงที่ทำงานควบคู่กัน คือ ผลการแทนที่ (displacement effect) เมื่อเครื่องจักรเข้าทำภารกิจที่มนุษย์เคยทำ ผลการฟื้นคืน (reinstatement effect) เมื่อเกิดภารกิจและตำแหน่งงานใหม่ที่มนุษย์ยังได้เปรียบ ผลสุทธิต่อความต้องการแรงงานจึงขึ้นอยู่กับดุลระหว่างสองแรงนี้ กรอบดังกล่าวเปลี่ยนคำถามจาก "งานจะหายไปกี่ตำแหน่ง" ไปสู่คำถามที่ลึกกว่า คือ

"ภารกิจแบบใดถูกแทนที่ ภารกิจแบบใดถูกสร้างขึ้นใหม่ และแรงงานกลุ่มใดได้หรือเสียประโยชน์มากที่สุด

หลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ยืนยันว่าผลการฟื้นคืนมีขนาดใหญ่จริง งานศึกษาของ Autor และคณะ (2024) ซึ่งสร้างฐานข้อมูลตำแหน่งงานตลอดแปดทศวรรษ พบว่าประมาณ 60% ของการจ้างงานในปี 2018 อยู่ในตำแหน่งงานที่ยังไม่ปรากฏในปี 1940 กล่าวคือ งานส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นงานใหม่ที่ถือกำเนิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและความต้องการทางสังคม

อย่างไรก็ดี สิ่งที่สำคัญกว่าปริมาณคือการเคลื่อนย้าย "แหล่งกำเนิด" ของงานใหม่ ช่วงปี 1940–1980 งานใหม่จำนวนมากกระจุกตัวในงานการผลิตและงานเสมียนที่ให้ค่าตอบแทนระดับกลาง แต่ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา งานใหม่กลับไหลไปสู่งานวิชาชีพค่าตอบแทนสูงและงานบริการค่าตอบแทนต่ำเป็นหลัก ปรากฏการณ์นี้คือ "การแยกขั้วของตลาดแรงงาน" (job polarization) ซึ่งหมายความว่า แม้การจ้างงานโดยรวมเพิ่มขึ้น โครงสร้างงานอาจกลวงตรงกลางและถ่างช่องว่างความเหลื่อมล้ำให้กว้างขึ้น (Autor et al., 2024) ข้อสังเกตนี้คือสัญญาณเตือนว่าตัวเลขสุทธิที่เป็นบวกสามารถบดบังความเจ็บปวดเชิงการกระจายได้

หลักฐานร่วมสมัยเฉพาะกรณี AI ยิ่งตอกย้ำความซับซ้อนนี้ การประเมินของ Briggs และ Kodhani (2023) ระบุว่า งานเทียบเท่าราว 300 ล้านตำแหน่งทั่วโลกอาจถูกเปิดให้ทำงานอัตโนมัติด้วย generative AI ขณะเดียวกัน OECD (2023) ประเมินว่าประมาณ 27% ของงานอยู่ในอาชีพที่มีความเสี่ยงสูงต่อการถูกแทนที่โดย AI แต่ก็ชี้ว่า ณ ปัจจุบันยังแทบไม่พบหลักฐานของการสูญเสียงานสุทธิ ส่วนหนึ่งเพราะการใช้งาน AI ยังอยู่ในระดับต่ำและผลกระทบเต็มรูปอาจต้องใช้เวลา

ประเด็นสำคัญอีกข้อคือ OECD (2023) พบว่า generative AI สร้างความเสี่ยงอย่างมากต่ออาชีพที่ใช้ทักษะสูงและการศึกษาสูง เช่น กฎหมาย การแพทย์

การเงิน ซึ่งกลับด้านจากคลื่นอัตโนมัติในอดีตที่กระตือรือร้นและงานใช้แรงกายเป็นหลัก

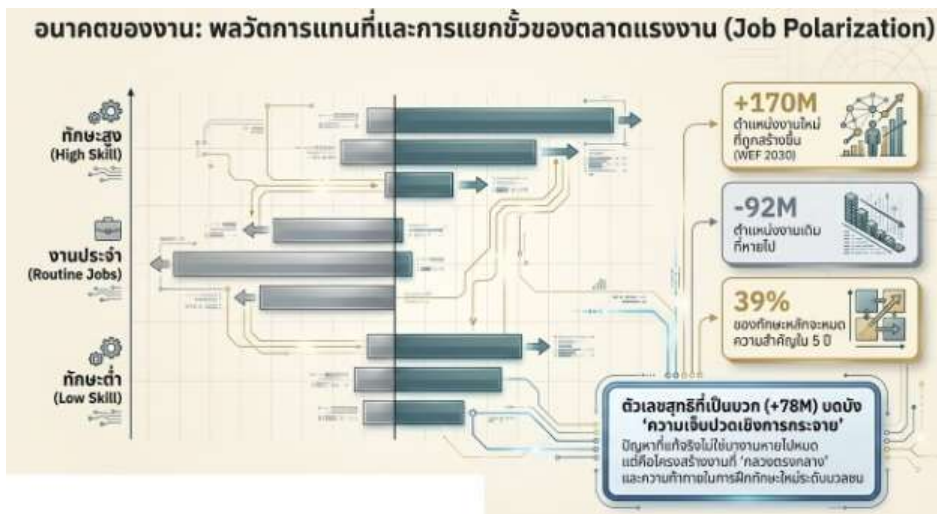
รายงาน Future of Jobs 2025 ของ World Economic Forum (2025a) ประเมินว่า ภายในปี 2030 แนวโน้มเชิงโครงสร้างจะสร้างงานใหม่ราว 170 ล้านตำแหน่ง และทำให้งานเดิมราว 92 ล้านตำแหน่งหายไป คิดเป็นการเพิ่มขึ้นสุทธิประมาณ 78 ล้านตำแหน่ง แต่ในเวลาเดียวกัน การหมุนเวียนเชิงโครงสร้างของงานสูงถึง 22% และทักษะประมาณ 39% จะเปลี่ยนไปหรือหมดความสำคัญภายในช่วงเวลาเพียงห้าปี ความท้าทายที่แท้จริงจึงมิได้อยู่ที่ตัวเลขสุทธิต่านั้น แต่อยู่ที่การเปลี่ยนผ่านของแรงงานหลายร้อยล้านคนภายใต้กรอบเวลาอันสั้น

เมื่อพิจารณาผ่านกรอบ HCST อนาคตของงานจึงทำหน้าที่เป็น "บททดสอบความแข็งแกร่ง" ของศักยภาพมนุษย์ในฐานะฐานของการเปลี่ยนผ่านโดยตรง ตัวเลขการจ้างงานสุทธิที่เป็นบวกสะท้อนเพียงบริบทระดับมหภาค ไม่ใช่คำตอบว่าการพัฒนามนุษย์ได้เกิดขึ้นแล้ว สิ่งชี้ขาดในมุมมองที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางคือ แรงงานที่ถูกแทนที่และกลุ่มเปราะบางจะสามารถแปรการเปลี่ยนผ่านครั้งนี้ให้กลายเป็นการขยายศักยภาพของตนเองได้หรือไม่ ซึ่งขึ้นอยู่กับระบบการฝึกทักษะใหม่ ตาข่ายความมั่นคงทางสังคม และความแข็งแกร่งของสถาบันรองรับ

ในจุดนี้ นวัตกรรมสังคมในรูปแบบระบบนิเวศการเรียนรู้และการฝึกทักษะใหม่ และเงื่อนไขกำกับอย่างชัดเจนความสามารถเชิงสถาบันและทุนทางสังคม จึงกลายเป็นตัวแปรชี้ขาด รายงาน Future of Jobs 2025 สะท้อนภาพนี้ชัดเจนเมื่อพบว่า นายจ้างราว 85% วางแผนให้ความสำคัญกับการยกระดับทักษะแรงงาน และหากเปรียบเทียบแรงงานโลกเป็นชน 100 คน จะมีประมาณ 59 คนที่ต้องได้รับการฝึกทักษะภายในปี 2030 โดยราว 11 คนมีแนวโน้มถูกทิ้งไว้ข้างหลังหากไม่ได้รับการฝึกที่เพียงพอ (World Economic Forum, 2025a)

อนาคตของงานในยุค AI ไม่ได้แบ่งง่าย ๆ เป็น “ดีทั้งหมด” หรือ “พังทั้งหมด”

แต่เป็นภาพของ “การขั้วความขัดแย้ง” ที่ซับซ้อน: งานทักษะสูงและงานทักษะต่ำขยายตัว ขณะที่งานระดับกลาง (งานประจำ งานเสมียน) ถดถอยลง ระบบนิเวศการเรียนรู้และการฝึกทักษะใหม่จึงไม่ใช่ของฟุ่มเฟือย แต่เป็นนวัตกรรมสังคมที่จำเป็นอย่างเร่งด่วน

ภาพที่ 4- 4 การขั้วความขัดแย้งของตลาดงาน: พลวัตการแทนที่และการสร้างงานใหม่ในยุคปัญญาประดิษฐ์

ที่มา: สังเคราะห์จากBriggs & Kodnani (2023), World Economic Forum (2025a), OECD (2023)

ภาพแสดงพลวัตของตลาดแรงงานที่ถูก AI และการทำงานอัตโนมัติ re-shape ใหม่ งานใหม่จำนวนมากเกิดขึ้นในด้านทักษะสูงและบริการบางประเภท ขณะเดียวกันงานประจำระดับกลางถูกแทนที่อย่างต่อเนื่อง ข้อมูลการคาดการณ์ชี้ว่า ตำแหน่งงานใหม่อาจเพิ่มขึ้นหลายร้อยล้านตำแหน่ง ขณะที่อีกจำนวนมากหายไป และเกือบสี่ในสิบของทักษะที่จำเป็นในงานจะเปลี่ยนภายในเวลาไม่กี่ปี

ในกรอบ HCST นี้คือหลักฐานเชิงรูปธรรมว่าหากไม่มี P2 คือ นวัตกรรมสังคม ด้านระบบนิเวศการเรียนรู้และการฝึกทักษะใหม่ ความขั้วของตลาดแรงงานจะกัดกร่อนทั้งศักยภาพมนุษย์ (P1) และความเป็นปึกแผ่นทางสังคม โดยทิ้งกลุ่มเปราะบางไว้ในตำแหน่งที่เสียเปรียบถาวร การมีหรือไม่มี P2 จึงเป็นตัวแบ่งสำคัญระหว่าง AI ที่

ช่วยให้ผู้คนก้าวข้ามการเปลี่ยนผ่าน กับ AI ที่กลายเป็นตัวเร่งความเหลื่อมล้ำ ยืนยันข้อเสนอของ HCST ว่า P2 คือ “เครื่องยนต์กลาง” ที่ขาดไม่ได้ของการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

4.1.3 ทักษะแห่งอนาคต: การให้คุณค่าใหม่แก่ความสามารถเฉพาะของมนุษย์

เมื่อปัญญาประดิษฐ์เข้ามาทำงานเชิงความรู้และงานประจำได้มากขึ้น คุณค่าที่คงทนและทวีความสำคัญจึงเคลื่อนมาสู่ความสามารถที่เป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ รายงาน Future of Jobs 2025 ของ World Economic Forum (2025a) พบว่า “การคิดเชิงวิเคราะห์” ยังคงเป็นทักษะแกนที่นายจ้างต้องการมากที่สุด ประมาณ 7 ใน 10 องค์กรมองว่าทักษะนี้เป็นแกนหลักในปี 2025 ตามมาด้วย “ความยืดหยุ่นและการปรับตัว” และ “ภาวะผู้นำและอิทธิพลทางสังคม”

ทักษะที่คาดว่าจะทวีความสำคัญที่สุดนอกเหนือจากทักษะเทคโนโลยีอย่าง AI และข้อมูลขนาดใหญ่ ล้วนเป็นทักษะที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ได้แก่ การคิดสร้างสรรค์ ความยืดหยุ่น ความอยากรู้อยากเห็นและการเรียนรู้ตลอดชีวิต ตลอดจนความเห็นอกเห็นใจและการรับฟังอย่างตั้งใจ ในภาพรวม รายงานประเมินว่าทักษะสำคัญของแรงงานราว 39% จะเปลี่ยนแปลงไปภายในปี 2030 (World Economic Forum, 2025a) การจัดน้ำหนักใหม่ของทักษะจึงไม่ใช่การปรับเล็กน้อย แต่เป็นการเปลี่ยนนิยามว่า “อะไรคือทักษะที่มีคุณค่า” ในยุคปัญญาประดิษฐ์

หลักฐานที่หนุนข้อสังเกตนี้โดยตรงตัวมาจากรายงาน New Economy Skills: Unlocking the Human Advantage ของ World Economic Forum (2025b) ซึ่งจัดทำดัชนีศักยภาพของ generative AI ในการแปลงทักษะ (GenAI Skill Transformation Index) จากการประเมินทักษะย่อยเกือบ 2,900 รายการ ผลการวิเคราะห์ชี้ว่า ทักษะที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางเป็นกลุ่มที่ AI เข้าไปแปลงหรือทดแทนได้ยากที่สุด กล่าวอีกนัยหนึ่ง คุณค่าของทักษะเหล่านี้เพิ่มขึ้นก็เพราะเครื่องจักรไม่สามารถทดแทนได้โดยง่าย ข้อค้นพบนี้ให้ฐานเชิงประจักษ์แก่ข้อเสนอที่ว่าความ

ได้เปรียบของมนุษย์ในยุค AI ไม่ได้อยู่ที่การแข่งขันกับเครื่องจักรในสิ่งที่เครื่องจักรทำได้ดีกว่า แต่อยู่ที่การพัฒนาความสามารถที่เป็นแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์

ในเชิงทฤษฎี การให้คุณค่าแก่ทักษะสามารถมองผ่านสองกรอบที่ทั้งเสริมและตึงกัน ทฤษฎีทุนมนุษย์ (human capital theory) ของ Becker (1964) มองทักษะเป็นการลงทุนที่เพิ่มผลิตภาพและรายได้ จึงช่วยอธิบายว่าทั้งบุคคลและองค์กรลงทุนในการฝึกทักษะใหม่ แต่กรอบทุนมนุษย์มีแนวโน้มมองทักษะเป็น "เครื่องมือ" ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก

หนังสือเล่มนี้จึงเลือกจัดวางทักษะแห่งอนาคตไว้ในกรอบสมรรถภาพ (capability approach) ของ Sen (1999) และ Nussbaum (2011) ซึ่งมองทักษะไม่ใช่เพียงเครื่องมือของตลาดแรงงาน แต่เป็นองค์ประกอบที่ก่อรูป "การทำหน้าที่" (functionings) และ "ภาวะการเป็นผู้กระทำ" (agency) ของมนุษย์ การคิดวิเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ ความเห็นอกเห็นใจ และความอยากรู้อยากเห็น จึงมีคุณค่าทั้งในเชิงเศรษฐกิจ และในฐานะสิ่งที่ประกอบสร้างชีวิตที่มนุษย์มีเหตุผลให้คุณค่า สถานะสองด้านนี้ทำหน้าที่เป็นบานพับเชิงทฤษฎีที่เชื่อมประเด็น "ทักษะแห่งอนาคต" ซึ่งเป็นข้อกังวลของตลาดแรงงาน เข้ากับ "ศักยภาพมนุษย์" ซึ่งเป็นข้อเสนอ P1ของหนังสือ

อย่างไรก็ตาม การที่ทักษะมนุษย์ทวีความสำคัญ มิได้หมายความว่าระบบที่มีอยู่พัฒนาทักษะเหล่านั้นได้ดี รายงาน New Economy Skills (World Economic Forum, 2025b) ชี้ว่าความอยากรู้อยากเห็นและการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นทักษะที่อ่อนแอที่สุดในแทบทุกภูมิภาค และผู้บริหารจำนวนมากไม่มั่นใจว่าระบบการศึกษาสาธารณะพัฒนาทักษะเหล่านี้ได้ดีเพียงพอ โดยเฉพาะความพร้อมของครูที่กลายเป็นคอขวดสำคัญ ผลคือเกิด "ช่องว่างเชิงโครงสร้าง" ที่ทักษะซึ่งสำคัญที่สุดในยุค AI กลับเป็นทักษะที่ระบบการศึกษาปัจจุบันพัฒนาได้น้อยที่สุด

สำหรับบริบทประเทศกำลังพัฒนาในเอเชียรวมถึงประเทศไทย ช่องว่างนี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่ง และทำให้การพัฒนาทักษะกลายเป็นวาระของการพัฒนามนุษย์ ไม่ใช่เพียงประเด็นด้านอุปทานแรงงาน

ส่วนนี้ปิดภาพรวมการวิเคราะห์ระดับโลกด้วยการร้อยสามประเด็นเข้าด้วยกัน คือ generative AI ในฐานะการเปลี่ยนผ่านเชิงคุณภาพและเทคโนโลยีอเนกประสงค์ที่ปรับโครงสร้างโอกาสทั้งระบบ การจัดระเบียบโลกของงานใหม่ผ่านพลวัตการแทนที่ และการสร้างงานใหม่ที่มาพร้อมความเจ็บปวดเชิงการกระจาย และการให้คุณค่าใหม่แก่ทักษะที่เป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ในฐานะแก่นที่คงทนของศักยภาพ เส้นด้ายร่วมคือ ในทุกระดับ การเปลี่ยนแปลงระดับมหภาคเป็นเพียงฉากหลัง และคำถามของการพัฒนา คือ ศักยภาพของมนุษย์ถูกขยายหรือถูกลดทอน

เมื่อ AI เริ่มทำงานเชิงปัญญาและงานประจำได้มากขึ้น คุณค่าของงานมนุษย์จึงค่อย ๆ เคลื่อนจากทักษะที่ “เครื่องทำแทนได้” ไปสู่ทักษะที่ AI ทำได้ยากหรือแทบทำไม่ได้เลย นั่นคือการคิดเชิงวิเคราะห์ ความเห็นอกเห็นใจ ภาวะการเป็นผู้กระทำ และความสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต ทักษะเหล่านี้คือหัวใจของกรอบสมรรถภาพ (capability approach) ของเซน

ภาพที่ 4-5 ทักษะแห่งอนาคต: การให้คุณค่าใหม่แก่ความสามารถเฉพาะมนุษย์ผ่านกรอบสมรรถภาพ

ที่มา: สังเคราะห์จากWorld Economic Forum (2025b), Sen (1999), Nussbaum (2011)

ภาพแยกชั้นระหว่างทักษะที่เสี่ยงถูกแทนที่ เช่น งานประจำเชิงรับ การวิเคราะห์ที่ทำซ้ำได้ และการประมวลผลข้อมูลพื้นฐาน กับทักษะที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นการขยาย “สมรรถภาพ” ของมนุษย์ ได้แก่ การคิดเชิงวิเคราะห์ ความยืดหยุ่นและการปรับตัว ความอยากรู้อยากเห็น และความเห็นอกเห็นใจ ภายใต้กรอบสมรรถภาพของ Amartya Sen ทักษะเหล่านี้ไม่ใช่เพียงทักษะเพื่อเพิ่มรายได้ แต่เป็นฐานให้มนุษย์ “กำกับชีวิตของตัวเอง” ในฐานะผู้กระทำ

ในกรอบ HCST ทักษะแห่งอนาคตจึงทำหน้าที่เป็นรากฐานระดับจุลภาคของ P1 ศักยภาพมนุษย์ แต่การจะบ่มเพาะทักษะเหล่านี้ให้เกิดขึ้นในวงกว้าง ไม่อาจปล่อยให้เป็นหน้าที่ของตลาดหรือปัจเจกเพียงลำพัง จำเป็นต้องอาศัยระบบการศึกษา ระบบเรียนรู้ และสถาบันที่ออกแบบใหม่ให้มุ่งสร้างสมรรถภาพและภาวะผู้กระทำของมนุษย์อย่างเป็นระบบ นี่คือนิวทัศน์การปฏิรูประบบการศึกษาและนวัตกรรมสังคมด้านการเรียนรู้กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการพัฒนา ไม่ใช่แค่ “ภาคผนวก” ของนโยบายแรงงานทักษะแห่งอนาคตจึงทำหน้าที่เป็นรากฐานระดับจุลภาคของศักยภาพมนุษย์ (P1) ที่ขยายทั้งการทำหน้าที่และภาวะการเป็นผู้กระทำ แต่การที่ผู้คนจะได้มาซึ่งทักษะเหล่านี้ขึ้นอยู่กับการเข้าถึง ระบบการศึกษา และสถาบันที่รองรับ (P4) ด้วยข้อสรุปนี้ การวิเคราะห์จึงเคลื่อนจากระดับโลกไปสู่ระดับการพัฒนาคนโดยตรงในส่วนถัดไป ซึ่งจะพิจารณาว่าปัญญาประดิษฐ์มีปฏิสัมพันธ์กับศักยภาพมนุษย์ การเรียนรู้ตลอดชีวิต และภาวะการเป็นผู้กระทำอย่างไร

4.2 ปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนามนุษย์

ส่วนก่อนหน้าได้วางฐานว่า ปัญญาประดิษฐ์คือบริบทระดับมหภาคที่กำลัง “จัดน้ำหนักใหม่” ให้กับศักยภาพและทักษะของมนุษย์ ส่วนนี้จึงขยับการวิเคราะห์ลงมา

สู่ระดับการพัฒนามนุษย์โดยตรง เพื่อถามให้ชัดว่า AI มีปฏิสัมพันธ์อย่างไรกับ "แก่น" ของการพัฒนามนุษย์

ในระดับนี้ หนังสือใช้กรอบสมรรถภาพ (capability approach) ของ Sen (1999) และ Nussbaum (2011) เป็นเลนส์หลัก เพราะในกรอบนี้ เป้าหมายของการพัฒนาไม่ใช่เพียงการเพิ่มผลิตภาพหรือรายได้ในตัวมันเอง แต่คือการขยาย "เสรีภาพที่แท้จริง" ของผู้คนในการดำเนินชีวิตที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า

ดังนั้น คำถามสำคัญของส่วนนี้จึงไม่ใช่ว่า AI ทรงพลังเพียงใด แต่คือ AI ทำหน้าที่เป็น "ปัจจัยที่ขยาย" หรือ "ปัจจัยที่ลดทอน" ศักยภาพของมนุษย์กันแน่

รายงานการพัฒนามนุษย์ปี 2025 ของ UNDP ที่ใช้ชื่อว่า A Matter of Choice: People and Possibilities in the Age of AI ตอกย้ำกรอบคิดนี้อย่างชัดเจน รายงานชี้ว่า อนาคตของการพัฒนาในยุค AI ไม่ได้ถูกกำหนดโดยสิ่งที่เทคโนโลยี "ทำได้" แต่โดยทางเลือกของมนุษย์ว่าจะกำกับ AI ให้เสริมสร้าง หรือปล่อยให้มันกัดกร่อน ศักยภาพของผู้คน (UNDP, 2025)

ด้วยกรอบดังกล่าว ส่วนนี้จึงวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง AI กับการพัฒนามนุษย์ผ่านสามประเด็นที่เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด ประเด็นแรก พิจารณา "ศักยภาพมนุษย์" ว่า AI สามารถขยาย หรือในบางกรณีลดทอนศักยภาพเหล่านี้ได้อย่างไร ประเด็นที่สอง มอง "การเรียนรู้ตลอดชีวิต" ในฐานะกลไกหล่อเลี้ยงศักยภาพให้คงอยู่และเติบโตภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประเด็นที่สาม พิจารณา "ภาวะการเป็นผู้กระทำ" (agency) ว่า AI เสริม หรือบั่นทอนความสามารถของมนุษย์ในการกำหนดและกำกับชีวิตตนเองอย่างไร ทั้งสามประเด็นร่วมกันทำหน้าที่คลี่และทำให้ข้อเสนอ P1 เรื่องศักยภาพมนุษย์มีความลึกมากขึ้นในบริบทของยุคปัญญาประดิษฐ์

4.2.1 ศักยภาพมนุษย์: ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะปัจจัยแปลงสองด้าน

โดยหลักการ AI มีศักยภาพจะขยายความสามารถของมนุษย์ได้อย่างน้อยสามทางที่เชื่อมโยงกัน ทางแรก คือการ เสริมสมรรถนะเชิงปัญญา (augmenting cognition) ทำให้มนุษย์คิด วิเคราะห์ และแก้ปัญหาได้เกินขีดเดิมเมื่อมีเครื่องมือ AI ช่วยรองรับ ทางที่สอง คือการ ทำให้การเข้าถึงความรู้และบริการเป็นประชาธิปไตย (democratizing access) เปิดโอกาสให้คนที่เดิมเข้าไม่ถึงทรัพยากรหรือความเชี่ยวชาญ สามารถเข้าถึงได้ในต้นทุนต่ำ ทางที่สาม คือการ ปลดปล่อยเวลา (freeing time) จากงานประจำซ้ำซาก ไปสู่กิจกรรมที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม หรือ ความหมายในชีวิตมากกว่า อย่างไรก็ตาม การขยายศักยภาพทั้งสามเส้นทางนี้ไม่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ มันขึ้นกับ "เงื่อนไข" ที่ร่ายล้อมอยู่

ในกรอบทฤษฎีสมรรถภาพของ Sen (1999) มโนทัศน์ "ปัจจัยแปลง" (conversion factors) อธิบายชัดว่า มนุษย์แต่ละคนแปลงทรัพยากรที่มีให้กลายเป็นการทำหน้าที่ (functionings) และศักยภาพ (capabilities) ได้ไม่เท่ากัน เพราะขึ้นอยู่กับปัจจัยส่วนบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม AI จึงทำหน้าที่เป็น "ปัจจัยแปลงรูปแบบใหม่" ที่ทรงพลัง เพราะช่วยยกระดับอัตราการแปลงทรัพยากรให้กลายเป็นศักยภาพ กล่าวคือ ด้วยทรัพยากรหรือความรู้ชุดเดิม มนุษย์สามารถสร้างการหน้าที่ได้มากขึ้นเมื่อมี AI เป็นตัวช่วย ในกรอบศักยภาพหลักสิบประการของ Nussbaum (2011) หากออกแบบอย่างเหมาะสม AI สามารถเสริมศักยภาพด้านการรับรู้ จินตนาการ และความคิดตลอดจนการใช้เหตุผลเชิงปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม มโนทัศน์นี้ทำหน้าที่เป็น "บานพับเชิงทฤษฎี" ของข้อเสนอ P1 ที่มองว่าศักยภาพมนุษย์คือฐานของการเปลี่ยนผ่าน.

หลักฐานเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนสำหรับการ "เสริมสมรรถนะ" และ "ทำให้เข้าถึงเป็นประชาธิปไตย" มาจากงานภาคสนามขนาดใหญ่ของ Brynjolfsson, Li และ Raymond (2025) ที่ศึกษาการใช้ผู้ช่วยสนทนาซึ่งขับเคลื่อนด้วย generative AI กับพนักงานบริการลูกค้ากว่า 5,000 คน ผลการวิจัยพบว่าผลิตภาพเพิ่มขึ้นเฉลี่ยราว 15% โดยเฉพาะในกลุ่มพนักงานที่มีประสบการณ์น้อยและทักษะต่ำ ซึ่งได้ประโยชน์มากที่สุด ขณะที่พนักงานที่มีทักษะสูงได้ประโยชน์เพียงเล็กน้อย นักวิจัยชี้ว่า AI ทำหน้าที่ดึงและ

กระจาย "ความรู้เชิงปฏิบัติ" ที่ฝังอยู่ในตัวพนักงานที่เชี่ยวชาญกว่าให้พนักงานใหม่ใช้ได้ทันที ส่งผลให้พนักงานใหม่ได้ระดับประสบการณ์ได้เร็วขึ้น ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่า AI สามารถทำหน้าที่เป็นตัวปรับความเหลื่อมล้ำทางความรู้ (knowledge equalizer) ได้จริง.

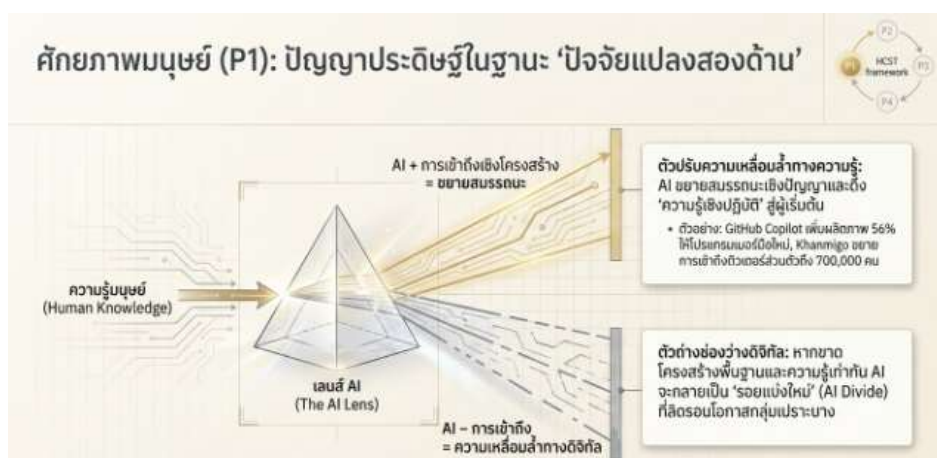
ตัวอย่างรูปธรรมในด้าน "การเข้าถึง" คือระบบติวเตอร์ AI อย่าง Khanmigo ของ Khan Academy ซึ่งขยายการเข้าถึงการติวเฉพาะบุคคลจากผู้ใช้ประมาณ 68,000 คนในปีการศึกษา 2023–2024 ไปสู่มากกว่า 700,000 คนในปีถัดมา ครอบคลุมกว่า 380 เขตการศึกษา (Khan Academy, 2025) แม้หลักฐานเชิงประสิทธิผลจะยังอยู่ระหว่างการศึกษอย่างเข้มงวด แต่แนวโน้มเบื้องต้นชี้ว่าผลลัพธ์ด้านการเรียนรู้ที่ดีขึ้นปรากฏชัดในกลุ่มนักเรียนที่เริ่มต้นจากฐานระดับต่ำที่สุด ข้อสังเกตนี้ย้ำว่าการขยายศักยภาพด้วย AI เป็นเรื่อง "มีเงื่อนไข" ไม่ใช่ผลลัพธ์ที่รับประกันโดยตัวเทคโนโลยีเพียงลำพัง.

ความเป็น "เงื่อนไข" นี้คือหัวใจของการวิเคราะห์ เพราะตรรกะของปัจจัยแปลงทำงานสองทาง AI ขยายศักยภาพได้เฉพาะเมื่อมีเงื่อนไขเอื้อ เช่น โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล ความรู้เท่าทันดิจิทัล และการกำกับดูแลที่เหมาะสม

ความเป็น "เงื่อนไข" นี้คือหัวใจของการวิเคราะห์ เพราะตรรกะของปัจจัยแปลงทำงานสองทาง AI ขยายศักยภาพได้เฉพาะเมื่อมีเงื่อนไขเอื้อ เช่น โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล ความรู้เท่าทันดิจิทัล และการกำกับดูแลที่เหมาะสม ในทางกลับกัน เมื่อเงื่อนไขเหล่านี้ไม่ทำงาน AI กลับอาจถ่วงช่องว่างศักยภาพให้กว้างขึ้นผ่านความเหลื่อมล้ำทางดิจิทัล รายงาน Human Development Report 2025 ของ UNDP เตือนถึงความเสี่ยงนี้ โดยชี้ว่าช่องว่างดัชนีพัฒนามนุษย์ระหว่างประเทศรายได้สูงและรายได้ต่ำกำลังถ่างกว้างขึ้น และตั้งข้อสังเกตว่าหากไม่มีนโยบายที่ครอบคลุม AI อาจกลายเป็น "รอยแบ่งใหม่" ระหว่างกลุ่มที่ใช้เทคโนโลยีเพื่อเสริมอำนาจตนเอง กับกลุ่มที่ถูกทิ้งไว้ข้างหลังในสิ่งที่รายงานเรียกว่า AI divide (UNDP, 2025)

ในกรอบ HCST ข้อสรุปนี้ทำให้เห็นบทบาทของ AI อย่างแม่นยำยิ่งขึ้น: AI เป็น "ปัจจัยแปลงสองด้าน" คือสามารถเสริมศักยภาพมนุษย์เมื่อเงื่อนไขกำกับ (P4) ทำงาน และสามารถบั่นทอนศักยภาพเมื่อเงื่อนไขเหล่านั้นขาดหาย นี่คือกลไกที่ทำให้ข้อเสนอ P1 ชัดเจนในบริบท AI ว่า การขยายศักยภาพมนุษย์เป็นกระบวนการที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่ผลลัพธ์อัตโนมัติจากการนำเทคโนโลยีมาใช้ และแม้ศักยภาพจะถูกขยายแล้ว มันก็ไม่ได้หยุดนิ่ง ในโลกที่ AI เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ศักยภาพจำเป็นต้องได้รับการหล่อเลี้ยงและปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง กลไกหลักของการหล่อเลี้ยงนั้นคือ "การเรียนรู้ตลอดชีวิต" ซึ่งส่วนถัดไปจะรับไปวิเคราะห์ต่อไป

ในกรอบสมรรถภาพของเซน AI ทำหน้าที่เป็น “ปัจจัยแปลงสองด้าน” อย่างชัดเจน กล่าวคือมันไม่ได้สร้างศักยภาพมนุษย์ขึ้นมาเองจากศูนย์ แต่ช่วย “แปลง” ทรัพยากรและความรู้ที่มีอยู่ให้กลายเป็นศักยภาพที่ใช้งานได้จริงในระดับที่มากขึ้นหรือในทางกลับกัน ก็อาจทำให้ศักยภาพที่มีอยู่ถูกกลืนหายไป เมื่อเงื่อนไขรายล้อมไม่เอื้อ

ภาพที่ 4-6 ปัญหาประติสฐฐานะปัจจัยแปลงสองด้าน (P1):

เสริมหรือลดทอนศักยภาพมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกัน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Brynjolfsson et al. (2025), UNDP (2025)

ภาพนี้ สืบถึงปัญหาประติสฐฐานะปัจจัยแปลงสองด้าน (P1): เสริมหรือลดทอนศักยภาพมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกัน ใช้เปรียบเทียบว่า AI เป็น “เลนส์” ที่

ความรู้มนุษย์ต้องผ่าน ก่อนจะแตกออกไปเป็นผลลัพธ์ที่ต่างกัน หาก AI ถูกวางอยู่ใน โครงสร้างที่โอบรวม มีการเข้าถึงอย่างทั่วถึง และเชื่อมกับระบบนิเวศการเรียนรู้ที่ดี AI จะขยายสมรรถนะ เช่น ช่วยให้ผู้มีทักษะต่ำเข้าถึงความรู้เชิงปฏิบัติที่เคยอยู่กับ ผู้เชี่ยวชาญไม่ก็คน หรือช่วยขยายการเข้าถึงตัวเตอร์เฉพาะบุคคลจากหมื่นเป็นหลาย แสนคน แต่ถ้าโครงสร้างเข้าถึงไม่เท่าเทียม ขาดโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล และขาดระบบ สนับสนุน AI ชุดเดียวกันอาจกลับกลายเป็นตัวเร่ง “ความเหลื่อมล้ำทางดิจิทัล” ทำให้ กลุ่มที่มีศักยภาพน้อยอยู่แล้วถูกทิ้งห่างออกไปอีก

ในกรอบ HCST ความเป็น “เงื่อนไข” ของผลที่ AI มีต่อ P1 ศักยภาพมนุษย์ จึงเป็นจุดยืนสำคัญ: AI ไม่ได้สร้างศักยภาพ แต่มันขยายหรือทำลายศักยภาพที่มีอยู่ ขึ้นอยู่กับว่ากลไก P4 — ธรรมชาติดิจิทัล นโยบาย และสถาบัน — ถูกออกแบบ และทำงานอย่างไร ถ้า P4 แข็งแรง AI จะทำหน้าที่เป็นปัจจัยแปลงด้านบวก ขยาย ศักยภาพและภาวะผู้กระทำของมนุษย์ ถ้า P4 อ่อนแอ AI ก็จะทำหน้าที่เป็นปัจจัย แปลงด้านลบ ที่กัดกร่อนศักยภาพและทำให้ความเหลื่อมล้ำฝังลึกมากขึ้น

4.2.2 การเรียนรู้ตลอดชีวิต: กลไกหล่อเลี้ยงศักยภาพในบริบทที่เปลี่ยนแปลง

ในยุคปัญญาประดิษฐ์ การเรียนรู้ตลอดชีวิตเปลี่ยนสถานะจากทางเลือกที่พึงมี ไปเป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอด เพราะศักยภาพที่ได้มาแล้วมีอายุการใช้งานสั้นลง เมื่อบริบทเปลี่ยนเร็วขึ้น ดังที่ World Economic Forum (2025a) ประเมินว่าทักษะ สำคัญราวร้อยละ 39 จะเปลี่ยนแปลงหรือล้าสมัยภายในปี ค.ศ. 2030 ภายใต้เงื่อนไข เช่นนี้ แบบจำลองการศึกษาที่กระจุกการเรียนรู้ไว้ในช่วงต้นของชีวิต (front-loaded education) ย่อมไม่เพียงพออีกต่อไป และต้องเปลี่ยนไปสู่ระบบนิเวศการเรียนรู้ (learning ecosystem) ที่ทำงานต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิต ในเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ การเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงมิใช่เพียงกิจกรรมเสริมทักษะ แต่เป็นกลไกหล่อเลี้ยงและ พัฒนาศักยภาพมนุษย์ (P1) ให้คงทำงานได้ในบริบทที่เปลี่ยนแปลง อันเป็นการต่อยอด โดยตรงจากข้อสรุปของหัวข้อก่อนหน้า

ฐานทฤษฎีของการเรียนรู้ตลอดชีวิตมาจากสองสายที่เสริมกัน สายแรกคือ แนวคิดการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ (andragogy) ของ Knowles (1980) ซึ่งชี้ว่าผู้ใหญ่เรียนรู้ต่างจากเด็ก โดยเป็นการเรียนรู้ที่กำกับตนเอง ตั้งอยู่บนประสบการณ์ และมุ่งแก้ปัญหาที่เป็นรูปธรรม แนวคิดนี้อธิบายว่าเหตุใดการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงต้องออกแบบต่างจากการศึกษาในระบบสำหรับเยาวชน สายที่สองคือกรอบสัญญาประชาคมใหม่เพื่อการศึกษาของ UNESCO (2021) ในรายงาน Reimagining Our Futures Together ซึ่งจัดวางการศึกษาเป็นโครงการร่วมของสังคมตลอดชีวิตและเป็นสมบัติสาธารณะ พร้อมเรียกร้องการเปลี่ยนผ่านจากการกีดกันสู่การโอบรวม จากการแข่งขันสู่ความร่วมมือ และจากชนชั้นนำนิยมสู่ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือลดความเหลื่อมล้ำอย่างแท้จริง เมื่อสังเคราะห์สองสายนี้เข้าด้วยกัน หนังสือเล่มนี้เสนอว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมข้อเสนอ P1 เข้ากับ P2 กล่าวคือ เมื่อการฟื้นฟูศักยภาพถูกจัดระบบเป็นระบบนิเวศร่วมของสังคม มิใช่ภาระของปัจเจกโดยลำพัง การเรียนรู้ตลอดชีวิตก็กลายเป็นรูปแบบหนึ่งของนวัตกรรมสังคม

หลักฐานเชิงนโยบายที่เป็นรูปธรรมของการจัดระบบเช่นนี้คือโครงการ SkillsFuture ของสิงคโปร์ ซึ่งมอบเครดิตการเรียนรู้พื้นฐาน 500 ดอลลาร์สิงคโปร์แก่พลเมืองทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 25 ปีขึ้นไป และตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 2024 ได้เพิ่มเครดิตสำหรับผู้อยู่ในช่วงกลางอาชีพอีก 4,000 ดอลลาร์สิงคโปร์แก่พลเมืองที่มีอายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไป พร้อมเงินช่วยเหลือระหว่างการศึกษา (SkillsFuture Singapore, 2024) โครงสร้างเช่นนี้สะท้อนการเปลี่ยนความรับผิดชอบต่อการพัฒนาทักษะให้เป็นของปัจเจก ควบคู่กับการสนับสนุนเชิงสถาบันจากรัฐ จึงเป็นตัวอย่างของระบบนิเวศการเรียนรู้ที่ทำหน้าที่เป็นนวัตกรรมสังคมในโครงสร้างพื้นฐานของการเรียนรู้ นอกจากนี้ ปัญญาประดิษฐ์เองยังสามารถหนุนเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ผ่านการเรียนรู้แบบปรับเหมาะรายบุคคล การรับรองการเรียนรู้เดิม และการเปิดเส้นทางการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น แม้ศักยภาพดังกล่าวจะกลับมาอยู่ภายใต้ตรรกะของความมีเงื่อนไขเช่นเดิม

กระนั้น การเรียนรู้ตลอดชีวิตมิได้ลดความเหลื่อมล้ำโดยอัตโนมัติ UNESCO (2021) เตือนว่าการศึกษาศาสนาสามารถต่อยอดความเหลื่อมล้ำแทนที่จะลดทอนได้เช่นกัน หากปล่อยให้การเรียนรู้ตลอดชีวิตขึ้นอยู่กับความริเริ่มของปัจเจกโดยปราศจากการสนับสนุนเชิงสถาบัน ผู้ที่ได้เปรียบอยู่แล้วซึ่งมีทั้งเวลา ทรัพยากร และความรู้เท่าทัน ดิจิทัล ย่อมเข้าร่วมได้มากกว่า จนเกิดผลแบบสะสมความได้เปรียบและถ่างช่องว่างให้กว้างขึ้น ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับรายงาน New Economy Skills (World Economic Forum, 2025b) ที่พบว่าความอยากรู้อยากเห็นและการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นทักษะที่อ่อนแอที่สุดในแทบทุกภูมิภาค การเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นกลไกฟื้นฟูศักยภาพของ P1 ได้จริงก็ต่อเมื่อฝังอยู่ในระบบนิเวศที่โอบรวมและมีสถาบันรองรับ (P4) และถูกจัดระบบในฐานะนวัตกรรมสังคม (P2) มิฉะนั้นก็จะยิ่งทำให้ช่องว่างของศักยภาพที่กล่าวถึงในหัวข้อก่อนหน้านี้ถ่างกว้างขึ้น

การฟื้นฟูศักยภาพผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิตตั้งอยู่บนสมมติฐานสำคัญประการหนึ่ง คือนุชนัยยังคงเป็นผู้เลือกและกำกับการเรียนรู้และการตัดสินใจของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือภาวะการเป็นผู้กระทำของนุชนัยยังคงอยู่ อย่างไรก็ตาม ปัญญาประดิษฐ์มิได้เพียงเสริมศักยภาพ แต่ยังก่อความเสี่ยงต่อภาวะการเป็นผู้กระทำนั้นเองด้วย ซึ่งเป็นประเด็นที่จะวิเคราะห์ต่อไป

4.2.3 ภาวะการเป็นผู้กระทำ: เงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ของวงจรการเปลี่ยนผ่าน

ในกรอบสมรรถภาพ ภาวะการเป็นผู้กระทำ (agency) หมายถึงความสามารถของมนุษย์ในการกระทำตามคุณค่าที่ตนยึดถือ และในการกำหนดและกำกับชีวิตของตนเอง Sen (1999) แยกเสรีภาพในการเป็นผู้กระทำออกจากเสรีภาพด้านความอยู่ดี เพื่อชี้ว่าการที่บุคคลมีชีวิตที่ดีขึ้นตามตัวชี้วัดภายนอก มิได้รับประกันว่าบุคคลนั้นยังเป็นผู้ประพันธ์ชีวิตของตนเอง ความแตกต่างนี้คือหัวใจของการวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ เพราะแม้สองหัวข้อก่อนหน้านี้จะแสดงว่าปัญญาประดิษฐ์สามารถขยายศักยภาพและหล่อเลี้ยงศักยภาพได้ แต่ภาวะการเป็นผู้กระทำคือจุดที่ภัยคุกคามของปัญญาประดิษฐ์

ปรากฏตรงและลึกที่สุด หากศึกษาขยายขึ้นแต่ภาวะการเป็นผู้กระทำถูกลิตรอน การพัฒนาย่อมกลวงเปล่า เพราะมนุษย์อาจดีขึ้นตามตัวชี้วัดภายนอกโดยที่ผู้กำกับชีวิตตนเองน้อยลง

ปัญญาประดิษฐ์ท้าทายภาวะการเป็นผู้กระทำในสามระดับที่เชื่อมโยงกัน ในระดับจุลภาค การพึ่งพาปัญญาประดิษฐ์ในการตัดสินใจมากเกินไปอาจลดทอนการคิดเชิงวิพากษ์และการใช้วิจารณญาณอิสระ ปรากฏการณ์ที่กฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรปเรียกว่าความลำเอียงจากการทำงานอัตโนมัติ (automation bias) กล่าวคือการมอบการตัดสินใจให้ปัญญาประดิษฐ์อย่างต่อเนื่องอาจกัดกร่อนความสามารถในการตัดสินใจเสียเอง (European Union, 2024) ในระดับกลาง การจัดการด้วยอัลกอริทึม (algorithmic management) ในสถานที่ทำงานลดทอนอิสระและอำนาจต่อรองของแรงงาน โดย OECD (2023) พบว่าแรงงานที่อยู่ภายใต้การจัดการด้วยอัลกอริทึมได้รับประโยชน์จากปัญญาประดิษฐ์น้อยกว่ากลุ่มอื่น และในระดับมหภาค การเฝ้าระวังและการโน้มน้าวที่ขับเคลื่อนด้วยปัญญาประดิษฐ์ ตลอดจนอัลกอริทึมแนะนำเนื้อหา สามารถหล่อหลอมทางเลือกและกีดกร่อนอิสระของผู้คนได้ ดังที่ UNDP (2025) ตั้งข้อสังเกตว่าปัญญาประดิษฐ์สามารถเสริมหรือบ่อนทำลายภาวะการเป็นผู้กระทำของมนุษย์ได้ ขึ้นอยู่กับการออกแบบและการกำกับ

การตอบสนองเชิงสถาบันต่อภัยคุกคามนี้คือจุดที่เงื่อนไขกำกับ (P4) เข้ามาปกป้องเงื่อนไขตั้งต้นของ P1 โดยตรง กฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรป (European Union, 2024) กำหนดในมาตรา 14 ให้ระบบปัญญาประดิษฐ์ความเสี่ยงสูงต้องออกแบบให้มนุษย์กำกับดูแลได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือมนุษย์ต้องสามารถเข้าใจ ติดตาม แทรกแซง ลบล้าง และหยุดการทำงานของระบบได้ พร้อมตระหนักถึงความลำเอียงจากการทำงานอัตโนมัติ หลักการนี้สะท้อนแนวคิดการคงมนุษย์ไว้ในวงจรการตัดสินใจ (human-in-the-loop) และการออกแบบที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งยืนยันว่าการทำงานอัตโนมัติต้องไม่แทนที่ความรับผิดชอบและการควบคุมของมนุษย์ นี่คือนโยบายเชิงสถาบันที่เป็นรูปธรรมในการธำรงภาวะการเป็นผู้กระทำ

ในกรอบ HCST ภาวะการเป็นผู้กระทำมิใช่ศักยภาพหนึ่งในบรรดาศักยภาพทั้งหลาย แต่เป็นเงื่อนไขตั้งต้นของวงจรการเปลี่ยนผ่านทั้งหมด วงจร P1 ไปสู่ P2 ไปสู่ P3 และย้อนกลับมาที่ P1 จะทำงานได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์ยังคงเป็นผู้กระทำที่เลือก สร้างนวัตกรรม และกำกับดูแล หากปัญญาประดิษฐ์ก่อกวนภาวะการเป็นผู้กระทำ วงจรย่อมขาดสะบั้น เพราะศักยภาพที่ปราศจากภาวะการเป็นผู้กระทำไม่อาจขับเคลื่อนนวัตกรรมสังคม (P2) ที่สะท้อนคุณค่าของมนุษย์ และไม่อาจดำรงสังคมที่ผู้คนเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง (P3) ได้ ด้วยเหตุนี้ การปกป้องภาวะการเป็นผู้กระทำผ่านการกำกับดูแล (P4) จึงมิใช่ทางเลือก แต่เป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของทฤษฎี และทำให้ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์กลายเป็นเงื่อนไขขอบเขตที่จำเป็นของวงจรทั้งหมด

ภาวะการเป็นผู้กระทำ (human agency) คือเงื่อนไขตั้งต้นของวงจร HCST ทั้งหมด หากมนุษย์ไม่สามารถกำหนดและกำกับชีวิตของตนเองได้ วงจรจากศักยภาพมนุษย์ไปสู่นวัตกรรมสังคมและสังคมยั่งยืนก็ไม่อาจทำงานอย่างมีความหมาย เมื่อ AI เข้ามาทำลาย agency พร้อมกันสามระดับ การพึ่งพาเกินไปในระดับปัจเจก ความลำเอียงเชิงอัลกอริทึมในระดับกลุ่ม และการกีดกันดิจิทัลในระดับสังคม วงจรทั้งหมดจึงเสี่ยงสะดุด

ภาพที่ 4- 7 ภาวะการเป็นผู้กระทำ: เงื่อนไขตั้งต้นที่ปัญญาประดิษฐ์ต้องปกป้อง ไม่ใช่บั่นทอน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), UNESCO (2021a)

ภาพใช้สัญลักษณ์ “คานสมดุล” เพื่อให้เห็นแรงดึงสองด้าน ด้านหนึ่งคือแรงที่ทำให้ agency อ่อนตัวลง ได้แก่ ความลำเอียงจากการพึ่งพาการตัดสินใจของระบบอัตโนมัติ (automation bias) การจัดการด้วยอัลกอริทึม (algorithmic management) และแรงกดดันเรื่องประสิทธิภาพ/ประหยัดต้นทุนที่ผลักให้มนุษย์ถอยออกจากการตัดสินใจ อีกด้านหนึ่งคือแรงที่เสริม agency เช่น การเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ทำให้ผู้คนเข้าใจและกำกับเทคโนโลยีได้ดีขึ้น และหลักการ human-in-the-loop ที่กฎหมายและมาตรฐานต่าง ๆ กำหนดให้มนุษย์ยังคงมีสิทธิแทรกแซงและลบล้างการตัดสินใจของระบบ AI

ข้อความด้านล่างภาพเน้นว่า ระบบนิเวศการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็น “กลไกค้ำ” ที่สำคัญ เพราะทำให้การฟื้นฟูศักยภาพและการรักษาภาวะการเป็นผู้กระทำไม่ใช่ภาระของปัจเจกเพียงลำพัง แต่เป็นความรับผิดชอบร่วมของสังคมและสถาบัน

ในกรอบ HCST ธรรมชาติของ AI (P4) จึงไม่ใช่แค่การกำกับเทคโนโลยีให้ปลอดภัยหรือเป็นธรรมในเชิงเทคนิคเท่านั้น หากแต่คือการปกป้องเงื่อนไขตั้งต้นของวงจรทั้งระบบ นั่นคือภาวะการเป็นผู้กระทำของมนุษย์ หากไม่มี agency วงจรการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางย่อมเหลือเพียงโครงสร้างเปล่า ที่ถูกขับเคลื่อนด้วยแรงของเทคโนโลยีและตลาดมากกว่าด้วยการเลือกและคุณค่าของมนุษย์เอง

หัวข้อนี้ปิดส่วนที่ 4.2 ด้วยข้อสรุปว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนามนุษย์ ทั้งการขยายศักยภาพ การหล่อเลี้ยงศักยภาพผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิต และการธำรงภาวะการเป็นผู้กระทำ ล้วนเป็นกระบวนการที่มีเงื่อนไขกำกับร่วมกัน มิใช่ผลลัพธ์อัตโนมัติของเทคโนโลยี ด้วยข้อสรุปนี้ การวิเคราะห์จึงเคลื่อนจากระดับปัจเจกและการพัฒนามนุษย์ ไปสู่ระดับสังคมในส่วนที่ 4.3 ซึ่งพิจารณาว่าปัญญาประดิษฐ์มีปฏิสัมพันธ์กับการพัฒนาสังคมอย่างไร ทั้งในมิตินวัตกรรมสังคม บริการสาธารณะ และการโอברวมทางสังคม

4.3 ปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนาสังคม

ส่วนก่อนหน้าได้วิเคราะห์ว่า AI โอบล้อมการพัฒนามนุษย์ในระดับปัจเจกอย่างไร และสรุปว่าการขยายศักยภาพ การหล่อเลี้ยงศักยภาพ และการธำรงภาวะการเป็นผู้กระทำ ล้วนเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยเงื่อนไขกำกับร่วมกัน ส่วนนี้จึงยกระดับการวิเคราะห์ขึ้นมาสู่ระดับสังคม เพื่อพิจารณาว่า AI เข้าไปสัมพันธ์กับ “การพัฒนาสังคม” อย่างไร

ในระดับนี้ ข้อเสนอแกนกลางคือ P2 ซึ่งมอง นวัตกรรมสังคม เป็นกลไกที่แปรศักยภาพมนุษย์ (P1) ให้กลายเป็น สังคมยั่งยืน (P3) คำถามสำคัญของส่วนนี้จึงคือ: AI เข้ามา “เร่ง” หรือ “บิดเบือน” กลไกนี้ได้อย่างไรบ้าง

ส่วนนี้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสามหัวข้อที่เชื่อมต่อกันอย่างใกล้ชิด หัวข้อแรก พิจารณา นวัตกรรมสังคม ในฐานะกลไกที่ AI สามารถเข้ามาเร่งให้เกิดความคิดใหม่ วิถีจัดบริการใหม่ หรือแบบแผนใหม่ของการดูแลกันในสังคม

หัวข้อที่สอง มองไปที่ บริการสาธารณะ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่นวัตกรรมสังคมโดยใช้ AI ปรากฏเป็นรูปธรรมมากที่สุด ทั้งในด้านการออกแบบบริการ การจัดสรรทรัพยากร และการเข้าถึงของประชาชน

หัวข้อที่สาม พิจารณา การโอบรวมทางสังคม ว่า AI มีบทบาทสองด้านควบคู่กัน คือทั้งช่วยลด และในบางกรณีก็ซ้ำเติมความเหลื่อมล้ำ

ทั้งสามหัวข้อร่วมกันคลี่ข้อเสนอ P2 ให้ลึกขึ้นในบริบทของยุคปัญญาประดิษฐ์ และวางพื้นฐานให้เห็นว่า การพัฒนาสังคมในยุค AI จะเป็น “สังคมที่ใครได้ประโยชน์” และ “ใครถูกทิ้งไว้ข้างหลัง” มากพอ ๆ กับคำถามที่ว่าเทคโนโลยีก้าวหน้าไปไกลแค่ไหน

4.3.1 นวัตกรรมสังคม: ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวเร่งที่มีเงื่อนไข

ในความหมายของ Mulgan (2006) นวัตกรรมสังคมหมายถึงกิจกรรมและบริการรูปแบบใหม่ที่มุ่งตอบสนองความต้องการทางสังคม และแพร่กระจายผ่านองค์กรที่มีเป้าหมายทางสังคมเป็นหลัก ในกรอบ HCST นวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นกลไก (P2) ที่แปรรูปสภาพมนุษย์ (P1) ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและนำไปสู่สังคมยั่งยืน (P3) ปัญญาประดิษฐ์เข้ามามีบทบาทต่อกลไกนี้ในฐานะตัวเร่ง (accelerator) อย่างน้อยสามเส้นทาง

เส้นทางแรกคือการขยายขนาดของทางออกที่เดิมมีต้นทุนสูงเกินกว่าจะทำได้ (scaling) ปัญญาประดิษฐ์ช่วยให้บริการทางสังคมถูกจัดทำ ปรับให้เหมาะสมรายบุคคล และส่งมอบในวงกว้างได้ในต้นทุนที่ลดลง ดังที่มีการประเมินว่าการใช้ AI ในภาครัฐส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้เพื่อทำให้บริการเป็นอัตโนมัติ กระชับ หรือปรับให้เหมาะกับผู้ใช้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการส่งมอบสวัสดิการเชิงรุกที่ช่วยลดการตกหล่นของผู้มีสิทธิ์ในกลุ่มครัวเรือนเปราะบาง ด้วยการลดความซับซ้อนของขั้นตอนการพิสูจน์สิทธิ์

เส้นทางที่สองคือการรู้จำแบบแผน (pattern recognition) ของปัญหาสังคมที่ซับซ้อน AI ยกระดับการทำความเข้าใจข้อมูลขนาดใหญ่และการพยากรณ์ เพื่อระบุความเสี่ยงและความต้องการก่อนที่ปัญหาจะลุกลาม มีการนำ AI มาใช้เพื่อช่วยให้การตัดสินใจ การทำความเข้าใจ และการพยากรณ์สถานการณ์สังคมมีความแม่นยำขึ้น เช่น การระบุพื้นที่หรือกลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงสูงต่อการตกหล่นจากระบบสวัสดิการหรือการบริการพื้นฐาน

เส้นทางที่สามคือการร่วมสร้าง (co-creation) ผ่านการรวมปัญญาจากมวลชน AI สามารถช่วยจัดกลุ่ม สังเคราะห์ และสรุปความคิดเห็นของพลเมืองจำนวนมากในกระบวนการมีส่วนร่วมสาธารณะ ตัวอย่างเช่น การอภิปรายสาธารณะระดับชาติของฝรั่งเศสที่ใช้เครื่องมือดิจิทัลในการรวบรวมและสังเคราะห์ความเห็นจากประชาชนจำนวนมาก หรือกรณีที่สภาเมืองเคมบริดจ์ใช้เครื่องมือช่วยสังเคราะห์ข้อเสนอและ

ข้อสังเกตจากพลเมือง เพื่อให้การตัดสินใจเชิงนโยบายมีรากฐานจากเสียงของประชาชนที่กว้างขึ้น

อย่างไรก็ตาม การที่ AI ทำหน้าที่เป็นตัวเร่งของนวัตกรรมสังคมไม่ได้หมายความว่าทุกการเร่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงเปลี่ยนผ่านเสมอไป Avelino และคณะ (2019) เตือนว่านวัตกรรมสังคมจะมีพลังเชิงเปลี่ยนผ่าน (transformative) ก็ต่อเมื่อมันก่อให้เกิดการเสริมพลังและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมขั้นใหม่ มิใช่เพียงการเพิ่มประสิทธิภาพของระบบเดิม คำถามสำคัญจึงไม่ใช่แค่ว่า AI เร่งนวัตกรรมสังคมได้เร็วเพียงใด แต่คือการเร่งนั้นช่วยให้ผู้คนมีพลังในฐานะผู้กระทำการเปลี่ยนแปลง หรือเพียงทำให้กลไกที่รัฐหรือทุนควบคุมอยู่แล้วมีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยที่ภาวะการเป็นผู้กระทำของประชาชนไม่ได้ถูกเสริม

หลักฐานร่วมสมัยชี้ว่าความกังวลนี้มีมูล งานศึกษาระดับนานาชาติพบว่า มีเพียงสัดส่วนเล็กน้อยมากของการใช้ AI ในภาครัฐที่เปิดให้ผู้แสดงภายนอก เช่น พลเมือง และองค์กรภาคประชาสังคม ใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายของตนเอง และตั้งข้อสังเกตว่า หลักฐานเชิงประจักษ์ของประโยชน์ที่เกิดขึ้นจริงต่อประชาชนยังมีจำกัด นอกจากนี้ การพึ่งพา AI ในระบบบริการมากเกินไปอาจทำให้ความเหลื่อมล้ำเชิงดิจิทัลกว้างขึ้น เพราะผู้ที่ขาดการเข้าถึงเทคโนโลยีหรือขาดความรู้เท่าทันดิจิทัลมักถูกทิ้งไว้ข้างหลัง

ข้อสังเกตเหล่านี้ยืนยันว่า AI เป็นตัวเร่งกลไก P2 อย่างมีเงื่อนไข กล่าวคือมันสามารถทำให้นวัตกรรมสังคมมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยและเสริมพลังผู้คนได้ หรือกลับทำให้อำนาจในการออกแบบและใช้ประโยชน์จากนวัตกรรมสังคมกระจุกอยู่ในมือรัฐและทุน ทั้งหมดนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับ (P4) ที่จะต้องประกันว่า AI ทำหน้าที่ “เสริม” ไม่ใช่ “แทนที่” ภาวะการเป็นผู้กระทำของมนุษย์

ปัญญาประดิษฐ์สามารถเร่งกลไก P2 นวัตกรรมสังคมได้อย่างน้อยสามเส้นทางสำคัญ เส้นทางแรกคือการ “ขยายขนาด” ของทางออกที่เดิมมีต้นทุนสูงเกินกว่าจะทำในวงกว้าง เช่น การทำบริการสังคมให้ปรับเหมาะรายบุคคลในต้นทุนที่ลดลง

เส้นทางที่สองคือการ “จดจำแบบแผน” ของปัญหาสังคมที่ซับซ้อน ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่และการพยากรณ์ความเสี่ยงล่วงหน้า และเส้นทางที่สามคือการ “สนับสนุนการร่วมสร้าง” จากมวลชน โดยช่วยรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อเสนอจากประชาชนจำนวนมากให้กลายเป็นข้อมูลที่ใช้ได้จริงในเชิงนโยบาย อย่างไรก็ตาม ทุกเส้นทางนี้ทำงานได้ก็ต่อเมื่อมีเงื่อนไขกำกับที่ชัดเจน ไม่ใช่ปล่อยให้เทคโนโลยีเดินเอง

ภาพที่ 4- 8 นวัตกรรมสังคม (P2): ปัญหาประติสฐ์ในฐานะตัวเร่งที่มีเงื่อนไขของกลไกการเปลี่ยนผ่าน HCST

ที่มา: สังเคราะห์จากMulgan (2006), Murray et al. (2010)

ภาพแสดงสามวงกลไก การขยายขนาด การรู้จำแบบแผน และการร่วมสร้าง วางเรียงเป็น “เครื่องมือเร่ง” ของนวัตกรรมสังคม ด้านข้างอธิบายตัวอย่าง เช่น การลดต้นทุนการส่งมอบบริการทางสังคมแบบเฉพาะบุคคล การวิเคราะห์ข้อมูลมหาศาลเพื่อพยากรณ์ปัญหาเชิงป้องกัน และการรวมปัญหาจากประชาชนหลายระดับเพื่อประกอบการตัดสินใจเชิงนโยบาย กล่องข้อความด้านขวาเตือนว่า นวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่านจะเกิดขึ้นไม่ได้ หาก AI เพียงแค่ “เสริมพลัง” การบริหารเชิงเทคนิค โดยไม่เพิ่มพื้นที่ให้ประชาชนมีอำนาจกำหนดทิศทางร่วมกัน

ในกรอบ HCST นี้ คือความแตกต่างระหว่าง “นวัตกรรมสังคมเชิงประชาธิปไตย” ที่ใช้ AI เพื่อเสริมพลังมนุษย์ กับ “ระบบอัตโนมัติที่กีดกันผู้คน” ที่ใช้ AI เพื่อทำให้กลไกหรือทุนมีประสิทธิภาพขึ้นแต่ปิดเสียงของประชาชน AI จึงเสริมความแข็งแกร่งของเส้นทาง จาก P1 ไปสู่ P2 ไปสู่ P3 ได้เฉพาะเมื่อมันถูกออกแบบและกำกับให้ทำหน้าที่ขยายภาวะผู้กระทำของมนุษย์ ไม่ใช่แทนที่มนุษย์ออกจากวงจรการตัดสินใจ

พื้นที่ที่นวัตกรรมสังคมด้วย AI ปรากฏเป็นรูปธรรมและใกล้ตัวประชาชนที่สุด คือบริการสาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงสวัสดิการ การบริการด้านสุขภาพ การศึกษา หรือบริการทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งเป็นประเด็นที่ส่วนต่อไปจะรับไปวิเคราะห์ต่ออย่างละเอียด

4.3.2 บริการสาธารณะ: นวัตกรรมสังคมในระดับที่ขยายทั่วถึง

บริการสาธารณะเป็นพื้นที่ที่นวัตกรรมสังคมด้วยปัญญาประดิษฐ์ปรากฏเป็นรูปธรรมและเข้าถึงประชาชนในวงกว้างที่สุด ในเชิงทฤษฎี ปรากฏการณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนผ่านสู่ธรรมาภิบาลยุคดิจิทัล (digital-era governance) ตามข้อเสนอของ Dunleavy และคณะ (2006) ซึ่งชี้ว่าการบริหารภาครัฐกำลังเคลื่อนจากการจัดการแบบแยกส่วนไปสู่การบูรณาการบนฐานข้อมูล และการให้บริการที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง ปัญญาประดิษฐ์เร่งการเปลี่ยนผ่านนี้ให้เข้มข้นขึ้น

ในกรอบ HCST บริการสาธารณะที่ขับเคลื่อนด้วย AI จึงถูกมองว่าเป็นนวัตกรรมสังคมระดับที่ขยายทั่วถึง เชื่อมกลไก P2 เข้ากับผลลัพธ์ P3 ผ่านการส่งมอบบริการที่ช่วยเสริมศักยภาพให้ประชาชนในวงกว้าง ไม่ใช่เพียงเพิ่มประสิทธิภาพให้ระบบราชการ แต่เป็นการจัดบริการในแบบที่ช่วยให้ผู้คนมีชีวิตและทางเลือกที่ดีขึ้นจริง

หลักฐานร่วมสมัยชี้ให้เห็นศักยภาพสามประการของการใช้ AI ในบริการสาธารณะ ประการแรกคือ “ประสิทธิภาพ” AI สามารถลดภาระงานธุรการและงานซ้ำ

ๆ ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐมีเวลาไปทำงานที่ใช้ความเข้าใจมนุษย์และการตัดสินใจเชิงซับซ้อนมากขึ้น มีการประเมินว่าการใช้ AI ในภาครัฐจำนวนมากมุ่งไปที่การทำให้บริการเป็นอัตโนมัติและกระชับขั้นตอน และอาจช่วยลดภาระธุรกรรมได้เทียบเท่ากับแรงงานจำนวนมากต่อปี

ประการที่สองคือ “ความเป็นธรรมในการเข้าถึง” AI มีศักยภาพในการขยายบริการไปยังกลุ่มที่เคยเข้าไม่ถึง เช่น บริการช่วยเหลือทางการแพทย์แบบหลายภาษาที่ช่วยลดกำแพงภาษาให้ผู้ป่วยต่างชาติสามารถอธิบายอาการและทำความเข้าใจคำแนะนำทางการแพทย์ได้แม่นยำขึ้น ตัวอย่างเช่น เมืองอินซอนในเกาหลีใต้ทดลองระบบช่วยสื่อสารหลายภาษาในโรงพยาบาลเพื่อรองรับผู้ป่วยต่างชาติ

ประการที่สามคือ “คุณภาพของผลลัพธ์” AI ถูกนำมาใช้ในงานดูแลสุขภาพเชิงป้องกัน เช่น การวิเคราะห์ความเสี่ยงด้านสุขภาพของประชากรเพื่อวางมาตรการเชิงรุก ซึ่งมีการประเมินว่าจะช่วยประหยัดงบประมาณสาธารณสุขในระยะยาวได้อย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากลดภาระจากการรักษาในระยะท้ายที่มีต้นทุนสูง

อย่างไรก็ตาม ศักยภาพทั้งสามด้านนี้ดำรงอยู่ควบคู่กับสิ่งที่อาจเรียกว่า “ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรม” (equity paradox) เพราะเทคโนโลยีชุดเดียวกันที่ช่วยขยายการเข้าถึง ก็สามารถลดการเข้าถึงได้ในอีกด้านหนึ่ง หากออกแบบไม่รอบคอบ องค์กรระหว่างประเทศเตือนว่าหากภาครัฐเร่งทำบริการให้เป็นดิจิทัลและอัตโนมัติ โดยไม่คงช่องทางบริการที่ไม่ใช่ดิจิทัลไว้รองรับ กลุ่มประชาชนที่เข้าถึงเทคโนโลยีได้น้อยหรือคุ้นเคยกับช่องทางดั้งเดิมมากกว่า—which มักเป็นกลุ่มเปราะบางเดียวกับที่นโยบายมุ่งช่วยเหลือ—อาจกลับถูกลดทอนโอกาสในการรับบริการลง

นอกจากนี้ ระบบ AI ยังอาจผลิตซ้ำอคติเดิมได้ หากข้อมูลฝึกสอนและการออกแบบไม่ได้ใส่ใจความเป็นธรรมอย่างจริงจัง มีกรณีตัวอย่างเช่น แชทบอตของหน่วยงานจัดหางานที่ให้คำแนะนำในลักษณะตอกย้ำบทบาททางเพศแบบเดิม หรือ

ระบบให้คะแนนความเสี่ยงทางสังคมที่ประเมินกลุ่มเชื้อชาติหรือชุมชนบางประเภทอย่างไม่เป็นธรรม ความย้อนแย้งนี้ชี้ชัดว่าการให้บริการให้เป็นอัตโนมัติด้วย AI เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ อาจบั่นทอนความเป็นธรรมได้ หากไม่ได้ออกแบบให้รอบรวมและระมัดระวังตั้งแต่ต้น

ข้อสังเกตเหล่านี้นำไปสู่ข้อสรุปเชิงเงื่อนไขว่า ประโยชน์ของ AI ในบริการสาธารณะยังพิสูจน์ได้จำกัดและมักอิงกรณีศึกษาเป็นหลัก อีกทั้งการพึ่งพาเทคโนโลยีมากเกินไป โอกติ และความไม่โปร่งใส ล้วนเป็นความเสี่ยงต่อความไว้วางใจของประชาชน ในกรอบ HCST AI จึงจะขับเคลื่อนเส้นทางจาก P2 ไปสู่ P3 ได้จริง ก็ต่อเมื่อถูกกำกับบนหลักความเป็นธรรม ความโปร่งใส และการรอบรวม (P4) มิฉะนั้น AI ก็ทำหน้าที่เพียงทำให้งานบางอย่างอัตโนมัติและเร็วขึ้น แต่ไม่ได้ยกระดับเป็น “นวัตกรรมสังคม” ที่เปลี่ยนโครงสร้างโอกาสและความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างแท้จริง

ดังนั้น บริการสาธารณะที่ใช้ AI จึงเสริมความแข็งแกร่งของการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมยั่งยืนได้เฉพาะเมื่อมันรับใช้กลุ่มที่เข้าไม่ถึงมากกว่ากลุ่มที่เชื่อมต่ออยู่แล้ว และไม่บั่นทอนความไว้วางใจและความเป็นเจ้าของของประชาชนต่อบริการที่พวกเขาพึ่งพิงอยู่

ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรม (The Equity Paradox) คือหัวใจของความท้าทายในบริการสาธารณะยุค AI เพราะในขณะเดียวกัน AI มีศักยภาพจะขยายการเข้าถึงบริการให้กว้างขึ้น แต่ถ้าออกแบบโดยไม่ใส่ใจความเป็นธรรม ก็อาจกลายเป็นเครื่องมือที่กีดกันกลุ่มเปราะบางออกจากบริการที่ควรได้รับมากที่สุด

ภาพที่ 4- 9 ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรม:

บริการสาธารณะที่ขับเคลื่อนด้วยปัญญาประดิษฐ์ระหว่างการเข้าถึงกับการกีดกัน

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNDP (2025), OECD (2025)

ภาพใช้สัญลักษณ์ “กรวย” ที่รับน้ำไหลลงมาจากด้านบนเพื่ออธิบายสองด้านของโอกาสและความเสี่ยง ด้านบนของกรวยแทน “โอกาสการโอเวอร์ม” เมื่อ AI ถูกใช้เพื่อขยายบริการสาธารณะไปสู่กลุ่มที่เคยเข้าถึงยาก เช่น การลดคิวรอ การลดต้นทุน การเดินทาง หรือการให้บริการในพื้นที่ห่างไกล แต่ส่วนล่างของกรวยเตือนถึง “ความเสี่ยงต่อความเป็นธรรม” เมื่อการทำบริการให้เป็นอัตโนมัติ 100% โดยตัดช่องทางดั้งเดิมออกไป ทำให้กลุ่มที่ไม่มีอุปกรณ์ดิจิทัล ไม่คุ้นกับระบบออนไลน์ หรือมีข้อจำกัดด้านภาษา ถูกบีบออกจากกระบบอย่างไม่ตั้งใจ

กล่องข้อความสรุปด้านวิชาชีพให้เห็นประเด็นสำคัญ: การทำบริการให้เป็นอัตโนมัติด้วย AI เพื่อประสิทธิภาพ อาจทำลายความเป็นธรรมได้ หากไม่ได้ออกแบบบนฐานของความเข้าใจเรื่องช่องว่างการเข้าถึงและความรู้เท่าทันดิจิทัลของผู้ใช้ตั้งแต่แรก

ในกรอบ HCST การแก้ความย้อนแย้งนี้ต้องอาศัย “ธรรมาภิบาลเชิงรุก” (P4) ที่กำหนดให้ระบบ AI ในบริการสาธารณะต้องพิสูจน์ความเป็นธรรมก่อนนำไปใช้ ไม่ใช่

รอให้เกิดผลเสียแล้วค่อยแก้ทีหลัง นั้นหมายถึงการประเมินผลกระทบต่อกลุ่มต่าง ๆ ล่วงหน้า การรักษาช่องทางบริการที่ไม่ใช้ดิจิทัลสำหรับผู้ที่ต้องการ และการออกแบบระบบให้ยืดหยุ่นต่อความแตกต่างของผู้ใช้ หากไม่ทำเช่นนี้ AI จะทำหน้าที่เพียงเพิ่มประสิทธิภาพของระบบเดิม แต่ไม่สามารถยกระดับความเป็นธรรม—และอาจยิ่งทำให้ระบบบริการสาธารณะห่างไกลจากหลักการ “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” มากขึ้น

ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรมนี้นำโดยตรงไปสู่คำถามเรื่อง “การโอברรวมทางสังคม” คือบทบาทสองด้านของ AI ในฐานะทั้งตัวลดและตัวซ้ำเติมความเหลื่อมล้ำ ซึ่งหัวข้อถัดไปจะรับไปวิเคราะห์ต่ออย่างละเอียด

4.3.3 การโอברรวมทางสังคม: บทบาทสองด้านของปัญญาประดิษฐ์

บทบาทของปัญญาประดิษฐ์ต่อการโอברรวมทางสังคมมีลักษณะสองด้านโดยพื้นฐาน กล่าวคือปัญญาประดิษฐ์เป็นได้ทั้งตัวปรับความเหลื่อมล้ำครั้งใหญ่ (great equalizer) และตัวขยายความเหลื่อมล้ำ (inequality amplifier) และการที่มันจะกลายเป็นด้านใดขึ้นอยู่กับการออกแบบและการกำกับดูแล ในกรอบสมรรถภาพ การโอברรวมมิใช่ประเด็นชายขอบ หากแต่เป็นองค์ประกอบที่ประกอบสร้างชีวิตที่มีศักดิ์ศรี ดังที่ Nussbaum (2011) จัดให้การควบคุมสภาพแวดล้อมของตนเองเป็นหนึ่งในศักยภาพหลัก ผลของปัญญาประดิษฐ์ต่อการโอברรวมจึงส่งผลโดยตรงว่ามันขยายหรือหดศักยภาพหลักของผู้คน

ในด้านการเป็นตัวปรับความเหลื่อมล้ำ เครื่องมือที่ขับเคลื่อนด้วยปัญญาประดิษฐ์สามารถขยายศักยภาพให้แก่กลุ่มที่เคยถูกกีดกันได้ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือบริการอย่าง Be My AI ซึ่งใช้แบบจำลองการมองเห็นของปัญญาประดิษฐ์เชิงรู้สร้างในการบรรยายสภาพแวดล้อม อ่านฉลาก และให้คำแนะนำแก่ผู้พิการทางการมองเห็น ซึ่งทั่วโลกมีราว 340 ล้านคน ช่วยเพิ่มความสามารถในการพึ่งพาตนเองในชีวิตประจำวัน และในบริบทไทย ความร่วมมือของแบรนด์สินค้ากับบริการดังกล่าวในการทำหัตถ์คิวอาร์ที่เข้าถึงได้ ก็ช่วยให้ผู้พิการทางการมองเห็นได้รับคำ

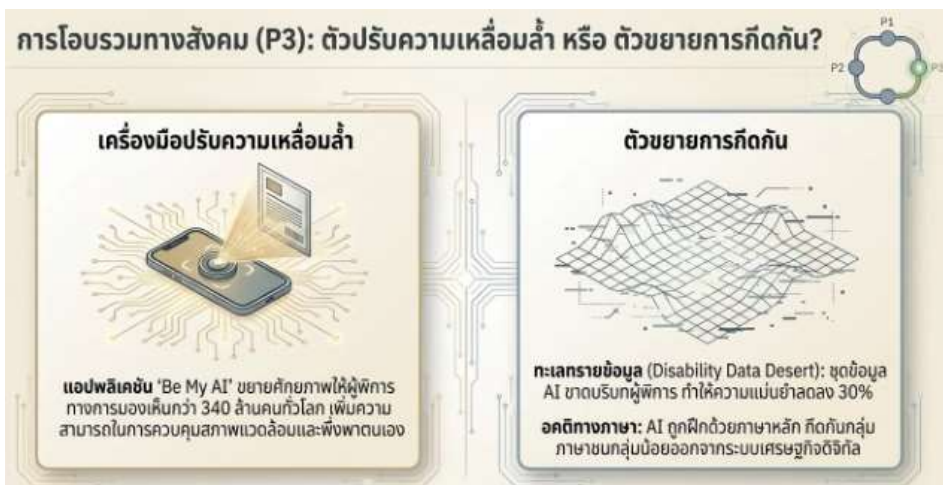
บรรยายรายละเอียดสินค้าเป็นภาษาไทย (Be My Eyes, 2024) ตัวอย่างเหล่านี้แสดงว่าปัญญาประดิษฐ์สามารถขยายการควบคุมสภาพแวดล้อมของตนเองให้แก่กลุ่มเปราะบางได้อย่างเป็นรูปธรรม

อย่างไรก็ตาม ปัญญาประดิษฐ์ชุดเดียวกันก็สามารถซ้ำเติมการกีดกันได้ ปัญหาทะเลทรายข้อมูลด้านความพิการ (disability data desert) สะท้อนว่าชุดข้อมูลที่ใช้ฝึกแบบจำลองมักขาดบริบทของความพิการ จนแบบจำลองรู้จำวัตถุที่เกี่ยวข้องกับความพิการได้แม่นยำน้อยลงราวร้อยละ 30 ซึ่งอาจตอกย้ำอคติและภาพเหมารวม (Microsoft, 2024) ในทำนองเดียวกัน OECD (2025) ตั้งข้อสังเกตว่าภาษาจำนวนมากมีตัวแทนน้อยในระบบปัญญาประดิษฐ์ที่ฝึกด้วยภาษาอังกฤษ สเปน และจีนกลางเป็นหลัก ซึ่งเป็นการกีดกันเชิงโครงสร้างที่มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อกลุ่มภาษาชนกลุ่มน้อย รวมถึงในบริบทไทย และ UNDP (2025) เตือนถึงความเหลื่อมล้ำทางปัญญาประดิษฐ์ที่ถ่างกว้างขึ้น ปัญญาประดิษฐ์จึงสามารถฝังการกีดกันไว้ทั้งผ่านข้อมูลที่มีอคติและการเข้าถึงที่ไม่เท่าเทียม

บทบาทสองด้านนี้มีใช้ความผันผวนแบบสุ่ม แต่เป็นผลลัพธ์ที่การกำกับดูแลเป็นตัวกำหนด และนี่คือจุดที่หัวข้อนี้เชื่อมกลับสู่แก่นของทฤษฎี HCST อย่างสำคัญ กล่าวคือ การโอบรวมทางสังคมเป็นหัวใจสำคัญของวงจรป้อนกลับ หากปัญญาประดิษฐ์ซ้ำเติมการกีดกัน ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ประกอบสร้างสังคมยั่งยืน (P3) ย่อมอ่อนแอลง และบั่นทอนเส้นทางย้อนกลับจาก P3 สู่ P1 เพราะสังคมที่แตกร้างและกีดกันไม่อาจหล่อเลี้ยงศักยภาพของสมาชิกทุกคนได้ในทางกลับกัน เมื่อปัญญาประดิษฐ์ถูกกำกับเพื่อการโอบรวม มันย่อมเสริมความเป็นปึกแผ่นและเส้นทางย้อนกลับนั้น การโอบรวมทางสังคมจึงเป็นตัวชี้ขาดว่าวงจรป้อนกลับของ HCST จะเป็นวงจรที่เสริมแรงเชิงบวกหรือเชิงลบ ซึ่งทำให้การกำกับดูแลที่มุ่งการโอบรวม (P4) กลายเป็นเงื่อนไขชี้ขาดต่อความยั่งยืนของวงจรทั้งหมด

หัวข้อนี้ปิดส่วนที่ 4.3 ด้วยการย้ำให้เห็นชัดว่า ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนาสังคม—ทั้งในดำนนวัตกรรมสังคม บริการสาธารณะ และการโอบรมทางสังคม—ล้วนเป็นพลังที่ทำงาน “แบบมีเงื่อนไข” ไม่ใช่แรงอัตโนมัติที่นำไปสู่ผลลัพธ์เชิงบวกเสมอไป ผลด้านการพัฒนาสังคมจึงขึ้นอยู่กับการกำกับดูแลเป็นสำคัญ

การโอบรมทางสังคมในยุค AI มีสองด้านที่ต้องมองไปพร้อมกัน ด้านหนึ่ง AI เปิดโอกาสให้เราพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อขยายศักยภาพของกลุ่มที่เคยถูกกีดกัน เช่น แอปช่วยบรรยายภาพให้ผู้พิการทางการมองเห็นเข้าถึงโลกข้อมูลได้มากขึ้น แต่อีกด้านหนึ่ง ปัญหาทะเลทรายข้อมูล (disability data desert) ทำให้ชุดข้อมูลที่ใช้ฝึก AI แทบไม่มีตัวแทนของกลุ่มเหล่านี้อยู่เลย ส่งผลให้ระบบ AI “มองไม่เห็น” พวกเขาในเชิงสถิติ และตอกย้ำการกีดกันรูปแบบใหม่

ภาพที่ 4- 10 การโอบรมทางสังคม (P3): บทบาทสองด้านของปัญญาประดิษฐ์และปัญหาทะเลทรายข้อมูล

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNDP (2025), Microsoft (2024)

ภาพแบ่งเป็นสองฝั่ง ฝั่งซ้ายแสดง “เครื่องมือปรับความเหลื่อมล้ำ” เช่น แอปพลิเคชันอย่าง “Be My AI” ที่ช่วยให้ผู้พิการทางการมองเห็นกว่า 340 ล้านคนทั่วโลกสามารถรับรู้ข้อมูลจากสภาพแวดล้อมรอบตัวได้ดีขึ้น เสริมทั้งความเป็นอิสระและศักยภาพในการพัฒนาตนเอง ฝั่งขวาแสดง “ตัวขยายการกีดกัน” ผ่านภาพทะเลทราย

ข้อมูล (disability data desert) ที่สื่อว่าข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตของผู้พิการและกลุ่มชายขอบอื่น ๆ แทบไม่ถูกบันทึกหรือใช้ในระบบ AI ทำให้แบบจำลองเรียนรู้จากโลกที่ “ไม่มีพวกเขาอยู่” ผลคือ AI ที่ควรช่วยโอบรับ กลับเสี่ยงทำให้กลุ่มเหล่านี้ถูกมองข้ามซ้ำแล้วซ้ำเล่าในระบบเศรษฐกิจและดิจิทัล

ในกรอบ HCST สังคมยั่งยืน (P3) ไม่อาจก่อรูปได้ หากระบบ AI มองไม่เห็นมนุษย์บางกลุ่มตั้งแต่ระดับข้อมูล ตั้งแต่ต้นทางจึงจำเป็นต้องมีนโยบายข้อมูลและธรรมาภิบาล AI ที่รับประกันการโอบรับอย่างจริงจัง ทั้งในแง่การเก็บข้อมูลอย่างมีจริยธรรม การออกแบบระบบให้ตระหนักถึงความหลากหลาย และการให้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบมีเสียงในการออกแบบและกำกับเทคโนโลยี หากขาดสิ่งเหล่านี้ AI ก็จะมีแนวโน้มทำหน้าที่เป็น “ตัวขยายช่องว่าง” มากกว่าเป็น “ตัวช่วยปิดช่องว่าง” ของความเหลื่อมล้ำทางสังคม

เมื่อติดตามการวิเคราะห์ตลอดทั้งส่วน 4.2 และ 4.3 จะเห็นว่าเงื่อนไขหนึ่งปรากฏตัวซ้ำแล้วซ้ำเล่าในฐานะตัวแปรชี้ขาด นั่นคือ “ธรรมาภิบาล” ดังนั้น การวิเคราะห์ธรรมาภิบาลดิจิทัลในฐานะเงื่อนไขขอบเขต (P4) อย่างเป็นระบบจึงไม่ใช่เพียงส่วนต่อเนื่อง แต่คือขั้นตอนจำเป็นของกรอบ HCST ซึ่งจะวิเคราะห์ในตอนต่อไป

4.4 ธรรมาภิบาลดิจิทัล

ตลอดส่วนที่ 4.2 และ 4.3 การวิเคราะห์ได้ชี้อย่างต่อเนื่องว่าเงื่อนไขสำคัญที่ตัดสินว่าปัญญาประดิษฐ์จะทำหน้าที่ “เสริม” หรือ “บั่นทอน” การพัฒนามนุษย์และสังคม คือการกำกับดูแลที่รายล้อมมันอยู่ ส่วนที่ 4.4 จึงหันมาวิเคราะห์ธรรมาภิบาลดิจิทัลอย่างเป็นระบบ ในฐานะเงื่อนไขขอบเขต (P4) ของทฤษฎี HCST

ในกรอบนี้ P4 ครอบคลุมทั้งธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน แต่ส่วนนี้จะมุ่งเน้นมิติ “ธรรมาภิบาลดิจิทัล” เป็นหลัก ส่วน

มิติทุนทางสังคมและขีดความสามารถเชิงสถาบันจะถูกคลี่และพัฒนาต่อไปในบทถัดไปของหนังสือ

ธรรมาภิบาลดิจิทัล (P4) ไม่ได้หมายถึง “กฎหมายฉบับเดียว” ที่คุมทุกอย่าง แต่คือระบบสามองค์ประกอบที่ต้องทำงานประสานกัน คือ ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance) ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรม (Ethical AI) และปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบ (Responsible AI) ทั้งสามร่วมกันกำหนดว่า AI จะกลายเป็นพลังเสริม หรือกลายเป็นแรงบั่นทอนกระบวนการพัฒนาในกรอบ HCST

ภาพที่ 4- 11 ธรรมาภิบาลดิจิทัล (P4):

สามองค์ประกอบของเงื่อนไขกำกับที่ทำให้ปัญญาประดิษฐ์เสริมพลังการพัฒนา

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNESCO (2021a), European Union (2024), IMDA & PDPC (2020)

ภาพใช้สถาปัตยกรรมสามเสาโอบล้อมวงจร P1-P2-P3 ที่อยู่ใต้โดมใส เพื่อสื่อว่า P4 ทำหน้าที่เป็น “กรอบเงื่อนไข” ที่ชี้ทิศทางของระบบทั้งหมด เสาแรกคือ “ธรรมาภิบาล AI” ในฐานะโครงสร้างเชิงสถาบันและกฎหมาย เช่น กฎหมาย AI ของสหภาพยุโรป ที่กำหนดระดับความเสี่ยงและข้อห้าม เสาที่สองคือ “AI ที่มีจริยธรรม” ซึ่งทำหน้าที่เป็นฐานคุณค่า วางหลักศักดิ์ศรี ความเป็นธรรม ความโปร่งใส และสิทธิมนุษยชนไว้เป็นศูนย์กลาง และเสาที่สามคือ “AI ที่รับผิดชอบ” ซึ่งแปลงคุณค่า

เหล่านั้นให้กลายเป็นกลไกตรวจสอบ ความรับผิดชอบ และการปฏิบัติที่ตรวจสอบได้ในทางปฏิบัติ

ข้อความกำกับในภาพชี้ว่า ธรรมชาติของ AI ไม่ได้มีหน้าที่ “เหยียบเบรกนวัตกรรม” หากแต่เป็นเงื่อนไขที่กำหนดว่า พลังของ AI จะถูกใช้เพื่อเสริมหรือบั่นทอน การพัฒนามนุษย์และสังคม กล่าวได้ว่า P4 คือ “ตัวแปรตัดสิน” ว่า AI จะทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเสริมพลัง หรือเงื่อนไขบั่นทอนในวงจร HCST หากไม่มี P4 ที่เข้มแข็ง การพัฒนาที่ยั่งยืนในยุค AI ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างมั่นคงการตีความของคุณสอดคล้องกับรูปอย่างที่อยู่แล้ว เพียงต้องการเกลานิดหน่อยให้สั้นในโหมด /eli10 และเชื่อมกับภาพชุดขึ้น:

ธรรมชาติของดิจิทัล (P4) ไม่ได้หมายถึง “กฎหมายฉบับเดียว” ที่คุมทุกอย่าง แต่คือระบบสามองค์ประกอบที่ต้องทำงานประสานกัน ได้แก่ ธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance) ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรม (Ethical AI) และปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบต่อ (Responsible AI) ทั้งสามร่วมกันกำหนดว่า AI จะกลายเป็นพลังเสริม หรือกลายเป็นแรงบั่นทอนกระบวนการพัฒนาในกรอบ HCST

ภาพใช้สถาปัตยกรรมสามเสาโอบล้อมวงจร P1-P2-P3 ที่อยู่ภายใต้โดมโปร่งใส เพื่อสื่อว่าธรรมชาติของดิจิทัลทำหน้าที่เป็น “เงื่อนไขขอบเขต” (boundary condition) ที่กรอบและชี้ทิศทางการทำงานของระบบทั้งหมด เสาแรกคือ “ธรรมชาติของ AI” ในฐานะโครงสร้างเชิงสถาบันและกฎหมาย เช่น กฎหมาย AI หรือกรอบนโยบายระดับชาติ ที่กำหนดขอบเขตว่า AI แบบใดใช้ได้ ใช้อย่างไร และใครต้องรับผิดชอบต่อ เสาที่สองคือ “AI ที่มีจริยธรรม” ซึ่งทำหน้าที่เป็นฐานคุณค่า วางหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม ความโปร่งใส และสิทธิมนุษยชนไว้เป็นศูนย์กลาง เสาที่สามคือ “AI ที่รับผิดชอบต่อ” ซึ่งแปลงหลักการเหล่านี้ให้กลายเป็นกลไกตรวจสอบ การชี้ที่มาของความรับผิดชอบ และกระบวนการปฏิบัติที่ตรวจสอบได้ในโลกจริง

ข้อความในภาพย้ำว่า ธรรมชาติของระบบไม่ได้มีหน้าที่ “เหยียบเบรกนวัตกรรม” แต่ทำหน้าที่กำหนด “ขอบเขตและทิศทาง” ของพลัง AI ที่จะใช้เพื่อเสริมหรือเพื่อบั่นทอนศักยภาพมนุษย์ กล่าวได้ว่า P4 คือ “ตัวแปรชี้ขาด” ว่า AI จะทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเสริมพลัง หรือเงื่อนไขบั่นทอนในวงจร HCST หากไม่มี P4 ที่เข้มแข็ง การพัฒนาที่ยั่งยืนในยุค AI ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

การวิเคราะห์ในส่วนนี้แบ่งออกเป็นสามหัวข้อที่ร่วมกันประกอบเป็นภาพของธรรมชาติของดิจิทัล หัวข้อแรกพิจารณา “ธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์” ในฐานะระบบสถาบันและกฎเกณฑ์ที่กำกับทิศทางการพัฒนาและการใช้งานเทคโนโลยี หัวข้อที่สองมอง “ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรม” ในฐานะชุดคุณค่าและหลักการที่ทำหน้าที่เป็นเข็มทิศ และหัวข้อที่สามพิจารณา “ปัญญาประดิษฐ์ที่มีความรับผิดชอบ” ในฐานะกระบวนการแปลงคุณค่าให้กลายเป็นความรับผิดชอบและการปฏิบัติที่ตรวจสอบได้ ทั้งสามหัวข้อร่วมกันระบอบองค์ประกอบด้านธรรมชาติของดิจิทัลของข้อเสนอ P4 ให้ครบถ้วนและชัดเจน

4.4.1 ธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์: ระบบกำกับทิศทางที่กำลังก่อรูป

ธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์หมายถึงระบบของสถาบัน นโยบาย บรรทัดฐาน และกลไก ที่กำกับการพัฒนาและการใช้ปัญญาประดิษฐ์ให้สอดคล้องกับคุณค่าของมนุษย์ ในกรอบ HCST ธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์คือแกนปฏิบัติการของเงื่อนไขขอบเขต P4 ซึ่งตัดสินว่าปัญญาประดิษฐ์ในฐานะบริบทจะเสริมหรือบั่นทอนวงจร P1 ไปสู่ P2 ไปสู่ P3 ตลอดบทที่ผ่านมา การวิเคราะห์ได้อ้างถึงการกำกับดูแลในฐานะตัวชี้ขาดอยู่เสมอ หัวข้อนี้จึงระบุให้ชัดว่าการกำกับดูแลดังกล่าวคืออะไร

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์คือการเป็นระบบหลายระดับที่กำลังก่อรูปและวิวัฒนาการอย่างรวดเร็ว มิใช่เครื่องมือเดียว พัฒนาการนี้เห็นได้จากการทับซ้อนของกรอบระดับสากลที่ไล่เรียงกันมา หลักการปัญญาประดิษฐ์ของ OECD ซึ่งรับรองในปี ค.ศ. 2019 และปรับปรุงในปี ค.ศ. 2024 เป็นมาตรฐานระหว่าง

รัฐบาลชุดแรกที่วางหลักปัญหาประติษฐ์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและน่าเชื่อถือ (OECD, 2025) ต่อมาข้อเสนอแนะว่าด้วยจริยธรรมของปัญหาประติษฐ์ของ UNESCO (2021a) เป็นมาตรฐานสากลฉบับแรกที่รัฐสมาชิกทั้ง 193 ประเทศรับรองร่วมกัน โดยวางรากฐานธรรมาภิบาลปัญหาประติษฐ์ไว้บนสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ พร้อมหลักการกำกับดูแลโดยมนุษย์ และล่าสุดกฎหมายปัญหาประติษฐ์ของสหภาพยุโรป (European Union, 2024) เป็นกฎหมายที่มีผลผูกพันฉบับครอบคลุมฉบับแรกของโลก ซึ่งจัดระดับความเสี่ยงของระบบปัญหาประติษฐ์เป็นสี่ระดับ ลำดับพัฒนาการนี้สะท้อนการเคลื่อนจากหลักการเชิงสมัครใจ สู่ฉันทมติเชิงบรรทัดฐานระดับโลก และสู่การกำกับที่มีผลบังคับ

สำหรับบริบทไทย รากฐานธรรมาภิบาลปัญหาประติษฐ์ยังอยู่ในระยะก่อตัว พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 ซึ่งบังคับใช้เต็มรูปแบบในปี พ.ศ. 2565 วางฐานด้านธรรมาภิบาลข้อมูลที่ธรรมาภิบาลปัญหาประติษฐ์จะต่อยอดขึ้นไปอย่างไรก็ตาม การกำกับดูแลปัญหาประติษฐ์โดยเฉพาะยังอยู่ระหว่างการพัฒนา ข้อสังเกตนี้เชื่อมโยงโดยตรงกับมิติขีดความสามารถเชิงสถาบันของ P4 ซึ่งสำหรับประเทศไทยยังเป็นช่องว่างที่ต้องเสริมสร้าง

การขยายตัวของกรอบกำกับเหล่านี้เผยทั้งความก้าวหน้าและช่องว่างไปพร้อมกัน กรอบส่วนใหญ่ยังไม่มีผลผูกพันทางกฎหมาย ยกเว้นกฎหมายของสหภาพยุโรป การนำไปปฏิบัติจึงไม่สม่ำเสมอ และเกิดช่องว่างระหว่างหลักการกับการปฏิบัติจริงสำหรับกรอบ HCST สิ่งที่สำคัญมิใช่การมีอยู่ของกรอบกำกับ แต่คือความสามารถในการกำกับทิศทางได้จริง กล่าวคือ ธรรมาภิบาลปัญหาประติษฐ์จะทำหน้าที่เป็นเงื่อนไข P4 ได้อย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อมีขีดความสามารถเชิงสถาบันเพียงพอจะนำไปปฏิบัติและบังคับใช้ ดังนั้น ในเชิงทฤษฎี ประสิทธิภาพของการกำกับ มิใช่เพียงการดำรงอยู่ของมัน คือสิ่งที่ตัดสินว่าปัญหาประติษฐ์จะเสริมหรือบั่นทอนวงจรการพัฒนา

กรอบกำกับทั้งหลายตั้งอยู่บนฐานคุณค่าที่รองรับอยู่เบื้องล่าง คำถามที่ตามมาโดยตรงจึงคือ ปัญญาประดิษฐ์ควรถูกกำกับด้วยหลักจริยธรรมแบบใด ซึ่งเป็นประเด็นที่หัวข้อ 4.4.2 จะวิเคราะห์ต่อไป

4.4.2 ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรม: ฐานคุณค่าที่กำกับทิศทาง

หากหัวข้อก่อนหน้าเน้นให้เห็นโครงสร้างสถาบันของธรรมาภิบาล AI หัวข้อนี้หันมามอง “ฐานคุณค่า” ที่รองรับโครงสร้างนั้น ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรมจึงตอบคำถามว่า คุณค่าแบบใดควรเป็นตัวกำกับทิศทางของเทคโนโลยี AI

กรอบหลักการที่ทรงอำนาจและครอบคลุมที่สุดปรากฏในข้อเสนอแนะด้านจริยธรรมของ AI โดย UNESCO ซึ่งวางรากฐานจริยธรรม AI ไว้บนสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นแกนกลาง หลักการสำคัญในกรอบนี้รวมถึงการเคารพและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรี การรักษาความโปร่งใสและการอธิบายได้ การธำรงความเป็นธรรมและการไม่เลือกปฏิบัติ การคุ้มครองความเป็นส่วนตัว ตลอดจนการคงบทบาทการกำกับดูแลโดยมนุษย์และการคำนึงถึงความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม หลักการเหล่านี้ไม่ได้แยกส่วน แต่ยึดโยงกันด้วยแก่นร่วม คือการธำรงให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง

กรอบดังกล่าวยังบรรจบกับหลักการของ “AI ที่น่าเชื่อถือ” ซึ่งถูกยึดเป็นฐานในกฎหมาย AI ของสหภาพยุโรป ทั้งในด้านการกำกับดูแลโดยมนุษย์ ความโปร่งใส การไม่เลือกปฏิบัติ และการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล การบรรจบของกรอบจากหลายสถาบันบ่งชี้ถึงฉันทามติที่เริ่มก่อตัวขึ้นว่า จริยธรรม AI ควรวางมนุษย์ไว้ที่ศูนย์กลางของการออกแบบและการใช้เทคโนโลยี

อย่างไรก็ตาม ความท้าทายที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่การประกาศหลักการ แต่อยู่ที่การแปลงหลักการให้ทำงานได้จริงในทางปฏิบัติ ในประเด็นนี้ UNESCO เสนอเครื่องมือเชิงระบบ เช่น การประเมินผลกระทบเชิงจริยธรรม (Ethical Impact Assessment) ซึ่งกำหนดให้ต้องประเมินความเสี่ยงต่อสิทธิมนุษยชนก่อนนำระบบไป

ใช้ ควบคู่กับระเบียบวิธีประเมินความพร้อม (Readiness Methodology) ขณะที่กฎหมาย AI ของสหภาพยุโรปแปลงหลักความโปร่งใสและการไม่เลือกปฏิบัติให้เป็นข้อกำหนดตามระดับความเสี่ยงในแต่ละประเภทระบบ เครื่องมือเหล่านี้ช่วยอุดช่องว่างระหว่าง “หลักการบนกระดาษ” กับ “การปฏิบัติจริง” ที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ เพราะจริยธรรมที่ไม่มีกลไกนำไปใช้ย่อมเป็นเพียงคำประกาศไม่ก่อผล

ในกรอบ HCST ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรมจึงกำกับข้อเสนอ P1 โดยตรงเนื่องจากหลักการสำคัญ ทั้งเรื่องศักดิ์ศรี การกำกับดูแลโดยมนุษย์ และการไม่เลือกปฏิบัติ ล้วนเป็นเงื่อนไขที่ปกป้องและเปิดทางให้ศักยภาพมนุษย์และภาวะการเป็นผู้กระทำ which เป็นเงื่อนไขตั้งต้นของการพัฒนา สามารถทำงานได้เต็มที่ จริยธรรมจึงไม่ใช่ข้อจำกัดที่มา “เบรก” กระบวนการพัฒนา หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบสร้างการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เพราะ AI ที่ละเมิดศักดิ์ศรีหรือตอกย้ำการเลือกปฏิบัติ ย่อมไม่อาจขยายศักยภาพมนุษย์ได้โดยนิยาม

ฉะนั้น ต้องเน้นว่าหลักการจริยธรรมยังคงเป็นเพียงอุดมคติ หากปราศจากการบังคับใช้ เนื่องจากกรอบส่วนใหญ่ไม่มีผลผูกพันในเชิงกฎหมาย จริยธรรมที่ปราศจากกลไกความรับผิดชอบจึงไม่เพียงพอ

หลักการจริยธรรมระบุว่า “คุณค่าใดควรยึดถือ” แต่การประกันว่าคุณค่าเหล่านั้นถูกธำรงจริงจำเป็นต้องอาศัยกลไกความรับผิดชอบตลอดวงจรชีวิตของระบบ AI ซึ่งเป็นพื้นที่ของแนวคิด “ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบ” ที่หัวข้อถัดไปจะรับไปวิเคราะห์ต่ออย่างละเอียด

4.4.3 ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบ: จากหลักการสู่ความรับผิดชอบ

หากปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรมระบุคุณค่าที่ควรยึดถือ ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบมุ่งไปที่ความรับผิดชอบ กล่าวคือการเคลื่อนจากหลักการไม่ก่ออันตราย ไปสู่การสร้างประโยชน์เชิงรุก พร้อมตอบคำถามสองข้อที่เป็นหัวใจ คือปัญญาประดิษฐ์เพื่อใคร

และปัญญาประดิษฐ์โดยใคร ความรับผิดชอบดังกล่าวเรียกร่องสายความรับผิดชอบที่ชัดเจน ตลอดวงจรชีวิตของปัญญาประดิษฐ์ ทั้งการออกแบบ การนำไปใช้ การใช้งาน และการติดตามตรวจสอบ ซึ่งยึดโยงกับหลักความรับผิดชอบ การตรวจสอบได้ และการสอบทาน ย้อนกลับได้ในกรอบของ UNESCO (2021a) ตลอดจนพันธะของผู้พัฒนาและผู้นำไปใช้ ตามกฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรป (European Union, 2024)

หัวใจของการทำให้ปัญญาประดิษฐ์รับผิดชอบได้จริงคือการทำให้ความรับผิดชอบพิสูจน์และตรวจสอบได้ มิใช่เพียงคำประกาศ ในภูมิภาคเอเชีย กรอบธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์แบบจำลองของสิงคโปร์ที่จัดทำโดยหน่วยงานกำกับสื่อและคณะกรรมการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2019 และปรับปรุงในปี ค.ศ. 2020 ให้แนวทางที่นำไปปฏิบัติได้จริง และเครื่องมือ AI Verify ที่เปิดตัวในปี ค.ศ. 2022 ในฐานะกรอบและชุดเครื่องมือทดสอบธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ชุดแรกของโลก ช่วยให้องค์กรทดสอบระบบปัญญาประดิษฐ์เทียบกับหลักจริยธรรม ทั้งความโปร่งใส การอธิบายได้ ความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ และการกำกับดูแลโดยมนุษย์ จึงแปลงความรับผิดชอบให้กลายเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นได้ (IMDA & PDPC, 2020) สอดคล้องกับที่ OECD (2025) วางกรอบธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ที่น่าเชื่อถือรอบปัจจัยเอื้อ ราวกัน และการมีส่วนร่วม

สำหรับบริบทไทย ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบยังอยู่ในระยะก่อตัวเช่นกัน แนวปฏิบัติจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ของสำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์วางหลักการระดับสูงด้านความโปร่งใส ความเป็นธรรม สิทธิมนุษยชน ความรับผิดชอบ และความปลอดภัย ขณะที่แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ พ.ศ. 2565 ถึง 2570 วางกรอบการพัฒนาปัญญาประดิษฐ์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง มีจริยธรรม และการเข้าถึงอย่างเป็นธรรม โดยมีร่างกฎหมายปัญญาประดิษฐ์แบบอิงระดับความเสี่ยงอยู่ระหว่างการปรับให้เหมาะกับบริบทไทย พัฒนาการเหล่านี้สะท้อนความพยายามสร้างขีดความสามารถเชิงสถาบันสำหรับปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบในประเทศไทย แม้ยังไม่สมบูรณ์

ในกรอบ HCST ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบเสริมความแข็งแกร่งให้เงื่อนไข P4 โดยเฉพาะมิติขีดความสามารถเชิงสถาบัน หากปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรมให้ฐานคุณค่า และธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ให้ระบบสถาบัน ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบก็ให้ความรับผิดชอบที่ทำให้ทั้งสองอย่างมีผลจริง มันจึงเป็นสะพานจากหลักการสู่การปฏิบัติที่ตอบสนองว่างของธรรมาภิบาล ที่สำคัญ คำถามที่ว่าปัญญาประดิษฐ์เพื่อใครและโดยใคร เชื่อมธรรมาภิบาลกลับไปยังภาวะการเป็นผู้กระทำอันเป็นเงื่อนไขตั้งต้นของศักยภาพมนุษย์ และการโอברรวมอันเป็นฐานความเป็นปึกแผ่นของสังคมยั่งยืน กล่าวคือความรับผิดชอบประกันว่าปัญญาประดิษฐ์รับใช้ผู้คน มิใช่ในทางกลับกัน ปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบจึงเป็นสิ่งที่มอบความมีบูรณาภาพให้แก่ P4 ในการกำกับวงจรได้จริง กระนั้น มันขึ้นอยู่กับขีดความสามารถเชิงสถาบัน ซึ่งสำหรับบริบทกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทยยังเป็นข้อจำกัดที่ผูกมัด

กระบวนการ “จากจริยธรรมสู่ความรับผิดชอบ” (From Ethics to Accountability) คือหัวใจของการทำให้ธรรมาภิบาลดิจิทัลมีชีวิตจริง ไม่ใช่เพียงชุดหลักการบนกระดาษ กล่าวอย่างย่อ คือการแปลงหลักจริยธรรมให้กลายเป็นกลไกที่บังคับใช้ได้จริง ผ่านลำดับขั้นตั้งแต่การกำหนดหลักการ สู่การออกแบบระบบ การตรวจสอบ การกำหนดความรับผิดชอบตลอดวงจรชีวิตของ AI

ภาพที่ 4-12 จากจริยธรรมสู่ความรับผิดชอบ: กระบวนการสร้างปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบได้จริงในบริบท HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNESCO (2021a), European Union (2024)

ภาพใช้รูป “สะพาน” เชื่อมสองฝั่ง ด้านซ้ายคือ “หลักการจริยธรรม” ที่ UNESCO เสนอไว้ เช่น สิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการไม่เลือกปฏิบัติ ด้านขวาคือ “ผลกระทบจริง” ในโลกปฏิบัติ เช่น ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ และการปกป้องผู้ใช้ ภายใต้อู่สะพานคือ “กลไกตรวจสอบ” (accountability mechanisms) ที่ทำให้สองฝั่งนี้เชื่อมถึงกัน ตัวอย่างที่ยกขึ้นมาคือโครงการอย่าง AI Verify ซึ่งเป็นชุดเครื่องมือทดสอบจริยธรรมของระบบ AI และกระบวนการประเมินผลกระทบเชิงจริยธรรม (Ethical Impact Assessment) ที่บังคับให้มีการประเมินความเสี่ยงต่อสิทธิและศักดิ์ศรีมนุษย์ก่อนนำระบบไปใช้จริง

ในกรอบ HCST ชัดความสามารถเชิงสถาบัน (P4) จึงมีหน้าที่สำคัญในการแปลงหลักการจริยธรรมให้กลายเป็นกลไกรับผิดชอบที่จับต้องได้ เช่น มาตรฐาน การทดสอบ การเปิดเผยข้อมูล และกระบวนการร้องเรียน หากสถาบันทำได้เพียงประกาศหลักการ แต่ไม่สร้างสะพานเชื่อมไปสู่กลไกความรับผิดชอบ หลักการจริยธรรมก็จะยังคงเป็นเพียงอุดมคติที่ไม่ผูกมัดชีวิตจริงของผู้คนเลย

หัวข้อนี้ปิดส่วนที่ 4.4 ด้วยข้อสรุปว่าธรรมาภิบาลดิจิทัลประกอบด้วยสามองค์ประกอบที่เกื้อกัน คือธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ในฐานะระบบสถาบัน ปัญญาประดิษฐ์ที่มีจริยธรรมในฐานะฐานคุณค่า และปัญญาประดิษฐ์ที่รับผิดชอบในฐานะความรับผิดชอบ ทั้งสามส่วนประกอบเป็นองค์ประกอบด้านธรรมาภิบาลดิจิทัลของเงื่อนไขขอบเขต P4 ซึ่งเป็นตัวตัดสินว่าพลังเชิงบริบทของปัญญาประดิษฐ์จะเสริมหรือบั่นทอนวงจรการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เมื่อได้วิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของปัญญาประดิษฐ์กับการเปลี่ยนแปลงโลก การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาสังคม และธรรมาภิบาลครบถ้วนแล้ว บทนี้พร้อมสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงทฤษฎีหลัก คือปัญญาประดิษฐ์ในฐานะบริบทและตัวแปรกำกับ ในส่วนที่ 4.5 ต่อไป

4.5 บทสังเคราะห์

ส่วนนี้ทำหน้าที่สรุปและร้อยเรียงสิ่งที่ได้วิเคราะห์ตลอดทั้งบทให้เห็นภาพรวมชัดเจน บทได้พิจารณาปฏิสัมพันธ์ของปัญญาประดิษฐ์กับการเปลี่ยนแปลงโลก การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาสังคม และธรรมาภิบาลดิจิทัล โดยครอบคลุมทั้งระดับมหภาค ระดับปัจเจก และระดับเชิงสถาบัน

เมื่อมองย้อนกลับไปตลอดทั้งสัปดาห์ จะเห็นแบบแผนที่ปรากฏซ้ำอย่างชัดเจน นั่นคือ ปัญญาประดิษฐ์ไม่ได้กำหนดผลลัพธ์ของการพัฒนาด้วยตัวมันเอง ผลของเทคโนโลยีเกิดขึ้น “ภายใต้เงื่อนไข” อยู่ตลอดเวลา ทั้งเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง นโยบาย สถาบัน และจริยธรรม

ส่วนนี้จึงสังเคราะห์แบบแผนดังกล่าวให้กลายเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีหลักของทั้งบท และจัดวางตำแหน่งของปัญญาประดิษฐ์ในทฤษฎี HCST อย่างแม่นยำ ผ่านการแบ่งออกเป็นสามหัวข้อย่อย หัวข้อแรกยืนยันสถานะของ AI ว่าเป็น “เงื่อนไขเชิงบริบท” มีใช้ตัวแสดงหลักที่ทำงานลอยตัวจากสังคม หัวข้อที่สองระบุบทบาทเชิงเหตุของ AI ในฐานะ “ตัวแปรกำกับ” ที่ปรับแรงและทิศทางของกระบวนการพัฒนา และหัวข้อที่สามเชื่อมข้อสรุปทั้งหมดไปสู่การวิเคราะห์ในภาคถัดไปของหนังสือ ซึ่งจะลงลึกในกลไกการเปลี่ยนผ่านในระดับนโยบายและสถาบัน

4.5.1 ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะบริบท

เมื่อมองภาพรวมของทั้งบท จะเห็นแบบแผนชัดเจนว่าผลของปัญญาประดิษฐ์ต่อการพัฒนาไม่เคยเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ในระดับมหภาค การเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมและการเพิ่มขึ้นของจำนวนงานสุทธิไม่ได้แปลเป็นการขยายศักยภาพมนุษย์โดยตรง แต่ยังคงผ่านกระบวนการจัดสรรและเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง ในระดับการพัฒนามนุษย์ การที่ศักยภาพถูกขยายและภาวะการเป็นผู้กระทำได้รับการอ้างไว้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยแปลงและการกำกับดูแลที่มีอยู่จริง ในระดับสังคม ทั้งนวัตกรรมสังคม บริการ

สาธารณะ และการโอברวมทางสังคม ล้วนต้องพึ่งการออกแบบและการกำกับให้เกิดความเป็นธรรม และเมื่อมองในมิติธรรมาภิบาล การกำกับดูแลก็ปรากฏตัวซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่าเป็นเงื่อนไขที่ตัดสินทิศทางทั้งหมด ข้อค้นพบที่สอดคล้องกันในทุกระดับนี้ยืนยันข้อโต้แย้งหลักที่บ่งชี้ว่าตั้งแต่ต้น นั่นคือ ปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่เป็น “เงื่อนไขเชิงบริบท” มิใช่ “ตัวแสดง” โดยตรงของการพัฒนา

การจัดวางตำแหน่งเช่นนี้สอดคล้องกับตรรกะ “บริบท-กลไก-ผลลัพธ์” (context-mechanism-outcome) ในแนวการประเมินเชิงสัจนิยมของ Pawson และ Tilley ซึ่งเสนอว่าผลลัพธ์จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อกลไกทำงานภายในบริบทที่เอื้ออำนวย และกลไกเดียวกันอาจให้ผลลัพธ์ต่างกันอย่างสิ้นเชิงเมื่อบริบทเปลี่ยนไป AI เป็นบริบทในความหมายนี้ชัดเจน กล่าวคือมันปรับเปลี่ยนเงื่อนไขที่กลไกการพัฒนา—ตั้งแต่ศักยภาพมนุษย์ ผ่านนวัตกรรมสังคม ไปจนถึงสังคมยั่งยืน—ทำงานอยู่ภายใน โดยเอื้อหรือจำกัดการทำงานของกลไกเหล่านั้น แต่ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นตัวกลไกเอง ในแง่นี้ AI จึงปรับโครงสร้างของโอกาสและข้อจำกัดที่ภาวะการเป็นผู้กระทำของมนุษย์ดำเนินอยู่ภายใน โดยไม่เข้าไปแทนที่ภาวะการเป็นผู้กระทำนั้น

ในกรอบ HCST ข้อสรุปนี้ทำให้ตำแหน่งของ AI ชัดเจนขึ้น: AI คือบริบทดิจิทัลที่ทรงพลังที่สุดของยุคสมัย ซึ่งทำงานเป็นส่วนหนึ่งของเงื่อนไขขอบเขต (P4) ที่หล่อหลอมโครงสร้างของโอกาสสำหรับการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ข้อสรุปนี้จึงปิดวงจรที่บ่งชี้ได้เปิดไว้ตั้งแต่ต้น—ปัญญาประดิษฐ์เป็นบริบท ส่วนมนุษย์ยังคงเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

เมื่อยืนยันว่า AI เป็นบริบท คำถามถัดมาจึงเลียบคมขึ้น คือในแบบจำลอง HCST บทบาทเชิงสาเหตุของ AI แท้จริงแล้วคืออะไร เป็นตัวขับเคลื่อน เป็นตัวแปรส่งผ่าน หรือทำหน้าที่รูปแบบอื่น ส่วนถัดไปจึงจะระบุให้ชัดว่า AI ทำหน้าที่เป็น “ตัวแปรกำกับ” ในโครงสร้างเชิงทฤษฎีของการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

4.5.2 บทบาทในฐานะตัวแปรกำกับ

เมื่อยืนยันแล้วว่าปัญญาประดิษฐ์เป็นบริบท คำถามที่แม่นยำขึ้นคือบทบาทเชิงสาเหตุที่ชัดเจนของมันในแบบจำลอง HCST การระบุบทบาทนี้อาศัยการจำแนกความเป็นไปได้สามแบบ คือปัญญาประดิษฐ์อาจเป็นตัวขับเคลื่อน (driver) ที่ก่อผลลัพธ์โดยตรง เป็นตัวแปรส่งผ่าน (mediator) ที่เป็นขั้นตอนกลางในห่วงโซ่สาเหตุ หรือเป็นตัวแปรกำกับ (moderator) ที่ปรับความเข้มและทิศทางของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอื่น บทนี้เสนอว่าปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่เป็นตัวแปรกำกับ

ปัญญาประดิษฐ์มีใช้ตัวขับเคลื่อน เพราะดังที่การวิเคราะห์หัตถดบพบได้แสดง มันมิได้ก่อการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางโดยตรง ผลของมันมีเงื่อนไขกำกับเสมอ และปัญญาประดิษฐ์ก็มีใช้ตัวแปรส่งผ่าน เพราะห่วงโซ่สาเหตุของ HCST ที่เคลื่อนจากศักยภาพมนุษย์ไปสู่นวัตกรรมสังคมไปสู่สังคมยั่งยืน มิได้ไหลผ่านปัญญาประดิษฐ์ในฐานะขั้นตอนกลางที่ขาดไม่ได้ ศักยภาพมนุษย์สามารถก่อนวัตกรรมสังคมได้โดยไม่ต้องอาศัยปัญญาประดิษฐ์ ดังที่เคยเป็นมาในประวัติศาสตร์ บทบาทที่แท้จริงของปัญญาประดิษฐ์คือการปรับความเข้มและทิศทางของความสัมพันธ์ภายในวงจร

ปัญญาประดิษฐ์กำกับความสัมพันธ์จากศักยภาพมนุษย์ไปสู่นวัตกรรมสังคม กล่าวคือกำกับว่าศักยภาพที่ขยายแล้วจะแปรเป็นนวัตกรรมสังคมได้เข้มข้นเพียงใด และกำกับความสัมพันธ์จากนวัตกรรมสังคมไปสู่สังคมยั่งยืน กล่าวคือกำกับว่านวัตกรรมจะขยายสู่สังคมที่ยั่งยืนและโอบรมได้กว้างเพียงใด ที่สำคัญ เครื่องหมายของการกำกับนี้ จะเป็นบวกในความหมายของการเสริมความสัมพันธ์ หรือเป็นลบในความหมายของการบั่นทอน ถูกกำหนดด้วยคุณภาพของธรรมาภิบาลดิจิทัลอีกชั้นหนึ่ง เมื่อธรรมาภิบาลเข้มแข็ง ปัญญาประดิษฐ์กำกับในทางบวกและเสริมวงจร เมื่อธรรมาภิบาลอ่อนแอ ปัญญาประดิษฐ์กำกับในทางลบและบั่นทอนวงจรผ่านความเหลื่อมล้ำ การกีดกัน และการลิดรอนภาวะการเป็นผู้กระทำ กล่าวได้ว่าปัญญาประดิษฐ์กำกับวงจร และธรรมาภิบาลกำกับการกำกับของปัญญาประดิษฐ์อีกทอดหนึ่ง

การระบุเช่นนี้จัดวางปัญญาประดิษฐ์ไว้ในแบบจำลอง HCST อย่างแม่นยำ คือ มีใช้องค์ประกอบในวงจรแกนกลางที่เคลื่อนจาก P1 ไปสู่ P2 ไปสู่ P3 และมีใช้ตัวขับเคลื่อน หากแต่เป็นตัวแปรกำกับที่อยู่ในเงื่อนไขขอบเขต (P4) โดยมีเครื่องหมายของผลถูกกำหนดด้วยธรรมาภิบาลดิจิทัล ความแม่นยำนี้คือสิ่งที่แยกทฤษฎี HCST ออกจากทั้งมุมมองเทคโนโลยีกำหนดนิยม ซึ่งปฏิบัติต่อปัญญาประดิษฐ์เป็นตัวขับเคลื่อน และมุมมองเทคโนโลยีอุดมคติ ซึ่งปฏิบัติต่อปัญญาประดิษฐ์เป็นตัวแปรส่งผ่านที่ให้ผลบวกโดยอัตโนมัติ อีกทั้งยังอธิบายได้ว่าเหตุใดปัญญาประดิษฐ์ชุดเดียวกันจึงก่อผลลัพธ์ตรงข้ามกันในบริบทที่ต่างกัน อันเป็นข้อค้นพบเชิงสองด้านที่ปรากฏซ้ำตลอดบท การจัดวางเชิงสาเหตุนี้จะได้รับการพัฒนาอย่างเป็นทางการพร้อมกลไกเชิงสาเหตุและวงจรป้อนกลับในบทที่ 9

การวิเคราะห์ตลอดทั้งบทช่วยยืนยันตำแหน่งของ AI ในกรอบ HCST ได้อย่างชัดเจนว่า AI ไม่ใช่ “ตัวขับเคลื่อนหลัก” และไม่ใช่ “ตัวสร้างผลโดยตรง” แต่ทำหน้าที่เป็น “ตัวแปรกำกับ” ที่ควบคุมความแรงและทิศทางของการเปลี่ยนผ่านจาก P1 ผ่าน P2 ไปสู่ P3

ภาพที่ 4- 13 ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวแปรกำกับ: ตำแหน่งเชิงสาเหตุที่แม่นยำของ AI ในแบบจำลอง HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก Pawson & Tilley (1997), UNDP (2025)

ภาพใช้รูปบล็อกกลางที่มี “ปุ่มปรับ AI” อยู่ด้านบน และมีเส้นทางจาก ศักยภาพมนุษย์ (P1–P3) ไหลผ่านเข้ามา ก่อนจะแตกออกเป็นเส้นทางผลลัพธ์ที่ต่างกัน ตามการตั้งค่าของ AI และคุณภาพของธรรมาภิบาล (P4) ข้อความด้านบนขาน่าว่า AI ไม่ใช่ “ตัวขับเคลื่อน” (driver) ที่กำหนดผลลัพธ์โดยตรง แต่เป็นตัวที่ทำให้ ความสัมพันธ์ในระบบสังคมเปลี่ยนความแรงและทิศทางได้

ในภาพมีการเปรียบเทียบสอง “หมุนข้าว” หมุนข้าวแรกคือกรณีที่ AI ทำงาน ร่วมกับธรรมาภิบาลที่เข้มแข็ง เส้นทางที่ออกมาคือการขยายศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรม สังคม และการกระจายผลประโยชน์อย่างรอบรวม หมุนข้าวที่สองคือกรณีที่ AI ทำงาน ร่วมกับธรรมาภิบาลที่อ่อนแอ เส้นทางที่ออกมาคือการขยายความเหลื่อมล้ำ การกีดกัน และการกีดกันรณรงค์ดีศรีมนุษย์

การระบุ AI ว่าเป็น “ตัวแปรกำกับ” แทนที่จะมองเป็นตัวแปรอิสระหรือตัวแปรตาม จึงเป็นกฎเกณฑ์ที่ทำให้ทฤษฎี HCST มีทั้งความแม่นยำเชิงทฤษฎีและสามารถ ทดสอบได้เชิงประจักษ์ เพราะเปิดให้ตั้งคำถามเช่น “เมื่อเพิ่มหรือเปลี่ยนคุณภาพของ P4 ธรรมาภิบาลดิจิทัล ผลของ AI ต่อ P1–P3 จะเบี่ยงไปทางใด?” พร้อมกันนั้น ยัง ยืนยันว่า P4 คือจุดแทรกแซงที่มีประสิทธิผลสูงสุดในยุค AI

การจัดวางบทบาทของ AI ในฐานะตัวแปรกำกับที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขธรรมาภิ บาล จึงนำไปสู่ข้อสรุปของบท และเปิดทางสู่การวิเคราะห์ในลำดับถัดไป ที่จะ สำนวนว่ากรอบ HCST นี้สามารถใช้เป็นเข็มทิศเชิงนโยบายและการออกแบบสถาบันใน โลกจริงได้อย่างไรการระบุบทบาทของปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวแปรกำกับที่อยู่ ภายใต้อาณัติของธรรมาภิบาล นำไปสู่ข้อสรุปของบทและการเชื่อมต่อการวิเคราะห์ใน ลำดับถัดไป ซึ่งหัวข้อ 4.5.3 จะดำเนินการ

4.5.3 จากข้อสรุปของบทสรุปการวิเคราะห์ถัดไป

บทที่ 4 ได้ระบุตำแหน่งเชิงทฤษฎีของปัญญาประดิษฐ์ในทฤษฎี HCST อย่างชัดเจน คือเป็นบริบทดิจิทัลที่ทรงพลังที่สุดของยุคสมัย และเป็นตัวแปรกำกับที่ปรับความเข้มและทิศทางของวงจรการพัฒนา โดยมีเครื่องหมายของผลถูกกำหนดด้วยคุณภาพของธรรมาภิบาลดิจิทัล ข้อสรุปนี้เปลี่ยนโจทย์ของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือคำถามหลักมิใช่ว่าปัญญาประดิษฐ์ทำอะไรได้ แต่คือภายใต้เงื่อนไขธรรมาภิบาลแบบใดปัญญาประดิษฐ์จึงจะเสริมแทนที่จะบั่นทอนวงจรพัฒนามนุษย์

ข้อสรุปนี้ตอบคำถามวิจัยหลักของหนังสือในส่วนที่เกี่ยวกับปัญญาประดิษฐ์โดยตรง การเปลี่ยนผ่านของประเทศไทยจากการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง จึงมิใช่คำถามว่าจะรับเทคโนโลยีมากหรือน้อยเพียงใด แต่เป็นคำถามว่าจะสร้างเงื่อนไขธรรมาภิบาลและขีดความสามารถเชิงสถาบันแบบใด เพื่อให้บริบทของปัญญาประดิษฐ์กำกับวงจรการพัฒนาไปในทางที่เสริมศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน

ในเชิงโครงสร้างของหนังสือ บทนี้ซึ่งอยู่ในภาคว่าด้วยกลไกการเปลี่ยนผ่าน ได้ระบุว่าบริบทของปัญญาประดิษฐ์กำกับกลไกการเปลี่ยนผ่านอย่างไร บทถัดไปจะวิเคราะห์กลไกการเปลี่ยนผ่านและเงื่อนไขสนับสนุนในมิติอื่นต่อไป โดยเฉพาะมิติทุนทางสังคมและขีดความสามารถเชิงสถาบันของเงื่อนไขขอบเขต P4 ที่บทนี้ได้ชี้ว่าเป็นตัวกำหนดเครื่องหมายของผลจากปัญญาประดิษฐ์ ทั้งหมดนี้จะประมวลเข้าสู่การพัฒนาทฤษฎี HCST อย่างเต็มรูปแบบในบทที่ 9 ทั้งในส่วนของการแบบจำลอง ข้อเสนอ กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขต

ด้วยการจัดวางปัญญาประดิษฐ์ไว้ในฐานะบริบทและตัวแปรกำกับที่อยู่ใต้การกำกับของธรรมาภิบาล บทนี้ได้ธำรงข้อโต้แย้งพื้นฐานของหนังสือไว้อย่างสม่ำเสมอ นั่นคือ ในยุคปัญญาประดิษฐ์ เทคโนโลยีมิใช่ศูนย์กลางของการพัฒนา หากแต่มนุษย์ยังคง

เป็นศูนย์กลาง และปัญญาประดิษฐ์เป็นเพียงบริบทอันทรงพลังที่การเลือกเชิงสถาบันของมนุษย์จะกำหนดว่ามั่นใจจะรับใช้หรือบั่นทอนการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

4.5.4 คำตอบสำคัญจากบทนี้

การเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในยุค AI จึงไม่ได้ขึ้นกับคำถามว่า “เราจะรับเทคโนโลยีมากแค่ไหน?” แต่ขึ้นกับคำถามที่ลึกกว่านั้นว่า “เราจะสร้างเงื่อนไขและสถาบันแบบใด?” เพื่อให้ผู้คนสามารถใช้ศักยภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้อย่างแท้จริง ภายใต้กรอบ HCST คำตอบจึงไม่ใช่การทำให้ AI ทรงพลังกว่าเดิม หากแต่คือการสร้างกลไกทั้งระบบที่วาง AI ไว้ในตำแหน่งของ “เงื่อนไขเสริมพลังมนุษย์” ภายใต้ธรรมาภิบาลที่แข็งแกร่ง

ภาพที่ 4- 14 AI กับการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: สังเคราะห์จากสังเคราะห์โดยผู้เขียนจาก Sen (1999), UNDP (2025), Schwab (2016)

ภาพนี้ใช้สัญลักษณ์วงกลมกลางที่มี “เส้นดิจิทัล” แผ่ออกไปทุกทิศ เพื่อสื่อว่าสังคมยุคดิจิทัลไม่ได้ถูกกำหนดด้วยเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่ถูกกำหนดด้วยแบบแผนของสถาบัน กฎกติกา และการออกแบบเงื่อนไขที่รองรับหรือบั่นทอนศักยภาพของ

ผู้คน ข้อความในภาพพลิกกรอบคิดจาก “เราจะเอาเทคโนโลยีอะไรเข้ามา?” ไปสู่ “เราจะออกแบบเงื่อนไขให้เทคโนโลยีรับใช้ศักยภาพมนุษย์อย่างไร?”

ในแง่นี้ บทที่ 4 ทำหน้าที่วางตำแหน่งของ AI ในทฤษฎี HCST อย่างครบถ้วน โดยชี้ว่า AI เป็นบริบทและตัวแปรกำกับที่อยู่ภายใต้ P4 ธรรมชาติบาลดิจิทัล มากกว่าจะเป็นศูนย์กลางของกรอบคิดเอง บทถัดไปจึงจะหันไปขยายกลไก P1 ศักยภาพมนุษย์ อย่างละเอียด ว่า “ฐานของการเปลี่ยนผ่าน” นี้ถูกสร้าง หล่อเลี้ยง และปกป้องอย่างไร ในโลกที่ AI กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์ (อังกฤษ)	คำไทย	นิยามในบริบทของบท	จุดที่ปรากฏ
Human-Centric Social Transformation (HCST)	การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	กรอบทฤษฎีของหนังสือที่เสนอว่าศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืนทำงานเป็นระบบภายใต้เงื่อนไขกำกับ	บทเปิด
Contextual condition	เงื่อนไขเชิงบริบท	ปัจจัยที่ปรับโครงสร้างโอกาสและข้อจำกัดซึ่งการพัฒนาดำเนินอยู่ภายใน โดยไม่กำหนดผลลัพธ์โดยตรง	บทเปิด, 4.5.1
Opportunity structure	โครงสร้างของโอกาส	ชุดโอกาสและข้อจำกัดที่บริบทหนึ่งเปิดหรือปิดต่อการกระทำของมนุษย์	บทเปิด
Technological determinism	เทคโนโลยีกำหนดนิยม	มุมมองที่ถือว่าเทคโนโลยีกำหนดผลลัพธ์ทางสังคมโดยตรง ซึ่ง HCST ปฏิเสธ	บทเปิด, 4.5.2
Human Capability (P1)	ศักยภาพมนุษย์	ฐานของการเปลี่ยนผ่านคือเสรีภาพที่แท้จริงในการดำเนินชีวิตที่มีเหตุผลจะให้คุณค่า	บทเปิด, 4.2
Social Innovation (P2)	นวัตกรรมสังคม	กลไกที่แปรศักยภาพมนุษย์เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	บทเปิด, 4.3.1

ศัพท์ (อังกฤษ)	คำไทย	นิยามในบริบทของบท	จุดที่ปรากฏ
Sustainable Society (P3)	สังคมยั่งยืน	ผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมา เสริมศักยภาพมนุษย์	บทเปิด, 4.3
Boundary conditions (P4)	เงื่อนไขขอบเขต	ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุน ทางสังคม และขีด ความสามารถเชิง สถาบัน ที่กำกับทิศทาง ของวงจร	บทเปิด, 4.4
Moderating variable	ตัวแปรกำกับ	ตัวแปรที่ปรับความเข้ม และทิศทางของ ความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวแปรอื่น	บทเปิด, 4.5.2
Generative AI	ปัญญาประดิษฐ์ เชิงรู้สร้าง	ปัญญาประดิษฐ์ที่ผลิต เนื้อหาใหม่และให้เหตุ ผลได้เทียบเคียงมนุษย์ ในหลายขอบเขต	4.1.1
General-purpose technology (GPT)	เทคโนโลยี อเนกประสงค์	เทคโนโลยีที่แพร่หลาย ข้ามภาคส่วน พัฒนา ต่อเนื่อง และกระตุ้น นวัตกรรมเสริม	4.1.1
Creative destruction	การทำลายอย่าง สร้างสรรค์	กระบวนการที่การสร้าง สิ่งใหม่ทำลายรูป แบบเดิมไปพร้อมกัน	4.1.1
Techno-economic paradigm	กระบวนทัศน์ เทคโนโลยี-เศรษฐกิจ	ชุดสามัญสำนึกที่ว่า ด้วยวิธีการสร้างมูลค่าที่ เปลี่ยนไปพร้อม เทคโนโลยีฐาน	4.1.1
Task-based framework	กรอบวิเคราะห์เชิง ภารกิจ	กรอบที่วิเคราะห์ผลของ เทคโนโลยีต่อแรงงาน	4.1.2

ศัพท์ (อังกฤษ)	คำไทย	นิยามในบริบทของบท	จุดที่ปรากฏ
		ผ่านภารกิจย่อยแทนทั้งอาชีพ	
Displacement effect	ผลการแทนที่	แรงที่เครื่องจักรเข้าทำภารกิจที่มนุษย์เคยทำ	4.1.2
Reinstatement effect	ผลการฟื้นคืน	แรงที่ก่อภารกิจและตำแหน่งงานใหม่ที่แรงงานมนุษย์ได้เปรียบ	4.1.2
Job polarization	การแยกตัวของตลาดแรงงาน	ภาวะที่งานใหม่กระจุกที่ปลายค่าจ้างสูงและต่ำทำให้โครงสร้างงานกลวงตรงกลาง	4.1.2
Human-centric skills	ทักษะที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	ทักษะที่ปัญญาประดิษฐ์ทดแทนได้ยาก เช่น การคิดวิเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ ความเห็นอกเห็นใจ	4.1.3
Human capital theory	ทฤษฎีทุนมนุษย์	กรอบที่มองทักษะเป็นการลงทุนเพื่อเพิ่มผลิตภาพและรายได้	4.1.3
Capability approach	กรอบสมรรถภาพ	กรอบที่วัดการพัฒนาด้วยเสรีภาพที่แท้จริงของผู้คน มิใช่รายได้หรือผลิตภาพ	4.2, 4.1.3
Conversion factor	ปัจจัยแปลง	ปัจจัยส่วนบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่กำหนดอัตราการแปลงทรัพยากรเป็นศักยภาพ	4.2.1

ศัพท์ (อังกฤษ)	คำไทย	นิยามในบริบทของบท	จุดที่ปรากฏ
Functionings	การทำหน้าที่	สิ่งที่บุคคลทำหรือ เป็นได้จริงและมีคุณค่า	4.2.1
Knowledge equalizer	ตัวปรับความเหลื่อมล้ำ ของความรู้	บทบาทของ ปัญญาประดิษฐ์ ในการกระจาย ความรู้เชิงปฏิบัติสู่ผู้ มีประสบการณ์น้อย	4.2.1
Lifelong learning	การเรียนรู้ตลอดชีวิต	กลไกหล่อเลี้ยงและ ฟื้นฟูศักยภาพมนุษย์ ในบริบทที่เปลี่ยนแปลง	4.2.2
Learning ecosystem	ระบบนิเวศการเรียนรู้	ระบบการเรียนรู้ที่ ทำงานต่อเนื่องตลอด ช่วงชีวิต แทนการ กระจุกในวัยเยาว์	4.2.2
Andragogy	แนวคิดการเรียนรู้ของผู้ใหญ่	แนวคิดที่ว่าผู้ใหญ่ เรียนรู้แบบกำกับตนเอง อิงประสบการณ์ และ มุ่งแก้ปัญหา	4.2.2
Agency	ภาวะการเป็นผู้กระทำ	ความสามารถของ มนุษย์ในการกระทำ ตามคุณค่าและกำกับ ชีวิตตนเอง	4.2.3
Automation bias	ความลำเอียงจากการ ทำงานอัตโนมัติ	แนวโน้มที่มนุษย์พึ่งพา ผลลัพธ์ของระบบ อัตโนมัติมากเกินไป	4.2.3
Algorithmic management	การจัดการด้วย อัลกอริทึม	การใช้อัลกอริทึมกำกับ ประเมิน และควบคุม แรงงาน	4.2.3

ศัพท์ (อังกฤษ)	คำไทย	นิยามในบริบทของบท	จุดที่ปรากฏ
Transformative social innovation	นวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่าน	นวัตกรรมสังคมที่ก่อ การเสริมพลังและปรับ ความสัมพันธ์ทางสังคม ใหม่ ไม่ใช่เพียงเพิ่ม ประสิทธิภาพ	4.3.1
Digital-era governance	ธรรมาภิบาลยุคดิจิทัล	การบริหารภาครัฐที่ บูรณาการบนฐานข้อมูล และมีประชาชนเป็น ศูนย์กลาง	4.3.2
Equity paradox	ความย้อนแย้งเชิงความเป็นธรรม	ภาวะที่ปัญหาประติษฐ์ ชุดเดียวกันขยายและ ลดการเข้าถึงบริการได้ พร้อมกัน	4.3.2
Social inclusion	การโอบรวมทางสังคม	องค์ประกอบของชีวิตที่ มีศักดิ์ศรีและฐานความ เป็นปึกแผ่นของสังคม ยั่งยืน	4.3.3
AI divide	ความเหลื่อมล้ำทาง ปัญหาประติษฐ์	ช่องว่างระหว่างผู้ใช้ ปัญหาประติษฐ์เสริม อำนาจตนกับผู้ถูกทิ้งไว้ ข้างหลัง	4.3.3
AI Governance	ธรรมาภิบาล ปัญหาประติษฐ์	ระบบสถาบัน นโยบาย บรรทัดฐาน และกลไก ที่กำกับปัญหาประติษฐ์ ให้สอดคล้องกับคุณค่า มนุษย์	4.4.1
Ethical AI	ปัญหาประติษฐ์ที่มี จริยธรรม	ฐานคุณค่าที่กำกับ ปัญหาประติษฐ์ ยึด	4.4.2

ศัพท์ (อังกฤษ)	คำไทย	นิยามในบริบทของบท	จุดที่ปรากฏ
		สิทธิมนุษยชนและ ศักดิ์ศรีเป็นแกน	
Human oversight (human-in-the- loop)	การกำกับดูแลโดย มนุษย์	หลักที่มนุษย์ต้องเข้าใจ ติดตาม แทรกแซง และ หยุดระบบ ปัญญาประดิษฐ์ได้	4.2.3, 4.4.2
Ethical Impact Assessment	การประเมินผลกระทบ เชิงจริยธรรม	เครื่องมือประเมิน อันตรายต่อสิทธิ มนุษยชนก่อนนำระบบ ไปใช้	4.4.2
Responsible AI	ปัญญาประดิษฐ์ที่ รับผิดชอบ	การประกันความรับผิดชอบ ตลอดวงจรชีวิต ตอบ คำถามปัญญาประดิษฐ์ เพื่อใครและโดยใคร	4.4.3
Context- Mechanism- Outcome (CMO)	บริบท-กลไก-ผลลัพธ์	ตรรกะเชิงสังนียมว่า ผลลัพธ์เกิดเมื่อกลไก ทำงานภายในบริบทที่ เอื้ออำนวย	4.5.1
Mediator	ตัวแปรส่งผ่าน	ตัวแปรที่เป็นขั้น ตอนกลางซึ่งผลของตัว แปรต้นส่งผ่านไปยังตัว แปรตาม	4.5.2

รายการอ้างอิง

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30. <https://doi.org/10.1257/jep.33.2.3>
- Autor, D., Chin, C., Salomons, A., & Seegmiller, B. (2024). New frontiers: The origins and content of new work, 1940–2018. *The Quarterly Journal of Economics*, 139(3), 1399–1465. <https://doi.org/10.1093/qje/qjae008>
- Avelino, F., Wittmayer, J. M., Pel, B., Weaver, P., Dumitru, A., Haxeltine, A., Kemp, R., Jørgensen, M. S., Bauler, T., Ruijsink, S., & O’Riordan, T. (2019). Transformative social innovation and (dis)empowerment. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 195–206.
- Becker, G. S. (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. National Bureau of Economic Research / Columbia University Press.
- Bresnahan, T. F., & Trajtenberg, M. (1995). General purpose technologies: "Engines of growth"? *Journal of Econometrics*, 65(1), 83–108. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01598-T](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01598-T)
- Briggs, J., & Kodnani, D. (2023). The potentially large effects of artificial intelligence on economic growth [Research report]. Goldman Sachs Global Investment Research.
- Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. R. (2025). Generative AI at work. *The Quarterly Journal of Economics*, 140(2), 889–942. <https://doi.org/10.1093/qje/qjae044>

- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New public management is dead: Long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.
<https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>
- European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union.
- Jumper, J., Evans, R., Pritzel, A., Green, T., Figurnov, M., Ronneberger, O., ... Hassabis, D. (2021). Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold. *Nature*, 596(7873), 583–589.
<https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2>
- Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy* (Rev. ed.). Cambridge Adult Education.
- McKinsey Global Institute. (2023). *The economic potential of generative AI: The next productivity frontier*. McKinsey & Company.
- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2), 145–162. doi:
<https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press.,
<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>,
<https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>

- OECD. (2023). OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/08785bba-en>
- OECD. (2025). Governing with artificial intelligence: The state of play and way forward in core government functions. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/795de142-en>
- Pawson, R. and Tilley, N. (1997) Realistic Evaluation. Sage Publications Ltd., London.
- Peng, S., Kalliamvakou, E., Cihon, P., & Demirer, M. (2023). The impact of AI on developer productivity: Evidence from GitHub Copilot [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2302.06590>
- Perez, C. (2002). Technological revolutions and financial capital: The dynamics of bubbles and golden ages. Edward Elgar.
- Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, socialism and democracy. Harper & Brothers.
- Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. World Economic Forum.
- Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf.
<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>
- UNDP. (2025). Human development report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age of AI. United Nations Development Programme.

UNESCO. (2021a). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. UNESCO.

UNESCO. (2021b). Reimagining our futures together: A new social contract for education. UNESCO.

World Economic Forum. (2025a). The future of jobs report 2025. World Economic Forum.

World Economic Forum. (2025b). New economy skills: Unlocking the human advantage [White paper]. World Economic Forum.

Hu, K. (2023, February 2). ChatGPT sets record for fastest-growing user base: Analyst note. Reuters. Access 10 Jul, 2026, <https://www.reuters.com/technology/chatgpt-sets-record-fastest-growing-user-base-analyst-note-2023-02-01/>

Khan Academy. (2025). Khan Academy annual report: SY24–25. <https://annualreport.khanacademy.org/>

Bank of Thailand. (2024, May 31). ชวนส่อง SkillsFuture Singapore...การพัฒนาคนรองรับโลกใหม่ [Online article]. https://www.bot.or.th/th/research-and-publications/articles-and-publications/articles/article_2024may31.html

Okpala, B. (2025, October 26). AI and accessibility: How Be My Eyes partners with OpenAI to assist the blind. Medium. <https://medium.com/@blessingokpala/ai-and-accessibility-how-be-my-eyes-partners-with-openai-to-assist-the-blind-1aee268f7112>

Be My Eyes. (2025). Be My Eyes [Website]. Access at 1 July,2026

<https://www.bemyeyes.com/?lang=th>

Lay-Flurrie, J. (2024, October 17). Disability data: Improving

representation to drive AI innovation. Microsoft On the Issues.

<https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2024/10/17/disability-data-improving-representation-to-drive-ai-innovation/>

Infocomm Media Development Authority, & Personal Data Protection

Commission. (2020). Model artificial intelligence governance

framework (2nd ed.). Infocomm Media Development Authority.

Infocomm Media Development Authority. (2022). AI Verify: AI governance

testing framework and toolkit Infocomm Media Development

Authority.

พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562. (2562). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 136 ตอนที่ 69 ก.

<https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/17082307.pdf>

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและ

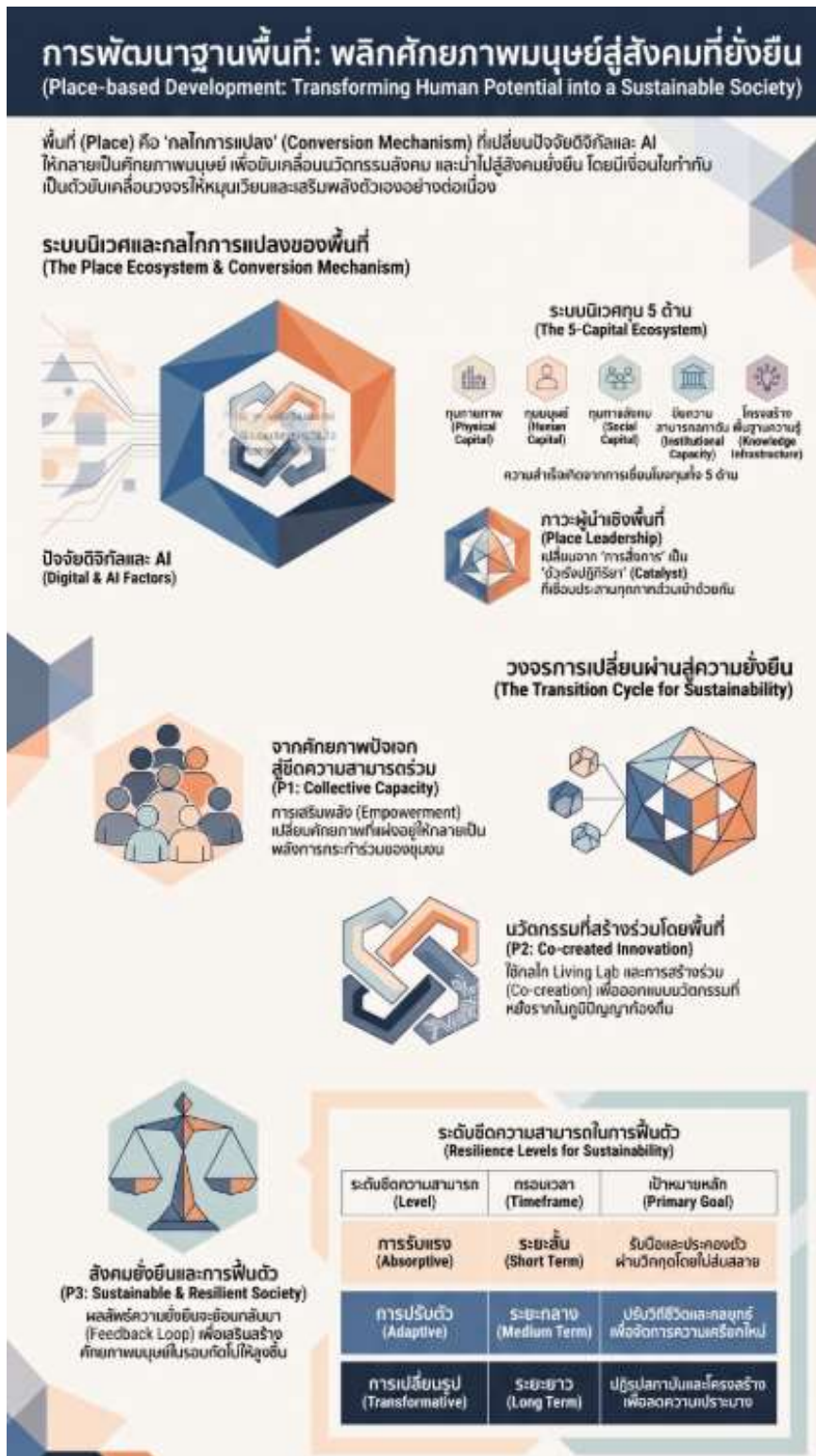
สังคม. (2565). แนวปฏิบัติจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ และแผนปฏิบัติการด้าน

ปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ พ.ศ. 2565–2570

[https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-](https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH)

[48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-](https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH)

[Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH](https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH)

บทที่ 5

การพัฒนาฐานพื้นที่: ศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคม

Place-Based Development: Human Potential and Social Innovation

A core goal of public policy should be to facilitate the development of institutions that bring out the best in humans.

เป้าหมายสำคัญของนโยบายสาธารณะควรเป็นการเอื้อให้เกิดการพัฒนาสถาบันและโครงสร้างต่างๆ ที่สามารถดึงศักยภาพด้านดีที่สุดของมนุษย์ออกมาได้

---Elinor Ostrom, Nobel Prize Lecture (2009)

ก่อนเข้าสู่การวิเคราะห์รายหัวข้อ ภาพที่ 5-0 สรุปนิยามและบทบาทของข้อเสนอหลักทั้งสี่ของ HCST ไว้เป็นแผนที่อ้างอิง เพื่อให้รหัส P1 ถึง P4 ที่ใช้อ้างถึงตลอดบทความมีความหมายชัดเจนในทันที ผู้อ่านควรสังเกตว่ารหัสทั้งสี่มีได้เรียงเป็นลำดับขั้นเท่ากัน กล่าวคือ P1 ถึง P3 เป็นสามระยะที่ต่อเนื่องกัน ขณะที่ P4 เป็นเงื่อนไขกำกับที่ครอบคลุมทั้งสามระยะ

ภาพที่ 5- 1 แผนที่ยานมข้อเสนอลัของ HCST: รหัส บทบาท และสาระของ P1 ถึง P4

ที่มา : ผู้เขียนพัฒนาขึ้นจากโครงสร้างข้อเสนอลัของทฤษฎี HCST

แผนที่นี้ชี้ให้เห็นโครงสร้างเชิงทฤษฎีสองประการที่กำหนดการอ่านทั้งบท ประการแรก P4 มิได้เป็นขั้นที่สัในลำดับ หากเป็นตัวกำกับที่กำหนดว่าการเคลัอนจาก P1 ไปสู่ P2 และ P3 จะเกดัขึ้นได้หรือไม่ ประการที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่งข้อเสนอมิใช่เส้นตรงที่มีจุดจบ เพราะ P3 ย้อนกลับมาเสริม P1 ทำให้โครงสร้างเป็นวงจรมีเสริมแรงตัวเอง ด้วยเหตุนี้ แผนที่นี้ยามนี้จึงเป็นเครื่องมือช่วยอ่านที่ทำให้รหัสตลอดบทมีความหมายตั้งแตัดัน ก่อนที่ภาพที่ 5-3 จะแสดงกลไกการทำงานของวงจอย่างครบถ้วนในบทสังเคราะห์

สับทที่ผ่านมาได้วางฐานของทฤษฎีการเปลัยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory: HCST) ในระดับกระบวนทัศน์และมโนทัศน์ โดยอธิบายว่า ศักยภาพมนุษย์ (human capability) ทำหน้าที่เป็นฐานของการเปลัยนผ่าน (P1) นวัตกรรมสังคม (social innovation) เป็นกลไกขับเคลื่อน (P2) และสังคมยั่งยืน (sustainable society) ทำหน้าที่ทั้งเป็นผลลัพธ์และจุดตั้งต้นใหม่ของวงจร (P3) ภายใต้ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และขีด

ความสามารถเชิงสถาบันในฐานะเงื่อนไขกำกับ (P4) อย่างไรก็ตาม การจัดวางฐานเชิงทฤษฎีดังกล่าวยังเปิดคำถามสำคัญประการหนึ่งไว้ นั่นคือ การเปลี่ยนผ่านตามตรรกะนี้เกิดขึ้น “ที่ใด” และดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขเชิงพื้นที่แบบใด

บทที่ 5 เสนอข้อโต้แย้งหลักว่า การเปลี่ยนผ่านตามตรรกะของ HCST มิได้เกิดขึ้นในสุญญากาศเชิงนโยบายหรือในระดับมหภาคที่เป็นนามธรรม หากแต่เกิดขึ้นภายใน “พื้นที่” (place) ซึ่งเป็นระบบนิเวศอันมีชีวิต ผู้เขียนเสนอว่าพื้นที่คือหน่วยวิเคราะห์ (unit of analysis) ที่วิ่งจากราก P1 ไปสู่ P2 และ P3 ทำงานอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นจุดที่บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์จะถูกแปลงให้กลายเป็นศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคม หรือมีเช่นนั้นก็ล้มเหลวในการแปลงดังกล่าว ข้อเสนอนี้ต่อยอดโดยตรงจากตรรกะว่าด้วยกลไกการแปลง (conversion mechanism) ที่บทที่ 3 แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างพื้นฐานที่เข้มแข็งแต่ปราศจากกลไกการแปลงย่อมนำไปสู่ผลลัพธ์การพัฒนามนุษย์ที่ต่ำกว่าศักยภาพของทรัพยากรที่ลงทุนไป เมื่อพิจารณาในระดับพื้นที่ ผู้เขียนเสนอว่าความสมบูรณ์ของระบบนิเวศพื้นที่นั่นเองคือกลไกการแปลงลำดับต้น และทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขกำกับระดับจุลภาค (micro-level boundary condition) ที่กำหนดว่าปัจจัยนำเข้าเชิงดิจิทัลจะกลายเป็นขีดความสามารถของมนุษย์ได้หรือไม่

ข้อความของ Elinor Ostrom ที่ยกมาเปิดบททำหน้าที่เป็นหมุดหมายทางญาณวิทยา (epistemological anchor) ของการวิเคราะห์ทั้งบท Ostrom (2010) สรุปไว้ในปาฐกถารางวัลโนเบลว่าเป้าหมายแกนกลางของนโยบายสาธารณะควรเป็นการเอื้อให้เกิดสถาบันที่ดึงศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ออกมา ถ้อยแถลงนี้มีนัยเชิงทฤษฎีสำคัญยิ่งต่อ HCST อย่างน้อยสามชั้น ชั้นแรก คือการวางสถาบัน (institutions) ไว้ในฐานะกลไกที่กำหนดว่าศักยภาพของมนุษย์จะถูกดึงออกมาหรือถูกกดทับ ซึ่งตรงกับบทบาทของขีดความสามารถเชิงสถาบันในฐานะเงื่อนไขกำกับ (P4) ชั้นที่สอง คือการยืนยันว่าปลายทางของนโยบายคือมนุษย์และการองงามของศักยภาพมนุษย์ (P1) มิใช่ตัวเลขการเติบโตหรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในตัวเอง และชั้นที่สาม คือฐาน

คิดแบบพหุศูนย์ (polycentric) ของ Ostrom ที่ปฏิเสธการมองว่ามีสูตรสำเร็จเดียวใช้ได้ทุกที่ อันเป็นตรรกะเดียวกับแนวทางฐานพื้นที่ที่บ่งชี้พัฒนา นัยข้อนี้เชื่อมโดยตรงกับแนวคิดของ Sen (1999) ที่ถือว่าการพัฒนาคือการขยายเสรีภาพและความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์ในการดำรงชีวิตที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า และวางกรอบให้เข้าใจพื้นที่ในฐานะเวทีของการกระทำร่วม (collective action) ที่สถาบันระดับท้องถิ่นทำหน้าที่ตั้งศักยภาพนั้นออกมา มิใช่ฉลากหลังเชิงกายภาพที่นิ่งเฉย

ปาฐกถารางวัลโนเบลของ Ostrom (2009) ทำหน้าที่มากกว่าคำคมเปิดบทมันตรึงตรรกะการวิเคราะห์ทั้งบทไว้ที่จุดเดียว ภาพที่ 5-2 สกัดสามนัยจากถ้อยแถลงนั้นที่ HCST หยิบยืมมาใช้ เพื่อให้แนวคิดที่ปรากฏทั่วพบมีฐานทางญาณวิทยาร่วมกัน

หมุดหมายทางญาณวิทยาของการพัฒนา

“เป้าหมายสำคัญของนโยบายสาธารณะควรเป็นการเอื้อให้เกิดการพัฒนาสถาบันและโครงสร้างต่างๆ ที่สามารถตั้งศักยภาพด้านดีที่สุดของมนุษย์ออกมาได้”

— Elinor Ostrom, Nobel Prize Lecture (2009)

สถาบันคือตัวกำหนด: โครงสร้างเป็นตัวเปิดหรือปิด กับศักยภาพมนุษย์ (P4)	มนุษย์คือปลายทาง: เทคโนโลยีและตัวเลขเศรษฐกิจ ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดในตัวเอง (P1)	ปฏิเสธสูตรสำเร็จเดียว: พื้นที่ก็แตกต่างกันต้องการกลไก แบบพหุศูนย์ (Polycentric) ไม่ใช่ One-size-fits-all

ภาพที่ 5-2 หมุดหมายทางญาณวิทยา: สามนัยของ Ostrom ต่อทฤษฎี HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก Ostrom (2010) และกรอบทฤษฎี HCST

HCST ไม่ได้มองสถาบันเป็นเครื่องมือบริหาร แต่มองว่าเป็นสภาพแวดล้อมที่กำหนดว่าศักยภาพมนุษย์จะออกหรือฝ่อ หลักพหุศูนย์ของ Ostrom หมายความว่าสถาบันเหล่านี้ต้องสร้างและดูแลในระดับท้องถิ่น ไม่ใช่สั่งจากส่วนกลาง พื้นที่จึงไม่ใช่แค่ฉลากหลัง แต่กลายเป็นกลไกที่ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่านหมุนได้จริง

โครงสร้างทั้งบทดำเนินการตามตรรกะของ HCST ในระดับพื้นที่อย่างเป็นลำดับ เริ่มจากการปูพื้นแนวคิดการพัฒนาฐานพื้นที่ ระบบนิเวศพื้นที่ และภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ ในฐานรากฐานเชิงมโนทัศน์ ต่อจากนั้นจึงวิเคราะห์ศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นการขยาย P1 จากระดับปัจเจกไปสู่ระดับส่วนรวม (collective) ถัดมาคือการอธิบายกลไกเชิงพื้นที่ที่ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคม อันเป็นการวางรากของ P2 ในระดับปฏิบัติ แล้วจึงเชื่อมพื้นที่เข้ากับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามตรรกะ P3 ก่อนจะสังเคราะห์ข้อค้นพบทั้งหมดให้เป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีระดับพื้นที่ พร้อมระบุกลไกการเปลี่ยนผ่านและสะพานเชื่อมไปสู่ส่วนว่าด้วยเงื่อนไขกำกับในลำดับถัดไป

5.1 การพัฒนาฐานพื้นที่

การจะเข้าใจว่าเหตุใด “พื้นที่” จึงเป็นหน่วยวิเคราะห์ที่ขาดไม่ได้ของ HCST จำเป็นต้องเริ่มจากการตั้งคำถามต่อสมมติฐานพื้นฐานของเศรษฐศาสตร์การพัฒนา กระแสหลัก แบบจำลองดุลยภาพเชิงพื้นที่ (spatial equilibrium) ของสำนักนีโอคลาสสิกตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า หากทุน แรงงาน และบริษัทเคลื่อนย้ายได้อย่างสมบูรณ์ พื้นที่ต่าง ๆ จะปรับตัวและลู่เข้าหากัน (convergence) โดยอัตโนมัติภายหลังการเผชิญแรงกระแทกทางเศรษฐกิจ ทว่า หลักฐานเชิงประจักษ์ร่วมสมัยกลับสวนทางกับสมมติฐานนี้อย่างชัดเจน

รายงาน Place-Based Policies for the Future ขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา ระบุว่า การเคลื่อนย้ายของปัจจัยการผลิตในโลกจริงไม่เคยสมบูรณ์ อัตราการย้ายถิ่นระหว่างภูมิภาคทั่วกลุ่ม OECD อยู่ในระดับต่ำเพียงราวร้อยละ 3 ของประชากรต่อปี และการย้ายถิ่นยังมีลักษณะคัดกรอง (selective) กล่าวคือ แรงงานทักษะสูงและคนหนุ่มสาวมักย้ายออกจากพื้นที่ที่ถดถอย ส่งผลให้พื้นที่ต้นทางยิ่งอ่อนแอลงและก่อตัวเป็นวงจรถดถอย (vicious circle) ด้วยพลวัตเช่นนี้ ปัจจุบันประชากรราวร้อยละ 70 ของกลุ่ม OECD อาศัยอยู่ในประเทศที่

ภูมิภาคภายในกำลังมีสมรรถนะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน (divergence) มากกว่าจะลู่เข้าหากัน ข้อค้นพบนี้กลับหัวกลับหางข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่าตลาดจะเยี่ยวยาความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ได้ด้วยตัวเอง และชี้ให้เห็นว่านโยบายที่ไม่คำนึงถึงพื้นที่ (spatially blind) อาจไม่เพียงพอ หากยังไม่มีประสิทธิภาพ หรือกระทั่งก่อปัญหาในบริบทที่ความท้าทายมีลักษณะเฉพาะพื้นที่สูง

ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎีที่รองรับข้อค้นพบข้างต้นปรากฏชัดในงานของ Barca และคณะ (2012) ซึ่งวางกรอบการโต้แย้งระหว่างแนวทางฐานพื้นที่ (place-based) กับแนวทางที่เป็นกลางต่อพื้นที่ (place-neutral) ผู้เขียนทั้งสามเสนอว่า เมื่อโลกาภิวัตน์ทำให้ทุน สินค้า ผู้คน และความคิดเคลื่อนย้ายง่ายขึ้น ท้องถิ่นและปฏิสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกลับยิ่งทวีความสำคัญต่อการเติบโตและความรุ่งเรือง นโยบายการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพจึงต้องตั้งอยู่บนความรู้ที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ (locally embedded knowledge) ชิดความสามารถเชิงสถาบันเฉพาะถิ่น และเส้นทางการพัฒนาที่แตกต่างกันของแต่ละพื้นที่ มากกว่าจะใช้สูตรสำเร็จเดียวกันในทุกที่ นี่คือการปฏิเสธตรรกะ one-size-fits-all อย่างมีฐานทางทฤษฎี และเป็นการยืนยันว่า “ที่ใด” มีความสำคัญเทียบเท่ากับ “อะไร” ในการออกแบบการพัฒนา

สำหรับ HCST ข้อเสนอเชิงพื้นที่นี้มีนัยเฉพาะเจาะจง กล่าวคือ แนวทางฐานพื้นที่ทำหน้าที่เป็นกลไกที่ทำให้บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ลู่สู่พื้นที่ได้จริง แทนที่จะดำรงอยู่เพียงในฐานะนโยบายส่วนกลางที่เป็นนามธรรม หากปราศจากพื้นที่ในฐานะตัวกลางการแปลง การลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลย่อมเสี่ยงที่จะซ้ำรอยข้อจำกัดที่ได้ชี้ให้เห็นแล้ว นั่นคือมีปัจจัยนำเข้าแต่ขาดกลไกที่จะเปลี่ยนปัจจัยเหล่านั้นให้เป็นขีดความสามารถของผู้คน

จากตรรกะนี้ ส่วนต่อไปจึงจำแนกองค์ประกอบของแนวทางฐานพื้นที่ออกเป็นลำดับ ตั้งแต่แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาฐานพื้นที่ ระบบนิเวศพื้นที่ในฐานะโครงข่ายของทุนห้าประเภทที่กำหนดศักยภาพการองงามของนวัตกรรม ไปจนถึงภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ในฐานะตัวเร่งปฏิกิริยาที่เปิดใช้งานวงจรการเปลี่ยนผ่านในระดับท้องถิ่น ทั้งสาม

มิตินี้ร่วมกันอธิบายว่าพื้นที่จะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการแปลงบริบทดิจิทัลให้กลายเป็นศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคมได้อย่างไร

ก่อนลงลึกในองค์ประกอบรายละเอียด ภาพที่ 5-3 แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ทำหน้าที่อะไรในวงจร HCST พื้นที่คือกลไกการแปลงที่คั่นกลางระหว่างปัจจัยนำเข้าเชิงดิจิทัลกับผลลัพธ์ด้านมนุษย์ ระบบนิเวศพื้นที่ทำหน้าที่เป็น P4 ที่กำหนดว่าการแปลงจะเกิดขึ้นได้หรือไม่

ภาพที่ 5-3 พื้นที่ในฐานะกลไกการแปลง: จากโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลสู่ศักยภาพมนุษย์

ที่มา: สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST และ Barca และคณะ (2012)

เทคโนโลยีและโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลไม่ได้แปลงตัวเองเป็นศักยภาพผู้คนโดยอัตโนมัติ ต้องผ่านระบบนิเวศพื้นที่ที่มีชีวิตและทำงานเป็น P4 ก่อน ถ้าปราศจากกลไกนี้ การลงทุนด้านดิจิทัลก็คือน้ำที่ไม่มีคลองรับ ไหลออกโดยไม่สร้างผล สามหัวข้อย่อยที่ตามมา (5.1.1-5.1.3) จึงอธิบายว่าอะไรทำให้กลไกนี้ทำงานได้จริง

5.1.1 แนวคิดการพัฒนารูปแบบพื้นที่

แก่นของการพัฒนาฐานพื้นที่คือหลักการที่ว่า “ที่ใด” มีความสำคัญเทียบเท่ากับ “อะไร” ในการกำหนดผลของการพัฒนา ทุกพื้นที่ที่มีการประกอบกันเฉพาะตัวของทรัพย์สิน (assets) สถาบัน เครือข่าย และพลวัตทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ซ้ำกับพื้นที่อื่น การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพจึงต้องออกแบบให้สอดคล้องกับเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่มากกว่าจะลอกแบบสูตรสำเร็จเดียวกันไปใช้ทุกแห่ง Barca และคณะ (2012) สรุปหลักการนี้ไว้ว่านโยบายการพัฒนาต้องตั้งอยู่บนความรู้ที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ (locally embedded knowledge) ชีตความสามารถเชิงสถาบันเฉพาะถิ่น และเส้นทางการพัฒนาที่ต่างกันของแต่ละพื้นที่ ความรู้เหล่านี้โดยธรรมชาติแล้ว ส่วนกลางไม่อาจล่วงรู้ได้ครบถ้วน จึงเป็นเหตุผลเชิงญาณวิทยาที่ทำให้แนวทางฐานพื้นที่เหนือกว่าแนวทางที่เป็นกลางต่อพื้นที่

อย่างไรก็ดี การพัฒนาฐานพื้นที่มิได้หมายถึงการปิดล้อมตนเองในกรอบท้องถิ่นแบบคับแคบ ประเด็นนี้สำคัญและมักถูกเข้าใจผิด Massey (1994) เสนอโมโนทัศน์สำนึกพื้นที่เชิงโลก (a global sense of place) โดยชี้ว่าพื้นที่มิใช่หน่วยที่มีขอบเขตตายตัวและมีอัตลักษณ์เดียว หากแต่เป็นห้วงขณะเฉพาะที่ถูกร้อยเรียงขึ้น (a particular articulated moment) จากโครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทอดยาวเกินพรมแดนของพื้นที่นั้น อัตลักษณ์ของพื้นที่จึงก่อรูปผ่านการเชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น มิใช่ผ่านการตัดขาด นัยของข้อเสนอนี้ต่อ HCST ในยุคปัญญาประดิษฐ์มีความชัดเจน กล่าวคือ การพัฒนาฐานพื้นที่เป็นแนวทางที่เปิดและเชื่อมโยง มิใช่แนวทางต่อต้านโลกาภิวัตน์ สิ่งที่แนวทางนี้ปฏิเสธคือการกำหนดจากส่วนกลางที่ละเลยความเฉพาะของพื้นที่ ไม่ใช่การเชื่อมโยงกับโลกภายนอก

เพื่อให้เห็นว่าหลักการข้างต้นแปรเป็นการปฏิบัติจริงในระดับสถาบันได้อย่างไร ควรพิจารณากรณีนโยบายการพัฒนาที่มีขนาดใหญ่ที่สุดกรณีหนึ่งของโลก คือนโยบายการหลอมรวม (Cohesion Policy) ของสหภาพยุโรป ในรอบงบประมาณปี 2021–2027 สหภาพยุโรปจัดสรรงบประมาณราว 392,000 ล้านยูโร หรือเกือบหนึ่งใน

สามของงบประมาณรวมของสหภาพให้แก่นโยบายนี้ (European Commission, 2023) สิ่งที่ทำให้กรณีนี้เป็นตัวอย่างของการพัฒนาฐานพื้นที่มิใช่เพียงขนาดของงบประมาณ หากคือการออกแบบเชิงสถาบัน รอบปี 2021–2027 ได้เสริมแนวทางจากล่างขึ้นบนอย่างเป็นระบบ โดยให้พื้นที่ย่อยและชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ระบุลำดับความสำคัญและโครงการของตนเอง ผ่านยุทธศาสตร์การพัฒนาเชิงพื้นที่แบบบูรณาการกว่า 2,150 ยุทธศาสตร์ และยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่นที่ชุมชนเป็นผู้นำ (community-led local development) กว่า 400 ยุทธศาสตร์ พร้อมกำหนดให้ยุทธศาสตร์ความชำนาญเฉพาะถิ่นอัจฉริยะ (smart specialisation) เป็นเงื่อนไขเปิดใช้งบประมาณ (European Commission, 2023) การออกแบบเช่นนี้สะท้อนตรรกะเดียวกับข้อความของ Ostrom ที่เปิดบท นั่นคือ เป้าหมายของนโยบายมิใช่การกระจายทรัพยากรจากเบื้องบน หากคือการสร้างสถาบันที่ดึงศักยภาพของผู้คนในพื้นที่ออกมา

ในบริบทเอเชียและไทยโดยตรง สายพันธุ์นโยบายที่สะท้อนตรรกะฐานพื้นที่ได้ชัดเจนคือขบวนการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์ (One Village One Product: OVOP) ซึ่งริเริ่มในจังหวัดโออิตะของญี่ปุ่นช่วงปลายทศวรรษ 1970 บนหลักการระดมทรัพยากรมนุษย์และวัตถุในท้องถิ่นเพื่อสร้างสินค้าที่มีมูลค่า และต่อมากลายเป็นต้นแบบของนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (One Tambon One Product: OTOP) ของไทยที่เริ่มในปี 2001 (Noble, 2018) กระนั้น กรณีนี้ให้บทเรียนเชิงวิเคราะห์ที่ลึกกว่าเพียงเรื่องการถ่ายโอนนโยบาย กล่าวคือ OVOP ในญี่ปุ่นเป็นขบวนการจากล่างขึ้นบนที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม ขณะที่ OTOP ในไทยกลับดำเนินในลักษณะจากบนลงล่างที่รัฐส่วนกลางเป็นผู้กำกับ ความแตกต่างนี้ชี้ว่าเครื่องมือพัฒนาที่มุ่งเป้าไปยังพื้นที่ประเภทเดียวกันอาจให้ผลลัพธ์ต่างกันอย่างสิ้นเชิง ขึ้นอยู่กับว่าเครื่องมือั้นเคารพตรรกะฐานพื้นที่แบบล่างขึ้นบนอย่างแท้จริง หรือเป็นเพียงนโยบายส่วนกลางที่เปลี่ยนป้ายชื่อ

เมื่อประมวลเข้าด้วยกัน การพัฒนาฐานพื้นที่จึงทำหน้าที่วางฐานเชิงพื้นที่ให้แก่ HCST อย่างเป็นรูปธรรม เป็นแนวทางที่ทำให้บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์สามารถลงสู่พื้นที่และถูกแปลงให้เป็นศักยภาพของผู้คนได้จริง แทนที่จะดำรงอยู่ในฐานะนโยบายส่วนกลางที่เป็นนามธรรม หลักฐานจากกรณี OTOP ยืนยันว่าลำพังการมุ่งเป้าไปยังพื้นที่ยังไม่เพียงพอ สิ่งที่ชี้ขาดคือคุณภาพเชิงสถาบันและกระบวนการที่รองรับ จึงเกิดคำถามตามมาว่า องค์ประกอบภายในของพื้นที่ใดบ้างที่กำหนดว่าพื้นที่หนึ่งจะสามารถแปลงบริบทภายนอกให้กลายเป็นศักยภาพและนวัตกรรมได้มากน้อยเพียงใด คำถามนี้จะถูกคลี่ออกผ่านมโนทัศน์ระบบนิเวศพื้นที่ในส่วนถัดไป

ความแตกต่างระหว่างแนวทางฐานพื้นที่กับแนวทางตาบอดต่อพื้นที่ไม่ใช่เรื่องนามธรรม กรณีเปรียบเทียบ OVOP ของญี่ปุ่นกับ OTOP ของไทยในภาพที่ 5-4 แสดงให้เห็นว่าสมมติฐานพื้นฐานของแต่ละโปรแกรมกำหนดผลลัพธ์ตั้งแต่ก่อนจะเริ่มต้น

ภาพที่ 5-4 ความล้มเหลวของแนวทางตาบอดต่อพื้นที่: เปรียบเทียบ OTOP และ OVOP

ที่มา: สังเคราะห์จาก Noble (2018) และ Barca และคณะ (2012)

ความแตกต่างระหว่าง OVOP และ OTOP ไม่ได้อยู่ที่งบประมาณหรือเทคนิค แต่อยู่ที่ว่าใครเป็นคนตัดสินใจว่าจะทำอะไร ชุมชนหรือรัฐส่วนกลาง เมื่อทิศทางการกำหนดจากบนลงล่าง ผลลัพธ์ที่อาจออกมาแต่ชุมชนไม่รู้สึกรู้สีกเป็นเจ้าของ ไม่มีเจ้าของ

นวัตกรรมและคุณภาพก็ไม่เกิด การพัฒนาฐานพื้นที่จึงไม่ใช่แค่วิธีการ แต่คือคำถามว่า ใครมีอำนาจกำหนดทิศทางของตนเอง

5.1.2 ระบบนิเวศพื้นที่

หากการพัฒนาฐานพื้นที่ยืนยันว่าพื้นที่มีความสำคัญ คำถามถัดมาคืออะไร ภายในพื้นที่ที่กำหนดว่าพื้นที่หนึ่งจะแปลงบริบทภายนอกเป็นศักยภาพและนวัตกรรม ได้มากน้อยเพียงใด ผู้เขียนเสนอโมเดลระบบนิเวศพื้นที่ (place ecosystem) เป็นคำตอบ ระบบนิเวศพื้นที่มีใช้รายการทรัพยากรที่วางเรียงกัน แต่เป็นโครงข่ายของ องค์ประกอบที่ทำงานสัมพันธ์กันอย่างน้อยห้าประเภท ได้แก่ ทุนกายภาพ (physical assets) เช่น โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ทุนมนุษย์ (human capital) เช่น ทักษะและความรู้ ทุนทางสังคม (social capital) เช่น ความไว้วางใจและเครือข่าย ชีต ความสามารถเชิงสถาบัน (institutional capacity) เช่น ธรรมาภิบาลและกลไกการจัดการ และโครงสร้างพื้นฐานความรู้ (knowledge infrastructure) เช่น มหาวิทยาลัย และระบบวิจัยพัฒนา ข้อเสนอหลักของหัวข้อนี้คือ สิ่งที่กำหนดขีดความสามารถในการแปลงมิใช่การมีองค์ประกอบเหล่านี้ครบทีละอย่าง แต่คือระดับที่องค์ประกอบทั้งห้า เชื่อมโยงและเสริมแรงซึ่งกันและกัน

รากฐานทางทฤษฎีของข้อเสนอนี้สืบมาจากแบบจำลองเกลียวสามสาย (Triple Helix) ของ Etzkowitz และ Leydesdorff (2000) ซึ่งชี้ว่านวัตกรรมมิได้เกิดจากภาคส่วนใดโดดเดี่ยว แต่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัย ภาคอุตสาหกรรม และภาครัฐ ต่อมา Carayannis และ Campbell (2009) ขยายเป็น เกลียวสี่สาย (Quadruple Helix) โดยเพิ่มภาคประชาสังคมและสาธารณะที่มี วัฒนธรรมเป็นฐานเข้ามาเป็นสายที่สี่ การเพิ่มสายที่สี่นี้มีความสำคัญยิ่งต่อ HCST เพราะเป็นการนำมิติมนุษย์และชุมชนเข้าสู่ใจกลางของระบบนิเวศนวัตกรรม สอดคล้องกับ ข้อเสนอที่ว่า การพัฒนาต้องมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง มิใช่มีเทคโนโลยีหรือตลาดเป็น ศูนย์กลาง สารที่แบบจำลองเหล่านี้ร่วมกันชี้คือ ระบบนิเวศเป็นเรื่องของ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดง มิใช่เพียงปริมาณทรัพยากรที่สะสมไว้

เพื่อให้เห็นโครงสร้างของระบบนิเวศพื้นที่และหลักการเรื่องการเชื่อมโยงอย่างเป็นรูปธรรม ภาพที่ 5-5 นำเสนอองค์ประกอบทั้งห้าในฐานะโครงข่ายที่เชื่อมต่อถึงกันทุกด้าน โดยรับบริบทเชิงดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์เป็นปัจจัยนำเข้าจากด้านบน และให้ผลเป็นศักยภาพชุมชนและนวัตกรรมสังคมที่ด้านล่าง ผู้อ่านควรสังเกตความหนาแน่นของเส้นเชื่อมระหว่างองค์ประกอบ เพราะความหนาแน่นของการเชื่อมโยงนั้นเองคือตัวแปรที่กำหนดขีดความสามารถในการแปลงในเชิงระบบ มากกว่าการมีทรัพยากรอยู่แบบแยกส่วน

ภาพที่ 5-5 ระบบนิเวศพื้นที่: โครงข่ายทุนห้าประเภทสู่ศักยภาพและนวัตกรรม

ที่มา: พัฒนาระบบเศรษฐกิจขึ้นโดยบูรณาการแบบจำลอง Triple Helix (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000) และ Quadruple Helix (Carayannis & Campbell, 2009) เข้ากับกรอบการพัฒนาฐานพื้นที่ (Barca et al., 2012; OECD, 2025) และโครงสร้างข้อเสนอของทฤษฎี HCST

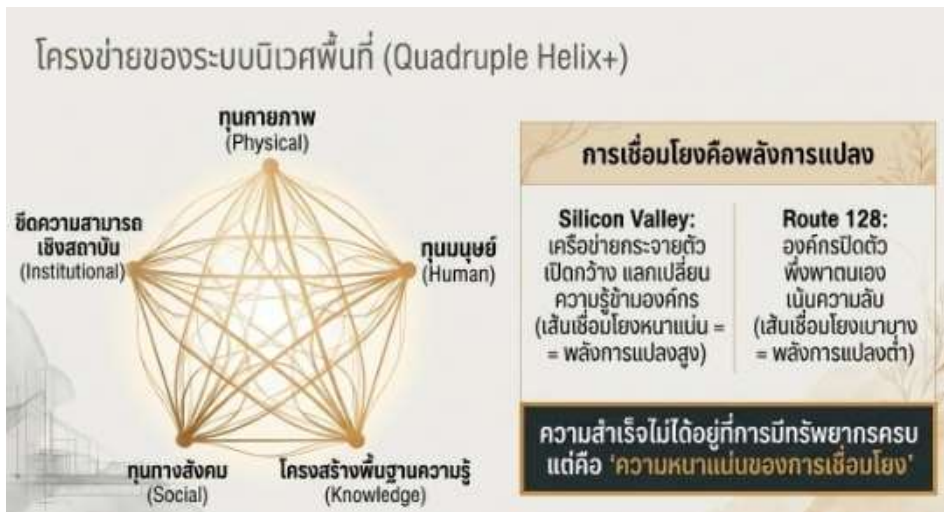
ภาพที่ 5-5 สื่อถึง ระบบนิเวศพื้นที่ ว่าด้วย โครงข่ายทุนห้าประเภทที่กำหนดขีดความสามารถในการแปลงบริบทสู่ศักยภาพและนวัตกรรม เป็นการสื่อสารประเด็นเชิงทฤษฎีที่แตกต่างจากการมองพื้นที่แบบเดิม กล่าวคือ ขีดความสามารถในการแปลงเป็นคุณสมบัติของโครงข่ายโดยรวม มิใช่ผลบวกของแต่ละองค์ประกอบ พื้นที่ที่มีทุนกายภาพและโครงสร้างพื้นฐานความรู้ครบถ้วนแต่ขาดทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงองค์ประกอบเข้าด้วยกัน ย่อมมีขีดความสามารถในการแปลงต่ำกว่าพื้นที่ที่มีทรัพยากรน้อยกว่าแต่เชื่อมโยงกันแน่นแฟ้น ข้อเสนอแนะนี้ขยายแบบจำลองเกลียวหลายสายจากความสัมพันธ์ระหว่างสามหรือสี่ตัวแสดง ไปสู่ระบบเชิงสัมพันธ์ที่มีองค์ประกอบห้าประเภท และเชื่อมกลับเข้าสู่ตรรกะของ HCST โดยตรง นั่นคือ ระบบนิเวศพื้นที่ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขกำกับระดับจุลภาค (micro-level boundary condition) ตาม P4 ที่กำหนดว่าบริบทเชิงดิจิทัลจะถูกแปลงเป็นศักยภาพมนุษย์หรือไม่

หลักฐานเชิงประจักษ์ที่หนักแน่นที่สุดสำหรับข้อเสนอนี้มาจากงานคลาสสิกของ Saxenian (1994) ที่เปรียบเทียบสองภูมิภาคเทคโนโลยีของสหรัฐอเมริกา คือ Silicon Valley กับ Route 128 ทั้งสองพื้นที่มีประวัติศาสตร์ เทคโนโลยี และทรัพยากรพื้นฐานคล้ายคลึงกัน แต่ในทศวรรษ 1980–1990 Silicon Valley กลับเติบโตอย่างก้าวกระโดด ขณะที่ Route 128 ถดถอย Saxenian อธิบายว่าความแตกต่างมิได้อยู่ที่ปริมาณทรัพยากร แต่อยู่ที่รูปแบบการจัดระบบ Silicon Valley พัฒนาระบบเครือข่ายแบบกระจายที่เปิดกว้าง มีการเคลื่อนย้ายแรงงานสูง การแลกเปลี่ยนความรู้อย่างไม่เป็นทางการ และความร่วมมือระหว่างองค์กร ขณะที่ Route 128 ถูกครอบงำโดยบริษัทที่พึ่งพาตนเอง ปิดตัว และเน้นความลับ กรณีนี้ยืนยันข้อเสนอหลักของหัวข้อว่าความสมบูรณ์ของการเชื่อมโยงในระบบนิเวศ มิใช่ทรัพยากรตั้งต้น คือสิ่งที่ชี้ขาดขีดความสามารถด้านนวัตกรรม

ในบริบทไทย กระบวนการประกอบสร้างระบบนิเวศพื้นที่ปรากฏชัดในกรณี เชียงใหม่ ซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นเมืองสร้างสรรค์ด้านหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้านของยูเนสโก (UNESCO Creative City of Crafts and Folk Art) เมื่อปี 2017 ระบบนิเวศของเชียงใหม่ประกอบด้วยองค์ประกอบครบตามตรรกะเกลียวสี่สาย ได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานความรู้และหน่วยประสานงานหลัก องค์การบริหารส่วนจังหวัดในฐานะขีดความสามารถเชิงสถาบัน ชุมชนหัตถกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะทุนทางสังคมและทุนมนุษย์ และผู้ประกอบการสร้างสรรค์พร้อมเวทีอย่าง Chiang Mai Design Week ในฐานะภาคอุตสาหกรรมและพื้นที่แลกเปลี่ยน กรณีนี้แสดงให้เห็นว่าระบบนิเวศพื้นที่มีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเสมอไป หากแต่สามารถได้รับการบ่มเพาะอย่างจงใจผ่านการเชื่อมโยงตัวแสดงที่มีอยู่เข้าด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่ว่าระบบนิเวศต้องได้รับการบ่มเพาะย่อมนำไปสู่คำถามสำคัญประการหนึ่ง นั่นคือ ใครหรือสิ่งใดทำหน้าที่เชื่อมโยงและกระตุ้นให้องค์ประกอบทั้งหลายทำงานร่วมกัน ระบบนิเวศไม่ประกอบตัวเองและไม่เปิดใช้งานตัวเองโดยอัตโนมัติ คำตอบอยู่ที่ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมและตัวเร่งให้โครงสร้างที่มีอยู่เคลื่อนตัวไปสู่การทำงานร่วมกันอย่างมีพลัง

Silicon Valley และ Route 128 ต่างมีทุนทางเทคโนโลยีระดับสูง แต่ผลลัพธ์ต่างกันลิบลับ ภาพที่ 5-6 เปรียบเทียบโครงข่ายของทั้งสองบนโครงสร้าง Quadruple Helix+ ที่ประกอบด้วยทุนห้าประเภท เพื่อให้เห็นว่าความหนาแน่นของการเชื่อมต่อไม่ใช่การมีทุนครบ คือตัวแปรที่สำคัญ

ภาพที่ 5-6 ระบบนิเวศพื้นที่แบบ Quadruple Helix+: พลังแห่งการเชื่อมโยง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Carayannis และ Campbell (2009), Saxenian (1994) และกรอบทฤษฎี HCST

การมีทุนครบทั้งห้าประเภทไม่พอหากทุนเหล่านั้นไม่เชื่อมกัน ความหนาแน่นของเส้นเชื่อมต่างหากที่กำหนดขีดความสามารถ ในการแปลงบริบทดิจิทัลให้เป็นศักยภาพมนุษย์ การสร้างระบบนิเวศจึงต้องลงทุนในความสัมพันธ์และความไว้วางใจ ไม่ใช่แค่โครงสร้างทางกายภาพ โครงสร้างที่ดีแต่ขาดความไว้วางใจก็คือซากปรักหักพังที่สวยงาม

5.1.3 ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่

ก่อนหน้านี้ การวิเคราะห์ได้ตั้งคำถามสำคัญไว้ว่า ใครหรือสิ่งใดทำหน้าที่เชื่อมโยงและกระตุ้นให้องค์ประกอบของระบบนิเวศทำงานร่วมกัน คำตอบในกรอบของ HCST คือภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ (place leadership) ซึ่งผู้เขียนนิยามว่าเป็นความสามารถร่วมขององค์กร บุคคล และชุมชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ของตนเอง แทนที่จะรอรับทิศทางการจากส่วนกลาง คุณลักษณะที่ทำให้ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่แตกต่างจากภาวะผู้นำแบบสั่งการทั่วไปคือ มันทำงานผ่านการเชื่อมประสาน การอำนวยความสะดวก และการเร่งปฏิกิริยา (convening, facilitating, catalysing) มากกว่าผ่านการควบคุมโดยตรง ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องโดยตรงกับตรรกะแบบพหุศูนย์

ในงานของ Ostrom และกับบทเรียนว่าด้วยกระบวนการล่างขึ้นบนที่เห็นได้จากกรณี OVOP

รากฐานทางทฤษฎีที่ชัดเจนที่สุดของแนวคิดนี้คือกรอบผลกระทบร่วม (collective impact) ของ Kania และ Kramer (2011) ซึ่งเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขนาดใหญ่ต้องอาศัยการประสานงานข้ามภาคส่วน โดยมีองค์กรแกนหลัง (backbone organization) ทำหน้าที่ประสานและขับเคลื่อนกระบวนการ แต่ไม่ได้สั่งการเหนือผู้อื่น องค์กรแกนหลังจึงเป็นตัวอย่างเชิงสถาบันของภาวะผู้นำแบบเร่งปฏิกิริยา ซึ่งอำนาจกระจายอยู่ในเครือข่ายมากกว่ากระจุกตัวที่ศูนย์อำนาจเดียว นี่คือแบบจำลองภาวะผู้นำที่แตกต่างจากลำดับชั้นบังคับบัญชาแบบดั้งเดิมโดยพื้นฐาน

หลักฐานเชิงประจักษ์ที่ทรงพลังปรากฏในกรณีเมืองแชตทานูกา (Chattanooga) รัฐเทนเนสซี สหรัฐอเมริกา ในปี 2010 การไฟฟ้าเทศบาล EPB ซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจท้องถิ่นที่เมืองเป็นเจ้าของ ได้ร่วมกับเมือง เทศมณฑล และภาคีชุมชนวางแผนขยายใยแก้วนำแสงครอบคลุมทั้งเมือง จนกลายเป็นเมืองแรกในสหรัฐอเมริกาที่ให้บริการอินเทอร์เน็ตความเร็วระดับหนึ่งกิกะบิตต่อวินาทีแก่ทุกครัวเรือนและธุรกิจ ประเด็นสำคัญเชิงวิเคราะห์คืออยู่ที่ความเร็วของโครงข่าย หากอยู่ที่การที่ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ตั้งใจแปลงโครงสร้างพื้นฐานนั้นให้กลายเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์และชุมชนผ่านโครงการอย่าง HCS EdConnect ที่ให้บริการอินเทอร์เน็ตความเร็วสูงโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายแก่ครอบครัวนักเรียนที่มีข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ เพื่อลดช่องว่างดิจิทัลด้านการศึกษา ควบคู่กับการสร้างย่านนวัตกรรมและการส่งเสริมผู้ประกอบการ การศึกษาอิสระประเมินว่าโครงข่ายนี้ให้ผลตอบแทนต่อชุมชนอย่างมีนัยสำคัญในทศวรรษแรก (Lobo, 2020)

กรณีแชตทานูกาเป็นภาพสะท้อนด้านกลับของรูปแบบที่บทที่ 3 ได้ชี้ไว้ในบทที่ 3 ปัจจุบันนำเข้าด้านโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลเกิดขึ้นพร้อมกับดัชนีการพัฒนามนุษย์ที่ถดถอย เพราะขาดกลไกการแปลง ส่วนแชตทานูกาแสดงว่าปัจจุบันนำเข้าประเภทเดียวกัน คือโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล กลับก่อให้เกิดการพัฒนามนุษย์ในวงกว้าง เพราะ

มีภาวะผู้นำเชิงพื้นที่เป็นกลไกการแปลง เทคโนโลยีในสองกรณีเป็นประเภทเดียวกัน สิ่งที่ต่างคือการมีอยู่ของภาวะผู้นำที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางและนำโครงสร้างพื้นฐานไปสู่ความครอบคลุม ข้อสังเกตนี้ยืนยันข้อเสนอของ HCST ที่ว่าเทคโนโลยีเป็นเงื่อนไขกำกับซึ่งเครื่องหมายบวกหรือลบขึ้นอยู่กับคุณภาพของธรรมาภิบาลและภาวะผู้นำในระดับพื้นที่ (P4)

เมื่อย้อนกลับมาสู่บริบทไทย เหตุผลส่วนหนึ่งที่ OTOP มีสมรรถนะด้อยกว่า OVOP คือการขาดภาวะผู้นำชุมชนที่ทำหน้าที่อำนวยความสะดวก OTOP ต้องการผู้นำชุมชนในฐานะผู้เชื่อมประสาน มิใช่เพียงผู้ปฏิบัติตามนโยบายส่วนกลาง (Noble, 2018) ข้อสรุปนี้ช่วยให้เห็นตรรกะของส่วนวิเคราะห์ที่ผ่านมาอย่างครบวงจร กล่าวคือ แนวคิดการพัฒนาฐานพื้นที่ให้หลักการ ระบบนิเวศพื้นที่ให้โครงสร้าง และภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ให้ตัวแสดงที่เป็นมนุษย์ซึ่งเปิดใช้งานโครงสร้างนั้น ทั้งสามส่วนร่วมกันจัดให้พื้นที่เป็นเวทีที่วงจรของ HCST ทำงานได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่ทำหน้าที่เป็นจุดตั้งต้นของวงจรดังกล่าวตาม P1

ถ้าระบบนิเวศคือโครงสร้าง ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่คือพลังที่ทำให้โครงสร้างนั้น เคลื่อน กรณีเมืองเขตทานูกาในภาพที่ 5-7 แสดงว่า EPB ซึ่งทำหน้าที่ประสานมากกว่าสั่งการ คือตัวแปรที่แบ่งว่าโครงสร้างพื้นฐานนั้นจะพัฒนาคนหรือแค่วางอยู่เฉยๆ

ภาพที่ 5-7 ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่: องค์กรแกนหลักในฐานะตัวขับเคลื่อนระบบ

ที่มา: สังเคราะห์จาก Kania และ Kramer (2011), Lobo (2020) และกรอบทฤษฎี HCST

ภาวะผู้นำแบบสั่งการรวมอำนาจที่ศูนย์ ส่วนภาวะผู้นำแบบเร่งปฏิกิริยากระจายความสามารถออกไปทั่วเครือข่าย ใน HCST แบบหลังเท่านั้นที่ดึงดูดศักยภาพมนุษย์ออกมาตาม P4 ได้ เพราะมันทำงานผ่านความไว้วางใจ ไม่ใช่การออกคำสั่ง กรณี OTOP กับเขตทาสูกาแสดงว่าคุณภาพของภาวะผู้นำ ไม่ใช่ขนาดงบประมาณ คือตัวแปรที่ตัดสินผลลัพธ์

5.2 ศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่

พื้นที่ได้ถูกสถาปนาให้เป็นเวทีที่วงจรของ HCST ทำงานอย่างเป็นรูปธรรมแล้ว ในส่วนถัดมาจึงหันกลับมามองระยะแรกของวงจร นั่นคือศักยภาพมนุษย์ (human capability) ตามข้อเสนอ P1 ก่อนหน้านี้นี้ หนังสือได้วางฐานแนวคิดศักยภาพมนุษย์ไว้ในระดับปัจเจก ตามแนวของ Sen และ Nussbaum แต่การเปลี่ยนผ่านในระดับพื้นที่ย่อมต้องอาศัยศักยภาพที่ดำรงอยู่ในระดับส่วนรวม มิใช่เพียงระดับบุคคล

จากจุดนี้ ผู้เขียนเสนอให้ขยาย P1 จากระดับปัจเจกสู่ระดับส่วนรวม (collective) ผ่านสามมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ ศักยภาพชุมชน (community capability) ในฐานะฐานเชิงโครงสร้าง การเสริมพลังชุมชน (community empowerment) ในฐานะกระบวนการที่เปลี่ยนศักยภาพให้กลายเป็นพลังการกระทำ และขีดความสามารถร่วม (collective capacity) ในฐานะผลของการเสริมแรงที่มากกว่าผลรวมของปัจเจก ทั้งสามมโนทัศน์เมื่อทำงานภายในระบบนิเวศพื้นที่ และภายใต้ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ที่ได้วิเคราะห์มาก่อนหน้า จะประกอบกันเป็นฐาน P1 ของวงจรการเปลี่ยนผ่านในระดับพื้นที่อย่างเป็นองค์รวม

เมื่อ HCST ขยาย P1 จากระดับปัจเจกสู่ระดับชุมชน โครงสร้างเชิงทฤษฎีก็กลายเป็นสามชั้น ภาพที่ 5-8 แสดงชั้นเหล่านั้นในรูปแบบต้นไม้ ซึ่งเห็นได้ชัดกว่าแต่ละชั้นเป็นฐานของชั้นถัดไป และความเข้มแข็งของต้นไม้วัดที่รากที่มองไม่เห็น ไม่ใช่ที่ยอดที่โดดเด่น

ภาพที่ 5- 5 P1: ศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่ จากฐานปัจเจกสู่ยอดส่วนรวม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Laverack (2001), Putnam (1993) และกรอบทฤษฎี HCST

ต้นไม้ในภาพสื่อว่าศักยภาพชุมชนที่แข็งแกร่งต้องลงรากลึกก่อน รากคือ community capability หรือความสามารถตั้งคำถามว่าเหตุใด ลำต้นคือ

empowerment ที่เปลี่ยนพลังแฝงเป็นพลังกระทำ และยอดคือ collective capacity ที่ให้ผลมากกว่าผลรวมแต่ละส่วน หากปลูกเฉพาะยอดโดยไม่มีราก ต้นไม้ล้มในพายุลูกแรก นโยบายที่เร่งผลผลิตโดยข้ามขั้นตอนสร้างฐานจึงมักพบชะตากรรมเดียวกัน

5.2.1 ศักยภาพชุมชน

ศักยภาพชุมชน (community capability) หมายถึงศักยภาพรวมของชุมชน ในการระบุปัญหาของตนเอง ระดมทรัพยากร และดำเนินการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน มโนทัศน์นี้เป็นการขยายแนวคิดศักยภาพของ Sen (1999) จากระดับปัจเจกสู่ระดับส่วนรวม กล่าวคือ หาก Sen นิยามการพัฒนาว่าเป็นการขยายเสรีภาพที่แท้จริงของบุคคลในการบรรลุสิ่งที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า ศักยภาพชุมชนก็คือเสรีภาพและความสามารถที่แท้จริงของชุมชนในการกำหนดและบรรลุเป้าหมายร่วมของตน ในแง่นี้ ศักยภาพชุมชนจึงเป็นศักยภาพมนุษย์ในระดับส่วนรวม และเป็นฐานของ P1 เมื่อพิจารณาในหน่วยพื้นที่

ข้อวิจารณ์สำคัญต่อมโนทัศน์เชิงนามธรรมเช่นนี้คือปัญหาการวัดและการนำไปปฏิบัติ งานของ Laverack (2001) ตอบข้อวิจารณ์นี้โดยจำแนกศักยภาพชุมชนออกเป็นเก้ามิติเชิงปฏิบัติการ ได้แก่ การมีส่วนร่วม ภาวะผู้นำ โครงสร้างองค์กร การประเมินปัญหา การระดมทรัพยากร การตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ว่าเหตุใด การเชื่อมโยงกับภายนอก บทบาทของหน่วยงานภายนอก และการบริหารจัดการโครงการ การจำแนกเช่นนี้เปลี่ยนศักยภาพชุมชนจากอุดมคติที่จับต้องยากให้กลายเป็นสิ่งที่ประเมินและพัฒนาได้อย่างเป็นระบบ มิติที่ควรเน้นเป็นพิเศษในบริบทของ HCST คือการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ว่าเหตุใด (asking why) ซึ่งหมายถึงความสามารถของชุมชนในการวิเคราะห์เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ มิใช่เพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพราะมิตินี้เชื่อมศักยภาพเข้ากับสำนึกและพลังการกระทำ อันเป็นสะพานไปสู่ประเด็นการเสริมพลังในหัวข้อถัดไป

ในบริบทไทย ตัวอย่างที่แสดงการสร้างศักยภาพชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมปรากฏในแบบจำลองการพัฒนาชุมชนบนฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านคำบง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งศึกษาภายใต้กรอบของศูนย์ตะวันฉาย (Kotrmaneeetaweeetong et al., 2012) ชุมชนได้พัฒนาความสามารถในการดูแลตนเองด้านสุขภาพและเศรษฐกิจ ผ่านการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และการบริหารจัดการร่วมของสมาชิก กรณีนี้แสดงให้เห็นว่าศักยภาพชุมชนมิใช่คุณสมบัติที่มีมาแต่กำเนิด หากแต่เป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการจัดการร่วมภายในพื้นที่

เมื่อประมวลภาพทั้งหมดเข้าด้วยกัน ศักยภาพชุมชนจึงทำหน้าที่เป็น P1 ของ HCST เมื่อมองในหน่วยพื้นที่ นั่นคือเป็นฐานเชิงโครงสร้างที่วงจรการเปลี่ยนผ่านตั้งอยู่ แต่ศักยภาพในความหมายนี้ยังคงเป็นความสามารถที่แฝงอยู่ (latent capacity) การจะเปลี่ยนพลังที่ยังซ่อนเร้นให้กลายเป็นพลังการกระทำที่ใช้งานได้จริง จำเป็นต้องผ่านกระบวนการเสริมพลัง ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการปลดล็อกศักยภาพชุมชนให้กลายเป็นพลังการเปลี่ยนแปลงร่วมอย่างแท้จริง

5.2.2 การเสริมพลังชุมชน

หัวข้อก่อนหน้าปิดท้ายว่าศักยภาพชุมชนยังเป็นความสามารถที่แฝงอยู่ การเสริมพลัง (empowerment) คือกระบวนการที่เปลี่ยนศักยภาพที่แฝงอยู่นั้นให้กลายเป็นพลังการกระทำที่ใช้งานได้จริง Narayan (2002) นิยามการเสริมพลังว่าเป็นการขยายเสรีภาพในการเลือกและการกระทำของผู้ยากไร้ เพื่อให้พวกเขามีอำนาจกำหนดชีวิตและสถาบันที่ส่งผลต่อตน การเสริมพลังในบริบทพื้นที่ดำเนินไปในสามระดับที่ซ้อนกัน ระดับแรกคือระดับปัจเจก ได้แก่ ความเชื่อมั่นในความสามารถของตน (self-efficacy) ความรู้ และทักษะ ระดับที่สองคือระดับองค์กร ได้แก่ การใช้ทรัพยากรร่วมและการตัดสินใจร่วม และระดับที่สามคือระดับชุมชน ได้แก่ อำนาจทางการเมืองและอิทธิพลต่อนโยบาย Laverack (2001) เน้นว่าการเสริมพลังมิใช่สถานะที่หยุดนิ่ง

หากแต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เชื่อมการกระทำระดับบุคคลเข้ากับการกระทำทางสังคมและการเมือง

ประเด็นวิเคราะห์สำคัญของตอนนี้เป็น การเสริมพลังจะล้มเหลวทันทีเมื่อการมีส่วนร่วมถูกทำให้เหลือเพียงพิธีกรรม (tokenistic participation) งานคลาสสิกของ Arnstein (1969) ว่าด้วยบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมืองจำแนกระดับการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นที่แทบไม่มีพลังใด ๆ เช่น การชี้แนะและการบำบัด ผ่านขั้นที่เป็นเพียงพิธีกรรม เช่น การแจ้งข้อมูล การปรึกษาหารือ และการปลอมประโลม ไปจนถึงขั้นที่ประชาชนมีอำนาจจริง เช่น การเป็นหุ้นส่วน การได้รับมอบอำนาจ และการควบคุมโดยพลเมือง บทเรียนที่ชัดเจนคือ การมีส่วนร่วมจะเสริมพลังได้ก็ต่อเมื่อชุมชนได้รับสิทธิในการตัดสินใจอย่างแท้จริง มิใช่เพียงภาพลวงของการมีส่วนร่วม

ข้อสังเกตนี้สะท้อนตรงกับบทเรียนจากกรณี OTOP และกับแนวคิดภาวะผู้นำแบบอำนาจความสะดวก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าโครงการจากบนลงล่างมักหยุดอยู่เพียงระดับพิธีกรรมของการมีส่วนร่วม ไม่ได้ส่งผ่านอำนาจให้ชุมชนตัดสินใจด้วยตนเอง สำหรับกรอบ HCST ประเด็นนี้มีน้ำหนักเชิงหลักการอย่างยิ่ง เพราะหมายความว่าศักยภาพจะถูกแปลงให้เป็นพลังการกระทำได้ก็ต่อเมื่อการมีส่วนร่วมเดินคู่ไปกับการกระจายอำนาจอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงการเปิดพื้นที่ให้แสดงความเห็น

ตัวอย่างที่แสดงการเสริมพลังครบทั้งสามระดับอย่างชัดเจนคือขบวนการ Kudumbashree ในรัฐเกรละ ประเทศอินเดีย ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี 1998 และปัจจุบันมีสมาชิกเป็นสตรีที่เคยยากจนกว่า 4.3 ล้านคน จัดโครงสร้างเป็นเครือข่ายสามชั้น ตั้งแต่กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มพัฒนาพื้นที่ ไปจนถึงสมาคมพัฒนาชุมชน (Kudumbashree Mission) ขบวนการเริ่มจากการเสริมพลังทางเศรษฐกิจผ่านการออมและสินเชื่อกลุ่ม แต่ต่อมาได้ขยายสู่การเสริมพลังทางการเมือง เมื่อสมาชิกจำนวนมากได้รับเลือกตั้งเข้าสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และมีบทบาทนำในการรับมือภัยพิบัติและการจัดบริการสาธารณะ กรณีนี้แสดงเส้นทางการเสริมพลังที่เคลื่อนจากระดับปัจเจกสู่ระดับองค์กร และระดับการเมือง อันเป็นภาพตรงข้ามกับการมีส่วนร่วมเชิงพิธีกรรมโดยสมบูรณ์

เมื่อมองภาพรวม การเสริมพลังจึงปรากฏให้เห็นในฐานะพลวัตที่เปลี่ยนศักยภาพชุมชนจากพลังที่ยังแฝงอยู่ให้กลายเป็นพลังการกระทำร่วมที่เคลื่อนไหวได้จริง หากมองศักยภาพชุมชนเป็น P1 ในสถานะที่สะสมอยู่ การเสริมพลังคือกระบวนการที่ทำให้พลังนั้นไหลเวียนและออกฤทธิ์ในชีวิตทางสังคม อย่างไรก็ตาม ปัจเจกและองค์กรที่ได้รับการเสริมพลังแต่ละส่วนยังต้องถูกร้อยเรียงเข้าด้วยกันให้เกิดสิ่งที่ใหญ่กว่าผลรวมของตนเอง ซึ่งก็คือคุณสมบัติของขีดความสามารถร่วม ที่การวิเคราะห์จะหันไปพิจารณาต่อในลำดับถัดไป

ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ที่จะเสริมพลังหรือไม่ แต่อยู่ที่ที่จะเสริมพลังแบบไหน ภาพที่ 5-9 เปรียบเทียบการมีส่วนร่วมเชิงพิธีกรรม ซึ่งชุมชนได้ยินแต่ไม่มีสิทธิ์ตัดสินใจกับการมีส่วนร่วมที่แท้จริงซึ่งชุมชนถือฤกษ์ฤกษ์ โดยใช้กรณี Kudumbashree เป็นหลักฐานว่าการเดินขึ้นบันไดนั้นเกิดขึ้นได้จริง

ภาพที่ 5- 6 บันไดแห่งการเสริมพลัง: จากพิธีกรรมสู่อำนาจที่แท้จริง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Arnstein (1969), Kudumbashree Mission และ Narayan (2002)

Kudumbashree เริ่มจากการออมเงินร่วมกัน แต่ไม่หยุดที่นั่น เมื่อสมาชิกก้าวขึ้นสู่การเมืองท้องถิ่นและการจัดการภัยพิบัติ กรณีนี้พิสูจน์ว่าการเสริมพลังที่แท้จริงต้องเคลื่อนผ่านสามระดับ คือปัจเจก องค์กร และการเมือง ไม่ใช่หยุดอยู่ที่ขั้นใด

ชั้นหนึ่ง บันไดนี้ยังเตือนว่า OTOP ที่แค่ให้ชุมชนรับนโยบายโดยไม่มีอำนาจตัดสินใจ ยังอยู่ที่ชั้นล่างสุดเท่านั้น

5.2.3 ชีตความสามารถรวม

หัวข้อ 5.2.2 แสดงว่าการเสริมพลังทำให้ปัจเจกและองค์กรมีพลังการกระทำ คำถามที่ตามมาคือ ส่วนที่ได้รับการเสริมพลังเหล่านี้ประกอบกันเป็นสิ่งที่ใหญ่กว่า ผลรวมของตนได้อย่างไร ชีตความสามารถรวม (collective capacity) คือคำตอบ มโนทัศน์นี้หมายถึงชีตความสามารถที่เกิดขึ้นเมื่อศักยภาพของปัจเจกมารวมตัวและเสริมแรงกันผ่านเครือข่ายทางสังคม ความไว้วางใจ บรรทัดฐานร่วม และการกระทำ ร่วม จนก่อผลที่มากกว่าผลบวกของศักยภาพปัจเจก (non-additive synergy) คุณสมบัติของการเป็นมากกว่าผลรวมนี้เองคือแก่นของมโนทัศน์

ฐานทฤษฎีที่รองรับมโนทัศน์นี้มาจากสองสาย สายแรกคือทุนทางสังคม (social capital) ในความหมายของ Putnam (1993) ซึ่งหมายถึงเครือข่าย ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานของการตอบแทนกันที่ทำให้การกระทำร่วมเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทุนทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ศักยภาพปัจเจกของสมาชิกในชุมชนสามารถประกอบกันได้อย่างมีพลัง สายที่สองคืองานว่าด้วยการกระทำร่วมและการจัดการทรัพยากรร่วมของ Ostrom (2010) ซึ่งแสดงว่าชุมชนสามารถจัดระเบียบตนเองเพื่อสร้างประโยชน์ร่วมที่ปัจเจกคนเดียวไม่อาจสร้างได้ เมื่อรวมสองสายเข้าด้วยกัน ชีตความสามารถรวมจึงเป็นผลของทุนทางสังคมที่ทำงานร่วมกับความสามารถในการกระทำร่วม และทำหน้าที่เป็นตัวขยายศักยภาพในระดับพื้นที่

ตัวอย่างที่แสดงคุณสมบัติมากกว่าผลรวมได้ชัดเจนที่สุดคือเครือข่ายสหกรณ์ มอนดราгон (Mondragón) ในแคว้นบาสก์ ประเทศสเปน ซึ่งก่อตั้งในปี 1956 และปัจจุบันเป็นเครือข่ายสหกรณ์แรงงานราว 100 แห่งที่จ้างงานกว่า 70,000 คน (MONDRAGON Corporation, 2023) หัวใจของกรณีนี้อยู่ที่สถาบันร่วมที่เครือข่ายสร้างขึ้น ได้แก่ ธนาคารสหกรณ์ มหาวิทยาลัยของตนเอง ศูนย์วิจัยและพัฒนา และ

กองทุนช่วยเหลือระหว่างสหกรณ์ที่ถ่ายทอดกำไรไปพยุงสหกรณ์ที่ประสบปัญหา สหกรณ์เดียวใดเดียวหนึ่งย่อมไม่อาจสร้างธนาคาร มหาวิทยาลัย และขีดความสามารถด้านวิจัยขึ้นได้ตามลำพัง ขีดความสามารถเหล่านี้เกิดจากการรวมตัวของเครือข่ายโดยเฉพาะ อันเป็นภาพประจักษ์ของขีดความสามารถรวมแบบมากกว่าผลรวม ผลลัพธ์ในระดับภูมิภาคคือแคว้นบาสก์มีอัตราการว่างงานและความเหลื่อมล้ำต่ำที่สุดแห่งหนึ่งในสเปน

เมื่อประมวลเข้าด้วยกัน ขีดความสามารถรวมคือตัวขยายที่เชื่อม P1 เข้ากับ P2 ในตรรกะของ HCST กล่าวคือ ศักยภาพมนุษย์ในระดับปัจเจก เมื่อได้รับการเสริมพลังและถูกร้อยเรียงเข้าด้วยกันผ่านทุนทางสังคมจนกลายเป็นขีดความสามารถรวม ย่อมกลายเป็นฐานการผลิตที่นวัตกรรมสังคมในระดับชุมชนงอกงามขึ้นได้ ข้อเสนอที่ปิดหัวข้อ 5.2 ซึ่งว่าด้วยศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่ตาม P1 อย่างครบถ้วน และเปิดทางสู่หัวข้อ 5.3 ที่จะวิเคราะห์ว่าระบบนิเวศพื้นที่ซึ่งมีขีดความสามารถร่วมนั้น ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมตาม P2 ได้อย่างไร ผ่านกลไกอย่างห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต การสร้างร่วม และนวัตกรรมท้องถิ่น

เมื่อศักยภาพชุมชนตาม P1 สะสมถึงระดับหนึ่ง คำถามถัดมาคือศักยภาพนั้นแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร คำตอบคือ P2 ภาพที่ 5-10 แสดงนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกสองทิศทาง ที่ตอบสนองความต้องการและเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมพร้อมกัน

ภาพที่ 5- 7 P2: นวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกขับเคลื่อนวงจร HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก Mulgan (2006), Phills และคณะ (2008) และกรอบทฤษฎี HCST

นวัตกรรมสังคมตาม HCST ไม่ใช่แค่การแก้ปัญหาเดิมด้วยวิธีใหม่ แต่คือการจัดวางทางสังคมรูปแบบใหม่ที่เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและสถาบัน สิ่งที่แตกต่างกันจากนวัตกรรมเทคโนโลยีคือ P2 ทำงานเป็นกระบวนการที่ชุมชนนำ ไม่ใช่สิ่งที่ถูกส่งมาให้ใช้ และเป็นกลไกที่เชื่อม P1 กับ P3 โดยเปลี่ยนพลังของคนให้เป็นระบบที่ยั่งยืนกว่าตัวบุคคล

5.3 พื้นที่กับนวัตกรรมสังคม

การวิเคราะห์ศักยภาพมนุษย์ในระดับพื้นที่ตาม P1 ทำให้เห็นฐานพลังของผู้คนและชุมชนที่พร้อมจะขับเคลื่อนการเปลี่ยนผ่าน เมื่อมองต่อไปยัง P2 นำหนักจึงเคลื่อนมาสู่นวัตกรรมสังคม (social innovation) ในฐานะกลไกที่ใช้พลังนั้นให้เป็นรูปธรรม งานคลาสสิกได้วางมโนทัศน์นวัตกรรมสังคมไว้ว่าเป็นการจัดวางทางสังคมรูปแบบใหม่ที่ทั้งตอบสนองความต้องการทางสังคมและเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมไปพร้อมกัน (Mulgan, Phills และคณะ) และในระดับที่ลึกขึ้นคือแนวคิดนวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่าน (transformative social innovation) ที่มุ่งท้าทายและเปลี่ยนสถาบันกับโครงสร้างที่ครอบงำอยู่ อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์เหล่านี้ยังไม่ได้บอกอย่างชัดเจนว่านวัตกรรมดังกล่าวถูกผลิตขึ้น “ที่ใด” และ “อย่างไร”

ข้อเสนอในส่วนนี้จึงหันกลับมามองพื้นที่ที่มีขีดความสามารถร่วมว่าเป็นแหล่งผลิตนวัตกรรมสังคม และชี้ว่าการผลิตนั้นเกิดผ่านกลไกเชิงพื้นที่สามประการที่เกี่ยวพันกัน ได้แก่ ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต (living lab) ในฐานะกลไกการทดลองที่ถูกสถาปนาเป็นสถาบัน การสร้างร่วม (co-creation) ในฐานะกระบวนการประชาธิปไตยที่ให้ชุมชนมีส่วนในการกำหนดเนื้อหา และนวัตกรรมท้องถิ่น (local innovation) ในฐานะนวัตกรรมจากล่างขึ้นล่างที่หยั่งรากในภูมิปัญญาและทรัพยากรของพื้นที่ กลไกทั้ง

สามนี้ร่วมกันทำหน้าที่เป็นคำอธิบายเชิงปฏิบัติว่า P2 ทำงานอย่างไรเมื่อวางลงบนพื้นที่จริง

นวัตกรรมสังคมไม่ได้เกิดจากแรงบันดาลใจคนเดียวหรือนโยบายจากบน แต่เกิดจากกลไกเชิงพื้นที่ที่ทำงานร่วมกัน ภาพที่ 5-8 แสดงสามกลไกนั้นในฐานะเครื่องยนต์ที่ต้องทำงานพร้อมกัน เพื่อผลิตนวัตกรรมที่ยั่งยืนในชุมชนและยั่งยืนข้ามเวลา

ภาพที่ 5- 8 สามเครื่องยนต์ผลิตนวัตกรรมสังคมในระดับพื้นที่

ที่มา: สังเคราะห์จาก European Network of Living Labs (2024), Noble (2018), Mulgan (2006) และ
กรอบทฤษฎี HCST

สามเครื่องยนต์มีบทบาทต่างกันแต่เสริมกัน ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิตให้พื้นที่ทดลองจริงโดยไม่ต้องรอรอบสมบูรณ์ การสร้างร่วมให้ชุมชนมีอำนาจกำหนดทิศทาง ไม่ใช่แค่แสดงความเห็น และนวัตกรรมท้องถิ่นสร้างฐานทรัพยากรที่พึ่งตนเองได้ รวมกันแล้ว สามกลไกนี้อธิบายว่า P2 เดินหน้าได้จริงในระดับพื้นที่ แม้ไม่มีเทคโนโลยีจากภายนอกไหลเข้ามา

5.3.1 ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต

ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต (living lab) คือระบบนิเวศนวัตกรรมแบบเปิดที่มีผู้ใช้เป็นศูนย์กลาง ซึ่งบูรณาการกระบวนการวิจัยและนวัตกรรมเข้ากับการสร้างร่วมของผู้ใช้ในชุมชนและบริบทชีวิตจริง คุณลักษณะที่จำแนกห้องปฏิบัติการที่มีชีวิตออกจากห้องทดลองทั่วไปคือ ผู้ใช้ปลายทางมีสถานะเป็นผู้ร่วมสร้าง (co-creator) มิใช่เพียงผู้ถูกทดลอง (subject) และบริบทของพื้นที่จริงทำหน้าที่เป็นทั้งปัจจัยนำเข้าและผลลัพธ์ของกระบวนการ เครือข่ายห้องปฏิบัติการที่มีชีวิตแห่งยุโรป (ENoLL) นิยาม living labs ว่าเป็นระบบนิเวศนวัตกรรมแบบเปิดที่มีการสร้างร่วมอย่างเป็นระบบในบริบทชีวิตจริง และระบุองค์ประกอบสำคัญห้าประการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมของผู้ใช้อย่างแท้จริง บริบทชีวิตจริง การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียหลายฝ่าย วิธีวิทยาที่หลากหลาย และการสร้างร่วม ปัจจุบัน ENoLL รับรองห้องปฏิบัติการที่มีชีวิตกว่า 480 แห่งทั่วโลก

ในตรรกะของ HCST ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิตทำหน้าที่เป็นกลไกนวัตกรรมสังคมที่ถูกสถาปนาเป็นสถาบัน (institutionalised social innovation mechanism) กล่าวคือ มันฝังวงจรการเรียนรู้แบบป้อนกลับ (feedback loop) เข้าไปในพื้นที่ ทำให้การทดลอง การเรียนรู้ และการปรับปรุงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องในบริบทจริง ลักษณะนี้สอดคล้องกับหลักคิดเชิงระบบที่ประกอบด้วยปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลลัพธ์ และการป้อนกลับ อันเป็นแก่นวิธีวิทยาของการวิเคราะห์ในหนังสือเล่มนี้

ตัวอย่างในบริบทไทยปรากฏชัดในโครงการเมืองอัจฉริยะสามย่านของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มหาวิทยาลัยประกาศตนเป็นห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต โดยเปิดพื้นที่จริงให้ผู้ประกอบการเริ่มต้น (startup) ทดลองนวัตกรรมร่วมกับผู้ใช้ในพื้นที่ กรณีบริการขนส่งไฟฟ้าร่วม MuvMi เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน เมื่อผู้ให้บริการปรับเปลี่ยนยานพาหนะจากเครื่องยนต์สันดาปมาเป็นระบบไฟฟ้าล้วน ผ่านการทดลองและการรับผลตอบรับจากผู้ใช้งานในพื้นที่มหาวิทยาลัย จนกลายเป็นบริการที่ได้รับความนิยม

กรณีนี้แสดงคุณสมบัติหลักของห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต คือพื้นที่จริงเป็นทั้งสนามทดลอง และแหล่งข้อมูลป้อนกลับที่หล่อหลอมนวัตกรรม

อย่างไรก็ตาม ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิตยังเป็นเพียงภาชนะเชิงสถาบันสำหรับการทดลอง สิ่งชี้ขาดว่ากระบวนการภายในภาชนะนั้นให้อำนาจการประพันธ์แก่ชุมชนอย่างแท้จริงหรือไม่ อยู่ที่ลักษณะของการสร้างร่วม ซึ่งจะเป็นแกนสำคัญของการวิเคราะห์ต่อไป

5.3.2 การสร้างร่วม

การสร้างร่วม (co-creation) คือกระบวนการที่ผู้มีส่วนได้เสียหลายฝ่าย ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และภาควิชาการ ร่วมกันออกแบบและสร้างนวัตกรรม สังคมตั้งแต่ขั้นการนิยามปัญหาไปจนถึงขั้นการขยายผล Murray และคณะ (2010) แสดงให้เห็นว่าการร่วมออกแบบและการร่วมผลิต (co-design และ co-production) เป็นหัวใจของนวัตกรรมสังคมที่ยั่งยืน เพราะทำให้ผู้ที่จะได้รับผลจากนวัตกรรมเป็นผู้ร่วมกำหนดรูปร่างของนวัตกรรมนั้นตั้งแต่นั้น

สิ่งที่จำแนกการสร้างร่วมออกจากการปรึกษาหารือ (consultation) โดยพื้นฐานคือเรื่องของอำนาจในการกำหนดเนื้อหา หากย้อนกลับไปยังบันไดการมีส่วนร่วมของ Arnstein ที่ได้วางไว้ก่อนหน้านี้ การปรึกษาหารือยังคงเป็นเพียงขั้นพิธีกรรมที่ชุมชนให้ความเห็นได้แต่ไม่มีอำนาจตัดสินใจ ในขณะที่การสร้างร่วมจัดวางชุมชนไว้ที่ขั้นการเป็นหุ้นส่วนและอำนาจที่ได้รับมอบ ซึ่งชุมชนมีอำนาจการประพันธ์ (authorship) ที่แท้จริง นี่คือเหตุผลที่การสร้างร่วมเป็นกลไกประชาธิปไตยที่เปลี่ยนศักยภาพชุมชนตาม P1 ให้กลายเป็นนวัตกรรมสังคมตาม P2 ที่ตรงกับความต้องการจริงของพื้นที่ มิใช่ นวัตกรรมที่ออกแบบจากภายนอกแล้วส่งมาให้ใช้

กรณี OVOP และ OTOP ที่วิเคราะห์ไว้ก่อนหน้านี้กลับมาให้ความกระจ่างอีกครั้งในมิตินี้ เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ OVOP ในญี่ปุ่นให้ผลยั่งยืนกว่าคือผลิตภัณฑ์ถูกสร้างร่วมกับชุมชนอย่างแท้จริง ชุมชนเป็นผู้กำหนดว่าจะพัฒนาผลิตภัณฑ์ใดจาก

ฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาของตน ในขณะที่ OTOP ซึ่งดำเนินการแบบบนลงล่าง จำกัดอำนาจการประพันธ์ของชุมชน ทำให้ผลิตภัณฑ์จำนวนมากสะท้อนทิศทางจากส่วนกลางมากกว่าเจตจำนงของพื้นที่ (Noble, 2018) ความแตกต่างนี้ยืนยันว่าการสร้างร่วมมือใช้เพียงเทคนิคการมีส่วนร่วม หากเป็นเงื่อนไขที่กำหนดว่านวัตกรรมสังคมจะหยั่งรากและยั่งยืนหรือไม่

ฉะนั้น การสร้างร่วมมือยังคงเป็นกระบวนการที่มักต้องอาศัยการริเริ่มและการประสานจากหลายฝ่าย คำถามที่ตามมาคือ นวัตกรรมสังคมสามารถงอกงามจากฐานล่างสุดของพื้นที่ โดยอาศัยทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักได้หรือไม่ คำถามนี้นำไปสู่มนทัศน์นวัตกรรมท้องถิ่น

5.3.3 นวัตกรรมท้องถิ่น

คำถามที่ค้างไว้จากมนทัศน์การสร้างร่วมมือคือ นวัตกรรมสังคมสามารถงอกงามจากฐานล่างสุดของพื้นที่ โดยอาศัยทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักได้หรือไม่ นวัตกรรมท้องถิ่น (local innovation) คือคำตอบเชิงบวก มโนทัศน์นี้หมายถึงการสร้างสรรค์แนวทางแก้ปัญหาใหม่โดยอาศัยความรู้ ทรัพยากร และบริบทของพื้นที่เป็นฐาน สิ่งสำคัญคือ นวัตกรรมท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องเป็นเทคโนโลยีใหม่ หากแต่ต้องเป็นการจัดวางทางสังคมรูปแบบใหม่ (novel social arrangements) ที่ตอบโจทย์เฉพาะของพื้นที่ ในความหมายนี้ นวัตกรรมท้องถิ่นจึงเป็นนวัตกรรมสังคมแบบล่างขึ้นบนที่หยั่งรากลึก (Mulgan, 2006; Avelino et al., 2019)

รากทางความคิดของการให้คุณค่าแก่นวัตกรรมในระดับท้องถิ่นสืบย้อนไปถึงงานของ Schumacher (1973) ที่เสนอว่าเทคโนโลยีและแนวทางการพัฒนาควรมีขนาดที่เหมาะสมกับมนุษย์และท้องถิ่น มากกว่าจะเป็นระบบขนาดใหญ่ที่ถูกกำหนดจากภายนอก ข้อเสนอเล็กแต่น้อย (small is beautiful) นี้วางคุณค่าของนวัตกรรมไว้ที่ความสอดคล้องกับพื้นที่และขนาดของมนุษย์ มิใช่ที่ความซับซ้อนทางเทคโนโลยี ซึ่ง

สอดคล้องโดยตรงกับจุดยืนของหนังสือเล่มนี้ที่ให้นิยามเป็นศูนย์กลางแทนที่จะให้เทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง

ตัวอย่างที่แสดงพลังของนวัตกรรมท้องถิ่นได้อย่างครบถ้วนคือกรณีเกาะโฟโก (Fogo Island) รัฐนิวฟันด์แลนด์ ประเทศแคนาดา ชุมชนประมงห่างไกลแห่งนี้เป็นยุคตกอยู่ในภาวะล่มสลายหลังการประกาศระงับการทำประมงปลาเคอด องค์การวิสาหกิจเพื่อสังคมชื่อ Shorefast ได้ฟื้นชุมชนขึ้นใหม่ผ่านการสร้างวิสาหกิจที่ตั้งอยู่บนความรู้และงานฝีมือของท้องถิ่นล้วน ตั้งแต่สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น งานเย็บผ้าห่มตามแบบมรดก การต่อเรือพื้นบ้าน ไปจนถึงการประมงชุมชน โดยกำไรทั้งหมดถูกนำกลับมาลงทุนในชุมชน และชุมชนเป็นเจ้าของโดยพฤตินัย กรณีนี้เป็นการจัดวางทางสังคมรูปแบบใหม่ที่ขับเคลื่อนด้วยทรัพย์สินของท้องถิ่นเป็นหลัก มิใช่ด้วยเทคโนโลยีใหม่แต่อย่างใด

กรณีเกาะโฟโกชี้ประเด็นเชิงทฤษฎีที่สำคัญยิ่งต่อ HCST กล่าวคือ นวัตกรรมท้องถิ่นเป็นหลักฐานว่านวัตกรรมสังคมตาม P2 มิได้จำเป็นต้องอาศัยบริบทดิจิทัลหรือปัญญาประดิษฐ์เสมอไป การฟื้นเกาะโฟโกไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล หากแต่ด้วยความรู้และทรัพยากรของพื้นที่ ข้อสังเกตนี้ตอกย้ำจุดยืนที่หนังสือเล่มนี้ได้วางไว้ก่อนหน้านี้ว่า ปัญญาประดิษฐ์และดิจิทัลเป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่กำกับ มิใช่ปัจจัยขับเคลื่อนที่ขาดไม่ได้ กระนั้น บริบทดิจิทัลก็ได้เฝ้าระวัง เพราะเมื่อมีอยู่ มันสามารถช่วยขยายผลของนวัตกรรมท้องถิ่นให้เข้าถึงตลาดและผู้คนในวงกว้างขึ้นได้ ความสัมพันธ์นี้จึงเป็นแบบที่ P2 เกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีดิจิทัล และดิจิทัลทำหน้าที่เป็นตัวขยายเมื่อปรากฏ

เมื่อรวมกลไกทั้งสามเข้าด้วยกัน คือห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต การสร้างร่วม และนวัตกรรมท้องถิ่น เราจะเห็นภาพครบถ้วนว่าระบบนิเวศพื้นที่ที่สามารถผลิตนวัตกรรมสังคมตาม P2 ขึ้นมาได้อย่างไร ทว่า นวัตกรรมสังคมในที่นี้ยังทำหน้าที่เป็นเพียงกลไกมิใช่ปลายทางของการเปลี่ยนผ่าน จึงเกิดคำถามต่อเนื้อหาว่าเมื่อกลไกเหล่านี้ทำงานอย่างเต็มที่แล้ว พื้นที่ที่จะส่งผลลัพธ์สุดท้ายออกมาในรูปแบบใด คำตอบอยู่ที่สังคมที่

ยั่งยืนในระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นเวทีถัดไปของการวิเคราะห์ที่จะสำรวจว่าผลรวมของวงจรศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคมถูกแปรเป็นความยั่งยืนเชิงโครงสร้างได้อย่างไร

5.4 พื้นที่กับการพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อระบบนิเวศพื้นที่ผลิตนวัตกรรมสังคมตาม P2 ขึ้นแล้ว คำถามที่ตามมาคือนวัตกรรมนั้นนำไปสู่ผลลัพธ์สุดท้ายเป็นสิ่งที่ใด ผลลัพธ์นั้นคือสังคมที่ยั่งยืน (Sustainable Society) ตามข้อเสนอ P3 ซึ่งในระดับพื้นที่มีได้เป็นสิ่งเดียวเอกพันธ์ หากแต่ประกอบด้วยสามมิติที่เกี่ยวข้องร้อยกัน ได้แก่ ชุมชนที่ฟื้นตัวได้ (resilient community) ซึ่งตอบคำถามว่าพื้นที่ทนต่อแรงกระแทกได้หรือไม่ พื้นที่ที่ครอบคลุม (inclusive place) ซึ่งตอบคำถามว่าพื้นที่ทิ้งใครไว้เบื้องหลังหรือไม่ และความยั่งยืนท้องถิ่น (local sustainability) ซึ่งตอบคำถามว่าพื้นที่ดำรงคุณภาพชีวิตข้ามรุ่นได้หรือไม่

ประเด็นสำคัญที่สุดของ P3 ในตรรกะของ HCST คือ สังคมยั่งยืนมิได้เป็นเพียงจุดสิ้นสุดของกระบวนการ หากยังเป็นจุดตั้งต้นใหม่ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ตาม P1 ผ่านวงจรป้อนกลับ (feedback loop) เพื่อให้เห็นสถาปัตยกรรมของ P3 ในระดับพื้นที่และความสัมพันธ์ป้อนกลับนี้อย่างเป็นรูปธรรม ภาพที่ 5-13 นำเสนอองค์ประกอบสามมิติที่ประกอบกันเป็นสังคมยั่งยืน พร้อมทั้งเส้นทางป้อนกลับที่เชื่อมผลลัพธ์กลับสู่ฐานศักยภาพ

ก่อนวิเคราะห์มิติทั้งสามตามลำดับ ภาพที่ 5-9 แสดงโครงสร้างรวมของ P3 สามมิตินั้นไม่ใช่ทางเลือกสำรองของกันและกัน แต่เป็นเงื่อนไขที่ต้องบรรลุพร้อมกัน พื้นที่ตรงกลางของวงกลมสามวงในภาพคือจุดที่สังคมยั่งยืนที่สมบูรณ์อยู่

P3: สังคมยั่งยืนระดับพื้นที่

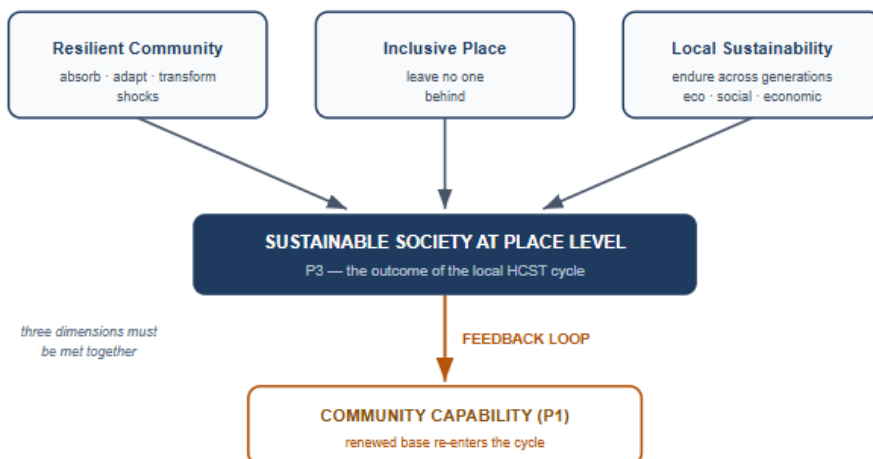

Key Insight: สังคมที่ยืดหยุ่นแต่ก็ถดถอยกับคนบางกลุ่ม หรือครอบคลุมแต่ทำลายระบบนิเวศ ย่อมไม่ใช่สังคมยั่งยืนที่สมบูรณ์

ภาพที่ 5- 9 P3: สังคมยั่งยืนระดับพื้นที่ สามมิติที่ต้องบรรลุพร้อมกัน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Folke (2016), Lefebvre (1968), Schumacher (1973) และกรอบทฤษฎี HCST

พื้นที่ตรงกลางของวงกลมสามวงในภาพคือข้อสรุปหลักของ P3 สังคมที่ฟื้นตัวได้แต่ก็ถดถอยกับคนบางกลุ่ม หรือครอบคลุมทุกคนแต่ไม่ยั่งยืนข้ามรุ่น ล้วนยังไม่สมบูรณ์ นโยบายที่เน้นมิติใดมิติหนึ่งโดยแลกกับอีกสองมิติจึงไม่ตอบโจทย์ P3 เมื่อสามมิติบรรลุพร้อมกัน มันย้อนกลับมาเสริม P1 ผ่านวงจรป้อนกลับ ทำให้การพัฒนาสะสมผลข้ามรุ่นได้

ภาพที่ 5- 10 องค์ประกอบสามมิติของสังคมยั่งยืนระดับพื้นที่ (P3) และวงจรป้อนกลับสู่ศักยภาพชุมชน (P1)

ที่มา: ผู้เขียนพัฒนาขึ้นจากโครงสร้างข้อเสนอของทฤษฎี HCST

ภาพที่ 5-10 สื่อประเด็นเชิงทฤษฎีสองประการ ประการแรก สังคมยั่งยืนในระดับพื้นที่เป็นแนวคิดหลายมิติที่ต้องบรรลุพร้อมกันทั้งสามด้าน พื้นที่ที่พื้นตัวได้แต่เกิดกันคนบางกลุ่ม หรือครอบคลุมแต่ไม่ยั่งยืนทางนิเวศ ย่อมยังไม่ถือเป็นสังคมยั่งยืนที่สมบูรณ์ ประการที่สอง ลูกศรป้อนกลับแสดงว่าผลลัพธ์ตาม P3 มิได้หยุดนิ่ง หากหมุนเวียนกลับมาเพิ่มพูนศักยภาพชุมชน ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่านในพื้นที่เป็นกระบวนการที่เสริมแรงตัวเองตามเวลา หัวข้อย่อยสามส่วนถัดไปจะวิเคราะห์แต่ละมิติตามลำดับ เริ่มจากชุมชนที่พื้นตัวได้

5.4.1 ชุมชนที่พื้นตัวได้

ชุมชนที่พื้นตัวได้ (resilient community) คือชุมชนที่สามารถเผชิญแรงกระแทกและความเครียดโดยไม่ล่มสลาย และยังสามารถเรียนรู้และปรับปรุงตนเองจากประสบการณ์นั้น มโนทัศน์นี้มีรากฐานในแนวคิดความยืดหยุ่นเชิงสังคมนิเวศ (social-ecological resilience) ของ Folke (2016) ที่มองระบบสังคมและระบบนิเวศเป็นระบบเชื่อมโยงเดียวกันซึ่งมีทั้งความสามารถในการปรับตัวและการเปลี่ยนรูปเพื่อจำแนกความยืดหยุ่นของชุมชนออกเป็นองค์ประกอบที่วิเคราะห์ได้ Béné และคณะ (2012) เสนอว่าความยืดหยุ่นประกอบด้วยขีดความสามารถสามระดับที่ทำงานบนกรอบเวลาต่างกัน ตารางที่ 5-1 สังเคราะห์ขีดความสามารถทั้งสามพร้อมความหมายและตัวอย่างในระดับชุมชน เพื่อให้เห็นว่าความยืดหยุ่นมิใช่คุณสมบัติเดี่ยว หากเป็นชุดของความสามารถที่ลึกและซึ้งตามลำดับ

MINDSET SHIFT

ตาราง 5- 1 ขีดความสามารถสามระดับของชุมชนที่พื้นตัวได้

ขีดความสามารถ	ความหมาย	กรอบเวลา	ตัวอย่างในระดับชุมชน
การรับแรง (absorptive)	รับมือและบรรเทาผลกระทบของแรงกระแทกได้โดยไม่เปลี่ยนโครงสร้างการดำรงชีวิต	สั้นที่สุด	ใช้เงินออม เครือข่ายช่วยเหลือและระบบเตือนภัยเพื่อประคองตัวผ่านวิกฤต
การปรับตัว (adaptive)	ปรับเปลี่ยนวิถีและกลยุทธ์อย่างค่อยเป็นค่อยไปเพื่อจัดการผลของแรงกระแทกและความเครียด	ปานกลาง	กระจายแหล่งรายได้ ปรับวิธีการผลิต และเรียนรู้จากประสบการณ์
การเปลี่ยนรูป (transformative)	เปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานและสถาบันเพื่อรับมืออนาคตได้ดีขึ้น	ยาวที่สุด	ปฏิรูปกติกาการจัดการทรัพยากรและสถาบันของชุมชนเพื่อลดความเปราะบางเชิงโครงสร้าง

ที่มา: ปรับจาก Béné และคณะ (2012)

ตารางที่ 5-1 ชี้ให้เห็นว่าความยืดหยุ่นของชุมชนมีลักษณะเป็นลำดับขั้นของความลึก ขีดความสามารถในการรับแรงช่วยให้ชุมชนอยู่รอดในระยะสั้น แต่หากปราศจากขีดความสามารถในการปรับตัวและการเปลี่ยนรูป ชุมชนจะกลับเข้าสู่ความเปราะบางเดิมเมื่อแรงกระแทกครั้งใหม่มาถึง นโยบายที่เน้นเชิงนโยบายคือ การเสริมความยืดหยุ่นที่แท้จริงต้องลงทุนในขีดความสามารถระดับลึกที่ใช้เวลานาน มิใช่เพียงมาตรการบรรเทาเฉพาะหน้า

ปัจจัยที่กำหนดว่าชุมชนจะเคลื่อนจากการรับแรงไปสู่การปรับตัวและการเปลี่ยนรูปได้เพียงใด ส่วนสำคัญคือทุนทางสังคม งานของ Aldrich (2012) ที่ศึกษาการฟื้นตัวหลังภัยพิบัติแสดงให้เห็นว่าชุมชนที่มีทุนทางสังคมหนาแน่นฟื้นตัวได้เร็วกว่าชุมชนที่มีทรัพยากรทางกายภาพมากกว่าแต่ทุนทางสังคมอ่อนแอ ตัวอย่างเช่น การฟื้นตัวของชุมชนในญี่ปุ่นหลังคลื่นสึนามิปี 2011 สะท้อนว่าเครือข่ายความสัมพันธ์และความไว้วางใจในชุมชนเป็นทรัพยากรที่เร่งการฟื้นตัว วิกฤตการระบาดของโควิด 19 ก็

ทำหน้าที่เป็นบททดสอบสมรรถนะในลักษณะเดียวกัน โดยชุมชนที่มีทุนทางสังคมสูง มักประคองตัวและช่วยเหลือกันได้ดีกว่า ข้อค้นพบนี้เชื่อมกลับสู่ขีดความสามารถร่วมที่วิเคราะห์ไว้ก่อนหน้านี้ และยืนยันว่าทุนทางสังคมเป็นสะพานที่ทำให้ศักยภาพตาม P1 แปรเป็นความยืดหยุ่นตาม P3

ในตรรกะของ HCST ชุมชนที่ฟื้นตัวได้จึงเป็นผลลัพธ์ตาม P3 ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ตาม P1 ผ่านวงจรป้อนกลับที่แสดงในภาพที่ 5-2 กระนั้น ความยืดหยุ่นเพียงลำพังยังไม่รับประกันความเป็นธรรม พื้นที่หนึ่งอาจฟื้นตัวจากวิกฤตได้อย่างรวดเร็วในภาพรวม แต่ทั้งคนบางกลุ่มไว้เบื้องหลัง คำถามเรื่องความเป็นธรรมนี้จึงนำไปสู่มิติที่สองของสังคมยั่งยืน คือความครอบคลุมของพื้นที่

ตารางที่ 5-1 จำแนกขีดความสามารถสามระดับของชุมชนที่ฟื้นตัวได้ไว้ในเชิงข้อความ ภาพที่ 5-11 แสดงโครงสร้างเดียวกันในรูปแบบภาพ ซึ่งเห็นได้ชัดกว่าว่าความยืดหยุ่นไม่ใช่สิ่งเดียวเอกพจน์ แต่มีหลายชั้นที่ซ้อนกันและต้องการเวลาต่างกัน

ภาพที่ 5- 11 ความลึกซึ้งของการฟื้นตัว: สามระดับขีดความสามารถบนรอบเวลาต่างกัน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Béné และคณะ (2012), Aldrich (2012) และกรอบทฤษฎี HCST

ภาพอาคารสามชั้นชื่อว่า transformative capacity คือรากฐานที่ทำให้สองชั้นบนมีความหมาย การรับแรงช่วยให้ชุมชนอยู่รอดในระยะสั้น แต่ถ้าไม่มีการเปลี่ยนโครงสร้าง ชุมชนก็จะเผชิญกับวิกฤตเดิมซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทุนทางสังคมเป็นพลังงานที่ขับเคลื่อนการเคลื่อนผ่านทั้งสามชั้น การลงทุนในความไว้วางใจและเครือข่ายชุมชนจึงให้ผลที่คงทนกว่า การลงทุนในโครงสร้างทางกายภาพเพียงอย่างเดียว

5.4.2 พื้นที่ที่ครอบคลุม

ความยืดหยุ่นบอกเราว่าพื้นที่ทนต่อแรงกระแทกได้เพียงใด แต่ไม่ได้บอกว่าใครได้ประโยชน์จากการฟื้นตัวนั้น มิติที่สองของสังคมยั่งยืนจึงเป็นเรื่องความเป็นธรรม พื้นที่ที่ครอบคลุม (inclusive place) หมายถึงพื้นที่ที่ไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง ทั้งในเชิงกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และดิจิทัล กล่าวคือ ผู้สูงอายุ ผู้พิการ กลุ่มชาติพันธุ์ และผู้มีรายได้น้อย ต้องสามารถเข้าถึงบริการ พื้นที่สาธารณะ และโอกาสได้อย่างเท่าเทียม ความครอบคลุมจึงเป็นมิติที่เติมความเป็นธรรม (equity) ให้แก่ P3 มิใช่เพียงประสิทธิภาพหรือความอยู่รอด

รากทางความคิดของมิตินี้สืบทอดไปถึงข้อเสนอเรื่องสิทธิในเมือง (right to the city) ของ Lefebvre (1968) ที่ถือว่าเมืองเป็นของทุกคนที่อาศัยและร่วมสร้างเมืองนั้น การเข้าถึงพื้นที่และโอกาสในเมืองจึงเป็นสิทธิร่วมของผู้อยู่อาศัย มิใช่สิทธิที่จัดสรรด้วยกลไกตลาด ข้อเสนอนี้เปลี่ยนกรอบความครอบคลุมจากเรื่องการสงเคราะห์ให้เป็นเรื่องของสิทธิ และสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ 11 ว่าด้วยเมืองและชุมชนที่ครอบคลุม ปลอดภัย ยืดหยุ่น และยั่งยืน

ตัวอย่างที่แปลงหลักการนี้เป็นการปฏิบัติในบริบทไทยคือโครงการบ้านมั่นคง ซึ่งดำเนินการโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (CODI) ตั้งแต่ปี 2003 จุดเด่นของโครงการมิใช่การจัดหาที่อยู่อาศัยจากรัฐแบบบนลงล่าง หากเป็นกระบวนการที่ชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อน ชาวชุมชนแออัดสำรวจและทำแผนที่ชุมชนของตนเอง วางแผนและงบประมาณการปรับปรุง และเจรจาสิทธิในที่ดินที่มั่นคง โดย CODI ส่งเงินอุดหนุนและ

สินเชื่อนอปรนตรงสู่ชุมชน ปัจจุบันโครงการเข้าถึงครัวเรือนกว่า 130,000 ครัวเรือน ในกว่า 1,300 ชุมชน ครอบคลุม 200 เมือง (Boonyabancha, 2005) กลไกสำคัญที่ทำให้เกิดความครอบคลุมอย่างยั่งยืนคือการทำให้ชุมชนถือครองที่ดินร่วมและมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ซึ่งป้องกันการไล่รื้อและการถูกแทนที่ด้วยการพัฒนาเชิงพาณิชย์ กรณีนี้จึงมิใช่เพียงการจัดหาที่อยู่อาศัย หากเป็นการทำให้สิทธิในเมืองเป็นจริง โดยคนจนเป็นผู้ประพันธ์ความครอบคลุมของตนเอง มิใช่ผู้รับการสงเคราะห์

ในตรรกะของ HCST พื้นที่ที่ครอบคลุมจึงเป็นมิติที่ทำให้สังคมยั่งยืนตาม P3 มีความเป็นธรรม สอดคล้องโดยตรงกับพันธะของหนังสือเล่มนี้ที่ว่าด้วยการไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง กระนั้น ความยืดหยุ่นและความครอบคลุมยังตอบเพียงคำถามในปัจจุบัน คำถามที่เหลืออยู่คือ พื้นที่จะดำรงคุณภาพชีวิต ระบบนิเวศ และโอกาสทางเศรษฐกิจไว้ได้ข้ามรุ่นหรือไม่ คำถามเชิงเวลานี้นำไปสู่มิติสุดท้ายของสังคมยั่งยืน คือความยั่งยืนในระดับท้องถิ่น

สองมิติสุดท้ายของ P3 ตอบคำถามที่ต่างกันแต่เชื่อมโยงกัน พื้นที่ที่ครอบคลุมตอบว่าใครมีสิทธิ์เข้าถึงโอกาสในพื้นที่นี้ และความยั่งยืนท้องถิ่นตอบว่าพื้นที่นี้จะรักษาสมดุลนั้นได้ข้ามรุ่นหรือไม่ ภาพที่ 5-12 วางทั้งสองมิติเคียงกันพร้อมรอบคิดและกรณีศึกษาของแต่ละมิติ

สิทธิในเมือง และ ความพอเพียงข้ามรุ่น

สิทธิในเมือง (Right to the City)

แนวคิด: การเข้าถึงเมืองคือสิทธิร่วม ไม่ใช่อภิสิทธิ์ทางการตลาด
รูปแบบ: โครงการบ้านมั่นคง (CODI) ชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนสำรวจวางแผน และถือครองที่ดินร่วม ไม่ใช่เพียงรอรับการสงเคราะห์

ความยั่งยืนท้องถิ่น (Local Sustainability)

แนวคิด: การบูรณาการ 3 มิติ (เศรษฐกิจ สังคม นิเวศ) ในพื้นที่เดียว
รูปแบบ: ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ความพอประมาณและมีเหตุผล เพื่อรักษาสกุล เกณฑ์การมุ่งแต่การเติบโตสูงสุด

ภาพที่ 5- 12 สิทธิในเมืองและความพอเพียงข้ามรุ่น: สองมิติสุดท้ายของสังคมยั่งยืน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Lefebvre (1968), Boonyabancha (2005), Schumacher (1973) และกรอบทฤษฎี

HCST

สองมิตินี้สะท้อนเงาของกันและกัน ความครอบคลุมถามว่าวันนี้ใครถูกทิ้งไว้เบื้องหลัง ความยั่งยืนถามว่าพรุ่งนี้จะมีอะไรเหลือให้รุ่นถัดไป ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงชี้ว่าความพอประมาณและความมีเหตุผล เป็นกลไกรักษาสอดคล้องสามมิติในพื้นที่โครงการบ้านมั่นคงแสดงให้เห็นว่าสิทธิในเมืองไม่ใช่นามธรรม มันเกิดขึ้นได้จริงเมื่อชุมชนถือครองที่ดินร่วมและมีอำนาจกำหนดชุมชนของตน

5.4.3 ความยั่งยืนท้องถิ่น

คำถามเชิงเวลาที่ค้างอยู่คือ พื้นที่จะสามารถดำรงคุณภาพชีวิต ระบบนิเวศ และโอกาสทางเศรษฐกิจไว้ได้ข้ามรุ่นหรือไม่ ความยั่งยืนท้องถิ่น (local sustainability) คือคำตอบของมิตินี้ มโนทัศน์นี้หมายถึงความสามารถของชุมชนในการรักษาและพัฒนาคุณภาพชีวิต ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และโอกาสทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องผ่านรุ่น หัวใจของความยั่งยืนท้องถิ่นอยู่ที่การบูรณาการสามมิติเข้าด้วยกันในพื้นที่เดียว ได้แก่ ความสมบูรณ์ทางนิเวศ ความเป็นธรรมทางสังคม และความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ

ความยากของความยั่งยืนท้องถิ่นอยู่ที่การที่สามมิตินี้มักแลกเปลี่ยนกันเอง การเร่งการเติบโตทางเศรษฐกิจอาจบั่นทอนระบบนิเวศ หรือการอนุรักษ์อย่างเข้มงวดอาจจำกัดโอกาสทางเศรษฐกิจ ความยั่งยืนท้องถิ่นจึงมิใช่การขยายมิติใดมิติหนึ่งให้สูงสุด หากเป็นการรักษาสมดุลของทั้งสามในระดับที่เหมาะสมกับพื้นที่และมนุษย์ หลักคิดนี้สอดคล้องกับข้อเสนอเรื่องขนาดที่เหมาะสมของ Schumacher ที่เห็นว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนวางอยู่บนความพอดี มิใช่การเติบโตสูงสุด

ในบริบทไทย กรอบคิดพื้นเมืองที่จับหลักการนี้ได้ตรงที่สุดคือปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งวางหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน บนฐานของ

ความรู้และคุณธรรม เพื่อให้ชุมชนรักษาสอดคล้องระหว่างความเพียงพอทางเศรษฐกิจกับความเป็นอยู่ทางสังคมและระบบนิเวศในระดับพื้นที่ การศึกษาชุมชนที่นำปรัชญานี้ไปปฏิบัติแสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ เสริมทุนทางสังคม และดูแลสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกันได้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นการแสดงออกแบบพื้นเมืองของความยั่งยืนท้องถิ่นที่บูรณาการสามมิติเข้าด้วยกัน สอดคล้องกับแนวโน้มสากลที่หลายสังคมพัฒนาเครื่องมือวัดความเป็นอยู่แบบองค์รวมแทนการวัดด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

ในตรรกะของ HCST ความยั่งยืนท้องถิ่นคือการแสดงออกที่จับต้องได้ของสังคมยั่งยืนตาม P3 ในระดับพื้นที่ เมื่อประกอบกับความยืดหยุ่นและความครอบคลุมที่ได้วิเคราะห์ไว้ก่อนหน้านี้ ทั้งสามมิติจึงเติมองค์ประกอบของ P3 ให้ครบถ้วน และเนื่องจากผลลัพธ์ตาม P3 ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพชุมชนตาม P1 ผ่านวงจรป้อนกลับความยั่งยืนท้องถิ่นจึงมิใช่สภาวะปลายทางที่หยุดนิ่ง หากเป็นฐานที่หมุนเวียนกลับมาตั้งต้นวงจรใหม่อีกครั้ง

เมื่อได้สำรวจศักยภาพมนุษย์ตาม P1 นวัตกรรมสังคมตาม P2 และสังคมยั่งยืนตาม P3 ในระดับพื้นที่ครบทั้งสามระยะแล้ว ภาพของวงจร HCST ในระดับพื้นที่ก็ประกอบขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ เหลือเพียงการสังเคราะห์องค์ประกอบเหล่านี้ให้เป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ชัดเจน ระบุกลไกที่เชื่อมโยงองค์ประกอบเข้าด้วยกัน และเชื่อมโยงการวิเคราะห์ในระดับพื้นที่กลับสู่กรอบทฤษฎีในภาพรวม

5.5 บทสังเคราะห์

สี่หัวข้อที่ผ่านมาได้ค่อย ๆ ประกอบองค์ประกอบของวงจรการเปลี่ยนผ่านในระดับพื้นที่ขึ้นทีละส่วน ส่วนสังเคราะห์นี้ร้อยองค์ประกอบเหล่านั้นเข้าด้วยกันในสามช่วงสำคัญ คือ การวางข้อเสนอเชิงทฤษฎีในระดับพื้นที่ การระบุกลไกเชิงสาเหตุที่เชื่อมโยง

องค์ประกอบเข้าด้วยกัน และการทอดสะพานไปสู่การวิเคราะห์เงื่อนไขกำกับในระดับที่กว้างขึ้น

5.5.1 ข้อเสนอเชิงพื้นที่

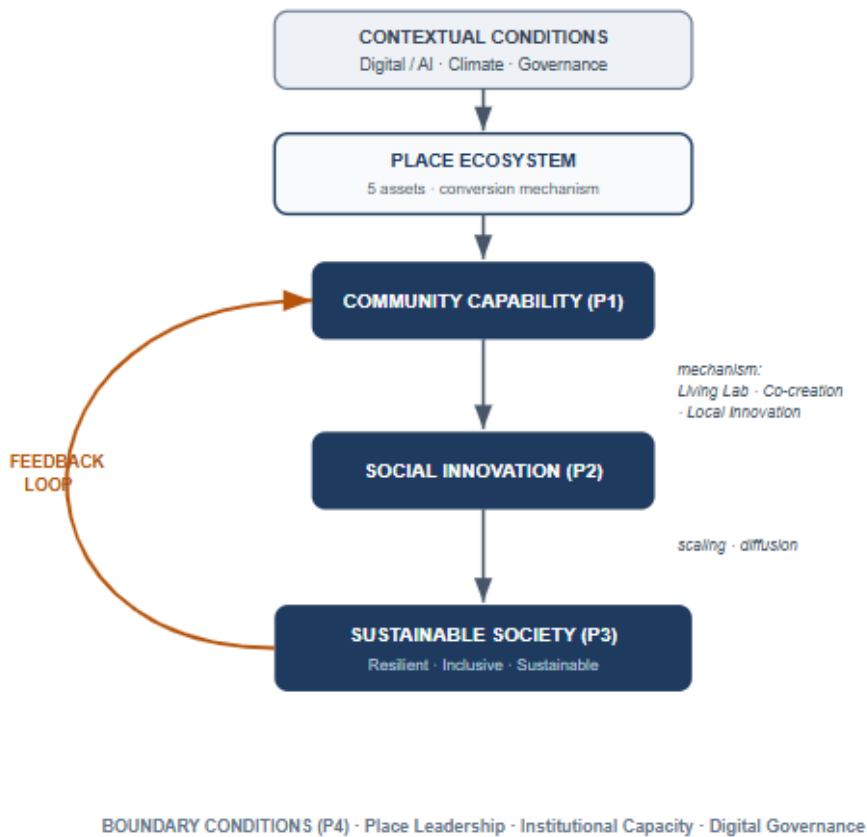
ตลอดทั้งบท การวิเคราะห์ได้นำไปสู่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีหนึ่งที่สามารถระบุอย่างเป็นทางการได้ว่า ในกรอบของ HCST พื้นที่เป็นทั้งหน่วยวิเคราะห์และหน่วยการเปลี่ยนแปลงพื้นฐาน กล่าวโดยเจาะจงคือ ระบบนิเวศพื้นที่ที่สมบูรณ์เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ศักยภาพมนุษย์ตาม P1 แปรเป็นนวัตกรรมสังคมตาม P2 และก่อรูปเป็นสังคมยั่งยืนตาม P3 ได้ในระดับพื้นที่ โดยที่ผลลัพธ์ตาม P3 มิได้สิ้นสุดในตัวเอง หากย้อนกลับมาเพิ่มพูนศักยภาพตาม P1 ผ่านวงจรป้อนกลับ

ข้อเสนอนี้ยกระดับพื้นที่จากการเป็นฉากหลังเชิงกายภาพของการพัฒนา ให้กลายเป็นกลไกการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบด้วยตัวมันเอง นัยสำคัญประการหนึ่งคือ วงจรการเปลี่ยนผ่านมีไข่มุมตรงที่มีจุดจบ หากเป็นวงจรการเรียนรู้แบบเวียนซ้ำ (recursive learning loop) ที่เสริมแรงตัวเองตามเวลา ทุกรอบของวงจรที่สมบูรณ์จะทิ้งพื้นที่ไว้ในสถานะที่มีศักยภาพสูงกว่ารอบก่อนหน้า ซึ่งเป็นเหตุผลเชิงทฤษฎีที่อธิบายว่าเหตุใดการพัฒนาฐานพื้นที่จึงสะสมผลได้ในระยะยาว

5.5.2 กลไกการเปลี่ยนผ่าน

ข้อเสนอข้างต้นจะสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อสามารถระบุกลไกเชิงสาเหตุที่อธิบายว่าเหตุใดระบบนิเวศพื้นที่จึงทำให้การเปลี่ยนผ่านเกิดขึ้นได้ ภาพสังเคราะห์ของวงจร HCST ในระดับพื้นที่ฉบับสมบูรณ์แสดงทั้งห่วงโซ่เชิงสาเหตุจากปัจจัยนำเข้าไปสู่ผลลัพธ์ วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขตที่กำกับการทำงานของวงจร

ภาพที่ 5- 13 วงจร HCST ในระดับพื้นที่: กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขกำกับ

ที่มา: ผู้เขียนพัฒนาขึ้นจากโครงสร้างข้อเสนอของทฤษฎี HCST

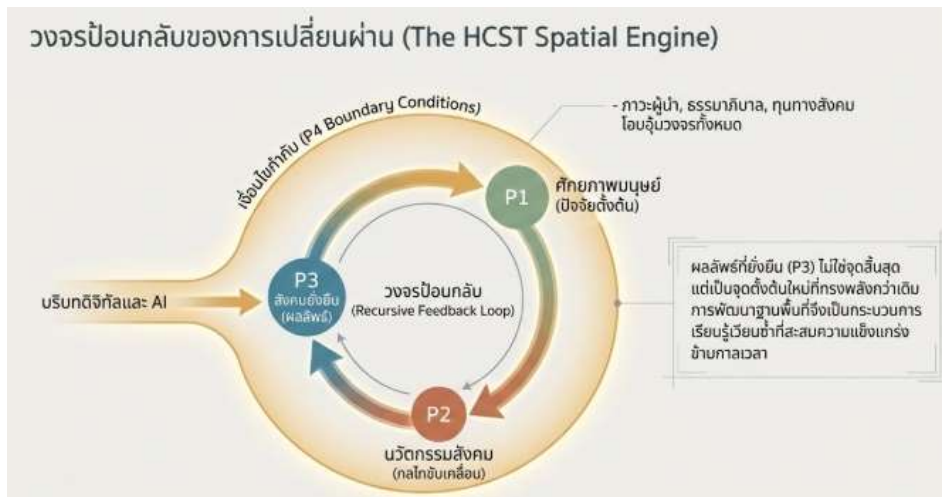
ภาพที่ 5-13 แสดงห่วงโซ่เชิงสาเหตุที่เริ่มจากบริบทเชิงดิจิทัลและปัญหาประติสฐในฐานะปัจจัยนำเข้า ปัจจัยเหล่านี้มิได้แปรเป็นการพัฒนาโดยตรง หากต้องผ่านระบบนิเวศพื้นที่ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกการแปลง (conversion mechanism) กำหนดว่าปัจจัยนำเข้าจะกลายเป็นศักยภาพของผู้คนได้มากน้อยเพียงใด จากนั้น ศักยภาพชุมชนตาม P1 จะถูกแปรเป็นนวัตกรรมสังคมตาม P2 ผ่านกลไกสามประการที่ได้วิเคราะห์ไปแล้ว คือ ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต การสร้างร่วม และนวัตกรรมท้องถิ่น ต่อมานวัตกรรมสังคมจะก่อรูปเป็นสังคมยั่งยืนตาม P3 ผ่านกระบวนการขยายผลและการแพร่กระจาย และผลลัพธ์ตาม P3 จะย้อนกลับมาเสริม P1 ให้ครบวงจร

องค์ประกอบที่กำกับว่าวงจรนี้จะหมุนได้หรือไม่คือเงื่อนไขขอบเขต (boundary conditions) ตาม P4 ซึ่งได้แก่ ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่ ขีดความสามารถและความไว้วางใจเชิงสถาบัน และธรรมาภิบาลดิจิทัล เงื่อนไขเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นตัวกำกับเครื่องหมายและความแรงของแต่ละชั้นในวงจร ดังที่การวิเคราะห์กรณีเขตอุทยานและ OTOP แสดงให้เห็นว่าปัจจัยนำเข้าประเภทเดียวกันสามารถให้ผลลัพธ์ตรงกันข้ามกันได้ ขึ้นอยู่กับคุณภาพของเงื่อนไขกำกับ กลไกนี้ต่อยอดจากจุดยืนของหนังสือเล่มนี้ว่า เทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่กำกับ มิใช่ปัจจัยขับเคลื่อนที่กำหนดผลลัพธ์โดยลำพัง

โดยสรุป ส่วนวิเคราะห์นี้ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ที่มีใช้เพียงฉากหลังเชิงกายภาพของการพัฒนา หากเป็นกลไกการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบที่แปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นนวัตกรรมสังคมและสังคมยั่งยืน ภายใต้เงื่อนไขกำกับที่เหมาะสม ข้อสรุปนี้สอดคล้องกับถ้อยแถลงของ Ostrom ที่ใช้เปิดบทว่า เป้าหมายของนโยบายสาธารณะควรเป็นการเอื้อให้เกิดสถาบันที่ดึงศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ออกมา และในกรอบของ HCST สถาบันเช่นนั้นย่อมหยั่งรากและทำงานได้จริงในระดับพื้นที่

ภาพที่ 5-13 แสดง HCST Spatial Engine เป็นห่วงโซ่เชิงสาเหตุ ภาพที่ 5-14 แสดงวงจรเดียวกันในมุมมองที่เน้นวงจรป้อนกลับและเงื่อนไขกำกับ P4 เพื่อให้เห็นว่าวงจรนี้ไม่ใช่เส้นตรงที่มีจุดเริ่มและจุดสิ้นสุด แต่เป็นเครื่องยนต์ที่เสริมแรงตัวเองตามเวลา

ภาพที่ 5- 14 วงจรป้อนกลับของการเปลี่ยนผ่าน: HCST Spatial Engine ในระดับพื้นที่

ที่มา: สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST และ Ostrom (2010)

P3 ที่เป็นสังคมยังยืนไม่ใช่จุดหมายปลายทาง แต่เป็นจุดตั้งต้นใหม่ที่ส่งพลังกลับมาเสริม P1 ทุกรอบของวงจรที่สมบูรณ์จึงทั้งพื้นที่ไว้ในสถานะที่แข็งแกร่งกว่ารอบก่อนหน้า เงื่อนไขกำกับ P4 ที่ล้อมรอบวงจรเป็นตัวกำหนดว่าวงจรจะหมุนแรงหรืออ่อน พื้นที่ที่มี P4 ดีจึงสะสมผลได้ในระยะยาวแบบทบต้น ส่วนพื้นที่ที่ P4 อ่อนแอก็วนเวียนอยู่กับที่

5.5.3 จากพื้นที่สู่เงื่อนไขกำกับ

การวิเคราะห์ตลอดบทได้จัดให้พื้นที่เป็นเวทีที่วงจรของ HCST ทำงาน และชี้ให้เห็นว่าการหมุนของวงจรขึ้นอยู่กับเงื่อนไขกำกับตาม P4 อย่างใกล้ชิด ทว่าเงื่อนไขกำกับเหล่านี้ยังถูกพูดถึงในฐานะสิ่งที่ “มีอยู่แล้ว” ในพื้นที่ มากกว่าถูกสำรวจว่าเกิดขึ้นและคำนวณตัวเองอย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น ตามข้อเสนอเรื่องสำนึกพื้นที่เชิงโลก พื้นที่มิใช่หน่วยปิด หากเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่นและกับระดับที่สูงกว่าเสมอ

จากจุดนี้ จึงเกิดคำถามตามธรรมชาติสองประการที่เกี่ยวข้องกัน ประการแรก เงื่อนไขกำกับอย่างธรรมชาติ ทุนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน

ถูกสร้างและรักษาไว้ได้อย่างไรในเชิงพลวัต และประการที่สอง วงจรการเปลี่ยนผ่านในพื้นที่หนึ่งเชื่อมโยงและขยายผลข้ามพื้นที่ไปสู่ระดับที่กว้างกว่าได้ด้วยกลไกใด คำถามทั้งสองพาชุดวิเคราะห์เคลื่อนจากการมองกลไกการเปลี่ยนผ่านในระดับพื้นที่ ไปสู่การสำรวจเงื่อนไขที่รองรับและคำจูงการเปลี่ยนผ่านนั้นในภาพที่กว้างขึ้น ซึ่งเป็นจุดเปิดไปสู่การอภิปรายเชิงโครงสร้างและเชิงสถาบันในส่วนต่อไปของหนังสือ

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์ (ไทย)	English	คำนิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
การพัฒนา ฐานพื้นที่	place-based development	แนวทางพัฒนาที่ถือว่า "ที่ใด" สำคัญเทียบเท่า "อะไร" ออกแบบให้สอดคล้องเงื่อนไข เฉพาะของพื้นที่แทนสูตรสำเร็จ เดียว	5.1.1
สำนึกพื้นที่เชิง โลก	global sense of place	มโนทัศน์ว่าพื้นที่มีใช้หน่วยปิด หากก่อรูปผ่านโครงข่าย ความสัมพันธ์ที่ทอดเกิน พรมแดนของพื้นที่นั้น	5.1.1
ระบบนิเวศพื้นที่	place ecosystem	โครงข่ายทุนห้าประเภทที่ความ สมบูรณ์ของการเชื่อมโยง กำหนดขีดความสามารถในการ แปลงบริบทสู่ศักยภาพ	5.1.2
กลไกการแปลง	conversion mechanism	กลไกที่กำหนดว่าปัจจัยนำเข้า เช่น โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล จะกลายเป็นขีดความสามารถ ของผู้คนได้หรือไม่	5.1.2
เกลียวสามสาย / เกลียวสี่สาย	Triple Helix / Quadruple Helix	แบบจำลองที่นวัตกรรมเกิดจาก ปฏิสัมพันธ์มหาวิทยาลัย- อุตสาหกรรม-รัฐ โดยเกลียวสี่ สายเพิ่มภาคประชาสังคมเป็น สายที่สี่	5.1.2
ภาวะผู้นำเชิง พื้นที่	place leadership	ความสามารถร่วมในการนำที่ ทำงานผ่านการเชื่อมประสาน อำนวยความสะดวก และเร่ง ปฏิกิริยา มีใช้การควบคุม	5.1.3

ศัพท์ (ไทย)	English	คำนิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
องค์กรแกนหลัก	backbone organization	องค์กรที่ประสานและขับเคลื่อนความร่วมมือข้ามภาคส่วน โดยไม่สั่งการเหนือผู้อื่น	5.1.3
ศักยภาพชุมชน	community capability	ศักยภาพรวมของชุมชนในการระบупัญหา ระดมทรัพยากร และดำเนินการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน (P1 ระดับส่วนรวม)	5.2.1
การเสริมพลังชุมชน	community empowerment	กระบวนการเปลี่ยนศักยภาพที่แฝงอยู่ให้เป็นพลังการกระทำในระดับปัจเจก องค์กร และชุมชน	5.2.2
การมีส่วนร่วมเชิงพิธีกรรม	tokenistic participation	การมีส่วนร่วมที่ให้ความเห็นได้แต่ไม่มีอำนาจตัดสินใจ ไม่ก่อการเสริมพลังที่แท้จริง	5.2.2
บันไดการมีส่วนร่วม	ladder of citizen participation	ลำดับขั้นการมีส่วนร่วมจากการไม่มีส่วนร่วม ผ่านขั้นพิธีกรรม ไปสู่ขั้นที่ประชาชนมีอำนาจแท้จริง	5.2.2
ขีดความสามารถรวม	collective capacity	ขีดความสามารถที่เกิดเมื่อศักยภาพปัจเจกรวมและเสริมแรงกันจนมากกว่าผลรวม เชื่อม P1 สู่ P2	5.2.3
ทุนทางสังคม	social capital	เครือข่าย ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานของการตอบแทนกันที่ทำให้การกระทำรวมเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ	5.2.3
นวัตกรรมสังคม	social innovation	การจัดวางทางสังคมรูปแบบใหม่ที่ตอบสนองความต้องการ	5.3

ศัพท์ (ไทย)	English	คำนิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
		ทางสังคมและเปลี่ยน ความสัมพันธ์ทางสังคม (กลไก P2)	
ห้องปฏิบัติการ ที่มีชีวิต	living lab	ระบบนิเวศนวัตกรรมแบบเปิดที่ ผู้ใช้เป็นผู้ร่วมสร้างในบริบทชีวิต จริง โดยพื้นที่จริงเป็นทั้งปัจจัย นำเข้าและผลลัพธ์	5.3.1
การสร้างร่วม	co-creation	กระบวนการที่ผู้มีส่วนได้เสีย หลายฝ่ายร่วมออกแบบ นวัตกรรมตั้งแต่นิยามปัญหาถึง การขยายผล โดยชุมชนมี อำนาจการประพันธ์	5.3.2
นวัตกรรม ท้องถิ่น	local innovation	การจัดวางทางสังคมรูปแบบ ใหม่ที่อาศัยความรู้และ ทรัพยากรท้องถิ่น ไม่จำเป็นต้อง เป็นเทคโนโลยีใหม่	5.3.3
ชุมชนที่ฟื้นตัวได้	resilient community	ชุมชนที่เผชิญแรงกระแทกได้ โดยไม่ล่มสลาย และเรียนรู้ ปรับปรุงตนเองจาก ประสบการณ์	5.4.1
ขีดความสามารถ ในการรับแรง / ปรับตัว / เปลี่ยนรูป	absorptive / adaptive / transformative capacity	สามระดับของความยืดหยุ่นบน กรอบเวลาต่างกัน จากการ ประคองตัวระยะสั้น สู่การ ปรับตัว และการเปลี่ยน โครงสร้าง	5.4.1
พื้นที่ที่ครอบคลุม	inclusive place	พื้นที่ที่ไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลังทั้ง เชิงกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม	5.4.2

ศัพท์ (ไทย)	English	คำนิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
		และดิจิทัล เติบโตมีความเป็น ธรรมให้ P3	
สิทธิในเมือง	right to the city	ข้อเสนอว่าเมืองเป็นของทุกคน ที่อาศัยและร่วมสร้าง การ เข้าถึงพื้นที่และโอกาสจึงเป็น สิทธิร่วม มิใช่อภิสิทธิ์ตลาด	5.4.2
ความยั่งยืน ท้องถิ่น	local sustainability	ความสามารถของชุมชนในการ รักษาคุณภาพชีวิต ระบบนิเวศ และโอกาสทางเศรษฐกิจข้ามรุ่น โดยบูรณาการสามมิติในพื้นที่ เดียว	5.4.3
ปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียง	sufficiency economy philosophy	กรอบคิดที่วางหลักความ พอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน เพื่อรักษา สมดุลเศรษฐกิจ สังคม และ นิเวศระดับพื้นที่	5.4.3
วงจรป้อนกลับ	feedback loop	เส้นทางที่ผลลัพธ์ตาม P3 ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพตาม P1 ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่าน เสริมแรงตัวเองตามเวลา	5.5.1
เงื่อนไขกำกับ / เงื่อนไขขอบเขต	moderating / boundary condition	เงื่อนไขตาม P4 (ธรรมาภิบาล ทุนทางสังคม ชีตความสามารถ เชิงสถาบัน) ที่กำหนด เครื่องหมายและความแรงของ แต่ละชั้นในวงจร	5.5.2

รายการอ้างอิง

- Aldrich, D. P. (2012). Building resilience: Social capital in post-disaster recovery. University of Chicago Press.
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. Journal of the American Institute of Planners, 35(4), 216–224.
<https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Avelino, F., Wittmayer, J. M., Pel, B., Weaver, P., Dumitru, A., Haxeltine, A., Kemp, R., Jørgensen, M. S., Bauler, T., Ruijsink, S., & O’Riordan, T. (2019). Transformative social innovation and (dis)empowerment. Technological Forecasting and Social Change, 145, 195–206. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.05.002>
- Barca, F., McCann, P., & Rodríguez-Pose, A. (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. Journal of Regional Science, 52(1), 134–152.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>
- Béné, C., Wood, R. G., Newsham, A., & Davies, M. (2012). Resilience: New utopia or new tyranny? Reflection about the potentials and limits of the concept of resilience in relation to vulnerability reduction programmes (IDS Working Paper No. 405). Institute of Development Studies. <https://doi.org/10.1111/j.2040-0209.2012.00405.x>
- Boonyabancha, S. (2005). Baan Mankong: Going to scale with "slum" and squatter upgrading in Thailand. Environment and Urbanization, 17(1), 21–46. <https://doi.org/10.1177/095624780501700104>
- Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). "Mode 3" and "Quadruple Helix": Toward a 21st century fractal innovation ecosystem.

- International Journal of Technology Management, 46(3–4), 201–234. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy*, 29(2), 109–123. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00055-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4)
- European Commission. (2023). Cohesion 2021–2027: Forging an ever-stronger Union — Report on the outcome of 2021–2027 cohesion policy programming [Commission Staff Working Document]. Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/reports/2023/report-on-the-outcome-of-2021-2027-cohesion-policy-programming_en
- European Network of Living Labs. (2024). What is a living lab? ENoLL. <https://enoll.org/>
- Folke, C. (2016). Resilience (Republished). *Ecology and Society*, 21(4), Article 44. <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>
- Gupta, J., & Vegelin, C. (2016). Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 16(3), 433–448. <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>
- Kania, J., & Kramer, M. (2011). Collective impact. *Stanford Social Innovation Review*, 9(1), 36–41. <https://doi.org/10.48558/5900-KN19>
- Kotrmaneeetaweeetong, Unchana & Choopen, Hhakuan & Chowchuen, Bowornsilp. (2012). Development of community based model of Tawanchai Center: sufficiency economy principles for community

- Development an applicability at Bankhambong Community, Saard Sub-district, Nampong District, Khon Kaen Province, Thailand. Journal of the Medical Association of Thailand = Chotmai het thangphaet. 95 Suppl 11. S157-63.
- Local Self Government Department. (2026). Kudumbashree. Government of Kerala. <http://lsgkerala.gov.in/en/lsgd/allied-institutions/kudumbashree>
- Laverack, Glenn. (2001). An identification and interpretation of the organizational aspects of community empowerment. Community Development Journal. 36. 134-145. 10.1093/cdj/36.2.134.
- Shields, Rob. (2013). Lefebvre and the Right to the Open City?. Space and Culture. 16. 345-348. 10.1177/1206331213491885.
- Lobo, B. J. (2020). Ten years of fiber optic and smart grid infrastructure in Hamilton County, Tennessee (MPRA Paper No. 126920). University Library of Munich. <https://ideas.repec.org/p/pra/mprapa/126920.html>
- Massey, D. (1994). Space, place and gender. Polity Press.
- MONDRAGON Corporation. (2023). Annual report 2023. MONDRAGON Corporation. <https://www.mondragon-corporation.com/people/site/assets/files/103207/annual-report-2023.pdf>
- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. Innovations: Technology, Governance, Globalization, 1(2), 145–162. doi: <https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>
- Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2014). The Open Book of Social Innovation”, The Young Foundation, NESTA, March 2010.

- Narayan, D. (Ed.). (2002). Empowerment and poverty reduction: A sourcebook. World Bank.
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/827431468765280211>
- Noble, V. (2019). Mobilities of the One-Product policy from Japan to Thailand: a critical policy study of OVOP and OTOP. *Territory, Politics, Governance*, 7(4), 455–473.
<https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1511463>
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press.
<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
<https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>
- OECD. (2025). *Place-based policies for the future*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/e5ff6716-en>
- Ostrom, E. (2010). Beyond markets and states: Polycentric governance of complex economic systems. *American Economic Review*, 100(3), 641–672. <https://doi.org/10.1257/aer.100.3.641>
- Pel, B., Haxeltine, A., Avelino, F., Dumitru, A., Kemp, R., Bauler, T., Kunze, I., Dorland, J., Wittmayer, J., & Jørgensen, M. S. (2020). Towards a theory of transformative social innovation: A relational framework and 12 propositions. *Research Policy*, 49(8), Article 104080.
<https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104080>
- Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34–43.
<https://doi.org/10.48558/GBJY-GJ47>

Property Management of Chulalongkorn University. (2024). When

Chulalongkorn University takes on the role of a ‘city builder’:

Concept for developing the Samyan area as a prototype smart

city. Samyan Smart City. Retrieved from Samyan Smart City

website

<https://www.samyansmartcity.com/en/news/%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%88%E0%B8%B8%E0%B8%AC%E0%B8%B2%E0%B8%AF-%E0%B8%AA%E0%B8%A7%E0%B8%A1%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%97%E0%B9%80%E0%B8%9B%E0%B9%87%E0%B8%99>

Putnam, R. D. (1993). Making Democracy Work: Civic Tradition and

Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.

<https://doi.org/10.2307/j.ctt7s8r7>

Saxenian, A.L. (1994) Regional Advantage. Harvard University Press,

Cambridge, MA..

Schumacher, E.F. (1973) Small Is Beautiful: Economics as If People

Mattered. Blond & Briggs, London.

Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf.

<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

Shorefast Foundation. (2024). Fogo Island – An outport community.

Shorefast. Retrieved from <https://shorefast.org/about-us/fogo-island/>

UNESCO. (2026). Chiang Mai City – Creative City of Crafts and Folk Art.

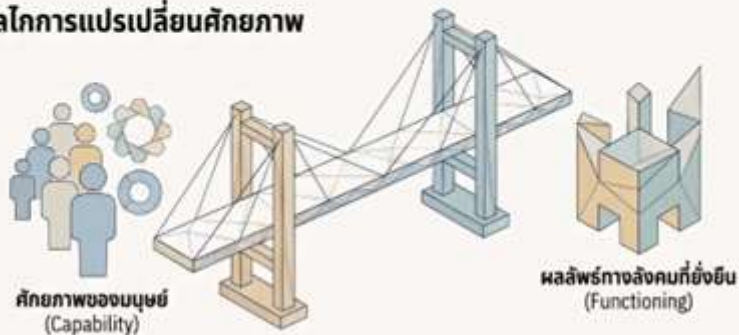
UNESCO Creative Cities Network. Retrieved from

<https://www.unesco.org/en/creative-cities/chiang-mai-city>

นวัตกรรมสังคม: กลไกเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืน

นวัตกรรมสังคม (Social Innovation) คือการคิดค้นวิธีจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนใหม่เพื่อตอบโจทย์ที่ระบบเดิมทำไม่ได้ โดยทำหน้าที่เป็น "สะพาน" เชื่อมระหว่างศักยภาพที่มนุษย์มี (Capability) ไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงที่จับต้องได้จริง (Functioning) ในระดับโครงสร้างและบรรทัดฐานของสังคม

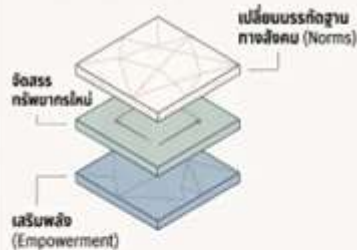
กลไกการแปรเปลี่ยนศักยภาพ

นวัตกรรมสังคมคือ "การจัดความสัมพันธ์ใหม่"

ไม่ใช่เพียงเทคโนโลยี แต่คือการเปลี่ยนวิธีคิดสังคมจัดการกับความสัมพันธ์และคุณค่าเพื่อตอบสนองความต้องการใหม่ๆ

3 ขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านเชิงอำนาจ

ระดับความลึกของการเปลี่ยนแปลง

การขับเคลื่อนสู่ความยั่งยืน

จุดประกาย: พลักร่วมจาก 4 ประสาน

การมีส่วนร่วมกับระหว่างรัฐ, เอกชน, มหาวิทยาลัย และ "ภาคประชาสังคม" เพื่อสร้างความยั่งยืนและการมีส่วนร่วม

กลยุทธ์การขยายผล 3 มิติ

บทที่ 6

นวัตกรรมสังคมกับกลไกการเปลี่ยนผ่านสังคม

Evolution of Social Development: From Growth to Human Development

*"Social innovation thrives on collaboration; on doing things
with others, rather than just to them or for them"*

*“นวัตกรรมทางสังคมเติบโตงอกงามได้ด้วยความร่วมมือ โดยการลงมือทำ ร่วมกับ ผู้คน
มากกว่าการทำให้ หรือทำ กับเขาแต่ฝ่ายเดียว”*

---Geoff Mulgan, *The Guardian* (2010)

ศักยภาพที่สั่งสมอยู่ในตัวผู้คนและในพื้นที่ที่ไม่ได้แปรเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยตัวมันเอง ชุมชนที่มีแรงงานทักษะสูง มีความรู้ และเข้าถึงทรัพยากร อาจติดอยู่ในภาวะชะงักงันได้เป็นเวลานาน หากไม่มีสิ่งใดแปรความสามารถเหล่านั้นให้กลายเป็นการกระทำร่วมและผลลัพธ์ที่เปลี่ยนชีวิตผู้คนได้จริง เช่น (Sen, 1999) เรียกระยะห่างนี้ว่าช่องว่างระหว่างศักยภาพ (capability) กับการทำหน้าที่ (functioning) การจะข้ามช่องว่างนั้นต้องอาศัยการจัดวางทางสังคมที่เอื้อให้ศักยภาพถูกใช้จริง คำถามที่ตามมาคือ การจัดวางเช่นนั้นเกิดขึ้นอย่างไร และอะไรทำหน้าที่เชื่อมศักยภาพเข้ากับการเปลี่ยนแปลง

คำตอบที่หนังสือเล่มนี้เสนอคือ นวัตกรรมสังคม ในความหมายที่แคบและเฉพาะเจาะจงกว่าการใช้คำนี้ในภาษาสาธารณะ นวัตกรรมสังคมมิใช่การนำเทคโนโลยีใหม่มาใช้กับปัญหาสังคม แต่คือการคิดค้นวิธีจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนขึ้นใหม่เพื่อ

ตอบสนองความต้องการที่ระบบเดิมตอบไม่ได้ (Mulgan, 2006) การกำเนิดของสถานดูแลผู้ป่วยระยะท้าย (hospice) สมัยใหม่เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน ซิสลี ซอนเดอร์ส (Cicely Saunders) ก่อตั้งเซนต์คริสโตเฟอร์สโฮสพิซในกรุงลอนดอนเมื่อ พ.ศ. 2510 สิ่งที่เราสร้างไม่ใช่เครื่องมือแพทย์ชิ้นใหม่ หากเป็นสถาบันและชุดวิธีปฏิบัติที่นิยามการดูแลผู้ป่วยใกล้เสียชีวิตเสียใหม่ จากการรักษาที่มุ่งยืดชีวิต ไปสู่การประคับประคอง ศักดิ์ศรีและความหมายในช่วงสุดท้าย รูปแบบนี้แพร่ออกไปในหลายประเทศภายในเวลาไม่กี่ทศวรรษ และเปลี่ยนบรรทัดฐานการดูแลผู้ป่วยของระบบสาธารณสุขในวงกว้าง แก่นของนวัตกรรมสังคมจึงอยู่ที่การเปลี่ยนวิธีที่สังคมจัดระเบียบความสัมพันธ์และคุณค่า ไม่ใช่ที่ตัวเทคโนโลยี

เมื่อวางนวัตกรรมสังคมไว้ในตรรกะการเปลี่ยนผ่านที่หนังสือพัฒนาขึ้น บทบาทของมันก็ชัดเจน หากศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน และสังคมที่ยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ นวัตกรรมสังคมคือกลไกตัวกลางที่แปรฐานให้กลายเป็นผลลัพธ์ ตามที่ข้อเสนอที่สองของทฤษฎีระบุไว้ มันเป็นจุดที่ความสามารถเชิงปัจเจกและเชิงกลุ่มถูกประกอบเข้าด้วยกัน แล้วกลายเป็นบริการ สถาบัน หรือบรรทัดฐานใหม่ที่คงอยู่ได้เกินกว่าตัวผู้ริเริ่ม การเข้าใจกลไกนี้จึงเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ในการอธิบายว่าเหตุใดพื้นที่ที่มีต้นทุนใกล้เคียงกันจึงเดินไปสู่ผลลัพธ์ที่ต่างกันมาก

ชุมชนที่มีแรงงาน ทักษะ และความรู้ แต่ขาดโครงสร้างที่เอื้อให้แปลงสิ่งเหล่านั้นเป็นชีวิตที่ดีขึ้น ยังคงอยู่ในภาวะชะงักงัน นวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นสะพานระหว่างสองฝั่ง ดังกรณีสถานดูแลผู้ป่วยระยะท้าย (Hospice) ของ Cicely Saunders ที่เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับระบบสุขภาพโดยไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีใหม่ แค่จัดโครงสร้างความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ก็เปลี่ยนคุณภาพชีวิตได้

ภาพที่ 6- 1 นวัตกรรมสังคมในฐานะสะพานเชื่อมระหว่างศักยภาพและผลลัพธ์ชีวิต

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999) และ Mulgan (2006)

นวัตกรรมสังคมจึงไม่ใช่ตัวศักยภาพและไม่ใช่ตัวผลลัพธ์ แต่คือโครงสร้างที่เชื่อมสองฝั่งเข้าหากัน ชุมชนที่มีศักยภาพแต่ขาดกลไกนี้ก็ยังชะงักงัน ไม่ว่าทรัพยากรจะมากเพียงใด หน้าที่ของนวัตกรรมสังคมจึงไม่ใช่การสร้างศักยภาพใหม่ แต่การปลดล็อกศักยภาพที่มีอยู่แล้ว

บทนี้อ่านนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไก ไม่ใช่ในฐานะคำเรียกกิจกรรมที่ดีทางสังคม การจะเข้าใจว่ามันแปรศักยภาพเป็นความเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร ต้องเริ่มจากการคลี่ให้เห็นว่าแนวคิดนี้ก่อรูปมาจากรากใด แตกออกเป็นกี่ลักษณะ และอาศัยเงื่อนไขแวดล้อมแบบใดจึงจะเติบโต จากนั้นจึงตามรอยเส้นทางที่ความสามารถของผู้คนถูกแปรเป็นวิธีแก้ปัญหาใหม่ และวิธีแก้ปัญหานั้นสะสมตัวจนกลายเป็นความยั่งยืน พร้อมกับตั้งคำถามที่มักถูกมองข้ามว่า คุณค่าที่นวัตกรรมสังคมอ้างว่าสร้างขึ้นนั้นวัดได้จริงเพียงใด

6.1 แนวคิดนวัตกรรมสังคม

คำว่านวัตกรรมสังคมถูกใช้อย่างกว้างขวางจนเสี่ยงต่อการสูญเสียความหมาย ในเวทินโยบายและในภาคธุรกิจ คำนี้บางครั้งหมายถึงกิจกรรมเพื่อสังคมขององค์กร บางครั้งหมายถึงเทคโนโลยีที่มีผลกระทบทางสังคม และบางครั้งก็หมายถึงงานของภาคประชาสังคมโดยรวม ความคลุมเครือนี้ไม่ใช่เรื่องเล็ก เพราะนิยามที่หลวมเกินไปย่อมอธิบายอะไรไม่ได้ วรรณกรรมทางวิชาการจึงพยายามตรึงความหมายให้แคบพอจะใช้งานได้ ฟิลส์ ไคม์ไมเออร์ และมิลเลอร์ (Phills, Deiglmeier, & Miller, 2008) เสนอนิยามที่ได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวางว่า นวัตกรรมสังคมคือวิธีแก้ปัญหาสังคมที่ใหม่กว่าและได้ผลกว่าทางเลือกที่มีอยู่ ไม่ว่าจะในแง่ประสิทธิภาพ ความยั่งยืน หรือความเป็นธรรม โดยคุณค่าที่เกิดขึ้นตกแก่สังคมโดยรวมมากกว่าตกแก่ปัจเจกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

นิยามเช่นนี้บอกว่านวัตกรรมสังคมคืออะไร แต่ยังไม่บอกว่ามันมาจากไหน มีรูปแบบใดบ้าง และอาศัยสิ่งใดจึงจะดำรงอยู่ได้ สามคำถามนี้เป็นแกนของหัวข้อนี้ คำถามแรกเป็นเรื่องพัฒนาการ เพราะความหมายของนวัตกรรมสังคมไม่ได้คงที่ หากเคลื่อนจากการหมายถึงโครงสร้างสังคมใหม่ในยุคต้นศตวรรษที่ยี่สิบ มาสู่การหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่ทำลายสถาบันเดิมในปัจจุบัน คำถามที่สองเป็นเรื่องประเภท เพราะนวัตกรรมสังคมทำงานได้หลายระดับ ตั้งแต่บริการที่จับต้องได้ ไปจนถึงการเปลี่ยนกฎเกณฑ์และเปลี่ยนวิธีที่สังคมมองปัญหา คำถามที่สามเป็นเรื่องระบบนิเวศ เพราะนวัตกรรมไม่ได้เกิดในสุญญากาศ แต่ต้องการเงื่อนไขแวดล้อมที่หล่อเลี้ยงให้มันก่อตัว เติบโต และแพร่ขยาย

การไล่เรียงทั้งสามด้านนี้ไม่ใช่การทบทวนวรรณกรรมเพื่อความครบถ้วน แต่เป็นการวางฐานให้เห็นว่าเหตุใดนวัตกรรมสังคมจึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางของการเปลี่ยนผ่านได้ พัฒนาการบอกว่ากลไกนี้ลึกได้ถึงระดับใด ประเภทบอกว่ามันเปลี่ยนอะไรได้บ้าง และระบบนิเวศบอกว่าเมื่อใดมันจะทำงานหรือล้มเหลว จุดตั้งต้นอยู่ที่

คำถามแรก นั่นคือแนวคิดนวัตกรรมสังคมเดินทางมาอย่างไรจึงมีความหมายอย่างที่เป็นอยู่

6.1.1 พัฒนาการของแนวคิด

คำว่านวัตกรรมสังคมไม่ใช่คำใหม่ รากของมันย้อนไปถึงศตวรรษที่สิบเก้า เมื่อการรวมกลุ่มของผู้คนก่อให้เกิดรูปแบบการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เคยมีมาก่อน สหกรณ์ผู้บริโภครที่เมืองรอตเตอร์ดัม ประเทศอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2387 เป็นจุดหมายที่มักถูกยกขึ้นมา กลุ่มช่างทอผ้าจำนวนหนึ่งรวมทุนกันเปิดร้านค้าที่สมาชิกเป็นเจ้าของร่วมและแบ่งกำไรตามสัดส่วนการซื้อ หลักการนี้กลายเป็นต้นแบบของขบวนการสหกรณ์ที่แพร่ไปทั่วโลก สิ่งที่รอตเตอร์ดัมสร้างขึ้นไม่ใช่สินค้า แต่เป็นวิธีเป็นเจ้าของและกระจายผลประโยชน์แบบใหม่ แม้ปรากฏการณ์จะเก่า แต่การศึกษาวัตกรรมการสังคมอย่างเป็นระบบเพิ่งได้รับความสนใจทั้งในเชิงวิชาการและเชิงนโยบายในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา (Ayob, Teasdale, & Fagan, 2016)

เอโยบ ทีสเดล และเฟแกน (Ayob et al., 2016) ชี้ว่าการเดินทางของแนวคิดนี้ไม่ได้เป็นเส้นตรง หากเต็มไปด้วยการช่วงชิงความหมาย ด้านหนึ่ง นวัตกรรมสังคมถูกใช้ในความหมายที่อ่อน คือเป็นวิธีแก้ปัญหาใหม่ที่ทำให้บริการมีประสิทธิภาพขึ้นหรือตอบสนองความต้องการได้ดีขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องแตะโครงสร้างอำนาจเดิม อีกด้านหนึ่ง มันถูกใช้ในความหมายที่เข้ม คือเป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมและการกระจายอำนาจเสียใหม่ ความต่างระหว่างสองความหมายนี้ไม่ใช่เรื่องของถ้อยคำ แต่กำหนดว่านวัตกรรมสังคมจะถูกคาดหวังให้เปลี่ยนอะไร และเปลี่ยนได้ลึกเพียงใด

เมื่อมองในภาพรวม ความหมายของนวัตกรรมสังคมเคลื่อนผ่านสามช่วงที่ทับซ้อนกัน ช่วงแรกเน้นการสร้างโครงสร้างสังคมใหม่ที่รอตเตอร์ดัมเป็นตัวแทน ช่วงต่อมาซึ่งเด่นชัดในปลายศตวรรษที่ยี่สิบ ให้ความสำคัญกับการคิดค้นวิธีแก้ปัญหาสังคมเฉพาะเรื่อง สิ้นเชื้อราย่อยเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เมื่อมุฮัมหมัด ยูนุส เริ่มให้กู้เงินก้อนเล็กแก่ผู้หญิงยากจนในบังกลาเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 และก่อตั้งธนาคารกรามีน

อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2526 นวัตกรรมของเขาไม่ได้อยู่ที่ตัวเงิน แต่อยู่ที่การออกแบบความไว้วางใจขึ้นใหม่ ด้วยการให้สมาชิกกลุ่มค้ำประกันกันเองแทนหลักทรัพย์ ช่วงที่สามซึ่งก่อตัวตั้งแต่ทศวรรษ 2550 หันไปสนใจนวัตกรรมที่มุ่งเปลี่ยนระบบและสถาบัน ไม่ใช่เพียงอุดช่องว่างของบริการ (Pel et al., 2020) การเลื่อนของความหมายนี้บอกเป็นนัยว่านวัตกรรมสังคมทำงานได้ในหลายระดับความลึก ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องแยกให้ชัด

แนวคิดนวัตกรรมสังคมไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกัน แต่เคลื่อนผ่านสามช่วงเวลาที่มีจุดเน้นต่างกัน ยุคแรกในศตวรรษที่สิบเก้ามุ่งสร้างโครงสร้างสังคมใหม่ผ่านสหกรณ์อย่าง Rochdale ปลายศตวรรษที่ยี่สิบหันมาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าผ่านกลไกตลาดอย่าง Grameen Bank และยุคปัจจุบันขยับเข้าไปที่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ

ภาพที่ 6-2 วิวัฒนาการสามยุคของแนวคิดนวัตกรรมสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Ayob, Teasdale, และ Fagan (2016)

เส้นทางจากยุคแรกสู่ยุคปัจจุบันแสดงให้เห็นว่าแนวคิดนวัตกรรมสังคมสะสมบทเรียนมาตลอด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าทำได้เร็วแต่ไม่ยั่งยืน ขณะที่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบใช้เวลานานแต่ส่งผลกระทบ การวางตำแหน่งนวัตกรรมที่กำลังออกแบบว่าตอบโจทย์ยุคใดและระดับใดจึงมีความหมายเชิงยุทธศาสตร์

6.1.2 ประเภทของนวัตกรรมสังคม

หากนวัตกรรมสังคมทำงานได้หลายระดับความลึก คำถามคือจะจำแนกระดับเหล่านั้นอย่างไรให้เห็นความต่างที่มีความหมาย นิโคลส์และเมอร์ด็อก (Nicholls & Murdock, 2012) เสนอการจำแนกที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยวัดจากขอบเขตของการเปลี่ยนแปลงที่นวัตกรรมนั้นก่อขึ้น แบ่งเป็นสามระดับ ตารางที่ 6-1 สรุปสาระของแต่ละระดับพร้อมตัวอย่างที่จับต้องได้ เพื่อให้เห็นว่ายิ่งระดับลึกขึ้น สิ่งที่ถูกเปลี่ยนก็ขยายจากตัวบริการไปสู่โครงสร้างและอำนาจ

ตารางที่ 6- 1 ระดับของนวัตกรรมสังคมตามขอบเขตการเปลี่ยนแปลง

ระดับ	จุดมุ่ง เปลี่ยน	สิ่งที่เปลี่ยนจริง	ตัวอย่าง
เพิ่มพูน (incremental)	ผลิตภัณฑ์ และบริการ	อุดช่องว่างที่ตลาด หรือรัฐตอบไม่ได้	นิตยสาร The Big Issue ที่ให้คนไร้บ้าน เป็นผู้จัดทำหน่าย
เชิงสถาบัน (institutional)	ตลาดและ กฎเกณฑ์	จัดรูปตลาดและ สร้างคุณค่าทาง สังคมชุดใหม่	พระราชบัญญัติส่งเสริม วิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562
พลิกโครงสร้าง (disruptive)	การเมือง และอำนาจ	กระจายอำนาจและ เปลี่ยน ความสัมพันธ์ทาง สังคม	งบประมาณแบบมีส่วนร่วม ที่เมือง ปอร์ตูอาเลเกร

ที่มา: ปรับจาก Nicholls และ Murdock (2012)

ระดับทั้งสามไม่ได้ต่างกันเพียงขนาด แต่ว่างกันที่ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง นวัตกรรมระดับเพิ่มพูนตอบโจทย์เฉพาะหน้าโดยไม่รบกวนโครงสร้างเดิม

จึงขยายตัวได้เร็วและเผชิญแรงต้านน้อย นวัตกรรมเชิงสถาบันเริ่มแตกติกา อย่างที่กฎหมายวิชาชีพเพื่อสังคมของไทยสร้างสถานะทางกฎหมายให้กิจการที่มุ่งเป้าหมายทางสังคม ทำให้ตลาดและระบบสนับสนุนของรัฐปฏิบัติต่อกิจการเหล่านี้ต่างจากเดิม ส่วนนวัตกรรมระดับพลิกโครงสร้างเข้าไปจัดวางอำนาจใหม่โดยตรง งบประมาณแบบมีส่วนร่วมที่เริ่มในเมืองปอร์ตูอาเลเกรของบราซิลเมื่อปี พ.ศ. 2532 โอนอำนาจตัดสินใจเรื่องการใช้จ่ายสาธารณะบางส่วนไปสู่มือประชาชน และแพร่ขยายไปหลายพื้นเมืองทั่วโลกในเวลาต่อมา

การจำแนกเช่นนี้มีความหมายต่อการเข้าใจกลไกการเปลี่ยนผ่าน หากนวัตกรรมสังคมหยุดอยู่แค่ระดับเพิ่มพูน มันจะบรรเทาอาการของปัญหาได้ แต่ไม่แตะที่มา ผลลัพธ์ที่ยั่งยืนในความหมายที่ทฤษฎีนี้ให้ไว้จึงต้องอาศัยนวัตกรรมที่ไปถึงระดับสถาบันและระดับโครงสร้าง เพราะเฉพาะสองระดับนี้เท่านั้นที่เปลี่ยนเงื่อนไขซึ่งผลิตปัญหาซ้ำ (Pel et al., 2020) ความลึกของนวัตกรรมจึงเป็นตัวกำหนดว่าศักยภาพมนุษย์จะถูกแปรเป็นความเปลี่ยนแปลงที่คงทนได้เพียงใด

ความต่างระหว่างนวัตกรรมสังคมสามระดับไม่ได้อยู่ที่ขนาดหรืองบประมาณ แต่อยู่ที่สิ่งที่มันพยายามเปลี่ยน นิตยสาร The Big Issue เปิดช่องทางรายได้ให้คนไร้บ้านเป็นผู้จำหน่าย นี่คือการระดับเพิ่มพูน พ.ร.บ. ส่งเสริมวิชาชีพเพื่อสังคม พ.ศ. 2562 เปลี่ยนกติกาของทั้งระบบ นี่คือการระดับเชิงสถาบัน และงบประมาณแบบมีส่วนร่วมของ Porto Alegre กระจายอำนาจการตัดสินใจสู่ประชาชน นี่คือการระดับพลิกโครงสร้าง

ภาพที่ 6-3 สามระดับของนวัตกรรมสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Nicholls และ Murdock (2012)

การรู้ว่ำนวัตกรรมอยู่ในระดับใดมีความหมายเชิงปฏิบัติ นวัตกรรมระดับเพิ่มพูนไม่ใช่ของไร้ค่า แต่ต้องไม่ถูกสับสนกับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ หากเป้าหมายคือความยั่งยืน ต้องวางนวัตกรรมทั้งสามระดับในลำดับที่เชื่อมกัน ไม่ใช่หยุดอยู่แค่ระดับบรรเทาอาการ

ทว่าการรู้ว่ำนวัตกรรมสังคมมีกี่ระดับยังไม่พอจะอธิบายว่าเหตุใดบางแห่งจึงเกิดนวัตกรรมได้ถึงระดับลึก ขณะที่บางแห่งติดอยู่เพียงระดับต้น คำอธิบายส่วนหนึ่งอยู่ที่เงื่อนไขแวดล้อมที่โอบอุ้มนวัตกรรมเอาไว้

6.1.3 ระบบนิเวศนวัตกรรมสังคม

นวัตกรรมสังคมไม่ได้ผุดขึ้นจากความคิดของปัจเจกที่ปรารถนาเพียงลำพัง คาใจบา-ซานตานา (Cajaliba-Santana, 2014) อธิบายว่ามันคือการปฏิบัติทางสังคมชุดใหม่ที่เกิดจากการกระทำร่วมอย่างมีเป้าหมายของผู้คนหลายฝ่าย นวัตกรรมจึงต้องการสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้การกระทำร่วมนั้นก่อตัวและดำรงอยู่ได้ แนวคิดระบบนิเวศนวัตกรรมสังคมถูกนำมาใช้เพื่อจับภาพเงื่อนไขเหล่านี้ในฐานะระบบ ไม่ใช่ปัจจัยที่กระจัดกระจาย

ระบบนิเวศที่สมบูรณ์ประกอบด้วยองค์ประกอบที่เกื้อกูลกันหลายส่วน ด้านหนึ่งคือความต้องการทางสังคมที่ยังไม่ได้รับการตอบสนอง พร้อมการรับรู้ร่วมว่าปัญหานั้นควรได้รับการแก้ไข อีกด้านคือผู้ริเริ่มที่มีความสามารถและทรัพยากรพอจะลงมือระหว่างสองด้านนี้ต้องมีสภาพแวดล้อมที่หนุนเสริม ทั้งแหล่งทุน นโยบาย และโครงสร้างพื้นฐาน พร้อมกับเนื้อเยื่อเชื่อมประสานในรูปเครือข่าย เวที และช่องทางแลกเปลี่ยนความรู้ ที่ทำให้ความคิดเดินทางและขยายผลได้ (OECD, 2025) เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้อ่อนแอในส่วนใดส่วนหนึ่ง นวัตกรรมอาจเกิดขึ้นได้ แต่มักไม่รอดพ้นระยะทดลอง หรือขยายตัวไม่ถึงระดับที่สร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ

ความแตกต่างระหว่างระบบนิเวศที่แข็งแกร่งกับที่บางเบาปรากฏชัดที่ชะตากรรมของนวัตกรรม ในที่ซึ่งองค์ประกอบครบและเชื่อมถึงกัน ความคิดที่ได้ผลจะถูกส่งต่อ ขยาย และหยั่งรากจนกลายเป็นแนวปฏิบัติปกติ ในทางกลับกัน เมื่อองค์ประกอบใดขาดหาย โดยเฉพาะเนื้อเยื่อเชื่อมประสาน นวัตกรรมจำนวนมากมักหยุดอยู่ที่ระยะนำร่อง เป็นโครงการที่ได้ผลในพื้นที่ตั้งต้นแต่ไม่เคยขยายพันธุ์ออกไป

รายงานขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD, 2025) ซึ่งวิเคราะห์โครงการนวัตกรรมสังคมที่ได้รับทุนจากกองทุนสังคมยุโรป 96 โครงการใน 24 ประเทศ เสนอกรอบสามจังหวะ คือการเริ่มต้น การขยาย และการรักษาให้ยั่งยืน โดยชี้ว่าปัจจัยชี้ขาดว่านวัตกรรมจะเดินไปได้ไกลเพียงใดอยู่ที่คุณภาพของระบบนิเวศ มากกว่าความโดดเด่นของโครงการเดี่ยว โครงการ Portugal Social Innovation เป็นตัวอย่างที่ประกอบสถาบันภาครัฐ นักลงทุนเอกชน และองค์กรเศรษฐกิจสังคมเข้าเป็นระบบเดียวเพื่อบ่มเพาะและขยายนวัตกรรม มุมมองนี้ทำให้ระบบนิเวศกลายเป็นเงื่อนไขกำกับที่ระดับพื้นฐานที่สุด เพราะไม่ว่าศักยภาพมนุษย์จะสูงเพียงใด หากระบบนิเวศบางเบา นวัตกรรมสังคมก็ยากจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางของการเปลี่ยนผ่านได้

ในบริบทไทย ระบบนิเวศนวัตกรรมสังคมอยู่ในภาวะที่องค์ประกอบไม่สมดุลกัน กลไกทางกฎหมายเพ่งวางฐานผ่านการรับรองสถานะวิสาหกิจเพื่อสังคม หน่วยงานสนับสนุนมีอยู่แต่กระจายตัวและทำงานแยกส่วน ขณะที่เนื้อเยื่อเชื่อมประสานอย่างเครือข่ายและช่องทางแลกเปลี่ยนความรู้ยังบางและไม่ต่อเนื่อง ผลคือประเทศไทยมีทั้งความต้องการทางสังคมจำนวนมากและผู้ริเริ่มที่มีศักยภาพ แต่ขาดกลไกที่จะประสานสองด้านนี้ให้เกิดการขยายผล คำถามที่ว่านวัตกรรมสังคมแปรศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นผลลัพธ์ได้อย่างไร จึงมีน้ำหนักเป็นพิเศษสำหรับสังคมไทย และเป็นเส้นทางที่ต้องคลี่ให้เห็นทีละชั้น จากจุดที่ศักยภาพก่อรูปเป็นนวัตกรรม ไปจนถึงจุดที่นวัตกรรมสะสมตัวเป็นความยั่งยืน

นวัตกรรมสังคมต้องการสภาพแวดล้อมที่เอื้อ ไม่ใช่แค่ความคิดดีหรือผู้ริเริ่มที่มีแรงจูงใจ เขตที่นวัตกรรมอยู่รอดได้ต้องมีสามองค์ประกอบมาบรรจบกัน คือ ความต้องการทางสังคมที่ยังไม่มีคำตอบ ผู้ริเริ่มที่มีทั้งทักษะและแรงจูงใจ และเครือข่ายสภาพแวดล้อมที่รองรับ ทั้งสามต้องมาพร้อมกัน ขาดส่วนใดนวัตกรรมก็ยากจะดำรงอยู่ได้

ภาพที่ 6-4 สามเงื่อนไขในระบบนิเวศนวัตกรรมสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Cajaiba-Santana (2014)

ในบริบทไทย ความต้องการทางสังคมและผู้ริเริ่มมีอยู่จริง แต่เนื้อเยื่อเชื่อมประสาน ทั้งเครือข่าย แหล่งทุน และกลไกสนับสนุน ยังบางอยู่มาก นวัตกรรมที่เกิดขึ้นจึงมักหยุดอยู่ที่ระบายนำร่องโดยไม่ถูกขยายผล การเสริมสร้างส่วนที่สามของระบบนิเวศจึงเป็นโจทย์เร่งด่วนไม่แพ้การสร้างนวัตกรรมใหม่

6.2 นวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกตัวกลาง

เมื่อยอมรับว่านวัตกรรมสังคมมีหลายระดับและต้องอาศัยระบบนิเวศ คำถามที่แหลมคมกว่าคือมันเชื่อมต้นทางกับปลายทางได้อย่างไร ต้นทางคือศักยภาพที่มีอยู่ในผู้คน ปลายทางคือสังคมที่ดำรงความอยู่ดีมีสุขได้อย่างต่อเนื่อง ระหว่างสองจุดนี้ นวัตกรรมสังคมทำหน้าที่ทั้งรับและส่ง รับศักยภาพเข้ามาแล้วแปรเป็นวิธีปฏิบัติใหม่ส่งผลนั้นต่อไปจนกลายเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน การเข้าใจบทบาทตัวกลางนี้ต้องแยกพิจารณาสองช่วงที่ต่อเนื่องกัน ช่วงที่ศักยภาพก่อตัวเป็นนวัตกรรม และช่วงที่นวัตกรรมสะสมตัวเป็นความยั่งยืน แล้วจึงประกอบทั้งสองช่วงเข้าเป็นภาพกลไกเดียว

6.2.1 จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรม

ศักยภาพมนุษย์เป็นวัตถุดิบของนวัตกรรมสังคม แต่วัตถุดิบไม่ได้ประกอบตัวเองขึ้นเป็นวิธีแก้ปัญหา ในกรอบของ Sen (1999) ศักยภาพคือชุดของสิ่งที่บุคคลทำได้หากมีโอกาส ไม่ใช่สิ่งที่เกิดผลขึ้นแล้วโดยอัตโนมัติ ระยะจากศักยภาพไปสู่การลงมือจริงต้องการตัวจุดชนวน ความรู้ที่ค้างอยู่ในตัวครุ่นหนึ่ง ทักษะช่างที่สืบทอดในครอบครัว หรือความเข้าใจปัญหาชุมชนของอาสาสมัคร ล้วนเป็นศักยภาพที่อาจไม่ก่อผลใดเลยหากไม่ถูกเรียกออกมาใช้และประกอบเข้ากับผู้อื่น

สิ่งที่แปรศักยภาพให้กลายเป็นนวัตกรรมมีอย่างน้อยสามองค์ประกอบ ประการแรกคือความสามารถในการกำหนดการกระทำของตนเอง ซึ่งเปลี่ยนผู้รับผลของปัญหาให้กลายเป็นผู้ลงมือแก้ ประการที่สองคือการเชื่อมต่อเป็นเครือข่าย เพราะ

นวัตกรรมสังคมแทบไม่เคยเป็นผลงานของคนเดียว Mulgan (2006) สังเกตว่ามันมักเริ่มจากบุคคลและทีมที่มีแรงจูงใจซึ่งเชื่อมโยงกันจนความคิดหนึ่งได้รับการต่อเติมจากหลายมือ ประการที่สามคือการมองปัญหาเสียใหม่ในแบบที่เปิดทางให้แก่ได้ การขยับกรอบจากเรื่องที่ต้องทนไปสู่เรื่องที่เปลี่ยนได้ คือจุดตั้งต้นของนวัตกรรมจำนวนมาก

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของกระบวนการนี้คือเครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านของไทย ชาวบ้านธรรมดาว่าหนึ่งล้านคนได้รับการฝึกอบรมพื้นฐานและจัดวางเป็นโครงข่ายดูแลสุขภาพระดับครัวเรือน ทำหน้าที่เฝ้าระวังโรค เก็บข้อมูลและเชื่อมชุมชนเข้ากับระบบบริการสุขภาพต่อเนื่องมาราวสี่ทศวรรษ ในช่วงการระบาดของโควิด 19 เครือข่ายนี้เข้าเยี่ยมครัวเรือนกว่าสิบสี่ล้านหลังภายในสองเดือน จนองค์การอนามัยโลกยกให้เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยควบคุมการระบาด (World Health Organization, 2020) สิ่งที่ทำให้ระบบนี้เป็นนวัตกรรมไม่ใช่เทคโนโลยีการแพทย์ แต่คือการเปลี่ยนชาวบ้านจากผู้รับบริการให้กลายเป็นผู้ร่วมผลิตสุขภาพของชุมชนตนเอง ความสามารถที่กระจายอยู่ในตัวคนจำนวนมากถูกดึงออกมาและประกอบเข้าเป็นขีดความสามารถส่วนรวมที่มากกว่าผลรวมของปัจเจก

ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับข้อสังเกตของ Nussbaum (2011) ที่ว่าศักยภาพไม่ได้ดำรงอยู่ในตัวบุคคลอย่างโดดเดี่ยว แต่ถูกทำให้เป็นจริงได้ด้วยการจัดวางทางสังคมที่รองรับ การลงทุนในคนเพียงลำพังจึงไม่พอ หากไม่ควบคู่กับการเปิดพื้นที่ให้ผู้คนได้ใช้และประกอบความสามารถของตนเข้าด้วยกัน นวัตกรรมสังคมคือรูปธรรมของการประกอบนั้น และเป็นคำอธิบายว่าเหตุใดพื้นที่ที่มีต้นทุนมนุษย์ใกล้เคียงกันจึงให้ผลต่างกันเมื่ออยู่ภายใต้การจัดวางที่ต่างกัน

เครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) แสดงให้เห็นกลไกแปรศักยภาพเป็นนวัตกรรมได้ชัดที่สุด ชาวบ้านกว่าหนึ่งล้านคนกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบสุขภาพชุมชน ไม่ใช่เพราะค่าตอบแทนสูง แต่เพราะโครงสร้างให้พวกเขา

กำหนดทิศทางตนเอง เชื่อมกับเครือข่ายที่ใหญ่กว่า และมองปัญหาสุขภาพชุมชน ด้วยกรอบใหม่ที่ตนเองเป็นทั้งผู้แก้ปัญหาและผู้รับผลประโยชน์

ภาพที่ 6-5 กลไกสามประการที่แปรศักยภาพเป็นนวัตกรรม: กรณีศึกษา อสม.

ที่มา: สังเคราะห์จาก World Health Organization (2020) และ Nussbaum (2011)

กลไกทั้งสามของ อสม. คือการกำหนดทิศทางตนเอง การเชื่อมต่อเครือข่าย และการมองปัญหาด้วยกรอบใหม่ ทำงานพร้อมกัน ไม่ใช่ทีละอย่าง ระบบที่พัฒนาศักยภาพบุคคลแต่ไม่สร้างโครงสร้างให้สามองค์ประกอบนี้ทำงานร่วมกัน มักได้แค่ความตั้งใจดีโดยไม่เห็นผลลัพธ์ที่จับต้องได้

6.2.2 จากนวัตกรรมสู่ความยั่งยืน

นวัตกรรมสังคมส่งผลถึงความยั่งยืนได้สามเส้นทางที่ทำงานคนละจังหวะ เส้นทางแรกคือการส่งมอบบริการที่ลดความขาดแคลนโดยตรง เส้นทางที่สองคือการเปลี่ยนสถาบันเพื่อแก้ที่ต้นเหตุเชิงโครงสร้าง เส้นทางที่สามคือการเปลี่ยนบรรทัดฐานและคุณค่าที่สังคมยึดถือ ทั้งสามไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่นวัตกรรมที่ยั่งยืนที่สุดมักเดินครบทั้งสาม

เส้นทางแรกเห็นได้ชัดในกรณีบริการเงินผ่านโทรศัพท์มือถือ M-Pesa ในเคนยา ซึ่งเปิดตัวในปี พ.ศ. 2550 และขยายการเข้าถึงบริการทางการเงินอย่างเป็นทางการจากราวหนึ่งในสี่ของประชากรผู้ใหญ่ในปี พ.ศ. 2549 เป็นกว่าร้อยละแปดสิบ ในทศวรรษถัดมา ซูริและแจ็ก (Suri & Jack, 2016) พบว่าการเข้าถึงบริการนี้ช่วยยกครัวเรือนเคนยาราวร้อยละสองให้พ้นความยากจนขั้นรุนแรง โดยผลชัดเจนเป็นพิเศษในครัวเรือนที่มีผู้หญิงเป็นหัวหน้า นวัตกรรมนี้ไม่ได้สร้างเทคโนโลยีการเงินที่ซับซ้อน แต่จัดวางช่องทางให้เงินเคลื่อนที่อย่างปลอดภัยและมีต้นทุนต่ำในมือคนที่ระบบธนาคารเข้าไม่ถึง

เส้นทางที่สองปรากฏในนโยบายที่เปลี่ยนกติกาของทั้งระบบ หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของไทยที่เริ่มในปี พ.ศ. 2545 เป็นตัวอย่างที่ชัด ก่อนหน้านั้นประชากรราวร้อยละสามสิบไม่มีหลักประกันสุขภาพใด เมื่อรัฐเลือกใช้จ่ายภาษีทั่วไปอุดหนุนระบบใหม่ ประชากรกว่าร้อยละเก้าสิบแปดจึงเข้าสู่ความคุ้มครองภายในเวลาไม่นาน ดังเจริญเสถียรและคณะ (Tangcharoensathien et al., 2018) แสดงหลักฐานว่าระบบนี้ลดการจ่ายเงินจากกระเป๋าตนเอง ลดภาวะล้มละลายจากค่ารักษา และลดช่องว่างการตายของเด็กะหว่างจังหวัดได้อย่างมีนัยสำคัญ สิ่งที่เปลี่ยนไม่ใช่โรงพยาบาลหรือยา แต่เป็นการนิยามใหม่ว่าการรักษาพยาบาลคือสิทธิ ไม่ใช่สินค้าที่ผูกกับความสามารถในการจ่าย

การอ่านตัวอย่างเหล่านี้ต้องระวังข้อจำกัดหนึ่ง ผลลัพธ์ที่ดีขึ้นไม่ได้เกิดจากนวัตกรรมสังคมเพียงลำพังเสมอไป การเติบโตทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร หรือปัจจัยแวดล้อมอื่นล้วนอาจมีส่วน การประเมินที่รัดกุมจึงต้องถามว่าอะไรจะเกิดขึ้นหากไม่มีนวัตกรรมนั้น คำถามเรื่องการระบุสาเหตุและสภาพที่ตรงข้ามกับข้อเท็จจริงนี้เป็นโจทย์หลักของการวัดผลกระทบทางสังคม และเป็นเหตุผลที่งานอย่างของ Suri และ Jack (2016) ซึ่งอาศัยการออกแบบวิจัยที่เปรียบเทียบกับกลุ่มได้ จึงมีน้ำหนักกว่าการอ้างความสำเร็จแบบเล่าเรื่อง

เส้นทางที่สามลึกที่สุดและวัดยากที่สุด เพราะมันเปลี่ยนสิ่งที่ผู้คนถือว่าเป็นเรื่องปกติ ทั้งกรณี M-Pesa และหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าล้วนพบว่าการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานติดมาด้วย เมื่อการเข้าถึงเงินหรือการรักษากลายเป็นสิ่งที่คนธรรมดาคาดหวังได้ ความคาดหวังนั้นเองกลายเป็นแรงกดดันให้ระบบต้องรักษามาตรฐานไว้ ความยั่งยืนในความหมายนี้จึงไม่ใช่การที่โครงการหนึ่งอยู่รอด แต่คือการที่คุณค่าใหม่ฝังตัวจนย้อนกลับมาหล่อเลี้ยงศักยภาพของผู้คนในรุ่นถัดไป ผลของนวัตกรรมสังคมจึงไม่หยุดนิ่ง แต่สะสมและทวีขึ้นตามเวลา

นวัตกรรมสังคมส่งผลต่อความยั่งยืนผ่านสามเส้นทางที่ทำงานต่างจังหวัดและต่างระดับความลึก เส้นทางแรกลดความขาดแคลนโดยตรง ดังกรณี M-Pesa ในเคนยาที่ขยายการเข้าถึงบริการทางการเงิน เส้นทางที่สองเปลี่ยนกติกาของระบบ ดังกรณีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของไทย ส่วนเส้นทางที่สามเปลี่ยนสิ่งที่คนถือว่าเป็นเรื่องปกติ ซึ่งลึกที่สุดและวัดยากที่สุด

ภาพที่ 6-6 สามเส้นทางของนวัตกรรมสังคมสู่ความยั่งยืน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Suri และ Jack (2016) และ Tangcharoensathien และคณะ (2018)

ทั้งสามเส้นทางไม่ใช่ทางเลือก แต่ทำงานเสริมกัน บริการที่ดีขึ้นสร้างพื้นที่ให้เปลี่ยน
กติกา กติกาใหม่เปิดทางให้บรรทัดฐานเปลี่ยนตาม นวัตกรรมที่หยุดอยู่แค่เส้นทาง
แรกสร้างประโยชน์ได้ แต่ยากจะยั่งยืนเมื่อต้นทุนการสนับสนุนหมดลง

6.2.3 กลไกการเปลี่ยนผ่าน

การมองนวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลางยังไม่บอกว่าจะเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ
ด้วยแรงอะไร Pel และคณะ (Pel et al., 2020) เสนอว่านวัตกรรมสังคมที่มีพลัง
เปลี่ยนผ่านไม่ได้ทำงานผ่านกลไกเดียว หากผ่านการจัดความสัมพันธ์ใหม่หลายชั้นที่
เสริมแรงกัน ชั้นแรกคือการเสริมพลัง เมื่อผู้ที่เคยเป็นเพียงผู้รับกลายเป็นผู้ร่วม
ออกแบบ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจก็เริ่มขยับ กลุ่มที่เคยไร้เสียงได้ช่องทางกำหนดสิ่งที่
กระทบชีวิตตน

ชั้นที่สองคือการจัดสรรทรัพยากรใหม่ นวัตกรรมสังคมมักเปลี่ยนว่าใครเข้าถึง
อะไรได้ ไม่ว่าจะเป็นสินเชื่อ ข้อมูล หรือพื้นที่ตัดสินใจ การเปลี่ยนการไหลของ
ทรัพยากรนี้กระทบโครงสร้างเดิมโดยไม่ต้องประกาศเป็นวาระทางการเมืองอย่าง
เปิดเผย ชั้นที่สามคือการเปลี่ยนบรรทัดฐาน เมื่อวิถีปฏิบัติใหม่ถูกทำซ้ำจนกลายเป็น
เรื่องธรรมดา มันก็เขียนกติกาที่ไม่เป็นทางการขึ้นใหม่ สิ่งที่เคยยอมรับไม่ได้อาจ
กลายเป็นมาตรฐานขั้นต่ำ และสิ่งที่เคยเป็นอภิสิทธิ์อาจกลายเป็นสิทธิพื้นฐาน

พลังของกลไกนี้อยู่ที่การประสานกันของทั้งสามชั้น การเสริมพลังโดยไม่แตะ
ทรัพยากรมักจบลงที่ความคาดหวังที่ไม่มีวันเป็นจริง การให้ทรัพยากรโดยไม่เปลี่ยน
บรรทัดฐานมักถูกกลืนกลับสู่รูปแบบเดิม เฉพาะเมื่อทั้งสามเคลื่อนไปด้วยกันเท่านั้น
การเปลี่ยนแปลงจึงยั่งยืนอีกพอจะต้านทานการหวนคืนสู่สภาพเดิม นวัตกรรมสังคมที่
แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดีแต่ไม่แตะความสัมพันธ์เชิงอำนาจ จึงมักบรรเทาได้ชั่วคราว
แล้วเลือนหาย ขณะที่นวัตกรรมซึ่งจัดความสัมพันธ์ใหม่ได้ครบ กลับสร้างการ
เปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนระยะ

กลไกการเปลี่ยนผ่านทำงานเป็นสามชั้นที่ซ้อนกัน ชั้นแรกคือการเสริมพลังที่เปลี่ยนผู้รับบริการเป็นผู้ร่วมกำหนดทิศทาง ชั้นที่สองคือการจัดสรรทรัพยากรใหม่ที่เปลี่ยนว่าใครเข้าถึงสินเชื่อ ข้อมูล หรือพื้นที่ตัดสินใจ และชั้นที่สามคือการเปลี่ยนบรรทัดฐานที่ทำให้สิ่งซึ่งเคยเป็นสิทธิพิเศษกลายเป็นสิทธิพื้นฐาน

ภาพที่ 6- 7 สามชั้นของกลไกการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Pel และคณะ (2020)

ความล้มเหลวของนวัตกรรมสังคมจำนวนมากเกิดจากการทำงานเพียงชั้นเดียว การเสริมพลังโดยไม่แตะทรัพยากรสร้างความคาดหวังที่ไม่มีวันเป็นจริง การจัดสรรทรัพยากรใหม่โดยไม่เปลี่ยนบรรทัดฐานเสี่ยงถูกย้อนกลับเมื่อแรงกดดันทางการเมืองเปลี่ยน ทั้งสามชั้นต้องทำงานพร้อมกันจึงจะได้การเปลี่ยนแปลงที่ฝังรากลึก

ภาพรวมของกลไกตัวกลางที่กล่าวมาทั้งหมดประมวลได้เป็นกรอบแนวคิดเดียว ดังภาพที่ 6-8 ซึ่งวางศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืนไว้เป็นลำดับที่เชื่อมต่อกัน โดยมีระบบนิเวศเป็นกรอบโอบล้อม และมีวงจรย้อนกลับที่ทำให้ผลลัพธ์หวนมาเสริมต้นทาง สิ่งที่ควรสังเกตในภาพคือตำแหน่งของนวัตกรรมสังคมที่

อยู่ตรงกลาง และการที่กลไกภายในประกอบด้วยการจัดความสัมพันธ์ใหม่สามชั้นซึ่งทำงานพร้อมกัน ไม่ใช่ตามลำดับก่อนหลัง

ภาพที่ 6- 8 กรอบแนวคิดนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกตัวกลาง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Mulgan (2006), และ Pel และคณะ (2020)

กรอบนี้ทำให้เห็นว่าเหตุใดทฤษฎีจึงวางนวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่ขาดไม่ได้ ไม่ใช่ส่วนเสริมที่มีก็ดีไม่มีก็ได้ หากปราศจากกลไกตรงกลาง ศักยภาพและความยั่งยืนจะเป็นเพียงสองจุดที่ไม่มีสะพานเชื่อม การลงทุนในคนจะไม่แปรเป็นการเปลี่ยนแปลง และเป้าหมายความยั่งยืนจะลอยอยู่โดยไร้เส้นทางไปถึง เมื่อวงจรย้อนกลับทำงาน ความยั่งยืนที่เกิดขึ้นจะคืนทรัพยากรและโอกาสกลับสู่ผู้คน ทำให้รอบถัดไปเริ่มจากฐานที่สูงขึ้น การเปลี่ยนแปลงจึงมีลักษณะสะสม ไม่ใช่เหตุการณ์ครั้งเดียว ประเด็นที่ตามมาโดยธรรมชาติคือ คุณค่าที่ไหลเวียนอยู่ในวงจรนี้มีลักษณะอย่างไร และสังคมจะรู้ได้อย่างไรว่ามันเกิดขึ้นจริง

6.3 การสร้างคุณค่าทางสังคม

คำว่าคุณค่าเป็นคำที่นักสังคมศาสตร์อ้างถึงเสมอ แต่ไม่ค่อยมีการถามว่าคุณค่าแบบใด และใครเป็นผู้ตัดสินว่ามันมีอยู่จริง คำถามนี้ไม่ใช่เรื่องปรัชญาล้วน เพราะการนิยามคุณค่าต่างกันนำไปสู่การออกแบบ การลงทุน และการวัดผลที่ต่างกัน วรรณกรรมเสนอสามมุมมองที่จับคุณค่าทางสังคมจากคนละด้าน ภาครัฐมองผ่านคุณค่าสาธารณะ ภาคธุรกิจมองผ่านคุณค่าร่วม และงานประเมินมองผ่านผลกระทบทางสังคม การเข้าใจทั้งสามมุมมองช่วยให้เห็นว่าคุณค่าที่นักสังคมศาสตร์สร้างขึ้นซับซ้อนกว่าการวัดด้วยตัวเลขทางการเงินเพียงอย่างเดียว

6.3.1 คุณค่าสาธารณะ

แนวคิดคุณค่าสาธารณะเสนอโดย Moore (1995) เพื่อตอบคำถามว่าผู้บริหารภาครัฐควรสร้างอะไร คำตอบของเขาคือคุณค่าที่ประชาชนให้ความสำคัญร่วมกัน ไม่ใช่เพียงบริการที่มีประสิทธิภาพ Moore เสนอว่าการสร้างคุณค่าสาธารณะต้องประสานสามด้านที่เขาเรียกว่าสามเหลี่ยมยุทธศาสตร์ ด้านแรกคือตัวคุณค่าสาธารณะที่มุ่งสร้าง ด้านที่สองคือความชอบธรรมและการสนับสนุนจากสภาพแวดล้อมที่ให้อำนาจ ทั้งฝ่ายการเมืองและสาธารณชน ด้านที่สามคือขีดความสามารถในการปฏิบัติที่จะทำให้คุณค่านั้นเกิดจริง หากขาดด้านใดด้านหนึ่ง ความคิดที่ดีก็ไม่อาจกลายเป็นผลได้

เมื่อนำมื่อนี้มาจับกับนวัตกรรมสังคมในภาครัฐ เส้นแบ่งสำคัญอยู่ที่ว่านวัตกรรมนั้นสร้างประสิทธิภาพหรือสร้างคุณค่า การทำให้บริการเร็วขึ้นและถูกลงเป็นเรื่องดี แต่ยังไม่ใช่คุณค่าสาธารณะโดยตัวมันเอง คุณค่าสาธารณะเกิดเมื่อบริการนั้นตอบสนองสิ่งที่ประชาชนเห็นว่าสำคัญร่วมกัน เช่น ความเป็นธรรมในการเข้าถึงหรือศักดิ์ศรีในการรับบริการ นวัตกรรมที่ลดขั้นตอนได้มากแต่ทั้งคนบางกลุ่มไว้ข้างหลัง อาจเพิ่มประสิทธิภาพโดยลดคุณค่าสาธารณะลงพร้อมกัน

มุมมองค่าสาธารณะจึงเตือนว่าการวัดความสำเร็จของนวัตกรรมสังคมด้วยต้นทุนต่อหน่วยเพียงอย่างเดียวอาจพลาดสิ่งที่สำคัญที่สุด เมื่อมองผ่านเป้าหมายสังคมที่ยั่งยืน คุณค่าที่นับได้คือคุณค่าที่ตกถึงส่วนรวม ไม่ใช่ผลได้ที่กระจุกอยู่กับผู้ให้บริการหรือผู้รับบางกลุ่ม การรักษาสสมดุลของสามเหลี่ยมยุทธศาสตร์เป็นเงื่อนไขที่ทำให้คุณค่าสาธารณะดำรงอยู่ได้เกินกว่าวาระของผู้ริเริ่มคนใดคนหนึ่ง

6.3.2 คุณค่าร่วม

ถ้าคุณค่าสาธารณะเป็นมมของภาครัฐ คุณค่าร่วมเป็นความพยายามดึงภาคธุรกิจเข้ามาเป็นผู้สร้างการเปลี่ยนแปลง Porter และ Kramer (2011) เสนอว่าบริษัทสามารถสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจและสังคมไปพร้อมกันได้ หากฝังเป้าหมายทางสังคมไว้ในกลยุทธ์หลัก ไม่ใช่แยกไว้เป็นงานการกุศลที่ทำหลังจากหากำไรแล้ว พวกเขาชี้สามเส้นทาง คือการนิยามผลิตภัณฑ์และตลาดใหม่ให้ตอบสนองความต้องการทางสังคม การเพิ่มผลิตภาพในห่วงโซ่คุณค่าด้วยการแก้ปัญหาสังคมที่ซ่อนต้นทุนไว้ และการสร้างกลุ่มธุรกิจใหม่ในท้องถิ่นที่เข้มแข็ง

เสน่ห์ของแนวคิดนี้อยู่ที่การทำให้แรงจูงใจทางธุรกิจกับประโยชน์ทางสังคมเดินไปทางเดียวกัน บริษัทที่ช่วยยกระดับเกษตรกรต้นน้ำย่อมได้วัตถุดิบที่มั่นคงและมีคุณภาพขึ้น การลงทุนในชุมชนรอบโรงงานลดความเสี่ยงและต้นทุนระยะยาว คุณค่าร่วมจึงเปลี่ยนภาพความรับผิดชอบต่อสังคมจากภาระเป็นโอกาส และเปิดทางให้ทรัพยากรจำนวนมากของภาคเอกชนไหลเข้าสู่การแก้ปัญหาสังคม

กระนั้นแนวคิดนี้ก็ถูกตั้งคำถามอย่างหนัก Crane และคณะ (Crane et al., 2014) ได้ว่าคุณค่าร่วมไม่ได้ใหม่อย่างที่อ้าง มองข้ามความตึงเครียดที่อยู่ในเนื้อแท้ของการทำธุรกิจอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม และตั้งอยู่บนภาพที่ตื่นเกินเกี่ยวกับบทบาทของบริษัทในสังคม ข้อวิจารณ์ที่คมที่สุดคือ คุณค่าร่วมทำงานได้ดีเฉพาะเมื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจกับสังคมสอดคล้องกัน แต่เจียบันเมื่อสองสิ่งนี้ขัดกัน ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยที่สุดและยากที่สุด

สำหรับกลไกการเปลี่ยนผ่าน คุณค่าร่วมมีประโยชน์ในฐานะช่องทางระดมทรัพยากรและความสามารถของภาคเอกชน แต่ไม่อาจเป็นกลไกหลักได้ เพราะมันจัดการได้เฉพาะปัญหาที่แก้แล้วมีกำไร ปัญหาสังคมจำนวนมากไม่มีลักษณะเช่นนั้น คุณค่าร่วมจึงเป็นส่วนเสริมที่มีพลัง แต่ต้องทำงานร่วมกับคุณค่าสาธารณะและกลไกอื่นที่ไม่ผูกกับตรรกะกำไร

6.3.3 ผลกระทบทางสังคม

มุมที่สามไม่ได้ถามว่าคุณค่าคืออะไร แต่ถามว่ามันเกิดขึ้นจริงหรือไม่ และมากเพียงใด ผลกระทบทางสังคมคือผลสุทธิต่อกิจกรรมหนึ่งที่มีต่อชีวิตผู้คนและต่อชุมชนในวงกว้าง การจะรู้ว่านวัตกรรมสังคมได้ผลจริงจึงต้องวัด และมีเครื่องมือหลายชุดที่พัฒนาขึ้นเพื่อการนี้ ทั้งการวิเคราะห์ผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุน (SROI) ที่พยายามแปลงผลทางสังคมเป็นมูลค่าเทียบกับต้นทุน และทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง (Theory of Change) ที่วางแผนเหตุผลจากกิจกรรมไปสู่ผลลัพธ์ที่คาดหวัง

การวัดผลกระทบทางสังคมยากกว่าการวัดผลทางการเงินด้วยเหตุผลเชิงวิธีวิทยาสองข้อ ข้อแรกคือการระบุที่มาของผล เมื่อชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งดีขึ้น เราจะได้รู้อย่างไรว่าเป็นเพราะนวัตกรรมนั้น ไม่ใช่เพราะเศรษฐกิจที่ฟื้นตัวหรือนโยบายอื่นที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ข้อที่สองคือการประมาณสิ่งที่เกิดขึ้นหากไม่มีนวัตกรรมนั้นเลย ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่มีวันสังเกตได้โดยตรง ความยากทั้งสองทำให้การวัดผลมักเอนไปหาสิ่งที่วัดง่าย เช่น จำนวนผู้เข้าร่วม แทนสิ่งที่สำคัญกว่าแต่วัดยาก เช่น การเปลี่ยนแปลงในชีวิตระยะยาว รายงานของ OECD (2025) ระบุว่า การวัดผลกระทบยังเป็นโจทย์ที่ค้างคาที่สุดข้อหนึ่งของวงการนวัตกรรมสังคม

สามมุมมองที่กล่าวมาจับคุณค่าทางสังคมจากจุดยืนต่างกัน และมีจุดแข็งจุดอ่อนคนละแบบ ตารางที่ 6-2 วางทั้งสามเทียบกันเพื่อให้เห็นว่าแต่ละมุมมองตอบคำถามอะไร และมองข้ามอะไร

ตารางที่ 6- 2 สามมุมมองต่อการสร้างคุณค่าทางสังคม

มุมมอง	คำถามหลัก	ผู้สร้างคุณค่าหลัก	จุดอ่อนที่ต้องระวัง
คุณค่า สาธารณะ	ประชาชนให้คุณค่า อะไรร่วมกัน	ภาครัฐและ ผู้บริหาร สาธารณะ	วัดยากและขึ้นกับ ดุลอำนาจทาง การเมือง
คุณค่าร่วม	ธุรกิจกับสังคมได้ ประโยชน์ร่วมกัน ตรงไหน	ภาคเอกชน	ใช้ไม่ได้เมื่อทำไรกับ สังคมขัดกัน
ผลกระทบ ทางสังคม	เกิดผลจริงหรือไม่ และเท่าใด	ผู้ประเมินและ ผู้ให้ทุน	เสี่ยงวัดสิ่งที่ง่ายแทน สิ่งที่สำคัญ

ความต่างในตารางชี้ว่าไม่มีมุมใดจับคุณค่าทางสังคมได้ครบด้วยตัวเอง คุณค่าสาธารณะบอกว่าอะไรควรค่าแก่การสร้าง คุณค่าร่วมบอกว่าใครอีกบ้างที่ช่วยสร้างได้ และผลกระทบทางสังคมบอกว่าสิ่งที่สร้างขึ้นได้ผลจริงหรือไม่ ในตรรกะของสังคมที่ยั่งยืน การวัดผลกระทบมีบทบาทพิเศษ เพราะเป็นเครื่องมือเดียวที่ตรวจสอบได้ว่าวงจรระหว่างศักยภาพ นวัตกรรม และความยั่งยืนหมุนไปจริงหรือเป็นเพียงคำกล่าวอ้าง เมื่อรู้แล้วว่าคุณค่าคืออะไรและวัดอย่างไร คำถามที่เหลือคือใครต้องทำงานร่วมกับใคร และด้วยเงื่อนไขใด นวัตกรรมจึงจะขยายจากกรณีตัวอย่างไปสู่การเปลี่ยนแปลงในวงกว้าง

การประเมินคุณค่าทางสังคมของนวัตกรรมขึ้นอยู่กับว่าใครถามและถามจากมุมใด ภาครัฐถามว่าประชาชนให้ความสำคัญกับอะไร ภาคธุรกิจถามว่าประโยชน์ทางสังคมกับกำไรเดินไปด้วยกันได้แค่ไหน และนักประเมินถามว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจริงหรือไม่ คำถามสามชุดนี้ให้คำตอบต่างกัน และแต่ละชุดก็มีจุดบอดของตัวเอง

ภาพที่ 6-9 สามมุมมองต่อการสร้างคุณค่าทางสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Moore (1995), Porter และ Kramer (2011), และ Phills, Deiglmeier, และ Miller (2008)

ไม่มีมุมมองใดจับคุณค่าทางสังคมได้ครบด้วยตัวเอง คุณค่าสาธารณะบอกว่าอะไรควรค่าแก่การสร้าง คุณค่าร่วมบอกว่าใครควรลงทุน และผลกระทบทางสังคมบอกว่าเกิดอะไรขึ้นจริง การออกแบบนวัตกรรมที่ดีต้องตอบทั้งสามคำถาม ไม่ใช่เลือกมุมที่สะดวกเพียงมุมเดียว

6.4 เครือข่ายความร่วมมือและการขยายผล

คุณค่าที่นวัตกรรมสังคมสร้างขึ้นแทบไม่เคยเกิดจากผู้เล่นฝ่ายเดียว และแทบไม่เคยขยายตัวเองโดยอัตโนมัติ ข้อจำกัดสองข้อนี้นำไปสู่คำถามที่เป็นหัวใจของการทำให้กลไกทำงานได้จริง ข้อแรกคือใครต้องร่วมมือกับใคร และร่วมมือกันอย่างไรจึงจะไม่ล้มเหลว ข้อที่สองคือเมื่อนวัตกรรมได้ผลในจุดเล็กแล้ว มันจะเดินทางไปสู่ผลในวงกว้าง

ด้วยเส้นทางใด สองคำถามนี้ว่าด้วยโครงสร้างความร่วมมือและกลไกการขยายผล ซึ่งกำหนดว่านวัตกรรมสังคมจะทำหน้าที่ตัวกลางได้เต็มศักยภาพหรือติดขัดตั้งแต่ต้น

6.4.1 จตุรภาคีนวัตกรรม

การอธิบายว่าใครควรร่วมสร้างนวัตกรรมมีรากมาจากการศึกษาระบบนวัตกรรม โมเดลสามเกลียว (Triple Helix) เสนอว่านวัตกรรมสมัยใหม่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัย ภาคอุตสาหกรรม และรัฐ โดยแต่ละฝ่ายเติมสิ่งที่อีกฝ่ายขาด มหาวิทยาลัยให้ความรู้ ภาคธุรกิจให้การผลิตและตลาด รัฐให้กติกาและการสนับสนุน โมเดลนี้อธิบายนวัตกรรมเชิงเทคโนโลยีได้ดี แต่เมื่อนำมาใช้กับนวัตกรรมสังคมกลับขาดผู้เล่นสำคัญไปหนึ่งฝ่าย

Carayannis และ Campbell (2009) เสนอให้เพิ่มเกลียวที่สี่เข้าไป นั่นคือภาคประชาสังคมและสาธารณชน โมเดลสี่เกลียว (Quadruple Helix) จึงนับรวมประชาชน ผู้ใช้ และชุมชนเป็นผู้ร่วมสร้างนวัตกรรม ไม่ใช่เพียงผู้รับปลายทาง เหตุผลที่การเพิ่มเกลียวนี้สำคัญเป็นพิเศษสำหรับนวัตกรรมสังคมคือ ในปัญหาสังคม ประชาชนเป็นทั้งเจ้าของปัญหาและผู้ได้รับบริบทที่สุด การออกแบบทางแก้โดยไม่มีพวกเขาร่วมมักได้คำตอบที่ดูดีบนกระดาษแต่ใช้ไม่ได้จริง เกลียวที่สี่ยังเป็นแหล่งของความชอบธรรมและทุนทางสังคมที่ทำให้นวัตกรรมหยั่งรากในพื้นที่

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เล่นทั้งสี่ฝ่ายและตำแหน่งของเกลียวที่สี่แสดงได้ดังภาพที่ 6-10 ซึ่งวางนวัตกรรมสังคมไว้ตรงกลางในฐานะผลของการทำงานร่วมกัน โดยเน้นภาคประชาสังคมเพื่อชี้ว่าเป็นส่วนที่เพิ่มเข้ามาและมักถูกละเลย

ภาพที่ 6- 10 จตุรภาคินวัตกรรม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Carayannis และ Campbell (2009)

ภาพนี้ย้ำว่านวัตกรรมสังคมไม่ได้เป็นผลผลิตของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เกิดจากจุดที่ทั้งสี่ฝ่ายมาบรรจบ และคุณภาพของผลย่อมขึ้นกับว่าเกลียวที่สี่มีน้ำหนักจริงหรือเป็นเพียงสัญลักษณ์

ในบริบทไทย ความสัมพันธ์สามเกลียวแรกพัฒนามาพอสมควร มีความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย หน่วยงานรัฐด้านวิทยาศาสตร์และนวัตกรรม และภาคเอกชนในหลายโครงการ แต่เกลียวที่สี่ยังอ่อนแกว่าเกลียวอื่น ภาคประชาสังคมมักถูกดึงเข้ามาในฐานะผู้รับการสนับสนุนหรือกลุ่มเป้าหมาย มากกว่าในฐานะผู้ร่วมกำหนดทิศทาง ผลคือระบบนวัตกรรมที่แข็งด้านเทคโนโลยีแต่ยังไม่สมดุลในมิติการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นช่องว่างที่กระทบโดยตรงต่อความสามารถในการสร้างนวัตกรรมสังคมที่ตอบโจทย์จริง

6.4.2 ความร่วมมือข้ามภาคส่วน

การมีผู้เล่นครบสี่ฝ่ายเป็นเงื่อนไขจำเป็น แต่ยังไม่พอ เพราะการนำผู้เล่นที่ต่างเป้าหมายและต่างวัฒนธรรมองค์กรมาทำงานร่วมกันเป็นเรื่องยากในตัวเอง Kania และ Kramer (2011) เสนอแนวคิดผลกระทบร่วม (collective impact) เพื่อตอบว่าความร่วมมือข้ามภาคส่วนที่ได้ผลต้องมีอะไรบ้าง โดยระบุห้าเงื่อนไข ได้แก่ การมีวาระ

ร่วมที่ทุกฝ่ายเข้าใจปัญหาตรงกัน การใช้ระบบวัดผลชุดเดียวกัน การมีกิจกรรมที่เสริมแรงกัน การสื่อสารต่อเนื่อง และการมีองค์กรแกนกลางคอยประสาน กรณีที่ผู้เสนอใช้เป็นตัวอย่างคือความร่วมมือด้านการศึกษาในเมืองชินซินแนติ ที่รวมโรงเรียน มหาวิทยาลัย มูลนิธิ และภาคธุรกิจไว้ภายใต้เป้าหมายและตัวชี้วัดเดียวกัน

เงื่อนไขทั้งห้าและบทบาทขององค์กรแกนกลางที่ยึดโยงเงื่อนไขอื่นไว้ด้วยกัน แสดงได้ดังภาพที่ 6-11

ภาพที่ 6- 11 ห้าเงื่อนไขของความร่วมมือแบบผลกระทบร่วม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Kania และ Kramer (2011)

การจัดวางเช่นนี้ชี้ว่าองค์กรแกนกลางไม่ใช่ผู้สั่งการ แต่เป็นผู้ประสานที่ทำให้อีกสี่เงื่อนไขเดินไปด้วยกัน หากขาดผู้ประสาน เงื่อนไขที่เหลือมักกระจัดกระจายจนความร่วมมือสลายไป

เงื่อนไขทั้งห้าฟังดูตรงไปตรงมา แต่สิ่งที่ทำให้ความร่วมมือล้มเหลวมักไม่ใช่เรื่องเทคนิค หากเป็นเรื่องอำนาจ เมื่อผู้เล่นที่มีทรัพยากรมากกว่ากำหนดทิศทางจนกลบเสียงของผู้เล่นเล็ก วาระร่วมก็กลายเป็นวาระของฝ่ายที่แข็งแกร่งกว่า เป้าหมายที่ดู

สอดคล้องกันบนโต๊ะประชุมอาจขัดกันทางปฏิบัติ และต้นทุนของการประสานงานเองก็สูงจนหลายความร่วมมือหมดแรงก่อนเห็นผล

ข้อวิจารณ์ต่อแนวคิดผลกระทบร่วมชี้ตรงจุดนี้ ว่ามันให้ความสำคัญกับการจัดการและการวัดผล จนบางครั้งมองข้ามคำถามเรื่องความเป็นธรรมและการกระจายอำนาจ ความร่วมมือที่ราบรื่นไม่ได้แปลว่าความร่วมมือที่เป็นธรรมเสมอไป สำหรับนวัตกรรมสังคมที่มุ่งเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง คุณภาพของความร่วมมือจึงต้องวัดไม่เพียงที่ผลลัพธ์ แต่ที่ว่าใครได้มีส่วนกำหนดผลนั้นด้วย ความร่วมมือที่ดีในความหมายนี้คือความร่วมมือที่ขยายวงผู้มีอำนาจตัดสินใจ ไม่ใช่รวมศูนย์ไว้ที่ผู้ประสานเพียงกลุ่มเดียว 6.4.3 การขยายผลนวัตกรรม

เมื่อความร่วมมือก่อให้เกิดนวัตกรรมที่ได้ผลในพื้นที่หนึ่ง คำถามสุดท้ายคือจะทำให้ผลนั้นไปไกลกว่าจุดเริ่มได้อย่างไร Moore, Riddell และ Vocisano (2015) เสนอว่าการขยายผลมีสามแบบที่ต่างกันโดยเนื้อแท้ แบบแรกคือการขยายออก ด้วยการนำเข้าและกระจายรูปแบบไปยังพื้นที่ใหม่เพื่อเข้าถึงคนจำนวนมากขึ้น แบบที่สองคือการขยายขึ้น ด้วยการเปลี่ยนกฎ นโยบาย และสถาบันที่กำหนดเงื่อนไขของปัญหา แบบที่สามคือการขยายลึก ด้วยการเปลี่ยนความสัมพันธ์ คุณค่า และความเชื่อที่ฝังอยู่ในวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่แท้จริงมักต้องอาศัยทั้งสามแบบพร้อมกัน

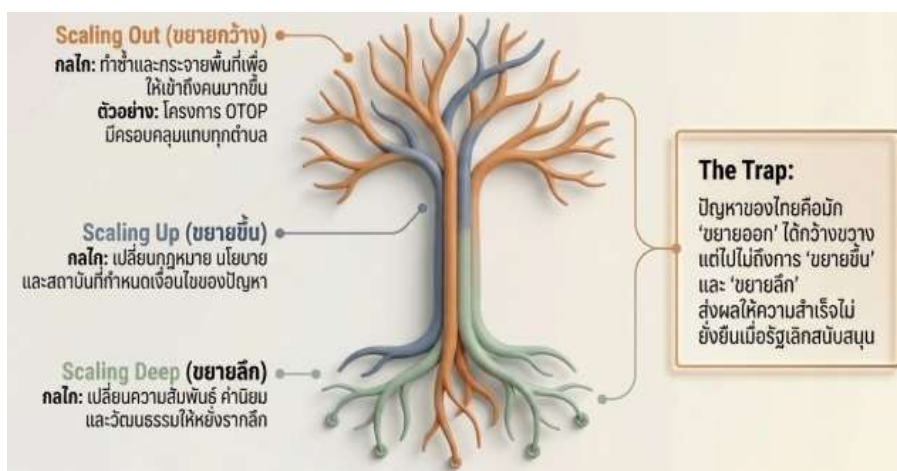
ปัญหาที่พบบ่อยคือนวัตกรรมจำนวนมากขยายออกได้ แต่ไม่ถึงการขยายขึ้นและขยายลึก การเพิ่มจำนวนโครงการทำได้ง่ายกว่าการเปลี่ยนกฎหรือเปลี่ยนวัฒนธรรม ผลคือมีรูปแบบที่ประสบความสำเร็จจำนวนมากซึ่งกระจายไปทั่วแต่ไม่เคยแตะโครงสร้างที่ผลิตปัญหา (OECD, 2025)

โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของไทยเป็นตัวอย่างที่เห็นภาพ นับแต่เริ่มในปี พ.ศ. 2544 โครงการนี้ขยายออกอย่างกว้างขวางด้วยการสนับสนุนของรัฐ ครอบคลุมชุมชนทั่วประเทศและสร้างผลิตภัณฑ์จำนวนมากมหาศาล ในแง่การขยายออกจึงถือว่าประสบความสำเร็จ แต่ในแง่การขยายลึก ผลกลับจำกัดกว่า เพราะหลายพื้นที่รับ

เอารูปแบบมาโดยที่ความสัมพันธ์และวิธีคิดแบบวิสาหกิจชุมชนที่แท้จริงยังไม่หยั่งราก เมื่อการสนับสนุนจากส่วนกลางลดลง โครงการจำนวนหนึ่งจึงอ่อนแรง สะท้อนว่าการขยายออกโดยไม่ขยายลึกสร้างการเติบโตที่กว้างแต่ตื้น

การแยกแยะสามแบบของการขยายผลจึงมีความหมายเชิงยุทธศาสตร์ นวัตกรรมสังคมที่มุ่งเป็นกลไกการเปลี่ยนผ่านต้องเลือกเส้นทางการขยายให้สอดคล้องกับระดับของการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการ การขยายลึกซึ่งช้าและวัดยากที่สุด กลับเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผลของนวัตกรรมคงอยู่ได้เมื่อแรงหนุนภายนอกจางลง

การขยายผลนวัตกรรมสังคมมีสามเส้นทางที่ต้องการทรัพยากรและเวลาต่างกัน การขยายออก (Scaling Out) แผ่ขยายพื้นที่ให้คนเข้าถึงมากขึ้น การขยายขึ้น (Scaling Up) เปลี่ยนนโยบายและกฎหมายที่กำหนดกติกา และการขยายลึก (Scaling Deep) เปลี่ยนค่านิยมและวัฒนธรรมที่ฝังรากอยู่ในชุมชน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ขยายออกได้กว้างขวาง แต่ยังขยายลึกได้จำกัด

ภาพที่ 6- 12 สามแนวทางการขยายผลนวัตกรรมสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Moore, Riddell, และ Vocisano (2015)

กับดักที่พบบ่อยในไทยคือได้แต่ขยายออก นวัตกรรมที่มีโครงสร้างรับรองจากรัฐขยายได้เร็ว แต่ขาดรากฐานค่านิยมทำให้ขาดความยั่งยืนเมื่อยนโยบายเปลี่ยน นวัตกรรมที่ตั้งใจเป็นกลไกการเปลี่ยนผ่านต้องวางแผนทั้งสามแนวตั้งแต่ต้น แม้จะเริ่มจากแนวคิดก่อน

6.5 บทสังเคราะห์

บทนี้เริ่มจากช่องว่างระหว่างศักยภาพกับการเปลี่ยนแปลง และเดินมาถึงจุดที่ประมวลบทบาทของนวัตกรรมสังคมให้เป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีได้ ส่วนนี้สรุปสิ่งที่วิเคราะห์มาให้เป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ชัดเจน พร้อมชี้ขอบเขตและเงื่อนไขที่ยังต้องพิจารณาต่อ

6.5.1 ข้อเสนอที่สอง ขอบเขต และเงื่อนไข

ทฤษฎีที่หนังสือเสนอประกอบด้วยข้อเสนอหลายข้อที่เชื่อมโยงกันเป็นวงจรเดียว ข้อแรกถือว่าศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน และข้อที่สามถือว่าสังคมที่ยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ บทนี้ทั้งบทว่าด้วยข้อที่อยู่ตรงกลางระหว่างสองข้อนั้น ข้อเสนอที่สองระบุว่า นวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นกลไกตัวกลางที่แปรศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นสังคมที่ยั่งยืน หลักฐานตลอดบทสนับสนุนข้อเสนอนี้ในสามชั้น ชั้นแรกศักยภาพที่สั่งสมในผู้คนไม่กลายเป็นผลลัพธ์ทางสังคมโดยลำพัง แต่ต้องผ่านการประกอบขึ้นเป็นวิถีปฏิบัติใหม่ ชั้นที่สอง วิถีปฏิบัติใหม่นั้นสร้างความยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อเดินไปถึงระดับที่เปลี่ยนสถาบันและบรรทัดฐาน ไม่ใช่เพียงบรรเทาอาการ ชั้นที่สามผลที่ยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของผู้คนในรุ่นถัดไป ทำให้วงจรหมุนต่อ

การระบุขอบเขตของข้อเสนอนี้สำคัญไม่น้อยกว่าตัวข้อเสนอเอง ข้อเสนอที่สองไม่ได้อ้างว่านวัตกรรมสังคมเพียงลำพังเพียงพอต่อการสร้างสังคมยั่งยืน ไม่ได้อ้างว่าการแปรจากศักยภาพสู่ผลลัพธ์เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติหรือเป็นเส้นตรง และไม่ได้ถือว่า

นวัตกรรมสังคมทุกชนิดมีพลังเปลี่ยนผ่านเท่ากัน สิ่งที่ข้อเสนอยืนยันคือ นวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่ขาดไม่ได้ กล่าวคือจำเป็นแต่ไม่เพียงพอ เมื่อขาดกลไกนี้ การลงทุนในคนจะค้างอยู่ที่ศักยภาพที่ไม่ถูกใช้ และเป้าหมายความยั่งยืนจะเป็นเพียงถ้อยแถลง แต่การทำหน้าที่ตัวกลางจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีศักยภาพที่รอการแปรอยู่จริง และนวัตกรรมเดินไปถึงระดับที่ตะสถาบันและบรรทัดฐาน เมื่อเงื่อนไขเหล่านี้ไม่ครบ เช่นระบบนิเวศบางเบา หรือนวัตกรรมหยุดอยู่ที่ระดับผิวเผิน หน้าที่ตัวกลางย่อมอ่อนแรงลงหรือไม่เกิดขึ้น การวางขอบเขตเช่นนี้ทำให้ข้อเสนอตรวจสอบได้ ไม่ใช่คำกล่าวที่เป็นจริงเสมอไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ข้อเสนอที่สองจึงเป็นข้อเสนอที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่กฎสากล ความแรงของการทำหน้าที่ตัวกลางขึ้นกับปัจจัยที่อยู่นอกตัวกลไกเอง ซึ่งเป็นปัจจัยเดียวกันที่อธิบายว่าเหตุใดกลไกอย่างเดียวกันจึงให้ผลต่างกันในแต่ละพื้นที่ ลักษณะที่มีเงื่อนไขนี้ไม่ใช่จุดอ่อนของข้อเสนอ แต่เป็นสิ่งที่ชี้ว่าควรมองหาคำอธิบายส่วนที่เหลือจากที่ใด และเนื่องจากความสัมพันธ์ที่เสนอไว้ยังอยู่ระหว่างการพัฒนา มิใช่ข้อสรุปที่ปิดตาย มันจึงเรียกร้องการทดสอบเชิงประจักษ์ต่อไป โดยเฉพาะในบริบทที่ระบบนิเวศและสถาบันแตกต่างจากกรณีที่ยกมา 6.5.2 กลไกตัวกลาง

หากมองกลไกตัวกลางในเชิงกระบวนการ จะเห็นว่ามันทำงานเป็นสามจังหวะที่ต่อเนื่องกัน จังหวะแรกคือการจุดชนวน เมื่อศักยภาพและแรงจูงใจของผู้คนถูกแปรเป็นการนิยามปัญหาและการริเริ่มทางแก้ จังหวะที่สองคือการแปรรูป เมื่อการทำงานร่วมและการจัดความสัมพันธ์ใหม่เปลี่ยนความคิดตั้งต้นให้กลายเป็นวิถีปฏิบัติและสถาบันใหม่ จังหวะที่สามคือการตรึงผล เมื่อการขยายและการหยั่งลึกทำให้สิ่งที่สร้างขึ้นฝังตัวจนกลายเป็นเรื่องปกติ

จุดสำคัญคือแต่ละจังหวะต้องการเงื่อนไขที่ต่างกัน การจุดชนวนต้องการพื้นที่ให้ริเริ่มและความรู้สึกว่ปัญหาเปลี่ยนได้ การแปรรูปต้องการเครือข่ายและทรัพยากร การตรึงผลต้องการการเปลี่ยนกฎและการเปลี่ยนวัฒนธรรม ความล้มเหลวของนวัตกรรมสังคมจำนวนมากไม่ได้เกิดจากการไม่มีความคิดที่ดี แต่เกิดจากการสะดุดใน

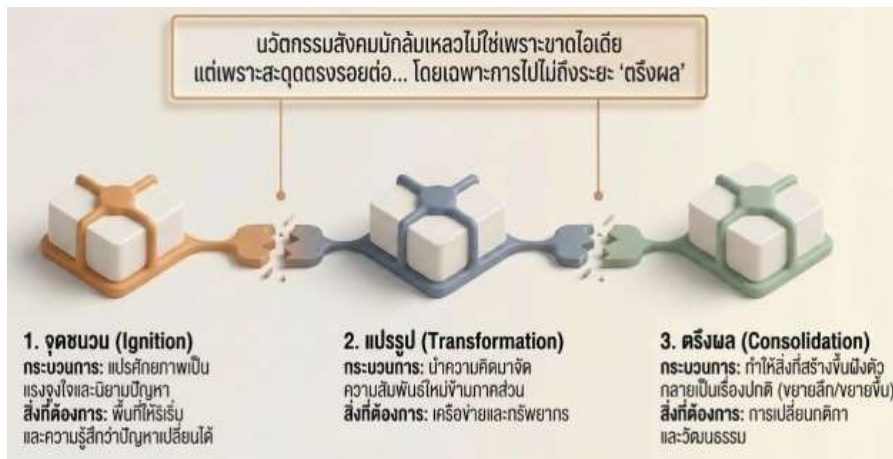
จังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง โดยเฉพาะหลายกรณีที่จุดชนวนและแปรรูปได้ แต่ไปไม่ถึงการตรึงผล กลไกตัวกลางจึงไม่ใช่เหตุการณ์เดียว แต่เป็นลำดับที่เปราะบางในทุกช่วงต่อ

6.5.2 กลไกตัวกลาง

หากมองกลไกตัวกลางในเชิงกระบวนการ จะเห็นว่ามันทำงานเป็นสามจังหวะที่ต่อเนื่องกัน จังหวะแรกคือการจุดชนวน เมื่อศักยภาพและแรงจูงใจของผู้คนถูกแปรเป็นการนิยามปัญหาและการริเริ่มทางแก้ จังหวะที่สองคือการแปรรูป เมื่อการทำงานร่วมและการจัดความสัมพันธ์ใหม่เปลี่ยนความคิดตั้งต้นให้กลายเป็นวิธีปฏิบัติและสถาบันใหม่ จังหวะที่สามคือการตรึงผล เมื่อการขยายและการหยั่งลึกทำให้สิ่งที่สร้างขึ้นฝังตัวจนกลายเป็นเรื่องปกติ

จุดสำคัญคือแต่ละจังหวะต้องการเงื่อนไขหนุนที่ต่างกัน การจุดชนวนต้องการพื้นที่ให้ริเริ่มและความรู้สึกว่าปัญหาเปลี่ยนได้ การแปรรูปต้องการเครือข่ายและทรัพยากร การตรึงผลต้องการการเปลี่ยนกฎและการเปลี่ยนวัฒนธรรม ความล้มเหลวของนวัตกรรมสังคมจำนวนมากไม่ได้เกิดจากการไม่มีความคิดที่ดี แต่เกิดจากการสะดุดในจังหวะใดจังหวะหนึ่ง โดยเฉพาะหลายกรณีที่จุดชนวนและแปรรูปได้ แต่ไปไม่ถึงการตรึงผล กลไกตัวกลางจึงไม่ใช่เหตุการณ์เดียว แต่เป็นลำดับที่เปราะบางในทุกช่วงต่อ

กลไกตัวกลางของนวัตกรรมสังคมไม่ทำงานพร้อมกันทั้งหมด แต่เดินเป็นสามจังหวะที่ต่อเนื่อง จังหวะจุดชนวนเกิดเมื่อศักยภาพและแรงกดดันมาบรรจบกันจนเกิดความพยายามแก้ปัญหาในรูปแบบใหม่ จังหวะแปรรูปเกิดเมื่อรูปแบบนั้นพิสูจน์ว่าได้ผลและดึงทรัพยากรมาเสริม และจังหวะตรึงผลเกิดเมื่อนวัตกรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบปกติ

ภาพที่ 6- 13 สามจังหวะของกลไกตัวกลางในนวัตกรรมสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Mulgan (2006) และ Pel และคณะ (2020)

นวัตกรรมสังคมล้มเหลวไม่ใช่เพราะขาดไอเดียที่ดี แต่เพราะละเลยระหว่างจังหวะ การสนับสนุนที่ไม่สอดคล้องกับจังหวะมักเร่งให้ขยายผลก่อนที่รูปแบบจะตรึงตัว หรือผลักดันนโยบายก่อนที่ชุมชนจะพร้อม การเข้าใจว่านวัตกรรมอยู่ในจังหวะใดจึงสำคัญกว่าการถามว่ามันดีพอหรือยัง

มุมกระบวนการนี้ประกอบเข้ากับมุมอื่นที่วิเคราะห์มาก่อนหน้าได้อย่างลงตัว สามจังหวะในเชิงเวลาสอดคล้องกับการจัดความสัมพันธ์ใหม่สามชั้นในเชิงพลัง การจุดชนวนอาศัยการเสริมพลังให้ผู้คนเห็นตนเองเป็นผู้ลงมือ การแปรรูปอาศัยการจัดสรรทรัพยากรและการทำงานร่วมข้ามภาคส่วน ส่วนการตรึงผลอาศัยการเปลี่ยนบรรทัดฐานจนคุณค่าใหม่กลายเป็นเรื่องปกติ ในทำนองเดียวกัน ความลึกของนวัตกรรมก็ได้ระดับไปตามจังหวะ จากการตอบโต้เฉพาะหน้าในช่วงต้น ไปสู่การแตะสถาบันและโครงสร้างในช่วงท้าย การมองสามมุมนี้ประกอบกันทำให้เห็นว่ากลไกตัวกลางไม่ได้เป็นกล่องดำ แต่มีทั้งลำดับเวลา แรงขับ และระดับความลึกที่อธิบายได้

ข้อสรุปเชิงปฏิบัติที่ตามมาคือ การสนับสนุนนวัตกรรมสังคมต้องสอดคล้องกับจังหวะที่มันอยู่ การเร่งให้ขยายผลก่อนที่รูปแบบจะตรึงตัว มักได้การเติบโตที่กลวง

ขณะที่การทุ่มทรัพยากรกับการทดลองโดยไม่มีเส้นทางไปสู่การเปลี่ยนกฎ ก็ทำให้ความคิดดีจำนวนมากค้างอยู่ในระยะนำร่อง การรู้ว่ำนวัตกรรมกำลังอยู่ในจังหวะใด จึงสำคัญพอกับการรู้ว่ามันคืออะไร

6.5.3 จากกลไกสู่เงื่อนไขกำกับ

การที่แต่ละจังหวัดของกลไกต้องการเงื่อนไขหนุนต่างกัน ชี้ไปยังคำถามที่ยังเปิดอยู่ นั่นคืออะไรกำหนดว่ากลไกนี้จะทำงานเต็มที่หรือสะดุด ตลอดจนได้แต่เงื่อนไขแวดล้อมที่อยู่นอกตัวกลไกเป็นระยะ เงื่อนไขเหล่านี้ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของกลไกโดยตรง แต่กำกับว่ากลไกจะให้ผลในทิศทางใดและแรงเพียงใด

ความสัมพันธ์ระหว่างกลไกกับเงื่อนไขกำกับนี้ลึกกว่าการเพิ่มหรือลดความแรงในบางกรณี เงื่อนไขที่บิดเบี้ยวสามารถกลับทิศของผลได้ นวัตกรรมสังคมที่เกิดในระบบซึ่งธรรมาภิบาลอ่อนแอ อาจถูกกลุ่มที่มีอำนาจยึดกุมจนกลายเป็นเครื่องมือขยายความเหลื่อมล้ำแทนที่จะลด และการจัดสรรทรัพยากรใหม่ที่ควรกระจายโอกาส อาจกระจุกตัวหากขาดกลไกตรวจสอบ ด้วยเหตุนี้ เงื่อนไขกำกับจึงไม่ใช่เพียงตัวคูณของผลบวก แต่เป็นตัวกำหนดว่าผลจะเป็นบวกหรือลบตั้งแต่ต้น

เงื่อนไขกำกับที่ปรากฏชัดตลอดบทประมวลได้เป็นสามกลุ่ม กลุ่มแรกคือธรรมาภิบาล โดยเฉพาะในมิติดิจิทัล ซึ่งกำหนดว่าเครื่องมือและข้อมูลจะขยายการมีส่วนร่วมหรือรวมศูนย์อำนาจ กลุ่มที่สองคือทุนทางสังคม ซึ่งกำหนดว่าความร่วมมือจะสร้างความไว้วางใจหรือย่ำโครงสร้างอำนาจเดิม กลุ่มที่สามคือขีดความสามารถเชิงสถาบัน ซึ่งกำหนดว่านวัตกรรมจะถูกดูดซับและรักษาไว้ได้ หรือเลือนหายเมื่อแรงหนุนแรกจางลง

กลไกตัวกลางทำงานได้ดีหรือไม่ขึ้นกับเงื่อนไขกำกับสามกลุ่มที่วางโครงสร้างรอบตัวมัน ธรรมชาติบิบาลกำหนดว่าเครื่องมือและกระบวนการจะถูกนำไปใช้อย่างไร ทูทางสังคมกำหนดว่าความไว้วางใจและการทำงานร่วมกันเป็นไปได้แค่ไหน และขีดความสามารถเชิงสถาบันกำหนดว่าระบบรองรับและรักษานวัตกรรมไว้ได้หรือไม่เมื่อแรงหนุนจากภายนอกหมดลง

ภาพที่ 6- 14 **เงื่อนไขกำกับสามประการของกลไกนวัตกรรมสังคม**

ที่มา: สังเคราะห์จาก OECD (2025) และ Carayannis และ Campbell (2009)

ในบริบทไทย ทั้งสามเงื่อนไขมีระดับไม่สมดุลกัน ธรรมชาติบิบาลดิจิทัลยังอยู่ในช่วงก่อตัว ทูทางสังคมมีอยู่ในชุมชนระดับย่อยแต่ยากจะสร้างในระดับระหว่างภาคส่วน และขีดความสามารถเชิงสถาบันของหน่วยงานรัฐยังอิงกับวงจรงบประมาณมากกว่าผลลัพธ์ระยะยาว นี่คือนโยบายที่ต้องแก้ควบคู่กับการพัฒนานวัตกรรมเอง

ในบริบทไทย ความไม่สมดุลของเงื่อนไขทั้งสามปรากฏชัดในหลายกรณีที่ยกมา ตั้งแต่ระบบนิเวศที่เนื้อเยื่อเชื่อมประสานยังบาง เกลียวประชาสังคมที่ยังไม่หนักแน่น ไปจนถึงการขยายผลที่กว้างแต่ไม่ลึก รูปแบบที่ซ้ำกันนี้ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่สะท้อน

สถานะของเงื่อนไขกำกับที่ยังไม่ครบ การเข้าใจกลไกอย่างเดียวยังไม่พอ ต้องเข้าใจด้วยว่าอะไรทำให้กลไกเดียวกันได้ผลต่างกันในแต่ละที่ เงื่อนไขกำกับทั้งสามนี้จึงเป็นสิ่งที่กำหนดชะตากรรมของกลไก และเป็นด้านที่การสร้างทฤษฎีต้องหันไปเผชิญเป็นลำดับต่อไป

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์อังกฤษ	ศัพท์ไทย	นิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
Social innovation	นวัตกรรมสังคม	การคิดค้นวิธีจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ขึ้นใหม่เพื่อตอบสนอง ความต้องการที่ระบบเดิมตอบ ไม่ได้	เกริ่นนำ, 6.1
Capability	ศักยภาพ	ชุดของสิ่งที่บุคคลทำได้ หากมีโอกาส	เกริ่นนำ, 6.2.1
Functioning	การทำหน้าที่	สิ่งที่บุคคลทำหรือเป็นได้ จริงเมื่อศักยภาพถูกใช้	เกริ่นนำ
Mediating mechanism	กลไกตัวกลาง	ตัวแปรกลางที่แปร ศักยภาพมนุษย์ให้ กลายเป็นสังคมยั่งยืน	เกริ่นนำ, 6.2, 6.5
Weak/strong social innovation	ความหมายอ่อน และความหมาย เข้ม	อ่อนคือทำให้บริการดีขึ้น โดยไม่แตะอำนาจ เข้มคือ เปลี่ยนความสัมพันธ์และ การกระจายอำนาจ	6.1.1
Incremental innovation	นวัตกรรมระดับ เพิ่มพูน	อุดช่องว่างบริการโดยไม่ รบกวนโครงสร้างเดิม	6.1.2
Institutional innovation	นวัตกรรมเชิง สถาบัน	จัดรูปตลาดและกฎเกณฑ์ ชุดใหม่	6.1.2

ศัพท์อังกฤษ	ศัพท์ไทย	นิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
Disruptive innovation	นวัตกรรมระดับพลิกโครงสร้าง	กระจายอำนาจและเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม	6.1.2
Social innovation ecosystem	ระบบนิเวศนวัตกรรมสังคม	เงื่อนไขแวดล้อมที่ทำให้นวัตกรรมก่อตัว เติบโต และขยายได้	6.1.3
Start, Scale, Sustain framework	กรอบสามจังหวะ เริ่มต้น ขยาย รักษา	กรอบที่ชี้ว่าคุณภาพระบบนิเวศกำหนดว่านวัตกรรมจะไปได้ไกลเพียงใด	6.1.3
Human capability	ศักยภาพมนุษย์	ฐานของการเปลี่ยนผ่านและวัตถุดิบของนวัตกรรมสังคม	6.2.1
Agency	ความสามารถในการกำหนดการกระทำ	คุณสมบัติที่เปลี่ยนผู้รับผลของปัญหาให้เป็นผู้ลงมือแก้	6.2.1
Collective capability	ขีดความสามารถส่วนรวม	ความสามารถของกลุ่มที่มากกว่าผลรวมของปัจเจก	6.2.1
Sustainable society	สังคมยั่งยืน	ผลลัพธ์ของการเปลี่ยนผ่านที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพ	6.2.2, 6.5

ศัพท์อังกฤษ	ศัพท์ไทย	นิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
Attribution	การระบุสาเหตุ	ปัญหาว่าผลดีที่เห็นเกิดจากนวัตกรรมจริงหรือปัจจัยอื่น	6.2.2, 6.3.3
Counterfactual	สภาพที่ตรงข้ามกับข้อเท็จจริง	คำถามว่าจะเกิดอะไรขึ้นหากไม่มีนวัตกรรมนั้น	6.2.2, 6.3.3
Empowerment	การเสริมพลัง	การเปลี่ยนผู้รับให้เป็นผู้ร่วมออกแบบ	6.2.3, 6.5.2
Resource reconfiguration	การจัดสรรทรัพยากรใหม่	การเปลี่ยนว่าใครเข้าถึงทรัพยากรใดได้	6.2.3
Normative change	การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐาน	การทำให้วิธีปฏิบัติใหม่กลายเป็นเรื่องปกติ	6.2.3, 6.5.2
Transformative social innovation	นวัตกรรมสังคมเชิงเปลี่ยนผ่าน	นวัตกรรมที่จัดความสัมพันธ์ใหม่หลายชั้นซึ่งเสริมแรงกัน	6.2.3
Feedback loop	วงจรย้อนกลับ	ความยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพในรุ่นถัดไป	6.2.3, 6.5.1
Public value	คุณค่าสาธารณะ	คุณค่าที่รัฐสร้างให้ส่วนรวมซึ่งคุ้มแก่ทรัพยากรที่ใช้	6.3.1

ศัพท์อังกฤษ	ศัพท์ไทย	นิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
Strategic triangle	สามเหลี่ยมยุทธศาสตร์	การประสานคุณค่า ความชอบธรรม และขีดความสามารถ	6.3.1
Authorizing environment	สภาพแวดล้อมที่ให้ความชอบธรรม	การสนับสนุนจากการเมือง ประชาชน และผู้มีส่วนได้เสีย	6.3.1
Operational capacity	ขีดความสามารถในการปฏิบัติ	งบประมาณ บุคลากร และระบบงานที่ทำให้คุณค่าเกิดจริง	6.3.1
Public goods	สินค้าสาธารณะ	คุณค่าที่ตลาดผลิตได้น้อยกว่าที่สังคมต้องการ	6.3.1
Shared value	คุณค่าร่วม	การสร้างคุณค่าทางธุรกิจ และสังคมพร้อมกันโดยฝังในกลยุทธ์หลัก	6.3.2
Social impact	ผลกระทบทางสังคม	ผลสุทธิที่กิจกรรมหนึ่งมีต่อชุมชนในวงกว้าง	6.3.3
Social Return on Investment	ผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุน	เครื่องมือประเมินผลกระทบเทียบกับทรัพยากรที่ใช้	6.3.3
Theory of Change	ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง	การระบุว่ากิจกรรมนำไปสู่ผลลัพธ์ผ่านเส้นทางใด	6.3.3

ศัพท์อังกฤษ	ศัพท์ไทย	นิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
Triple Helix	โมเดลสามเกลียว	นวัตกรรมเกิดจาก มหาวิทยาลัย ภาคอุตสาหกรรม และรัฐ	6.4.1
Quadruple Helix	จตุรภาคี นวัตกรรม	การเพิ่มภาคประชาสังคม เป็นเกลียวที่สี่	6.4.1
Civil society	ภาคประชาสังคม	เกลียวที่สี่ ผู้เป็นเจ้าของ ปัญหาและแหล่งความชอบธรรม	6.4.1
Collective impact	ผลกระทบร่วม	กรอบหาเงื่อนไขของความ ร่วมมือข้ามภาคส่วนที่ ได้ผล	6.4.2
Backbone organization	องค์กรแกนกลาง	ผู้ประสานเงื่อนไขอื่นให้ ทำงานร่วมกัน ไม่ใช่ผู้สั่งการ	6.4.2
Scaling out	การขยายออก	ทำซ้ำและกระจายรูปแบบ ไปยังพื้นที่ใหม่	6.4.3
Scaling up	การขยายขึ้น	เปลี่ยนกฎ นโยบาย และ สถาบัน	6.4.3
Scaling deep	การขยายลึก	เปลี่ยนความสัมพันธ์ คุณค่า และความเชื่อ	6.4.3

ศัพท์อังกฤษ	ศัพท์ไทย	นิยามย่อ	จุดที่ปรากฏ
Proposition	ข้อเสนอ	ข้อความเชิงทฤษฎีที่ระบุความสัมพันธ์ซึ่งตรวจสอบได้	6.5.1
Boundary condition	ขอบเขตของทฤษฎี	ขีดจำกัดการใช้ได้ หรือเงื่อนไขที่ข้อเสนอหยุดทำงาน	6.5.1
Moderating condition	เงื่อนไขกำกับ	ปัจจัยนอกกลไกที่กำหนดทิศทางและความแรงของผล	6.1.3, 6.5.3
Digital governance	ธรรมาภิบาลดิจิทัล	กำหนดว่าเครื่องมือจะขยายการมีส่วนร่วมหรือรวมศูนย์อำนาจ	6.5.3
Social capital	ทุนทางสังคม	กำหนดว่าความร่วมมือจะสร้างความไว้วางใจหรือย่ำอำนาจเดิม	6.4.1, 6.5.3
Institutional capacity	ขีดความสามารถเชิงสถาบัน	กำหนดว่านวัตกรรมจะถูกดูดซับไว้ได้หรือเลือนหาย	6.5.3

รายการอ้างอิง

- Ayob, N., Teasdale, S., & Fagan, K. (2016). How social innovation came to be: Tracing the evolution of a contested concept. *Journal of Social Policy*, 45(4), 635–653.
<https://doi.org/10.1017/S004727941600009X>
- Cajaiba-Santana, G. (2014). Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82, 42–51. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008>
- Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). "Mode 3" and "Quadruple Helix": Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46(3–4), 201–234. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>
- Crane, A., Palazzo, G., Spence, L. J., & Matten, D. (2014). Contesting the value of "Creating Shared Value." *California Management Review*, 56(2), 130–153. <https://doi.org/10.1525/cmr.2014.56.2.130>
- Kania, J., & Kramer, M. (2011). Collective impact. *Stanford Social Innovation Review*, 9(1), 36–41. <https://doi.org/10.48558/5900-KN19>
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harvard University Press.
- Moore, M.-L., Riddell, D., & Vocisano, D. (2015). Scaling out, scaling up, scaling deep: Strategies of non-profits in advancing systemic

social innovation. *The Journal of Corporate Citizenship*, (58), 67–84. <http://www.jstor.org/stable/jcorpciti.58.67>

Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2), 145–162. <https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>

Mulgan, G. (2010, March 3). Social innovation. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/society/joepublic/2010/mar/03/social-innovation>

Mulgan, G., Reeder, N., Aylott, M., & Bo’sher, L. (2011). Social impact investment: The challenge and opportunity of social impact bonds. The Young Foundation.

Nicholls, A., & Murdock, A. (2012). The nature of social innovation. In A. Nicholls & A. Murdock (Eds.), *Social innovation: Blurring boundaries to reconfigure markets* (pp. 1–30). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230367098_1

Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press., <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>, <https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>

OECD. (2025). *Starting, scaling and sustaining social innovation: Evidence and impact of the European Social Fund*. OECD Publishing.

https://www.oecd.org/en/publications/starting-scaling-and-sustaining-social-innovation_ec1dfb67-en.html

Pel, B., Haxeltine, A., Avelino, F., Dumitru, A., Kemp, R., Bauler, T., Kunze, I., Dorland, J., Wittmayer, J., & Jørgensen, M. S. (2020). Towards a theory of transformative social innovation: A relational framework and 12 propositions. *Research Policy*, 49(8), Article 104080. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104080>

Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34–43. <https://doi.org/10.48558/GBJY-GJ47>

Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1/2), 62–77.

Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf. <https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

Suri, T., & Jack, W. (2016). The long-run poverty and gender impacts of mobile money. *Science*, 354(6317), 1288–1292. <https://doi.org/10.1126/science.aah5309>

Tangcharoensathien, V., Witthayapipopsakul, W., Panichkriangkrai, W., Patcharanarumol, W., & Mills, A. (2018). Health systems development in Thailand: A solid platform for successful implementation of universal health coverage. *The Lancet*,

391(10126), 1205–1223. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30198-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30198-3)

World Health Organization. (2020, August 28). Thailand's 1 million village health volunteers—"unsung heroes"—are helping guard communities nationwide from COVID-19. WHO Thailand.

พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562. (2562). ราชกิจจานุเบกษา.

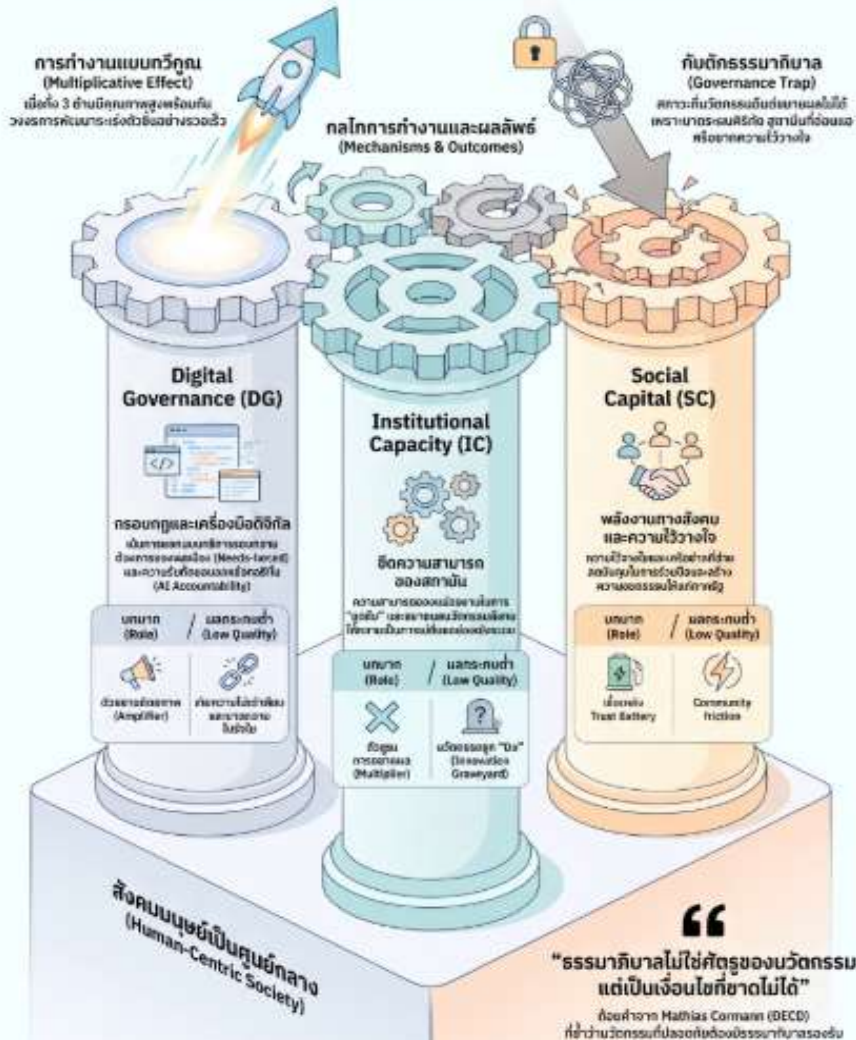
ธรรมาภิบาลใหม่: 3 เสาหลักขับเคลื่อนสังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (P4)

นวัตกรรมสังคมที่ยั่งยืน
(Sustainable Social Innovation)

ศักยภาพมนุษย์
(Human Potential)

Goal: ธรรมาภิบาลไม่ใช่ศัตรูของนวัตกรรม แต่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่
ที่ช่วยเร่งวงจรศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคมให้เกิดความยั่งยืน

Context: ระบบกำกับดูแลร่วม (Compound Moderating System) P4 ที่ต้องทำงานสอดคล้องกับแบบทวีคูณ

บทที่ 7

ธรรมาภิบาลใหม่สำหรับสังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

New governance for a human-centred society

"AI that is not trustworthy is not useful. Governance is not the enemy of innovation, it is its prerequisite."

*AI ที่ไม่สร้างความเชื่อมั่น ก็ไม่มีประโยชน์ การกำกับดูแลไม่ใช่ตัวขวางนวัตกรรม
แต่นี้แหละคือเงื่อนไขให้เกิดนวัตกรรมที่ไว้วางใจได้*

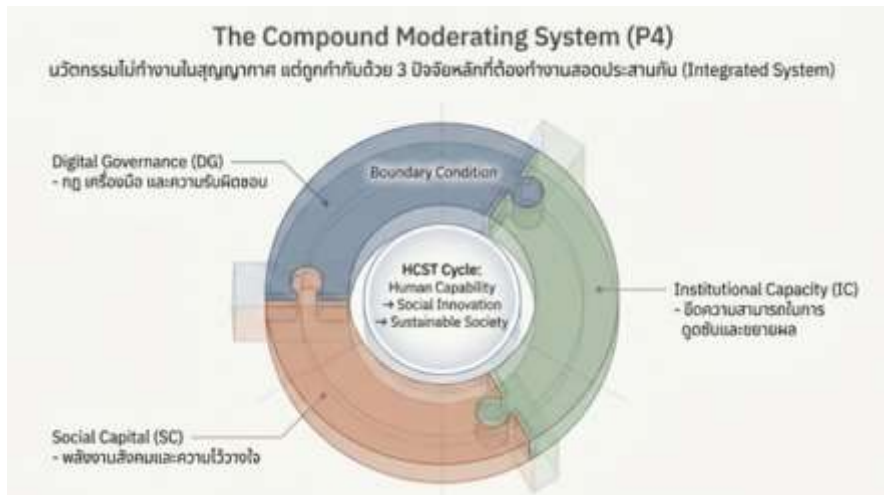
— Mathias Cormann, Secretary-General OECD, Governing with Artificial Intelligence Conference,
Paris, 18 September 2025

เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2568 มัทธีอัส คอร์มันน์ (Mathias Cormann) เลขาธิการ OECD กล่าวสุนทรพจน์เปิดการประชุม Governing with Artificial Intelligence ณ กรุงปารีส ว่า "การกำกับดูแลมิใช่ศัตรูของนวัตกรรม หากเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของนวัตกรรม" (OECD, 2025) ถ้อยคำนี้มีใจว่าทหรมนนโยบายทั่วไป แต่เป็นข้อเสนอแกนหลัก (Core Argument) ของบทนี้ที่ต้องการยืนยันว่า ธรรมาภิบาลและระบบกำกับดูแลที่ดีมิได้ขัดขวางการสร้างสรรค์ ทว่าคือรากฐานสำคัญที่ทำให้นวัตกรรมปลอดภัย มีความหมาย และสามารถแปรศักยภาพไปสู่การบังคับใช้ได้จริง ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวจะถูกขยายความผ่านระบบเงื่อนไขกำกับสามองค์ประกอบในเนื้อหาถัดไป

ข้อยืนยันทิ้งไว้ว่าเชื่อมโยงโดยตรงกับขั้นที่สามของกรอบทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation หรือ HCST) บทก่อนหน้านี้ได้วางไว้ว่าศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) เป็นรากฐานของการเปลี่ยนผ่าน และนวัตกรรมสังคม (Social Innovation) เป็นกลไกที่แปรศักยภาพนั้นให้กลายเป็นสังคมยั่งยืน (Sustainable Society) ทว่าทั้งศักยภาพมนุษย์ และนวัตกรรมสังคมมิได้ทำงานในสุญญากาศ หากทำงานภายใต้ชุดเงื่อนไขกำกับ (Boundary Conditions) ที่กำหนดว่ากลไกการแปรค่าจากศักยภาพสู่ผลลัพธ์จะเร่งตัว ชะลอตัว หรือหยุดชะงักในบริบทใด

เงื่อนไขกำกับในกรอบทฤษฎีนี้มีใช้ตัวแปรควบคุมเดี่ยว หากเป็นระบบกำกับประกอบ (compound moderating system) ที่ประกอบด้วยสามองค์ประกอบซึ่งทำงานสอดประสานกันเชิงระบบ องค์ประกอบแรกคือธรรมาภิบาลดิจิทัล (Digital Governance) ซึ่งทำหน้าที่เป็นกรอบกฎ เครื่องมือ และความรับผิดชอบในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของภาครัฐ องค์ประกอบที่สองคือขีดความสามารถเชิงสถาบัน (Institutional Capacity) ซึ่งกำหนดว่าสถาบันจะแปรนโยบายและนวัตกรรมสังคมให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่ยั่งยืนได้เพียงใด และองค์ประกอบที่สามคือทุนทางสังคม (Social Capital) ซึ่งเป็นพลังทางสังคม ความไว้วางใจ และเครือข่ายที่ทำให้การลงมือร่วมกันเป็นไปได้

ความสัมพันธ์ระหว่างสามองค์ประกอบนี้มีได้เป็นแบบบวกกัน หากเป็นแบบทวีคูณ เมื่อธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมมีคุณภาพสูงพร้อมกัน วงจรของทฤษฎีจะยิ่งเร่งตัว เมื่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งอ่อนแอลง วงจรทั้งหมดจะยิ่งชะลอ และเมื่อทั้งสามตกต่ำพร้อมกัน ระบบจะยิ่งเข้าสู่ภาวะที่นวัตกรรมมีคุณภาพดีแต่ไม่อาจขยายผล และศักยภาพมนุษย์ไม่ถูกแปรให้เกิดผลทางสังคม ภาวะเช่นนี้ปรากฏซ้ำในบริบทไทยหลายกรณี และเป็นปรากฏการณ์ที่บ่งชี้เรียกว่ากับดักธรรมาภิบาล (governance trap)

ภาพที่ 7- 1 ระบบกำกับประกอบสามองค์ประกอบของเงื่อนไขกำกับ

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

แผนภาพจัดวางธรรมาภิบาลดิจิทัล ชีตความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมไว้เป็นวงล้อมรอบวงจรศักยภาพมนุษย์สู่สังคมยั่งยืน สื่อว่าเงื่อนไขกำกับมิได้เป็นข้อต่อลำดับหนึ่งในวงจร หากเป็นปัจจัยที่ครอบคลุมทั้งวงจรและกำหนดทิศทางการหมุนของวงจรรนั้น

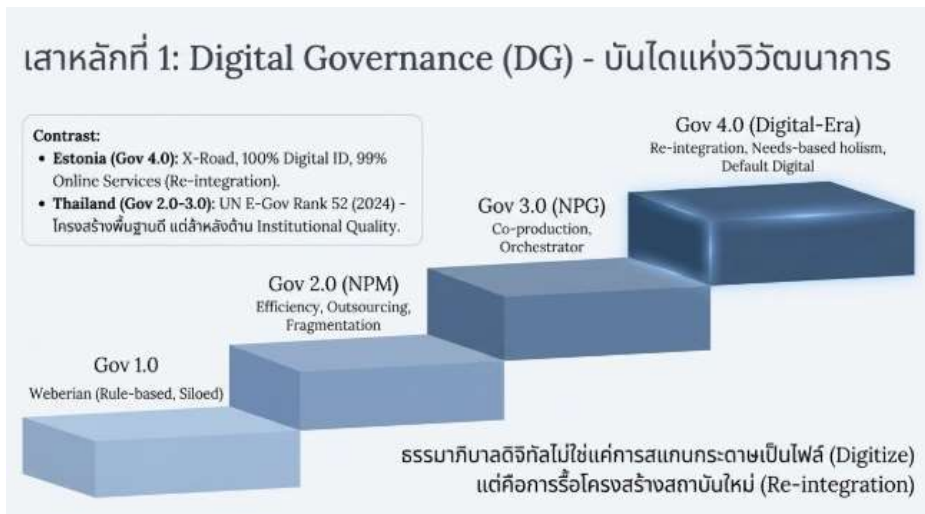
บทนี้จัดโครงสร้างเป็นห้าส่วน ส่วนที่ 7.1 วิเคราะห์ธรรมาภิบาลดิจิทัลทั้งในมิติวิวัฒนาการ ธรรมาภิบาลอัจฉริยะ และธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ ส่วนที่ 7.2 วิเคราะห์ขีดความสามารถเชิงสถาบันผ่านสถาบันสาธารณะ ความสามารถปรับตัว และสมรรถนะนโยบาย ส่วนที่ 7.3 วิเคราะห์ทุนทางสังคมผ่านความไว้วางใจ เครือข่าย และการมีส่วนร่วมของพลเมือง ส่วนที่ 7.4 สังเคราะห์กลไกการกำกับของแต่ละองค์ประกอบให้เห็นการทำงานร่วมกัน และส่วนที่ 7.5 เสนอข้อเสนอที่สามของทฤษฎีพร้อมตัวแปรกำกับที่วัดได้ และทอดสะพานสู่การสังเคราะห์ทฤษฎีในบทถัดไป

7.1 ธรรมชาติดิจิทัล: กรอบกฎและเครื่องมือของการเปลี่ยนผ่าน

7.1.1 วิวัฒนาการของธรรมชาติ

การกำกับดูแลภาครัฐในยุคดิจิทัลมิได้เกิดขึ้นโดยฉับพลัน หากสังผ่านวิวัฒนาการสี่ยุคที่แต่ละยุคเพิ่มความซับซ้อนทับบนรากฐานเดิม มีใช้แทนที่กันโดยสิ้นเชิง ยุคแรกคือรัฐบาลแบบราชการตามแนวคิดของเวเบอร์ (Weberian bureaucracy) ก่อนคริสต์ทศวรรษ 1980 ซึ่งยึดกฎ ลำดับชั้น และกระบวนการเป็นหลัก โครงสร้างนี้มีจุดแข็งด้านความเสมอภาคและการคาดเดาได้ แต่อ่อนด้านความยืดหยุ่นและการตอบสนองต่อความต้องการที่หลากหลาย ยุคที่สองคือการจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management) ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1980 ถึง 2000 ซึ่งนำหลักการตลาดมาใช้ในภาครัฐ ทั้งการตั้งเป้าหมายผลงาน การจ้างเหมาภายนอก และการแข่งขัน วัตถุประสงค์คือประสิทธิภาพ แต่ผลข้างเคียงคือการแตกเป็นส่วนย่อยของหน่วยงานและการสูญเสียการประสานงานระหว่างองค์กร

ยุคที่สามคือธรรมชาติภาครัฐแนวใหม่ (New Public Governance) ซึ่งตอบสนองต่อความล้มเหลวของยุคก่อนด้วยการเน้นการผลิตร่วม (co-production) เครือข่าย และการกำกับแบบร่วมมือ รัฐเปลี่ยนบทบาทจากผู้จัดหาบริการมาเป็นผู้ประสานเครือข่าย และพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบและส่งมอบบริการ ยุคที่สี่คือธรรมชาติยุคดิจิทัล (Digital-Era Governance) ซึ่ง Dunleavy และคณะ (2006) เสนอว่าการแปรเป็นดิจิทัลได้กลายเป็นแกนกลางของการออกแบบสถาบันใหม่ มีใช้เพียงเครื่องมือ ลักษณะเด่นคือการบูรณาการข้อมูลข้ามหน่วยงาน การออกแบบบริการรอบความต้องการของพลเมือง และการเปลี่ยนกระบวนการทั้งหมดให้เป็นดิจิทัลตั้งแต่ต้นทาง

ภาพที่ 7- 2 บันไดวิวัฒนาการของธรรมาภิบาลดิจิทัลสี่ยุค

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Dunleavy และคณะ (2006) และข้อมูลการจัดอันดับรัฐบาลดิจิทัลของสหประชาชาติ (United Nations, 2024)

บันไดสี่ขั้นแสดงว่าธรรมาภิบาลยุคดิจิทัลมิใช่การแปลงเอกสารกระดาษให้เป็นไฟล์ หากคือการรื้อและบูรณาการโครงสร้างสถาบันขึ้นใหม่ กรณีเอสโตเนียที่ขึ้นบนสุดกับกรณีไทยที่ยังอยู่ระหว่างขั้น จึงต่างกันที่คุณภาพเชิงสถาบัน มิใช่เพียงระดับเทคโนโลยี

เอสโตเนียเป็นตัวอย่างที่ถูกอ้างถึงมากที่สุดของธรรมาภิบาลยุคดิจิทัล ด้วยแพลตฟอร์มแลกเปลี่ยนข้อมูลกลาง (X-Road) ระบบยืนยันตัวตนดิจิทัลที่ครอบคลุมประชากรเกือบทั้งหมด และบริการภาครัฐที่ให้บริการออนไลน์เป็นสัดส่วนสูงมาตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 2000 ส่วนประเทศไทยอยู่ในอันดับที่ 52 ของดัชนีรัฐบาลอิเล็กทรอนิกส์ของสหประชาชาติ ประจำปี 2567 ซึ่งสะท้อนความก้าวหน้าด้านโครงสร้างพื้นฐาน แต่ยังคงตามหลังในมิติคุณภาพเชิงสถาบันและการส่งมอบบริการ (United Nations, 2024) สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ วิวัฒนาการดังกล่าวชี้ว่าเงื่อนไขด้านธรรมาภิบาลดิจิทัลต้องอาศัยตรรกะของการบูรณาการและการฝังความรับผิดชอบไว้ในระบบ มิใช่เพียงการแปลงกระบวนการราชการเดิมให้เป็นดิจิทัล

7.1.2 ธรรมาภิบาลอัจฉริยะ

ธรรมาภิบาลอัจฉริยะ (Smart Governance) หมายถึงการประยุกต์การตัดสินใจที่ขับเคลื่อนด้วยข้อมูล การเฝ้าติดตามตามเวลาจริง และการออกแบบนโยบายโดยอาศัยปัญญาประดิษฐ์ เพื่อยกระดับประสิทธิภาพ ความโปร่งใส และการมีส่วนร่วมของพลเมืองไปพร้อมกัน อย่างไรก็ตาม การอ้างถึงความอัจฉริยะเพียงลำพังอาจเป็นกับดัก เพราะความล้าหน้าทางเทคนิคมิได้รับประกันคุณภาพของธรรมาภิบาล หากปราศจากกลไกความรับผิดชอบและการออกแบบที่ยึดพลเมืองเป็นศูนย์กลาง

วรรณกรรมที่ทบทวนแบบจำลองธรรมาภิบาลอัจฉริยะโดยรวมชี้ตรงกันว่าธรรมาภิบาลอัจฉริยะที่ได้ผลต้องดำเนินสามมิติพร้อมกัน ได้แก่ มิติประสิทธิภาพในการลดต้นทุนและเร่งบริการ มิติความโปร่งใสผ่านข้อมูลเปิดและการตรวจสอบร่องรอยการทำงานของระบบ และมิติการมีส่วนร่วมของพลเมืองผ่านกระบวนการประชาธิปไตยแบบดิจิทัล ระบบที่เน้นเพียงมิติประสิทธิภาพโดยละเลยอีกสองมิตีย่อมสร้างสถานะที่ความล้าหน้าทางเทคนิคไม่นำไปสู่ผลลัพธ์สาธารณะที่แท้จริง

สิงคโปร์ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติอัจฉริยะเป็นกรณีที่แสดงทั้งศักยภาพและข้อจำกัด ระบบยืนยันตัวตนดิจิทัลครอบคลุมประชากรส่วนใหญ่ และระบบบำรุงรักษาสาธารณูปโภคเชิงคาดการณ์ช่วยลดค่าใช้จ่ายได้อย่างมีนัยสำคัญ ทว่าระดับการมีส่วนร่วมของพลเมืองในการกำหนดนโยบายดิจิทัลยังจำกัดเมื่อเทียบกับเอสโตเนีย ซึ่งมีระบบพลเมืองดิจิทัลและการจัดสรรงบประมาณแบบมีส่วนร่วมที่กว้างขวางกว่า หน่วยงานพัฒนาสื่อสารสนเทศของสิงคโปร์ (Infocomm Media Development Authority, 2020) ได้เสนอกรอบธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ที่จำแนกระดับความเสี่ยงและกำหนดกลไกความรับผิดชอบสำหรับแต่ละระดับ นับเป็นตัวอย่างของการแปรธรรมาภิบาลอัจฉริยะจากแนวคิดสู่มาตรฐานเชิงปฏิบัติ สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ ธรรมาภิบาลอัจฉริยะที่แท้จริงต้องวัดผลด้วยศักยภาพมนุษย์ที่เพิ่มขึ้น คือประชาชนเข้าถึงเข้าใจ และมีส่วนร่วมกับการดิจิทัลได้เพียงใด มิใช่วัดด้วยเสถียรภาพของระบบหรือจำนวนบริการที่เปิดใช้

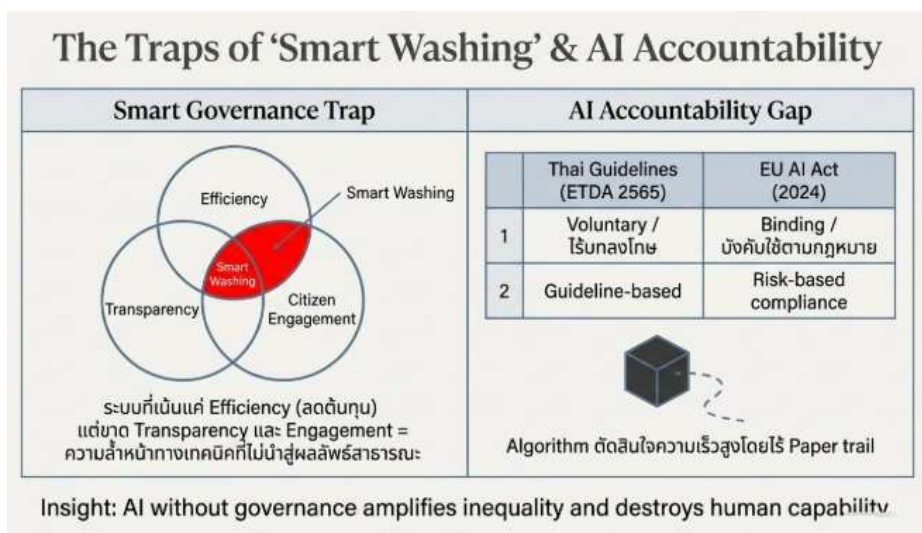
7.1.3 ธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์

การขยายตัวอย่างรวดเร็วของปัญญาประดิษฐ์ในกระบวนการตัดสินใจภาครัฐ ตั้งแต่การกลั่นกรองสินเชื่อจนถึงการคัดเลือกผู้รับสวัสดิการ สร้างความท้าทายด้านธรรมชาติที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน มิใช่เพราะปัญญาประดิษฐ์เป็นสิ่งใหม่ หากเพราะมันสร้างช่องว่างของความรับผิดชอบที่ระบบสถาบันแบบเดิมยังไม่มีกลไกรองรับ กล่าวคือ อัลกอริทึมตัดสินใจอย่างรวดเร็ว ทำซ้ำในระดับมหาศาล และไม่ทิ้งร่องรอยให้ตรวจสอบได้ในแบบที่การตัดสินใจของมนุษย์ทำได้

หลักการปัญญาประดิษฐ์ของ OECD ซึ่งประกาศในปี 2019 และปรับปรุงในปี 2024 โดยได้รับการรับรองจากประเทศสมาชิกจำนวนมาก เป็นมาตรฐานระหว่างรัฐบาลฉบับแรกด้านธรรมชาติของปัญญาประดิษฐ์ กำหนดหลักการห้าประการ ได้แก่ การเติบโตที่ครอบคลุมและการพัฒนาที่ยั่งยืน คุณค่าที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางและความเป็นธรรม ความโปร่งใสและความสามารถอธิบายได้ ความมั่นคงปลอดภัย และความรับผิดชอบ หลักการเหล่านี้มีข้อเสนอแนะเชิงจริยธรรมล้วน หากเป็นกรอบที่แปรเป็นข้อกำหนดเชิงนโยบายได้ รายงาน Governing with Artificial Intelligence ของ OECD (2025) วิเคราะห์การใช้ปัญญาประดิษฐ์จริงในหน่วยงานภาครัฐจำนวนมาก และพบว่าประเทศสมาชิกส่วนใหญ่นำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในบริการสาธารณะแล้ว แต่มีเพียงส่วนน้อยที่มีกรอบการวัดผลกระทบอย่างเป็นระบบ ขณะที่ยูเนสโก (UNESCO, 2021a) ในข้อเสนอแนะว่าด้วยจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์ ย้ำว่าจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ต้องครอบคลุมทั้งการไม่ก่ออันตรายและการสร้างประโยชน์ โดยความเป็นธรรม การไม่เลือกปฏิบัติ และการกำกับดูแลโดยมนุษย์ต้องถูกออกแบบไว้ตั้งแต่ต้น มิใช่เพิ่มเติมภายหลัง

ประเทศไทยมีความก้าวหน้าผ่านสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (รายงานประจำปี พ.ศ. 2566 แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (พ.ศ. 2565–2570), 2566) ซึ่งออกแนวปฏิบัติจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์

ฉบับแรกและแผนปฏิบัติการปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ พ.ศ. 2565 ถึง 2570 ประกอบกับพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 ที่วางรากฐานการกำกับข้อมูล ทว่าเครื่องมือเหล่านี้ยังมีสถานะเป็นแนวปฏิบัติมากกว่ากฎที่บังคับใช้ได้พร้อม บทลงโทษชัดเจน ต่างจากกฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรป (European Parliament & Council, 2024) ที่ใช้แนวทางแบ่งตามระดับความเสี่ยง จัดหมวด ปัญหาประดิษฐ์เป็นสี่ระดับและกำหนดข้อบังคับที่บังคับใช้ได้จริง สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ ธรรมชาติปัญญาประดิษฐ์เป็นเงื่อนไขกำกับที่อยู่เหนือเงื่อนไขอื่น เพราะ ปัญญาประดิษฐ์ที่ปราศจากการกำกับย่อมขยายความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึง ศักยภาพมนุษย์ และบั่นทอนนวัตกรรมสังคมที่มุ่งสร้างความเป็นธรรม

ภาพที่ 7-3 กับดักธรรมชาติอัจฉริยะและช่องว่างความรับผิดชอบของปัญญาประดิษฐ์

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากแผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (พ.ศ. 2565–2570). (2566). และกฎหมายปัญญาประดิษฐ์ของสหภาพยุโรป (European Parliament & Council, 2024)

ภาพชี้ให้เห็นว่าระบบที่เน้นประสิทธิภาพโดยละเลยความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมย่อมตกในบริเวณที่ความล้มเหลวไม่แปรเป็นผลสาธารณะ ส่วนภาพขวา

เปรียบเทียบแนวปฏิบัติแบบสมัครใจของไทยกับกฎที่บังคับใช้ได้ของสหภาพยุโรป ชี้ว่า ช่องว่างสำคัญของไทยอยู่ที่การขาดสภาพบังคับ มิใช่การขาดหลักการ

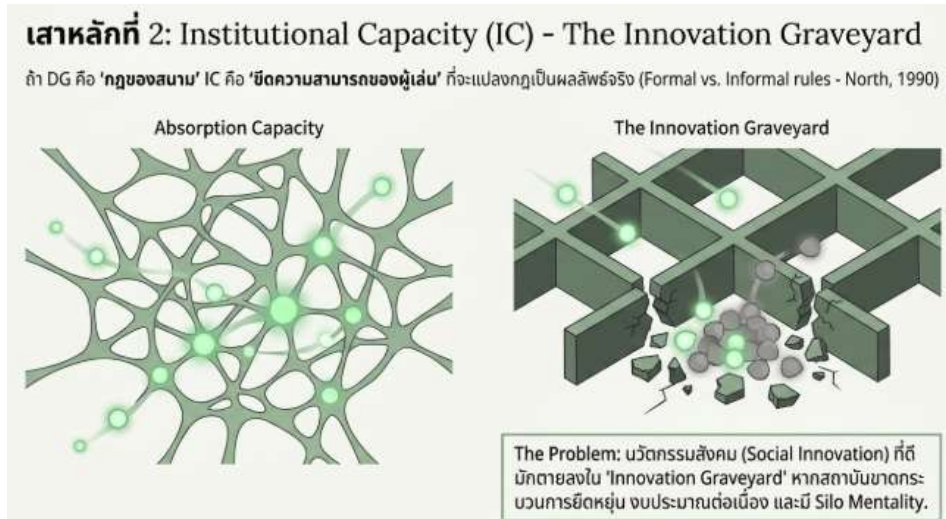
7.2 ชีตความสามารถเชิงสถาบัน: ความสามารถของสถาบันในการรองรับการเปลี่ยนแปลง

หากธรรมชาติที่แท้จริงคือกฎของสนาม ชีตความสามารถเชิงสถาบันย่อมเป็นความสามารถของผู้เล่นในการเล่นตามกฎนั้นอย่างได้ผล นอร์ท (North, 1990) นิยามสถาบันว่าเป็นข้อจำกัดที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อจัดโครงสร้างปฏิสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แต่ชีตความสามารถของสถาบันหมายถึงความสามารถที่จะแปรกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการเหล่านั้นให้กลายเป็นผลลัพธ์จริงที่ประชาชนสัมผัสได้ ธนาคารโลก (World Bank, 2026) ระบุว่าชีตความสามารถเชิงสถาบันประกอบด้วยสี่มิติ ได้แก่ ทรัพยากรบุคคล กระบวนการและระบบ โครงสร้างองค์กร และสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย การพัฒนาเพียงมิติเดียวโดยไม่พัฒนามิติอื่นมักไม่นำไปสู่ชีตความสามารถที่ยั่งยืน ประเทศที่ฝึกอบรมบุคลากรจำนวนมากแต่ไม่สร้างระบบองค์กรรองรับ มักเผชิญภาวะที่คนเก่งไหลออกสู่ภาคเอกชนเพราะระบบไม่ตอบสนองศักยภาพ

7.2.1 สถาบันสาธารณะ

ในกรอบทฤษฎีนี้ ชีตความสามารถเชิงสถาบันทำหน้าที่เป็นความสามารถในการดูดซับ (absorption capacity) ที่กำหนดว่านวัตกรรมสังคมจะถูกรับและขยายผลโดยสถาบันได้หรือไม่ สถาบันที่มีชีตความสามารถต่ำเปรียบได้กับที่ฝังกลบนวัตกรรมเพราะความคิดที่ดีถูกฝังด้วยกระบวนการที่ไม่ยืดหยุ่น งบประมาณที่ถูกตัดในปีถัดไป และการทำงานแบบแยกส่วนที่ขัดขวางความร่วมมือข้ามหน่วยงาน นอร์ท (North, 1990) ชี้ว่าสถาบันประกอบด้วยข้อจำกัดที่เป็นทางการ เช่น กฎหมายและสิทธิในทรัพย์สิน และข้อจำกัดที่ไม่เป็นทางการ เช่น บรรทัดฐานและจารีต ทั้งสองต้อง

สอดคล้องกันจึงจะทำงานได้ผล กฎที่เป็นทางการที่ดีแต่ขัดกับบรรทัดฐานที่ฝังลึกในสังคมย่อมนำไปปฏิบัติได้ยากและมักถูกหลบเลี่ยง

ภาพที่ 7- 4 ความสามารถในการดูดซับกับภาวะที่ฝังกลบนวัตกรรม

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากแนวคิดสถาบันของ North (1990) และ Ostrom (2010)

ภาพเปรียบเทียบสถาบันที่มีความสามารถดูดซับสูงซึ่งรับและขยายนวัตกรรมได้ กับสถาบันที่ขีดความสามารถต่ำซึ่งนวัตกรรมที่ดีถูกฝังกลบด้วยกระบวนการที่แข็งตัวและการทำงานแบบแยกส่วน แสดงว่าคุณภาพของสถาบันเป็นตัวกำหนดชะตากรรมของนวัตกรรม มิใช่คุณภาพของนวัตกรรมเพียงลำพัง

สถาบันสาธารณะที่มีคุณภาพสูงมีลักษณะร่วมกัน ได้แก่ หลักนิติธรรมที่บังคับใช้ได้จริงโดยไม่เลือกปฏิบัติ ความรับผิดชอบทั้งแนวตั้งระหว่างรัฐกับประชาชนและแนวนอนระหว่างหน่วยงาน ระบบคุณธรรมในการสรรหาและเลื่อนตำแหน่ง และความสามารถปรับโครงสร้างเพื่อตอบสนองความเปลี่ยนแปลง ออสโตรม (Ostrom, 2010) เพิ่มเติมว่าสถาบันที่ยั่งยืนต้องมีการกำกับแบบหลายศูนย์ (polycentric governance) ที่การตัดสินใจกระจายหลายศูนย์และสอดคล้องกัน มิใช่รวมศูนย์ทั้งหมด เพราะปัญหาสังคมซับซ้อนเกินกว่าที่ศูนย์เดียวจะรู้และจัดการได้ครบถ้วน กรณีวันดาที่พ้นจากสภาพรัฐล้มเหลวหลังเหตุการณ์ในปี 2537 และสร้างขีด

ความสามารถเชิงสถาบันขึ้นใหม่ภายในสองทศวรรษ ด้วยการให้ความสำคัญกับระบบคุณธรรม การบังคับใช้กฎหมายด้านคอร์รัปชัน และรัฐบาลดิจิทัลไปพร้อมกัน แสดงว่าการสร้างสถาบันใหม่ต้องอาศัยเจตจำนงทางการเมืองที่ต่อเนื่อง มิใช่เพียงความช่วยเหลือเชิงเทคนิค

ประเทศไทยมีสถาบันสาธารณะที่สั่งสมมาหลายทศวรรษ แต่ยังเผชิญการทำงานแบบแยกส่วนระหว่างกระทรวง ระบบคุณธรรมที่จำกัดในตำแหน่งสูง และการขาดความสามารถใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อกำหนดนโยบายอย่างเป็นระบบ ธนาคารโลก (World Bank, 2026) ชี้ว่าไทยจำเป็นต้องลงทุนในขีดความสามารถของภาครัฐทั้งด้านทักษะดิจิทัลและการวิเคราะห์ เพื่อรองรับการผลิตขั้นสูงและเศรษฐกิจฐานความรู้ สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ สถาบันสาธารณะที่อ่อนแอคืออุปสรรคเชิงโครงสร้างที่ทำให้แม้ศักยภาพมนุษย์จะสูง ก็ไม่ถูกแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ

7.2.2 ความสามารถปรับตัว

หากสถาบันสาธารณะเป็นโครงสร้างของระบบ ความสามารถปรับตัว (adaptive capacity) คือความสามารถของโครงสร้างนั้นในการเปลี่ยนแปลงตนเองเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป อาร์กิริสและเชิน (Argyris & Schön, 1978) แยกแยะการเรียนรู้แบบวงเดี่ยว ซึ่งเป็นการแก้ข้อผิดพลาดภายในกรอบกฎเดิม ออกจากการเรียนรู้แบบวงคู่ ซึ่งเป็นการตั้งคำถามกับกฎและปรับกฎนั้นเสียใหม่ สถาบันที่ปรับตัวได้ต้องสามารถเรียนรู้แบบวงคู่ มิใช่เพียงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยไม่แตะสมมติฐานเชิงยุทธศาสตร์ที่เป็นรากของปัญหา

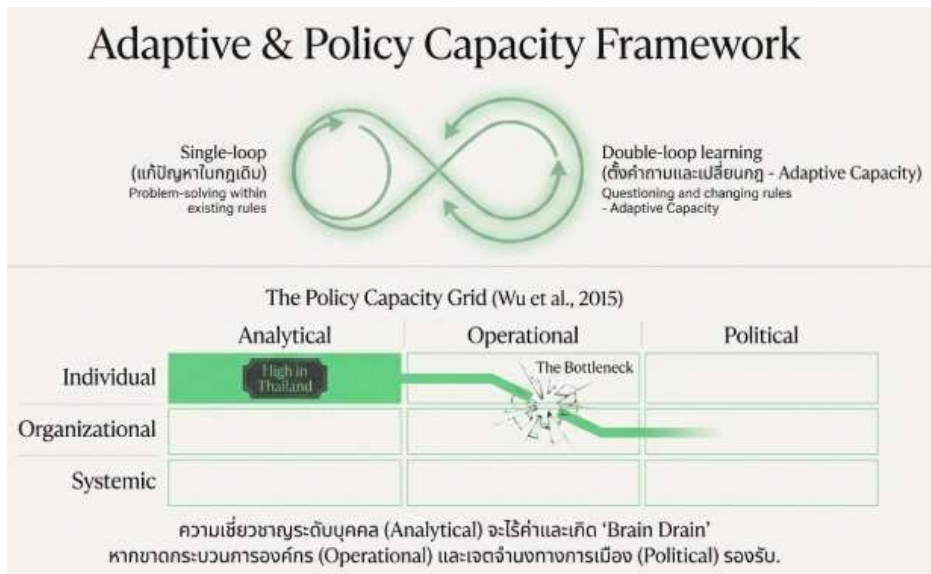
ความสามารถปรับตัวของสถาบันประกอบด้วยสามองค์ประกอบที่ต้องทำงานร่วมกัน ประการแรกคือการเรียนรู้เชิงสถาบัน ซึ่งหมายถึงกลไกที่สถาบันรวบรวมข้อมูลจากประสบการณ์ แปรเป็นความรู้ และนำไปปรับปรุงนโยบายอย่างเป็นระบบ มิใช่เพียงการทบทวนเป็นครั้งคราว ประการที่สองคือการกำกับเชิงทดลอง ซึ่งหมายถึงการมีห้องปฏิบัติการนโยบาย พื้นที่ทดลองกฎเกณฑ์ และโครงการนำร่องที่ช่วยให้ทดสอบ

นวัตกรรมนโยบายในระดับเล็กก่อนขยายผล และประการที่สามคือการกำกับเชิง
คาดการณ์ ซึ่งหมายถึงการใช้การมองอนาคตและการวางแผนทัศน์เพื่อเตรียมสถาบัน
สำหรับอนาคตที่ยังไม่เกิด การปฏิรูปการศึกษาของฟินแลนด์เป็นตัวอย่างที่ได้รับการ
ยอมรับ ระบบการศึกษาฟินแลนด์ปรับตัวต่อเนื่องผ่านการนำร่อง ประเมิน และขยาย
ผลนโยบายใหม่ทุกรอบ โดยไม่ยึดนโยบายตายตัวเพราะกลัวการเปลี่ยนแปลง จนเป็น
ผู้นำผลการประเมินระดับนานาชาติอย่างต่อเนื่องด้วยความเป็นวิชาชีพที่ปรับตัวได้ของ
ครู มากกว่าการทำให้เป็นมาตรฐานเดียว

เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกของไทยมีพื้นที่ทดลองกฎเกณฑ์สำหรับ
อุตสาหกรรมใหม่ ซึ่งเป็นการพัฒนาความสามารถปรับตัวด้านเศรษฐกิจ แต่ในด้าน
นโยบายสังคมยังขาดกลไกการเรียนรู้เชิงสถาบันที่เป็นระบบ ส่วนใหญ่ยังเป็นการ
ดำเนินการเฉพาะกิจและกระจาย ขาดการบันทึกผลลัพธ์ให้กลายเป็นความทรง
จำเชิงสถาบัน สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ ความสามารถปรับตัวกำหนดว่าวงจรของทฤษฎี
จะแก้ไขตนเองได้หรือไม่เมื่อล้มเหลว สถาบันที่ปรับตัวได้จะดูดซับนวัตกรรมที่ล้มเหลว
ในระยะนำร่อง เรียนรู้ และปรับ ส่วนสถาบันที่ปรับตัวไม่ได้จะยืນกรณดำเนินนโยบาย
ที่ล้มเหลวต่อไป หรือปฏิเสธนวัตกรรมโดยไม่เรียนรู้

7.2.3 สมรรถนะนโยบาย

สมรรถนะนโยบาย (policy capacity) คือขีดความสามารถของรัฐในการออกแบบ
ดำเนินการ และประเมินนโยบายสาธารณะอย่างได้ผล อู๋และคณะ (Wu et al., 2015)
เสนอกรอบที่แยกสมรรถนะนโยบายเป็นเก้าเซลล์จากการผสมสามมิติ คือ เชิงวิเคราะห์
เชิงปฏิบัติการ และเชิงการเมือง เข้ากับสามระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับองค์กร และ
ระดับระบบ ความแข็งแกร่งในแต่ละเซลล์มิได้เป็นอิสระจากกัน สมรรถนะเชิงวิเคราะห์
ระดับบุคคลที่สูงจะรั่วไหลหากระบบขององค์กรไม่รองรับ ผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้สูงแต่
ทำงานในองค์กรที่ขาดกระบวนการใช้ความรู้ ย่อมเสมือนไม่มีความรู้นั้น

ภาพที่ 7- 5 การเรียนรู้เชิงสถาบันและตารางสมรรถนะนโยบาย

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Argyris และ Schön (1978) และ Wu และคณะ (2015)

ภาพบนแสดงการเรียนรู้แบบวงเดียวและวงคู่ ภาพล่างแสดงตารางสมรรถนะนโยบายเก้าเซลล์ พร้อมชี้จุดคอขวดของไทยที่สมรรถนะเชิงวิเคราะห์ระดับบุคคลสูง แต่ขาดการเชื่อมต่อสู่ระดับปฏิบัติการและการเมือง ทำให้ความรู้ที่มีอยู่ไม่ถูกแปรเป็นนโยบายที่ดำเนินได้จริง

สมรรถนะเชิงวิเคราะห์หมายถึงความสามารถในการวิจัย วิเคราะห์ข้อมูล และสร้างฐานหลักฐานสำหรับการตัดสินใจ สมรรถนะเชิงปฏิบัติการหมายถึงความสามารถในการนำนโยบายไปปฏิบัติผ่านระบบ กระบวนการ และทรัพยากรที่เพียงพอ ส่วนสมรรถนะเชิงการเมืองหมายถึงความสามารถในการสร้างแนวร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จัดการแรงต้าน และรักษานโยบายให้ต่อเนื่องข้ามรัฐบาล เกาหลีใต้เป็นตัวอย่างของสมรรถนะนโยบายสูงในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้วยการสร้างฐานการวิเคราะห์ที่แข็งแกร่ง โครงสร้างปฏิบัติการที่เป็นระบบ และความต่อเนื่องเชิงการเมือง ด้านนโยบายนวัตกรรมข้ามรัฐบาลหลายชุด จนอยู่ในกลุ่มผู้นำดัชนีนวัตกรรมโลกอย่าง

ต่อเนื่อง ความสำเร็จนี้มีได้มาจากองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งโดดเด่น หากมาจากความสอดคล้องของทั้งสามมิติ

ประเทศไทยมีสมรรถนะเชิงวิเคราะห์ผ่านหน่วยงานวางแผนพัฒนาระดับชาติ หน่วยงานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และมหาวิทยาลัยที่มีคุณภาพ แต่การเชื่อมต่อยุทธศาสตร์เชิงปฏิบัติการกับเชิงการเมืองเป็นจุดคอขวด นโยบายที่ดีบนกระดาษมักสูญเสียดุลยภาพระหว่างการออกแบบกับการนำไปปฏิบัติ เพราะขาดการประสานงานข้ามกระทรวงและความต่อเนื่องของงบประมาณข้ามรัฐบาล สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ สมรรถนะนโยบายเป็นเงื่อนไขจำเป็นเชิงสถาบันที่กำหนดว่าธรรมาภิบาลดิจิทัลที่ดีและทุนทางสังคมที่เข้มแข็งจะแปรเป็นผลลัพธ์ได้หรือไม่ ระบบที่มีธรรมาภิบาลดิจิทัลดีแต่ขาดสมรรถนะนโยบายจะออกกฎที่ไม่ถูกนำไปปฏิบัติ ส่วนระบบที่มีทุนทางสังคมสูงแต่ขาดสมรรถนะนโยบายจะมีพลังทางสังคมที่ไม่มีช่องทางแปรเป็นนโยบาย

7.3 ทุนทางสังคม: พลังทางสังคมและความชอบธรรม

ทุนทางสังคม (social capital) คือทรัพยากรที่ฝังอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่ายที่ทำให้การประสานงานเป็นไปได้โดยไม่ต้องพึ่งการบังคับหรือแรงจูงใจทางวัตถุเพียงอย่างเดียว พัตนัม (Putnam, 1993) แสดงจากการวิจัยในอิตาลีว่าความแตกต่างของผลการดำเนินงานของรัฐบาลท้องถิ่นระหว่างภาคเหนือกับภาคใต้ อธิบายได้ด้วยทุนทางสังคมมากกว่าทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ภาคเหนือที่มีประวัติศาสตร์การรวมกลุ่มพลเมืองยาวนานมีความไว้วางใจและเครือข่ายที่ทำให้สถาบันทำงานได้ผลกว่า ในกรอบทฤษฎีนี้ ทุนทางสังคมเป็นองค์ประกอบที่สามของระบบกำกับประกอบ ทำหน้าที่เป็นพลังทางสังคมและความชอบธรรมที่ทำให้ธรรมาภิบาลดิจิทัลและขีดความสามารถเชิงสถาบันมีฐานทางสังคมรองรับ ธรรมาภิบาลที่ดีและสถาบันที่แข็งแกร่งแต่ปราศจากทุนทางสังคมย่อม

กลายเป็นระบบผู้เชี่ยวชาญที่ขาดความชอบธรรม ประชาชนไม่ไว้วางใจ ไม่เข้าร่วม และนวัตกรรมสังคมขาดฐานรากที่จำเป็นในการดำรงอยู่

7.3.1 ความไว้วางใจทางสังคม

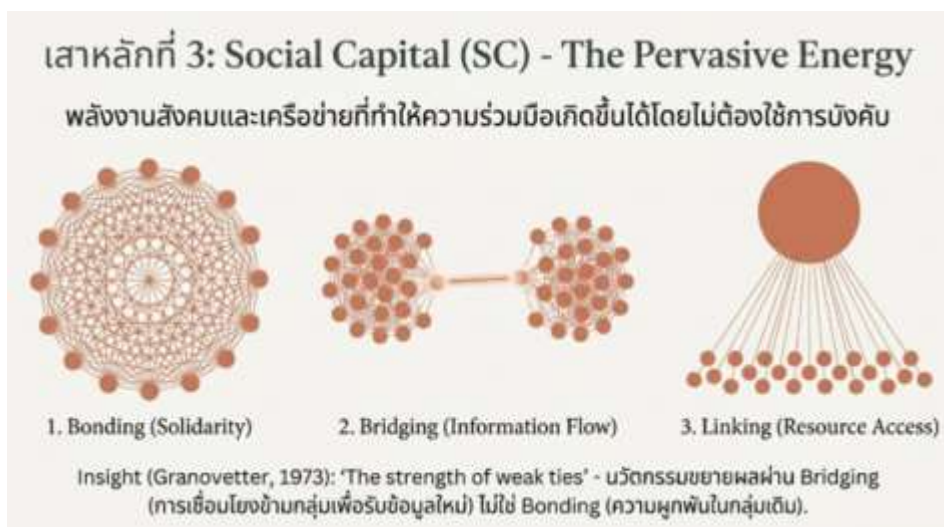
ฟูกูยามา (Fukuyama, 1995) ระบุว่าความไว้วางใจเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่สุดต่อความเจริญทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยแยกความไว้วางใจที่อิงความสัมพันธ์ส่วนตัว (particularized trust) ออกจากความไว้วางใจที่ขยายไปถึงคนแปลกหน้าและสถาบัน (generalized trust) ประเทศที่มีความไว้วางใจแบบทั่วไปสูง มักมีต้นทุนธุรกรรมต่ำกว่า นวัตกรรมเกิดง่ายกว่า และสถาบันทำงานได้ผลกว่า เพราะผู้คนสามารถร่วมมือกับผู้ที่รู้จักได้โดยไม่ต้องลงทุนในการตรวจสอบอย่างกว้างขวาง กลุ่มประเทศนอร์ดิกมีความไว้วางใจแบบทั่วไปในระดับสูง ซึ่งสัมพันธ์กับการทุจริตต่ำ ผลลัพธ์ด้านนวัตกรรมสูง และระบบสวัสดิการที่มีประสิทธิภาพ ส่วนประเทศไทยตามการสำรวจค่านิยมโลกมีความไว้วางใจแบบทั่วไปในระดับปานกลางและต่ำกว่ากลุ่มนอร์ดิกอย่างมีนัยสำคัญ โดยโครงสร้างอุปถัมภ์ที่ฝังลึกทำให้ความไว้วางใจในวงเครือข่ายที่รู้จักสูงกว่าความไว้วางใจต่อคนแปลกหน้าและสถาบันมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อความร่วมมือข้ามเครือข่ายที่นวัตกรรมสังคมต้องการ

สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ ความไว้วางใจที่ต่ำเป็นปัญหาการลงมือร่วมกันที่ทำให้นวัตกรรมสังคมติดอยู่ในระดับท้องถิ่น ไม่ขยายออกไป เพราะการขยายผลต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างผู้ที่ไม่รู้จักกัน ซึ่งต้องการความไว้วางใจแบบทั่วไปเป็นเชื้อเพลิง ความไว้วางใจยังเป็นเงื่อนไขจำเป็นของการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่มีคุณภาพ เพราะเมื่อประชาชนไม่ไว้วางใจสถาบัน การมีส่วนร่วมย่อมลดลงหรือแปรเป็นการต่อต้านแทนความร่วมมือ

7.3.2 เครือข่ายสังคม

เครือข่ายสังคมเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่ทุนทางสังคมไหลผ่าน พัตนัม (Putnam, 1993) แบ่งเครือข่ายเป็นสามแบบ ได้แก่ เครือข่ายเชื่อมโยงภายในกลุ่มที่

เน้นความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว เครือข่ายเชื่อมข้ามกลุ่มที่เน้นการไหลของข้อมูล และ เครือข่ายเชื่อมข้ามระดับอำนาจระหว่างชุมชนกับรัฐหรือตลาด กรานอเวตเตอร์ (Granovetter, 1973) แสดงให้เห็นพลังของความสัมพันธ์ที่อ่อนแต่หลากหลาย ซึ่งมัก มีประสิทธิผลมากกว่าความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นในการส่งต่อข้อมูลใหม่และสร้าง นวัตกรรม เพราะความสัมพันธ์ที่อ่อนเชื่อมกลุ่มที่ต่างกัน ทำให้ข้อมูลที่ไหลผ่านไม่ซ้ำ กัน

ภาพที่ 7- 6 สามรูปแบบของเครือข่ายทุนทางสังคม

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Putnam (1993) และ Granovetter (1973)

ภาพเรียงเครือข่ายสามแบบจากการเชื่อมภายในกลุ่ม สู่การเชื่อมข้ามกลุ่ม และการเชื่อมข้ามระดับอำนาจ ชี้ว่าเครือข่ายเชื่อมภายในกลุ่มหล่อเลี้ยงนวัตกรรมใน ท้องถิ่น เครือข่ายเชื่อมข้ามกลุ่มส่งต่อนวัตกรรม และเครือข่ายเชื่อมข้ามระดับทำให นวัตกรรมได้รับการสนับสนุนเชิงสถาบันที่จำเป็นต่อการขยายผล

ความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับนวัตกรรมมิได้เป็นเส้นตรง งานศึกษา จำนวนหนึ่งพบว่าทุนทางสังคมที่ต่ำเกินไปทำให้ขาดความไว้วางใจและการแบ่งปัน ความรู้ แต่ทุนทางสังคมที่สูงเกินไปในลักษณะเชื่อมโยงภายในกลุ่มอย่างเดียว อาจ

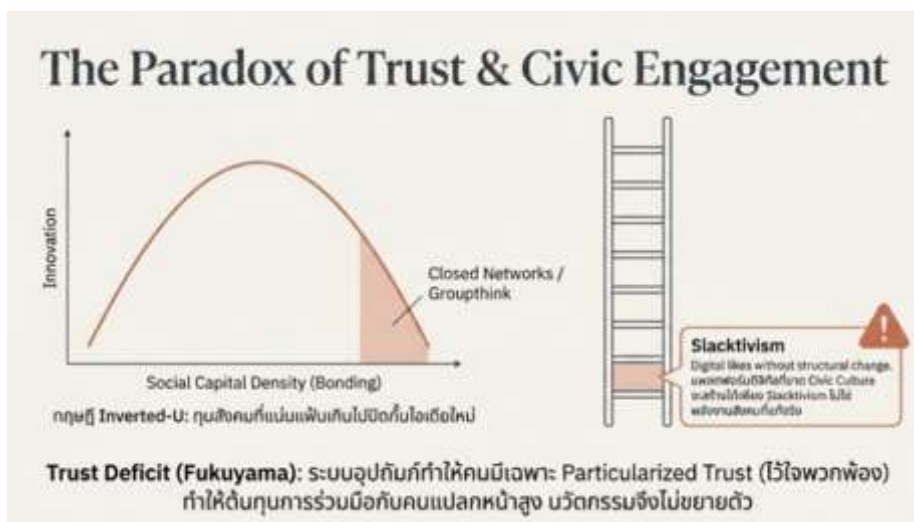
สร้างเครือข่ายปิดที่กีดกันความคิดจากภายนอกและก่อภาวะคิดตามกัน ค่าที่เหมาะสมจึงเป็นส่วนผสมของการเชื่อมภายในกลุ่มเพื่อความมั่นคง การเชื่อมข้ามกลุ่มเพื่อความหลากหลายของข้อมูล และการเชื่อมข้ามระดับเพื่อการเข้าถึงทรัพยากร ชุมชนท้องถิ่นไทยหลายแห่งมีทุนเชื่อมภายในกลุ่มที่แข็งแกร่ง แต่ขาดการเชื่อมข้ามไปยังเครือข่ายนโยบายและทรัพยากรภายนอก ทำให้นวัตกรรมท้องถิ่นไม่ขยายออกจากขอบเขตชุมชนเดิม สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ โครงสร้างเครือข่ายกำหนดว่าศักยภาพของชุมชนจะเชื่อมกับระบบนิเวศของนวัตกรรมและเส้นทางการขยายผลได้หรือไม่

7.3.3 การมีส่วนร่วมของพลเมือง

การมีส่วนร่วมของพลเมือง (civic engagement) คือการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการที่กำหนดสังคม ครอบคลุมตั้งแต่การมีส่วนร่วมที่เป็นทางการ เช่น การเลือกตั้งและการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะ ไปจนถึงการมีส่วนร่วมที่ไม่เป็นทางการ เช่น การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคม และการมีส่วนร่วมผ่านช่องทางดิจิทัล อาร์นสไตน์ (Arnstein, 1969) เสนอบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่จำแนกระดับการมีส่วนร่วมตั้งแต่การชักจูงไปจนถึงการควบคุมโดยพลเมือง ซึ่งยังใช้เป็นกรอบวิเคราะห์คุณภาพของการมีส่วนร่วมได้จนถึงปัจจุบัน โดยเน้นว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงต้องนำไปสู่อำนาจในการตัดสินใจ มิใช่เพียงการรับรู้หรือการปรึกษาหารือเชิงพิธีกรรม

ความย้อนแย้งร่วมสมัยคือ เทคโนโลยีดิจิทัลเพิ่มช่องทางการมีส่วนร่วมอย่างก้าวกระโดด แต่ไม่รับประกันว่าการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวแบบฉาบฉวย คือการกดถูกใจหรือแบ่งปันคำร้องออนไลน์โดยไม่นำไปสู่การลงมือจริง เป็นตัวอย่างของการมีส่วนร่วมเชิงปริมาณสูงแต่เชิงผลกระทบต่ำ ไอซ์แลนด์ดำเนินโครงการร่างรัฐธรรมนูญแบบเปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมระหว่างปี 2553 ถึง 2555 โดยสุ่มเลือกพลเมืองจำนวนหนึ่งเป็นตัวแทนร่วมกับระบบออนไลน์ที่เปิดให้ประชาชนเสนอความเห็น นับเป็นตัวอย่างของการมีส่วนร่วมดิจิทัลที่นำไปสู่กระบวนการรัฐธรรมนูญจริง ในทางตรงข้าม การจัดทำงบประมาณแบบมีส่วนร่วมระดับท้องถิ่นในหลายจังหวัดของไทยรายงานอัตราการมีส่วนร่วมต่ำ

สะท้อนว่าการมีแพลตฟอร์มไม่เพียงพอ หากขาดวัฒนธรรมพลเมืองและความไว้วางใจ
รองรับ

ภาพที่ 7- 7 ความย้อนแย้งของความไว้วางใจและการมีส่วนร่วมของพลเมือง

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Fukuyama (1995), Granovetter (1973) และ Arnstein (1969)

ภาพถ่ายแสดงความสัมพันธ์แบบโค้งคว่ำระหว่างความหนาแน่นของทุนเชื่อมภายในกลุ่มกับนวัตกรรม ที่ทุนสูงเกินไปกลับปิดกั้นความคิดใหม่ ภาพขวาแสดงบันไดการมีส่วนร่วมและปัญหาการเคลื่อนไหวแบบฉาบฉวย ซึ่งว่าปริมาณการมีส่วนร่วมไม่เท่ากับคุณภาพ และความไว้วางใจแบบทั่วไปคือเงื่อนไขที่ทำให้การมีส่วนร่วมแปรเป็นผลจริง

สำหรับกรอบทฤษฎีนี้ การมีส่วนร่วมของพลเมืองทำหน้าที่เปลี่ยนทุนทางสังคมจากทรัพยากรที่แฝงอยู่ให้กลายเป็นพลังที่ขับเคลื่อนนวัตกรรมสังคม และสร้างวงจรป้อนกลับระหว่างประชาชนกับการกำกับดูแล ทำให้ระบบกำกับประกอบมิใช่เพียงกลไกจากบนลงล่าง หากเป็นพลวัตสองทางที่ผลลัพธ์ของสังคมยั่งยืนสามารถย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ได้จริง

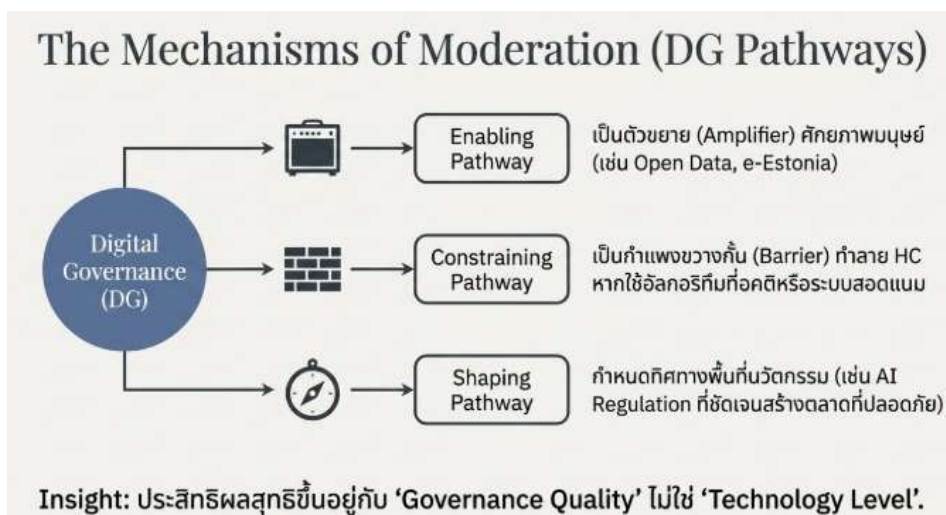
7.4 กลไกการกำกับ: สามองค์ประกอบในระบบเดียวกัน

สามส่วนก่อนหน้าวิเคราะห์ธรรมาภิบาลดิจิทัล ชี้ความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมในฐานะตัวแปรกำกับที่มีเนื้อหาและกลไกเฉพาะของตน คำถามที่สำคัญที่สุดคือ ทั้งสามทำงานร่วมกันเป็นระบบอย่างไร และผลรวมของการกำกับประกอบต่างจากผลรวมของส่วนประกอบแต่ละส่วนอย่างไร คำตอบของทฤษฎีนี้คือ ทั้งสามองค์ประกอบมิได้ทำงานแบบบวกกัน หากทำงานแบบทวิคูณและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ธรรมาภิบาลดิจิทัลสร้างกรอบกฎที่สถาบันต้องดำเนินการภายใต้ และทุนทางสังคมสร้างความชอบธรรมที่ทำให้ทั้งกรอบกฎและการดำเนินการได้รับการยอมรับและปฏิบัติตาม เมื่อขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่เหลือย่อมอ่อนลง ธรรมาภิบาลที่ดีแต่ขาดขีดความสามารถเชิงสถาบัน จะสร้างกฎที่ไม่ถูกนำไปปฏิบัติ ชี้ความสามารถที่แข็งแกร่งแต่ขาดทุนทางสังคมจะสร้างผลลัพธ์ที่ขาดความชอบธรรม และทุนทางสังคมที่เข้มแข็งแต่ขาดธรรมาภิบาลจะสร้างพลังทางสังคมที่ไม่มีทิศทางเชิงสถาบันรองรับ

7.4.1 บทบาทกำกับของธรรมาภิบาลดิจิทัล

ธรรมาภิบาลดิจิทัลทำหน้าที่กำกับผ่านสามเส้นทางที่ดำเนินไปพร้อมกัน เส้นทางแรกคือการเอื้อให้เกิด ธรรมาภิบาลที่ดีเพิ่มการเข้าถึงบริการดิจิทัล ลดความไม่สมมาตรของข้อมูลผ่านข้อมูลเปิด และสร้างช่องทางการมีส่วนร่วมที่ขยายศักยภาพมนุษย์ที่ใช้ได้จริง กรณีเอสโตเนียที่พลเมืองเข้าถึงข้อมูลราชการ ได้แย่งการตัดสินใจและมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายผ่านระบบดิจิทัล เป็นตัวอย่างที่ชัดของเส้นทางนี้ เส้นทางที่สองคือการจำกัด ธรรมาภิบาลที่อ่อนแอหรือที่ถูกใช้เพื่อการสอดส่องยับยั้ง ทอนศักยภาพมนุษย์ อคติของอัลกอริทึมในระบบสวัสดิการหรือการให้คะแนนเครดิต ผลักกลุ่มเปราะบางออกจากระบบ และข้อมูลส่วนบุคคลที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง เพียงพอสร้างความหวาดกลัวที่ลดทอนการมีส่วนร่วม เส้นทางที่สามคือการกำหนดรูปธรรมาภิบาลกำหนดทิศทางและพื้นที่ที่นวัตกรรมสังคมจะเกิดได้ การกำกับปัญญาประดิษฐ์ที่ชัดเจนและได้สัดส่วนทำให้นวัตกรรมด้านสุขภาพและการเงินเติบโต

ได้ภายในกรอบที่ปลอดภัย ขณะที่สัญญาภาคเชิงกฎเกณฑ์ทำให้นักนวัตกรรมถูกรอบงำโดยผู้มีทรัพยากรและความสามารถรับความเสี่ยงสูง ซึ่งมักมีใช้กลุ่มที่มุ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ภาพที่ 7- 8 สามเส้นทางการกำกับของธรรมาภิบาลดิจิทัล

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากรายงาน *Governing with Artificial Intelligence* (OECD, 2025)

แผนภาพแยกบทบาทของธรรมาภิบาลดิจิทัลออกเป็นเส้นทางเอื้อให้เกิดเส้นทางจำกัด และเส้นทางกำหนดรูป ซึ่งว่าผลสุทธของการกำกับขึ้นอยู่กับคุณภาพของธรรมาภิบาล มิใช่ระดับของเทคโนโลยี ธรรมาภิบาลเดียวกันจึงเป็นได้ทั้งตัวขยายศักยภาพและอุปสรรคต่อศักยภาพ

รายงาน *Governing with Artificial Intelligence* ของ OECD (2025) ระบุว่าความท้าทายหลักของธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ในภาครัฐมิใช่เทคโนโลยี หากคือช่องว่างด้านทักษะในภาครัฐ คุณภาพข้อมูลที่ไม่เพียงพอ และการขาดกรอบการวัดผลกระทบ ช่องว่างเหล่านี้คือจุดที่คุณภาพของธรรมาภิบาลที่ต่ำทำให้เส้นทางเอื้อให้กลายเป็นเส้นทางจำกัดแทน ผลสุทธของการกำกับด้วยธรรมาภิบาลดิจิทัลจึงขึ้นอยู่กับคุณภาพของธรรมาภิบาล มิใช่ระดับของเทคโนโลยี

7.4.2 บทบาทกำกับของขีดความสามารถเชิงสถาบัน

ขีดความสามารถเชิงสถาบันทำหน้าที่กำกับผ่านความสามารถในการดูดซับ คือความสามารถในการรับนวัตกรรมสังคมและแปรให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ระบบที่มีขีดความสามารถสูงทำสามสิ่งพร้อมกัน ได้แก่ รับนวัตกรรมที่สำเร็จในระดับนำร่องและขยายให้กลายเป็นนโยบาย แก้ไขและเรียนรู้จากนวัตกรรมที่ล้มเหลวโดยไม่ปฏิเสธทั้งทั้งหมด และสร้างสภาพแวดล้อมที่ดึงดูดผู้สร้างนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง เมื่อขีดความสามารถต่ำ ระบบกลายเป็นที่ฝังกลบนวัตกรรม ประเทศไทยมีตัวอย่างหลายกรณีที่นวัตกรรมระดับชุมชนที่มีผลลัพธ์ดีไม่ได้รับการขยายผล เพราะการเชื่อมต่อระหว่างเชิงปฏิบัติการกับเชิงการเมืองอ่อน หรืองบประมาณถูกตัดในปีถัดไป หรือผู้ผลักดันนโยบายย้ายไปโดยไม่มีผู้สานต่อ ปรากฏการณ์นี้ทำให้วงจรของทฤษฎีหมุนได้เพียงบางส่วนแล้วหยุด

การกำกับด้วยขีดความสามารถเชิงสถาบันมีลักษณะของผลตามขีดเริ่ม กล่าวคือ ต่ำกว่าระดับขั้นต่ำ นวัตกรรมจะไม่ขยายผลไม่ว่าจะมีคุณภาพดีเพียงใด แต่เมื่อผ่านขีดเริ่มแล้ว การเพิ่มขีดความสามารถจะขยายผลลัพธ์ในลักษณะที่มีใช้เส้นตรง ธนาคารโลก (World Bank, 2026) ชี้ว่าประสิทธิผลของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งเป็นหัวใจของขีดความสามารถเชิงสถาบัน ขึ้นอยู่กับความแข็งแกร่งของคุณภาพระบบราชการ การบังคับใช้หลักนิติธรรม และการควบคุมการทุจริตพร้อมกัน การพัฒนาขีดความสามารถเชิงสถาบันจึงต้องทำหลายมิติพร้อมกัน มิใช่เพียงฝึกอบรมบุคลากรหรือออกกฎโดยไม่สร้างระบบรองรับ

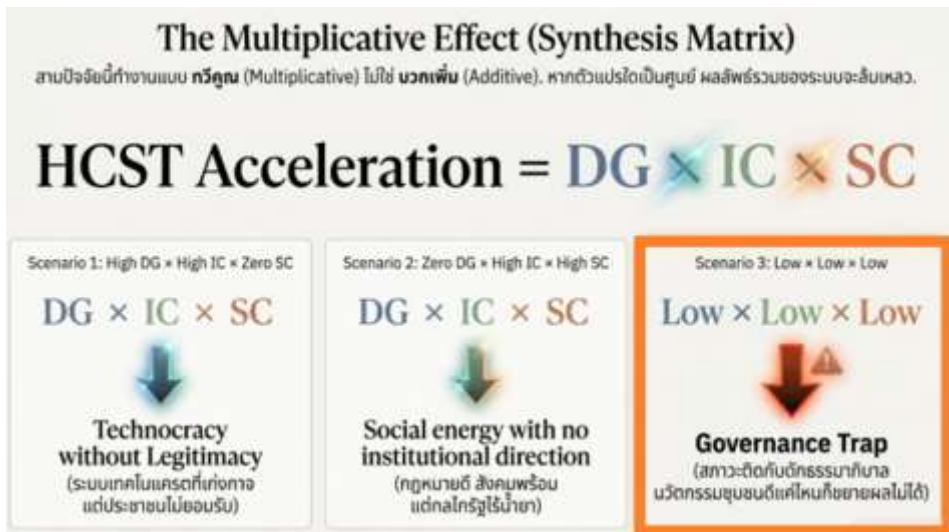
7.4.3 บทบาทกำกับของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นตัวแปรกำกับที่ส่งผลต่อทุกจุดเปลี่ยนในวงจรพร้อมกัน จึงเป็นตัวกำกับที่แผ่กว้างที่สุดในสามองค์ประกอบ ความไว้วางใจกำกับการเปลี่ยนผ่านจากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม เพราะความไว้วางใจที่สูงลดต้นทุนของการลงมือร่วมกัน ทำให้ผู้คนรวมกลุ่มและร่วมสร้างนวัตกรรมได้ง่ายขึ้น ต้นทุนในการตรวจสอบ

บังคับข้อตกลง และจัดการความขัดแย้งล้นลดลงเมื่อความไว้วางใจสูง ทำให้ทรัพยากรที่เคยสูญเสียไปกับการประสานงานถูกหันมาสร้างนวัตกรรมแทน เครือข่ายกำกับการเปลี่ยนผ่านจากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน เพราะเครือข่ายเชื่อมข้ามกลุ่มกระจายนวัตกรรมข้ามพื้นที่ได้เร็ว และเครือข่ายเชื่อมข้ามระดับเชื่อมนวัตกรรมชุมชนกับการสนับสนุนเชิงสถาบันที่จำเป็นต่อการขยายผล ส่วนการมีส่วนร่วมของพลเมืองกำกับวงจรป้อนกลับ เพราะการมีส่วนร่วมที่สูงทำให้สังคมยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กรณีการฟื้นตัวของชุมชนคามอซีในญี่ปุ่นหลังเหตุการณ์คลื่นสึนามิปี 2554 แสดงการกำกับด้วยทุนทางสังคมที่ทำงานครบวงจร ทุนทางสังคมที่สูงทั้งการเชื่อมภายในกลุ่มและการเชื่อมข้ามกลุ่มทำให้ชุมชนประสานงานได้เร็ว นวัตกรรมด้านการเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติถูกทำให้เป็นสถาบัน และการป้อนกลับต่อเนื่องทำให้ความสามารถในการรับมือเสริมศักยภาพสำหรับวิกฤตรอบถัดไป มิใช่เพียงการฟื้นตัวครั้งเดียว อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมมีด้านที่เป็นโทษ ทุนเชื่อมภายในกลุ่มที่แข็งแกร่งเกินไปสร้างชุมชนแบบปิดที่ปกป้องพวกพ้องด้วยการกีดกันคนนอก ซึ่งเป็นภาวะที่สังคมไทยรู้จักในรูปของเครือข่ายอุปถัมภ์ที่ทำให้การเลื่อนสถานะทางสังคมต่ำ การกำกับด้วยทุนทางสังคมที่ดีจึงต้องอาศัยดุลยภาพระหว่างการเชื่อมภายในกลุ่ม การเชื่อมข้ามกลุ่ม และการเชื่อมข้ามระดับ มิใช่เพิ่มการเชื่อมภายในกลุ่มเพียงอย่างเดียว

ภาพที่ 7- 9 ผลแบบทวีคูณของเงื่อนไขกำกับสามองค์ประกอบ

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

แผนภาพแสดงว่าการเร่งตัวของวงจรเท่ากับผลคูณของธรรมาภิบาลดิจิทัล ชีตความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม เมื่อองค์ประกอบใดเข้าใกล้ศูนย์ ผลรวมย่อมเข้าใกล้ศูนย์ตาม สามฉากทัศน์ท้ายภาพชี้ว่าการขาดองค์ประกอบต่างกันไปสู่ความล้มเหลวคนละแบบ และเมื่อทั้งสามต่ำพร้อมกันย่อมเกิดกับดักธรรมาภิบาล

7.5 บทสังเคราะห์: ข้อเสนอที่สามและตัวแปรกำกับ

บทที่ 7 เดินทางผ่านสามองค์ประกอบของระบบกำกับประกอบ ทั้งธรรมาภิบาลดิจิทัลในฐานะกรอบกฎและเครื่องมือ ชีตความสามารถเชิงสถาบันในฐานะความสามารถในการดูดซับของระบบ และทุนทางสังคมในฐานะพลังทางสังคมและความชอบธรรม รวมถึงกลไกการกำกับของแต่ละองค์ประกอบ บทสังเคราะห์นี้รวมทั้งหมดเข้าเป็นข้อเสนอที่สามที่ตรวจสอบได้ พร้อมตัวแปรกำกับที่นำไปวินิจฉัยและวัดผลได้จริง และทอดสะพานสู่บทถัดไปที่จะสังเคราะห์ทฤษฎีทั้งหมด

7.5.1 ข้อเสนอที่สามของทฤษฎี

ข้อเสนอที่สามของทฤษฎีระบุว่า ธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม ทำหน้าที่เป็นระบบกำกับประกอบที่กำหนดความแข็งแกร่งและทิศทางของความเชื่อมโยงระหว่างศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน เมื่อทั้งสามองค์ประกอบมีคุณภาพสูงพร้อมกัน วงจรของทฤษฎีย่อมเร่งตัว เมื่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งอ่อนแอ วงจรย่อมชะลอ และเมื่อทั้งสามตกต่ำพร้อมกัน ระบบย่อมเข้าสู่กับดักธรรมาภิบาล

ภาพที่ 7- 10 ข้อเสนอที่สาม: ระบบกำกับประกอบของทฤษฎี

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

ภาพสังเคราะห์รวมธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมเข้าเป็นระบบกำกับประกอบเดียว ตอกย้ำว่าคุณภาพพร้อมกันของทั้งสามคือเงื่อนไขของการเร่งตัว และความอ่อนแอเพียงด้านเดียวก็เพียงพอจะฉุดทั้งวงจร ซึ่งเป็นแก่นของการกำกับแบบทวิคูณ

ข้อเสนอนี้มีนัยเชิงนโยบายสามประการ ประการแรกคือไม่มีทางลัดเดียวที่แก้ได้ทุกอย่าง การลงทุนในธรรมาภิบาลดิจิทัลอย่างเดียวโดยไม่พัฒนาขีดความสามารถเชิงสถาบันและทุนทางสังคมย่อมไม่สร้างการเร่งตัว ประสบการณ์ของหลายประเทศที่

ลงทุนรัฐบาลอิเล็กทรอนิกส์สูงแต่ยังมีคุณภาพเชิงสถาบันต่ำ ยืนยันข้อนี้ ประการที่สองคือลำดับการลงทุนมีความสำคัญ ในบริบทที่ทรัพยากรจำกัด การระบுவ่องค์ประกอบใดเป็นข้อจำกัดที่ซับซ้อนที่สุดในขณะนั้นและลงทุนก่อน ย่อมให้ผลตอบแทนสูงกว่าการกระจายทรัพยากรเท่ากันทุกมิติ ประการที่สามคือผลตามขีดเริ่มมียุ่จริง มีระดับขั้นต่ำของแต่ละองค์ประกอบที่จำเป็นก่อนที่การกำกับประกอบจะเริ่มทำงาน ต่ำกว่าระดับนั้นการลงทุนไม่ให้ผลตอบแทน ความคิดเรื่องการกำกับประกอบสอดคล้องกับการคิดเชิงระบบที่ตระหนักว่าตัวแปรในระบบสังคมได้ทำงานอย่างเป็นอิสระ และผลรวมของระบบไม่เท่ากับผลรวมของส่วนประกอบ

7.5.2 ตัวแปรกำกับ

ตัวแปรกำกับคือตัวชี้วัดที่กำหนดว่าแต่ละองค์ประกอบของระบบกำกับประกอบอยู่ในระดับใดและส่งผลต่อวงจรอย่างไร การระบุตัวแปรกำกับทำให้ทฤษฎีนี้เป็นกรอบที่ตรวจสอบได้ ซึ่งผู้กำหนดนโยบายสามารถนำไปวินิจฉัยและวางลำดับความสำคัญได้ สำหรับคุณภาพของธรรมาภิบาลดิจิทัล ประเมินสามมิติ ได้แก่ ความครบถ้วนเชิงกฎเกณฑ์ว่ามีกฎหมายครอบคลุมปัญญาประดิษฐ์ การคุ้มครองข้อมูล และความรับผิดชอบของอัลกอริทึมหรือไม่ ความซื่อตรงในการนำไปปฏิบัติว่ากฎหมายที่มีถูกบังคับใช้จริงเพียงใด และการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมว่าพลเมืองมีช่องทางมีส่วนร่วมอย่างมีความหมายในการตัดสินใจด้านนโยบายดิจิทัลหรือไม่ สำหรับระดับขีดความสามารถเชิงสถาบัน ประเมินจากคุณภาพเชิงสถาบันร่วมกับการประเมินสมรรถนะเชิงวิเคราะห์ ปฏิบัติการ และการเมืองตามกรอบของอู๋และคณะ (Wu et al., 2015) และสำหรับความหนาแน่นของทุนทางสังคม ประเมินสามตัวชี้วัด ได้แก่ ความไว้วางใจแบบทั่วไป ความหลากหลายของเครือข่าย และดัชนีการมีส่วนร่วมของพลเมือง

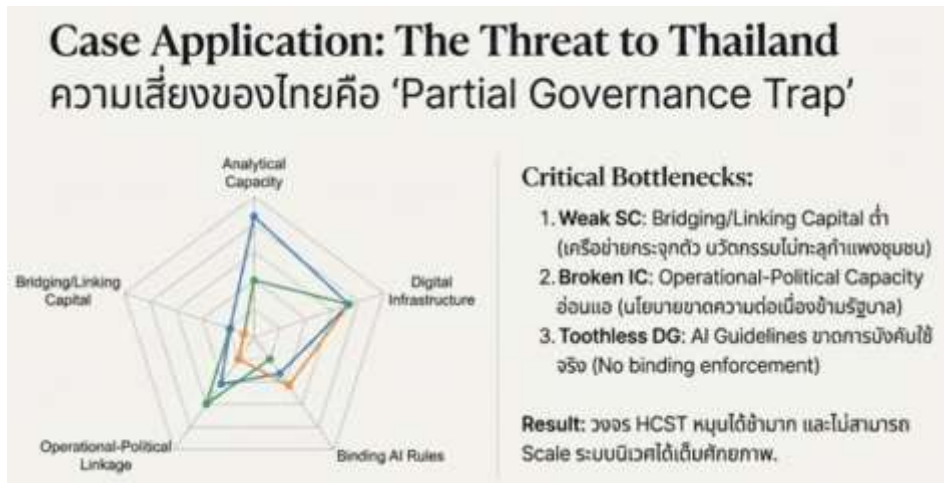

ภาพที่ 7- 11 การวินิจฉัยด้วยตัวแปรกำกับสามองค์ประกอบ

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากดัชนีรัฐบาลดิจิทัลของ OECD และการประเมินคุณภาพเชิงสถาบันของ ธนาคารโลก

แผนภาพจำแนกตัวแปรกำกับของธรรมาภิบาลดิจิทัล ชี้ความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมออกเป็นตัวชี้วัดที่วัดได้ ทำให้กรอบทฤษฎีแปรจากข้อเสนอเชิงนามธรรมเป็นเครื่องมือวินิจฉัยที่ผู้กำหนดนโยบายใช้ระบุจุดอ่อนและลำดับการลงทุนได้

เมื่อตัวแปรกำกับทั้งสามตัวพร้อมกัน ระบบย่อมอยู่ในกับดักธรรมาภิบาล ซึ่งแม้ศักยภาพมนุษย์จะสูงและนวัตกรรมสังคมมีคุณภาพ วงจรรักยังไม่หมุน ประเทศไทยมีความเสี่ยงต่อกับดักบางส่วน โดยเฉพาะในมิติทุนเชื่อมข้ามกลุ่มและข้ามระดับที่ต่ำ สมรรถนะนโยบายด้านการเชื่อมต่อระหว่างเชิงปฏิบัติการกับเชิงการเมืองที่อ่อน และธรรมาภิบาลดิจิทัลที่ยังขาดสภาพบังคับ ทำให้วงจรหมุนได้แต่ช้าและไม่ขยายเต็มศักยภาพ

ภาพที่ 7- 12 กับดักระบบนิเวศบางส่วนในบริบทไทย

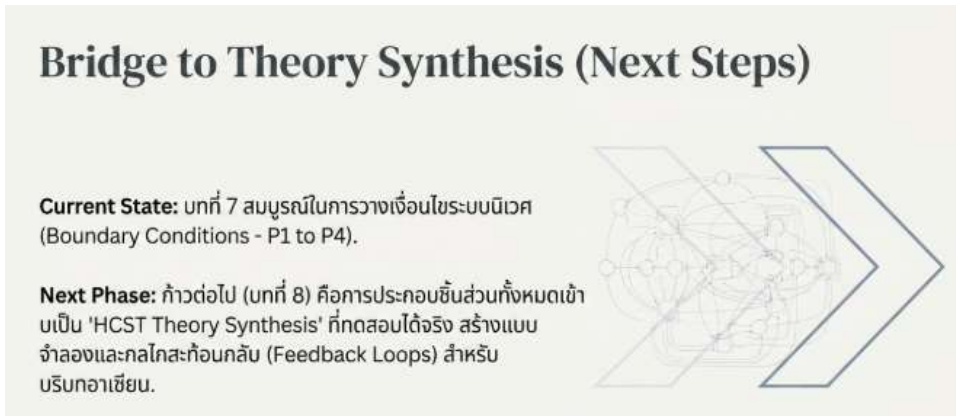
ที่มา: ผู้เขียน วิเคราะห์จากตัวแปรกำกับของทฤษฎีเทียบกับสภาพของไทย

แผนภาพเรดาร์แสดงว่าไทยมีสมรรถนะเชิงวิเคราะห์ระดับบุคคลและโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลค่อนข้างสูง แต่ตกในสามจุดคอขวด คือทุนเชื่อมข้ามกลุ่มและข้ามระดับที่อ่อน การเชื่อมต่อเชิงปฏิบัติการกับการเมืองที่ขาดตอน และการกำกับปัญญาประดิษฐ์ที่ไร้สภาพบังคับ รูปแบบนี้อธิบายว่าเหตุใดวงจรของไทยจึงหมุนได้แต่ไม่ขยายเต็มศักยภาพ

7.5.3 การเชื่อมโยงไปสู่การสังเคราะห์ทฤษฎี

บทที่ 7 ปิดการวิเคราะห์เงื่อนไขกำกับของทฤษฎีอย่างสมบูรณ์ ธรรมชาติบาดิจิทัลวางกฎและเครื่องมือ ชัดความสามารถเชิงสถาบันสร้างความสามารถในการดูดซับ และทุนทางสังคมหล่อเลี้ยงพลังทางสังคมและความชอบธรรมที่ทำให้ทั้งระบบมีฐานรากที่ยั่งยืน ทั้งสามทำงานเป็นระบบกำกับประกอบที่กำหนดว่าวงจรของทฤษฎีจะหมุนเร็ว ช้า หรือหยุดสนิท สิ่งที่ยังขาดในการสร้างทฤษฎีที่สมบูรณ์คือการประมวล

ข้อเสนอทั้งสี่ให้กลายเป็นทฤษฎีที่มีข้อเสนอเชิงรูปนัย กลไกเชิงสาเหตุ วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขตที่ครบถ้วนและตรวจสอบได้ในบริบทไทยและอาเซียน

ภาพที่ 7- 13 สะพานสู่การสังเคราะห์ทฤษฎีในบทถัดไป

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

แผนภาพสรุปสถานะปัจจุบันว่าบทที่ 7 ได้วางเงื่อนไขกำกับครบแล้ว และชี้ทิศทางว่าบทถัดไปจะประกอบข้อเสนอทั้งสี่เข้าเป็นการสังเคราะห์ทฤษฎีที่ตรวจสอบได้ พร้อมกลไกป้อนกลับสำหรับบริบทอาเซียน

บทที่ 8 จะรับหน้าที่นี้ โดยนำเสนอการสังเคราะห์ทฤษฎีที่รวมแผนภาพแบบจำลอง ข้อเสนอทั้งสี่ การวิเคราะห์เส้นทางเชิงสาเหตุ กลไกวงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขตสำหรับการนำทฤษฎีไปทดสอบและประยุกต์ทั้งในเชิงวิจัยและเชิงนโยบาย บทที่ 8 จึงมีขอบเขตรูป หากเป็นบทที่ทฤษฎีถูกประกอบขึ้นอย่างเป็นทางการจากชิ้นส่วนที่บทที่ 1 ถึง 7 ได้วางเอาไว้

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
HCST Theory	ทฤษฎี HCST	ทฤษฎีที่เสนอว่า ศักยภาพมนุษย์ (P1) แปลงผ่านนวัตกรรมสังคม (P2) สู่สังคมยั่งยืน (P3) ภายใต้เงื่อนไขกำกับ (P4) แบบ multiplicative	บทนำ; 7.5
Human Capability (P1)	ศักยภาพ มนุษย์	รากฐานของ HCST Theory หมายถึงความสามารถของมนุษย์ใน การสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ครอบคลุมความรู้ ทักษะ และ agency	บทนำ; 7.4.1; 7.5.1
Social Innovation (P2)	นวัตกรรม สังคม	กลไกที่แปลง Human Capability ไปสู่ Sustainable Society ผ่านการ สร้างแนวทางแก้ปัญหาสังคมใหม่ ที่สามารถ scale ได้	บทนำ; 7.2; 7.5.1
Sustainable Society (P3)	สังคม ยั่งยืน	ผลลัพธ์ปลายทางของ HCST Cycle ที่ย้อนกลับมาเสริม Human Capability ทำให้วงจรมีลักษณะ self-reinforcing	บทนำ; 7.4.3; 7.5.1
Boundary Conditions (P4)	เงื่อนไข กำกับ	ชุดเงื่อนไขที่กำหนดว่า $HC \rightarrow SI \rightarrow SS$ จะเร่งตัว ชะลอ หรือล้มเหลว ประกอบด้วย $DG + IC + SC$	บทนำ; 7.4; 7.5.1
Compound Moderating System	ระบบกำกับ ประกอบ	ระบบที่ $DG + IC + SC$ ทำงานร่วมกัน แบบ multiplicative ไม่ใช่ additive ผลรวมสูงกว่าผลรวมของส่วนประกอบ	บทนำ; 7.4; 7.5.1
HCST Cycle	วงจร HCST	วงจร $P1 \rightarrow P2 \rightarrow P3 \rightarrow$ (ย้อนกลับ P1) โดยมี P4 กำกับความเร็วและทิศทาง	บทนำ; 7.4; 7.5.1
Governance Trap	กับดัก ธรรมาภิบาล	สภาวะที่ $DG + IC + SC$ ต่ำพร้อมกันทั้งสาม ทำให้ HCST Cycle หยุดชะงักแม้มี SI คุณภาพดี	บทนำ; 7.5.1; 7.5.2

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Digital Governance (DG)	ธรรมาภิบาล ดิจิทัล	กรอบกฎ เครื่องมือ และความ รับผิดชอบในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล สาธารณะ เป็นองค์ประกอบที่หนึ่งของ P4	บทนำ; 7.1; 7.4.1; 7.5
Government 1.0–4.0	รัฐบาล 1.0–4.0	วิวัฒนาการ 4 ยุคของการบริหารภาครัฐ: Weberian (1.0) → NPM (2.0) → New Public Governance (3.0) → Digital-Era Governance (4.0)	7.1.1
Digital-Era Governance	ธรรมาภิบาล ยุคดิจิทัล	แนวคิด Dunleavy et al. (2006): digitalisation เป็นแกนกลาง institutional redesign มี re-integration, needs- based holism และ digitization ตั้งแต่ต้น	7.1.1
New Public Management (NPM)	การบริหาร สาธารณะ แนวใหม่	แนวทางทศวรรษ 1980–2000s นำหลักการตลาดสู่ภาครัฐ เน้น efficiency, performance targets, outsourcing แต่สร้าง fragmentation	7.1.1
New Public Governance	ธรรมาภิบาล ร่วม	แนวทางที่เน้น co-production, networks และ collaborative governance รัฐบาลเป็น 'orchestrator' มากกว่า 'provider'	7.1.1
Smart Governance	ธรรมาภิบาล อัจฉริยะ	การประยุกต์ data-driven decision- making, real-time monitoring และ AI-assisted policy design โดยต้องดำเนินพร้อมกัน 3 มิติ: efficiency, transparency, citizen engagement	7.1.2
Smart Washing	สมาร์ทวอชิง	สภาวะที่ระบบล้าหน้าทางเทคนิคแต่ไม่นำสู่ ผลลัพธ์สาธารณะที่แท้จริง เกิดเมื่อนั้นแต่ efficiency โดยละเลย transparency และ citizen engagement	7.1.2

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Open Data	ข้อมูลเปิด	การเปิดเผยข้อมูลภาครัฐให้สาธารณชนเข้าถึงและนำไปใช้ได้ เป็นองค์ประกอบของ Smart Governance มิติ transparency	7.1.2
e-Democracy / Participatory e-Democracy	ประชาธิปไตย อิเล็กทรอนิกส์	การมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านช่องทางดิจิทัล รวมถึง e-consultation, digital petition และ participatory budgeting	7.1.2; 7.3.3
AI Governance	ธรรมาภิบาล ปัญญาประดิษฐ์	กรอบกฎและมาตรฐานสำหรับการใช้ AI ในกระบวนการตัดสินใจ ครอบคลุมตั้งแต่ ethical principles ถึง binding regulation	7.1.3
Accountability Gap	ช่องว่างความ รับผิดชอบ	ปัญหาที่เกิดขึ้นเมื่อ AI ตัดสินใจ ระดับล้านครั้งโดยไม่ทิ้ง paper trail ให้ตรวจสอบ ทำให้ ระบบสถาบันเดิม ไม่มีกลไกรองรับ	7.1.3
OECD AI Principles	หลักการ AI ของ OECD	มาตรฐานระหว่างรัฐบาลชุดแรกด้าน AI Governance (2019, ปรับปรุง 2024) รับรองโดย 47 ประเทศ กำหนด 5 หลักการ	7.1.3
EU AI Act (2024)	กฎหมาย AI ของสหภาพ ยุโรป	กฎหมาย binding ฉบับแรกที่ใช้ risk-based approach จัดหมวด AI 4 ระดับ กำหนด compliance requirements บังคับใช้ได้จริง	7.1.3
Risk-based AI Regulation	การกำกับ AI แบบ risk- based	แนวทางกำกับดูแล AI โดยจัดหมวดตามระดับความเสี่ยงและกำหนด compliance ตามสัดส่วน	7.1.3
Algorithmic Bias	ความเอนเอียง อัลกอริทึม	ความลำเอียงที่ฝังใน AI ส่งผลให้กลุ่มถูก marginalize ถูกกันออกจากระบบบริการสาธารณะ เช่น welfare screening และ credit scoring	7.1.3; 7.4.1

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Algorithmic Accountability	ความสามารถ ตรวจสอบ อัลกอริทึม	กลไกที่ให้สาธารณชนตรวจสอบและโต้แย้ง การตัดสินใจโดย AI รวมถึง audit trail และ explainability requirements	7.1.3; 7.5.2
Personal Data Protection Act (PDPA)	พ.ร.บ. คุ้มครองข้อมูล ส่วนบุคคล	กฎหมายไทย พ.ศ. 2562 วางรากฐาน data governance แต่ยังขาด binding enforcement ที่มีบทลงโทษชัดเจน	7.1.3
Institutional Capacity (IC)	สมรรถนะ สถาบัน	ขีดความสามารถของสถาบันในการแปลง นโยบายและ SI ให้เป็น systemic change ที่ยั่งยืน เป็นองค์ประกอบที่สองของ P4	บทนำ; 7.2; 7.4.2; 7.5
Absorption Capacity	ความสามารถ ดูดซับ	ขีดความสามารถของสถาบันในการรับ SI จาก P2 และแปลงให้เป็น systemic change IC สูง = absorption สูง	7.2; 7.4.2
Innovation Graveyard	สุสานนวัตกรรม	สถานะที่สถาบัน IC ต่ำ ทำให้ ideas ดีถูกฝังโดยกระบวนการไม่ยืดหยุ่น งบประมาณที่ถูกตัด และ silo mentality	7.2; 7.4.2
Public Institutions	สถาบัน สาธารณะ	ระบบ formal และ informal constraints ที่โครงสร้างปฏิสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม (North, 1990) ทั้งสองต้องสอดคล้องกัน	7.2.1
Polycentric Governance	ธรรมาภิบาล เชิงหลายศูนย์	รูปแบบการตัดสินใจหลายศูนย์ที่สอดคล้อง ประสานกัน ไม่รวมศูนย์ทั้งหมด (Ostrom, 2010) เพราะปัญหา สังคมซับซ้อนเกินกว่า center เดียว	7.2.1
Adaptive Capacity	ความสามารถ ปรับตัว	ความสามารถของสถาบันในการเปลี่ยน ตัวเองเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยน ผ่าน single-loop, double-loop learning และ experimental governance	7.2.2

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Single-loop Learning	การเรียนรู้ วงเดียว	การแก้ไขข้อผิดพลาดภายในกฎเดิมโดยไม่ตั้งคำถามกับ assumptions รากฐาน (Argyris & Schön) ใช้แก้ปัญหาเชิง tactical	7.2.2
Double-loop Learning	การเรียนรู้ สองวง	การตั้งคำถามกับกฎเองและเปลี่ยนกฎเมื่อ strategic assumptions ไม่ถูกต้อง (Argyris & Schön) จำเป็นสำหรับสถาบัน adaptive	7.2.2
Experimental Governance	ธรรมาภิบาล เชิงทดลอง	กลไกที่มี policy labs, regulatory sandboxes และ pilot programs เพื่อทดสอบนวัตกรรมนโยบายก่อนขยายผล	7.2.2
Anticipatory Governance	ธรรมาภิบาล เชิงคาดการณ์	การใช้ foresight และ scenario planning เตรียมสถาบันสำหรับอนาคตที่ยังไม่เกิด ลดความเสี่ยงจากการตอบสนองแบบ reactive	7.2.2
Policy Capacity	สมรรถนะ นโยบาย	ขีดความสามารถรัฐในการออกแบบ ดำเนินการ และประเมินนโยบายสาธารณะ ประกอบด้วย 3 มิติ (Analytical, Operational, Political) × 3 ระดับ	7.2.3
Analytical Capacity	ความสามารถ เชิงวิเคราะห์	ความสามารถในการวิจัย วิเคราะห์ ข้อมูล และสร้างฐานหลักฐานสำหรับการตัดสินใจนโยบาย เป็น 1 ใน 3 มิติของ Policy Capacity	7.2.3
Operational Capacity	ความสามารถ เชิงปฏิบัติการ	ความสามารถในการ implement นโยบายผ่านระบบ processes และ resources ที่เพียงพอ เป็น 1 ใน 3 มิติของ Policy Capacity	7.2.3

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Political Capacity	ความสามารถ เชิงการเมือง	ความสามารถในการสร้าง coalitions จัดการ opposition และ sustain นโยบายข้ามรัฐบาล เป็น 1 ใน 3 มิติ ของ Policy Capacity	7.2.3
Social Capital (SC)	ทุนทางสังคม	พลังงานสังคม ความไว้วางใจ และ เครือข่ายที่ทำให้ collective action เป็นไปได้ เป็นองค์ประกอบที่สามของ P4	บทนำ; 7.3; 7.4.3; 7.5
Trust	ความไว้วางใจ	ทุนทางสังคมที่ลด transaction costs ของ collective action ทำให้ บุคคลรวมกลุ่มและ co-create SI ได้ง่ายขึ้น	7.3.1; 7.4.3
Generalized Trust	ความไว้วางใจ ทั่วไป	ความไว้วางใจต่อคนแปลกหน้าในสังคม วัดจาก World Values Survey เป็น indicator หลักของ SC Density	7.3.1; 7.5.2
Social Networks	เครือข่ายสังคม	รูปแบบการเชื่อมต่อระหว่างบุคคล และกลุ่มที่อำนวยความสะดวก ทรัพยากร และนวัตกรรมไหลเวียน แบ่งเป็น bonding, bridging, linking	7.3.2; 7.4.3
Bonding Capital	ทุนผูกพัน	ทุนทางสังคมระหว่างคนในกลุ่มเดียวกัน สร้างความสามัคคีแต่อาจสร้าง exclusive communities ที่กีดกันคนนอก	7.3.2; 7.4.3
Bridging Capital	ทุนสร้างสะพาน	ทุนทางสังคมระหว่างกลุ่มต่างกัน กระจาย innovation ข้ามกลุ่ม และพื้นที่ได้เร็ว ทำให้ SI scale โดยไม่ต้องเริ่มใหม่	7.3.2; 7.4.3
Linking Capital	ทุนเชื่อมโยง	ทุนทางสังคมระหว่างประชาชน กับสถาบัน เชื่อม community SI กับ institutional support ในการ scale สู่ systemic change	7.3.2; 7.4.3

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Strength of Weak Ties	พลังของสาย สัมพันธ์อ่อน	แนวคิด Granovetter (1973) ที่ ties อ่อนระหว่างกลุ่มต่างกัน (bridging) มักมีคุณค่าสูงกว่า ties แน่นภายในกลุ่ม	7.3.2
Civic Engagement	การมีส่วนร่วม ของพลเมือง	กระบวนการที่พลเมืองมีส่วนร่วมใน กิจการสาธารณะ ตั้งแต่การเลือกตั้ง ถึงการร่วมออกแบบนโยบาย เปลี่ยน SC จาก latent เป็น active force	7.3.3; 7.4.3
Ladder of Citizen Participation	บันไดการ มีส่วนร่วม	กรอบ Arnstein (1969) จัดระดับการมีส่วนร่วมตั้งแต่ manipulation ถึง citizen control ใช้วัดคุณภาพ civic engagement	7.3.3
Collective Action	การกระทำร่วม	การที่กลุ่มบุคคลประสานงานเพื่อบรรลุ เป้าหมายร่วมกัน ต้องอาศัย trust และ social capital ลด transaction costs	บทนำ; 7.3.1
Slacktivism	สแลกทิวิซึม	การมีส่วนร่วมออนไลน์เชิงปริมาณสูง (Like, share) แต่ไม่นำไปสู่ action จริง ทำให้ civic engagement เชิงผลกระทบต่ำ	7.3.3
Enabling Pathway	เส้นทางเร่ง	กลไกที่ DG ที่ตีเพิ่ม access ลด information asymmetry และสร้าง participatory channels ทำให้ DG เป็น 'amplifier' ของ P1	7.4.1
Constraining Pathway	เส้นทางยับยั้ง	กลไกที่ DG อ่อนแอหรือถูกใช้เพื่อ surveillance ทำลาย Human Capability ผ่าน algorithmic bias และ chilling effect	7.4.1
Shaping Pathway	เส้นทางกำหนด ทิศทาง	กลไกที่ DG กำหนดพื้นที่ที่ SI เกิดได้ ผ่าน AI regulation ที่ชัดเจนและ proportionate	7.4.1

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
Threshold Effects	ผลเกณฑ์ ขั้นต่ำ	ระดับขั้นต่ำของแต่ละองค์ประกอบ P4 ที่จำเป็นก่อน compound moderation จะทำงาน ต่ำกว่า threshold นั้น investment ไม่ให้ผลตอบแทน	7.4.2; 7.5.1
HCST Proposition 3	ข้อเสนอที่ 3 ของ HCST	DG + IC + SC ทำหน้าที่เป็น Compound Moderating System (P4) — เมื่อทั้งสามสูงพร้อมกัน Cycle เร่งตัว เมื่อต่ำพร้อมกัน ระบบตก Governance Trap	7.5.1
Boundary Variables	ตัวแปรกำกับ	ตัวชี้วัดที่กำหนดระดับของแต่ละองค์ ประกอบ P4 ทำให้ HCST เป็น testable framework สำหรับ วินิจฉัยและวางลำดับความสำคัญ	7.5.2
DG Quality	คุณภาพ ธรรมาภิบาล ดิจิทัล	ตัวแปรกำกับ DG ประเมิน 3 มิติ: Regulatory completeness, Implementation fidelity และ Participatory inclusion วัดจาก OECD Digital Government Index	7.5.2
IC Level	ระดับสมรรถนะ สถาบัน	ตัวแปรกำกับ IC ประเมินจาก World Bank CPIA Institutional Quality Rating ร่วมกับ analytical-operational-political capacity assessment	7.5.2
SC Density	ความหนาแน่น นทางสังคม	ตัวแปรกำกับ SC ประเมิน 3 ตัวชี้วัด: Generalized Trust (WVS), Network Diversity (bonding-bridging-linking) และ Civic Engagement Index	7.5.2
Feedback Loop	กลไกวนซ้ำย้อน กลับ	กลไกที่ Sustainable Society (P3) ย้อนกลับเสริม Human Capability (P1)	7.4.3; 7.5.3

ศัพท์อังกฤษ / ตัวย่อ	ศัพท์ไทย	นิยาม / อธิบายย่อ	หน้าที่ปรากฏ
		ผ่าน Civic Engagement ทำให้ HCST Cycle เป็น two-way dynamic	

รายการอ้างอิง

- Argyris, C., & Schön, D. A. (1978). *Organizational learning: A theory of action perspective*. Addison-Wesley.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=697693>
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
<https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New public management is dead: Long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.
<https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>
- European Parliament & Council. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*.
<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3472306>
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>

- Infocomm Media Development Authority, & Personal Data Protection Commission. (2020). Model artificial intelligence governance framework (2nd ed.). Infocomm Media Development Authority.
- North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
- OECD. (2024). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (revised). OECD Publishing.
<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>
- OECD. (2025). Governing with artificial intelligence: The state of play and way forward in core government functions. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/795de142-en>
- Ostrom, E. (2010). Beyond markets and states: Polycentric governance of complex economic systems. *American Economic Review*, 100(3), 641–672. <https://doi.org/10.1257/aer.100.3.641>
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition and Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt7s8r7>
- UNESCO. (2021a). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

- United Nations. (2024). UN E-Government Survey 2024: Accelerating digital transformation for sustainable development. United Nations Department of Economic and Social Affairs.
<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/reports/un-e-government-survey-2024>
- World Bank. (2026). Thailand economic monitor, February 2026: Advanced green manufacturing for growth.
<https://www.worldbank.org/en/country/thailand/publication/thailand-economic-monitor-february-2026-advanced-green-manufacturing-for-growth>
- Wu, X., Ramesh, M., & Howlett, M. (2015). Policy capacity: A conceptual framework for understanding policy competences and capabilities. *Policy and Society*, 34(3–4), 165–171.
<https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2015.09.001>
- พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562. (2562). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 136 ตอนที่ 69 ก.
<https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/17082307.pdf>
- กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (พ.ศ. 2565–2570): รายงานประจำปี พ.ศ. 2566 (Thailand National AI Strategy Annual Report 2023). กรุงเทพฯ: สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ; สิงหาคม 2566 [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <https://www.ai.in.th>

การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนและไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง: จากเส้นตรงสู่ “วงจรที่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง”

3 ชั้นของสังคมที่ยั่งยืน (นิยามใหม่ของความสำเร็จ)

สังคมที่ยั่งยืน ครอบคลุม และแบ่งปัน

ธรรมาภิบาลคือตัวกำหนดทิศทาง

ธรรมาภิบาลดิจิทัลและกฎหมายสังคมจะเป็นตัวตัดสินว่าวงจรจะ “รุ่งเรือง” หรือ “ถดถอย”

ศักยภาพมนุษย์คือจุดเริ่มต้น

นวัตกรรมสังคม

แปรศักยภาพเป็นนวัตกรรมเพื่อยกระดับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

เพื่อสร้างศักยภาพให้คนรุ่นถัดไป

วงจรป้อนกลับเสริมแรง (Feedback Loop)

สังคมที่มั่นคงจะหมุนผลตอบแทนกลับไปลงทุนในการศึกษาและสุขภาพ

ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวม (Beyond GDP)

มาตรวัดรายได้เพียงอย่างเดียว

วัดความอยู่ดีมีสุขเชิงจิตวิสัย และความเป็นธรรมทางสังคม

การพัฒนาที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Leave No One Behind)

ต้องจัดการกับความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง

เพื่อให้คนรุ่นใหม่เสียโอกาสตั้งแต่จุดเริ่มต้นของชีวิต

บทที่ 8

การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนและไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

Sustainable Social Development that Leaves No One Behind

"The real measure of our success will not be the GDP numbers, but whether we are leaving future generations with a planet and a society that allows them to flourish."

“ความสำเร็จของเราไม่ได้อยู่ที่จีดีพี
แต่อยู่ที่ว่าเราส่งมอบโลกและสังคมที่เอื้อต่อการเติบโตของคนรุ่นใหม่ได้หรือไม่”

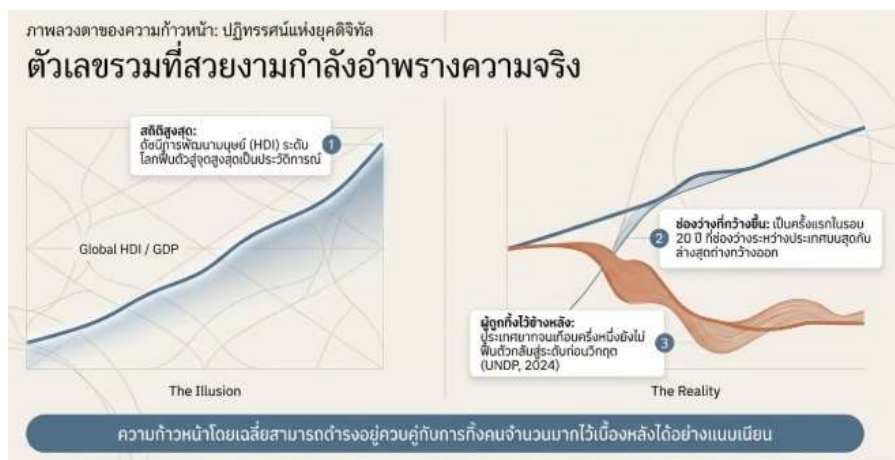
---Jeffrey D. Sachs (2015, p. 1)

การเดินทางเชิงทฤษฎีของหนังสือเล่มนี้ได้ประกอบสร้างองค์ประกอบหลักของกระบวนการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Development) ไว้เกือบครบถ้วน บทที่ว่าด้วยการพัฒนาฐานพื้นที่และนวัตกรรมสังคม (Social Innovation) ได้สถาปนาศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) ให้เป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนผ่าน พร้อมทั้งอธิบายกลไกที่แปรศักยภาพนั้นให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคม ส่วนบทที่ว่าด้วยธรรมาภิบาลใหม่ได้ชี้ให้เห็นว่าเงื่อนไขเชิงสถาบันอย่างธรรมาภิบาลดิจิทัล (Digital Governance) ทุนทางสังคม (Social Capital) และขีดความสามารถเชิงสถาบัน (Institutional Capacity) ทำหน้าที่กำกับว่ากระบวนการทั้งหมดจะเคลื่อนไปสู่ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์หรือย้อนกลับ

กลายเป็นผลลัพธ์ที่บิดเบี้ยว สิ่งที่ยังคงค้างอยู่และเป็นหัวใจของการบิดงอคือคำถามสองชั้นที่ว่าปลายทางของการเปลี่ยนผ่านควรมีรูปลักษณะเช่นใด และเหตุใดปลายทางนั้นจึงไม่ควรถูกเข้าใจในฐานะจุดสิ้นสุด

ความจำเป็นของการทบทวนความหมายของปลายทางมิได้เป็นเพียงข้อถกเถียงเชิงปรัชญา หากตั้งอยู่บนข้อสังเกตเชิงประจักษ์ที่ทำนายสมมติฐานของการพัฒนากระแสหลัก รายงานการพัฒนามนุษย์ฉบับล่าสุดระบุว่าดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index หรือ HDI) ระดับโลกพีนตัวสู่ระดับสูงสุดเป็นประวัติการณ์ภายหลังการถดถอยรุนแรงในช่วงการระบาดใหญ่ ทว่าการพีนตัวดังกล่าวกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มประเทศรายได้สูง ขณะที่ประเทศยากจนที่สุดราวครึ่งหนึ่งยังไม่สามารถกลับสู่ระดับก่อนวิกฤต และเป็นครั้งแรกในรอบสองทศวรรษที่ช่องว่างการพัฒนาคนระหว่างประเทศบนสุดกับล่างสุดกลับถ่างกว้างออกแทนที่จะหดแคบลง (UNDP, 2024) ตัวเลขรวมที่ดูสวยงามจึงอำพรางความจริงที่ว่าความก้าวหน้าโดยเฉลี่ยสามารถดำรงอยู่ควบคู่กับการทิ้งคนจำนวนมากไว้เบื้องหลังได้อย่างแนบเนียน

ความย้อนแย้งระหว่างตัวเลขเฉลี่ยที่ก้าวหน้ากับความจริงที่ถ่างกว้างสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-1

ภาพที่ 8- 1 ภาพลวงตาของตัวเลขรวมกับความจริงเบื้องหลังการพัฒนามนุษย์

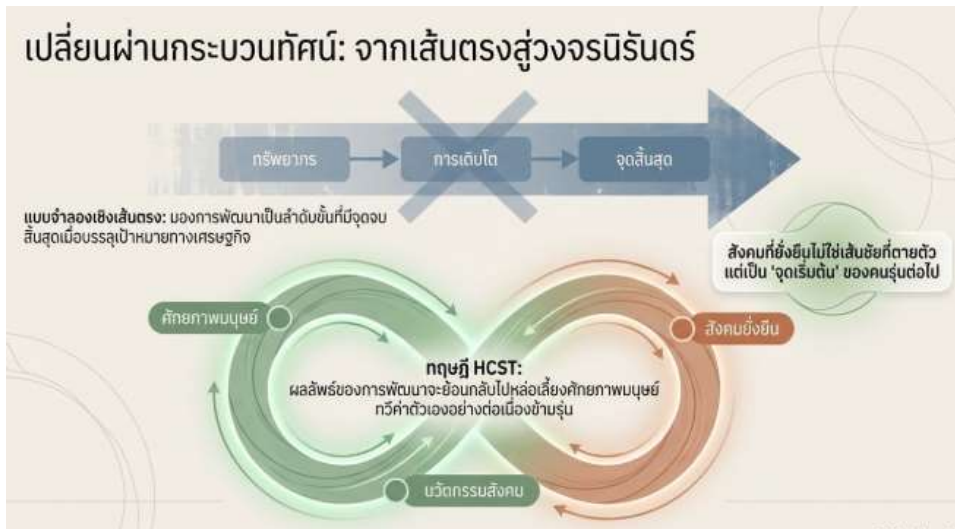
ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากรายงานการพัฒนามนุษย์ (UNDP, 2024)

ภาพเปรียบเทียบภาพลวงของเส้นแนวโน้มเฉลี่ยที่ดูก้าวหน้ากับความจริงที่ซ่อนว่างระหว่างประเทศบนสุดกับล่างสุดกว้างเป็นครั้งแรกในรอบสองทศวรรษ ตอกย้ำว่าความก้าวหน้าโดยเฉลี่ยสามารถดำรงอยู่ควบคู่กับการทิ้งคนจำนวนมากไว้เบื้องหลังจึงเป็นเหตุผลที่บทนี้เรียกร้องให้นิยามผลลัพธ์ของการพัฒนาใหม่ให้พ้นจากการวัดด้วยค่าเฉลี่ย

บทนี้เสนอว่าผลลัพธ์ของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางต้องถูกนิยามใหม่ให้พ้นไปจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ สู่แนวคิดสังคมยั่งยืน (Sustainable Society) ที่ครอบคลุมความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ (Human Well-being) ความยืดหยุ่นทางสังคม (Social Resilience) และความเป็นธรรม (Equity) ในการกระจายผลลัพธ์ ยิ่งไปกว่านั้น สังคมยั่งยืนในกรอบทฤษฎีนี้มีใช้สภาวะปลายทางที่หยุดนิ่ง แต่เป็นทั้งผลลัพธ์และจุดตั้งต้นใหม่ที่ย้อนกลับไปหล่อเลี้ยงศักยภาพมนุษย์ของคนรุ่นถัดไป คุณสมบัติเชิงวงจรนี้เองที่แยกทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory หรือ HCST) ออกจากแบบจำลองเชิงเส้นตรง (Linear Model) ซึ่งมองการพัฒนาเป็นลำดับขั้นที่มีจุดจบตายตัว

ความแตกต่างระหว่างมุมมองการพัฒนาแบบเส้นตรงกับแบบวงจรแสดงเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-2

ภาพที่ 8- 2 การเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากแบบจำลองเชิงเส้นตรงสู่วงจรนิรันดร์

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

ภาพวางแผนจำลองเชิงเส้นที่จบลงเมื่อบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจไว้ตรงข้ามกับวงจรที่ผลลัพธ์ย้อนกลับหล่อเลี้ยงศักยภาพของคนรุ่นถัดไป คุณสมบัติเชิงวงจรนี้เองที่แยกทฤษฎีนี้ออกจากแบบจำลองการพัฒนากระแสหลัก และเป็นแกนที่บทนี้จะชี้ให้เห็นตลอดการอภิปราย

เพื่อให้เห็นข้อเสนอข้างต้น บทนี้ดำเนินการเป็นห้าจังหวะที่ต่อเนื่องกัน เริ่มจากการวางกรอบความหมายของสังคมยั่งยืนในฐานะผลลัพธ์เชิงทฤษฎี ต่อด้วยการจำแนกมิติผลลัพธ์ที่สังเกตและวัดได้ จากนั้นจึงเปิดวงจรย้อนกลับ (Feedback Loop) ที่เชื่อมผลลัพธ์กลับสู่ศักยภาพมนุษย์ ก่อนจะพิจารณาเครื่องมือวัดที่ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (Beyond GDP) และปิดท้ายด้วยการบูรณาการข้อเสนอทั้งหมดเข้าเป็นกลไกป้อนกลับที่ทำให้ทฤษฎีมีชีวิต พร้อมทอดสะพานไปสู่การสังเคราะห์ทฤษฎีอย่างเป็นทางการในบทถัดไป

8.1 สังคมยั่งยืน(Sustainable Society)

แนวคิดสังคมยั่งยืน (Sustainable Society) ที่ทฤษฎีนี้ใช้เป็นผลลัพธ์ได้เป็น มโนทัศน์เดียวที่มีความหมายตายตัว หากเป็นมโนทัศน์ที่ก่อร่างขึ้นจากชั้นความคิดสาม ชั้นซึ่งวิวัฒน์ต่อเนื่องกันมาในศาสตร์การพัฒนา ชั้นแรกคือการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งวางกรอบใหญ่ของความสมดุลระหว่างคนรุ่น ปัจจุบันกับคนรุ่นอนาคต ชั้นที่สองคือสังคมที่ครอบคลุม (Inclusive Society) ซึ่งเพิ่ม เงื่อนไขว่าความยั่งยืนต้องกระจายถึงทุกคนมิใช่กระจุกอยู่กับคนบางกลุ่ม และชั้นที่สาม คือสังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดี (Well-being Society) ซึ่งยกระดับเป้าหมายจากการลด ความขาดแคลนไปสู่การแบ่งปันของชีวิต การไล่เรียงสามชั้นนี้ตามลำดับจะทำให้เห็น ว่าเหตุใดผลลัพธ์ของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางจึงต้องเป็นสังคมยั่งยืนที่มี ลักษณะเชิงมนุษย์นิยมอย่างเข้มข้น มิใช่เพียงระบบเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง

ความสัมพันธ์เชิงซ้อนของสามชั้นความคิดสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-3

ภาพที่ 8- 3 สถาปัตยกรรมสามชั้นของสังคมยั่งยืน

ที่มา: ผู้เขียน สืบเคราะห์จาก WCED (1987), United Nations (2015) และกรอบความอยู่ดีมีสุขของ OECD (2024)

แผนภาพวงซ้อนแสดงว่าสังคมยังยืนในทฤษฎีนี้ก่อขึ้นจากสามชั้นที่โอบกัน ตั้งแต่การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นกรอบนอก สังคมที่ครอบคลุมเป็นชั้นกลาง และความอยู่ดีมีสุขเป็นแกนใน สื่อว่าคุณสมบัติทั้งสามต้องบรรลุพร้อมกัน สังคมที่ยั่งยืนแต่กัดกันหรือครอบคลุมแต่ไม่เอื้อการแบ่งปันย่อมมิใช่ผลลัพธ์ที่ทฤษฎีนี้มุ่งหมาย

8.1.1 การพัฒนาที่ยั่งยืน(Sustainable Development)

รากฐานของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) สืบย้อนไปถึงรายงานอนาคตร่วมของเรา (Our Common Future) ซึ่งคณะกรรมการธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) เสนอไว้ในปี 1987 โดยนิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่บั่นทอนขีดความสามารถของคนรุ่นอนาคตในการตอบสนองความต้องการของตน (WCED, 1987) นิยามนี้บรรจุหลักความเป็นธรรมระหว่างรุ่น (intergenerational equity) ไว้เป็นแกนกลาง และเปิดพื้นที่ให้การพัฒนาถูกประเมินด้วยเกณฑ์ที่กว้างกว่าการสะสมความมั่งคั่งในระยะสั้น

นับจากจุดตั้งต้นดังกล่าว แนวคิดได้วิวัฒน์ผ่านหลายช่วง จากการเน้นความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก สู่กรอบสามเสา (Triple Bottom Line) ที่ผนวกมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน และตกผลึกเป็นเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals หรือ SDGs) ซึ่งประกอบด้วย 17 เป้าหมายหลักและ 169 เป้าหมายย่อยในวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030 (2030 Agenda for Sustainable Development) (United Nations, 2015) พัฒนาการนี้สะท้อนการขยับจากการมองความยั่งยืนในฐานะข้อจำกัดด้านทรัพยากร ไปสู่การมองในฐานะวาระบูรณาการที่ให้ความสำคัญกับผู้คน โลก และความรุ่งเรืองอย่างเสมอกัน

กระนั้น หลักฐานล่าสุดกลับชี้ว่าวาระที่ทะเยอทะยานนี้กำลังสะดุด รายงานเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนประจำปี 2025 ประเมินเป้าหมายย่อยจำนวน 139 เป้าที่มี

ข้อมูลเพียงพอ และพบว่ามีเพียงราวร้อยละ 35 ที่อยู่ในเส้นทางบรรลุเป้าหมายหรือมีความก้าวหน้าปานกลาง ขณะที่เกือบครึ่งหนึ่งคืบหน้าช้าเกินไป และอีกราวร้อยละ 18 ถดถอยลงต่ำกว่าฐานปี 2015 (United Nations, 2025) เมื่อพิจารณาผ่านการจัดอันดับที่เข้มงวดกว่าของรายงานการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Report) ในปีเดียวกัน สัดส่วนเป้าหมายย่อยที่อยู่ในเส้นทางบรรลุลดลงเหลือเพียงราวร้อยละ 17 โดยกลุ่มประเทศนอร์ดิกยังคงครองอันดับต้น และฟินแลนด์อยู่ในอันดับหนึ่งด้วยการบูรณาการระบบสวัสดิการ การศึกษา และพลังงานสะอาดเข้าเป็นระบบเดียวกัน (Sachs et al., 2025)

กรณีประเทศไทยสะท้อนภาพความก้าวหน้าที่ไม่สม่ำเสมอเช่นเดียวกัน โดยไทยครองอันดับหนึ่งในอาเซียนต่อเนื่องหลายปีและมีความก้าวหน้าชัดเจนในเป้าหมายด้านการศึกษาและการจัดความยากจนขั้นรุนแรง ทว่าเป้าหมายด้านการลดความเหลื่อมล้ำและการรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังคงเป็นจุดอ่อนเชิงโครงสร้างที่ความก้าวหน้าชะงักงันหรือกระทั่งถดถอย (UNDP, 2024; Sachs et al., 2025) ภาพเช่นนี้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดสำคัญของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในฐานะกรอบผลลัพธ์ กล่าวคือ เป้าหมายเหล่านี้ระบุได้ชัดเจนว่าสังคมยั่งยืนควรบรรลุอะไร แต่ไม่ได้อธิบายว่ากระบวนการใดจะแปรศัkyภาพของผู้คนให้กลายเป็นผลลัพธ์เหล่านั้น ช่องว่างเชิงกลไกนี้เองคือเหตุผลที่การพัฒนาที่ยั่งยืนทำหน้าที่เป็นเพียงกรอบใหญ่ของผลลัพธ์ในทฤษฎีนี้ ขณะที่คำอธิบายเรื่องกลไกการแปรศัkyภาพยังต้องอาศัยข้อเสนออื่นในวงจรมาเติมเต็ม

8.1.2 สังคมที่ครอบคลุม(Inclusive Society)

หากการพัฒนาที่ยั่งยืนวางกรอบว่าสังคมควรบรรลุอะไร สังคมที่ครอบคลุม (Inclusive Society) ย่อมเพิ่มเงื่อนไขว่าผลลัพธ์นั้นต้องไปถึงใครบ้าง มโนทัศน์สังคมที่ครอบคลุมหมายถึงสังคมที่เปิดโอกาส การมีส่วนร่วม และการแบ่งปันผลประโยชน์แก่สมาชิกทุกคนอย่างเสมอภาค ซึ่งอาจจำแนกได้เป็นสามมิติที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ การครอบคลุมทางเศรษฐกิจ (economic inclusion) ในแง่การเข้าถึงตลาด รายได้ และ

สิทธิการเข้าถึง การครอบคลุมทางสังคม (social inclusion) ในแง่การมีส่วนร่วม การได้รับการยอมรับ และความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง และการครอบคลุมทางการเมือง (political inclusion) ในแง่การมีเสียง การมีผู้แทน และการเข้าถึงอำนาจ

ความสำคัญของมิติการครอบคลุมปรากฏชัดเมื่อพิจารณาข้อมูลระดับโลก รายงานการพัฒนามนุษย์ที่ใช้ชื่อว่า การทลายทางตัน (Breaking the Gridlock) ได้เตือนถึงภาวะทางตันอันตรายที่เกิดจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมประกอบกับความแตกแยกทางการเมืองและความไม่ไว้วางใจที่ทวีขึ้น (UNDP, 2024) ภาวะที่ประเทศมั่งคั่งบรรลุการพัฒนามนุษย์ระดับสูงสุดเป็นประวัติศาสตร์ ในขณะที่ประเทศยากจนจำนวนมากถอยหลัง มิได้เป็นเพียงปัญหาเชิงจริยธรรม หากเป็นสัญญาณว่ากระบวนการพัฒนากำลังผลิตการกีดกันรูปแบบใหม่ควบคู่ไปกับความก้าวหน้าโดยรวม

ด้วยเหตุนี้ หลักการไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Leave No One Behind) ซึ่งเป็นเจตนารมณ์แกนกลางของวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมิใช่ถ้อยแถลงเชิงอุดมคติ แต่เป็นเกณฑ์ประเมินที่เข้มงวดว่าผลลัพธ์ของการพัฒนากระจายถึงกลุ่มเปราะบางเพียงใด กรณีประเทศไทยแสดงทั้งความก้าวหน้าและข้อจำกัดของหลักการนี้ ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าและกองทุนหมู่บ้านได้ขยายการคุ้มครองจากแรงงานในระบบไปสู่ประชากรวงกว้าง ทว่าแรงงานนอกระบบและแรงงานข้ามชาติจำนวนมากยังคงตกอยู่นอกร่มการคุ้มครองอย่างเต็มรูปแบบ สะท้อนว่าการขยายความครอบคลุมในเชิงปริมาณยังไม่รับประกันการครอบคลุมที่ทั่วถึงในเชิงคุณภาพ

ในกรอบของทฤษฎีนี้ สังคมที่ครอบคลุมทำหน้าที่เป็นบททดสอบด้านความเป็นธรรมของผลลัพธ์ กล่าวคือ วงจรที่สร้างศักยภาพและนวัตกรรมให้แก่คนเพียงบางกลุ่มมีอาจนับเป็นการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง เพราะการเปลี่ยนผ่านเช่นนี้จะสถาปนาความเหลื่อมล้ำชุดใหม่ขึ้นแทนที่จะสลายความเหลื่อมล้ำเดิม มิติการครอบคลุมจึงเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ของสังคมยั่งยืนในความหมายที่ทฤษฎีนี้ยึดถือ

8.1.3 สังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดี(Well-being Society)

ชั้นความคิดที่สามยกระดับเป้าหมายของสังคมยั่งยืนจากการลดความขาดแคลนไปสู่การส่งเสริมให้ชีวิตแบ่งปัน สังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดี (Well-being Society) มิได้พอใจเพียงการที่ผู้คนพ้นจากความยากจนหรือความเจ็บป่วย หากมุ่งไปถึงคุณภาพชีวิตโดยรวมและความสามารถในการใช้ชีวิตที่มีความหมาย แนวคิดนี้จึงสอดคล้องกับรากฐานเรื่องความสามารถของมนุษย์ (Human Capability) ที่ทฤษฎีนี้ยึดถือ เพราะทั้งสองต่างให้ความสำคัญกับสิ่งที่ผู้คนสามารถเป็นและสามารถกระทำได้จริง มิใช่เพียงทรัพยากรที่พวกเขาครอบครอง

กรอบความอยู่ดีมีสุข (Well-being Framework) ขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) เป็นความพยายามเชิงระบบที่โดดเด่นในการทำให้แนวคิดนามธรรมนี้วัดได้ รายงานชีวิตเป็นอย่างไร (How's Life?) ฉบับปี 2024 นำเสนอหลักฐานจากตัวชี้วัดกว่า 80 ตัวที่ครอบคลุมทั้งความอยู่ดีมีสุขในปัจจุบัน ความเหลื่อมล้ำ และทรัพยากรสำหรับความอยู่ดีมีสุขในอนาคต และชี้ให้เห็นสัญญาณเตือนในมิติที่มิใช่เศรษฐกิจ โดยเฉพาะด้านสุขภาพ ความพึงพอใจในชีวิต และความเชื่อมโยงทางสังคม แม้รายได้และการจ้างงานจะฟื้นตัวได้ดี (OECD, 2024) ข้อค้นพบนี้ตอกย้ำว่าการวัดความสำเร็จด้วยตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจเพียงลำพังย่อมให้ภาพที่ไม่สมบูรณ์

ในระดับนโยบาย แนวคิดสังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดีเริ่มถูกแปรเป็นเครื่องมือการปกครองที่เป็นรูปธรรม นิวซีแลนด์จัดทำงบประมาณความอยู่ดีมีสุข (Wellbeing Budget) ในปี 2019 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลระดับชาติวางความอยู่ดีมีสุขไว้เป็นแกนกลางของการจัดสรรงบประมาณทั้งฉบับ แทนการมุ่งเป้าที่การเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก (New Zealand Treasury, 2019) ส่วนภูฏานได้บุกเบิกแนวทางนี้มาก่อนหน้านั้นด้วยแนวคิดความสุขมวลรวมประชาชาติ (Gross National Happiness หรือ GNH) ซึ่งบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญปี 2008 และวัดผลผ่านแก้มิติที่ครอบคลุมตั้งแต่ความเป็นอยู่ทางจิตใจ สุขภาพ และการศึกษา ไปจนถึงธรรมาภิบาล ความมีชีวิตชีวาของชุมชน

และความหลากหลายทางนิเวศ (Ura et al., 2012) ตัวอย่างทั้งสองแสดงว่าความอยู่ดีมีสุขสามารถถูกทำให้ปฏิบัติได้จริงในเชิงสถาบัน มิใช่เป็นเพียงวาทกรรม

ในกรอบของทฤษฎีนี้ สังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดีคือใบหน้าที่ชัดเจนที่สุดของสังคมยั่งยืน เพราะเป็นการแปลผลลัพธ์เชิงมนุขนิยมให้อยู่ในรูปที่สังเกตและติดตามได้ผ่านชุดตัวชี้วัดหลายมิติแทนผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ การวางความอยู่ดีมีสุขไว้เป็นแก่นของผลลัพธ์จึงมิใช่การเลือกคุณค่าที่อ่อนไหว แต่เป็นการยืนยันว่าปลายทางของการพัฒนาต้องวัดกันที่คุณภาพของชีวิตผู้คน มิใช่ปริมาณของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เมื่อประกอบขึ้นความคิดทั้งสามเข้าด้วยกัน ความหมายของสังคมยั่งยืนในทฤษฎีนี้จึงปรากฏเป็นผลลัพธ์ที่มีสามคุณสมบัติซ้อนทับกัน คือ ยั่งยืนในเชิงนิเวศและระหว่างรุ่น เป็นธรรมในการกระจายถึงทุกคน และเอื้อให้ชีวิตเบ่งบานได้จริง คุณสมบัติทั้งสามนี้มีได้แยกขาดจากกัน หากเป็นเงื่อนไขที่ต้องบรรลุพร้อมกัน เพราะสังคมที่ยั่งยืนแต่กีดกัน หรือครอบคลุมแต่ไม่เอื้อต่อการเบ่งบาน ย่อมมิใช่ผลลัพธ์ที่ทฤษฎีนี้มุ่งหมาย ความเข้าใจเชิงมนุขโนทัศน์นี้เป็นบันไดขั้นแรกที่น่าไปสู่คำถามเชิงปฏิบัติว่าจะจำแนกและวัดผลลัพธ์ทั้งสามคุณสมบัติอย่างเป็นระบบได้อย่างไร ซึ่งเป็นภารกิจของการอภิปรายในลำดับถัดไป

8.2 มิติผลลัพธ์ของสังคมยั่งยืน

หัวข้อก่อนหน้าได้วางความหมายของสังคมยั่งยืนไว้ในระดับมนุขโนทัศน์ว่าเป็นผลลัพธ์ที่ยั่งยืน เป็นธรรม และเอื้อต่อการเบ่งบานพร้อมกัน ทว่ามนุขโนทัศน์ทั้งดงามย่อมไร้ประโยชน์เชิงทฤษฎีหากไม่อาจแปลให้เป็นมิติที่สังเกตและประเมินได้ หัวข้อนี้จึงจำแนกผลลัพธ์ของการพัฒนาที่มีมนุขเป็นศูนย์กลางออกเป็นสามมิติที่เชื่อมโยงกันได้แก่ ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุข (Human Well-being) ในระดับบุคคล ความยืดหยุ่นทางสังคม (Social Resilience) ในระดับระบบ และความเป็นธรรม (Equity) ในระดับการกระจาย

สามมิตินี้ตอบคำถามที่ต่างกันแต่เกี่ยวพันกัน มิติแรกถามว่าชีวิตของผู้คนดีขึ้นจริงหรือไม่ มิติที่สองถามว่าความดีขึ้นนั้นทนทานต่อแรงกระแทกเพียงใด และมิติที่สามถามว่าความดีขึ้นนั้นกระจายอย่างเป็นธรรมหรือกระจุกตัว การพิจารณาทั้งสามมิติพร้อมกันจะป้องกันมิให้การประเมินผลลัพธ์ตกหลุมพรางของการมองด้านเดียว

8.2.1 ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ (Human Well-being)

มิติแรกของผลลัพธ์คือความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ (Human Well-being) ในระดับบุคคล ซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานที่สุดของการวัดความสำเร็จตามทฤษฎีนี้ ความเป็นอยู่ที่ดีในความหมายที่สมบูรณ์ประกอบด้วยสององค์ประกอบที่ต้องพิจารณาควบคู่กัน องค์ประกอบเชิงภววิสัย (objective well-being) ครอบคลุมรายได้ สุขภาพ การศึกษา และความปลอดภัย ส่วนองค์ประกอบเชิงอัตวิสัย (subjective well-being) ครอบคลุมความพึงพอใจในชีวิต อารมณ์ทางบวก และความรู้สึกว่าชีวิตมีความหมาย การให้น้ำหนักแก่ทั้งสององค์ประกอบสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาในฐานะเสรีภาพ (Development as Freedom) และกรอบความสามารถของมนุษย์ (Capability Approach) ซึ่งวางเกณฑ์ความสำเร็จไว้ที่สิ่งที่คุณคนสามารถเป็นและสามารถกระทำได้จริง มิใช่เพียงทรัพยากรที่ถือครองหรือความรู้สึกพึงพอใจที่แยกขาดจากเงื่อนไขชีวิตจริง (Sen, 1999; Nussbaum, 2011)

เพื่อจำแนกความแตกต่างและความเชื่อมโยงของทั้งสององค์ประกอบให้เห็นเป็นระบบก่อนนำไปเทียบกับหลักฐาน ตารางที่ 8-1 สรุปแง่มุมเปรียบเทียบที่สำคัญไว้ โดยผู้อ่านพึงสังเกตว่าความก้าวหน้าขององค์ประกอบด้านหนึ่งมิได้รับประกันความก้าวหน้าขององค์ประกอบอีกด้านหนึ่ง

ตารางที่ 8-4 ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์สองด้าน เชิงภาววิสัยและเชิงอัตวิสัย

แง่มุม เปรียบเทียบ	ความเป็นอยู่ที่ดีเชิงภาววิสัย (objective)	ความเป็นอยู่ที่ดีเชิงอัตวิสัย (subjective)
คำถามหลัก	บุคคลมีเงื่อนไขชีวิตที่ดีเพียงใด	บุคคลรู้สึกและประเมินชีวิต ของตนอย่างไร
ตัวชี้วัด ตัวอย่าง	รายได้ สุขภาพ การศึกษา ความปลอดภัย	ความพึงพอใจในชีวิต อารมณ์ เชิงบวก ความรู้สึกว่าชีวิตมี ความหมาย
ฐานแนวคิด	กรอบความสามารถและการ พัฒนามนุษย์ (Sen, 1999; Nussbaum, 2011)	กรอบและการวัดความเป็นอยู่ ที่ดีเชิงอัตวิสัย (OECD, 2024)
สัญญาณจาก หลักฐานล่าสุด	ดัชนีการพัฒนามนุษย์แตะ ระดับสูงสุดในปี 2023 แต่ ประเทศยากจนราวครึ่งหนึ่งยัง ต่ำกว่าระดับก่อนวิกฤต (UNDP, 2024)	สุขภาพจิต ความเหงา และ ความเชื่อมโยงทางสังคมเสื่อม ถอยในหลายประเทศเทียบกับ ก่อนการระบาด (OECD, 2024)

ตารางเผยรูปแบบที่มีนัยเชิงทฤษฎี นั่นคือเงื่อนไขชีวิตเชิงวัตถุที่ดีขึ้นสามารถดำเนินไปพร้อมกับการเสื่อมถอยของประสบการณ์ชีวิตเชิงอัตวิสัยได้ในเวลาเดียวกัน ปรากฏการณ์สวนทางนี้มักถูกเรียกว่าปฏิทรรศน์ของความเป็นอยู่ที่ดีในยุคดิจิทัล (digital well-being paradox) และตอกย้ำว่าการวัดผลลัพธ์ด้วยตัวชี้วัดเชิงวัตถุเพียงลำพังย่อมให้ภาพที่ไม่สมบูรณ์

ความแตกต่างของความเป็นอยู่ที่ดีสองด้านและปฏิทรรศน์ระหว่างกันสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-4

ภาพที่ 8- 4 ปฏิทรรศน์ของคุณภาพชีวิตเชิงกวีสัยและเชิงอัตวิสัย

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Sen (1999), Nussbaum (2011) และข้อมูลสุขภาพจิตใน UNDP (2024)

ภาพเสริมตารางที่ 8-1 ด้วยการเน้นปรากฏการณ์ที่เงื่อนไขชีวิตเชิงวัตถุดีขึ้นพร้อมกับประสบการณ์เชิงอัตวิสัยที่เสื่อมถอย กรณีไทยที่อายุคาดเฉลี่ยสูงขึ้นสวนทางกับจำนวนผู้ป่วยสุขภาพจิตที่เพิ่มเกือบเท่าตัว ยืนยันว่าการวัดผลลัพธ์ด้วยตัวชี้วัดเชิงวัตถุเพียงลำพังย่อมให้ภาพที่ไม่สมบูรณ์

ในระดับโลก ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์กำลังเผชิญแรงกดดันจากภาวะทางตันที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ รายงานการพัฒนามนุษย์ชี้ว่าความเหลื่อมล้ำและความแตกแยกที่ทวีขึ้นกำลังบั่นทอนทั้งความเป็นอยู่ที่ดีและความรู้สึกที่ตนมีอำนาจกำหนดชีวิตของตน โดยแม้แต่ในประเทศที่มีการพัฒนามนุษย์ระดับสูงมาก ก็มีประชากรน้อยกว่าหนึ่งในสี่ที่รู้สึกมั่นคง และประชากรกว่าครึ่งทั่วโลกรายงานว่าตนมีอำนาจควบคุมชีวิตน้อยหรือแทบไม่มีเลย (UNDP, 2024) ความย้อนแย้งนี้ยิ่งคมชัดในบริบทของการเปลี่ยนผ่านดิจิทัล ซึ่งด้านหนึ่งขยายการเข้าถึงบริการและยกระดับเงื่อนไขทางวัตถุ แต่อีกด้านหนึ่งกลับมาพร้อมความเปราะบางทางสุขภาพจิตและความรู้สึกไร้อำนาจ ดังที่ผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วราวร้อยละ 40 ยังขาดทักษะดิจิทัลขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตอย่างปลอดภัยในสภาพแวดล้อมออนไลน์ (OECD, 2025) ตัวเลข

เหล่านี้เตือนว่าความก้าวหน้าเชิงวัตถุมิได้แปรเป็นความเป็นอยู่ที่ดีเชิงอัตวิสัยโดยอัตโนมัติ

กรณีประเทศไทยเผยให้เห็นทั้งความสำเร็จและความตึงเครียดของสองมิตินี้ อย่างเด่นชัด ในด้านภววิสัย อายุคาดเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของประชากรไทยเพิ่มขึ้นสู่ระดับสูงกว่า 76 ปี โดยเพศหญิงสูงเกิน 80 ปี ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่ครอบคลุมประชากรเกือบเต็มพื้นที่ในระดับราวร้อยละ 99 และขยายการเข้าถึงบริการสุขภาพอย่างกว้างขวาง (สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ, 2567; World Bank, 2024) ทว่าในด้านอัตวิสัยกลับปรากฏสัญญาณตรงกันข้าม จำนวนผู้ป่วยทางสุขภาพจิตในประเทศเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวจากราว 1.3 ล้านคนในปี 2015 เป็นราว 2.3 ล้านคนในปี 2021 (UNDP, 2024) ภาพที่สวนทางกันนี้ยืนยันว่าการยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีเชิงวัตถุเพียงลำพังไม่รับประกันคุณภาพชีวิตเชิงจิตใจ และการพัฒนาที่แท้จริงต้องดูแลทั้งสองด้านไปพร้อมกัน

ในกรอบของทฤษฎีนี้ ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ทำหน้าที่เป็นหน่วยวัดสุดท้ายของทั้งวงจร กล่าวคือ ไม่ว่าศักยภาพมนุษย์จะถูกสร้าง นวัตกรรมสังคมจะถูกขับเคลื่อน หรือเงื่อนไขเชิงสถาบันจะถูกจัดวางอย่างดีเพียงใด หากผลลัพธ์สุดท้ายมิได้ทำให้ชีวิตของผู้คนดีขึ้นทั้งในเชิงวัตถุและเชิงจิตใจ ย่อมถือได้ว่าวงจรการเปลี่ยนผ่านล้มเหลวในการบรรลุเป้าหมาย ความเป็นอยู่ที่ดีจึงเป็นทั้งจุดหมายและมาตรวัดที่ทฤษฎีนี้ใช้ตัดสินความสำเร็จของตนเอง

8.2.2 ความยืดหยุ่นทางสังคม (Social Resilience)

หากความเป็นอยู่ที่ดีวัดคุณภาพชีวิต ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ความยืดหยุ่นทางสังคม (Social Resilience) ย่อมวัดว่าคุณภาพชีวิตนั้นจะทนทานต่อแรงกระแทกในอนาคตเพียงใด ความยืดหยุ่นทางสังคมหมายถึงความสามารถของสังคมในการรับมือ ปรับตัว และเปลี่ยนแปลงตนเองเมื่อเผชิญกับความปั่นป่วน โดยแตกต่างจากความยืดหยุ่นระดับชุมชน (community resilience) ซึ่งเน้นพื้นที่เฉพาะ เพราะมุ่งไปที่โครงสร้าง

สังคมเชิงระบบที่ประกอบด้วยสถาบัน บรรทัดฐาน ค่านิยม และขีดความสามารถในการลงมือร่วมกัน งานศึกษาร่วมสมัยเน้นย้ำว่าความยืดหยุ่นมิใช่สถานะคงที่ หากเป็นกระบวนการพลวัตที่สังคมสั่งสมและปรับแต่งอย่างต่อเนื่อง (Folke, 2006; Norris et al., 2008)

ความเป็นกระบวนการดังกล่าวปรากฏชัดเมื่อจำแนกความยืดหยุ่นออกเป็นระดับความสามารถที่ไล่เรียงกันสามระดับ ตั้งแต่การดูดซับแรงกระแทกโดยรักษาการทำงานพื้นฐานไว้ การปรับกระบวนการให้เข้ากับเงื่อนไขใหม่ ไปจนถึงการแปรเปลี่ยนโครงสร้างเมื่อระบบเดิมไม่อาจดำเนินต่อไปได้ เพื่อให้เห็นความแตกต่างและความสัมพันธ์ของทั้งสามระดับพร้อมทั้งเชื่อมกับตัวอย่างเชิงประจักษ์ ตารางที่ 8-2 สรุปไว้ โดยผู้อ่านพึงสังเกตว่าแต่ละระดับทำหน้าที่ปกป้องผลลัพธ์ในลักษณะที่ต่างกัน

ตารางที่ 8- 5 ระดับความสามารถของความยืดหยุ่นทางสังคม

ระดับ ความสามารถ	ลักษณะสำคัญ	หน้าที่ต่อผลลัพธ์	ตัวอย่างเชิงวิเคราะห์
การดูดซับ (absorptive capacity)	รับแรงกระแทก และรักษาการ ทำงานพื้นฐานไว้ได้	ปกป้องผลลัพธ์ที่มี อยู่มิให้พังทลายเมื่อ เกิดวิกฤต	เครือข่ายอาสาสมัคร สาธารณสุขระดับชุมชน ของไทยในช่วงการ ระบาดใหญ่
การปรับตัว (adaptive capacity)	ปรับกระบวนการ และพฤติกรรมให้ เข้ากับเงื่อนไขใหม่	ดำรงผลลัพธ์ไว้ได้ ภายใต้ สภาพแวดล้อมที่ เปลี่ยนไป	ระบบเตือนภัยเชิง คาดการณ์และการ ชักซ้อมรับมือภัยพิบัติ ของญี่ปุ่น
การแปรเปลี่ยน (transformative capacity)	ปรับเปลี่ยน โครงสร้างและ สถาบันเมื่อระบบ เดิมไปต่อไม่ได้	ยกระดับผลลัพธ์สู่ คุณภาพใหม่ที่ ดีกว่าเดิม	การปฏิรูปเชิงสถาบัน หลังบทรเรียนวิกฤตเพื่อ ป้องกันการเกิดซ้ำ

รูปแบบที่ตารางเผยให้เห็นคือ ความยืดหยุ่นทางสังคมมิได้เป็นคุณสมบัติแบบมีหรือไม่มี หากเป็นความสามารถที่ไต่ระดับจากการประกอบตัวไปสู่การยกระดับ ความแตกต่างระหว่างสังคมที่เพียงพินกลับสู่จุดเดิมกับสังคมที่แปรเปลี่ยนไปสู่คุณภาพที่ดีกว่าเดิม อยู่ที่การมีความสามารถระดับสูงในการปรับโครงสร้างและสถาบัน ซึ่งเป็นบทบาทที่ข้อเสนอที่สี่ของทฤษฎีระบุไว้ในฐานะเงื่อนไขกำกับ

มุมมองเชิงระบบนี้สอดคล้องกับวิธีที่กรอบความอยู่ดีมีสุขร่วมสมัยจัดวางความยืดหยุ่นไว้ในหมวดทรัพยากรสำหรับความอยู่ดีมีสุขในอนาคต (resources for future well-being) กล่าวคือ สังคมที่ลงทุนในทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนเศรษฐกิจ และทุนธรรมชาติไว้อย่างเพียงพอ ย่อมมีกันชนรองรับวิกฤตและสามารถฟื้นตัวได้โดยไม่สูญเสียความเป็นอยู่ที่ดีของคนรุ่นปัจจุบันไปพร้อมกับโอกาสของคนรุ่นอนาคต (OECD, 2024) ความยืดหยุ่นในความหมายนี้จึงเป็นสะพานเชื่อมระหว่างผลลัพธ์ปัจจุบันกับความยั่งยืนในระยะยาว

ประสบการณ์เชิงเปรียบเทียบช่วยให้เห็นความแตกต่างของระดับความยืดหยุ่น ญี่ปุ่นซึ่งเผชิญภัยพิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่าได้พัฒนาระบบธรรมาภิบาลเชิงคาดการณ์ (anticipatory governance) การชักซ้อมของชุมชน และกลไกตอบสนองอย่างรวดเร็ว จนความยืดหยุ่นกลายเป็นคุณสมบัติที่ฝังอยู่ในโครงสร้างสังคม ส่วนกรณีของไทย ในช่วงการระบาดใหญ่สะท้อนภาพที่ผสมผสาน เครือข่ายชุมชนและทุนทางสังคมทำหน้าที่เป็นกันชนที่ช่วยประคับประคองผู้คนได้อย่างมีนัยสำคัญ ทว่าความยืดหยุ่นเชิงสถาบันในระดับระบบยังคงเปราะบางกว่า สะท้อนว่าความยืดหยุ่นทางสังคมของไทยพึ่งพาความเข้มแข็งของชุมชนมากกว่าความเข้มแข็งของสถาบันส่วนกลาง

ในกรอบของทฤษฎีนี้ ความยืดหยุ่นทางสังคมทำหน้าที่เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าสังคมยั่งยืนที่วางจรมลิตขึ้นเป็นผลลัพธ์ที่ทันทานจริง มิใช่การปรับปรุงชั่วคราวที่พังทลายเมื่อเผชิญแรงกระแทกครั้งแรก การเปลี่ยนผ่านที่ยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีได้ในภาวะปกติแต่ล่มสลายในภาวะวิกฤต ย่อมมีอากนับเป็นสังคมยั่งยืนตามความหมายที่ทฤษฎีนี้

ยึดถือ ความยืดหยุ่นจึงเป็นเงื่อนไขที่แยกผลลัพธ์ที่ยั่งยืนออกจากผลลัพธ์ที่เพียงดูดีในระยะสั้น

8.2.3 ความเป็นธรรมทางสังคม (Equity)

มิติที่สามยกระดับการประเมินจากคำถามว่าชีวิตดีขึ้นเพียงใด ไปสู่คำถามว่าความดีขึ้นนั้นกระจายอย่างเป็นธรรมหรือไม่ ความเป็นธรรมทางสังคม (Equity) ในความหมายที่ทฤษฎีนี้ใช้แตกต่างจากความเท่าเทียมเชิงกลไก (equality) เพราะมุ่งจัดการกับความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง (structural inequality) มากกว่าการทำให้ทุกคนได้รับสิ่งเดียวกันในปริมาณเท่ากัน มุมมองนี้วางอยู่บนข้อสังเกตว่าพลังเชิงโครงสร้างบางอย่างผลักดันให้ความมั่งคั่งกระจุกตัวโดยธรรมชาติหากปราศจากการแทรกแซง ดังที่มีการเสนอว่าเมื่ออัตราผลตอบแทนของทุนสูงกว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ ($r > g$) ความเหลื่อมล้ำย่อมขยายตัวอย่างต่อเนื่องเว้นแต่จะมีนโยบายกระจายรายได้เข้ามากำกับ (Piketty, 2014) เกณฑ์ความเป็นธรรมจึงต้องพิจารณาทั้งในแนวราบระหว่างกลุ่ม (horizontal equity) และในแนวดิ่งระหว่างบุคคล (vertical equity) (Rawls, 1971; Sen, 1992)

หลักฐานระดับโลกยืนยันความสำคัญของมิตินี้อย่างหนักแน่น ช่องว่างการพัฒนามนุษย์ระหว่างประเทศบนสุดกับล่างสุดที่ถ่างกว้างขึ้นเป็นครั้งแรกในรอบสองทศวรรษ สะท้อนว่าแนวโน้มการลู่เข้าหากันของประเทศรวยและจนได้พลิกกลับทิศ ยิ่งไปกว่านั้น การกระจุกตัวของอำนาจทางเศรษฐกิจปรากฏชัดเมื่อการค้าสินค้าของโลกเกือบร้อยละ 40 กระจุกอยู่ในประเทศเพียงสามประเทศหรือน้อยกว่านั้น (UNDP, 2024) ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างในระดับนี้มีอาจแก้ไขได้ด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงลำพัง หากต้องอาศัยการออกแบบสถาบันและนโยบายกระจายที่จริงจัง ดังที่กลุ่มประเทศซึ่งผสมผสานระบบสวัสดิการถ้วนหน้าเข้ากับพลวัตทางเศรษฐกิจสามารถรักษาทั้งความเป็นธรรมและความเป็นอยู่ที่ดีไว้ได้พร้อมกัน

กรณีประเทศไทยเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่ฝังลึก แม้แนวโน้มระยะยาวจะปรับตัวดีขึ้น โดยสัมประสิทธิ์จีนิ (Gini coefficient) ด้านรายได้ลดลงจากระดับราว 0.5 ในช่วงต้นทศวรรษ 1990 มาอยู่ที่ราว 0.417 ในปี 2566 (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567) กระนั้น ระดับที่ยังคงสูงพอสมควรและนับเป็นหนึ่งในระดับที่สูงของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สะท้อนว่า รากของความไม่เป็นธรรมส่วนหนึ่งฝังอยู่ในโครงสร้าง โดยเฉพาะการกระจุกตัวของความมั่งคั่งและการถือครองที่ดิน ตลอดจนการส่งต่อความได้เปรียบข้ามรุ่น ดังที่ความมั่งคั่งกว่าครึ่งหนึ่งของประเทศยังกระจุกอยู่กับประชากรร้อยละ 10 ที่รวยที่สุด (World Bank, 2023) ความเหลื่อมล้ำนี้เริ่มต้นตั้งแต่ช่วงต้นของชีวิตผ่านโอกาสที่ไม่เท่าเทียมในการพัฒนามนุษย์ และส่งต่อข้ามรุ่นผ่านความแตกต่างของอาชีพและระดับการศึกษาของครัวเรือน สะท้อนว่าความไม่เป็นธรรมมิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ปลายทาง หากเป็นกลไกที่ผลิตซ้ำตัวเองในโครงสร้างสังคม

รากเชิงโครงสร้างของความไม่เป็นธรรมที่ซ่อนอยู่ใต้ผิวสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่

8-5

ภาพที่ 8- 5 ความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างและความเหลื่อมล้ำที่ผลิตซ้ำตัวเอง

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Piketty (2014), World Bank (2023)

และสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2567)

ภาพภูเขาน้ำแข็งสื่อว่าความเหลื่อมล้ำที่วัดได้ด้วยสัมประสิทธิ์จีนีเป็นเพียงส่วนที่โผล่พ้นน้ำ ขณะที่การกระจุกตัวของความมั่งคั่งและการส่งต่อความได้เปรียบข้ามรุ่นเป็นโครงสร้างใต้ผิวน้ำที่ผลิตซ้ำความไม่เป็นธรรม การไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังจึงเป็นเกณฑ์เชิงโครงสร้าง มิใช่โครงการการกุศล

ในกรอบของทฤษฎีนี้ ความเป็นธรรมทางสังคมทำหน้าที่เป็นบททดสอบเชิงศีลธรรมของทั้งวงจร วงจรที่สร้างศักยภาพและนวัตกรรมได้อย่างงดงามแต่กระจายผลลัพธ์ให้แก่คนเพียงบางกลุ่ม ย่อมสถาปนาความเหลื่อมล้ำชุดใหม่ซ้อนทับความเหลื่อมล้ำเดิม และมีอาจอ้างได้ว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เพราะมนุษย์ในที่นี้ต้องหมายถึงมนุษย์ทุกคน มิใช่เพียงผู้ที่อยู่ในตำแหน่งได้เปรียบ ความเป็นธรรมจึงเป็นเงื่อนไขที่ตัดสินว่าผลลัพธ์ของการพัฒนามีความชอบธรรมหรือไม่

เมื่อพิจารณาสามมิติร่วมกัน จะเห็นว่าผลลัพธ์ของสังคมยังยืนต้องผ่านการตรวจสอบสามชั้นที่เกี่ยวพันกัน ความเป็นอยู่ที่ดีตอบว่าชีวิตดีขึ้นจริงหรือไม่ ความยืดหยุ่นตอบว่าความดีขึ้นนั้นทนทานเพียงใด และความเป็นธรรมตอบว่าความดีขึ้นนั้นเป็นของทุกคนหรือไม่ มิติทั้งสามมิได้เรียงตามลำดับความสำคัญ หากทำงานเป็นชุดเกณฑ์ที่ต้องบรรลุพร้อมกัน เพราะสังคมที่ผู้คนอยู่ดีแต่เปราะบาง หรือมั่นคงแต่ไม่เป็นธรรม ล้วนบกพร่องในความหมายของสังคมยั่งยืนที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม การจำแนกมิติผลลัพธ์เพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อการทำให้ทฤษฎีสมบูรณ์ เพราะผลลัพธ์เหล่านี้จะทวีค่าได้ก็ต่อเมื่อย้อนกลับไปหล่อเลี้ยงศักยภาพมนุษย์ของคนรุ่นถัดไป อันเป็นวงจรป้อนกลับที่จะได้พิจารณาต่อไป

8.3 วงจรป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์

การจำแนกมิติผลลัพธ์ในหัวข้อก่อนหน้าได้ชี้ให้เห็นว่าสังคมยั่งยืนประกอบด้วย ความเป็นอยู่ที่ดี ความยืดหยุ่น และความเป็นธรรม ทว่าหากการวิเคราะห์หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ผลลัพธ์ทั้งสามย่อมถูกเข้าใจในฐานะปลายทางที่นิ่งสนิท และทฤษฎีก็จะไม่ต่างจากแบบจำลองเชิงเส้นตรง (Linear Model) ที่การพัฒนาไหลจากต้นทางไปสู่ปลายทางเพียงทิศทางเดียว หัวข้อนี้เสนอองค์ประกอบที่พลิกความเข้าใจดังกล่าว นั่นคือวงจรป้อนกลับ (Feedback Loop) ที่ผลลัพธ์ของสังคมยั่งยืนย้อนกลับไปหล่อเลี้ยงศักยภาพมนุษย์ของคนรุ่นถัดไป คุณสมบัติเชิงวงจรนี้เป็นหัวใจที่แยกทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางออกจากทฤษฎีการพัฒนาระแสหลัก เพราะทำให้การพัฒนามีใช้การเดินทางที่มีจุดจบ หากเป็นกระบวนการที่ทวีค่าตัวเองได้อย่างต่อเนื่อง การอภิปรายในหัวข้อนี้จะเริ่มจากกลไกหลักของวงจรป้อนกลับ ต่อด้วยสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ในฐานะกลไกเชิงสถาบันที่ทำให้การป้อนกลับดำเนินไปอย่างเป็นระบบ และปิดท้ายด้วยสังคมที่ปรับตัวได้ (Adaptive Society) ซึ่งเป็นการป้อนกลับระดับที่สองที่ทำให้ทฤษฎีปรับปรุงตัวเองได้

8.3.1 สังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์: กลไกป้อนกลับหลัก

หัวใจของวงจรอยู่ที่ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน (reciprocal relationship) ระหว่างสังคมยั่งยืนกับศักยภาพมนุษย์ ในแบบจำลองเชิงเส้น ศักยภาพมนุษย์เป็นเพียงปัจจัยนำเข้าที่ถูกใช้ไปเพื่อสร้างผลลัพธ์ แต่ในกรอบของทฤษฎีนี้ สังคมยั่งยืนที่เป็นผลลัพธ์กลับทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขแวดล้อมที่ผลิตศักยภาพมนุษย์ชุดใหม่ให้แก่คนรุ่นต่อไป แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันนี้มีรากฐานอยู่ในกรอบความสามารถของมนุษย์ (Capability Approach) ซึ่งมองว่าโอกาสทางสังคมเป็นทั้งเป้าหมายของการพัฒนาและปัจจัยที่ขยายเสรีภาพของบุคคลในเวลาเดียวกัน (Sen, 1999) เมื่อพิจารณาผ่านมุมมองเชิงระบบ ความสัมพันธ์เช่นนี้ก่อรูปเป็นวงจรเสริมแรง (Reinforcing Loop) ที่ผลลัพธ์เชิงบวกในรอบหนึ่งกลายเป็นปัจจัยตั้งต้นที่แข็งแกร่งขึ้นในรอบถัดไป (Meadows, 2008)

การป้อนกลับจากสังคมยังยืนสู่ศักยภาพมนุษย์ดำเนินผ่านช่องทางสำคัญอย่างน้อยสี่ช่องทางที่ทำงานประสานกัน ช่องทางแรกคือระบบการศึกษา ซึ่งสังคมที่ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานการเรียนรู้อย่างเพียงพอส่งเสริมต่อความรู้และทักษะให้คนรุ่นใหม่ได้อย่างทั่วถึง ช่องทางที่สองคือระบบสุขภาพ ซึ่งประชากรที่มีสุขภาพดีเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการมีศักยภาพในการเรียนรู้และการทำงาน ช่องทางที่สามคือการปกป้องสิ่งแวดล้อม ซึ่งบริการทางนิเวศที่สมบูรณ์เป็นฐานรองรับสุขภาวะและโอกาสของคนรุ่นอนาคต และช่องทางที่สี่คือความไว้วางใจเชิงสถาบัน ซึ่งวัฒนธรรมพลเมืองที่เข้มแข็งหล่อหลอมความรู้สึกว่าตนมีอำนาจกำหนดชีวิตและกล้าลงมือกระทำ ช่องทางทั้งสี่นี้เปลี่ยนผลลัพธ์เชิงระบบให้กลายเป็นทรัพยากรเชิงศักยภาพในระดับบุคคล และเป็นเหตุผลว่าเหตุใดกรอบความอยู่ดีมีสุขร่วมสมัยจึงจัดวางการลงทุนเหล่านี้ไว้ในหมวดทรัพยากรสำหรับความอยู่ดีมีสุขในอนาคต (OECD, 2024)

ตัวอย่างที่แสดงวงจรนี้อย่างสมบูรณ์ที่สุดคือฟินแลนด์ ระบบการศึกษาที่รัฐลงทุนอย่างต่อเนื่องและให้เรียนโดยไม่มีค่าเล่าเรียนได้ผลิตประชากรที่มีศักยภาพสูง ดังสะท้อนจากผลการประเมินระดับนานาชาติที่อยู่ในระดับแนวหน้ามาต่อเนื่องหลายทศวรรษ ศักยภาพดังกล่าวได้แปรเป็นระบบนิเวศนวัตกรรมที่มีชีวิตชีวา ตั้งแต่ยุครุ่งเรืองของโนเกียไปจนถึงคลื่นวิสาหกิจเริ่มต้นและอุตสาหกรรมเกมในเวลาต่อมา และผลตอบแทนจากนวัตกรรมถูกหมุนกลับเข้าสู่ระบบสวัสดิการที่ครอบคลุมซึ่งลงทุนในการศึกษาและสุขภาพของคนรุ่นถัดไปอีกครั้ง จนฟินแลนด์กลายเป็นประเทศอันดับหนึ่งในการจัดอันดับความก้าวหน้าตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sachs et al., 2025) วงจรที่การศึกษานำไปสู่ศักยภาพ ศักยภาพนำไปสู่นวัตกรรม และนวัตกรรมหมุนกลับมาหล่อเลี้ยงการศึกษาของคนรุ่นต่อไป จึงเป็นภาพจำลองที่ชัดเจนของวงจรเสริมแรงที่ทฤษฎีนี้เสนอ

กลไกของวงจรป้อนกลับหลักที่ผลลัพธ์ย้อนกลับหล่อเลี้ยงศักยภาพสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-6

ภาพที่ 8- 6 วงจรป้อนกลับหลักจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Sen (1999) และ Meadows (2008)

ภาพวงจรไม่รู้จบเปรียบเทียบกับแบบจำลองระดับชาติของฟินแลนด์ที่การศึกษานำสู่ศักยภาพ ศักยภาพนำสู่นวัตกรรม และนวัตกรรมหมุนกลับมาหล่อเลี้ยงการศึกษา กับแบบจำลองระดับจุลภาคของชุมชนไทยที่นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ ทั้งสองยืนยันหลักการเดียวกันว่าผลลัพธ์ของการพัฒนาสามารถย้อนกลับเป็นต้นทุนของการพัฒนาได้

ในระดับที่เล็กลงมา ปรากฏการณ์เดียวกันนี้สังเกตได้ในบริบทไทยผ่านชุมชนที่นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy Philosophy หรือ SEP) ไปปฏิบัติจนตั้งตัวได้ ครัวเรือนที่มั่นคงขึ้นสามารถส่งบุตรหลานเข้าสู่อะการศึกษาระดับสูง และคนรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งได้นำความรู้กลับมาพัฒนาชุมชนของตน ก่อรูปเป็นวงจรป้อนกลับขนาดเล็กที่ความมั่นคงในรอบหนึ่งกลายเป็นศักยภาพในรอบถัดไป แม้ตัวอย่างนี้จะเป็นการป้อนกลับในระดับจุลภาคที่ยังมิได้ขยายเป็นระบบระดับชาติ แต่ก็ยืนยันหลักการเดียวกันว่าผลลัพธ์ของการพัฒนาสามารถย้อนกลับมาเป็นต้นทุนของการพัฒนาได้ ในกรอบของทฤษฎีนี้ วงจรป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์คือกลไกที่ทำให้การพัฒนาทวีค่าตัวเองตามกาลเวลา หากปราศจากวงจรนี้ ข้อเสนอ

ทั้งหมดย่อมยุบลงเป็นเพียงแบบจำลองเชิงเส้นที่การพัฒนาสิ้นสุดเมื่อบรรลุผลลัพธ์ครั้งหนึ่ง แทนที่จะเป็นกระบวนการที่งอกงามอย่างต่อเนื่อง

8.3.2 สังคมแห่งการเรียนรู้: กลไกเชิงสถาบันของการป้อนกลับ

กลไกป้อนกลับที่อธิบายไว้ก่อนหน้านี้ยังทิ้งคำถามสำคัญไว้ว่าเหตุใดการส่งผ่านจากสังคมที่ยึดมั่นสู่ศักยภาพมนุษย์จึงเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มิใช่โดยบังเอิญเป็นครั้งคราว คำตอบอยู่ที่แนวคิดสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ซึ่งหมายถึงสังคมที่การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) มิได้จำกัดอยู่ในระบบการศึกษาแบบทางการ หากถูกทอเข้าไปในสถาบัน วัฒนธรรม และวิถีชีวิตประจำวันจนกลายเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของสังคม แนวคิดนี้มีสายธารความคิดที่ยาวนาน นับตั้งแต่รายงานที่เสนอการเรียนรู้เพื่อการเป็นมนุษย์ (Learning to Be) ในปี 1972 ซึ่งวางการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นหลักการจัดระเบียบการศึกษา สู่รายงานที่เสนอการเรียนรู้ในฐานะขุมทรัพย์ภายใน (Learning: The Treasure Within) ในปี 1996 ซึ่งปรับกรอบการเรียนรู้ให้ตั้งอยู่บนสี่เสาหลัก (four pillars) และมาถึงเข็มทิศการเรียนรู้ 2030 (Learning Compass 2030) ซึ่งขยายไปสู่สมรรถนะที่จำเป็นต่ออนาคต (Faure et al., 1972; Delors, 1996; OECD, 2019)

ความสำคัญเชิงทฤษฎีของสังคมแห่งการเรียนรู้อยู่ที่บทบาทในการทำให้วงจรป้อนกลับดำเนินไปอย่างเป็นระบบ ช่องทางป้อนกลับที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะช่องทางการศึกษา จะส่งผ่านศักยภาพได้อย่างต่อเนื่องก็ต่อเมื่อการเรียนรู้ถูกสถาปนาไว้เป็นโครงสร้าง มิใช่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวตามโอกาส สังคมแห่งการเรียนรู้จึงแปรความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันระหว่างสังคมที่ยึดมั่นกับศักยภาพมนุษย์จากปรากฏการณ์ที่อาศัยความบังเอิญ ให้กลายเป็นคุณสมบัติเชิงโครงสร้างที่ทำงานข้ามรุ่นอย่างเชื่อถือได้ในแง่นี้ สังคมแห่งการเรียนรู้คือกลไกเชิงสถาบันที่หล่อเลี้ยงให้วงจรเสริมแรงหมุนต่อเนื่องโดยไม่สะดุด

ระดับของการสถาปนาการเรียนรู้ให้เป็นสถาบันปรากฏชัดเมื่อเปรียบเทียบกับกรณีศึกษา เกาหลีใต้ได้ฝังการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ในกฎหมายและรัฐธรรมนูญที่กำหนดหน้าที่ของรัฐในการส่งเสริมการเรียนรู้ พร้อมจัดตั้งสถาบันระดับชาติและระดับจังหวัดเพื่อขับเคลื่อนนโยบาย ดำเนินโครงการเมืองแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning City) ที่ครอบคลุมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมาก และเปิดแพลตฟอร์มการเรียนรู้ออนไลน์แบบเปิดตั้งแต่ปี 2015 โดยวางการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ในฐานะทั้งการลงทุนเพื่อการเติบโตและนโยบายสวัสดิการที่ลดความแตกแยกทางสังคม ส่วนประเทศไทยได้เริ่มวางกลไกทำนองเดียวกันผ่านสถาบันคุณวุฒิวิชาชีพ (Thailand Professional Qualification Institute หรือ TPQI) ที่จัดตั้งขึ้นในปี 2554 เพื่อพัฒนารอบคุณวุฒิและมาตรฐานอาชีพควบคู่กับการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทว่าความครอบคลุมยังอยู่ในระยะเริ่มต้น โดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานนอกระบบ ซึ่งสะท้อนว่ากลไกการเรียนรู้ของไทยดำรงอยู่แล้วในเชิงโครงสร้าง แต่ยังมีได้ฝังตัวลึกในระดับที่ทำให้การป้อนกลับทำงานอย่างทั่วถึงเทียบเท่ากรณีเกาหลีใต้

ในกรอบของทฤษฎีนี้ สังคมแห่งการเรียนรู้ทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงสถาบันที่ทำให้การป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์ดำเนินไปอย่างเป็นระบบแทนที่จะขึ้นอยู่กับโอกาส หากสังคมใดสร้างผลลัพธ์ที่ดีได้แต่ปราศจากสถาบันการเรียนรู้ที่เข้มแข็ง ผลลัพธ์นั้นย่อมไม่อาจแปรกลับเป็นศักยภาพของคนรุ่นถัดไปได้อย่างแน่นอน วงจรเสริมแรงจึงต้องอาศัยสังคมแห่งการเรียนรู้เป็นเงื่อนไขจำเป็น อย่างไรก็ตาม การรักษาวงจรให้หมุนต่อเนื่องยังไม่เพียงพอ หากโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเรียกร้องให้วงจรสามารถปรับทิศทางตัวเองได้ด้วย ซึ่งนำไปสู่การพิจารณาสังคมที่ปรับตัวได้ในลำดับถัดไป

8.3.3 สังคมที่ปรับตัวได้: การป้อนกลับระดับที่สอง

การรักษาวงจรให้หมุนต่อเนื่องเพียงพอสำหรับโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ไม่เพียงพอสำหรับยุคที่เผชิญความท้าทายขนาดใหญ่ซึ่งเปลี่ยนกติกาของการพัฒนาไปโดยพื้นฐาน ทั้งการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การพลิกผันจาก

ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence หรือ AI) และการเปลี่ยนโครงสร้างประชากร สังคมที่ปรับตัวได้ (Adaptive Society) จึงหมายถึงสังคมที่มีขีดความสามารถในการ คาดการณ์ ตอบสนอง และแปรเปลี่ยนตัวเองเมื่อเผชิญความท้าทายเหล่านี้ คุณสมบัติ นี้แตกต่างจากความยืดหยุ่น (resilience) ที่พิจารณาไว้ก่อนหน้านี้ ตรงที่ความยืดหยุ่น มุ่งให้สังคมฟื้นกลับสู่สภาพเดิมหลังแรงกระแทก ขณะที่การปรับตัว (adaptability) มุ่ง ให้สังคมวิวัฒน์ไปสู่รูปแบบใหม่ที่เหมาะสมกว่าเดิม การแยกแยะระหว่างการฟื้นตัว การปรับตัว และการแปรเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง (transformability) นี้เป็นแกนกลาง ของงานที่ศึกษาพลวัตของระบบสังคมและนิเวศ (Folke et al., 2010)

ความสำคัญเชิงทฤษฎีของสังคมที่ปรับตัวได้อยู่ที่การเป็นการป้อนกลับระดับที่ สอง (second-order feedback) กล่าวคือ หากสังคมแห่งการเรียนรู้ทำหน้าที่รักษาให้ วงจรเสริมแรงหมุนไปตามกติกาที่มีอยู่ สังคมที่ปรับตัวได้ย่อมทำหน้าที่ทบทวนและ ปรับกติกานั้นเสียใหม่เมื่อบริบทเปลี่ยนไปจนกติกาเดิมใช้ไม่ได้ผล การป้อนกลับใน ระดับนี้จึงมิได้เพียงหมุนผลลัพธ์กลับไปเป็นศักยภาพ แต่ยังหมุนบทเรียนจากผลลัพธ์ กลับไปปรับการออกแบบสถาบันและลำดับความสำคัญของทักษะที่สังคมควรสร้าง สังคมที่ปรับตัวได้จึงเป็นกลไกที่ทำให้วงจรทั้งหมดสามารถแก้ไขทิศทางของตนเองได้ แทนที่จะเดินหน้าปรับให้ดีขึ้นต่อเป้าหมายที่อาจล้าสมัยไปแล้ว

ระดับของการฝังขีดความสามารถในการปรับตัวไว้ในสังคมปรากฏชัดเมื่อ เปรียบเทียบกรณีศึกษา สิงคโปร์วางระบบยกระดับทักษะที่ปรับปรุงตัวเองอย่าง ต่อเนื่องนับตั้งแต่ริเริ่มขบวนการพัฒนาทักษะแห่งชาติ (SkillsFuture) ในปี 2015 โดย ระบบดังกล่าวได้ปรับเป้าหมายและเครื่องมือตามคลื่นความท้าทายที่เปลี่ยนไป จาก การรับมือวิกฤตโรคระบาดมาสู่การเตรียมกำลังคนต่อการพลิกผันของปัญญาประดิษฐ์ ผ่านยุทธศาสตร์ปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติและเส้นทางการเรียนรู้แบบสะสมหน่วยย่อย (modular and stackable learning) จนการปรับตัวกลายเป็นคุณสมบัติที่ฝังอยู่ใน นโยบายอย่างถาวร ส่วนประเทศไทยได้เริ่มวางกลไกทำนองเดียวกันผ่านแบบจำลอง การศึกษาที่ขับเคลื่อนด้วยความต้องการของอุตสาหกรรม (demand-driven

education) ในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor หรือ EEC) ซึ่งมุ่งสร้างทักษะแห่งอนาคต (future skills) และปรับทักษะแรงงานให้ทันการเปลี่ยนแปลง ดังเห็นได้จากความพยายามปรับทักษะแรงงานในสายการผลิตยานยนต์ดั้งเดิมสู่อุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้า ทว่าความครอบคลุมยังกระจุกอยู่ในพื้นที่เป้าหมายและอยู่ระหว่างการขยายสู่ระดับประเทศ สะท้อนว่าขีดความสามารถในการปรับตัวของไทยยังไม่ฝังตัวทั่วถึงเท่ากรณีสิงคโปร์

ในกรอบของทฤษฎีนี้ สังคมที่ปรับตัวได้คือการป้อนกลับระดับที่สองที่ทำให้ทฤษฎีสามารถแก้ไขตัวเองได้เมื่อบริบทเปลี่ยนแปลง หากปราศจากคุณสมบัตินี้ วงจรเสริมแรงอาจเดินหน้าปรับปรุงตัวเองต่อเป้าหมายที่ล้าสมัย จนกลายเป็นการทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เมื่อประกอบเข้ากับองค์ประกอบก่อนหน้านี้ สถาปัตยกรรมของการป้อนกลับจึงครบถ้วน ผลลัพธ์ย้อนกลับไปหล่อเลี้ยงศักยภาพสังคมแห่งการเรียนรู้ทำให้การป้อนกลับเป็นระบบ และสังคมที่ปรับตัวได้ทำให้การป้อนกลับมุ่งไปในทิศทางที่ถูกต้อง เมื่อกลไกของผลลัพธ์และการป้อนกลับปรากฏชัดเจนนี้แล้ว คำถามที่ตามมาโดยธรรมชาติคือจะสังเกตและวัดสิ่งเหล่านี้ด้วยเครื่องมือใด ซึ่งเป็นประเด็นที่การอภิปรายจะหันไปพิจารณาต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างการป้อนกลับสองระดับสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-7

ภาพที่ 8- 7 การป้อนกลับระดับที่หนึ่งและระดับที่สองผ่านสังคมแห่งการเรียนรู้และสังคมที่ปรับตัวได้

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Faure และคณะ (1972), Delors (1996), OECD (2019) และ Folke และคณะ (2010)

ภาพแยกการป้อนกลับสองระดับ ระดับที่หนึ่งคือสังคมแห่งการเรียนรู้ที่ทำให้วงจรหมุนตามกติกาที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ และระดับที่สองคือสังคมที่ปรับตัวได้ที่ ทบทวนและปรับกติกาเมื่อบริบทเปลี่ยน ความแตกต่างระหว่างการทำสิ่งให้ถูกวิธีกับ การทำสิ่งที่ถูกต้องนี้อธิบายว่าเหตุใดวงจรจึงแก้ทิศทางตนเองได้ มิใช่เพียงเดินหน้า ปรับปรุงต่อเป้าหมายที่อาจล้าสมัย

8.4 การวัดผลลัพธ์: ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ(Beyond GDP)

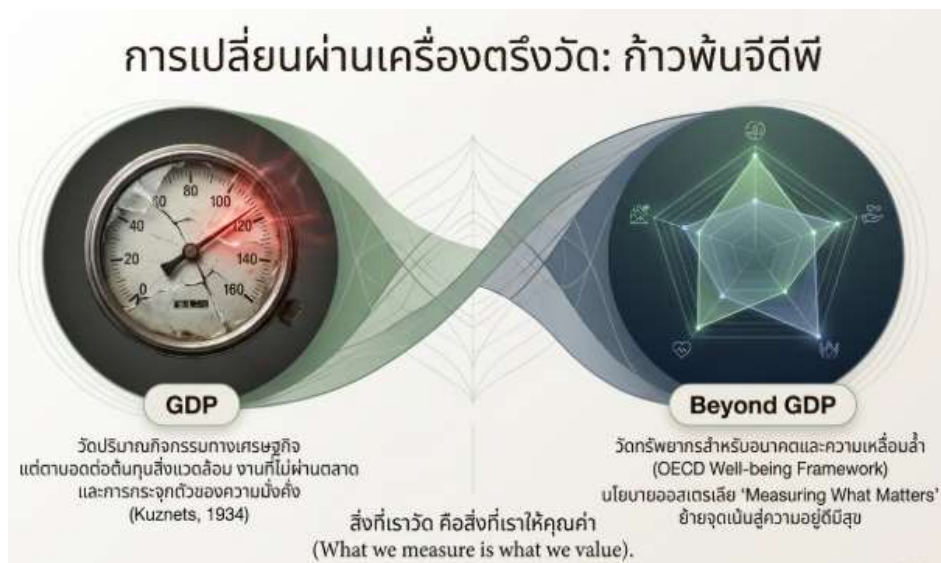
การอภิปรายที่ผ่านมาได้วางรูปลักษณะของผลลัพธ์และกลไกการป้อนกลับไว้ จนครบถ้วน แต่ได้ทิ้งคำถามเชิงปฏิบัติไว้ว่าจะสังเกตและวัดสิ่งเหล่านี้ด้วยเครื่องมือใด คำถามนี้มีน้ำหนักเกินกว่าจะเป็นเพียงประเด็นเชิงเทคนิค เพราะทฤษฎีที่ผลลัพธ์ไม่ อาจวัดได้ย่อมไม่อาจทดสอบหรือใช้เป็นเข็มทิศของนโยบายได้ และเครื่องมือวัดที่ เลือกใช้ยังกำหนดว่าสังคมจะให้ความสำคัญกับสิ่งใด เพราะสิ่งที่ถูกวัดมักกลายเป็นสิ่งที่ ถูกให้คุณค่า หัวข้อนี้จึงพิจารณากระบวนการวัดที่รองรับผลลัพธ์ของการพัฒนาที่มีมนุษย์ เป็นศูนย์กลาง โดยเริ่มจากการวิพากษ์ข้อจำกัดของการวัดด้วยผลิตภัณฑ์มวลรวม ภายในประเทศ (Gross Domestic Product หรือ GDP) และทางเลือกที่ก้าวพ้นไป จากนั้น ต่อด้วยตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขที่แปลแนวคิดนามธรรมให้เป็นเครื่องมือรูปธรรม และปิดท้ายด้วยเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในฐานมาตรฐานเทียบวัดระดับสากล

8.4.1 การวัดเกินจีดีพี (Beyond GDP)

ข้อขัดแย้งพื้นฐานของการวัดการพัฒนาในปัจจุบันอยู่ที่การใช้ผลิตภัณฑ์มวล รวมภายในประเทศ (Gross Domestic Product หรือ GDP) เป็นมาตรวัดความสำเร็จ

ทั้งที่เครื่องมือนี้มิได้ถูกออกแบบมาเพื่อวัดสวัสดิการของสังคมตั้งแต่ต้น ผู้ที่วางรากฐานระบบบัญชีรายได้ประชาชาติ (national income accounting) ได้เตือนไว้ตั้งแต่ปี 1934 ในรายงานต่อวุฒิสภาสหรัฐว่าสวัสดิการของชาติแทบไม่อาจอนุมานได้จากการวัดรายได้ประชาชาติ (Kuznets, 1934) คำเตือนนี้ชี้ถึงข้อจำกัดที่ฝังอยู่ในตัวมาตรวัด กล่าวคือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศวัดปริมาณของกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่กลับเจียบงันต่อคำถามเรื่องการกระจายรายได้ ต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม คุณค่าของงานที่ไม่ผ่านตลาด และคุณภาพชีวิตของผู้คน

ข้อจำกัดของการวัดด้วยผลิตภัณฑ์มวลรวมและทางเลือกที่ก้าวพ้นไปสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-8

ภาพที่ 8- 8 การเปลี่ยนเครื่องมือวัดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมสู่การวัดที่ก้าวพ้นจีดีพี

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Kuznets (1934), Stiglitz, Sen และ Fitoussi (2009)

และกรอบความอยู่ดีมีสุขของ OECD (2024)

ภาพวงหน้าปัดของผลิตภัณฑ์มวลรวมที่วัดปริมาณกิจกรรมทางเศรษฐกิจไว้ตรงข้ามกับแผนภาพหลายแกนของการวัดที่ก้าวพ้นจีดีพี ตอกย้ำหลักการที่ว่าสิ่งที่เรา

วัดคือสิ่งที่เราให้คุณค่า การเปลี่ยนมาตรวัดจึงมิใช่การปรับเครื่องมือทางสถิติ แต่เป็นการปรับว่าสังคมจะนิยามและไล่ตามความสำเร็จด้วยสิ่งใด

การวิพากษ์ดังกล่าวถูกยกระดับเป็นวาระเชิงระบบผ่านคณะกรรมการว่าด้วยการวัดสมรรถนะทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางสังคม (Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress) ซึ่งเสนอให้ย้ายจุดเน้นของการวัดจากการผลิตไปสู่ความอยู่ดีมีสุขและความยั่งยืน (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009) และได้รับการต่อยอดในเวลาต่อมาให้กลายเป็นวาระที่วัดสิ่งที่มีความหมายต่อสมรรถนะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างแท้จริง (Stiglitz, Fitoussi, & Durand, 2018) องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาได้แปรข้อเสนอนี้ให้เป็นระบบผ่านกรอบความอยู่ดีมีสุข (Well-being Framework) ที่จัดระเบียบการวัดออกเป็นความอยู่ดีมีสุขในปัจจุบัน ความเหลื่อมล้ำ และทรัพยากรสำหรับความอยู่ดีมีสุขในอนาคต พร้อมบันทึกว่าประเทศสมาชิกจำนวนมากได้พัฒนากรอบการวัดความอยู่ดีมีสุขระดับชาติขึ้นใช้แล้ว (OECD, 2024)

พัฒนาการนี้ปรากฏเป็นรูปธรรมในระดับนโยบายของหลายประเทศ ออสเตรเลียจัดทำกรอบความอยู่ดีมีสุขระดับชาติฉบับแรกในปี 2023 ภายใต้ชื่อการวัดสิ่งที่มีความหมาย (Measuring What Matters) ซึ่งจัดวางตัวชี้วัด 50 ตัวไว้ภายใต้ห้าธีมหลัก ได้แก่ สุขภาพดี มั่นคง ยั่งยืน เกาะเกี่ยว และรุ่งเรือง โดยมีเจตนาชัดเจนที่จะเสริมมาตรวัดทางเศรษฐกิจแบบเดิมมากกว่าจะแทนที่ (Australian Government, 2023) ส่วนประเทศไทยได้พัฒนาชุดตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขและดัชนีทางสังคมหลายมิติผ่านหน่วยงานวางแผนพัฒนาระดับชาติ ทว่าชุดตัวชี้วัดเหล่านี้ยังมิได้ถูกยกระดับเป็นกรอบนโยบายทางการที่กำกับการจัดสรรงบประมาณในลักษณะเดียวกับที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศทำหน้าที่อยู่ ซึ่งสะท้อนว่านวัตกรรมด้านการวัดของไทยดำรงอยู่แล้ว แต่ยังมีได้ผูกโยงเข้ากับกลไกการตัดสินใจอย่างมีผลบังคับ

ในกรอบของทฤษฎีนี้ การวัดที่ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศคือระบบการวัดที่ทำให้ผลลัพธ์ของสังคมยั่งยืนสามารถสังเกตและประเมินได้จริง หากปราศจาก

ระบบการวัดเช่นนี้ ผลลัพธ์ที่ทฤษฎีให้ความสำคัญ ทั้งความอยู่ดีมีสุข ความยืดหยุ่น และความเป็นธรรม ย่อมพันสายตาของนโยบายซึ่งจะยังคงกำหนดทิศทางด้วยตัวเลข การเติบโตทางเศรษฐกิจต่อไป มิติผลลัพธ์ทั้งสามที่จำแนกไว้ก่อนหน้านี้จึงพบคู่ขนานในระบบการวัดแบบใหม่ ที่วางความอยู่ดีมีสุข ความยั่งยืน และการกระจายอย่างเป็นธรรมไว้เป็นแกนของการประเมิน การเปลี่ยนมาตรวัดจึงมิใช่เพียงการปรับเครื่องมือทางสถิติ แต่เป็นการปรับว่าสังคมจะนิยามและไล่ตามความสำเร็จด้วยสิ่งใด

8.4.2 ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข (Well-being Indicators)

การก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศในเชิงหลักการปรากฏเป็นรูปธรรมผ่านเครื่องมือวัดสามตระกูลที่มีจุดแข็งและข้อจำกัดต่างกัน ตระกูลแรกคือดัชนีเชิงประกอบ (composite indices) ที่ยุบหลายมิติให้เหลือตัวเลขเดียวเพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบ ดังเช่นดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index หรือ HDI) ความสุขมวลรวมประชาชาติของภูฏาน (Gross National Happiness) และดัชนีโลกที่มีความสุข (Happy Planet Index) ซึ่งผนวกรอยเท้าทางนิเวศเข้าไว้ในการคำนวณ ตระกูลที่สองคือระบบแผงตัวชี้วัด (dashboard systems) ที่ปฏิเสธการยุบรวมและเลือกแสดงหลายมิติเคียงข้างกัน ดังเช่นแผงตัวชี้วัดในรายงานชีวิตเป็นอย่างไร (How's Life?) ดัชนีชีวิตที่ดีขึ้น (Better Life Index) และกรอบมาตรฐานการครองชีพของนิวซีแลนด์ (Living Standards Framework) และตระกูลที่สามคือมาตรวัดเชิงอัตวิสัย (subjective measures) ที่ให้ผู้คนประเมินชีวิตของตนเอง ทั้งความพึงพอใจในชีวิต (life satisfaction) อารมณ์ทางบวกและทางลบ และความรู้สึกว่าชีวิตมีความหมาย (eudaimonia) เครื่องมือแต่ละตระกูลแลกเปลี่ยนระหว่างความเรียบง่ายกับความสมบูรณ์ในสัดส่วนที่ต่างกัน ดัชนีเชิงประกอบเปรียบเทียบง่ายแต่ซ่อนการแลกได้แลกเสียระหว่างมิติ แผงตัวชี้วัดสะท้อนความซับซ้อนได้ดีแต่สรุปยาก ส่วนมาตรวัดเชิงอัตวิสัยเข้าถึงประสบการณ์ตรงแต่อ่อนไหวต่อวิธีตั้งคำถาม

ดัชนีชีวิตที่ดีขึ้น (Better Life Index) ขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาแสดงให้เห็นวิถีจัดการความตึงเครียดนี้อย่างน่าสนใจ เครื่องมือนี้ประกอบด้วยสิบเอ็ดมิติ และออกแบบให้ผู้ใช้แต่ละคนกำหนดน้ำหนักของแต่ละมิติได้ด้วยตนเอง โดยยอมรับอย่างเปิดเผยว่าความอยู่ดีมีสุขไม่มีสูตรสำเร็จที่เป็นสากล (OECD, 2013) การออกแบบเช่นนี้มีนัยเชิงทฤษฎีที่สำคัญ เพราะปฏิบัติต่อนิยามชีวิตที่ดีในฐานะเรื่องที่ประชาชนควรมีส่วนกำหนด มิใช่สิ่งที่ผู้เชี่ยวชาญกำหนดจากเบื้องบน ซึ่งสอดคล้องกับจิตวิญญาณแบบมีส่วนร่วมของการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ประเทศไทยได้พัฒนามาตรวัดหลายมิติที่ตั้งอยู่บนบริบทของตนเองผ่านดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ซึ่งประกอบด้วยหกองค์ประกอบหลัก ได้แก่ การมีสุขภาวะ สังคมที่เป็นธรรมและปลอดภัย เศรษฐกิจที่เป็นธรรม ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ธรรมาภิบาล และสภาพแวดล้อมที่มีคุณภาพและยั่งยืน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2567) สิ่งที่ควรสังเกตเป็นพิเศษคือ ในช่วงห้าปีที่ผ่านมาดัชนีนี้กลับแสดงพัฒนาการที่ลดลงแทนที่จะเพิ่มขึ้น ทั้งที่ตัวเลขทางเศรษฐกิจโดยรวมยังคงเติบโต ปรากฏการณ์สวนทางนี้ยืนยันคุณค่าเชิงวินิจัยของการวัดที่ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ เพราะสามารถตรวจจับการเสื่อมถอยของความอยู่ดีมีสุขที่ตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจปกปิดไว้

ในกรอบของทฤษฎีนี้ ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทำหน้าที่เป็นมาตรวัดที่บอกว่าวงจรป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์ทำงานได้ผลหรือไม่ในแต่ละรอบ ภาวะที่ตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงขึ้นสวนทางกับดัชนีความอยู่ดีมีสุขที่ลดลง เป็นสัญญาณชัดเจนว่าวงจรยังมิได้แปรกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้กลายเป็นศักยภาพและการแบ่งปันของมนุษย์ ซึ่งตรงกับช่องว่างของกลไกการแปรศักยภาพที่หนังสือเล่มนี้เน้นย้ำมาตลอด ยิ่งไปกว่านั้น การเลือกมาตรวัดยังกำหนดว่าวงจรจะถูกกำกับให้มุ่งไปสู่สิ่งใด การวัดที่ความอยู่ดีมีสุขจึงเป็นหลักประกันว่าวงจรจะยังคงเล็งไปที่ผู้คนมากกว่าปริมาณผลผลิต

8.4.3 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals)

หากดัชนีระดับชาติทำหน้าที่วัดความอยู่ดีมีสุขภายในบริบทของแต่ละสังคม เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals หรือ SDGs) ย่อมทำหน้าที่เป็นการแปลงแนวคิดสังคมยั่งยืนให้เป็นรูปธรรมในระดับสากล วาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030 ประกอบด้วย 17 เป้าหมายหลัก 169 เป้าหมายย่อย และตัวชี้วัดกว่า 230 ตัว (United Nations, 2015) ซึ่งต่างจากกรอบความอยู่ดีมีสุขระดับชาติตรงที่ให้ความสำคัญกับวัดร่วมที่ข้ามพรมแดนได้ เมื่อพิจารณาผ่านมุมมองกรอบความสามารถ เป้าหมายย่อยเหล่านี้อาจเข้าใจได้ในฐานะภาวะการทำงานที่ (functionings) ที่สังคมพึงบรรลุ ทั้งการมีการศึกษา สุขภาพ และงานที่มีคุณค่า ซึ่งเป็นผลของการขยายความสามารถของผู้คน (Sen, 1999)

สถานการณ์ปัจจุบันของวาระนี้ให้ภาพที่ชวนวิตก เพราะมีเป้าหมายย่อยเพียงราวร้อยละ 17 ถึง 18 ที่อยู่ในเส้นทางบรรลุ ขณะที่ราวร้อยละ 18 ถดถอยลงต่ำกว่าฐานปี 2015 (United Nations, 2025; Sachs et al., 2025) ตัวเลขเหล่านี้มิใช่เพียงใบรายงานผล หากเป็นเครื่องมือวินิจฉัยที่ชี้ว่าการพัฒนาระดับโลกกำลังผลิตผลลัพธ์ที่ไม่สม่ำเสมอและบางส่วนกำลังพลิกกลับทิศ ซึ่งสอดคล้องกับข้อกังวลเรื่องการครอบคลุมและความเป็นธรรมที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ ในภาพเปรียบเทียบ ฟินแลนด์ครองอันดับหนึ่งด้วยการบูรณาการระบบสวัสดิการ การศึกษา และพลังงานเข้าเป็นระบบเดียว ส่วนไทยแม้ครองอันดับหนึ่งในอาเซียนแต่ก็สะท้อนความไม่สม่ำเสมอแบบเดียวกัน โดยก้าวหน้าในเป้าหมายด้านการศึกษาและการลดความยากจน ทว่ายังล่าช้าในเป้าหมายด้านการลดความเหลื่อมล้ำและการรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Sachs et al., 2025)

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนยังเป็นกรอบที่ช่วยจัดวางบทบาทของปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence หรือ AI) ในแบบที่สอดคล้องกับการวางตำแหน่งของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งมองปัญญาประดิษฐ์เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทมากกว่าตัวขับเคลื่อน การประเมินโดยกระบวนการปรึกษาผู้เชี่ยวชาญพบว่าปัญญาประดิษฐ์อาจ

เอื้อต่อการบรรลุเป้าหมายย่อยได้ถึง 134 เป้าจาก 169 เป้า แต่ในขณะเดียวกันก็อาจยับยั้งได้ถึง 59 เป้า โดยทิศทางของผลขึ้นอยู่กับการกำกับดูแลและธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ (Vinuesa et al., 2020) ข้อค้นพบที่ผลกระทบมีได้ทั้งสองทิศทางนี้เองที่อธิบายว่าเหตุใดทฤษฎีนี้จึงปฏิบัติต่อปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวแปรกำกับ (moderating variable) ซึ่งคุณภาพของธรรมาภิบาลเป็นตัวกำหนดเครื่องหมายของผลลัพธ์ มิใช่ในฐานะพลังที่นำไปสู่ความก้าวหน้าโดยอัตโนมัติ

ระบบการวัดสามตระกูลและบทบาทของปัญญาประดิษฐ์ในฐานะเงื่อนไขเชิงบริบทสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-9

ภาพที่ 8-9 เครื่องมือวัดหลายมิติ มาตรฐานสากล และบริบทของปัญญาประดิษฐ์

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก OECD (2013), United Nations (2025) และ Vinuesa และคณะ (2020)

แผนภาพรวมเครื่องมือวัดหลายมิติ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในฐานะมาตรฐานเทียบวัด และปัญญาประดิษฐ์ในฐานะบริบท ข้อค้นพบที่ปัญญาประดิษฐ์อาจเอื้อการบรรลุเป้าหมายย่อยได้ถึง 134 เป้าแต่ยับยั้งได้ถึง 59 เป้า สะท้อนว่าทิศทางของผลขึ้นอยู่กับธรรมาภิบาล จึงสอดคล้องกับการวางปัญญาประดิษฐ์เป็นตัวแปรกำกับ มิใช่พลังที่นำไปสู่ความก้าวหน้าโดยอัตโนมัติ

ในกรอบของทฤษฎีนี้ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนทำหน้าที่เป็นมาตรฐานเทียบวัดระดับสากลของสังคมยั่งยืน วงจรการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางซึ่งทำงานได้ดีในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งย่อมควรเร่งความก้าวหน้าตามเป้าหมายเหล่านี้ในพื้นที่นั้น ในทางกลับกัน โครงร่างที่ชะงักงันหรือถดถอยย่อมส่งสัญญาณว่ากลไกการแปรศักราชกำลังล้มเหลว เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงปิดการอภิปรายเรื่องการวัดด้วยการเชื่อมมาตรวัดความอยู่ดีมีสุขระดับท้องถิ่นเข้ากับมาตรฐานร่วมระดับโลก และเมื่อองค์ประกอบของผลลัพธ์ กลไกการป้อนกลับ และระบบการวัดปรากฏครบถ้วนแล้วภารกิจที่เหลือคือการประกอบทุกส่วนเข้าเป็นวงจรที่สมบูรณ์และชุดข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ชัดเจน

8.5 การบูรณาการข้อเสนอสู่วงจรทฤษฎีที่สมบูรณ์

การอภิปรายตลอดบทได้คลี่องค์ประกอบสามส่วนออกมาทีละส่วน คือผลลัพธ์ของสังคมยั่งยืน มิติที่วัดได้ของผลลัพธ์นั้น และกลไกการป้อนกลับที่หมุนผลลัพธ์กลับสู่ศักราชมนุษย์ ทว่าองค์ประกอบที่กระจายอยู่เช่นนี้ยังไม่ประกอบกันเป็นภาพเชิงระบบที่ทฤษฎีต้องการ หัวข้อนี้จึงทำหน้าที่สังเคราะห์ โดยประกอบข้อเสนอทั้งสี่และทิศทางการป้อนกลับเข้าเป็นวงจรเดียว อธิบายกลไกป้อนกลับในเชิงพลวัตของระบบว่าเหตุใดวงจรเดียวกันจึงหมุนไปในทางเสริมแรงหรือถดถอยก็ได้ และทอดสะพานไปสู่การสังเคราะห์ทฤษฎีอย่างเป็นทางการในบทถัดไป จุดยืนเชิงระเบียบวิธีที่กำกับการสังเคราะห์นี้คือการปฏิเสธการมองการพัฒนาแบบเส้นตรง และการยืนยันว่าการพัฒนาเป็นวงจรที่พฤติกรรมของมันถูกกำหนดโดยเงื่อนไขแวดล้อม มิใช่โดยลำดับขั้นตายตัว

8.5.1 กลไกป้อนกลับ: วงจรเสริมแรงและวงจรควบคุม

เพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบที่กระจายอยู่ตลอดบทให้ปรากฏเป็นระบบเดียวที่มองเห็นได้ ผู้เขียนได้ประมวลข้อเสนอทั้งสี่ของทฤษฎีไว้ในรูปที่ 8-10 โดยจัดวาง

ศักยภาพมนุษย์ (Human Capability) นวัตกรรมสังคม (Social Innovation) และ สังคมยั่งยืน (Sustainable Society) ให้เป็นสามข้อต่อของวงจรเดียวที่หมุนตามเข็มนาฬิกา เริ่มจากศักยภาพมนุษย์ในฐานะจุดตั้งต้นและฐานราก เคลื่อนผ่านนวัตกรรมสังคมในฐานะกลไกส่งผ่านที่แปรศักยภาพให้เป็นผลลัพธ์ และไปสิ้นสุดที่สังคมยั่งยืนในฐานะผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาหล่อเลี้ยงศักยภาพมนุษย์อีกครั้ง เหนือวงจรนี้คือเงื่อนไขกำกับ (governing conditions) ซึ่งทำหน้าที่กำหนดเครื่องหมายบวก-ลบของทั้งระบบในฐานะปัจจัยภายนอก มิใช่ข้อต่อหนึ่งภายในวงจร ขณะที่ปัญญาประดิษฐ์ (artificial intelligence) ถูกวางไว้เคียงข้างวงจรในฐานะตัวแปรกำกับเชิงบริบทที่แผ่อิทธิพลผ่านเส้นประ ในการพิจารณาแผนภาพนี้ ผู้อ่านพึงจับเพียงโครงใหญ่สามส่วนก่อน ได้แก่ ทิศทางของวงจรเสริมแรงที่เชื่อมศักยภาพมนุษย์-นวัตกรรมสังคม-สังคมยั่งยืน ตำแหน่งของเงื่อนไขกำกับที่ครอบคลุมทั้งวงจร และบทบาทของปัญญาประดิษฐ์ในฐานะปัจจัยเชิงบริบทที่ขยายผล ซึ่งกลไกการป้อนกลับในเชิงพลวัตจะถูกคลี่ให้เห็นอย่างละเอียดในลำดับถัดไป

ภาพที่ 8- 10 วงจรการพัฒนามีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและกลไกป้อนกลับ

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

สิ่งที่แผนภาพเปิดเผยชัดเจนที่สุดคือการจัดวางเงื่อนไขกำกับมิให้เป็นข้อต่อหนึ่งในลำดับของวงจร หากแต่เป็นปัจจัยที่ครอบคลุมทั้งระบบ ตำแหน่งเชิงพื้นที่นี้เข้ารหัส

ข้อเสนอแกนกลางของหนังสือไว้ชัดเจน นั่นคือ เงื่อนไขกำกับมิได้ทำหน้าที่เพียงเพิ่มพลังให้วงจรในเชิงปริมาณ หากเป็นตัวกำหนดว่า วงจรเดียวกันจะหมุนไปในเครื่องหมายบวกหรือลบ ความแตกต่างระหว่างการ “เพิ่มพลัง” กับการ “กำหนดเครื่องหมาย” จึงเป็นเส้นแบ่งสำคัญที่แยกการกำกับอันดับสองออกจากการขยายผลแบบธรรมดา ภาพรวมของแผนภาพในชั้นนี้บอกเราว่าองค์ประกอบแต่ละส่วนอยู่ตรงไหนและสัมพันธ์กันในทิศใด แต่ยังไม่ตอบว่าทำไมวงจรเดียวกันจึงสามารถให้ผลลัพธ์ที่ต่างกันได้ คำถามดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการมองวงจรในเชิงพลวัตของระบบ ผ่านแผนภาพชุดถัดไปที่จะชี้ให้เห็นทิศทางของการเสริมแรง เส้นทางของการกำกับ และจุดที่เครื่องหมายของวงจรอาจพลิกกลับได้

เมื่อพิจารณาผ่านทฤษฎีพลวัตของระบบ วงจรที่ปรากฏในแผนภาพสามารถแสดงพฤติกรรมได้สองแบบจากโครงสร้างเดียวกัน ในภาวะที่เงื่อนไขกำกับเข้มแข็ง ข้อต่อทั้งสามเชื่อมกันเป็นวงจรเสริมแรงที่ผลลัพธ์เชิงบวกในรอบหนึ่งกลายเป็นปัจจัยตั้งต้นที่แข็งแกร่งขึ้นในรอบถัดไป แต่ในภาวะที่เงื่อนไขกำกับอ่อนแอ ข้อต่อชุดเดียวกันกลับพลิกกลายเป็นวงจรที่หน่วงหรือถดถอย ซึ่งการลงทุนในรอบหนึ่งรั่วไหลออกไปก่อนจะแปรกลับเป็นศักยภาพของคนรุ่นถัดไป การที่โครงสร้างเดียวกันให้พฤติกรรมตรงข้ามกันได้เช่นนี้คือสาระของการกำกับอันดับสองที่เงื่อนไขสามารถพลิกเครื่องหมายของผลลัพธ์ มิใช่เพียงขยายหรือลดทอนขนาด (Meadows, 2008)

พฤติกรรมสองแบบของวงจรเดียวกันภายใต้คุณภาพของเงื่อนไขกำกับสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-11

ภาพที่ 8- 11 สวิตช์สลับทิศทาง: วงจรเดียวกันภายใต้เงื่อนไขกำกับที่เข้มแข็งและอ่อนแอ

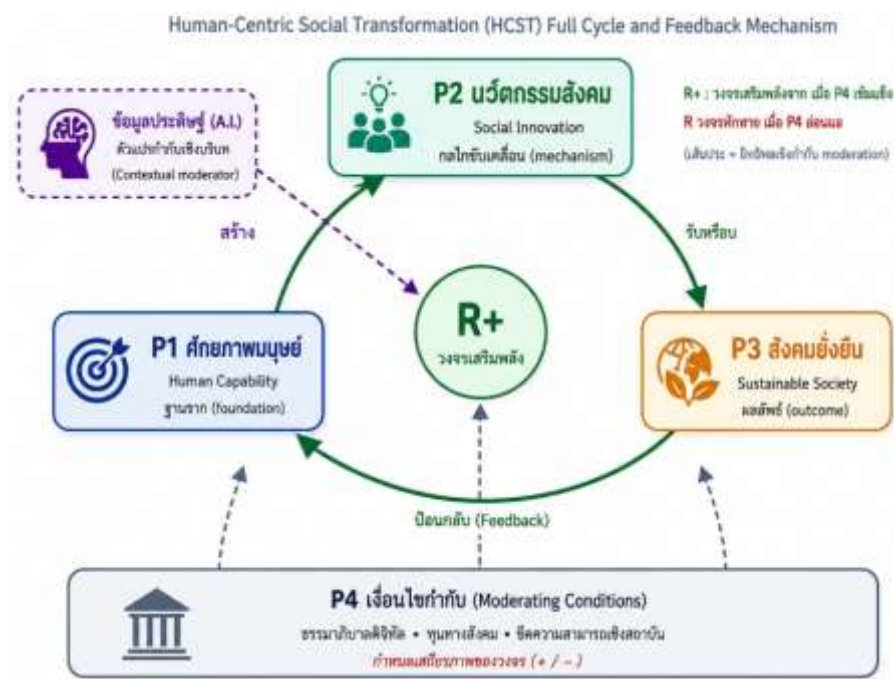
ที่มา: ผู้เขียน สกัดวิเคราะห์จาก Meadows (2008) และกรอบทฤษฎี HCST

ภาพนี้เสริมตารางที่ 8-3 ด้วยการแสดงว่าโครงสร้างวงจรเดียวกันหมุนไปในทางเสริมแรงเมื่อเงื่อนไขกำกับเข้มแข็ง และพลิกเป็นวงจรลดถอยเมื่อเงื่อนไขกำกับอ่อนแอ ปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่ขยายเครื่องหมายที่เงื่อนไขกำกับตั้งไว้ ธรรมาภิบาลจึงมิได้เพียงควบคุมความเร็ว หากกำหนดทิศทางว่าระบบจะจอกงามหรือลดถอย

ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวแปรกำกับเชิงบริบทเข้ามาเสริมภาพนี้ให้สมบูรณ์ ศักยภาพสองทิศทางของปัญญาประดิษฐ์ที่อาจเอื้อหรือยับยั้งการพัฒนาได้ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน คือใบหน้าเชิงประจักษ์ของการกำกับที่พลิกเครื่องหมายได้ เพราะปัญญาประดิษฐ์มิได้กำหนดทิศทางด้วยตัวเอง หากขยายเครื่องหมายที่เงื่อนไขกำกับที่ตั้งไว้ก่อนแล้ว กรณีที่โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลของไทยเข้มแข็งแต่ดัชนีการพัฒนามนุษย์กลับมิได้ขยับขึ้นตามที่ปรากฏในบทก่อนหน้านี้ จึงเป็นตัวอย่างเชิงประจักษ์ของวงจรที่ปัจจัยนำเข้าครบถ้วนแต่ขาดกลไกแปรค่า จนการป้อนกลับไม่เกิดขึ้นจริง

รูปที่ 8-2 เจาะลึกจากภาพรวมลงสู่กลไก โดยแสดงวงจรเสริมแรง (reinforcing loop) ที่กำกับด้วยสัญลักษณ์ R+ ซึ่งหมุนจากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม สู่

สังคมยั่งยืน แล้วป้อนกลับสู่ฐาน พร้อมทั้งแสดงอิทธิพลเชิงกำกับด้วยเส้นประที่แผ่จากเงื่อนไขกำกับและจากปัญญาประดิษฐ์ ในการพิจารณาแผนภาพนี้ ผู้อ่านควรสังเกตสามจุดที่ภาพรวมก่อนหน้ายังไม่เผย ประการแรกคือทิศทางของวงจรเสริมแรงและลูกศรป้อนกลับที่ปิดวงจร ประการที่สองคือตำแหน่งของเงื่อนไขกำกับที่กระทำต่อทั้งวงจรจากภายนอกในฐานะปัจจัยที่กำหนดเครื่องหมาย มิใช่ข้อต่อภายในวงจร และ ประการที่สามคือเส้นประของปัญญาประดิษฐ์ที่แผ่อิทธิพลโดยไม่กำหนดทิศทางด้วยตนเอง

ภาพที่ 8- 12 วงจรการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและกลไกป้อนกลับ

ที่มา: ผู้เขียนสังเคราะห์จากข้อเสนอของทฤษฎี HCST โดยประยุกต์แนวคิดวงจรเสริมแรงและการป้อนกลับจาก

Meadows (2008)

สิ่งที่แผนภาพเปิดเผยชัดเจนที่สุดคือการที่เงื่อนไขกำกับมิได้ถูกวางไว้เป็นข้อต่อลำดับถัดจากข้อต่ออื่น หากถูกวางไว้เป็นปัจจัยที่ครอบคลุมทั้งวงจร ตำแหน่งเชิงพื้นที่นี้เข้ารหัสข้อเสนอแกนกลางของหนังสือเอาไว้ กล่าวคือ เงื่อนไขกำกับมิได้เพิ่ม

พลังให้วงจรในเชิงปริมาณเท่านั้น หากเป็นตัวกำหนดว่าวงจรจะหมุนไปในเครื่องหมายบวกหรือลบ

เมื่อพิจารณาผ่านทฤษฎีพลวัตของระบบ วงจรที่ปรากฏสามารถแสดงพฤติกรรมได้สองแบบจากโครงสร้างเดียวกัน ในภาวะที่เงื่อนไขกำกับเข้มแข็ง ข้อต่อทั้งสามเชื่อมกันเป็นวงจรเสริมแรงที่ผลลัพธ์เชิงบวกในรอบหนึ่งกลายเป็นปัจจัยตั้งต้นที่แข็งแกร่งขึ้นในรอบถัดไป แต่ในภาวะที่เงื่อนไขกำกับอ่อนแอ ข้อต่อชุดเดียวกันกลับพลิกกลายเป็นวงจรที่หน่วงหรือถดถอย ซึ่งการลงทุนในรอบหนึ่งรั่วไหลออกไปก่อนจะแปรกลับเป็นศักยภาพของคนรุ่นถัดไป การที่โครงสร้างเดียวกันให้พฤติกรรมตรงข้ามกันได้เช่นนี้คือสาระของการกำกับอันดับสองที่เงื่อนไขสามารถพลิกเครื่องหมายของผลลัพธ์ มิใช่เพียงขยายหรือลดทอนขนาด (Meadows, 2008) ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะตัวแปรกำกับเชิงบริบทเข้ามาเสริมภาพนี้ให้สมบูรณ์ ศักยภาพสองทิศทางของมันที่อาจเอื้อหรือยับยั้งการพัฒนาได้ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน คือใบหน้าเชิงประจักษ์ของการกำกับที่พลิกเครื่องหมายได้

เพื่อให้เห็นชัดว่าเงื่อนไขกำกับพลิกเครื่องหมายของวงจรได้อย่างไรในทางปฏิบัติ ตารางที่ 8-6 เปรียบเทียบพฤติกรรมของแต่ละข้อต่อในวงจรภายใต้สองสถานะของเงื่อนไขกำกับ โดยจัดวางข้อต่อเดียวกันไว้ในแถวเดียวเพื่อให้เห็นว่าผลลัพธ์ที่ตรงข้ามกันเกิดจากคุณภาพของเงื่อนไขกำกับ มิใช่จากความแตกต่างของโครงสร้าง

ตารางที่ 8-6 พฤติกรรมของวงจรภายใต้เงื่อนไขกำกับที่เข้มแข็งและอ่อนแอ

ข้อต่อของวงจร	เมื่อเงื่อนไขกำกับ (P4) เข้มแข็ง: วงจรเสริมแรง (R+)	เมื่อเงื่อนไขกำกับ (P4) อ่อนแอ: วงจร ถดถอย (B)
P1 สู่ P2 (ศักยภาพสู่นวัตกรรม)	ศักยภาพมนุษย์ถูกแปรเป็นนวัตกรรมสังคมที่แก้ปัญหาส่วนรวม	ศักยภาพกระจุกในกลุ่มได้เปรียบนวัตกรรมรับใช้ประโยชน์เฉพาะกลุ่ม
P2 สู่ P3 (นวัตกรรมสู่ผลลัพธ์)	นวัตกรรมขยายผลอย่างครอบคลุมสู่สังคมยั่งยืนที่เป็นธรรม	ผลได้จากนวัตกรรมรั่วไหลออกนอกระบบ ความเหลื่อมล้ำกว้างขวาง
P3 สู่ P1 (ผลลัพธ์ป้อนกลับ)	ผลลัพธ์หมุนกลับหล่อเลี้ยงศักยภาพของคนรุ่นถัดไป	ผลลัพธ์ไม่แปรกลับเป็นศักยภาพ วงจรสะดุดหรือย่นถอย

ปัญญาประดิษฐ์ (ตัวแปรกำกับ)	ขยายเครื่องหมายบวก แรงการบรรลุเป้าหมายการพัฒนา	ขยายเครื่องหมายลบ ข้ำเดิมการกีดกันและความเหลื่อมล้ำ

ตารางเผยรูปแบบที่สม่าเสมอตลอดทุกข้อต่อ นั่นคือความแตกต่างระหว่างวงจรที่องกามกับวงจรที่ถดถอยมิได้อยู่ที่การมีหรือไม่มีข้อต่อใด หากอยู่ที่คุณภาพของเงื่อนไขกำกับที่ครอบวงจรอยู่ ข้อสังเกตนี้ตอกย้ำว่าการออกแบบเงื่อนไขกำกับมิใช่ภารกิจรองที่ทำหลังสร้างศักยภาพและนวัตกรรมเสร็จแล้ว หากเป็นภารกิจที่ตัดสินว่าความพยายามทั้งหมดจะให้ผลในทิศทางใด และเป็นเหตุผลว่าเหตุใดหนังสือเล่มนี้จึงจัดวางธรรมาภิบาล ทูทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบันไว้ในฐานะเงื่อนไขขาดไม่ได้ เมื่อกลไกป้อนกลับปรากฏชัดในเชิงพลวัตเช่นนี้แล้ว ขั้นตอนที่เหลือคือการระบุอย่างชัดเจนว่าข้อเสนอทั้งสี่สัมพันธ์กันเชิงเหตุผลอย่างไรภายในวงจร ซึ่งเป็นประเด็นที่การสังเคราะห์จะพิจารณาต่อไป

8.5.2 บูรณาการข้อเสนอ P1 ถึง P4 เป็นระบบเชิงสาเหตุ

กลไกป้อนกลับที่อธิบายในเชิงพลวัตก่อนหน้าได้แสดงให้เห็นว่าวงจรทำงานอย่างไร แต่ยังมีได้ระบุอย่างชัดเจนว่าข้อเสนอทั้งสี่ของทฤษฎีสัมพันธ์กันเชิงเหตุผลในลักษณะใด การบูรณาการที่สมบูรณ์ต้องแสดงว่าข้อเสนอเหล่านี้มิได้เป็นรายการที่วางเรียงกัน หากประกอบกันเป็นสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุที่มีการแบ่งบทบาทอย่างชัดเจน ศักยภาพมนุษย์ทำหน้าที่เป็นฐานราก นวัตกรรมสังคมทำหน้าที่เป็นกลไกส่งผ่าน (mediating mechanism) ที่แปรฐานรากนั้นให้กลายเป็นผลลัพธ์ สังคมยังยืนทำหน้าที่เป็นทั้งผลลัพธ์และจุดป้อนกลับ ส่วนเงื่อนไขกำกับทำหน้าที่เป็นตัวแปรกำกับ (moderating variable) ที่ครอบทั้งระบบ สถาปัตยกรรมนี้จึงประกอบด้วยความสัมพันธ์สามชนิดที่ทำงานพร้อมกัน คือ สายการส่งผ่านจากศักยภาพผ่านนวัตกรรมสู่ผลลัพธ์ สายป้อนกลับจากผลลัพธ์สู่ศักยภาพ และการกำกับที่แผ่ปกคลุมทั้งสองสาย

ความสัมพันธ์เชิงส่งผ่านเป็นแกนตามยาวของวงจร ข้อเสนอที่หนึ่งวางศักยภาพมนุษย์เป็นเงื่อนไขตั้งต้นที่จำเป็น ทว่าศักยภาพเพียงลำพังยังไม่ก่อให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง หากต้องอาศัยข้อเสนอที่สองคือนวัตกรรมสังคมเป็นกลไกที่แปรศักราชในระดับบุคคลให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับระบบ ผลของกลไกนี้คือข้อเสนอที่สามคือสังคมยั่งยืน ซึ่งในทฤษฎีเชิงเส้นจะเป็นจุดสิ้นสุด แต่ในทฤษฎีนี้กลับม้วนกลับเป็นเงื่อนไขแวดล้อมที่ผลิตศักยภาพชุดใหม่ให้คนรุ่นถัดไป การม้วนกลับนี้คือสายป้อนกลับที่ทำให้ระบบทวีค่าตัวเองแทนที่จะหยุดนิ่ง ครอบคลุมสายทั้งสองคือข้อเสนอที่สี่ ซึ่งกำหนดว่าการส่งผ่านและการป้อนกลับจะดำเนินไปในเครื่องหมายบวกหรือลบ

เพื่อประมวลสถาปัตยกรรมนี้ให้เห็นในภาพเดียวและเชื่อมโยงกับฐานหลักฐานที่กระจายอยู่ตลอดเล่ม ตารางที่ 8-7 สรุปข้อเสนอทั้งสี่พร้อมเงื่อนไขเชิงบริบท โดยระบุสาระ บทบาทเชิงสาเหตุในวงจร บทที่รองรับข้อเสนอนั้น และแนวทางการวัดที่สอดคล้อง ผู้อ่านควรสังเกตว่าบทบาทเชิงสาเหตุของแต่ละข้อเสนอแตกต่างกันในเชิงชนิด มิใช่เพียงในเชิงลำดับ

ตารางที่ 8-7 การบูรณาการข้อเสนอของทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ข้อเสนอ	สาระของข้อเสนอ	บทบาทเชิงสาเหตุในวงจร	ฐานหลักฐานในหนังสือ	แนวทางการวัด
P1 ศักยภาพมนุษย์ (Human Capability)	ศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่านสังคม	ปัจจัยตั้งต้นและฐานราก (foundation) จุดเข้าของวงจร	บทที่ 2 รากฐานทฤษฎี ความสามารถ และ บทที่ 5 ระบบนิเวศพื้นที่ที่สร้างศักยภาพ	องค์ประกอบดัชนี การพัฒนา มนุษย์ ตัวชี้วัดการศึกษา และสุขภาพ
P2 นวัตกรรมสังคม (Social Innovation)	นวัตกรรมสังคมเป็นกลไกที่แปรศักยภาพมนุษย์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	กลไกส่งผ่าน (mediating mechanism) ที่เชื่อม P1 กับ P3	บทที่ 6 กลไกนวัตกรรมสังคม และบทที่ 5 นวัตกรรมฐานพื้นที่	ขอบเขตและผลกระทบทางสังคมของนวัตกรรม ระดับการขยายผลอย่างครอบคลุม

ข้อเสนอ	สาระของข้อเสนอ	บทบาทเชิงสาเหตุในวงจร	ฐานหลักฐานในหนังสือ	แนวทางการวัด
P3 สังคมยั่งยืน (Sustainable Society)	สังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ และย้อนกลับไปเพิ่มศักยภาพมนุษย์	ผลลัพธ์และจุดป้อนกลับ (outcome and feedback)	บทที่ 8 ผลลัพธ์และวงจรป้อนกลับ	ตัวชี้วัดที่ก้าวทันจิตพิ ความอยู่ดีมีสุข ความยืดหยุ่น และความเป็นธรรม
P4 เงื่อนไขกำกับ (Digital Governance, Social Capital, Institutional Capacity)	ธรรมาภิบาลดิจิทัลทุนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบันเป็นเงื่อนไขกำกับ	ตัวแปรกำกับที่กำหนดเครื่องหมายของทั้งวงจร (moderator)	บทที่ 7 ธรรมาภิบาลใหม่สำหรับสังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	ดัชนีคุณภาพธรรมาภิบาล ทุนทางสังคม และขีดความสามารถขององค์กร
ปัญญาประดิษฐ์ (AI) เงื่อนไขเชิงบริบท	ปัญญาประดิษฐ์เป็นตัวแปรกำกับเชิงบริบทที่เครื่องหมายขึ้นกับคุณภาพของ P4	ตัวแปรกำกับเชิงบริบท (contextual moderator) อันดับสอง	บทที่ 4 ปัญญาประดิษฐ์กับอนาคตการพัฒนามนุษย์และสังคม	ตัวชี้วัดความพร้อมและธรรมาภิบาลด้านปัญญาประดิษฐ์

ตารางเปิดเผยว่าข้อเสนอทั้งสี่แบ่งงานกันในเชิงหน้าที่ที่แตกต่างกันโดยพื้นฐาน ข้อเสนอหนึ่งให้ปัจจัยตั้งต้น ข้อเสนอที่สองให้กลไกแปรค่า ข้อเสนอสามให้ทั้งผลลัพธ์และแรงป้อนกลับ และข้อเสนอสี่ให้เงื่อนไขที่กำหนดทิศทาง การแบ่งหน้าที่เช่นนี้มีใช้การจัดหมวดหมู่เพื่อความเป็นระเบียบ หากเป็นการระบุกลไกเชิงสาเหตุที่แตกต่างกันของแต่ละองค์ประกอบ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ข้อเสนอชุดนี้ก้าวข้ามสถานะของกรอบแนวคิดไปสู่สถานะของทฤษฎี

ความแตกต่างระหว่างกรอบแนวคิดกับทฤษฎีอยู่ตรงนี้เอง กรอบแนวคิดเพียงจำแนกองค์ประกอบและจัดวางความสัมพันธ์อย่างหลวม ในขณะที่ทฤษฎีต้องระบุโมทัศน์ ความสัมพันธ์ กลไก และเงื่อนไขขอบเขตอย่างชัดเจนจนสามารถแปรเป็นข้อเสนอที่ตรวจสอบได้ สถาปัตยกรรมที่ประกอบด้วยสายส่งผ่าน สายป้อนกลับ และการกำกับที่พลิกเครื่องหมายได้ จึงบรรจุองค์ประกอบครบถ้วนของการสร้างทฤษฎี ทั้งหมดที่นิยามชัด ความสัมพันธ์เชิงทิศทาง กลไกที่อธิบายว่าเหตุใดความสัมพันธ์จึงเกิด และเงื่อนไขขอบเขตที่ระบุว่าความสัมพันธ์นั้นทำงานภายใต้สภาวะใด

อย่างไรก็ตาม การประกอบขึ้นส่วนเข้าเป็นสถาปัตยกรรมในบทนี้เป็นเพียง การเตรียมพื้นสำหรับการสังเคราะห์ที่สมบูรณ์ การระบุข้อเสนอเป็นความสัมพันธ์ที่ ตรวจสอบได้อย่างเป็นทางการ พร้อมกำหนดเงื่อนไขขอบเขตของทฤษฎีอย่างเคร่งครัด ยังเป็นภารกิจที่รอการดำเนินการ ซึ่งนำไปสู่คำถามปิดท้ายของบทว่าสถาปัตยกรรมที่ ประกอบขึ้นนี้จะถูกส่งต่อไปยังการสร้างทฤษฎีอย่างเป็นทางการได้อย่างไร

8.5.3 เงื่อนไขขอบเขตและสะพานสู่การสร้างทฤษฎี

การประกอบข้อเสนอทั้งสี่เข้าเป็นสถาปัตยกรรมเชิงสาเหตุได้เปิดเผยว่าวงจร การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางทำงานอย่างไร ทว่าทฤษฎีที่รัดกุมย่อมต้องระบุด้วย ว่าวงจรนี้ทำงานได้ภายใต้เงื่อนไขใด และหยุดทำงานหรือกลับทิศเมื่อใด การระบุ เงื่อนไขขอบเขต (boundary conditions) จึงเป็นองค์ประกอบสุดท้ายที่แยกทฤษฎีที่ ตรวจสอบได้ออกจากข้อเสนอที่กว้างจนใช้ไม่ได้จริง แม้การกำหนดเงื่อนไขอย่างเป็นทางการจะเป็นภารกิจของบทถัดไป แต่สถาปัตยกรรมที่ประกอบขึ้นในบทนี้ได้ชี้เค้า โครงของเงื่อนไขสำคัญไว้แล้วอย่างน้อยสามประการ

ประการแรกคือเงื่อนไขประตู่ของฐานราก วงจรจำเป็นต้องมีศักยภาพ มนุษย์ในระดับตั้งต้นที่เพียงพอจึงจะเริ่มหมุนได้ สังคมที่ฐานศักยภาพต่ำกว่าระดับ วิฤตย่อมไม่อาจสร้างนวัตกรรมสังคมที่แปรเป็นผลลัพธ์ได้ ประการที่สองคือเงื่อนไข คุณภาพของการกำกับ ดังที่การวิเคราะห์กลไกป้อนกลับได้แสดงไว้ เมื่อคุณภาพของ ธรรมาภิบาล ทนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบันต่ำกว่าระดับหนึ่ง วงจร เสริมแรงย่อมพลิกกลายเป็นวงจรถดถอย เงื่อนไขนี้จึงมิใช่ปัจจัยที่เพิ่มหรือลดขนาด ของผลลัพธ์เท่านั้น หากเป็นเส้นแบ่งที่กำหนดเครื่องหมายของทั้งวงจร และประการที่ สามคือเงื่อนไขเชิงบริบทของพื้นที่และเวลา วงจรทำงานผ่านระบบนิเวศเชิงพื้นที่ที่มี ลักษณะเฉพาะ และการป้อนกลับดำเนินไปข้ามรุ่นซึ่งต้องอาศัยความต่อเนื่องของ เงื่อนไขเป็นเวลานาน ทฤษฎีนี้จึงมิใช่สูตรสำเร็จที่ใช้ได้เหมือนกันทุกที่ทุกเวลา หากเป็น คำอธิบายที่มีขอบเขตการทำงานชัดเจน

เงื่อนไขขอบเขตสามประการที่ค้ำจุนทั้งหมดสรุปเป็นภาพได้ดังรูปที่ 8-13

ภาพที่ 8- 13 เงื่อนไขขอบเขตสามประการของวงจรการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST

ภาพเสาสามต้นแสดงเงื่อนไขที่วงจรจะทำงานได้ ทั้งเงื่อนไขโครงณิประตูดวงฐาน
ศักยภาพ เงื่อนไขคุณภาพของการกำกับที่กำหนดเครื่องหมายของวงจร และเงื่อนไข
เชิงบริบทของพื้นที่และเวลา สื่อว่าทฤษฎีนี้มีใช้สูตรสำเร็จที่ใช้ได้เหมือนกันทุกที่ทุก
เวลา หากเป็นคำอธิบายที่มีขอบเขตการทำงานชัดเจน

เมื่อประมวลทั้งบท ข้อเสนอที่สามของทฤษฎีได้รับการพัฒนาจนสมบูรณ์ในสาม
ด้านที่เกี่ยวพันกัน ด้านแรกคือการนิยามสังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์สามคุณสมบัติที่ต้อง
บรรลุพร้อมกัน ทั้งความยั่งยืน ความครอบคลุม และความเป็นอยู่ที่ดี ด้านที่สองคือการ
เปิดวงจรป้อนกลับที่แปรผลลัพธ์กลับเป็นศักยภาพของคนรุ่นถัดไป อันเป็นคุณสมบัติที่
แยกทฤษฎีนี้ออกจากแบบจำลองเชิงเส้นตรง และด้านที่สามคือการวางระบบการวัดที่
ก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศเพื่อทำให้ผลลัพธ์และการป้อนกลับสังเกต
และประเมินได้จริง เมื่อประกอบด้านทั้งสามเข้ากับข้อเสนออีกสามข้อ วงจรที่สมบูรณ์
จึงปรากฏเป็นระบบเดียวที่มีทั้งฐานราก กลไกส่งผ่าน ผลลัพธ์ที่ป้อนกลับ และเงื่อนไข
กำกับที่กำหนดทิศทาง

เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาที่ทฤษฎีนี้ยึดถือสรุปเป็นภาพปิดบทยังได้ดังรูปที่ 8-14

ภาพที่ 8- 14 มาตรวัดที่แท้จริงของการพัฒนาและหลักไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จากกรอบทฤษฎี HCST และวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน (United Nations, 2015)

ภาพปิดบทยืนยันว่าเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามีไม่ใช่เส้นชัยของความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ หากคือการแบ่งปันของมนุษย์ทุกคน หลักไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลังจึงเป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ขาดไม่ได้ มิใช่ถ้อยแถลงเชิงอุดมคติ ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงสู่การสังเคราะห์ทฤษฎีอย่างเป็นทางการในบทถัดไป

สถาปัตยกรรมที่ประกอบเสร็จในบทนี้จึงเป็นวัตถุดิบที่พร้อมสำหรับการสังเคราะห์อย่างเป็นทางการ บทถัดไปจะยกระดับสถาปัตยกรรมนี้จากการพรรณนาความสัมพันธ์ไปสู่การระบุข้อเสนอเป็นความสัมพันธ์เชิงเหตุผลที่ตรวจสอบได้ พร้อมกำหนดเงื่อนไขขอบเขตอย่างเคร่งครัด อธิบายกลไกเชิงสาเหตุและวงจรป้อนกลับในรูปแบบที่ชัดเจน และวางทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางให้เป็น

ข้อเสนอองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ เกณฑ์ผลลัพธ์ กลไกป้อนกลับ และระบบการวัดที่บ่งชี้
สร้างขึ้น จึงเป็นรากฐานที่การสร้างทฤษฎีในบทที่ 9 จะตั้งอยู่บนนั้น

ตารางอภิธานศัพท์

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Development	กระบวนการที่ถือการขยายศักยภาพและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เป็นเป้าหมายและมาตรวัดของการพัฒนา แทนการเติบโตทางเศรษฐกิจ	เกริ่นนำ
ศักยภาพมนุษย์	Human Capability	ฐานรากของทฤษฎี หมายถึงสิ่งที่ผู้คนสามารถเป็นและกระทำได้จริง เป็นข้อเสนอที่หนึ่ง	เกริ่นนำ
นวัตกรรมสังคม	Social Innovation	กลไกส่งผ่านที่แปรศักยภาพมนุษย์ให้เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เป็นข้อเสนอที่สอง	เกริ่นนำ
สังคมยั่งยืน	Sustainable Society	ผลลัพธ์ของวงจรที่ยั่งยืน เป็นธรรม และเอื้อต่อการแบ่งบาน และย้อนกลับหล่อเลี้ยงศักยภาพ เป็นข้อเสนอที่สาม	เกริ่นนำ
ธรรมาภิบาลดิจิทัล	Digital Governance	เงื่อนไขกำกับด้านการอภิบาลข้อมูลและเทคโนโลยี ส่วนหนึ่งของข้อเสนอที่สี่	เกริ่นนำ
ทุนทางสังคม	Social Capital	เครือข่ายความไว้วางใจและความร่วมมือที่เป็นเงื่อนไขกำกับของวงจร	เกริ่นนำ
ขีดความสามารถเชิงสถาบัน	Institutional Capacity	ความสามารถขององค์กรและสถาบันในการขับเคลื่อนและกำกับการพัฒนา	เกริ่นนำ

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Social Transformation Theory (HCST)	ทฤษฎีแกนของหนังสือที่อธิบายการเปลี่ยนผ่านเป็นวงจรเชิงระบบของข้อเสนอสี่ข้อ	เกริ่นนำ
ดัชนีการพัฒนามนุษย์	Human Development Index (HDI)	ดัชนีวัดการพัฒนามนุษย์จากสุขภาพ การศึกษา และรายได้	เกริ่นนำ
ความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์	Human Well-being	ผลลัพธ์ระดับบุคคล ครอบคลุมทั้งด้านกายวิสัยและอัตวิสัย	เกริ่นนำ
ความยืดหยุ่นทางสังคม	Social Resilience	ความสามารถของสังคมในการรับมือ ปรับตัว และแปรเปลี่ยนต่อแรงกระแทก เป็นผลลัพธ์ระดับระบบ	เกริ่นนำ
ความเป็นธรรม	Equity	การจัดการความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างเพื่อผลลัพธ์ที่เป็นธรรมต่างจากความเท่าเทียม	เกริ่นนำ
แบบจำลองเชิงเส้นตรง	Linear Model	แบบจำลองที่มองการพัฒนาเป็นลูกโซ่เหตุผลทางเดียวมีจุดจบ ซึ่งทฤษฎีนี้ปฏิเสธ	เกริ่นนำ
วงจรป้อนกลับ	Feedback Loop	กลไกที่ผลลัพธ์ย้อนกลับไปเป็นปัจจัยตั้งต้นของรอบถัดไป	เกริ่นนำ
การก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ	Beyond GDP	แนวทางการวัดที่ไปไกลกว่าจีดีพี ครอบคลุมความอยู่ดีมีสุขและความยั่งยืน	เกริ่นนำ
การพัฒนาที่ยั่งยืน	Sustainable Development	การพัฒนาที่ตอบสนองคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่บั่นทอนขีดความสามารถของคนรุ่นอนาคต	8.1.1

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
สังคมที่ครอบคลุม	Inclusive Society	สังคมที่กระจายโอกาสและผลประโยชน์ถึงทุกคน เป็นเงื่อนไขความเป็นธรรม	8.1
สังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดี	Well-being Society	สังคมที่ยกเป้าหมายจากการลดความขาดแคลนสู่การแบ่งปันของชีวิต	8.1
ความเป็นธรรมระหว่างรุ่น	intergenerational equity	หลักการคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนรุ่นอนาคตในการตัดสินใจปัจจุบัน	8.1.1
กรอบสามเสา	Triple Bottom Line	กรอบที่บูรณาการมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน	8.1.1
เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน	Sustainable Development Goals (SDGs)	เป้าหมายสากล 17 ข้อ 169 เป้าย่อยของวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2030	8.1.1
การครอบคลุมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	economic, social, and political inclusion	สามมิติของการมีส่วนร่วมและการเข้าถึงโอกาสอย่างเสมอภาค	8.1.2
หลักการไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง	Leave No One Behind	เจตนารมณ์แกนของ SDGs ที่ผลลัพธ์ต้องกระจายถึงกลุ่มเปราะบาง	8.1.2
กรอบความอยู่ดีมีสุข	Well-being Framework	กรอบขององค์การ OECD ที่จัดระเบียบการวัดความอยู่ดีมีสุขหลายมิติ	8.1.3
ความสุขมวลรวมประชาชาติ	Gross National Happiness (GNH)	ดัชนีความสุขของภูฏานที่วัดผ่านเก้ามิติ	8.1.3

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
งบประมาณ ความอยู่ดีมีสุข	Wellbeing Budget	การจัดสรรงบประมาณโดยยึดความอยู่ดีมีสุขเป็นแกนริเริ่มโดยนิวซีแลนด์	8.1.3
ความเป็นอยู่ที่ดีเชิงกววิสัย	objective well-being	เงื่อนไขชีวิตที่สังเกตได้จากภายนอก เช่น รายได้ สุขภาพ การศึกษา ความปลอดภัย	8.2.1
ความเป็นอยู่ที่ดีเชิงอัตวิสัย	subjective well-being	การประเมินและความรู้สึกของบุคคลต่อชีวิตของตนเอง	8.2.1
กรอบความสามารถ	Capability Approach	กรอบที่วัดการพัฒนาที่เสรีภาพในการเลือกชีวิตที่บุคคลมีเหตุผลจะให้คุณค่า	8.2.1
การพัฒนาในฐานะเสรีภาพ	Development as Freedom	ข้อเสนอของเซนว่า การพัฒนาคือการขยายเสรีภาพเชิงรูปธรรม	8.2.1
ปฏิทรรศน์ของความเป็นอยู่ที่ดีในยุคดิจิทัล	digital well-being paradox	ภาวะที่เงื่อนไขชีวิตเชิงวัตถุดีขึ้นสวนทางกับประสบการณ์เชิงอัตวิสัยที่เสื่อมถอย	8.2.1
ทรัพยากรสำหรับความอยู่ดีมีสุขในอนาคต	resources for future well-being	ทุนหลายประเภทที่เป็นกันชนรองรับความยั่งยืนข้ามรุ่น	8.2.2
ธรรมาภิบาลเชิงคาดการณ์	anticipatory governance	การอภิบาลที่คาดการณ์และเตรียมรับความเสี่ยงล่วงหน้า	8.2.2
การดูดซับ	absorptive capacity	ความสามารถรับแรงกระแทกโดยรักษาการทำงานพื้นฐานไว้ได้	8.2.2
การปรับตัว	adaptive capacity	ความสามารถปรับกระบวนการและพฤติกรรมให้เข้ากับเงื่อนไขใหม่	8.2.2
การแปรเปลี่ยน	transformative capacity	ความสามารถปรับโครงสร้างและสถาบันสู่ดุลยภาพใหม่ที่ดีกว่าเดิม	8.2.2

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
ความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง	structural inequality	ความเหลื่อมล้ำที่ฝังในโครงสร้างและผลิตซ้ำตัวเองข้ามรุ่น	8.2.3
สัมประสิทธิ์จีนิ	Gini coefficient	ดัชนีวัดความไม่เสมอภาคของการกระจายรายได้	8.2.3
ความเป็นธรรมแนวราบและแนวตั้ง	horizontal and vertical equity	ความเป็นธรรมระหว่างกลุ่มและระหว่างบุคคลที่อยู่คนละระดับของการกระจาย	8.2.3
วงจรเสริมแรง	Reinforcing Loop	วงจรที่ผลลัพธ์เชิงบวกในรอบหนึ่งกลายเป็นปัจจัยตั้งต้นที่แข็งแกร่งขึ้นในรอบถัดไป	8.3.1
ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน	reciprocal relationship	ความสัมพันธ์สองทางที่สังคมยังยืนผลิตศักยภาพมนุษย์กลับคืน	8.3.1
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	Sufficiency Economy Philosophy (SEP)	แนวคิดการพัฒนาแบบพอประมาณของไทย ใช้เป็นตัวอย่างวงจรป้อนกลับระดับจุลภาค	8.3.1
สังคมแห่งการเรียนรู้	Learning Society	สังคมที่ฝังการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ในสถาบัน วัฒนธรรม และวิถีชีวิต	8.3.2
การเรียนรู้ตลอดชีวิต	Lifelong Learning	การเรียนรู้ที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต นอกเหนือระบบการศึกษาแบบทางการ	8.3.2
เข็มทิศการเรียนรู้ 2030	Learning Compass 2030	กรอบสมรรถนะที่จำเป็นต่ออนาคตขององค์การ OECD	8.3.2
สถาบันคุณวุฒิวิชาชีพ	Thailand Professional	หน่วยงานไทยด้านกรอบคุณวุฒิและการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต	8.3.2

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
Qualification Institute (TPQI)			
สังคมที่ปรับตัวได้	Adaptive Society	สังคมที่มีขีดความสามารถคาดการณ์ ตอบสนอง และปรับเปลี่ยนต่อความท้าทายขนาดใหญ่	8.3.3
การป้อนกลับระดับที่สอง	second-order feedback	การป้อนกลับที่ทบวนและปรับกติกาของวงจรเอง มิใช่เพียงหมุนผลลัพธ์	8.3.3
การแปรเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง	transformability	ความสามารถวิวัฒน์สู่รูปแบบใหม่ที่เหมาะสมกว่าเดิมต่างจากการฟื้นตัว	8.3.3
ปัญญาประดิษฐ์	Artificial Intelligence (AI)	เทคโนโลยีที่ทฤษฎีวางเป็นตัวแปรกำกับเชิงบริบท มิใช่ตัวขับเคลื่อน	8.3.3
เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก	Eastern Economic Corridor (EEC)	พื้นที่พัฒนาของไทยที่ใช้แบบจำลองการศึกษาที่ขับเคลื่อนด้วยความต้องการอุตสาหกรรม	8.3.3
ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ	Gross Domestic Product (GDP)	มูลค่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจรวม ที่ถูกวิจารณ์ว่าไม่ได้ออกแบบมาวัดสวัสดิการ	8.4.1
คณะกรรมการวัดสมรรถนะทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางสังคม	Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress	คณะกรรมการที่เสนอย้ายจุดเน้นการวัดจากการผลิตสู่ความอยู่ดีมีสุขและความยั่งยืน	8.4.1

ศัพท์ไทย	ศัพท์อังกฤษ	นิยามพอสังเขป	จุดที่ปรากฏ
ดัชนีเชิงประกอบ	composite indices	ดัชนีที่ยุบหลายมิติให้เหลือตัวเลขเดียวเพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบ	8.4.2
ระบบแผงตัวชี้วัด	dashboard systems	ระบบที่แสดงหลายมิติเคียงข้างกันโดยไม่ยุบรวม	8.4.2
ดัชนีชีวิตที่ดีขึ้น	Better Life Index	เครื่องมือ OECD สืบเฝ้ามิติที่ผู้ใช้แต่ละคนถ่วงน้ำหนักเองได้	8.4.2
ดัชนีโลกที่มีความสุข	Happy Planet Index	ดัชนีความสุขที่ผนวกรอยเท้าทางนิเวศเข้าไว้ในการคำนวณ	8.4.2
ความรู้สึกว่าชีวิตมีความหมาย	eudaimonia	มิติเชิงอัตวิสัยด้านความหมายและคุณค่าของชีวิต	8.4.2
ภาวะการณ์ทำหน้าที่	functionings	สิ่งที่บุคคลทำได้และเป็นได้จริงอันเป็นผลของการขยายความสามารถ	8.4.3
ตัวแปรกำกับ	moderating variable	ตัวแปรที่กำหนดเครื่องหมายหรือความเข้มของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอื่น	8.4.3
กลไกส่งผ่าน	mediating mechanism	ตัวแปรกลางที่ส่งผ่านผลจากเหตุสู่ผล อันเป็นบทบาทของนวัตกรรมสังคม	8.5.2
เงื่อนไขขอบเขต	boundary conditions	เงื่อนไขที่ระบุว่าทฤษฎีทำงานหรือไม่ทำงานภายใต้สภาวะใด	8.5.3

รายการอ้างอิงบทที่ 8

- Australian Government. (2023). Measuring what matters: Australia's first wellbeing framework. Commonwealth of Australia, The Treasury. <https://treasury.gov.au/policy-topics/measuring-what-matters>
- Delors, J. (1996). Learning: The treasure within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590>
- Faure, E., Herrera, F., Kaddoura, A. R., Lopes, H., Petrovsky, A. V., Rahnema, M., & Ward, F. C. (1972). Learning to be: The world of education today and tomorrow. Paris: UNESCO.
- Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253–267. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002>
- Folke, C., Carpenter, S. R., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T., & Rockström, J. (2010). Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15(4), 20. <https://doi.org/10.5751/ES-03610-150420>
- Kuznets, S. (1934). National income, 1929–1932 (Senate Document No. 124, 73rd Congress, 2nd Session). U.S. Government Printing Office. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c2258/c2258.pdf>
- Meadows, D. H. (2008). Thinking in systems: A primer. Chelsea Green Publishing. <https://research.fit.edu/media/site-specific/researchfitedu/coast-climate-adaptation-library/climate-communications/psychology-amp-behavior/Meadows-2008.-Thinking-in-Systems.pdf>
- New Zealand Treasury. (2019). The wellbeing budget 2019. New Zealand Government. <https://www.treasury.govt.nz/sites/default/files/2019-06/b19-wellbeing-budget.pdf>

- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
<https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>
- OECD. (2013). OECD guidelines on measuring subjective well-being. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264191655-en>
- OECD (2019). OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes. <https://www.oecd.org/education/2030-project/>
- OECD. (2024). How's life? 2024: Well-being and resilience in times of crisis. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/90ba854a-en>
- OECD. (2025). Governing with artificial intelligence: The state of play and way forward in core government functions. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/795de142-en>
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century* (A. Goldhammer, Trans.). Harvard University Press. <https://dowbor.org/wp-content/uploads/2014/06/14Thomas-Piketty.pdf>
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9z6v>, Published by: Harvard University Press, Belknap Press, ,Pages: 624, <https://www.jstor.org/stable/j.ctvjf9z6v>

- Sachs, J. D., Lafortune, G., & Fuller, G. (2024). Sustainable Development Report 2024 : The SDGs and the UN Summit of the Future. Dublin: Dublin University Press. <https://doi.org/10.25546/108572>
- Sen, A. (1992). Inequality reexamined. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674452565>
- Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf. <https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf>.
- Stiglitz, J. E., Fitoussi, J.-P., & Durand, M. (2018). Beyond GDP: Measuring what counts for economic and social performance. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264307292-en>
- United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development (A/RES/70/1). United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- United Nations. (2025). The sustainable development goals report 2025. United Nations. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/>
- United Nations Development Programme. (2024). Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock: Reimagining cooperation in a polarized world. UNDP. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>
- Ura, K., Alkire, S., Zangmo, T., & Wangdi, K. (2012). A short guide to gross national happiness index. The Centre for Bhutan Studies.

<https://bhutanstudies.org.bt/wp-content/uploads/2025/01/A-Short-Guide-to-Gross-National-Happiness-Index.pdf>

Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I., Balaam, M., Dignum, V., Domisch, S., Felländer, A., Langhans, S. D., Tegmark, M., & Nerini, F. F. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nature Communications*, 11, 233. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y>

World Bank. (2023). Thailand rural income diagnostic: Challenges and opportunities for rural farmers. World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099005010202299399/pdf/P1775991e5f180ee130cf14572184e61f60735628d80.pdf>

World Bank (2024). World Development Indicators 2023. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

World Commission on Environment and Development. (1987). Our common future. Oxford University Press. https://gat04-live-1517c8a4486c41609369c68f30c8-aa81074.divio-media.org/filer_public/6f/85/6f854236-56ab-4b42-810f-606d215c0499/cd_9127_extract_from_our_common_future_brundtland_report_1987_foreword_chpt_2.pdf

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567). รายงานภาวะสังคมไทย และดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/06/article_20241125114619.pdf

สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ. (2567). รายงานประจำปีระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ปีงบประมาณ 2567. สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ. <https://www.nhso.go.th/th/aboutus-th/reports-annual/2024-11-21-06-39-15/55684-2567-22>

บทที่ 9

ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

Human-Centric Social Transformation Theory: HCST

“Human development, as an approach, is concerned with what I take to be the basic development idea: namely, advancing the richness of human life, rather than the richness of the economy in which human beings live, which is only a part of it.”

การพัฒนาคนในฐานแนวทางหนึ่ง ให้ความสำคัญกับสิ่งที่ข้าพเจ้าถือว่าเป็นแก่นของการพัฒนา นั่นคือการยกระดับความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์ มิใช่ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจที่มนุษย์อาศัยอยู่ ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตเท่านั้น

-----อมรตยะ เซน (Amartya Sen), *Development as Freedom* (1999)

เมื่ออมรตยะ เซน (Amartya Sen) อธิบายว่าการพัฒนาคนมุ่งยกระดับความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์ มิใช่ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจที่มนุษย์อาศัยอยู่ ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตเท่านั้น (Sen, 1999) เขาได้วางเส้นแบ่งเชิงคุณค่าที่บ่งชี้ถึงเป็นจุดตั้งต้น การพัฒนามิได้ถูกตัดสินที่อัตราการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ หากตัดสินที่ขอบเขตของสิ่งที่ผู้คนสามารถเป็นและสามารถกระทำได้ในชีวิต ข้อถกเถียงตลอดแปดบทที่ผ่านมาชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า การเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0 มีอาจวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์จะนำพาการพัฒนาไปเองโดยอัตโนมัติ

คำถามที่ค้างอยู่จึงมีไว้ว่าเทคโนโลยีก้าวหน้าเพียงใด หากเป็นว่าความก้าวหน้านั้นถูกแปลงเป็นศักยภาพของมนุษย์และคุณภาพของสังคมได้มากน้อยเพียงใด

แปดบทก่อนหน้าได้แสดงองค์ประกอบของการเปลี่ยนผ่านที่ละส่วน ตั้งแต่ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม ความยั่งยืน ไปจนถึงเงื่อนไขด้านธรรมาภิบาลและทุนทางสังคม องค์ประกอบเหล่านี้ยังคงกระจายอยู่ในวรรณกรรมคนละสายแนวทางสมรรถนะ (capability approach) อธิบายฐานคุณค่าของการพัฒนาได้ลึกแต่กล่าวถึงกลไกการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไว้น้อย งานด้านนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน (transformative innovation policy) อธิบายกลไกการผลักดันการเปลี่ยนแปลงได้ชัด แต่มิได้ผูกกลไกนั้นเข้ากับวงจรย้อนกลับของสังคม ส่วนการคิดเชิงระบบ (systems thinking) ให้ภาพของวงจรและการบ่อนกลับ แต่มิได้ระบุว่าสิ่งใดคือตัวแปรฐานที่ยึดโยงกับมนุษย์ ช่องว่างจึงมิได้อยู่ที่การขาดแนวคิด หากอยู่ที่การขาดทฤษฎีที่เชื่อมองค์ประกอบ กลไก และวงจร เข้าไว้ด้วยกันภายในระบบ คำอธิบายเดียว

บทนี้ทำหน้าที่ปิดช่องว่างดังกล่าวด้วยการเสนอทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory) เรียกโดยย่อว่าทฤษฎี HCST เป้าหมายมิใช่การวาดกรอบแนวคิดที่รวมตัวแปรไว้ในแผนภาพเดียว หากเป็นการสร้างทฤษฎีที่ครอบคลุมเงื่อนไขของการเป็นทฤษฎี กล่าวคือระบุงค์ประกอบหลัก (constructs) ระบุความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ อธิบายกลไกการเปลี่ยนผ่าน (mechanisms) แสดงวงจรเสริมแรง (feedback loop) และกำหนดเงื่อนไขขอบเขตที่บอกว่าทฤษฎีทำงานหรือไม่ทำงานภายใต้สภาพใด (boundary conditions) ทั้งหมดนี้นำไปสู่ข้อเสนอเชิงทฤษฎี (propositions) ที่เขียนในรูปที่ตรวจสอบได้ด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ มิใช่ข้อความบรรยายที่ยืนยันหรือหักล้างไม่ได้

สาระของทฤษฎีวางอยู่บนข้อเสนอสี่ข้อที่สัมพันธ์กัน ศักยภาพมนุษย์ทั้งระดับบุคคลและระดับชุมชนเป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน นวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่แปลงศักยภาพให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง สังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของมนุษย์รุ่นถัดไป และเงื่อนไขด้านธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม กับขีดความสามารถเชิงสถาบัน ทำหน้าที่กำกับความเข้มของเส้นทางทั้งหมด ภายในโครงเช่นนี้ ดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์มิได้เป็นตัวแปรเหตุที่ผลักดันการพัฒนาโดยตรง หากเป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่เปิดโอกาส สร้างข้อจำกัด และเพิ่มแรงกดดันต่อการทำงานของแต่ละองค์ประกอบไปพร้อมกัน ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีจึงปฏิเสธแบบจำลองเส้นตรงที่มองการพัฒนาเป็นลูกโซ่เหตุผลทางเดียว และเลือกอธิบายการเปลี่ยนผ่านในรูปวงจรเชิงระบบที่มีการบั่นกลับ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอที่ว่า การเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยการคิดเชิงระบบมากกว่าการวางนโยบายแบบเส้นตรง (Voulvoulis et al., 2022)

การนำเสนอในบทนี้เรียงตามลำดับของการสร้างทฤษฎี ส่วนแรกปูรากฐานทางทฤษฎีด้วยการผสานสามสายวรรณกรรมและกระบวนการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่ทฤษฎียืนอยู่ ส่วนที่สองอธิบายองค์ประกอบ กลไก และวงจรของทฤษฎี ส่วนที่สามกำหนดตัวแปรกำกับและเงื่อนไขขอบเขต พร้อมประเมินพลังการอธิบาย ส่วนที่สี่ทดสอบทฤษฎีกับกรณีของประเทศไทยทั้งกรณีที่ทฤษฎีทำงานใกล้เคียงสมมุติฐานและกรณีที่วงจรติดขัด แล้วเปรียบเทียบกับประสบการณ์ต่างประเทศ ส่วนสุดท้ายสรุปข้อเสนอเชิงทฤษฎี ระบุผลงานใหม่ที่บทนี้เพิ่มเข้าสู่องค์ความรู้ และเสนอทิศทางการพัฒนาทฤษฎีในลำดับต่อไป

ความแตกต่างระหว่างความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจกับความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์ที่ภาพนี้แสดง คือจุดแยกระหว่างกระบวนทัศน์เดิมกับ HCST ในบริบทไทย นโยบายไทยแลนด์ 4.0 วัดความสำเร็จที่รายได้และอุตสาหกรรม ทฤษฎี HCST ถามว่าประชาชนมีเสรีภาพในการกำหนดชีวิตตัวเองมากขึ้นหรือไม่ ตัวเลข GDP

อาจสูงขึ้นพร้อมความเหลื่อมล้ำ แต่ตัวเลขสมรรถนะจะไม่สูงขึ้นหากความไม่เท่าเทียมยังคงอยู่

ภาพที่ 9- 1 การพัฒนาคนยุคใหม่ในฐานะเป้าหมายสูงสุด

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Development as Freedom

ทฤษฎี HCST ตั้งต้นจากข้อเสนอของอมรตยะ เช่น ที่ว่าการพัฒนาต้องวัดที่ การขยายศักยภาพและเสรีภาพของมนุษย์ ไม่ใช่การเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวม หรือรายได้ต่อหัว ข้อเสนอนี้ไม่ปฏิเสธความสำคัญของเศรษฐกิจ แต่จัดลำดับให้ เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ ไม่ใช่เป้าหมาย

9.1 รากฐานทางทฤษฎี

การสร้างทฤษฎีใหม่มิได้เริ่มจากพื้นที่ว่าง หากเริ่มจากการเลือกและจัดวาง ฐานคิดที่มีอยู่ให้ทำงานร่วมกันอย่างมีเหตุผล ส่วนนี้จึงวางรากฐานของทฤษฎี HCST ก่อนเข้าสู่การอธิบายกลไกในส่วนถัดไป โดยแบ่งการพิจารณาออกเป็นสาม

หัวข้อที่ต่อเนื่องกัน หัวข้อแรกว่าด้วยการผสมผสานสามสายทฤษฎีที่เป็นเสาหลัก ได้แก่ แนวทางสมรรถนะในฐานะฐานเชิงคุณค่า นวัตกรรมสังคมในฐานะฐานของกลไกการเปลี่ยนผ่าน และการคิดเชิงระบบในฐานะฐานของวงจรและการป้อนกลับ หัวข้อที่สองชี้ให้เห็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการพัฒนาที่นำโดยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง พร้อมเหตุผลที่ต้องยกระดับหลักการนี้จากระดับองค์กรและระดับนโยบายขึ้นสู่ระดับทฤษฎีสังคม หัวข้อที่สามประกอบฐานทั้งหมดเข้าเป็นเสาสี่ต้นที่รองรับตัวทฤษฎี เพื่อให้การอธิบายองค์ประกอบและกลไกในลำดับถัดไปตั้งอยู่บนรากที่มั่นคงและตรวจสอบย้อนกลับได้

9.1.1 การบูรณาการทฤษฎี (Theory Integration)

การบูรณาการทฤษฎี (theory integration) มิใช่การนำแนวคิดหลายสำนักมาวางเรียงต่อกันตามสะดวก หากเป็นการเลือกฐานคิดที่ผ่านการทดสอบในแต่ละสายวรรณกรรม แล้วมอบหมายให้แต่ละฐานทำหน้าที่ต่างกันภายในระบบคำอธิบายเดียว ทฤษฎี HCST ตั้งอยู่บนสามฐานที่เติมเต็มซึ่งกันและกัน แนวทางสมรรถนะ (capability approach) เป็นฐานเชิงคุณค่าที่กำหนดว่าการพัฒนาควรวัดที่สิ่งใด นวัตกรรมสังคมและนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน (social and transformative innovation) เป็นฐานของกลไกที่แปลงคุณค่าเป็นการเปลี่ยนแปลง และการคิดเชิงระบบ (systems thinking) เป็นฐานของวงจรและการป้อนกลับ การแบ่งหน้าที่เช่นนี้ทำให้การบูรณาการมีเหตุผลเชิงสถาปัตยกรรม มิใช่การผสมข้ามสำนักอย่างหลวม

ฐานเชิงคุณค่ามาจากแนวทางสมรรถนะที่อมรตยะ เซน (Amartya Sen) วางไว้ ซึ่งเสนอให้ประเมินการพัฒนาที่เสรีภาพอันเป็นรูปธรรมของผู้คนในการเลือกใช้ชีวิตที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า มิใช่ที่ปริมาณทรัพยากรเพียงลำพัง (Sen, 1999) การวิเคราะห์บรรณมิติของบาร์เรโน-อัลกัลเดและคณะ (Barreno-Alcalde et al., 2024) ยืนยันว่าแนวทางนี้เป็นกรอบเชิงคุณค่าที่ใช้ข้ามศาสตร์ จึงมีฐานกว้างพอเป็นแกนคุณค่าของทฤษฎี แต่กรอบดั้งเดิมเน้นระดับปัจเจกจนถูกวิจารณ์ว่ากล่าวถึง

มิติเชิงสถาบันน้อย บงวางและลารูฟฟา (Bonvin & Laruffa, 2024) จึงขยายด้วยสมรรถนะในการใฝ่ฝัน (capability to aspire) และสมรรถนะในการมีเสียง (capability for voice) ที่เชื่อมศักยภาพบุคคลกับการมีส่วนร่วมและทิศทางของสถาบัน ศักยภาพมนุษย์ใน HCST จึงครอบคลุมถึงความสามารถในการตั้งเป้าหมายร่วมของสังคม อันเป็นสาระของข้อเสนอที่หนึ่ง

เมื่อฐานคุณค่ากำหนดทิศแล้ว คำถามถัดมาคือคุณค่านั้นถูกแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างไร ฐานที่สองมาจากงานนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านที่อธิบายกลไกการผลักดัน โบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสนอว่าการกำหนดทิศทาง (directionality) ของนวัตกรรมไม่ควรตั้งจากพันธกิจทางเทคโนโลยีล้วน หากตั้งจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคมเป็นเข็มทิศ ข้อเสนอนี้ทำให้นวัตกรรมสังคมมิใช่ผลพลอยได้ของความก้าวหน้าทางเทคนิค หากเป็นกลไกกลางที่นำศักยภาพมนุษย์ไปจัดวางใหม่เป็นบริการสถาบัน และความสัมพันธ์ทางสังคม ในกรอบเช่นนี้ ปัญหาประดิษฐ์และเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นเงื่อนไขบริบทที่อาจเร่งหรือหน่วงกลไก มิใช่ตัวกำหนดทิศทางของมันเอง สอดคล้องกับข้อเสนอที่สองที่วางนวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลาง

ฐานที่สามตอบคำถามที่สองสายแรกทั้งค้างไว้ ว่าองค์ประกอบและกลไกเหล่านี้เคลื่อนไหวสัมพันธ์กันในเชิงเวลาอย่างไร วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) เสนอว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยการคิดเชิงระบบ ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ การบ่อนกลับ และคุณสมบัติของทั้งระบบ มากกว่าการไล่เหตุผลเป็นเส้นตรง ฐานนี้ให้โครงแก่ทฤษฎีในสองทาง ทางแรกทำให้ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนย้อนกลับมาเพิ่มหรือลดศักยภาพมนุษย์ในรอบถัดไป มิใช่ปลายทางที่หยุดนิ่ง ทางที่สองทำให้เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลและสถาบันปรับความเข้มของความสัมพันธ์ได้ตลอดวงจร ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีจึงปฏิเสธแบบจำลอง

เส้นตรง และอธิบายการเปลี่ยนผ่านในรูปวงจรเชิงระบบที่มีการป้อนกลับ อันเป็นที่มาของข้อเสนอสี่สาม

ในบริบทของประเทศไทย ฐานทั้งสามปรากฏในเวทีนโยบายอยู่แล้ว แต่มักทำงานแยกส่วนจากกัน แนวคิดการพัฒนามนุษย์ถูกใช้ผ่านดัชนีและเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับแผนยุทธศาสตร์ ขณะที่นโยบายนวัตกรรมจำนวนมากยังตั้งทิศทางจากขีดความสามารถทางเทคโนโลยีเป็นหลัก ส่วนการวางแผนเชิงระบบและการป้อนกลับยังจำกัดอยู่ในบางภาคส่วน การแยกส่วนเช่นนี้ทำให้การลงทุนด้านศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรม และความยั่งยืน ถูกประเมินด้วยตัวชี้วัดที่ไม่เชื่อมโยงกัน การผสานสามฐานภายใต้ระบบคำอธิบายเดียวจึงมีนัยต่อวิธีที่สังคมไทยออกแบบและประเมินการเปลี่ยนผ่านของตนเอง มิใช่เพียงข้อกังวลเชิงทฤษฎี

แกนรวมของทฤษฎี HCST จึงอยู่ที่การให้สามฐานทำงานประสานกัน ภายใต้บริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ โดยจุดอ่อนของแต่ละฐานถูกชดเชยด้วยจุดแข็งของอีกสองฐาน ฐานคุณค่าได้กลไกจากสายนวัตกรรม สายนวัตกรรมได้ทิศทางจากฐานคุณค่า และทั้งสองได้โครงเวลาและการป้อนกลับจากการคิดเชิงระบบ การผสานนี้คือรากที่หัวข้อถัดไปจะต่อยอด ด้วยการชี้ให้เห็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการพัฒนาที่นำโดยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

9.1.2 การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ในที่นี้มิได้หมายถึงการเปลี่ยนไปใช้เทคโนโลยีชุดใหม่ หากหมายถึงการเปลี่ยนสมมติฐานพื้นฐานว่าด้วยเป้าหมายของการพัฒนา ตัวชี้วัดความสำเร็จ และตำแหน่งของมนุษย์ในกระบวนการ กระบวนทัศน์เดิมถือว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นทั้งเป้าหมายและมาตรวัดหลัก โดยเชื่อว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะนำพาการพัฒนาไปเองผ่าน

การเพิ่มผลิตภาพและผลิตภัณฑืมวลรวม กระบวนทัศน์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centric paradigm) กลับตั้งต้นจากคำถามว่าการพัฒนาขยายขอบเขตของสิ่งที่ผู้คนสามารถเป็นและกระทำได้จริงเพียงใด และวางเทคโนโลยีไว้ในฐานะเงื่อนไขที่รับใช้เป้าหมายนั้น มิใช่เป้าหมายในตัวเอง

รากของการเปลี่ยนนี้มาจากการทบทวนฐานเชิงคุณค่าของการพัฒนา เช่น (Sen, 1999) เสนอให้ประเมินการพัฒนาที่ความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์มากกว่าความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจ อันเป็นการย้ายจุดอ้างอิงจากปริมาณทรัพยากรไปสู่เสรีภาพเชิงรูปธรรมในการเลือกใช้ชีวิต ส่วนวูลูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ชี้ว่าการก้าวข้ามการพัฒนาแบบเดิมยังต้องเปลี่ยนวิธีคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงเหตุผล จากการไล่เหตุผลเป็นเส้นตรงไปสู่การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ และการบ่อนกลับของทั้งระบบ การเปลี่ยนกระบวนทัศน์จึงมีสองมิติที่แยกจากกันไม่ได้ คือการเปลี่ยนสิ่งที่ให้คุณค่าจากผลผลิตทางเศรษฐกิจไปสู่ศักยภาพมนุษย์ และการเปลี่ยนรูปแบบการอธิบายจากลูกโซ่เชิงเส้นไปสู่วงจรเชิงระบบ อันเป็นสองเงื่อนไขที่ทฤษฎี HCST ยึดถือมาตั้งแต่การวางราก

หลักการมนุษย์เป็นศูนย์กลางมิได้ปรากฏเฉพาะในทฤษฎีการพัฒนาในระดับมหภาค หากปรากฏทั้งในระดับองค์กรและระดับนโยบายในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ในระดับองค์กร วรรณกรรมด้านการเปลี่ยนผ่านดิจิทัลได้ย่นำหนักจากการติดตั้งเทคโนโลยีไปสู่การออกแบบที่ตั้งต้นจากความต้องการ ทักษะ และความเป็อยู่ที่ดีของผู้คน ในระดับนโยบาย โบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสนอว่าทิศทาง (directionality) ของนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านไม่ควรกำหนดจากพันธกิจทางเทคโนโลยีล้วน หากควรกำหนดจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคมเป็นเข็มทิศ ข้อเสนอี้กลับด้านตรรกะของกระบวนทัศน์เดิม จากการปล่อยให้เทคโนโลยีกำหนดทิศทางของการพัฒนา มาเป็นการให้ศักยภาพมนุษย์กำหนดว่าเทคโนโลยีและนวัตกรรมควรถูกผลักดันไปในทิศใด

การที่หลักการเดียวกันปรากฏทั้งสองระดับบ่งชี้ว่าสิ่งนี้เป็นแนวโน้มที่ตัดข้ามระดับของการปฏิบัติ

เพื่อให้เห็นเส้นแบ่งของสองกระบวนทัศน์อย่างเป็นระบบ ตารางที่ 9-1 เปรียบเทียบกระบวนทัศน์เดิมที่เน้นผลิตภัณฑ์มวลรวมกับกระบวนทัศน์ที่มีมนุษย์และระบบนิเวศสังคมเป็นศูนย์กลาง ในเจ็ดมิติที่เป็นแกนของการสร้างทฤษฎี ตั้งแต่เป้าหมายและตัวชี้วัด ไปจนถึงบทบาทของเทคโนโลยี ทิศทางของนวัตกรรม และมุมมองต่อความยั่งยืน

ตาราง 9-1 การเปรียบเทียบกระบวนทัศน์การพัฒนาสองแบบ

มิติ เปรียบเทียบ	กระบวนทัศน์เดิม ที่เน้นผลิตภัณฑ์มวลรวม	กระบวนทัศน์ที่มีมนุษย์ และระบบนิเวศสังคมเป็นศูนย์กลาง
เป้าหมายของการพัฒนา	การเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมและผลิตภาพ	ความสมบูรณ์ของชีวิตและการขยายศักยภาพมนุษย์
ตัวชี้วัดหลัก	รายได้ต่อหัวและอัตราการเติบโต	สมรรถนะ เสรีภาพเชิงรูปธรรมและความเป็นอยู่ที่ดี
บทบาทของเทคโนโลยี	ตัวแปรเหตุที่ขับเคลื่อนการพัฒนาโดยตรง	เงื่อนไขบริบทที่เปิดโอกาสและสร้างข้อจำกัด
ทิศทางของนวัตกรรม	กำหนดจากพันธกิจทางเทคนิคและกลไกตลาด	กำหนดจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคม
รูปแบบความสัมพันธ์	เส้นตรงจากเหตุสู่ผลทางเดียว	วงจรเชิงระบบที่มีการป้อนกลับ
มุมมองต่อความยั่งยืน	ข้อจำกัดภายนอกที่ต้องแลกกับการเติบโต	ผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์
หน่วยวิเคราะห์	ปัจเจกในฐานะผู้บริโภคและแรงงาน	มนุษย์ในฐานะผู้กระทำและการและสมาชิกของระบบนิเวศสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Voulvoulis et al. (2022) และ Boni, Velasco และ Ghosh (2025)

สิ่งที่ตารางที่ 9-1 แสดงมิใช่การสลับข้ออย่างง่ายระหว่างเศรษฐกิจกับมนุษย์ หากเป็นการจัดลำดับความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างองค์ประกอบเดิม การเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีมิได้ถูกตัดทิ้ง แต่ถูกลดจากการเป็นเป้าหมายลงมาเป็นเงื่อนไขและวิธีการ ขณะที่ศักยภาพมนุษย์ถูกยกขึ้นเป็นทั้งจุดตั้งต้นและมาตรวัดผลลัพธ์ เมื่อทิศทางของนวัตกรรมถูกกำหนดจากศักยภาพมนุษย์ ความยั่งยืนจึงมิใช่ข้อจำกัดภายนอกที่ต้องแลกกับการเติบโต หากเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเพิ่มศักยภาพของคนรุ่นถัดไป และความสัมพันธ์ทั้งหมดจึงต้องอธิบายด้วยวงจรที่มีการป้อนกลับ มิใช่ด้วยเส้นตรง ตารางนี้จึงวางเหตุผลว่าเหตุใดกระบวนการทัศน์ใหม่จึงเรียกร้องโครงสร้างทฤษฎีแบบวงจรเชิงระบบ

ในบริบทของประเทศไทย ร่องรอยของทั้งสองกระบวนการทัศน์ดำรงอยู่พร้อมกันและบางครั้งขัดกันเอง แผนและวาทกรรมการพัฒนาระดับชาติกล่าวถึงการพัฒนามีคนเป็นศูนย์กลางและการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างกว้างขวาง แต่กลไกการประเมินความสำเร็จจำนวนมากยังผูกกับการเติบโตทางเศรษฐกิจและการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยีเป็นด้านหลัก การวางนโยบายที่มุ่งยกระดับสู่เศรษฐกิจดิจิทัลจึงมักตั้งทิศทางจากขีดความสามารถทางเทคโนโลยีก่อน แล้วจึงค่อยพิจารณาผลต่อคนในภายหลัง ช่องว่างระหว่างวาทกรรมที่ยึดมนุษย์กับกลไกที่ยึดการเติบโตนี้คือจุดที่การเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในระดับปฏิบัติของไทยยังไม่เสร็จสมบูรณ์ และเป็นเหตุผลเชิงบริบทที่ทำให้การยกหลักการมนุษย์เป็นศูนย์กลางขึ้นเป็นทฤษฎีที่อธิบายทั้งระบบมีความจำเป็น

ในกระบวนการพัฒน์เดิม GDP และรายได้ต่อหัวเป็นทั้งเป้าหมายและมาตรวัดตัวแปรหลักคือเทคโนโลยีและกลไกตลาด กระบวนการพัฒน์ HCST พลิกลำดับนี้ โดยวางสมรรถนะและความเป็นอยู่ที่ดีเป็นเป้าหมาย กำหนดทิศทางจากคามยุติธรรมทางสังคม และมองผลลัพธ์ที่ยั่งยืนว่าต้องย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพมนุษย์ ประเทศไทยที่ยังใช้ GDP เป็นเกณฑ์หลักกำลังวัดผลด้วยไม้บรรทัดที่ผิด

ภาพที่ 9- 2 ก้าวข้ามกระบวนการพัฒน์การพัฒนาที่ยึดติดกับผลิตภัณฑ์มวลรวม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999) และ Voulvoulis et al. (2022)

การเปลี่ยนกระบวนการพัฒน์จากการพัฒนาที่ยึด GDP ไปสู่ HCST ไม่ใช่เพียงการเปลี่ยนตัวชี้วัด แต่เป็นการเปลี่ยนวิธีที่สังคมมองเป้าหมาย เครื่องมือ และเงื่อนไขของการพัฒนาทั้งระบบ ห้ามิติเปรียบเทียบในภาพนี้แสดงว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในทุกระดับตั้งแต่ตัวชี้วัดไปจนถึงนิยามของผลลัพธ์

ต่อจุดนี้เองที่ทฤษฎี HCST วางบทบาทให้ต่างจากงานระดับองค์กรและระดับนโยบายข้างต้น สองระดับนั้นอธิบายการยึดคนภายในหน่วยงานและการตั้งทิศทางนโยบายจากศักยภาพมนุษย์ แต่ยังมีได้อธิบายว่าศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรม สังคม และความยั่งยืน ทำงานร้อยต่อกันเป็นระบบเดียวในระดับสังคมได้อย่างไร

ทฤษฎี HCST จึงยกหลักการนี้ขึ้นสู่ระดับทฤษฎีสังคมที่ระบอบองค์ประกอบความสัมพันธ์ และกลไกอย่างตรวจสอบย้อนกลับได้ โดยให้ศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน นวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่แปลงศักยภาพเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ความยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพและธรรมาภิบาลดิจิทัลกับทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขกำกับความเข้มของเส้นทางทั้งหมด ภายในโครงนี้ ปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีดิจิทัลยังคงเป็นเงื่อนไขบริบทที่เร่งหรือหน่วงแต่ละองค์ประกอบ มิใช่ตัวแปรเหตุที่กำหนดทิศทางด้วยตัวเอง การเปลี่ยนกระบวนการทัศน์จึงสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อหลักการที่กระจายในระดับองค์กรและนโยบาย ถูกประกอบเป็นคำอธิบายเชิงระบบที่วิเคราะห์การเปลี่ยนผ่านของสังคมได้ตลอดกระบวนการ

9.1.3 ฐานรากของทฤษฎี HCST (HCST Foundation)

ฐานรากของทฤษฎี (theoretical foundation) ในที่นี้หมายถึงชุดฐานคิดที่ผ่านการทดสอบซึ่งถูกเลือกมาค้าข้อเสนอหลักของทฤษฎีที่ละด้าน มิใช่การกล่าวถึงวรรณกรรมอย่างกว้างเพื่อแสดงความรอบรู้ ทฤษฎี HCST วางอยู่บนเสาสี่ต้นที่แต่ละต้นรองรับข้อเสนอคนละข้อและประกอบกันเป็นโครงเดียว เสาต้นแรกคือการพัฒนามนุษย์และแนวทางสมรรถนะ (human development and capability approach) ที่กำหนดว่าตัวแปรฐานของการเปลี่ยนผ่านคือสิ่งใด เสาต้นที่สองคือนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน (transformative innovation policy) ที่อธิบายกลไกแปลงศักยภาพให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เสาต้นที่สามคือการเชื่อมเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้ากับแนวทางสมรรถนะ ที่นิยามคุณลักษณะของผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ และเสาต้นที่สี่คือการคิดเชิงระบบเพื่อความยั่งยืนและนโยบายสาธารณะ (systems thinking) ที่ให้โครงของวงจรและเงื่อนไขขอบเขต การแบ่งหน้าที่ระหว่างเสาทั้งสี่ทำให้ฐานรากมีเหตุผลเชิงสถาปัตยกรรม และทำให้ข้อเสนอทั้งสี่ข้อของทฤษฎีมีฐานทางวรรณกรรมที่ตรวจสอบย้อนกลับได้

เสาดันแรกทำหน้าที่วางตัวแปรฐานและมาตรวัดของการพัฒนา เช่น (Sen, 1999) เสนอให้ประเมินการพัฒนาที่เสรีภาพอันเป็นรูปธรรมของผู้คนในการมีชีวิตที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า มิใช่ที่ปริมาณทรัพยากรหรือรายได้เพียงลำพัง แนวคิดนี้ทำให้ศักยภาพมนุษย์กลายเป็นทั้งจุดตั้งต้นและปลายทางของการประเมิน หลักการเดียวกันปรากฏในรายงานการพัฒนามนุษย์ประจำปี ค.ศ. 2025 ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme: UNDP) ที่ใช้ชื่อว่าเรื่องของการเลือก ผู้คนและความเป็นไปได้ในยุคปัญญาประดิษฐ์ (A matter of choice: People and possibilities in the age of AI) รายงานฉบับนี้วางปัญญาประดิษฐ์ไว้ในฐานะเงื่อนไขที่ขยายหรือลดทอนทางเลือกของมนุษย์ มิใช่พลังที่กำหนดผลการพัฒนาด้วยตัวมันเอง โดยเน้นว่าผลลัพธ์ขึ้นอยู่กับทางเลือกเชิงนโยบายและสถาบันของสังคม (UNDP, 2025) เสาดันแรกจึงให้พื้นฐานเชิงคุณค่า แก่ข้อเสนอที่หนึ่งของทฤษฎี และยืนยันสถานะของปัญญาประดิษฐ์ในฐานะเงื่อนไขบริบท มิใช่ตัวแปรเหตุ

เสาดันที่สองตอบคำถามที่เสาดันแรกเปิดค้างไว้ ว่าศักยภาพมนุษย์ถูกแปลงเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างด้วยกลไกใด งานด้านนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านของโบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสนอว่าการกำหนดทิศทาง (directionality) ของนวัตกรรมไม่ควรตั้งจากพันธกิจทางเทคโนโลยีล้วน หากควรตั้งจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคมเป็นเข็มทิศ ข้อเสนอนี้เปลี่ยนสถานะของนวัตกรรมสังคมจากผลพลอยได้ของความก้าวหน้าทางเทคนิค มาเป็นกลไกกลางที่นำศักยภาพมนุษย์ไปจัดวางใหม่ในรูปบริการสถาบัน และความสัมพันธ์ทางสังคม เมื่อวางไว้ในโครงของ HCST เสาดันนี้คำข้อเสนอที่สองที่ให้นวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางระหว่างศักยภาพมนุษย์กับผลลัพธ์ของสังคม และทำให้ทิศทางของนวัตกรรมกลายเป็นสิ่งที่ต้องอธิบายด้วยคุณค่าเชิงมนุษย์ มิใช่ปล่อยให้เทคโนโลยีกำหนดโดยปริยาย

เสาดันที่สามนิยามคุณลักษณะของผลลัพธ์ที่การเปลี่ยนผ่านมุ่งไปถึง และเชื่อมความยั่งยืนกลับสู่ศักยภาพมนุษย์ เซคเลอร์และโพลเคิร์ต (Seckler & Volkert, 2021) วิเคราะห์ว่าแนวทางสมรรถนะสามารถเป็นฐานเชิงคุณค่าและเชิงประเมินให้แก่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ เพราะช่วยให้ประเมินความก้าวหน้าตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ที่การขยายเสรีภาพและความเป็นอยู่ที่ดีของผู้คน มีใช้ที่ตัวเลขมหภาคเพียงชั้นเดียว การเชื่อมนี้มีนัยเชิงทฤษฎีสองด้าน ด้านแรกทำให้ความยั่งยืนถูกนิยามในรูปการอ้างและขยายศักยภาพข้ามรุ่น มีใช้การรักษาสมดุลทางนิเวศหรือเศรษฐกิจอย่างแยกส่วน ด้านที่สองทำให้ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนสามารถย้อนกลับมาเป็นปัจจัยนำเข้าของศักยภาพมนุษย์ในรอบถัดไปได้อย่างมีเหตุผล เสาดันนี้จึงคำข้อเสนอที่สามของทฤษฎี ที่วางสังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ซึ่งบ่อนกลับสู่ฐานของการเปลี่ยนผ่าน

เสาดันที่สี่ให้โครงของวงจรและเงื่อนไขที่กำกับการทำงานของทั้งระบบ วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) เสนอว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยการคิดเชิงระบบที่ให้น้ำหนักกับความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ การบ่อนกลับ และคุณสมบัติของทั้งระบบ แทนการวางนโยบายแบบไล่เหตุผลเป็นเส้นตรง ฐานคิดนี้ทำให้เงื่อนไขกำกับการด้านธรรมาภิบาลและสถาบันสามารถปรับความเข้มของความสัมพันธ์ได้ตลอดวงจร อันเป็นสาระของข้อเสนอที่สี่ ในบริบทของประเทศไทย เสาดันสี่ปรากฏในเวทีนโยบายอยู่แล้วแต่มักถูกใช้แยกจากกัน แนวคิดการพัฒนามนุษย์และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนปรากฏในระดับแผนยุทธศาสตร์ นโยบายนวัตกรรมจำนวนมากยังตั้งทิศทางจากขีดความสามารถทางเทคโนโลยีเป็นหลัก ส่วนการวางแผนเชิงระบบและการบ่อนกลับยังจำกัดอยู่ในบางภาคส่วน การที่เสาดันสี่ทำงานแยกกันทำให้การลงทุนด้านศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรม และความยั่งยืน ถูกประเมินด้วยตัวชี้วัดที่ไม่เชื่อมโยงกัน อันเป็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ฐานรากของทฤษฎีนี้มุ่งแก้ด้วยการประกอบเสาดันสี่เข้าเป็นระบบคำอธิบายเดียว

เมื่อประกอบเสาทั้งสี่เข้าด้วยกัน สิ่ง que เปลี่ยนไปมิใช่เพียงจำนวนฐานคิดที่นำมาใช้ หากเป็นระดับของการอธิบาย งานแต่ละสายที่เป็นเสาดั้งดั้นนั้นทำงานในระดับเฉพาะของตน แนวทางสมรรถนะและรายงานการพัฒนามนุษย์อธิบายในระดับคุณค่าและการประเมิน นโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านอธิบายในระดับการออกแบบนโยบาย และการคิดเชิงระบบอธิบายในระดับวิธีวิทยาของการวางแผน ทฤษฎี HCST นำข้อเสนอจากแต่ละระดับมาเชื่อมให้เป็นคำอธิบายเดี่ยวว่า ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืน ทำงานร้อยต่อกันเป็นวงจรของการเปลี่ยนผ่านสังคมได้อย่างไร การประกอบเช่นนี้ย้ายระดับของการอธิบายจากการวิเคราะห์เฉพาะภาคส่วนขึ้นสู่ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านของสังคม โดยยังคงให้ปัญหาประดิษฐ์และเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นเงื่อนไขบริบทที่เร่งหรือหน่วงแต่ละองค์ประกอบ ฐานรากที่วางไว้ในหัวข้อนี้จึงเป็นจุดที่ทำให้ส่วนถัดไปสามารถระบุงองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ และกลไกของทฤษฎีได้บนพื้นที่ย่นคง

เสาทั้งสี่ต้นในภาพทำหน้าที่คนละด้านของการอธิบาย แนวทางสมรรถนะกำหนดว่าเราวัดการพัฒนาที่อะไร นวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเกิดขึ้นอย่างไร เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนนิยามคุณลักษณะของผลลัพธ์ปลายทาง และการคิดเชิงระบบให้โครงของวงจรที่กำกับการทำงานทั้งหมด การประกอบสี่ฐานนี้เข้าด้วยกันทำให้ HCST อธิบายได้ทั้งเหตุกลไก ผล และเงื่อนไขในกรอบเดียว

MINDSET SHIFT

COLLABORATION
TEAM

ภาพที่ 9-3 ฐานรากทั้งสี่ของการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Schot และ Steinmueller (2018) และ Voulvoulis et al. (2022)

ทฤษฎี HCST ไม่ได้สร้างจากฐานคิดเดียว แต่ผสมผสานที่ผ่านการทดสอบจากวรรณกรรมสามสาย ได้แก่ แนวทางสมรรถนะของเซน นวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านของช็อด เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน และการคิดเชิงระบบของสเตอร์แมน ซึ่งส่วนนี้ไม่ได้วางเรียงกัน แต่ประกอบเป็นฐานรากที่ค้ำระบบเดียวกัน

9.2 องค์ประกอบ กลไก และวงจรของทฤษฎี

เมื่อรากฐานทางทฤษฎีในส่วนที่ 9.1 ได้จัดวางเสาทั้งสี่ต้นและระดับของการอธิบายที่ทฤษฎีนี้ยืนอยู่แล้ว ส่วนที่ 9.2 จะเคลื่อนจากรากฐานเข้าสู่ตัวทฤษฎีโดยตรง ด้วยการแสดงสถาปัตยกรรมภายในของทฤษฎี HCST ที่ละชั้น การสร้างทฤษฎีที่ตรวจสอบได้เรียกร้องมากกว่าการระบุว่ามีตัวแปรใดเกี่ยวข้องบ้าง เพราะต้องกำหนดให้ชัดว่าตัวแปรแต่ละตัวหมายถึงสิ่งใดในเชิงปฏิบัติการ ตัวแปรเหล่านั้นสัมพันธ์กันด้วยกลไกใด และระบบทั้งหมดหมุนกลับมาเสริมตัวเองผ่าน

วงจรใด ส่วนนี้จึงแบ่งการนำเสนอออกเป็นสามหัวข้อที่ต่อเนื่องกันตามลำดับของการประกอบทฤษฎี หัวข้อ 9.2.1 นิยามองค์ประกอบหลักของทฤษฎีในเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ทราบว่าศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม สังคมยั่งยืน และเงื่อนไขกำกับ ถูกใช้ในความหมายใดตลอดทั้งบท หัวข้อ 9.2.2 อธิบายกลไกการเปลี่ยนผ่านที่เชื่อมโยงองค์ประกอบเหล่านั้นเข้าด้วยกัน และหัวข้อ 9.2.3 แสดงวงจรการป้อนกลับที่ทำให้ผลลัพธ์ของระบบย้อนกลับมาเป็นปัจจัยนำเข้าของรอบถัดไป การเรียงเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นองค์ประกอบก่อน จึงเห็นความสัมพันธ์ และเห็นพลวัตของทั้งวงจรในลำดับสุดท้าย

9.2.1 องค์ประกอบหลักของทฤษฎี (Core Constructs)

องค์ประกอบหลัก (core constructs) คือมโนทัศน์ที่ทฤษฎีใช้เป็นหน่วยพื้นฐานของการอธิบาย และนิยามเชิงปฏิบัติการ (operational definition) คือการระบุขอบเขตและมิตีย่อยให้ชัดเจนจะประเมินได้ในเชิงประจักษ์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ข้อเสนอของทฤษฎีถูกทดสอบและโต้แย้งได้ ทฤษฎี HCST มีองค์ประกอบหลักสี่ตัวที่สัมพันธ์กันเป็นวงจร ได้แก่ ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม สังคมยั่งยืน และเงื่อนไขธรรมชาติ โดยมีการบิดงอและบิดเบือนประจักษ์เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่ห้อมล้อมทั้งวงจร มิใช่ตัวแปรเหตุภายใน หัวข้อนี้นิยามแต่ละองค์ประกอบพร้อมมิตีย่อยก่อนอธิบายกลไกในลำดับถัดไป

ศักยภาพมนุษย์ (human capability) หมายถึงเสรีภาพอันเป็นรูปธรรมของบุคคลและกลุ่มในการเป็นและกระทำสิ่งที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า ตามฐานคิดของเซน (Sen, 1999) นิยามเชิงปฏิบัติการแยกศักยภาพนี้เป็นสามมิติ คือระดับบุคคลซึ่งครอบคลุมสุขภาพ การศึกษา และเสรีภาพในการเลือกเส้นทางชีวิต ระดับกลุ่มซึ่งเป็นความสามารถของชุมชนและเครือข่ายในการรวมตัวและตัดสินใจร่วมกัน และศักยภาพดิจิทัล (digital capability) ซึ่งเป็นความสามารถในการเข้าถึง ใช้ ประเมิน และสร้างสรรค์ผ่านเทคโนโลยีดิจิทัลอย่างมีวิจารณญาณ บาร์เรโน-อัลกัลเดและ

คณะ (Barreno-Alcalde et al., 2024) ยืนยันสถานะของแนวทางสมรรถนะในฐานะกรอบเชิงคุณค่าข้ามหลายศาสตร์ ซึ่งรองรับการนิยามที่ครอบคลุมทั้งสามมิติโดยไม่ลดทอนเหลือเพียงทักษะเชิงเทคนิค

นวัตกรรมสังคม (social innovation) หมายถึงการสร้างและนำไปปฏิบัติของแนวทางใหม่ในการตอบสนองความต้องการทางสังคมที่เปลี่ยนความสัมพันธ์และแบบแผนเชิงสถาบันอย่างยั่งยืน มิใช่การปรับปรุงบริการชั่วคราว กาไฮบา-ซานตานา (Cajaiba-Santana, 2014) เสนอให้เข้าใจนวัตกรรมสังคมในฐานะกระบวนการที่ฝังในโครงสร้างเชิงสถาบัน นิยามของทฤษฎีจึงจำแนกนวัตกรรมสังคมตามสิ่งที่ถูกเปลี่ยนเป็นสี่ประเภท คือเชิงผลิตภัณฑ์ที่สร้างบริการใหม่แก่กลุ่มที่ตลาดปกติเข้าไม่ถึง เชิงกระบวนการที่เปลี่ยนวิธีจัดบริการให้มีส่วนร่วมมากขึ้น เชิงสถาบันที่เปลี่ยนกฎและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเชิงวัฒนธรรมที่เปลี่ยนค่านิยมและวิธีให้ความหมายแก่ปัญหาส่วนรวม การจำแนกนี้ชี้ว่าเหตุใดนวัตกรรมที่หยุดที่ระดับผลิตภัณฑ์จึงมักไม่ขยายผลสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

สังคมยั่งยืน (sustainable society) มิได้ถูกนิยามที่ดุลยภาพทางเศรษฐกิจหรือทางนิเวศอย่างแยกส่วน หากที่ความสามารถของสังคมในการดำรงและขยายศักยภาพของสมาชิกข้ามรุ่นภายใต้ข้อจำกัดด้านทรัพยากร เซคเลอร์และโพลเคิร์ต (Seckler & Volkert, 2021) ชี้ว่าแนวทางสมรรถนะเป็นฐานเชิงประเมินให้แก่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ เพราะวัดความก้าวหน้าจากการขยายเสรีภาพของผู้คน มิใช่ที่ตัวเลขมหภาค นิยามเชิงปฏิบัติการจึงแยกสังคมยั่งยืนเป็นสามมิติ คือความอยู่ดีมีสุข (well-being) หรือระดับที่สมาชิกดำรงชีวิตที่มีคุณค่าได้จริง ความยืดหยุ่น (resilience) หรือการรับแรงกระแทกและปรับตัวโดยไม่สูญเสียศักยภาพฐาน และความเป็นธรรม (equity) หรือการกระจายโอกาสและผลของการพัฒนาอย่างทั่วถึงระหว่างกลุ่มและรุ่น

เงื่อนไขธรรมาภิบาล (governance conditions) คือชุดปัจจัยที่กำกับความเข้มของเส้นทางระหว่างองค์ประกอบ มิใช่ตัวแปรในเส้นทางหลักเอง นิยามเชิงปฏิบัติการแยกเงื่อนไขนี้เป็นสามด้าน คือธรรมาภิบาลดิจิทัล (digital governance) ที่กำกับการใช้ข้อมูลและปัญญาประดิษฐ์ให้โปร่งใสและรับผิดชอบต่อสาธารณะ ชีตความสามารถเชิงสถาบัน (institutional capacity) ที่ทำให้หน่วยงานสาธารณะปรับนโยบายให้เชื่อมกัน และทุนทางสังคม (social capital) ซึ่งโคลแมน (Coleman, 1988) นิยามว่าเป็นทรัพยากรที่ฝังในความสัมพันธ์ทางสังคมและเอื้อให้เกิดการกระทำร่วม ส่วนบริบทดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ (digital and AI context) เป็นสภาพแวดล้อมที่ห้อมล้อมทั้งวงจรและเร่งหรือหน่วงแต่ละองค์ประกอบ มิใช่ตัวแปรเหตุที่กำหนดผลการพัฒนา ในบริบทไทย เงื่อนไขทั้งสามพัฒนาไม่เท่ากัน โดยธรรมาภิบาลดิจิทัลยังพัฒนาช้ากว่าอีกสองด้าน

นิยามทั้งห้าที่วางเรียงกันมิใช่รายการมโนทัศน์ที่แยกจากกัน หากเป็นชุดองค์ประกอบที่ออกแบบให้เชื่อมต่อกัน ศักยภาพมนุษย์เป็นต้นทางที่ป้อนสู่นวัตกรรมสังคม นวัตกรรมสังคมเป็นกลไกแปลงศักยภาพ สังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับสู่ฐาน และเงื่อนไขธรรมาภิบาลกำกับความเข้มของทุกเส้นทาง การจัดวางเช่นนี้เตรียมทางให้หัวข้อ 9.2.2 อธิบายกลไกที่เชื่อมองค์ประกอบเหล่านี้ โดยให้ปัญญาประดิษฐ์คงสถานะเป็นเงื่อนไขบริบท มิใช่ตัวผลักดันที่แทนที่บทบาทของมนุษย์

ภาพนี้แสดงให้เห็นว่าแต่ละองค์ประกอบมีหลายระดับของการวัด ศักยภาพมนุษย์ครอบคลุมสุขภาพ การศึกษา และการรู้เท่าทันดิจิทัล ไม่ใช่เพียงรายได้ นวัตกรรมสังคมวัดที่การเปลี่ยนแปลงระดับชุมชนและสถาบัน สังคมยั่งยืนวัดที่ความเป็นอยู่ที่ดี ภูมิด้านทาน และความเป็นธรรม นิยามที่ชัดเจนนี้เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการนำทฤษฎีไปทดสอบเชิงประจักษ์

ภาพที่ 9- 4 นิยามองค์ประกอบหลักที่ขับเคลื่อนระบบนิเวศสังคม

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Cajaiba-Santana (2014) และ Voulvoulis et al. (2022)

ก่อนจะเข้าใจว่ากลไกของทฤษฎี HCST ทำงานอย่างไร จำเป็นต้องระบุหน่วยพื้นฐานที่ทฤษฎีใช้อธิบาย นิยามเชิงปฏิบัติการของสี่องค์ประกอบหลักกำหนดว่าอะไรคือศักยภาพมนุษย์ อะไรคือนวัตกรรมสังคม ผลลัพธ์ใดเรียกว่าสังคมยั่งยืนและปัจจัยใดคือเงื่อนไขธรรมาภิบาล

9.2.2 กลไกการเปลี่ยนผ่าน (Transformation Mechanism)

กลไกการเปลี่ยนผ่าน (transformation mechanism) หมายถึงลำดับเชิงเหตุที่ระบุว่าองค์ประกอบหนึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอีกองค์ประกอบหนึ่งผ่านกระบวนการใด มิใช่เพียงการชี้ว่าองค์ประกอบสองตัวเคลื่อนไหวไปด้วยกัน การระบุกลไกจึงเรียกร้องให้บอกได้ว่าอะไรคือตัวส่งผ่าน (mediator) ที่ทำให้เหตุกลายเป็นผล และอะไรคือตัวกำกับ (moderator) ที่ทำให้ความเข้มของการส่งผ่านนั้นเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข ทฤษฎี HCST อธิบายการเปลี่ยนผ่านด้วยห่วงโซ่เชิงเหตุแบบมีตัวกลางและตัวกำกับ (mediated moderated chain) กล่าวคือ ศักยภาพมนุษย์มิได้แปรเป็นสังคมยั่งยืนโดยตรง หากต้องผ่านตัวกลางสองทอด โดยมีเงื่อนไขธรรมาภิบาลคอยกำกับความเข้มของแต่ละทอด การวางกลไกเช่นนี้ทำให้ข้อเสนอ

ของทฤษฎีอยู่ในรูปที่ทดสอบได้ เพราะระบุทั้งทิศทาง ลำดับ และเงื่อนไขที่ทำให้เส้นทางทำงานหรือสะดุด

ตัวกลางทอดแรกคือนวัตกรรมสังคม ซึ่งทำหน้าที่แปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นการกระทำที่เปลี่ยนโครงสร้าง ศักยภาพที่สะสมอยู่ในตัวบุคคลและชุมชน จะยังไม่ก่อผลต่อสังคมจนกว่าจะถูกจัดระเบียบเป็นการริเริ่มร่วมที่มีเป้าหมาย กลไกการส่งผ่านนี้ทำงานผ่านสามช่องทางที่เชื่อมโยงกัน คือความสามารถในการกระทำการ (agency) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจสาธารณะ และเครือข่ายความสัมพันธ์ ที่ทำให้การรวมตัวมีต้นทุนต่ำลง บงแวงและลารูฟฟา (Bonvin & Laruffa, 2024) เสนอว่าการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางต้องวางความสามารถในการใฝ่ฝัน (capability to aspire) และความสามารถในการมีเสียง (capability for voice) เป็นแกน เพราะสองสิ่งนี้คือเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนกำหนดเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงได้เอง มิใช่รับทิศทางที่ถูกกำหนดจากภายนอก เมื่อความสามารถในการใฝ่ฝันและการมีเสียงทำงาน ศักยภาพจึงถูกแปลเป็นนวัตกรรมสังคมที่ตอบโจทย์ของกลุ่มผู้ได้รับผลจริง โบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) ชี้ในทางเดียวกันว่าทิศทาง (directionality) ของนวัตกรรมควรมาจากศักยภาพและความยุติธรรม มิใช่จากพันธกิจทางเทคโนโลยีเพียงลำพัง

ตัวกลางทอดที่สองคือการที่นวัตกรรมสังคมแปรเป็นผลลัพธ์ด้านความยั่งยืน นวัตกรรมที่หยุดอยู่ที่การริเริ่มจะยังไม่ใช่การเปลี่ยนผ่าน จนกว่าจะสถาปนาเป็นแบบแผนที่ยกระดับความอยู่ดีมีสุข เพิ่มความยืดหยุ่นต่อแรงกระแทก และกระจายผลอย่างเป็นธรรมระหว่างกลุ่มและรุ่น สามผลลัพธ์นี้คือมิติของสังคมยั่งยืนตามที่นิยามไว้ในหัวข้อก่อนหน้า และเชื่อมโดยตรงกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals) ที่วัดความก้าวหน้าที่คุณภาพชีวิตของผู้คนมากกว่าตัวเลขมหภาค เซคเลอร์และโพลเคิร์ต (Seckler & Volkert, 2021) ให้เหตุผลว่าแนวทางสมรรถนะเป็นฐานเชิงประเมินที่เหมาะสมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

เพราะยึดการขยายเสรีภาพของผู้คนเป็นเกณฑ์ตัดสิน กลไกทอดที่สองจึงมิใช่การเพิ่มปริมาณบริการ หากเป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงสถาบันให้ผลของนวัตกรรมคงอยู่และขยายตัวได้เอง

เส้นทางทั้งสองทอดมิได้ทำงานด้วยความเข้มเท่ากันในทุกบริบท เพราะมีเงื่อนไขธรรมาภิบาลเป็นตัวกำกับ วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) แสดงว่าโครงสร้างธรรมาภิบาลและทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบทำงานได้ต่างกันตามสภาพแวดล้อม การเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนจึงมิใช่ผลของนโยบายเส้นตรง หากขึ้นกับว่าเงื่อนไขกำกับเปิดหรือปิดช่องทางการส่งผ่าน เมื่อธรรมาภิบาลโปร่งใส สถาบันมีขีดความสามารถ และทุนทางสังคมหนาแน่น ความเข้มของทั้งสองทอดจะสูงขึ้น แต่เมื่อเงื่อนไขเหล่านี้อ่อนแอ ศักยภาพที่มีอยู่ก็อาจไม่ถูกแปลงเป็นนวัตกรรม หรือแปลได้แต่ไม่สถาปนาเป็นความยั่งยืน ในบริบทไทย ช่องว่างที่ชัดที่สุดอยู่ที่ธรรมาภิบาลดิจิทัลซึ่งพัฒนาช้ากว่าขีดความสามารถเชิงสถาบันและทุนทางสังคม ผลคือหลายการริเริ่มระดับชุมชนที่มีศักยภาพฐานดีกลับไม่ขยายผลสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เพราะตัวกำกับด้านข้อมูลและการมีส่วนร่วมยังไม่เอื้อให้การส่งผ่านมีความเข้มพอ

ภาพตัดกันชัดเจนระหว่างเส้นตรงที่หักกับวงกลมที่หมุน เส้นตรงในกระบวนการทัศน์เดิมสมมติว่าการลงทุนในเทคโนโลยีจะนำไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาโดยอัตโนมัติ หลักฐานจากประเทศไทยชี้ว่าการลงทุนในเทคโนโลยีโดยไม่มีฐานศักยภาพมนุษย์เพียงพอ มักก่อความเหลื่อมล้ำมากกว่าการพัฒนาที่ทั่วถึง วงจรป้อนกลับใน HCST แก่จุดนี้โดยออกแบบให้ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพมนุษย์ในรอบถัดไป

ภาพที่ 9- 5 จุดจบของแบบจำลองเส้นตรงในโลกที่ซับซ้อน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Voulvoulis et al. (2022) และ Sterman (2000)

ภาพตัดกันชัดเจนระหว่างเส้นตรงที่หักกับวงกลมที่หมุน เส้นตรงในกระบวนการทัศน์เดิมสมมติว่าการลงทุนในเทคโนโลยีจะนำไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาโดยอัตโนมัติ หลักฐานจากประเทศไทยชี้ว่าการลงทุนในเทคโนโลยีโดยไม่มีฐานศักยภาพมนุษย์เพียงพอ มักก่อความเหลื่อมล้ำมากกว่าการพัฒนาที่ทั่วถึง วงจรป้อนกลับใน HCST แก่จุดนี้โดยออกแบบให้ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพมนุษย์ในรอบ

ทำไมแบบจำลองเส้นตรง เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การพัฒนา จึงไม่เพียงพอต่อโลกที่ซับซ้อน คำตอบอยู่ที่สมมติฐานที่ว่าปัจจัยนำเข้าจะให้ผลลัพธ์คาดเดาได้ ความสัมพันธ์เป็นทิศทางเดียว และระบบไม่ปรับตัว ในความเป็นจริง ระบบสังคมเต็มไปด้วยวงจรป้อนกลับที่ทำให้ผลของนโยบายเดิมกลับมาเปลี่ยนเงื่อนไขรอบต่อไป

เพื่อให้เห็นการทำงานของห่วงโซ่เชิงเหตุแบบมีตัวกลางและตัวกำกับพร้อมกันทั้งระบบ ภาพที่ 9-6 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทั้งสี่ โดยวางแนวทางสมรรถนะเป็นฐานของศักยภาพมนุษย์ที่ป้อนสู่นวัตกรรมสังคม แล้วต่อไปยังสังคมยั่งยืน พร้อมแสดงเงื่อนไขธรรมาภิบาลในฐานะตัวกำกับที่ครอบคลุมเส้นทางและบริบทดิจิทัลกับปัญญาประดิษฐ์ในฐานะสภาพแวดล้อมที่ห่อหุ้มทั้งวงจร

ภาพที่ 9- 6 วงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ (HCST Master Framework)

ที่มา: ผู้เขียน สังเคราะห์จาก Bonvin และ Laruffa (2024) และ Voulvoulis และคณะ (2022)

ภาพนี้ทำให้เห็นสิ่งที่คำบรรยายเชิงข้อความแสดงได้ยาก คือการที่ตัวกำกับมิได้อยู่บนเส้นทางหลัก แต่ครอบคลุมเส้นทางและปรับความเข้มของการส่งผ่านแต่ละทอด ความแตกต่างนี้มีนัยเชิงทฤษฎีที่ชัดเจน หากธรรมาภิบาลเป็นตัวแปรบนเส้นทางหลัก การขาดธรรมาภิบาลจะตัดวงจรจนหยุดนิ่ง แต่เมื่อธรรมาภิบาลเป็นตัวกำกับ การอ่อนแอของมันจะลดความเข้มโดยไม่ถึงกับตัดขาด ซึ่งอธิบายได้ว่าเหตุใดสังคมที่มีศักยภาพฐานดีแต่ธรรมาภิบาลอ่อนจึงยังเปลี่ยนผ่านได้ เพียงแต่ช้าและไม่ทั่วถึง การจัดวางเช่นนี้ยังทำให้ปัญญาประดิษฐ์คงสถานะเป็นเงื่อนไขบริบทที่เร่งหรือหน่วงทั้งวงจร มิใช่ตัวแปรที่แทนที่การส่งผ่านของมนุษย์

ในเชิงทฤษฎี หัวข้อนี้เปลี่ยนข้อเสนอ P1 และ P2 จากถ้อยแถลงเชิงคุณค่าให้กลายเป็นข้อความเชิงสาเหตุที่ตรวจสอบได้ ศักยภาพมนุษย์ส่งผลต่อสังคมยั่งยืนโดยมีนวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลางสองทอด และมีเงื่อนไขธรรมชาติเป็นตัวกำกับความเข้ม รูปแบบนี้เปิดทางให้ตั้งสมมติฐานที่วัดได้ว่า เมื่อควบคุมระดับศักยภาพให้เท่ากัน สังคมที่เงื่อนไขกำกับเข้มแข็งกว่าย่อมแปลงศักยภาพเป็นความยั่งยืนได้มากกว่า ข้อเสนอที่วางไว้นี้ยังรอองค์ประกอบสุดท้ายเพื่อให้วงจรครบสมบูรณ์ นั่นคือการที่ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของมนุษย์ในรอบถัดไป ซึ่งเป็นหน้าที่ของหัวข้อ 9.2.3 ที่จะอธิบายวงจรการป้อนกลับต่อไป

9.2.3 วงจรการป้อนกลับ (Feedback Loop)

วงจรการป้อนกลับ (feedback loop) หมายถึงกลไกที่ผลลัพธ์ของระบบถูกส่งกลับเป็นปัจจัยนำเข้าในรอบถัดไป จนสถานะ ณ เวลาหนึ่งกำหนดพฤติกรรมในเวลาต่อมา คุณสมบัตินี้แยกวงจรเชิงระบบ (systemic cycle) ออกจากลูกโซ่เชิงเหตุแบบเส้นตรงที่ไม่หมุนกลับ ในทฤษฎี HCST ห่วงโซ่จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคมและสังคมยั่งยืนจะยังไม่ครบเป็นทฤษฎีการเปลี่ยนผ่าน จนกว่าจะแสดงได้ว่าสังคมยั่งยืนย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ซึ่งเป็นฐาน หัวข้อนี้จึงอธิบายการป้อนกลับสามชั้น ตั้งแต่ชั้นที่หนึ่งจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์ ถึงชั้นที่สองและที่สามที่ทำให้วงจรยกระดับและปรับตัวได้

การป้อนกลับชั้นที่หนึ่งเดินจากสังคมยั่งยืนสู่ศักยภาพมนุษย์ผ่านการศึกษา สุขภาพ ความไว้วางใจ และบรรทัดฐานทางสังคม ผลลัพธ์ย้อนกลับมาเสริมฐานได้ เพราะสามมิติของสังคมยั่งยืน คือความอยู่ดีมีสุข ความยืดหยุ่น และความเป็นธรรมล้วนเป็นเงื่อนไขที่การก่อตัวของศักยภาพต้องอาศัย สังคมที่กระจายผลอย่างเป็นธรรมย่อมลงทุนในการศึกษาและสุขภาพที่ทั่วถึง ซึ่งขยายเสรีภาพในการเป็นและการกระทำของคนรุ่นถัดไปตามฐานคิดของเซน (Sen, 1999) ส่วนโคลแมน (Coleman, 1988) แสดงว่าทุนทางสังคมที่ฝังในความไว้วางใจและบรรทัดฐานของ

การตอบแทนเอื้อให้เกิดการสร้างทุนมนุษย์โดยตรง เพราะลดต้นทุนของการร่วมมือ และการส่งผ่านความรู้ในชุมชน

เมื่อชั้นที่หนึ่งทำงานซ้ำหลายรอบ จะก่อการป้อนกลับชั้นที่สองซึ่งเป็นการเรียนรู้ของระบบ และชั้นที่สามซึ่งเป็นการปรับตัวของระบบ สังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society) คือระบบที่สะสมความรู้จากรอบก่อนแล้วปรับกติกาและวิถีปฏิบัติให้ดีขึ้น ส่วนสังคมที่ปรับตัวได้ (adaptive society) คือระบบที่เปลี่ยนโครงสร้างของตนเพื่อรักษาศักยภาพฐานไว้แม้เผชิญแรงกระแทกที่ไม่คาดคิด ปาห์ล-วอสเทิล (Pahl-Wostl, 2009) เชื่อมขีดความสามารถในการปรับตัว (adaptive capacity) เข้ากับการเรียนรู้หลายระดับ โดยการเรียนรู้ที่ลึกคือการ ทบทวนสมมติฐานของระบบ ทำให้วงจรระดับแทนการหมุนซ้ำ วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) เสริมว่าระบบที่มีวงจรการป้อนกลับปรับจนเส้นทางตามภาวะช็อกและบริบทใหม่ได้ วงจร HCST จึงเป็นพลวัต มิใช่คงรูปเดิม

หลักฐานระหว่างประเทศชี้ว่าสังคมที่วงจรการป้อนกลับทำงานเข้มข้นมัก นำผลของการพัฒนาลงทุนกลับสู่ฐานศักยภาพอย่างเป็นระบบ กลุ่มประเทศนอร์ดิก เป็นตัวอย่างที่การจัดสรรความมั่งคั่งเข้าสู่การศึกษาถ้วนหน้าและหลักประกัน สุขภาพช่วยรักษาศักยภาพของประชากรข้ามรุ่นโดยไม่ทำลายฐานทุนมนุษย์เมื่อเผชิญแรงกระแทก ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับวูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ที่ว่าความสำเร็จของการเปลี่ยนผ่านมิได้ขึ้นกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เพียงลำพัง หากขึ้นกับว่าระบบออกแบบให้ความรู้จากรอบก่อนไหลกลับสู่การ ตัดสินใจในรอบถัดไปได้หรือไม่

ในบริบทไทย ชั้นที่หนึ่งปรากฏชัดที่สุดในระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ที่สุขภาพดีขึ้นย้อนกลับมาเป็นฐานให้ประชากรมีศักยภาพในการทำงานและการ เรียนรู้ต่อเนื่อง เช่นเดียวกับการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานที่เพิ่มศักยภาพของคนรุ่น

ถัดไป อย่างไรก็ตาม ขั้นที่สองและที่สามยังทำงานไม่เต็มที่ เพราะการเรียนรู้ระดับระบบและการปรับตัวเชิงโครงสร้างต้องอาศัยการไหลเวียนของข้อมูลและการมีส่วนร่วมที่ธรรมาภิบาลดิจิทัลของไทยยังพัฒนาไม่ทัน ความรู้จากการริเริ่มระดับชุมชนจึงไม่ถูกสะสมสู่ระดับนโยบาย วงจรจึงหมุนซ้ำที่ระดับเดิม ช่องว่างนี้มิใช่การขาดศักยภาพฐาน หากเป็นการขาดสถาปัตยกรรมการป้อนกลับที่แปลงประสบการณ์ให้เป็นการเรียนรู้ของทั้งระบบ

เมื่อประกอบกับการป้อนกลับทั้งสามชั้นเข้ากับห่วงโซ่เชิงเหตุก่อนหน้า ทฤษฎี HCST จึงสมบูรณในฐานะวงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบแบบพลวัต มิใช่แบบจำลองเส้นตรง ข้อเสนอ P3 ที่ว่าสังคมยังยืนยอนกลับมาเพิ่มศักยภาพมนุษย์จึงมิใช่เพียงถ้อยแถลงเชิงคุณค่า หากเป็นข้อความเชิงกลไกที่ระบุช่องทางการศึกษา สุขภาพ ความไว้วางใจ และบรรทัดฐาน พร้อมเงื่อนไขการเรียนรู้และการปรับตัวที่ทำให้วงจรยกระดับ การจัดวางเช่นนี้ยังทำให้ปัญญาประดิษฐ์คงสถานะเป็นเงื่อนไขบริบทที่เร่งหรือหน่วงความเข้มของการป้อนกลับ มิใช่ตัวแปรที่สร้างวงจรแทนการส่งผ่านของมนุษย์ ความเข้มที่ต่างกันระหว่างสังคมยังชี้ว่าทฤษฎีต้องระบุเงื่อนไขกำกับและขอบเขต ซึ่งเป็นภาระของหัวข้อ 9.3

9.3 เงื่อนไขกำกับและขอบเขตของทฤษฎี

หัวข้อก่อนหน้าได้แสดงว่าห่วงโซ่จากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคมและสังคมยังยืนหมุนเป็นวงจรพลวัตด้วยการป้อนกลับสามชั้น แต่ยังคงคำถามที่ตอตันที่ผ่านมาเปิดไว้ว่าเหตุใดวงจรเดียวกันจึงทำงานเข้มข้นในสังคมหนึ่งและติดขัดในอีกสังคมหนึ่ง ส่วน 9.3 ตอบคำถามนี้ด้วยการพิจารณาเงื่อนไขที่กำกับการทำงานของทฤษฎีตามลำดับสามระดับ หัวข้อ 9.3.1 ว่าด้วยตัวแปรกำกับ (moderating variables) ซึ่งอธิบายว่าอะไรทำให้ความแรงของเส้นทางในวงจรสูงหรือต่ำต่างกัน

หัวข้อ 9.3.2 ว่าด้วยเงื่อนไขขอบเขต (boundary conditions) ซึ่งระบุสภาพที่ทฤษฎีทำงานได้และสภาพที่ทฤษฎีหยุดทำงาน และหัวข้อ 9.3.3 ว่าด้วยพลังการอธิบาย (explanatory power) ซึ่งประเมินว่ากรอบนี้อธิบายปรากฏการณ์การพัฒนาได้กว้างและลึกเพียงใดเมื่อเทียบกับกระบวนทัศน์เส้นตรงเดิม การจัดลำดับเช่นนี้เดินจากกลไกภายในวงจรไปสู่ขอบของทฤษฎี แล้วปิดที่การประเมินคุณค่าเชิงอธิบายของทั้งกรอบ

9.3.1 ตัวแปรกำกับ (Moderating Variables)

ตัวแปรกำกับ (moderating variable) คือปัจจัยที่เปลี่ยนความแรงของความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล โดยไม่อยู่บนเส้นทางการส่งผ่านหลัก ต่างจากตัวกลางที่เหตุต้องเดินผ่านจึงจะถึงผล ตัวกำกับเป็นเงื่อนไขที่คร่อมเส้นทางและกำหนดว่าการส่งผ่านจะเข้มหรืออ่อน ในทฤษฎี HCST เส้นทางหลักสองทอด คือจากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคม และจากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืน ไม่ได้ทำงานด้วยความเข้มเท่ากันในทุกสังคม เพราะมีเงื่อนไขกำกับสามกลุ่มปรับความแรงของแต่ละทอด ได้แก่ ธรรมาภิบาลดิจิทัล (digital governance) ชีตความสามารถเชิงสถาบัน (institutional capacity) และทุนทางสังคม (social capital) ที่ประกอบด้วยความไว้วางใจ เครือข่าย และการมีส่วนร่วมของพลเมือง สามกลุ่มนี้คือสาระของข้อเสนอ P4 และเป็นคำตอบเชิงระบบต่อคำถามที่หัวข้อก่อนหน้านี้เปิดค้างไว้ว่าเหตุใดวงจรเดียวกันจึงให้ผลต่างกันระหว่างบริบท

ธรรมาภิบาลดิจิทัลและชีตความสามารถเชิงสถาบันกำกับที่ทอดจากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืนเป็นหลัก เพราะทั้งสองกำหนดว่าการริเริ่มจะถูกสถาปนาให้คงอยู่และขยายผลได้หรือไม่ ในด้านดิจิทัล มาสรีและเอลฟาเดล (Masri & El-Fadel, 2026) สรุปจากการทบทวนการกำกับการเปลี่ยนผ่านดิจิทัลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า การที่นวัตกรรมดิจิทัลจะยกระดับการพัฒนาที่ยั่งยืนได้หรือไม่ ขึ้นกับคุณภาพของกรอบเชิงสถาบันและกฎหมายที่กำกับ มิใช่สมรรถนะของ

เทคโนโลยีเพียงลำพัง ในด้านสถาบัน นอร์ท (North, 1990) เชื่อว่าสถาบันคือกติกาที่ลดความไม่แน่นอนและจัดโครงสร้างแรงจูงใจ สังคมที่สถาบันบังคับใช้กติกาและรักษาความต่อเนื่องของนโยบายได้ ย่อมแปลงนวัตกรรมกระจัดกระจายให้กลายเป็นแบบแผนที่ยั่งยืน ตรงข้ามกับสังคมที่สถาบันอ่อนแอซึ่งการริเริ่มที่ดีมักสลายไปโดยไม่ทิ้งการเปลี่ยนแปลง

ทุนทางสังคมกำกับที่ทอดต้นทางของวงจร คือกำหนดว่าศักยภาพในตัวบุคคลจะรวมตัวเป็นนวัตกรรมสังคมได้ง่ายเพียงใด โคลแมน (Coleman, 1988) แสดงว่าความไว้วางใจและบรรทัดฐานของการตอบแทนลดต้นทุนของการร่วมมือ ทำให้กลุ่มบรรลุสิ่งที่ปัจเจกทำคนเดียวไม่ได้ พัตนัม (Putnam, 2000) ขยายภาพสู่ระดับสังคมว่าเครือข่ายพลเมืองที่หนาแน่นและการมีส่วนร่วมสาธารณะทำให้การประสานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเกิดได้ง่ายและมีประสิทธิภาพ หลักฐานระหว่างประเทศสนับสนุนภาพนี้ กลุ่มประเทศที่เปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนได้เร็วมักเป็นสังคมที่ทั้งทุนทางสังคมและสถาบันเข้มแข็งพร้อมกัน ความต่างจากสังคมอื่นจึงไม่ได้อยู่ที่ทรัพยากรหรือเทคโนโลยี หากอยู่ที่ความเข้มของเงื่อนไขกำกับที่ทำให้ศักยภาพฐานเดียวกันแปรเป็นผลลัพธ์ได้ต่างกัน

ในบริบทไทย เงื่อนไขกำกับสามกลุ่มนี้พัฒนาไม่สม่ำเสมอ ซึ่งช่วยอธิบายอาการที่วงจรหมุนไม่เต็มกำลัง ทุนทางสังคมระดับชุมชนมีฐานหนาในหลายพื้นที่ ทั้งเครือข่ายเครือญาติ กลุ่มออมทรัพย์ และการรวมกลุ่มทางศาสนา ชีตความสามารถเชิงสถาบันอยู่ระดับปานกลาง ส่วนธรรมาภิบาลดิจิทัลพัฒนาช้าที่สุด ทั้งการเปิดข้อมูล การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และช่องทางการมีส่วนร่วมดิจิทัล ความไม่สมมาตรนี้ทำให้การริเริ่มระดับชุมชนที่อาศัยทุนทางสังคมเกิดขึ้นได้ แต่ไม่ถูกสถาบันรองรับให้ขยายผลและไม่ถูกโครงสร้างข้อมูลดิจิทัลเชื่อมโยงให้เรียนรู้ข้ามพื้นที่ ผลคือทอดต้นทางพอทำงานได้ ขณะที่ทอดปลายทางกลับถูกหน่วง สอดคล้อง

กับบงแริงและลารูฟฟา (Bonvin & Laruffa, 2024) ที่ย้ำว่าการมีเสียงและการมีส่วนร่วมต้องมีฐานเชิงสถาบันรองรับจึงจะแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงได้จริง

เมื่อพิจารณาในกรอบทฤษฎี หัวข้อนี้ให้เนื้อหาแก่อรรถ P4 ว่าเงื่อนไขกำกับไม่ใช่ปัจจัยพื้นหลัง หากเป็นตัวแปรที่ระบุได้ว่ากำกับทอดใดของวงจรและด้วยกลไกใด ทูทางสังคมกำกับทอดจากศักยภาพสู่นวัตกรรม ส่วนขีดความสามารถเชิงสถาบันและธรรมาภิบาลดิจิทัลกำกับทอดจากนวัตกรรมสู่ความยั่งยืน การแยกหน้าที่เช่นนี้ทำให้ข้อเสนอของทฤษฎีอยู่ในรูปที่ทดสอบได้ เพราะเปิดทางให้ตั้งสมมติฐานว่า เมื่อควบคุมศักยภาพฐานให้เท่ากัน สังคมที่เงื่อนไขกำกับกลุ่มใดเข้มแข็งกว่าจะแสดงความแรงของทอดที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขนั้นสูงกว่า การจัดวางนี้ยังคงสถานะของปัญญาประดิษฐ์ไว้เป็นเงื่อนไขบริบทที่ทำงานผ่านเงื่อนไขกำกับมิใช่ตัวเหตุที่แทนที่ศักยภาพมนุษย์ คำถามถัดไปคือที่จุดใดเงื่อนไขเหล่านี้อ่อนจนวงจรหยุดทำงาน ซึ่งเป็นภาระของหัวข้อ 9.3.2

วาล์วทั้งสามตัวบนท่อเดียวกันสื่อสิ่งสำคัญ วาล์วที่เปิดกว้างทุกตัวทำให้กระแสไหลเต็มกำลัง แต่วาล์วตัวเดียวที่ปิดตัน ทำให้แรงดันในระบบหายไปจนถึงปลายทาง นี้อธิบายว่าทำไมประเทศไทยที่มีทุนทางสังคมระดับชุมชนสูง แต่ขีดความสามารถเชิงสถาบันในการขยายนวัตกรรมอ่อน จึงมีนวัตกรรมท้องถิ่นจำนวนมากที่ไม่เคยขยายผลออกจากพื้นที่ตัวอย่าง

ภาพที่ 9- 7 ตัวแปรกำกับในฐานะ "วาล์ว" ควบคุมการเปลี่ยนผ่าน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Coleman (1988), North (1990) และ Masri และ El-Fadel (2026)

ตัวแปรกำกับทั้งสามกลุ่มทำงานในวงจรเหมือนวาล์วในท่อส่งน้ำ ทุนทางสังคมเป็นวาล์วต้นทางที่ควบคุมว่าศักยภาพในตัวบุคคลจะไหลรวมเป็นนวัตกรรมสังคมได้มากน้อยเพียงใด ขีดความสามารถเชิงสถาบันเป็นวาล์วกลางทางที่กำหนดว่านวัตกรรมจะถูกขยายเป็นนโยบายหรือถูกกดเก็บไว้ และธรรมาภิบาลดิจิทัลเป็นวาล์วปลายทางที่กำกับว่าข้อมูลและทรัพยากรจะไหลถึงทุกกลุ่มประชากรอย่างเป็นธรรมหรือไม่

9.3.2 เงื่อนไขขอบเขต (Boundary Conditions)

เงื่อนไขขอบเขต (boundary condition) คือสภาพแวดล้อมที่กำหนดว่าทฤษฎีอธิบายปรากฏการณ์ได้ภายในขอบเขตใดและเลิกอธิบายเมื่อพ้นขอบเขตนั้น ต่างจากตัวแปรกำกับที่เพียงปรับความแรงของเส้นทาง เงื่อนไขขอบเขตระบุจุดที่ความสัมพันธ์ทั้งเส้นยังคงอยู่หรือสลายไป สำหรับ HCST ขอบเขตมีสองด้าน คือระดับขั้นต่ำของปัจจัยฐานที่วงจรต้องมีจึงจะจุดติด และระบบหรือสถานการณ์ที่ทำให้กลไกกลับทิศจนวงจรไม่อาจหมุน การระบุขอบเขตนี้จำเป็น เพราะทฤษฎีที่

อ้างว่าอธิบายได้ทุกกรณีย่อมไม่อาจถูกทดสอบ วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ซึ่งว่าระบบสังคมนิเวศมีพฤติกรรมไม่เป็นเส้นตรงและมีจุดพลิก (threshold) ที่การเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยอาจไม่ก่อผลจนกว่าจะข้ามระดับวิกฤต HCST จึงต้องกำหนดขอบล่างของตัวแปรฐานให้ชัด

ในด้านที่วงจรทำงานได้ HCST สมมติว่าสังคมต้องมีระดับขั้นต่ำของปัจจัยฐานสามอย่างพร้อมกัน คือศักยภาพมนุษย์ที่พอให้ปัจเจกเริ่มและรวมกลุ่ม ระบบนิเวศนวัตกรรมสังคมที่พอให้ความคิดใหม่ก่อตัวและทดลอง และเงื่อนไขธรรมาภิบาลที่พอให้การริเริ่มถูกรับรองและขยายผล เมื่อปัจจัยฐานอยู่เหนือระดับนี้ การส่งผ่านทั้งสองทอดจึงเกิดได้และการป้อนกลับจึงปิดวงจร ช็อตและชไตน์มึลเลอร์ (Schot & Steinmueller, 2018) เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงเปลี่ยนผ่านต่างจากกรอบการวิจัยและพัฒนาและกรอบระบบนวัตกรรม เพราะต้องการทั้งการกำหนดทิศทาง (directionality) และการกำกับเชิงสะท้อนย้อน มิใช่เพียงขีดความสามารถทางเทคนิค โบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) ย้ำว่าเข็มทิศของทิศทางต้องมาจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรม ซึ่งตรงกับเงื่อนไขขอบล่างที่ HCST วางให้ศักยภาพมนุษย์มาก่อน

ในด้านที่วงจรหยุดทำงาน ปรากฏชัดในสามสภาพ สภาพแรกคือรัฐเปราะบางที่สถาบันอ่อนแอจนไม่อาจรับรองหรือรักษาความต่อเนื่องของการริเริ่ม สภาพที่สองคือความขัดแย้งที่ทุนทางสังคมและความไว้วางใจข้ามกลุ่มถูกกัดกร่อนจนศักยภาพที่มีไม่อาจรวมตัวเป็นนวัตกรรมส่วนรวม สภาพที่สามคือระบอบเผด็จการวัชโรบายแบบอำนาจนิยมที่ธรรมาภิบาลดิจิทัลเปลี่ยนบทบาทจากเงื่อนไขที่เอื้อเป็นเงื่อนไขที่กด โรเบิร์ตส์และออสเตอร์อม (Roberts & Oosterom, 2025) นิยามอำนาจนิยมดิจิทัลว่าเป็นการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของรัฐและตัวแสดงนอกรัฐเพื่อกดสิทธิและเสรีภาพ ในระบอบเช่นนี้ขีดความสามารถดิจิทัลกลับเสริมการสอดส่องแทนการเสริมศักยภาพพลเมือง เครื่องหมายของเส้นทางที่ธรรมาภิบาลกำกับจึง

กลับจากบวกเป็นลบ เซคเลอร์และโพลเคิร์ต (Seckler & Volkert, 2021) เตือนทำนองเดียวกันว่าการเชื่อมสมรรถนะกับการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นจริงได้เมื่อมีเงื่อนไขที่เอื้อให้เสรีภาพในการเลือก

ในบริบทไทย ความเข้มของกลไกต่างกันตามพื้นที่และภาคส่วน ในภาคที่ปัจจัยฐานอยู่เหนือขอบล่างครบสามอย่าง เช่น ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า และเครือข่ายสุขภาพชุมชนที่มีทั้งศักยภาพบุคลากร ทุนทางสังคมของอาสาสมัคร และสถาบันที่รองรับต่อเนื่อง วงจรหมุนได้ค่อนข้างเต็ม ตรงข้ามกับพื้นที่ที่ปัจจัยฐานตกใต้ขอบล่าง เช่น จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เผชิญความขัดแย้งยืดเยื้อซึ่งทุนทางสังคมข้ามกลุ่มถูกบั่นทอน หรือชุมชนห่างไกลที่ช่องว่างดิจิทัลตัดการเรียนรู้ข้ามพื้นที่ กลไกเดียวกันกลับเดินได้เพียงบางส่วน ความไม่สม่ำเสมอนี้เป็นสิ่งที่ทฤษฎีทำนายไว้ มิใช่ข้ออ่อน การขยายโครงสร้างดิจิทัลของรัฐโดยไม่มีการคุ้มครองสิทธิที่เพียงพอ อาจผลักบางบริบทเข้าสู่ด้านที่ธรรมาภิบาลกลายเป็นเงื่อนไขที่กด

คุณค่าเชิงทฤษฎีของการระบุเงื่อนไขขอบเขตอยู่ที่การทำให้ HCST เป็นทฤษฎีที่มีขอบและทดสอบได้ มิใช่กรอบที่อ้างว่าครอบคลุมทุกกรณี ข้อเสนอม P1 ถึง P4 จึงต้องอ่านพร้อมเงื่อนไขว่าศักยภาพมนุษย์เป็นฐานได้ก็ต่อเมื่ออยู่เหนือขอบล่างนวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลางได้ก็ต่อเมื่อระบบนิเวศเอื้อ ความยั่งยืนย้อนเสริมศักยภาพได้ก็ต่อเมื่อสถาบันรักษาความต่อเนื่อง และธรรมาภิบาลดิจิทัลเสริมวงจรได้ก็ต่อเมื่อไม่ถูกใช้เพื่อการเฝ้าระวังที่กดสิทธิ การวางขอบเขตเช่นนี้ยืนยันว่าปัญญาประดิษฐ์เป็นเงื่อนไขบริบทที่ให้ผลได้สองทาง คือเสริมศักยภาพเมื่ออยู่ใต้ธรรมาภิบาลที่เอื้อ และกดศักยภาพเมื่ออยู่ใต้ระบอบที่พลิกทิศ เมื่อขอบเขตถูกกำหนด คำถามที่เหลือคือภายในขอบเขตนั้นทฤษฎีอธิบายการพัฒนาได้กว้างและลึกกว่ากระบวนการทัศน์เส้นตรงเพียงใด ซึ่งเป็นภาระของหัวข้อ 9.3.3

ด้านซ้ายของภาพแสดงว่าวงจร HCST ต้องการขั้นต่ำสามอย่างพร้อมกัน ได้แก่ ศักยภาพมนุษย์เพียงพอ ระบบนิเวศนวัตกรรมที่เปิดกว้าง และการรับรองเชิงสถาบันขั้นต่ำ ด้านขวาแสดงสามสภาพที่ระบบล้มเหลว ได้แก่ รัฐเปราะบาง ความขัดแย้งรุนแรง และเผด็จการดิจิทัล ในสภาพหลังสุด โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์กลับกลายเป็นเครื่องมือควบคุม บริบทไทยอยู่ระหว่างสองขอบ ไม่ถึงขั้นล้มเหลว แต่ยังไม่ข้ามขีดขั้นต่ำในหลายมิติ

ภาพที่ 9- 8 เงื่อนไขขอบเขตที่ชี้ขาดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของทฤษฎี

ที่มา: สังเคราะห์จาก Roberts และ Oosterom (2025) และ Voulvoulis et al. (2022)

ทฤษฎีที่ดีต้องระบุไม่เพียงว่าตัวเองอธิบายอะไร แต่ยังต้องชี้ให้ชัดว่าหยุดอธิบายที่ใด เงื่อนไขขอบเขตของ HCST วางสองด้านไว้พร้อมกัน ด้านหนึ่งคือขีดขั้นต่ำที่ระบบต้องการก่อนวงจรจะหมุนได้ อีกด้านคือจุดวิกฤตที่ระบบพังทลาย ทั้งสองด้านนี้ไม่ใช่การยกเว้นทฤษฎีออกจากความเป็นจริง แต่เป็นการทำให้ทฤษฎีตรวจสอบได้

9.3.3 พลังการอธิบายและช่องว่างที่เติมเต็ม (Explanatory Power)

พลังการอธิบาย (explanatory power) หมายถึงความสามารถของทฤษฎีในการให้เหตุผลว่าเหตุใดปรากฏการณ์ชุดหนึ่งจึงเกิดขึ้นและสัมพันธ์กันอย่างไร มิใช่เพียงการบรรยายว่ามีสิ่งใดปรากฏ ทฤษฎีที่มีพลังการอธิบายสูงย่อมครอบคลุมปรากฏการณ์หลายประเภทด้วยชุดข้อเสนอดีๆ ซ้ำกลไกที่เชื่อมเหตุกับผล และระบุเงื่อนไขที่ผลจะแปรเปลี่ยน สำหรับ HCST เกณฑ์นี้อยู่ที่ความสามารถในการอธิบายสามารถบวกรวมการพร้อมกันภายในกรอบเดียว คือการก่อตัวของศักยภาพมนุษย์ การเกิดขึ้นของนวัตกรรมสังคม และการบรรลุผลลัพธ์ความยั่งยืน โดยไม่แยกเป็นคำอธิบายสามชุดที่ตั้งอยู่คนละฐาน HCST จึงไม่หยุดที่การจำแนกองค์ประกอบ แต่แสดงว่าองค์ประกอบเหล่านั้นส่งผลต่อกันตามลำดับใดและย้อนเสริมกันอย่างไร

ความสามารถในการรวมสามกระบวนการนี้มาจากการที่ HCST วางข้อเสนองាំងสี่ให้ทำงานเป็นวงจรเดียว มิใช่สายเหตุที่ตัดขาดจากกัน ศักยภาพมนุษย์ตามข้อเสนอสี่หนึ่งเป็นฐานให้ปัจเจกและกลุ่มริเริ่ม นวัตกรรมสังคมตามข้อเสนอสี่สองเป็นตัวกลางที่แปลงศักยภาพเป็นการจัดการปัญหาส่วนรวม ความยั่งยืนตามข้อเสนอสี่สามเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาขยายศักยภาพผ่านการป้อนกลับ และเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอสี่สี่กำหนดว่าการส่งผ่านแต่ละทอดจะแรงหรืออ่อน จุดที่ทำให้กรอบนี้อธิบายได้กว้างคือการผูกกลไกการส่งผ่าน วงจรการป้อนกลับ และธรรมาภิบาลไว้ในโครงเดียว งานที่แยกอธิบายเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งย่อมมองข้ามเหตุที่สมรรถนะซึ่งเพิ่มขึ้นไม่กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงส่วนรวมเมื่อระบบนิเวศนวัตกรรมอ่อนแอ

เมื่อเทียบกับกระบวนการทัศน์เส้นตรง ข้อจำกัดปรากฏชัด วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ชี้ว่าการกำหนดนโยบายแบบเส้นตรงที่คาดว่าปัจจัยนำเข้าหนึ่งจะให้ผลลัพธ์หนึ่งอย่างคาดเดาได้ ไม่สอดคล้องกับระบบสังคมนิเวศที่เต็มไปด้วยการป้อนกลับ ความหน่วงเวลา และจุดพลิก การเปลี่ยนผ่านสู่ความ

ที่ยั่งยืนจึงต้องอาศัยการคิดเชิงระบบแทนสายเหตุแบบเส้นตรง โบนี เบลัสโก และโกซ (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสริมว่านโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านที่ผ่านมามักตั้งทิศทางจากพันธกิจทางเทคโนโลยี โดยไม่เชื่อมทิศทางกลับสู่ศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมอย่างเป็นระบบ ช็อดและชไตน์มึลเลอร์ (Schot & Steinmueller, 2018) ชี้ว่าการรอบการเปลี่ยนแปลงเชิงเปลี่ยนผ่านยังขาดแบบจำลองที่เชื่อมทิศทางเข้ากับกลไกทางสังคมอย่างครบวงจร HCST เข้ามาเติมช่องนี้ด้วยการทำให้ศักยภาพมนุษย์เป็นทั้งฐานและปลายทางของวงจร

ในบริบทไทย พลังการอธิบายแบบผสานนี้ช่วยแยกแยะว่าเหตุใดการริเริ่มบางอย่างจึงหยั่งรากและขยายผล ขณะที่บางอย่างหยุดที่โครงการนำร่อง กรณีระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าอธิบายได้ว่าผลสำเร็จมิได้มาจากการลงทุนด้านเทคโนโลยีเพียงลำพัง แต่มาจากการที่ศักยภาพของบุคลากรและอาสาสมัคร ระบบนิเวศที่เปิดให้ทดลองรูปแบบบริการ และสถาบันที่รับรองความต่อเนื่อง ทำงานประสานกันจนการป้อนกลับหมุนวงจรได้ ตรงข้ามกับการริเริ่มดิจิทัลหรือนวัตกรรมชุมชนจำนวนมากที่มีปัจจัยนำเข้าครบแต่ไม่ขยายผล ซึ่งกระบวนการทัศน์เส้นตรงมักสรุปรวมว่าเป็นความล้มเหลวของการนำไปปฏิบัติ ขณะที่ HCST ชี้ตำแหน่งการติดขัดได้เจาะจงกว่าว่าอยู่ที่การส่งผ่านทอดใดหรือเงื่อนไขกำกับใดที่ยังไม่ถึงระดับเอื้อ บัญญาประดิษฐ์ในกรณีเหล่านี้เป็นเงื่อนไขบริบทที่อาจเร่งหรือถ่วงวงจรตามการจัดวางธรรมาภิบาล

คุณูปการของพลังการอธิบายนี้อยู่ที่การรวมสิ่งทีวรรณกรรมสามสายเคยอธิบายแยกกันไว้ในกรอบเดียว สายนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านเน้นทิศทางสายเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนเน้นผลลัพธ์ และแนวทางสมรรถนะเน้นฐานของมนุษย์ แต่ยังไม่มีการอบไผ่ผูกกลไกการส่งผ่าน วงจรการป้อนกลับ และธรรมาภิบาลเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ HCST เสนอการเชื่อมนี้ กระนั้นพลังการอธิบายนี้มีขอบเขตที่ต้องระบุตรงไปตรงมา ประการแรก คำอธิบายจำกัดอยู่ภายในเงื่อนไข

ขอบเขตในหัวข้อก่อน คือเมื่อปัจจัยฐานอยู่เหนือขอบล่างและธรรมชาติไม่กลับทิศ ประการที่สอง HCST อธิบายโครงสร้างและกลไกของการเปลี่ยนผ่านได้ แต่ยังเป็นทฤษฎีระดับกลางที่รอการทดสอบเชิงประจักษ์ มิใช่กฎที่ทำนายขนาดของผลได้แม่นยำ การอ้างพลังการอธิบายในที่นี้จึงหมายถึงความกว้างของปรากฏการณ์ที่ครอบคลุม มิใช่การอ้างว่าอธิบายได้ทุกกรณี

9.4 การทดสอบพลังการอธิบายของทฤษฎีด้วยกรณีศึกษา

หัวข้อ 9.3 ปิดลงที่การประเมินพลังการอธิบายของทฤษฎีในเชิงหลักการว่าครอบคลุมครอบคลุมสามกระบวนการได้กว้างเพียงใด แต่การประเมินเชิงหลักการยังไม่เพียงพอต่อการยืนยันว่าทฤษฎีทำงานกับปรากฏการณ์จริง ส่วน 9.4 จึงนำทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางไปทดสอบกับกรณีรูปธรรมสามชุด เพื่อดูว่าองค์ประกอบ กลไกการส่งผ่าน วงจรการป้อนกลับ และเงื่อนไขกำกับที่เสนอไว้ปรากฏและทำงานร่วมกันตามที่ทฤษฎีคาดหรือไม่ หัวข้อ 9.4.1 พิจารณากรณีของไทยที่วงจรหมุนได้เกือบครบ คือระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า หัวข้อ 9.4.2 พิจารณากรณีที่วงจรติดขัดจากความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและนวัตกรรมชุมชนที่ไม่ขยายผล และหัวข้อ 9.4.3 เปรียบเทียบกับประสบการณ์ต่างประเทศเพื่อประเมินว่ากรอบนี้อธิบายความต่างระหว่างบริบทได้ดีกว่าโมเดลเส้นตรงหรือไม่ การอ่านทั้งสามกรณีจะใช้องค์ประกอบเดียวกันของทฤษฎีเป็นเลนส์ คือศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม สังคมยั่งยืน และเงื่อนไขธรรมชาติ เพื่อให้การทดสอบเทียบเคียงกันได้บนฐานเดียวกัน

9.4.1 กรณีที่ทฤษฎีทำงานใกล้เคียงสมบูรณ์: ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

กรณีที่ทฤษฎีทำงานใกล้เคียงสมมุติฐาน หมายถึงกรณีที่ต้องประกอบทั้งสี่ปรากฏพร้อมกันและสังเกตได้ กลไกการส่งผ่านเดินครบทั้งสองทอด และวงจรการป้อนกลับหมุนกลับมาเสริมฐานได้จริง มิใช่กรณีที่มีสมมุติฐานแบบปราศจากข้อจำกัด ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (universal health coverage) ของไทยเข้าใกล้เกณฑ์นี้มากที่สุดกรณีหนึ่ง เพราะภายในราวสองทศวรรษ ระบบนี้เปลี่ยนการเข้าถึงบริการจากสิทธิที่ผูกกับความสามารถในการจ่าย ไปสู่หลักประกันที่ครอบคลุมประชากรเกือบทั้งหมด โดยมีได้เกิดจากการลงทุนทางเทคโนโลยีเป็นตัวนำ หากเกิดจากการจัดวางศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมเชิงสถาบัน และการรับรองเชิงนโยบายให้ประสานกัน จึงเหมาะเป็นกรณีทดสอบองค์ประกอบของทฤษฎี

เมื่ออ่านผ่านองค์ประกอบของทฤษฎี ศักยภาพมนุษย์ในกรณีนี้มีได้จำกัดที่สุขภาพของประชากรในฐานะผลลัพธ์ แต่รวมถึงศักยภาพของบุคลากรสาธารณสุขและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านที่เป็นฐานปฏิบัติการของระบบ สุขภาพในความหมายของแนวทางสมรรถนะคือเสรีภาพเชิงเนื้อหาที่ทำให้บุคคลดำเนินชีวิตอันมีคุณค่าได้ (เช่น [Sen], 1999) นวัตกรรมสังคมในกรณีนี้คือรูปแบบใหม่ของการจัดและจ่ายบริการ คือการจัดตั้งสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติในปี พ.ศ. 2545 ที่แยกผู้ซื้อบริการออกจากผู้ให้บริการ และจัดสรรงบประมาณจ่ายรายหัวลงสู่บริการปฐมภูมิ ดังเจริญเสถียรและคณะ (Tangcharoensathien et al., 2018) ซึ่งว่าความสำเร็จตั้งอยู่บนโครงสร้างพื้นฐานบริการปฐมภูมิที่สะสมมาก่อน และการออกแบบเชิงสถาบันที่ทำให้การซื้อบริการเชิงยุทธศาสตร์เป็นไปได้ นี่คือทอดที่หนึ่งของทฤษฎี ที่ศักยภาพฐานถูกแปลงเป็นนวัตกรรมการจัดบริการผ่านการออกแบบสถาบัน

ทอดที่สอง จากนวัตกรรมการจัดบริการสู่ผลลัพธ์ที่ยั่งยืน มีหลักฐานรองรับหลังเริ่มระบบในปี พ.ศ. 2545 สัดส่วนค่าใช้จ่ายสุขภาพที่ครัวเรือนจ่ายเองลดจากราวร้อยละ 34 ในปี ค.ศ. 2000 เหลือราวร้อยละ 11 ในปี ค.ศ. 2017 ครัวเรือนที่

เผชิญรายจ่ายสุขภาพระดับหายณะที่เกณฑ์ร้อยละ 10 ลดจากร้อยละ 6.0 ในปี ค.ศ. 1996 เหลือจากร้อยละ 2 ในปี ค.ศ. 2015 และครัวเรือนที่ยากจนลงจากภาระค่ารักษาลดจากร้อยละ 2.2 เหลือจากร้อยละ 0.3 ในช่วงเดียวกัน (ตั้งเจริญเสถียรและคณะ [Tangcharoensathien et al.], 2020) การลดลงนี้สะท้อนการคุ้มครองความเสี่ยงทางการเงินที่คงทน ปัจจัยที่ทำให้ผลลัพธ์กระจายถึงพื้นที่ห่างไกลคือเครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านราว 1.04 ล้านคนที่เชื่อมชุมชนเข้ากับระบบบริการ (องค์การอนามัยโลก [World Health Organization], 2020) เครือข่ายนี้คือรูปธรรมของทุนทางสังคม (โคลแมน [Coleman], 1988) ที่ลดต้นทุนการร่วมมือจนกลุ่มบรรลุสิ่งที่ปัจเจกทำลำพังไม่ได้

เมื่อประกอบภาพทั้งวงจรร กรณีนี้นี้แสดงการป้อนกลับที่ทฤษฎีคาดไว้หลักประกันสุขภาพซึ่งเป็นผลลัพธ์ด้านความยั่งยืน ย้อนกลับมาเพิ่มศักยภาพมนุษย์ เพราะครัวเรือนที่ไม่ต้องล้มละลายจากค่ารักษายังรักษาสถาบันทรัพยากรและความสามารถในการทำงานไว้ได้ อันหมุนกลับไปหล่อเลี้ยงเครือข่ายชุมชนในรอบถัดไป เงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอที่สี่อยู่ในระดับที่เอื้อพร้อมกันสามด้าน คือทุนทางสังคมระดับชุมชนที่หนาแน่นผ่านเครือข่ายอาสาสมัคร ชีตความสามารถเชิงสถาบันที่รักษาความต่อเนื่องของนโยบายข้ามรัฐบาล และกลไกการคลังที่มั่นคงพอจะค้ำระบบ ปัญญาประดิษฐ์และระบบข้อมูลดิจิทัลเข้ามาในฐานะเงื่อนไขบริบทที่เพิ่มความแม่นยำของการจัดสรรและการเฝ้าระวัง แต่มีไข่ตัวเหตุ เพราะแกนของความสำเร็จวางอยู่บนศักยภาพมนุษย์และการออกแบบสถาบันมาก่อนเทคโนโลยีเหล่านั้น

ในเชิงทฤษฎี กรณีนี้นียืนยันว่าเมื่อองค์ประกอบทั้งสี่ปรากฏพร้อมกันและเงื่อนไขกำกับอยู่เหนือขอบล่าง วงจรของทฤษฎีหมุนได้ตามที่ข้อเสนอที่หนึ่งถึงที่สี่คาดไว้ คือศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน นวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลาง ความยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนเสริมฐาน และธรรมาภิบาลกับสถาบันกำกับความแรงของแต่ละทอด

กระนั้นคำว่าใกล้สมบูรณ์มีความหมายตามตัวอักษร ระบบยังเผชิญแรงกดดันด้านความยั่งยืนทางการคลังจากการเข้าสู่สังคมสูงวัยและสัดส่วนแรงงานนอกระบบที่สูง ซึ่งตั้งเจริญเสถียรและคณะ (Tangcharoensathien et al., 2018) ระบุว่าเป็นโจทย์ระยะยาว วงจรที่หมุนได้เกือบครบจึงมิได้หมุนต่อไปเองโดยอัตโนมัติ หากขึ้นกับการรักษาเงื่อนไขกำกับให้อยู่ในระดับที่เอื้อ ข้อสังเกตนี้เตรียมทางสู่หัวข้อถัดไป ที่พิจารณากรณีซึ่งเงื่อนไขกำกับไม่พร้อมพอจนวงจรเดียวกันติดขัด

ภาพนี้แสดงวงจรของ HCST ที่ทำงานจริงในระบบสุขภาพไทย ฐานศักยภาพมนุษย์คืออาสาสมัครสาธารณสุข 1.04 ล้านคนที่เชื่อมต่อชุมชนกับระบบบริการ นวัตกรรมสังคมคือการก่อตั้ง สปสช. และระบบเหมาจ่ายรายหัว ผลลัพธ์ความยั่งยืนคือการลดค่าใช้จ่ายสุขภาพที่ครัวเรือนต้องแบกจาก 2.2% เหลือ 0.3% ของรายได้ และวงจรป้อนกลับคือสุขภาพที่ดีขึ้นเป็นฐานให้ประชากรมีผลิตภาพและร่วมในการเรียนรู้มากขึ้น

ภาพที่ 9-9 กรณีศึกษาที่วงจรทำงานสมบูรณ์: ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

ที่มา: สังเคราะห์จาก Tangcharoensathien et al. (2018) และ World Health Organization (2020)

ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าเป็นกรณีที่วงจรของทฤษฎี HCST หมุนได้ใกล้สมบูรณ์ที่สุดในบริบทไทย กว่าจะเป็นระบบที่ครอบคลุมประชากร 48 ล้าน

คนในปี พ.ศ. 2545 การเปลี่ยนแปลงต้องผ่านสิ่งค้ำประกันของทฤษฎีพร้อมกัน ไม่มีองค์ประกอบใดทำงานได้โดดเดี่ยว

9.4.2 กรณีที่วงจรของทฤษฎีติดขัด: ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและนวัตกรรมชุมชนที่ไม่ขยายผล

กรณีที่วงจรของทฤษฎีติดขัด หมายถึงกรณีที่องค์ประกอบทั้งสี่มิได้ปรากฏพร้อมกันอย่างทั่วถึง หรือกลไกการส่งผ่านสะกดที่ทอดโดทอดหนึ่ง จนวงจรการป้อนกลับไม่หมุนกลับมาเสริมฐาน ต่างจากกรณีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในหัวข้อก่อนที่เงื่อนไขเอื้อพร้อมกัน ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง (structural inequality) และช่องว่างดิจิทัล (digital divide) ของไทยเป็นตัวอย่างของสภาวะนี้ เพราะเมื่ออ่านผ่านองค์ประกอบเดียวกันจะพบว่าศักยภาพมนุษย์กระจุกสูงในบางกลุ่มและบางพื้นที่ ขณะที่กลุ่มเปราะบางในชนบทและแรงงานนอกระบบยังเข้าไม่ถึงเงื่อนไขที่จะแปลงศักยภาพเป็นเสรีภาพเชิงเนื้อหา การอ่านกรณีนี้จึงระบุตำแหน่งที่วงจรสะดุด มิใช่ชี้ว่าทฤษฎีใช้ไม่ได้

กลไกที่ทำให้วงจรสะดุดอธิบายได้ด้วยตรรกะของทฤษฎีเอง เมื่อศักยภาพมนุษย์เป็นฐานตามข้อเสนอที่หนึ่ง ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงการศึกษาและโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล ย่อมทำให้ฐานการเปลี่ยนผ่านบางลงเฉพาะกลุ่ม เช่น (Sen, 1999) ชี้ว่าความยากจนที่แท้จริงคือการถูกกีดรอนสมรรถนะ กลุ่มที่ถูกกีดรอนโอกาสเรียนรู้จึงส่งผ่านศักยภาพสู่นวัตกรรมสังคมได้ไม่ทั่วถึง และแม้เกิดนวัตกรรมชุมชน การขยายผลก็ติดขัด คายาอึบา-ซานตานา (Cajaiba-Santana, 2014) เสนอว่านวัตกรรมสังคมจะก่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้ต่อเมื่อถูกสถาปนาเป็นสถาบันและได้รับการรับรองความชอบธรรมในวงกว้าง เงื่อนไขนี้เชื่อมกับความไม่สมดุลของทุนทางสังคม พัตนัม (Putnam, 2000) จำแนกทุนแบบผูกพัน (bonding) ที่ยึดคนในกลุ่มเดียวกัน ออกจากทุนแบบเชื่อมโยง (bridging) ที่ทอด

ข้ามกลุ่มสู่ทรัพยากรภายนอก ชุมชนที่มีแต่ทุนแบบผูกพันจึงรวมกลุ่มได้แน่นแต่ไม่อาจต่อเชื่อมกับระบบใหญ่

หลักฐานเชิงประจักษ์ยืนยันว่าฐานศักยภาพและเงื่อนไขกำกับกระจายไม่ทั่วจริง ธนาคารโลก (World Bank, 2023) รายงานว่าค่าสัมประสิทธิ์จีดีพีด้านรายได้ของไทยอยู่ที่ 0.433 ในปี ค.ศ. 2021 ซึ่งสูงที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกและแปซิฟิก ประชากรที่มั่งคั่งที่สุดร้อยละ 10 ถือครองความมั่งคั่งเกินครึ่งหนึ่งของประเทศ และผลิตภัณฑ์มวลรวมต่อหัวของกรุงเทพมหานครในปี ค.ศ. 2020 สูงกว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือราว 6.5 เท่า และช่องว่างเดียวกันปรากฏในมิติดิจิทัล เศรษฐสุระวิชญ์ สิริขันธ์ และคาโต (Setthasuravich, Sirikhan, & Kato, 2024) วิเคราะห์ช่องว่างดิจิทัลระดับตำบลด้วยเศรษฐกิจพื้นที่ พบว่าพื้นที่ที่เข้าถึงอินเทอร์เน็ตต่ำกระจุกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ตามปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การศึกษา และทุนทางสังคม การเข้าถึงดิจิทัลจึงขึ้นกับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของพื้นที่ มิใช่เพียงคุณสมบัติของปัจเจก

เมื่ออ่านทั้งวงจร จุดที่สะดุดปรากฏชัด ในกรณีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า นวัตกรรมเชิงสถาบันได้รับการรับรองผ่านกฎหมายและกลไกการคลังที่ต่อเนื่องข้ามรัฐบาล ทอดสู่ผลลัพธ์ที่ยั่งยืนจึงเดินได้ครบ แต่ในนวัตกรรมชุมชนจำนวนมาก เช่น วิสาหกิจชุมชนและกิจการเพื่อสังคมระดับท้องถิ่น การรับรองเชิงสถาบันและการสนับสนุนเชิงคลังไม่ต่อเนื่อง นวัตกรรมที่ได้ผลในพื้นที่หนึ่งจึงไม่ถูกยกเป็นแบบแผนขยายไปพื้นที่อื่น เมื่อกติกาเชิงสถาบันไม่เอื้อให้ทุนแบบเชื่อมโยงก่อตัวข้ามกลุ่ม นวัตกรรมชุมชนจึงติดกับดักธรรมาภิบาลและความไม่สมดุลของทุน วงจรรการบ่อนกลับจึงเสียหาย เพราะกลุ่มเปราะบางที่ถูกทิ้งไว้ยังขาดเงื่อนไขที่จะได้ประโยชน์จากรอบถัดไป ความเหลื่อมล้ำจึงสะสมข้ามรุ่น

ในเชิงทฤษฎี กรณีนี้ตรวจสอบเงื่อนไขขอบเขตในทางกลับกับหัวข้อก่อน หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าแสดงว่าเมื่อเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอที่สื่ออยู่เหนือขอบล่างพร้อมกัน วงจรหมุนได้ ส่วนกรณีความเหลื่อมล้ำและช่องว่างดิจิทัลแสดงด้านตรงข้าม คือเมื่อธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และความสมดุลของทุนทางสังคมตกต่ำกว่าขอบล่าง กลไกการส่งผ่านและวงจรการป้อนกลับก็สะดุด ทั้งสองกรณีจึงยืนยันว่าองค์ประกอบของทฤษฎีเป็นเงื่อนไขจำเป็นแต่ไม่เพียงพอ ผลลัพธ์ยังขึ้นกับระดับของเงื่อนไขกำกับ ปัญญาประดิษฐ์และโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัลในกรณีนี้เป็นเงื่อนไขบริบทที่อาจต่างช่องว่างให้กว้างขึ้นเมื่อการเข้าถึงไม่เท่าเทียม มิใช่ตัวเหตุหลัก ข้อสังเกตนี้ปูทางสู่การเทียบประสบการณ์ไทยกับต่างประเทศในหัวข้อถัดไป ว่ากรอบเชิงระบบนี้อธิบายความต่างระหว่างบริบทได้ดีกว่าคำอธิบายแบบเส้นตรงหรือไม่

ภาพนี้แสดงวงจรที่มีรอยแตกสองจุด คือที่เส้นจากศักยภาพมนุษย์ไปนวัตกรรมสังคม และที่เส้นจากนวัตกรรมสังคมไปสังคมยั่งยืน รอยแตกแรกเกิดจากค่าสัมประสิทธิ์จีนิของไทยที่ 0.433 ซึ่งหมายความว่าศักยภาพมนุษย์กระจายไม่ทั่วรอยแตกที่สองเกิดจากการขาด 'ทุนแบบเชื่อมโยง' ทำให้นวัตกรรมชุมชนที่ดีจำนวนมากวนซ้ำอยู่ในพื้นที่เดิม ไม่ถูกนำขึ้นสู่ระบบนโยบาย

ภาพที่ 9- 10 กรณีศึกษาที่วังจรดิตซ์: ความเหลื่อมล้ำและช่องว่างดิจิทัลของไทย

ที่มา: สังเคราะห์จาก World Bank (2023), Setthasuravich et al. (2024) และ Coleman (1988)

หากกรณีหลักประกันสุขภาพแสดงว่าวงจร HCST หมุนได้เมื่อเงื่อนไขพร้อม กรณีความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและช่องว่างดิจิทัลของไทยแสดงตรงข้าม คือวงจร ดิตซ์ที่สองจุดพร้อมกัน ทั้งที่ต้นทาง (ฐานศักยภาพมนุษย์ไม่เท่าเทียม) และที่กลาง ทาง (นวัตกรรมชุมชนไม่สามารถขยายผลผ่านสถาบัน)

9.4.3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบข้ามบริบท: บทเรียนจากฟินแลนด์ กลุ่ม นอร์ดิก และสิงคโปร์

การวิเคราะห์เปรียบเทียบ (comparative analysis) ในหัวข้อนี้ขยายการ ทดสอบจากภายในประเทศเดียวไปสู่การเทียบข้ามบริบท เพื่อตรวจสอบว่ากรอบของ ทฤษฎีอธิบายความแตกต่างของเส้นทางการพัฒนาระหว่างสังคมได้หรือไม่ สองหัวข้อ ก่อนแสดงว่าภายในไทยเอง วงจรหมุนได้ในระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า แต่ ดิตซ์ในกรณีความเหลื่อมล้ำ ความต่างภายในประเทศเดียวนี้ชี้ว่าคำอธิบายที่ผูก การพัฒนาไว้กับระดับรายได้ของทั้งประเทศยังไม่พอ การเลือกฟินแลนด์กับกลุ่ม นอร์ดิก และสิงคโปร์ มาเทียบจึงมีใช้เพื่อจัดอันดับ หากเพื่อวางสองสังคมที่ประกาศ แนวทางการพัฒนามนุษย์และแนวทางสมรรถนะไว้ชัด แต่ออกแบบเงื่อนไขกำกับ ต่างกัน ไว้ข้างกรณีไทย ตารางที่ 9-2 สรุปการเปรียบเทียบสามบริบทในเจ็ดมิติที่เป็น องค์ประกอบและเงื่อนไขของทฤษฎี

ตาราง 9- 2 การเปรียบเทียบเส้นทางการพัฒนาสามบริบทผ่านองค์ประกอบของทฤษฎี

มิติเปรียบเทียบ	ไทย	ฟินแลนด์,กลุ่มนอร์ดิก	สิงคโปร์
ดัชนีการพัฒนามนุษย์ (ปี ค.ศ. 2023)	0.798 อันดับ 78 กลุ่มสูง	0.948 อันดับ 12 กลุ่มสูงมาก	0.946 อันดับ 13 กลุ่มสูงมาก
ฐานศักยภาพมนุษย์	กระจายไม่ทั่ว สูงในเมืองและบางกลุ่ม	ฐานกว้างและเสมอกัน ผ่านบริการสาธารณะ	สูง แต่ถูกจัดวาง เชิงเครื่องมือเพื่อ

มิติเปรียบเทียบ	ไทย	ฟินแลนด์,กลุ่มนอร์ดิก	สิงคโปร์
	ม ต่ำในชนบทและแรงงา นอกระบบ	ถ้วนหน้าและการศึกษา ที่ลดความเหลื่อมล้ำ ระหว่างพื้นที่	เศรษฐกิจผ่านการลงทุน ทุนมนุษย์และ การเรียนรู้ตลอดชีวิต
กลไกนวัตกรรมสัง คม	สถาปนาเชิงสถาบัน ในบางระบบ แต่นวัตกรรมชุมชน ไม่ขยายผล	สถาปนาเป็นสถาบัน ถาวรในรัฐสวัสดิการ ถ้วนหน้า	ขับเคลื่อนจาก บนลงล่างผ่านนโยบาย รัฐ เช่น โครงการทักษะ แห่งอนาคต
ผลลัพธ์ความยั่งยืน และความเป็นอยู่	ผสม คุ้มครองสุขภาพได้ แต่ความเหลื่อมล้ำ สะสมข้ามรุ่น	ความเป็นอยู่ที่ดีสูงและ ความเหลื่อมล้ำต่ำ ป้อนกลับเสริมฐานได้ ต่อเนื่อง	มั่งคั่งสูง แต่มีช่องว่างการเข้าถึง ในกลุ่มรายได้น้อย ผู้สูงอายุ และผู้พิการ
เงื่อนไขกำกับ ธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และสถาบัน	ไม่สม่ำเสมอ เข้มในบางภาคส่วน อ่อนในการแก้ ความเหลื่อมล้ำ	เข้มพร้อมกัน ความไว้วางใจสูง สถาบันมั่นคง	ขีดความสามารถเชิง สถาบันและธรรมา ภิบาลดิจิทัลสูง แต่ทุนทางสังคมถูกกำกับโ ดยรัฐมากกว่าเกิดเอง
บทบาทของ เทคโนโลยีและ ปัญญาประดิษฐ์	เงื่อนไขบริบทที่อาจถ่า ง ช่องว่างเมื่อการเข้าถึง ไม่เท่ากัน	เงื่อนไขบริบทที่เสริม บริการเมื่อฐาน เสมอภาคอยู่ก่อน	เงื่อนไขบริบทที่ถูกใช้ เข้มข้นแบบขับเคลื่อน ด้วยข้อมูลเพื่อทิศทาง เศรษฐกิจ
สถานะการหมุน ของวงจร	หมุนบางส่วน ต่างกันตามภาค และพื้นที่	หมุนครบและ ป้อนกลับต่อเนื่อง	หมุนได้ แต่ทิศทางถูกกำหนด จากพันธกิจเศรษฐกิจ มากกว่าคุณค่าเชิง สมรรถนะในตัว

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), United Nations Development Programme (2025), Helliwell et al. (2025), Lim et al. (2024) และ Voulvoulis et al. (2022)

เมื่ออ่านฟินแลนด์และกลุ่มนอร์ดิกผ่านองค์ประกอบของทฤษฎี จะเห็นวงจรที่หมุนครบด้วยเหตุที่ต่างจากไทย ฐานศักยภาพมนุษย์ถูกทำให้กว้างและเสมอกัน

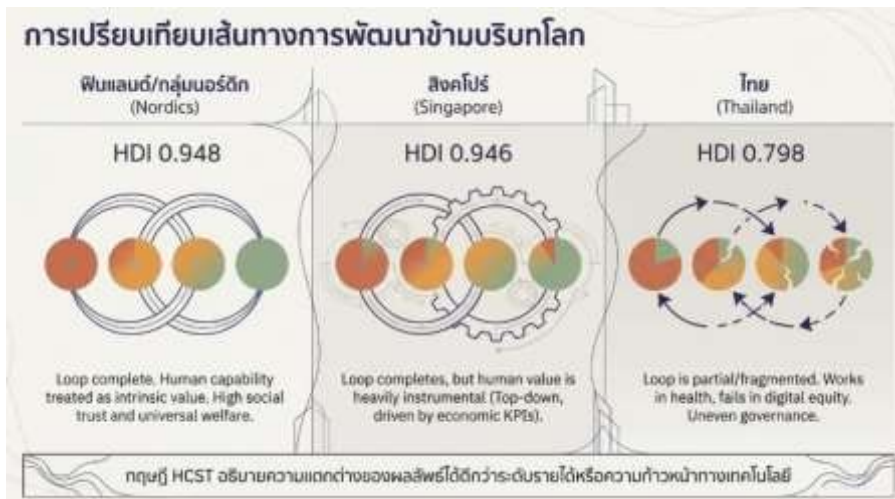
ตั้งแต่ต้นทางผ่านบริการสาธารณะถ้วนหน้าและการศึกษาที่ลดช่องว่างระหว่างพื้นที่ ซึ่งตรงกับแนวทางสมรรถนะที่ให้เสรีภาพเชิงเนื้อหากระจายทั่วประชากรมิใช่กระจุกที่กลุ่มบน (เซน [Sen], 1999) นวัตกรรมสังคมในบริบทนี้ถูกสถาปนาเป็นสถาบันถาวรในรูปรัฐสวัสดิการ ผลลัพธ์ด้านความเป็นอยู่จึงย้อนกลับมาเสริมฐานได้ต่อเนื่อง รายงานความสุขโลก (เฮลลิเวลล์และคณะ [Helliwell et al.], 2025) จัดฟินแลนด์อยู่อันดับหนึ่งติดต่อกันแปดปี และดัชนีการพัฒนามนุษย์ของฟินแลนด์อยู่ที่ 0.948 ในปี ค.ศ. 2023 (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ [United Nations Development Programme], 2025) ตัวเลขเหล่านี้ชี้ว่าฐานที่เสมอภาคกับเงื่อนไขกำกับที่เข้มพร้อมกันทำให้วงจรหมุนได้มั่นคง

สิ่งคปรีให้ภาพที่ต่างออกไปทั้งที่ระดับการพัฒนาใกล้เคียงฟินแลนด์ โดยมีดัชนีการพัฒนามนุษย์ 0.946 ในปีเดียวกัน (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2025) ฐานศักยภาพมนุษย์สูงและรัฐลงทุนในทุนมนุษย์อย่างเป็นระบบผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิต โครงการทักษะแห่งอนาคต (SkillsFuture) เป็นนวัตกรรมเชิงนโยบายที่ให้เครดิตฝึกอบรมและเปิดเส้นทางอาชีพคู่ขนานกับวุฒิการศึกษา หลิมและคณะ (ลิ้ม [Lim et al.], 2024) ชี้ว่าโครงการนี้ออกแบบเพื่อรองรับการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจฐานความรู้ พร้อมระบุช่องว่างการเข้าถึงในกลุ่มรายได้น้อย ผู้สูงอายุและผู้พิการ ความต่างเชิงทฤษฎีที่สำคัญคือทิศทางของการจัดวางศักยภาพ ในกรณีนอร์ดิก ศักยภาพมนุษย์ถูกยกเป็นคุณค่าในตัว ส่วนในสิงคโปร์ ศักยภาพถูกจัดวางเชิงเครื่องมือเพื่อพันธกิจทางเศรษฐกิจเป็นหลัก วงจรจึงหมุนได้ แต่ทิศทางถูกกำหนดจากเป้าหมายการเติบโตมากกว่าจากสมรรถนะและการมีส่วนร่วมของผู้คนเอง

เมื่อวางกรณีไทยไว้ระหว่างสองบริบทนี้ ข้อจำกัดของคำอธิบายแบบเส้นตรงยิ่งชัด โมเดลการเติบโตหรือความทันสมัยแบบเส้นตรงทำนายว่าการพัฒนาจะไล่ตามระดับรายได้และการรับเทคโนโลยีของประเทศ แต่ข้อมูลขัดกับคำทำนาย

นี้สองทาง ทางแรก ฟินแลนด์กับสิงคโปร์ที่มีดัชนีการพัฒนามนุษย์ใกล้เคียงกันกลับจัดวางศักยภาพมนุษย์ด้วยตรรกะต่างกัน ทางที่สอง ประเทศไทยประเทศเดียวให้ผลทั้งวงจรที่หมุนครบในระบบสุขภาพและวงจรที่ติดขัดในกรณีความเหลื่อมล้ำ ทั้งสองกรณีอยู่ได้เศรษฐกิจและเทคโนโลยีชุดเดียวกัน สิ่งที่ต่างคือระดับของเงื่อนไขกำกับในแต่ละภาคส่วน ระบบคิดเชิงระบบที่เน้นเงื่อนไขและการป้องกันจึงอธิบายความแปรผันได้ดีกว่าลูกโซ่เชิงเส้นทางเดียว (โวลโวลิสและคณะ [Voulvoulis et al.], 2022)

การเปรียบเทียบสามบริบทให้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีสองด้าน ด้านแรก กรอบเดียวอ่านได้ทั้งความต่างระหว่างประเทศและความต่างภายในประเทศ โดยใช้องค์ประกอบชุดเดียวกันคือศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน นวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลางความยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนเสริมฐาน และเงื่อนไขกำกับกำหนดความแรงของแต่ละทอด ด้านที่สอง กรณีนอร์ดิกกับสิงคโปร์แยกให้เห็นว่าการมีฐานศักยภาพสูงยังไม่พอ ทิศทางของการจัดวางศักยภาพก็สำคัญต่อรูปของวงจร ข้อเสนอที่หนึ่งจึงมิได้กล่าวเพียงว่าศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน แต่รวมถึงว่าศักยภาพนั้นถูกให้คุณค่าในตัวหรือเชิงเครื่องมือ ปัญญาประดิษฐ์และโครงสร้างดิจิทัลในทั้งสามบริบทปรากฏในฐานะเงื่อนไขบริบทที่รับรูปรูปจากเงื่อนไขกำกับที่มีอยู่ก่อน ข้อสรุปนี้ปูทางสู่การเรียบเรียงข้อเสนอเชิงทฤษฎีให้เป็นถ้อยแถลงที่ทดสอบได้ในหัวข้อถัดไปภาพนี้วางสามบริบทเคียงกัน ฟินแลนด์ (HDI 0.948) มีวงจรหมุนสมบูรณ์ด้วยการถือว่าศักยภาพมนุษย์เป็นคุณค่าในตัวเอง รัฐสวัสดิการถ้วนหน้า และทุนทางสังคมสูง สิงคโปร์ (HDI 0.946) มีวงจรหมุนได้แต่มนุษย์ถูกใช้เป็นเครื่องมือของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ประเทศไทย (HDI 0.798) มีวงจรทำงานบางส่วน ดีในระบบสุขภาพ แต่ล้มเหลวด้านความเป็นธรรมดิจิทัล ทฤษฎี HCST อธิบายความแตกต่างเหล่านี้ได้ดีกว่าการเปรียบเทียบ GDP หรืออัตราการเติบโตเพียงอย่างเดียว

ภาพที่ 9- 11 การเปรียบเทียบเส้นทางการพัฒนาข้ามบริบทโลก

ที่มา: สังเคราะห์จาก Helliwell et al. (2025), Lim et al. (2024) และ UNDP (2025)

การทดสอบทฤษฎีที่แข็งแกร่งที่สุดคือการทดสอบข้ามบริบทที่มีเงื่อนไขแตกต่างกัน ฟินแลนด์และกลุ่มนอร์ดิก สิงคโปร์ และประเทศไทย มีระดับรายได้และดัชนีการพัฒนามนุษย์ต่างกัน แต่ที่สังเกตได้คือความแตกต่างในกลไกและเงื่อนไขที่ทำให้วงจร HCST ทำงานหรือหยุดทำงานในแต่ละบริบท

9.5 ข้อเสนอเชิงทฤษฎี ผลงานใหม่ และทิศทางการพัฒนาทฤษฎีต่อไป

ส่วนก่อนหน้าของบทนี้ได้วางองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ กลไก และเงื่อนไขของทฤษฎีไว้ครบทุกส่วน ทั้งจากการนิยามเชิงปฏิบัติการของแต่ละองค์ประกอบ การอธิบายการทำงานของกลไกการส่งผ่านสองทอด และการทดสอบกรอบกับกรณีจริงทั้งภายในประเทศไทยและการเปรียบเทียบข้ามบริบท ส่วนที่ 9.5 ทำหน้าที่รวบรวมข้อค้นพบเหล่านั้นให้เป็นถ้อยแถลงเชิงทฤษฎีที่รัดกุมและตรวจสอบได้ โดยเริ่มจากการเรียบเรียงข้อเสนอหลักสามข้อที่ระบุตัวแปร ทิศทางของความสัมพันธ์ และเงื่อนไข ให้ชัดเจนพอที่งานวิจัยในอนาคตจะนำไปทดสอบเชิงประจักษ์ได้ จากนั้นจึง

ระบุว่าทฤษฎีนี้เพิ่มอะไรใหม่เมื่อเทียบกับกรอบระดับองค์กรและกรอบระดับนโยบายที่มีอยู่ก่อน และปิดด้วยการชี้ทิศทางการพัฒนาทฤษฎีในระยะต่อไป การเรียบเรียงในลักษณะนี้เปลี่ยนสถานะของกรอบจากการพรรณนาความสัมพันธ์ไปสู่ชุดข้อเสนอที่ยืนยันหรือหักล้างได้ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่แยกทฤษฎีออกจากการวาดแผนภาพเชิงมโนทัศน์เพียงอย่างเดียว

9.5.1 ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่หนึ่งถึงที่สาม

ข้อเสนอเชิงทฤษฎี (theoretical proposition) คือถ้อยแถลงที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบในรูปที่ยืนยันหรือหักล้างได้ด้วยหลักฐาน ต่างจากการพรรณนาว่าองค์ประกอบแต่ละส่วนคืออะไร ถ้อยแถลงที่ทดสอบได้ต้องระบุตัวแปรที่เกี่ยวข้อง ทิศทางของความสัมพันธ์ และเงื่อนไขที่ทำให้ความสัมพันธ์นั้นปรากฏหรือหายไป ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation) เรียบเรียงข้อเสนอหลักสามข้อจากกลไกการส่งผ่านสองทอดในหัวข้อ 9.2 เงื่อนไขกำกับในหัวข้อ 9.3 และหลักฐานสามกรณีในหัวข้อ 9.4 โดยให้ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน เป็นตัวแปรหลัก และให้ธรรมาภิบาลดิจิทัล ชีตความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม เป็นตัวแปรกำกับที่ปรับความแรงของแต่ละความสัมพันธ์

ข้อเสนอก่อนที่หนึ่งกล่าวว่า ระดับศักยภาพมนุษย์ที่สูงขึ้นภายใต้เงื่อนไขธรรมาภิบาลที่เพียงพอ เพิ่มทั้งความเป็นไปได้และความเข้มของนวัตกรรมสังคม ตัวแปรต้นคือศักยภาพมนุษย์ วัดจากเสรีภาพเชิงเนื้อหาในการเลือกวิถีชีวิตที่คุณค่า เช่น การศึกษา สุขภาพ และความสามารถในการมีเสียงและตั้งความมุ่งหวัง (capability to aspire) ที่บ่งแวงและลารูฟฟา (บงแวง และลารูฟฟา [Bonvin & Laruffa], 2024) ระบุว่า เป็นแกนของการเปลี่ยนผ่านเชิงสถาบัน ตัวแปรตามคือนวัตกรรมสังคม วัดจากการเกิดและการขยายของแนวปฏิบัติใหม่ที่แก้ปัญหาส่วนรวม คำว่าเพียงพอชี้ว่าความสัมพันธ์มีเงื่อนไข เพราะศักยภาพจะแปรเป็น

นวัตกรรมได้ต่อเมื่อมีธรรมาภิบาลรองรับให้ผู้คนใช้ศักยภาพในพื้นที่สาธารณะได้จริง ถ้อยแถลงนี้หักล้างได้หากประชากรที่มีศักยภาพสูงในระบบที่ปิดกั้นการมีส่วนร่วมกลับไม่ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมเพิ่มขึ้น

ข้อเสนอที่สองกล่าวว่า นวัตกรรมสังคมในระบบนิเวศที่เหมาะสมเป็นตัวแปรกลาง (mediator) ที่แปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นสังคมยั่งยืน ถ้อยแถลงนี้ระบุว่าผลของศักยภาพมนุษย์ต่อความยั่งยืนส่วนหนึ่งส่งผ่านการก่อรูปเป็นแนวปฏิบัติและสถาบันใหม่ที่ยกระดับความเป็นอยู่ของส่วนรวม โบนีและคณะ (โบนี เวลส์โก และโกช [Boni, Velasco, & Ghosh], 2025) เสนอว่านโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านควรตั้งทิศทางจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมมากกว่าจากพันธกิจทางเทคโนโลยี ซึ่งรองรับการวางนวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลางที่มีเข็มทิศเชิงคุณค่า ระบบนิเวศที่เหมาะสมหมายถึงทรัพยากรและช่องทางเชิงสถาบันที่ให้แนวปฏิบัติใหม่ขยายสู่ระดับโครงสร้าง ถ้อยแถลงนี้ทดสอบได้ด้วยการตรวจว่าผลของศักยภาพมนุษย์ต่อความยั่งยืนลดลงเมื่อควบคุมนวัตกรรมสังคมไว้คงที่ ดังกรณีนวัตกรรมชุมชนไทยที่ไม่ขยายผลในหัวข้อ 9.4.2

ข้อเสนอที่สามกล่าวว่า คุณภาพและความสมบูรณ์ของธรรมาภิบาลดิจิทัลชี้ความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม กำหนดความแรงของทั้งเส้นทางจากศักยภาพมนุษย์ไปสู่นวัตกรรมสังคม และจากนวัตกรรมสังคมไปสู่สังคมยั่งยืน รวมถึงวงจรป้อนกลับจากสังคมยั่งยืนกลับสู่ศักยภาพมนุษย์ ตัวแปรกำกับสามตัวนี้ไม่ได้ริเริ่มการเปลี่ยนผ่านด้วยตัวเอง แต่ปรับสัมประสิทธิ์ของแต่ละทอดให้สูงขึ้นหรือต่ำลง เมื่อเงื่อนไขกำกับเข้มพร้อมกัน แต่ละทอดจะเข้มและวงจรหมุนต่อเนื่อง เมื่อเงื่อนไขอ่อนหรือไม่สม่ำเสมอ ทอดใดทอดหนึ่งจะสะดุดแม้ฐานศักยภาพจะสูง ระบบคิดเชิงระบบที่เน้นเงื่อนไขและการป้อนกลับให้ฐานวิจิตรกับข้อเสนอนี้ (โวลโวลิส และคณะ [Voulvoulis et al.], 2022) และทดสอบได้ด้วยการเทียบความแรงของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่มีเงื่อนไขกำกับต่างกัน

ข้อเสนอทั้งสามประกอบกันเป็นระบบ โดยข้อแรกกำหนดจุดตั้งต้น ข้อที่สองกำหนดการส่งผ่าน และข้อที่สามกำหนดความแรงของเส้นทางและวงจร สำหรับบริบทไทย การเรียงเรียงเช่นนี้เปลี่ยนคำถามเชิงนโยบายจากการลงทุนในเทคโนโลยีชนิดใด ไปสู่คำถามว่าเงื่อนไขกำกับชุดใดยังอ่อนจนศักยภาพที่มีอยู่ไม่แปรเป็นนวัตกรรมและความยั่งยืน การเปรียบเทียบข้ามบริบทเพิ่มเงื่อนไขที่ควรผนวก คือทิศทางของการให้คุณค่าแก่ศักยภาพว่าถูกยกเป็นคุณค่าในตัวหรือเชิงเครื่องมือ ซึ่งกำหนดรูปของนวัตกรรมสังคมที่ตามมา ปัญญาประดิษฐ์และโครงสร้างดิจิทัลปรากฏในฐานะเงื่อนไขบริบทที่รับรูปรูปจากตัวแปรกำกับ มิใช่ตัวแปรต้นที่ขับเคลื่อนผ่านโดยลำพัง หัวข้อถัดไปจะเทียบว่าการวางข้อเสนอเช่นนี้เพิ่มคุณค่าเชิงวิชาการใดเหนือกรอบระดับองค์กรและนโยบายที่มีอยู่ก่อน

9.5.2 บูรณาการองค์ความรู้ใหม่ในกรอบ HCST

ในที่นี้ “องค์ความรู้ใหม่” หมายถึงส่วนเพิ่มเติมที่กรอบ Human-Centric Social Transformation (HCST) นำเข้าไปสู่สนามความรู้ซึ่งกรอบเดิมยังไม่ได้จัดวางให้เห็นอย่างเป็นระบบ การระบุส่วนเพิ่มเติมดังกล่าวจึงต้องชี้ให้เห็นทั้งช่องว่างของกรอบเดิมและวิธีที่ HCST เข้าไปเติมเต็ม ช่องว่างนั้นถูกจัดวางผ่านการนำแนวทางสมรรถนะมาเป็นฐานคุณค่า ใช้กรอบนวัตกรรมสังคมเป็นกลไกส่งผ่าน จัดสังคมยั่งยืนที่รองรับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขให้เป็นผลลัพธ์ และกำหนดธรรมชาติกับทุนทางสังคมให้เป็นเงื่อนไขขอบเขตและตัวกำกับเมื่อส่วนทั้งสี่ถูกเชื่อมเข้าเป็นวงจรการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบ (systemic transformation cycle) ที่มีวงจรป้อนกลับชัดเจน การวิเคราะห์จึงย้ายจากการพิจารณาองค์ประกอบแยกส่วน ไปสู่การอธิบายว่าองค์ประกอบทั้งหมดผสมผสานกันในระดับสังคม

ความเป็น “ของใหม่” ของกรอบนี้จะเห็นชัดเมื่อเทียบกับสองสายงานที่ดำเนินการอยู่คนละระดับการอธิบาย สายแรกคือกรอบการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในระดับองค์กร ซึ่งพัฒนาในบริบทอุตสาหกรรม 5.0 (Industry 5.0) อัลเวส ลิมา และกัสปาร์ (Alves, Lima, & Gaspar, 2023) ทบทวนงานกลุ่มนี้และพบว่าจุดเน้นอยู่ที่ความอยู่ดีของแรงงานและการจัดวางเทคโนโลยีให้รับใช้คนในหน่วยการผลิต ขอบเขตการอธิบายจึงจำกัดอยู่ที่ระดับองค์กร สายที่สองคือนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน (transformative innovation policy) ซึ่งช็อตและสไตน์มึลเลอร์ (Schot & Steinmueller, 2018) เสนอให้ตั้งทิศทางการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบจากพันธกิจทางสังคม และโบนิและคณะ (2025) ต่อยอดด้วยการวางศักยภาพมนุษย์เป็นเข็มทิศ สายนี้ทำงานที่ระดับระบบนโยบาย แต่ยังไม่ยกขึ้นเป็นทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านของสังคมที่จัดวางองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ กลไก วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขตไว้ครบชุด เพื่อให้เห็นความแตกต่างในเชิงรูปธรรม ตารางที่ 9-3 จึงเปรียบเทียบกรอบ HCST กับกรอบระดับองค์กรและกรอบระดับนโยบาย ในหกมิติที่เป็นแกนของการสร้างทฤษฎี ได้แก่ ฐานคุณค่า กลไกหลัก ผลลัพธ์ เงื่อนไขและตัวกำกับ ระดับการอธิบาย และการมองปัญญาประดิษฐ์

ตาราง 9- 3 การเปรียบเทียบทฤษฎี HCST กับกรอบระดับองค์กรและกรอบระดับนโยบาย

มิติ เปรียบเทียบ	HCST (ระดับทฤษฎีสังคม)	กรอบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ระดับองค์กร	นโยบายนวัตกรรมเชิง เปลี่ยนผ่านระดับนโยบาย
ฐานคุณค่า	แนวทางสมรรถนะและเสรีภาพเชิงเนื้อหาของผู้คนเป็นคุณค่าในตัว	ความอยู่ดีและ ผลิตภาพของแรงงาน ภายในองค์กร	พันธกิจทางสังคมและ ทิศทางการเปลี่ยนแปลง
กลไกหลัก	นวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่แปลงศักยภาพเป็น การเปลี่ยนแปลง	การออกแบบระบบการ ผลิตและเทคโนโลยี ให้รับใช้คน	การปรับทิศทาง ระบบนวัตกรรมผ่าน การทดลองเชิงนโยบาย

มิติ เปรียบเทียบ	HCST (ระดับทฤษฎีสังคม)	กรอบมนุษย์เป็นศูนย์กลางระดับองค์กร	นโยบายนวัตกรรมเชิง เปลี่ยนผ่านระดับนโยบาย
ผลลัพธ์ที่ มุ่งหมาย	สังคมยั่งยืน เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขที่ยั่งยืน เสริมฐาน	ประสิทธิภาพและ ความยืดหยุ่น ขององค์กร	การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ของภาคส่วนหรือสังคม
เงื่อนไขและตัว กำกับ	ธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม เป็นตัวกำกับความแรงของ ทุกทอด	วัฒนธรรมองค์กรและ ความพร้อมด้าน ทรัพยากรมนุษย์	โครงสร้างสถาบันและ การประสาน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
ระดับการอธิบาย	ระดับทฤษฎีสังคมที่มีองค์ ประกอบ ความสัมพันธ์ กลไก วงจรป้อนกลับ และเงื่อนไขขอบเขต	ระดับหน่วยองค์กรหรือ สถานประกอบการ	ระดับระบบนโยบาย วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
การมองปัญหา าประดิษฐ์	เงื่อนไขบริบทที่รับรูจาก ตัวกำกับ มิใช่ตัวแปรเหตุที่ขับเคลื่อน การเปลี่ยนผ่าน	เครื่องมือเสริม ศักยภาพแรงงาน ในกระบวนการผลิต	วัตถุประสงค์ของการกำกับ ทิศทางเชิงนโยบาย

ที่มา: สังเคราะห์จาก Alves et al. (2023), Schot และ Steinmueller (2018), Boni et al. (2025), Sen (1999) และ Cajaiba-Santana (2014)

ตารางชี้ว่าความต่างมิได้อยู่ที่การเลือกใช้คำว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่อยู่ที่ระดับและรูปของการอธิบาย กรอบสองสายก่อนหน้าวางคุณค่าไว้ที่ผลิตภาพขององค์กรและทิศทางของระบบนวัตกรรมตามลำดับ ทฤษฎีนี้ต่างออกไปตรงที่ยกฐานคุณค่ากลับไปให้เสรีภาพเชิงเนื้อหาของผู้คนในฐานะคุณค่าในตัว ตามแนวทางสมรรถนะที่เซน (1999) วางไว้ แล้วอธิบายว่าคุณค่านั้นแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านนวัตกรรมสังคม ซึ่งกาไฮบา-ชันทานา (กาไฮบา-ชันทานา [Cajaiba-

Santana], 2014) นิยามว่าเป็นการก่อรูปสถาบันและแนวปฏิบัติใหม่ มิใช่เพียงผลิตภัณฑ์หรือบริการ จุดที่เพิ่มเข้ามาคือวงจรบ่อนกลับและเงื่อนไขขอบเขตในระดับสังคม ซึ่งทำให้กรอบอ่านได้ทั้งกรณีที่วงจรหมุนครบและที่สะดุดดังหัวข้อ 9.4

สำหรับบริบทไทย คุณูปการนี้ต่างจากการรับกรอบสองสายข้างต้นมาใช้ตรง ๆ นโยบายไทยแลนด์ 4.0 และวาระหลัง 4.0 วางน้ำหนักไว้ที่การยกระดับเทคโนโลยีและขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคการผลิตเป็นหลัก ซึ่งไถ่ตรรกะของสองกรอบข้างต้นมากกว่าการพัฒนามนุษย์ในฐานะคุณค่าในตัว การยกกรอบขึ้นสู่ระดับทฤษฎีสังคมจึงเปลี่ยนคำถามหลักจากการถามว่าควรลงทุนในเทคโนโลยีชนิดใด ไปสู่การถามว่าเงื่อนไขกำกับชุดใดจะทำให้ศักยภาพของผู้คนแปรเป็นนวัตกรรมสังคมและความยั่งยืนได้จริง ปัญหาประติษฐ์และโครงสร้างดิจิทัลจึงเข้ามาในฐานะเงื่อนไขบริบทที่รับรู้อาจ คุณภาพของธรรมาภิบาลและทุนทางสังคม มิใช่ตัวแปรต้นที่กำหนดผลการพัฒนาโดยลำพัง

ในเชิงทฤษฎี หัวข้อนี้ระบุคุณูปการไว้สามชั้นที่เชื่อมกับข้อเสนอหลักของบทชั้นแรกคือการเลือกฐานคุณค่าจากแนวทางสมรรถนะแทนผลิตภาพหรือการเติบโต ซึ่งคำข้อเสนอที่หนึ่งเรื่องศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน ชั้นที่สองคือการวางนวัตกรรมสังคมเป็นกลไกส่งผ่านที่มีเข็มทิศเชิงคุณค่า ซึ่งคำข้อเสนอที่สองเรื่องการส่งผ่าน ชั้นที่สามคือการทำให้เงื่อนไขกำกับและวงจรบ่อนกลับเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีอย่างเป็นทางการ ซึ่งคำข้อเสนอที่สามเรื่องความแรงของเส้นทางและวงจร เมื่อรวมสามชั้นนี้ กรอบจึงมิใช่การรวมแนวคิดเดิมอย่างหลวม ๆ แต่เป็นการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดให้เป็นระบบที่ตรวจสอบได้ หัวข้อถัดไปจะต่อยอดสู่ทิศทางการพัฒนาทฤษฎีในระยะต่อไป

ด้านซ้ายของภาพตัดสัญลักษณ์หุ่นยนต์ขับเคลื่อนด้วยเครื่องหมาย X ชัดเจน AI ไม่ใช่ผู้นำการเปลี่ยนผ่าน ด้านขวาแสดงว่า AI เป็นได้เพียงบริบทที่เร่งหรือหน่วงกระบวนการตามที่ธรรมชาติกำหนดทิศทางไว้แล้ว UNDP (2025) ระบุว่าในประเทศที่ธรรมชาติอ่อนแอ AI จะขยายความเหลื่อมล้ำ ไม่ใช่ลดลง การลงทุนในเทคโนโลยีโดยไม่ยกระดับธรรมชาติไปพร้อมกันคือการเร่งปัญหาที่มีอยู่แล้ว

ภาพที่ 9- 12 ปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีในฐานะสภาพแวดล้อม ไม่ใช่ผู้นำการเปลี่ยนผ่าน

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNDP (2025) และ Roberts และ Oosterom (2025)

ความเข้าใจผิดที่พบบ่อยในการกำหนดนโยบายคือการมองปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นเหตุของการพัฒนาโดยตัวเอง ทฤษฎี HCST ยืนยันต่างออกไปว่าเทคโนโลยีเป็น 'บริบท' ของการเปลี่ยนผ่าน ไม่ใช่ตัวแปรเหตุ ผลของเทคโนโลยีขึ้นอยู่กับว่าธรรมชาติกำหนดทิศทางให้มันอย่างไร

MINDSET SHIFT
COLLABORATION
TEAM

9.5.3 ทิศทางการพัฒนาทฤษฎีในระยะต่อไป

การพัฒนาทฤษฎีในระยะต่อไป (future theory development) หมายถึง การระบุว่าข้อเสนอที่วางไว้ยังต้องได้รับการทดสอบซ้ำ ขยายขอบเขต และปรับแก้ในเงื่อนไขใดบ้าง เพื่อให้พลังการอธิบายกว้างขึ้นและความเชื่อมั่นในทฤษฎีสูงขึ้น ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation) ในบทนี้ถูกสร้างและทดสอบเบื้องต้นจากกรณีของประเทศไทยเป็นหลัก ประกอบกับการเปรียบเทียบข้ามบริบทบางส่วน ข้อเสนอทั้งสามจึงยังมีสถานะเป็นถ้อยแถลงที่รอการทดสอบในประชากรและบริบทที่หลากหลายกว่าเดิม การกำหนดวาระวิจัยที่ชัดเจนจึงเป็นเงื่อนไขที่แยกทฤษฎีซึ่งพัฒนาต่อไปได้ ออกจากกรอบที่ผูกตัวเองไว้กับกรณีตั้งต้นเพียงกรณีเดียว

ทิศทางแรกคือการทดสอบทฤษฎีในบริบทนอกประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASEAN) และกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาที่มีโครงสร้างสถาบันและระดับการพัฒนาต่างกัน ประเทศเหล่านี้มีความแปรผันของธรรมาภิบาลดิจิทัล ชีตความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม ซึ่งเป็นตัวแปรกำกับหลักของทฤษฎี การเทียบระหว่างประเทศที่เงื่อนไขกำกับต่างกันจึงเป็นการทดสอบข้อเสนอที่สามและข้อเสนอที่สี่โดยตรง เพราะทฤษฎีทำนายว่าความแรงของเส้นทางจากศักยภาพมนุษย์สู่นวัตกรรมสังคมและจากนวัตกรรมสังคมสู่สังคมยั่งยืนจะสูงในประเทศที่เงื่อนไขกำกับเข้มพร้อมกัน และจะสะดุดในประเทศที่เงื่อนไขอ่อนหรือไม่สม่ำเสมอ รายงานการพัฒนามนุษย์ประจำปี ค.ศ. 2025 ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme, 2025) ชี้ว่าประเทศกำลังพัฒนามีเส้นทางพัฒนามนุษย์ในยุคปัญญาประดิษฐ์ที่แตกต่างกันตามทางเลือกเชิงนโยบายและสถาบัน ซึ่งเปิดพื้นที่ให้ทดสอบว่าทฤษฎีอธิบายความแปรผันนั้นได้กว้างเพียงใด และเงื่อนไขกำกับชุดใดมีน้ำหนักมากที่สุดในการบริบทที่ทรัพยากรจำกัด

ทิศทางที่สองคือการขยายทฤษฎีให้ครอบคลุมการเปลี่ยนผ่านในภาวะวิกฤต โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและโรคระบาด ภาวะวิกฤตเปลี่ยนพลวัตของวงจรป้อนกลับ เพราะแรงกดดันจากภายนอกเร่งทั้งการเสื่อมถอยและการปรับตัวของระบบไปพร้อมกัน การขยายทฤษฎีในทิศทางนี้ต้องผนวกแนวคิดขีดความสามารถในการปรับตัว (adaptive capacity) ที่ปาล์-วอสเทิล (Pahl-Wostl, 2009) อธิบายว่าเกิดจากการเรียนรู้หลายระดับในระบบธรรมาภิบาล ประสบการณ์ของไทยในช่วงการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ที่อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นกลไกชุมชนในการเฝ้าระวัง (World Health Organization, 2020) เป็นตัวอย่างว่าทุนทางสังคมทำหน้าที่เป็นตัวกำกับที่ช่วยรักษาการหมุนของวงจรไว้ได้แม้ในภาวะกดดัน การขยายทฤษฎีจึงควรระบุให้ชัดว่าในภาวะวิกฤต ตัวแปรกำกับใดทำหน้าที่เป็นกันชนที่ดูดซับแรงกระแทก และตัวแปรใดกลายเป็นคอขวดที่ตัดการส่งผ่าน ซึ่งเป็นการทดสอบความทนทานของข้อเสนอที่สามภายใต้เงื่อนไขที่รุนแรงกว่าภาวะปกติ

ทิศทางที่สามคือการใช้ระเบียบวิธีแบบผสมเพื่อทดสอบและปรับแก้ทฤษฎี โดยผสมผสานพลวัตเชิงระบบ (system dynamics) เข้ากับกรณีศึกษาเชิงคุณภาพ พลวัตเชิงระบบเป็นวิธีสร้างแบบจำลองความสัมพันธ์แบบวงจรและการป้อนกลับที่สเตอร์แมน (Sterman, 2000) วางเป็นรากฐาน ช่วยให้ข้อเสนอเรื่องวงจรของทฤษฎีถูกแปลงเป็นแบบจำลองที่จำลองพฤติกรรมของระบบตามเวลา และตรวจได้ว่าความหน่วงและการสะสมของผลลัพธ์ทำให้วงจรยกระดับหรือถดถอย ส่วนกรณีศึกษาเชิงคุณภาพช่วยระบุว่าตัวแปรกำกับเข้ามาผูกหรือปลดล็อกเส้นทางที่จุดใดในบริบทจริง การใช้สองวิธีร่วมกันเปิดทางไปสู่การค้นหาค้นจุดคานงัด (leverage points) ซึ่งแอ็บสันและคณะ (Abson et al., 2017) เสนอว่าเป็นตำแหน่งที่การแทรกแซงเพียงเล็กน้อยก่อผลเปลี่ยนแปลงใหญ่ต่อระบบ และจุดคานงัดที่ลึกที่สุดคือการปรับเป้าหมายและกระบวนทัศน์ของระบบ ซึ่งสอดคล้องกับการที่ทฤษฎีนี้

ย้ายฐานคุณค่าจากการเติบโตทางเศรษฐกิจไปสู่ศักยภาพของมนุษย์ การหาจุดคานงัดจึงมิใช่เพียงการปรับตัวแปรทีละตัว หากเป็นการระบุว่าการแทรกแซงที่ระดับใดจึงจะเปลี่ยนพฤติกรรมของทั้งวงจร

ในเชิงทฤษฎี ทิศทางทั้งสามทำให้กรอบนี้ดำรงอยู่ในฐานะข้อเสนอที่เปิดให้ตรวจสอบและต่อยอดได้ มิใช่กรอบปิด การนำไปใช้ข้ามบริบทช่วยให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่าเงื่อนไขขอบเขตและตัวแปรกำกับตามข้อเสนอที่สีทำงานอย่างไร การพิจารณาภาวะวิกฤตเปิดโอกาสให้ตรวจสอบความทนทานของวงจรป้อนกลับตามข้อเสนอที่สาม และการใช้ระเบียบวิธีแบบผสมทำให้กลไกการส่งผ่านตามข้อเสนอที่หนึ่งและที่สองสามารถถูกจำลองและระบุจุดแทรกแซงได้จริง ในทุกทิศทาง ปัญญาประดิษฐ์และโครงสร้างดิจิทัลยังคงถูกวางให้เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่รับรูจากคุณภาพของธรรมาภิบาลและทุนทางสังคม มากกว่าจะเป็นตัวแปรเหตุที่กำหนดผลการเปลี่ยนผ่านโดยลำพัง กรอบนี้จึงชี้ทางให้การพัฒนาทฤษฎีในลำดับต่อไปเดินทางต่อโดยยังยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางของคำอธิบาย และเปิดให้ข้อเสนอทั้งสี่ถูกสำรวจด้วยประสบการณ์การปฏิบัติและกรณีศึกษาที่หลากหลายยิ่งขึ้นในอนาคต

พีระมิดในภาพนี้วางสามจุดคานงัดเรียงจากฐานสู่ยอด ฐานคือการเปลี่ยนกระบวนทัศน์เชิงคุณค่า ย้ายจากตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจสู่สมรรถนะมนุษย์เป็นเข็มทิศหลัก ชั้นกลางคือการยกระดับขีดความสามารถเชิงสถาบัน สร้างเส้นทางให้นวัตกรรมท้องถิ่นขยายผลเชิงโครงสร้าง และยอดสุดคือการเปลี่ยนธรรมาภิบาลดิจิทัลจากโครงสร้างพื้นฐานที่รับใช้การควบคุมไปสู่การเสริมพลังพลเมืองและวงจรป้อนกลับที่เปิด

ภาพที่ 9- 13 จุดคานงัดเพื่อออกแบบอนาคตสังคมไทย

ที่มา: สังเคราะห์จาก ผู้เขียน อ้างอิงจาก HCST Framework และ Schot และ Steinmueller (2018)

หากทฤษฎี HCST ระบุว่าอะไรเป็นตัวแปรหลักและอะไรเป็นเงื่อนไขกำกับคำถามต่อมาคือการออกแบบนโยบายควรเริ่มจากจุดใดเพื่อให้เกิดผลในวงกว้างที่สุด แนวคิดจุดคานงัดชี้ว่าระบบมีจุดที่การแทรกแซงน้อยให้ผลเปลี่ยนแปลงมาก และทฤษฎี HCST เชื่อว่าจุดคานงัดของสังคมไทยมีสามระดับที่ซ้อนกันเป็นฐานพีระมิด

9.6 บทสังเคราะห์และนัยต่อการออกแบบอนาคตสังคมไทย

เมื่อประมวลข้อเสนอทั้งหมดเข้าด้วยกัน ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางปรากฏเป็นระบบคำอธิบายเดียวที่มีองค์ประกอบสี่ส่วนสัมพันธ์กันเป็นวงจร ข้อเสนอที่หนึ่งวางศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน โดยถือเสรีภาพเชิงเนื้อหาในการเลือกวิถีชีวิตที่ให้คุณค่าเป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนผ่าน ข้อเสนอที่

สองวาทกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่แปลงศักยภาพนั้นให้กลายเป็นแนวปฏิบัติและสถาบันใหม่ ข้อเสนอที่สามวางสังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของคนรุ่นถัดไปผ่านวงจรบ้อนกลับ และข้อเสนอที่สี่วางธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขกำกับที่กำหนดความแรงของทุกทอดและเป็นเงื่อนไขขอบเขตที่บอกว่าวงจรจะหมุนครบหรือสะดุดกลไกการส่งผ่านสองทอดร่วมกับวงจรบ้อนกลับสามชั้นทำให้ทฤษฎีนี้อธิบายการเปลี่ยนผ่านในรูปวงจรเชิงระบบ มิใช่ลูกโซ่เชิงเหตุทางเดียว สิ่งทีกรอบนี้เพิ่มเข้ามาใหม่คือการประกอบแนวทางสมรรถนะ นวัตกรรมสังคม และการคิดเชิงระบบเข้าเป็นทฤษฎีระดับสังคมที่ระบอบองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ กลไก วงจร และเงื่อนไขขอบเขตได้ครบชุด ซึ่งกรอบระดับองค์กรและกรอบระดับนโยบายเดิมยังไม่ได้ให้ไว้ภายในภาพรวมนี้ ปัญญาประดิษฐ์และโครงสร้างดิจิทัลเป็นเงื่อนไขบริบทที่เปิดโอกาสและสร้างข้อจำกัดต่อการทำงานของทุกองค์ประกอบ โดยรับรูปจากคุณภาพของเงื่อนไขกำกับ มิใช่ตัวแปรเหตุที่ขับเคลื่อนการพัฒนาโดยลำพัง

ข้อความในภาพนี้ย้ำจุดยืนสำคัญของทฤษฎี HCST ว่าเทคโนโลยีเป็นเพียงบริบท ไม่ใช่เหตุปัจจัย ถ้าถามผิดคำถาม เลือเทคโนโลยีถูกแต่ธรรมาภิบาลยังอ่อน ก็ยังไม่สามารถเปลี่ยนผ่านได้ ในทางกลับกัน ถ้าธรรมาภิบาลแข็งแกร่งและสถาบันมีขีดความสามารถพร้อม แม้เทคโนโลยีจะล่าช้ากว่าประเทศชั้นนำ วงจรก็ยังหมุนได้และยั่งยืนกว่า กรณีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าไทยเป็นหลักฐานว่าการตั้งคำถามที่ถูกต้องนำไปสู่นวัตกรรมสถาบันที่เปลี่ยนชีวิตคนจริง

ภาพที่ 9- 14 คำถามสำคัญ: เจื้อนไขธรรมบาล ไม่ใช่ตัวเลือกเทคโนโลยี

ที่มา: สังเคราะห์จาก ผู้เขียน อ้างอิงจาก HCST Framework

บทนี้ปิดลงด้วยคำถามที่ทฤษฎี HCST ตั้งขึ้น ไม่ใช่ว่าเราควรลงทุนในเทคโนโลยีอะไร แต่เป็นว่าเจื้อนไขธรรมบาลใดที่ยังอ่อนแอเกินกว่าจะแปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นสังคมที่ยั่งยืน คำถามสองแบบนี้นำไปสู่นโยบายที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

ทฤษฎีที่บทนี้สังเคราะห์ขึ้นตอบคำถามหลักของหนังสือในเชิงคำอธิบายว่าการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางเกิดขึ้นด้วยกลไกใดและภายใต้เจื้อนไขใด แต่การอธิบายว่าเหตุใดวงจรจึงหมุนหรือสะดุดยังไม่เท่ากับการชี้ว่าควรทำสิ่งใดในทางปฏิบัติ ข้อเสนอทั้งสี่และเจื้อนไขกำกับสามกลุ่มจึงเปลี่ยนคำถามเชิงนโยบายจากการเลือกลงทุนในเทคโนโลยีชนิดใด ไปสู่การถามว่าเจื้อนไขกำกับชุดใดที่ยังอ่อน จนศักยภาพที่มีอยู่ไม่แปรเป็นนวัตกรรมและความยั่งยืน คำถามในรูปแบบนี้เป็นสะพานไปสู่บทที่ 10 ซึ่งจะแปลข้อเสนอเชิงทฤษฎีเป็นนัยเชิงนโยบายและการพัฒนาในอนาคต โดยพิจารณาว่าการเสริมธรรมาภิบาลดิจิทัล ชีตความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคมควรออกแบบอย่างไรให้วงจรการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยหมุนได้ต่อเนื่องและทั่วถึงกว่าเดิม และให้ปัญญาประดิษฐ์เป็นเจื้อนไขบริบทที่เกื้อหนุนศักยภาพมนุษย์ มิใช่แทนที่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ตารางอภิธานศัพท์

อภิธานศัพท์ต่อไปนี้รวบรวมในทศน์หลักของทฤษฎีHCSTที่ปรากฏตลอด
บทนี้ พร้อมคำภาษาอังกฤษและความหมายโดยย่อ เพื่อความสม่ำเสมอของการใช้
ศัพท์ตลอดทั้งบท

คำศัพท์ (ไทย)	ภาษาอังกฤษ	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Social Transformation Theory (HCST)	ทฤษฎีที่อธิบายการเปลี่ยนผ่านสังคมเป็นวงจรเชิงระบบ โดยมีศักยภาพมนุษย์เป็นฐานนวัตกรรมสังคมเป็นกลไก และสังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ป้อนกลับ	บทนำ, 9.1
ศักยภาพมนุษย์	Human capability	เสรีภาพอันเป็นรูปธรรมของบุคคลและกลุ่มในการเป็นและกระทำการที่ตนมีเหตุผลจะให้คุณค่า ครอบคลุมระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และศักยภาพดิจิทัล	9.2.1
นวัตกรรมสังคม	Social innovation	การสร้างและปฏิบัติแนวทางใหม่ที่เปลี่ยนความสัมพันธ์และแบบแผนเชิงสถาบัน อย่างยั่งยืนแบ่งเป็นเชิงผลิตภัณฑ์ กระบวนการ สถาบัน และวัฒนธรรม	9.2.1
สังคมยั่งยืน	Sustainable society	ความสามารถของสังคมในการดำรงและขยายศักยภาพของสมาชิกข้ามรุ่น วัตถุประสงค์ที่มีสุข	9.2.1

คำศัพท์ (ไทย)	ภาษาอังกฤษ	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		ความยืดหยุ่น และความเป็นธรรม	
เงื่อนไขธรรมาภิบาล	Governance conditions	ปัจจัยที่กำกับความเข้มของ เส้นทางระหว่างองค์ประกอบ ได้แก่ ธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม	9.2.1
แนวทางสมรรถนะ	Capability approach	กรอบเชิงคุณค่าที่ประเมินการ พัฒนาที่เสรีภาพและสิ่งที่ผู้คน สามารถเป็นและกระทำได้จริง มิใช่ที่ปริมาณทรัพยากร	9.1.1
สมรรถนะ ในการใฝ่ฝัน	Capability to aspire	ความสามารถของผู้คนในการ ตั้งและไล่ตามเป้าหมาย ชีวิตที่ตนให้คุณค่า อันเป็นเงื่อนไขของการ กำหนดทิศทางการ เปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง	9.1.1
สมรรถนะ ในการมีเสียง	Capability for voice	ความสามารถในการแสดง ความเห็นและมีอิทธิพลต่อ การตัดสินใจสาธารณะที่ กระทบชีวิตของตน	9.1.1
นโยบายนวัตกรรม เชิงเปลี่ยนผ่าน	Transformative innovation policy	แนวนโยบายที่ตั้งทิศทางของ นวัตกรรมจากความท้าทาย ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม มิใช่จากพันธกิจทาง เทคโนโลยีล้วน	9.1.1

คำศัพท์ (ไทย)	ภาษาอังกฤษ	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
การกำหนดทิศทาง	Directionality	การกำหนดว่านวัตกรรมควรมุ่งไปในทิศใด ซึ่งใน HCST มาจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคม	9.1.1
การคิดเชิงระบบ	Systems thinking	วิธีคิดที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ การบ้อนกลับ และคุณสมบัติของทั้งระบบ แทนการไล่เหตุผลเป็นเส้นตรง	9.1.1
ตัวส่งผ่าน	Mediator	องค์ประกอบที่ทำให้เหตุกลายเป็นผล ใน HCST คือนวัตกรรมสังคมที่แปลงศักยภาพมนุษย์เป็นผลลัพธ์ทางสังคม	9.2.2
ตัวแปรกำกับ	Moderator	ปัจจัยที่ปรับความเข้มของการส่งผ่านตามเงื่อนไข ใน HCST คือเงื่อนไขธรรมชาติ	9.2.2, 9.3.1
วงจรการบ้อนกลับ	Feedback loop	กลไกที่ทำให้ผลลัพธ์ของระบบย้อนกลับมาเป็นปัจจัยนำเข้าของรอบถัดไป	9.2.3
เงื่อนไขขอบเขต	Boundary conditions	เงื่อนไขที่กำหนดว่าทฤษฎีทำงานหรือไม่ทำงานภายใต้สภาพแวดล้อมใด	9.3.2
พลังการอธิบาย	Explanatory power	ความสามารถของทฤษฎีในการให้เหตุผลว่าเหตุใดปรากฏ	9.3.3

คำศัพท์ (ไทย)	ภาษาอังกฤษ	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		การณิจึงเกิดและสัมพันธ์กัน อย่างไร มิใช่เพียงการบรรยาย	
สังคมแห่งการเรียนรู้	Learning society	ระบบที่สะสมความรู้จาก รอบก่อนแล้วปรับกติกา และวิธีปฏิบัติให้ดีขึ้น	9.2.3
สังคมที่ปรับตัวได้	Adaptive society	ระบบที่เปลี่ยนโครงสร้างของ ตนเพื่อรักษาศักยภาพฐานไว้ แม้เผชิญแรงกระทบ ที่ไม่คาดคิด	9.2.3
ขีดความสามารถ ในการปรับตัว	Adaptive capacity	ความสามารถของระบบ ธรรมาภิบาลในการเรียนรู้ หลายระดับและปรับตัวต่อ การเปลี่ยนแปลง	9.2.3, 9.5.3
ขีดความสามารถ เชิงสถาบัน	Institutional capacity	ความสามารถของสถาบันใน การบังคับใช้กติกาและรักษา ความต่อเนื่องของนโยบาย	9.2.1, 9.3.1
ธรรมาภิบาล ดิจิทัล	Digital governance	การกำกับการใช้ข้อมูลและ ปัญญาประดิษฐ์ให้โปร่งใสและ รับผิดชอบต่อสาธารณะ	9.2.1, 9.3.1
ทุนทางสังคม	Social capital	ทรัพยากรที่ฝังในความ สัมพันธ์ทางสังคมและ เชื่อให้เกิดการกระทำร่วม แยกเป็นทุนแบบผูกพัน และทุนแบบเชื่อมโยง	9.2.1, 9.3.1
อำนาจนิยม ดิจิทัล	Digital authoritarianism	การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของรัฐ และตัวแสดงนอกรัฐเพื่อ	9.3.2

คำศัพท์ (ไทย)	ภาษาอังกฤษ	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		กตลิตธิและเสรีภาพ ทำให้ธรรมาภิบาลกลายเป็น เงื่อนไขเชิงลบ	
จุดคานงัด	Leverage points	ตำแหน่งในระบบที่การแทรก แซงเพียงเล็กน้อยก่อผล เปลี่ยนแปลงใหญ่ ระดับที่ลึกที่สุดคือการปรับ เป้าหมายและกระบวนทัศน์	9.5.3
พลวัตเชิงระบบ	System dynamics	วิธีสร้างแบบจำลองความ สัมพันธ์แบบวงจรและการ ป้อนกลับที่จำลองพฤติกรรม ของระบบตามเวลา	9.5.3
ข้อเสนอ เชิงทฤษฎี	Theoretical proposition	ถ้อยแถลงที่ระบุความสัมพันธ์ ระหว่างองค์ประกอบในรูป ที่ยืนยันหรือหักล้างได้ด้วย หลักฐาน	9.5.1
บริบทดิจิทัล และปัญญาประดิษฐ์	Digital and AI context	สภาพแวดล้อมทางเทคโนโลยีที่ ห้อมล้อมทั้งวงจรและ เร่งหรือหน่วงแต่ละ องค์ประกอบโดยเป็นเงื่อนไข บริบท มิใช่ตัวแปรเหตุ	9.2.1

รายการอ้างอิง

- Abson, D. J., Fischer, J., Leventon, J., Newig, J., Schomerus, T., Vilsmaier, U., von Wehrden, H., Abernethy, P., Ives, C. D., Jager, N. W., & Lang, D. J. (2017). Leverage points for sustainability transformation. *Ambio*, 46(1), 30–39. <https://doi.org/10.1007/s13280-016-0800-y>
- Alves, J., Lima, T. M., & Gaspar, P. D. (2023). Is Industry 5.0 a human-centred approach? A systematic review. *Processes*, 11(1), 193. <https://doi.org/10.3390/pr11010193>
- Barreno-Alcalde, S., Diez-Martin, F., & Escamilla-Solano, S. (2024). The multidisciplinary nature of the capability approach: Emerging trends and future research directions through a bibliometric analysis. *SAGE Open*, 14(3). <https://doi.org/10.1177/21582440241284951>
- Boni, A., Velasco, D., & Ghosh, B. (2025). A human capability approach to transformative innovation policy: Theoretical insights and practical implications for directionality. *Journal of Responsible Innovation*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23299460.2024.2440966>
- Bonvin, J.-M., & Laruffa, F. (2024). Transforming social policies and institutions in a capability perspective: Agency, voice and the capability to aspire. *Journal of Human Development and Capabilities*, 25(4), 575–594. <https://doi.org/10.1080/19452829.2024.2405096>

- Cajaiba-Santana, G. (2014). Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82, 42–51. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008>
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(Supplement), S95–S120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2025). *World happiness report 2025*. Wellbeing Research Centre, University of Oxford. <https://www.worldhappiness.report/ed/2025/>
- Lim, Z. Y., Yap, J. H., Lai, J. W., Mokhtar, I. A., Yeo, D. J., & Cheong, K. H. (2024). Advancing lifelong learning in the digital age: A narrative review of Singapore's SkillsFuture programme. *Social Sciences*, 13(2), 73. <https://doi.org/10.3390/socsci13020073>
- Masri, S. G., & El-Fadel, M. (2026). Governance of digital transformation for sustainable development: Aligning digital innovation with the sustainable development goals. *Frontiers in Sustainable Cities*, 8. <https://doi.org/10.3389/frsc.2026.1743552>
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511808678>

<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=4029129>

- Pahl-Wostl, C. (2009). A conceptual framework for analysing adaptive capacity and multi-level learning processes in resource governance regimes. *Global Environmental Change*, 19(3), 354–365. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2009.06.001>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster. <https://communistcaucus.com/wp-content/uploads/2021/12/Bowling-Alone.pdf>
- Roberts, T., & Oosterom, M. (2025). Digital authoritarianism: A systematic literature review. *Information Technology for Development*, 31(4), 860–884. <https://doi.org/10.1080/02681102.2024.2425352>
- Schot, J., & Steinmueller, W. E. (2018). Three frames for innovation policy: R&D, systems of innovation and transformative change. *Research Policy*, 47(9), 1554–1567. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.08.011>
- Seckler, M., & Volkert, J. (2021). The capability approach: A promising foundation for sustainable development? *Ecological Economics*, 183, 106951. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.106951>
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press. <https://raggeduniversity.co.uk/wp->

content/uploads/2025/01/1_x_senDevelopmentasFreedom-
_compressed.pdf

- Setthasuravich, P., Sirikhan, K., & Kato, H. (2024). Spatial econometric analysis of the digital divide in Thailand at the sub-district level: Patterns and determinants. *Telecommunications Policy*, 48(8), 102818. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2024.102818>
- Sterman, J. D. (2000). *Business dynamics: Systems thinking and modeling for a complex world*. Irwin/McGraw-Hill.
- Tangcharoensathien, V., Tisayaticom, K., Suphanchaimat, R., Vongmongkol, V., Viriyathorn, S., & Limwattananon, S. (2020). Financial risk protection of Thailand's universal health coverage: Results from series of national household surveys between 1996 and 2015. *International Journal for Equity in Health*, 19, 163. <https://doi.org/10.1186/s12939-020-01273-6>
- Tangcharoensathien, V., Witthayapipopsakul, W., Panichkriangkrai, W., Patcharanarumol, W., & Mills, A. (2018). Health systems development in Thailand: A solid platform for successful implementation of universal health coverage. *The Lancet*, 391(10126), 1205–1223. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30198-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30198-3)
- United Nations Development Programme. (2025). *Human development report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age*

of AI. United Nations Development Programme.

<https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2025overviewen.pdf>

Voulvoulis, N., Giakoumis, T., Hunt, C., Kioupi, V., Petrou, N., Souliotis, I., & Vaghela, C. (2022). Systems thinking as a paradigm shift for sustainability transformation. *Global Environmental Change*, 75, 102544. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>

World Bank. (2023). Bridging the gap: Inequality and jobs in Thailand.

World Bank.

<https://www.worldbank.org/en/country/thailand/publication/bridging-the-gap-inequality-and-jobs-in-thailand>

World Health Organization. (2020). Thailand's 1 million village health

volunteers, "unsung heroes," are helping guard communities nationwide from COVID-19. World Health Organization.

<https://www.who.int/thailand/news/feature-stories/detail/thailands-1-million-village-health-volunteers-unsung-heroes-are-helping-guard-communities-nationwide-from-covid-19>

อนาคตการพัฒนาสังคมไทย: จาก "เทคโนโลยีนำ" สู่ "มนุษย์นำ"

การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง
เพื่อเสริมพลังและขยายศักยภาพของผู้คนเป็นแกนกลาง

กระบวนทัศน์ใหม่: การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ (Human Transformation)

มนุษย์คือเป้าหมาย
เทคโนโลยีคือเครื่องมือ
ประเทศเป็นเวทีความร่วมมือกันทำงานร่วมกัน
ไม่ใช่เพื่อชิงดีชิงเด่นกัน

การพัฒนาคือการขยายเสรีภาพ
สู่ระดับความสามารถในการฝัน (Aspire)
และการมีเสียง (Voice) ในสังคม

นโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง
เปลี่ยนจากนโยบายแบบบนลงล่าง
เป็นการมีส่วนร่วมและการทดลองเชิงนโยบาย (Policy Lab)

เปรียบเทียบแนวคิดการบริหารนโยบาย

**นโยบายแบบเดิม
(เทคโนโลยีนำ)**

จุดอ่อน:
ตัวเลขการพึ่งพิงเทคโนโลยี

บทบาทประชาชน:
ผู้รับผลของนโยบาย

ตัวชี้วัด:
ผลิตภาพ (Productivity)

**นโยบายที่มนุษย์
เป็นศูนย์กลาง**

จุดแข็ง:
ชีวิตและศักยภาพของผู้คน

บทบาทประชาชน:
ผู้ร่วมกำหนดและจัดการเปลี่ยนแปลง

ตัวชี้วัด:
คุณภาพชีวิตและความเป็นธรรม

วงจรการพัฒนา HCST เพื่อความยั่งยืน

**3. วาระสังคมยั่งยืน
(ผลลัพธ์และการป้องกัน)**
สร้างจุดเริ่มต้นและความเท่าเทียม
เพื่อลดความเหลื่อมล้ำและสร้าง
สังคมที่ดีขึ้น

**2. วาระนวัตกรรมสังคม
(กลไกกลาง)**

เปลี่ยนจากความคิดสู่การปฏิบัติผ่านห้องปฏิบัติการ
นวัตกรรมเพื่อสังคม

**1. วาระศักยภาพมนุษย์
(ฐานราก)**

เปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถเรียนรู้และ
เติบโตผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิต
ที่ยึดอยู่กับชุมชน

บทที่ 10

อนาคตการพัฒนาสังคมไทยในกระบวนทัศน์เปลี่ยนผ่านมนุษย์

The Future of Thai Social Development in the Human Transformation Paradigm

"People's agency and empowerment can bring about the action we need if we are to live in balance with the planet in a fairer world."

*ศักยภาพในการกำหนดตนเองและการเสริมพลังของผู้คน สามารถก่อให้เกิดการลงมือ
เปลี่ยนแปลงที่จำเป็น หากเราจะอยู่ร่วมกับโลกอย่างสมดุลในโลกที่เป็นธรรมยิ่งขึ้น*

— UNDP, Human Development Report 2020: The Next Frontier (UNDP, 2020)

ถ้อยแถลงข้างต้นเป็นสาระหลักของรายงานการพัฒนามนุษย์ ค.ศ. 2020 เรื่อง
พรมแดนใหม่ การพัฒนามนุษย์กับยุคแอนโทรโปซีน (The Next Frontier: Human
Development and the Anthropocene) ซึ่งจัดทำโดยโครงการพัฒนาแห่ง
สหประชาชาติ (UNDP) รายงานฉบับนี้ย้ำว่าเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงมิได้อยู่ที่
ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพียงลำพัง หากอยู่ที่ศักยภาพในการกำหนดตนเองและ
การเสริมพลังของผู้คน (agency and empowerment) ข้อความนี้จึงวางเส้นแบ่ง
เดียวกับที่อมรตะเย เซน (Amartya Sen) เสนอไว้ว่าการพัฒนามุ่งยกระดับความมั่งคั่ง
ของชีวิตมนุษย์ มิใช่ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิต (Sen,
1999) บทปิดเล่มนี้รับหลักการดังกล่าวมาเป็นจุดตั้งต้นของการมองไปข้างหน้า คำถาม
ที่ค้างอยู่หลังการสร้างทฤษฎีในบทที่ 9 จึงมิใช่ว่าปัญญาประดิษฐ์จะก้าวหน้าไปถึง

ระดับใด หากเป็นว่าประเทศไทยจะจัดวางความก้าวหน้านั้นให้กลายเป็นศักยภาพของมนุษย์และคุณภาพของสังคมได้อย่างไร

เก้าบทที่ผ่านมาเดินเรื่องจากการทบทวนวิวัฒนาการของศาสตร์การพัฒนา ผ่านการวิเคราะห์เงื่อนไขด้านดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรม สังคม ความยั่งยืน ธรรมชาติ และทุนทางสังคม มาสู่การประกอบองค์ประกอบ เหล่านั้นเป็นทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation Theory) หรือทฤษฎี HCST ในบทที่ 9 ทฤษฎีนี้เชื่อม ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนเข้าเป็นวงจรเดียวภายใต้บริบทของ ดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ และอธิบายว่าการเปลี่ยนผ่านทำงานอย่างไรในเชิงหลักการ สิ่งที่ยังไม่ได้ตอบคือประเทศไทยควรลงมือทำสิ่งใดในทางปฏิบัติ ช่องว่างระหว่างทฤษฎี กับการปฏิบัติจึงเป็นภาระของบทนี้ ซึ่งทำหน้าที่รวบรวมและสังเคราะห์ข้อค้นพบ ตลอดเล่มให้กลายเป็นจุดยืนต่อทิศทางการพัฒนาประเทศในอนาคต

การเคลื่อนเข้าหาการพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางเริ่มปรากฏแล้วทั้งในระดับสากลและระดับประเทศ ตั้งแต่การทดลองออกแบบนโยบายแบบมีส่วนร่วมไปจนถึงการใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเครื่องมือเสริมพลังชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (UNDP, 2024) ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ยังกระจัดกระจาย และขาดกรอบทฤษฎีที่ร้อยเรียงให้เป็นวาระเดียว การนำทฤษฎี HCST มาจัดระเบียบ ข้อเสนอจึงต้องคงโครงสร้างของข้อเสนอสี่ข้อไว้ตลอด ศักยภาพมนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน นวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่แปลงศักยภาพให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง สังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของมนุษย์รุ่นถัดไป และธรรมชาติดิจิทัล ทุนทางสังคม กับขีดความสามารถเชิงสถาบัน ทำหน้าที่กำกับความเข้มของเส้นทางทั้งหมด ข้อเสนอทุกข้อในบทนี้จึงถูกตรวจสอบ ด้วยคำถามเดียวว่าช่วยเสริมองค์ประกอบใดของวงจร และช่วยแก้จุดที่วงจรติดขัด อย่างไร มิใช่การเสนอมาตรการที่ดูทันสมัยแต่ไม่ผูกกับกลไกการเปลี่ยนผ่าน

การนำเสนอในบทนี้เรียงจากหลักการไปสู่การปฏิบัติ ส่วนแรกวางกระบวนการทัศน์ใหม่ของการพัฒนาที่ยืดการเปลี่ยนผ่านของมนุษย์เป็นแกน ส่วนที่สองแปลงกระบวนการทัศน์เป็นการประยุกต์ใช้ทฤษฎี HCST ในระดับกรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์ และการปรับโครงสร้างสถาบัน ส่วนที่สามเสนอวาระการพัฒนาสังคมไทยสามด้านที่สอดคล้องกับองค์ประกอบหลักของทฤษฎี ส่วนที่สี่เสนอข้อเสนอเชิงนโยบายระดับชาติ วาระการวิจัยในอนาคต และการจัดวางบทบาทของไทยในเวทีระหว่างประเทศ ส่วนสุดท้ายสังเคราะห์ผลงานเชิงองค์ความรู้ของทั้งเล่มและจัดวางความหมายของวิทยาการพัฒนาระบบสังคมในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0

แผนภาพนี้บีบเส้นเรื่องของบทที่ 10 ให้เห็นในชั้นเดียว สืบขึ้นเรียงจากซ้ายไปขวาแสดงว่าทฤษฎี HCST ไม่หยุดที่การอธิบาย แต่เดินต่อไปสู่การออกแบบนโยบาย และการกำหนดวาระวิจัย ลูกศรเชื่อมระหว่างชั้นชี้ว่าแต่ละชั้นต้องการขั้นก่อนหน้าเป็นฐาน กระบวนทัศน์ที่ไม่แข็งแกร่งจะให้กรอบนโยบายที่อ่อนแอ และกรอบนโยบายที่ไม่ชัดจะให้วาระการพัฒนาที่กระจัดกระจาย

ภาพที่ 10- 1 โครงสร้างของบทที่ 10: จากกระบวนการสู่การปฏิบัติ

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน

บทปิดเล่มนี้เดินจากแนวคิดไปสู่การปฏิบัติในสี่ขั้น ขั้นแรกวางกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ขั้นที่สองแปลกระบวนการทัศน์เป็นกรอบนโยบายและสถาบัน ขั้นที่สามจัดวางระบวนการพัฒนาสามด้านเป็นทิศทางปฏิบัติ และขั้นที่สี่วางข้อเสนอเชิงนโยบายและวิจัยที่ตรวจสอบได้ ภาพนี้แสดงเส้นทางนั้นในรูปแบบที่อ่านได้ในครั้งเดียว

10.1 กระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนา

ก่อนจะกล่าวถึงข้อเสนอเชิงนโยบาย จำเป็นต้องระบุให้ชัดว่ากระบวนทัศน์ที่ข้อเสนอทั้งหมดยืนอยู่คืออะไร และต่างจากกระบวนทัศน์เดิมที่ยึดเทคโนโลยีและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นตัวตั้งอย่างไร ส่วนนี้วางภาพรวมของกระบวนทัศน์ไว้ก่อน แล้วจึงลงรายละเอียดในสามหัวข้อย่อยที่ต่อเนื่องกัน หัวข้อแรกอธิบายการเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ในฐานะแกนของกระบวนทัศน์ใหม่ ที่ถือว่าศักยภาพและการเสริมพลังของคนเป็นแรงขับเคลื่อนการพัฒนา มิใช่ผลพลอยได้ของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี หัวข้อที่สองว่าด้วยนโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งเปลี่ยนทั้งเป้าหมาย ตัวชี้วัด และกระบวนการออกแบบนโยบายให้เริ่มจากชีวิตของผู้คน หัวข้อที่สามมองไปยังภาพของสังคมไทยในระยะยาว เพื่อให้ข้อเสนอในส่วนถัดไปมีจุดหมายปลายทางที่ตรวจสอบได้ มีใช้การปรับปรุงเฉพาะหน้าโดยไร้ทิศทาง

10.1.1 การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ (Human Transformation)

การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ (human transformation) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงพัฒนาการที่วางการขยายศักยภาพและการเสริมพลังของคนไว้เป็นแกนกลาง ต่างจากการเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัล (digital transformation) ที่วางการยกระดับเทคโนโลยีและประสิทธิภาพขององค์กรเป็นเป้าหมายหลัก ความต่างมิได้อยู่ที่การปฏิเสธเทคโนโลยี หากอยู่ที่การจัดลำดับว่าสิ่งใดเป็นเป้าหมายและสิ่งใดเป็น

เครื่องมือ เมื่อมนุษย์เป็นเป้าหมาย เทคโนโลยีจึงถูกประเมินด้วยคำถามว่าขยายขอบเขตของสิ่งที่ผู้คนสามารถเป็นและสามารถกระทำได้จริงเพียงใด มิใช่ด้วยอัตราการนำเทคโนโลยีไปใช้เพียงลำพัง

ฐานทางทฤษฎีของมโนทัศน์นี้ต่อยอดจากแนวคิดที่วางไว้ในบทก่อนหน้านี้ เช่น เสนอว่าการพัฒนาคือการขยายเสรีภาพที่แท้จริงในการเลือกวิถีชีวิตที่ผู้คนเห็นคุณค่า (Sen, 1999) งานที่ต่อยอดในระยะหลังชี้ว่าการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางต้องยกระดับความสามารถในการใฝ่ฝันและความสามารถในการมีเสียง (capability to aspire and capability for voice) ให้เป็นแกนของนโยบายสังคม มิใช่เพียงการจัดสรรทรัพยากรให้ประชาชนในฐานะผู้รับ (Bonvin & Laruffa, 2024) ในทำนองเดียวกัน การกำหนดทิศทางของนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านควรตั้งต้นจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรม มิใช่จากพันธกิจทางเทคโนโลยีล้วน (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) ข้อเสนอเหล่านี้ร่วมกันชี้ว่าแรงขับเคลื่อนของการเปลี่ยนผ่านอยู่ที่ตัวมนุษย์ ส่วนเทคโนโลยีทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขแวดล้อมที่เปิดหรือปิดโอกาส

ระดับสากลได้ขยับหลักการนี้เข้าสู่วาระการพัฒนาอย่างชัดเจน รายงานการพัฒนามนุษย์ ค.ศ. 2020 ย้ำว่าการกระทำเพื่อความสมดุลกับโลกและความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้คนมีศักยภาพในการกำหนดตนเองและได้รับการเสริมพลัง (UNDP, 2020) การจัดวางเช่นนี้เคลื่อนจุดวัดความก้าวหน้าออกจากตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจ ไปสู่คุณภาพของชีวิต ศักดิ์ศรี และขอบเขตของทางเลือกที่ผู้คนเข้าถึงได้จริง ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่สอดคล้องกับการประเมินการพัฒนาในฐานะการขยายเสรีภาพมากกว่าการสะสมทุนทางกายภาพ

สำหรับประเทศไทย กระบวนทัศน์การพัฒนาที่ผ่านมาภายใต้นโยบายไทยแลนด์ 4.0 ให้น้ำหนักกับการยกระดับเทคโนโลยีและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์เสนอให้เติมแกนที่ขาดไป ด้วยการตั้งคำถามว่าการลงทุนด้านดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ได้แปลงเป็นศักยภาพของประชาชนในวงกว้างเพียงใด หลักฐานหนึ่งที่บ่งชี้ทิศทางนี้คือการวางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็น

เครื่องมือเสริมพลังของบุคคลและชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งให้ความสำคัญกับการลดความเหลื่อมล้ำ ความสามารถในการฟื้นตัว และการมีส่วนร่วม (UNDP, 2024) จุดนี้แสดงว่าฐานคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางมิได้เป็นของแปลกปลอมต่อบริบทไทย หากยังกระจายอยู่ในเครื่องมือเชิงนโยบายที่ยังไม่ถูกร้อยเรียงเข้าเป็นกระบวนการทัศน์เดียว

เมื่อพิจารณาในกรอบของทฤษฎี HCST การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ทำหน้าที่วางศักยภาพมนุษย์ในฐานะตัวแปรฐานของวงจรการเปลี่ยนผ่าน ตามข้อเสนอที่หนึ่งของทฤษฎี หัวข้อนี้จึงเป็นการกำหนดจุดตั้งต้นของกระบวนการทัศน์ทั้งหมดในบทนี้ ว่าการพัฒนาในยุคปัญญาประดิษฐ์ควรเริ่มนับจากสิ่งที่เกิดขึ้นกับศักยภาพของผู้คน แล้วจึงประเมินบทบาทของเทคโนโลยี นโยบาย และสถาบันในฐานะเงื่อนไขที่กำกับว่าศักยภาพนั้นจะขยายตัวหรือถูกจำกัด รายละเอียดของการแปลงหลักการนี้เป็นกระบวนการนโยบายเป็นเนื้อหาของหัวข้อถัดไป

ภาพนี้วางสองสถานะเคียงกัน: มนุษย์ในฐานะปัจจัยการผลิต กับมนุษย์ในฐานะผู้กำหนดทิศทาง ทฤษฎี HCST วางสถานะที่สองเป็นเป้าหมาย และมองว่าการเปลี่ยนผ่านจากสถานะแรกสู่สถานะที่สองเป็นกระบวนการที่ต้องออกแบบ ในบริบทไทย นโยบายไทยแลนด์ 4.0 ยังคงมองมนุษย์เป็นทรัพยากรที่ต้องพัฒนาเพื่อรับใช้การเติบโตทางเศรษฐกิจ ทฤษฎี HCST ถามว่าเมื่อใดประชาชนจะถูกวางในสถานะของผู้กำหนด ไม่ใช่ผู้รับ

ภาพที่ 10- 2 การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์: จากผู้รับสู่ผู้กำหนดทิศทาง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999) และ UNDP (2025)

แนวคิดการเปลี่ยนผ่านของมนุษย์ (human transformation) ไม่ใช่เพียงการยกระดับทักษะหรือการศึกษา แต่หมายถึงการเปลี่ยนสถานะของผู้คนจากผู้รับนโยบายไปสู่ผู้มีความสามารถกำหนดทิศทางชีวิตและสังคมของตน ความแตกต่างนี้ไม่ใช่เรื่องของคำ แต่เป็นรากของนโยบายที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

10.1.2 นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-centered Policy)

นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centered policy) คือนโยบายที่ตั้งต้นจากคำถามว่าชีวิตของผู้คนควรเปลี่ยนไปในทางใด แล้วจึงออกแบบมาตรการเครื่องมือ และเทคโนโลยีให้รับใช้คำตอบนั้น ต่างจากนโยบายที่ตั้งต้นจากเป้าหมายเชิงเทคโนโลยีหรือเชิงตัวเลขทางเศรษฐกิจแล้วคาดหวังให้ผลดีตกถึงประชาชนในภายหลัง ความแตกต่างจึงมีได้อยู่ที่เนื้อหาของมาตรการเพียงอย่างเดียว หากอยู่ที่ลำดับของการให้เหตุผลว่าสิ่งใดเป็นจุดเริ่มและสิ่งใดเป็นเครื่องมือ

ในเชิงทฤษฎี การวางมนุษย์เป็นจุดตั้งต้นของนโยบายเรียกร้องให้ยกระดับความสามารถในการกำหนดตนเอง การมีเสียงในการตัดสินใจสาธารณะ และความสามารถในการไฝ่ฝันของประชาชน ให้เป็นเป้าหมายของนโยบายสังคมโดยตรง มิใช่เพียงผลข้างเคียงที่คาดว่าจะเกิด (Bonvin & Laruffa, 2024) มุมมองนี้ต่อยอดจากข้อเสนอของเซนที่ว่าเกณฑ์ตัดสินนโยบายคือการขยายเสรีภาพที่แท้จริงในการเลือกวิถีชีวิตที่ผู้คนเห็นคุณค่า (Sen, 1999) เมื่อใช้เกณฑ์นี้ ตัวชี้วัดความสำเร็จของนโยบายย่อมเคลื่อนจากปริมาณการลงทุนหรือการนำเทคโนโลยีไปใช้ ไปสู่การเปลี่ยนแปลงในขอบเขตของสิ่งที่ประชาชนทำได้จริง

เพื่อให้เห็นความแตกต่างเชิงกระบวนการทศนอย่างเป็นระบบ ตารางที่ 10-1 เปรียบเทียบนโยบายสองแบบตามหกมิติ ตั้งแต่จุดตั้งต้นจนถึงกระบวนการออกแบบ โดยให้สังเกตว่าการเปลี่ยนจุดตั้งต้นเพียงจุดเดียวส่งผลต่อเนื่องไปยังตัวชี้วัดและบทบาทของผู้เกี่ยวข้องอย่างไร

ตารางที่ 10- 1 การเปรียบเทียบนโยบายแบบเดิมกับนโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

มิติ	นโยบายแบบเดิม (นำโดยเทคโนโลยีและการเติบโต)	นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง
จุดตั้งต้น	เป้าหมายทางเทคโนโลยีและตัวเลขเศรษฐกิจ	ชีวิตและศักยภาพของผู้คน
เป้าหมายหลัก	การเพิ่มผลิตภาพและมูลค่า	การขยายสิ่งที่ผู้คนเป็นและกระทำได้
ตัวชี้วัดความสำเร็จ	อัตราการเติบโต การลงทุน การนำเทคโนโลยีไปใช้	คุณภาพชีวิต การมีเสียง การลดความเหลื่อมล้ำ
บทบาทของประชาชน	ผู้รับผลของนโยบาย	ผู้ร่วมกำหนดและผู้ก่อการเปลี่ยนแปลง
บทบาทของเทคโนโลยี	เป้าหมายและตัวขับเคลื่อน	เครื่องมือที่ถูกประเมินด้วยผลต่อศักยภาพ

มิติ	นโยบายแบบเดิม (นำโดยเทคโนโลยีและการเติบโต)	นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง
กระบวนการออกแบบ	จากบนลงล่างโดยผู้เชี่ยวชาญ	การมีส่วนร่วมและการทดลองเชิงนโยบาย

ที่มา: สังเคราะห์จากรายงานการพัฒนามนุษย์ (UNDP, 2020)

ความแตกต่างในตารางชี้ให้เห็นว่าการยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางเปลี่ยนสถานะของประชาชนจากผู้รับมาเป็นผู้ร่วมกำหนด ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ตัวชี้วัดด้านการมีเสียงและการลดความเหลื่อมล้ำมีความหมายในทางปฏิบัติ มิใช่เพียงถ้อยแถลง การประเมินเทคโนโลยีด้วยผลต่อศักยภาพยังสอดคล้องกับข้อเสนอของ ที่ให้ความสำคัญกับการเสริมพลังของผู้คนเหนือการเพิ่มขีดความสามารถทางเทคนิคเพียงลำพัง (UNDP, 2020)

ในบริบทไทย ทิศทางนี้เริ่มปรากฏในระดับเครื่องมือแล้ว เอกสารแผนงานประเทศของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติสำหรับประเทศไทย พ.ศ. 2565 ถึง 2569 ระบุการสนับสนุนการออกแบบนโยบายที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลางและคำนึงถึงมิติทางเพศ ผ่านกลไกอย่างห้องปฏิบัติการนโยบาย (Thailand Policy Lab) ที่เน้นการมีส่วนร่วมและการทดลองเชิงนโยบาย (UNDP, 2022) เครื่องมือเหล่านี้แสดงการขยับเข้าหานโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่ยังทำงานแบบโครงการเฉพาะกิจที่ยังไม่ถูกยกระดับเป็นหลักการกำกับนโยบายทั้งระบบ ช่องว่างจึงมิได้อยู่ที่การขาดเครื่องมือ หากอยู่ที่การขาดกรอบที่เชื่อมเครื่องมือเหล่านั้นเข้ากับเป้าหมายการพัฒนา ศักยภาพมนุษย์อย่างเป็นระบบ

ในกรอบของทฤษฎี HCST นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางเป็นข้อต่อระหว่างศักยภาพมนุษย์กับนวัตกรรมสังคม โดยแปลงหลักการเรื่องศักยภาพให้กลายเป็นกระบวนการจัดสรรทรัพยากรและการตัดสินใจสาธารณะที่เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลจึงเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ขั้นการออกแบบ

นโยบาย หัวข้อนี้เตรียมทางไปสู่การมองภาพสังคมไทยในระยะยาว ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางที่นโยบายลักษณะนี้มุ่งไปถึง

ภาพห้าเหลี่ยมในภาพนี้แสดงว่าองค์ประกอบทั้งห้าต้องครบ การขาดองค์ประกอบใดหนึ่งทำให้นโยบายพลิกกลับไปเป็นแบบเดิมที่วัดผลเชิงปริมาณและเพิกเฉยต่อชีวิตจริง ในบริบทไทย นโยบายยุค 4.0 มีองค์ประกอบที่สองและสี่ในระดับหนึ่ง แต่ขาดอย่างชัดเจนในองค์ประกอบแรก (คำถามจากสมรรถนะ) และองค์ประกอบที่สาม (การมีส่วนร่วมของผู้ได้รับผล) ซึ่งทำให้วงจรบ้อนกลับไม่เกิด

ภาพที่ 10- 3 ห้าองค์ประกอบของนโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: สังเคราะห์จาก OECD (2024) และ Boni et al. (2025)

นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางไม่ใช่คำขวัญ แต่มีองค์ประกอบที่ออกแบบและวัดผลได้ OECD (2024) และนักวิชาการด้านสมรรถนะระบุว่าองค์ประกอบห้าประการต้องทำงานพร้อมกัน ได้แก่ การตั้งคำถามจากสมรรถนะ การวัดผลลัพธ์ที่ชีวิตจริง การมีส่วนร่วมของผู้ได้รับผล การจัดทรัพยากรตามความต้องการ และวงจรบ้อนกลับที่นำผลกลับสู่นโยบาย

10.1.3 ภาพสังคมไทยระยะยาว

เมื่อวางนโยบายให้ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางไว้เป็นเงื่อนไขพื้นฐานแล้ว คำถามถัดมาคือสังคมไทยในระยะยาวควรมีรูปร่างอย่างไร หัวข้อนี้จึงเสนอภาพสังคมอนาคต (future society) ที่นิยามความก้าวหน้ามิใช่จากระดับเทคโนโลยีหรือขนาดของระบบเศรษฐกิจ หากจากระดับที่ชีวิตของผู้คนแบ่งบานได้จริงและมั่นคงข้ามรุ่น ภาพเช่นนี้ต้องการฐานคุณค่าที่ยังรากในสังคมไทยเอง มิให้กระบวนการเปลี่ยนผ่านของมนุษย์กลายเป็นแนวคิดนำเข้าที่ลอยจากบริบท ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจึงเข้ามาทำหน้าที่เป็นแกนคุณค่าพื้นถิ่นที่เชื่อมวิสัยทัศน์ระยะยาวของชาติเข้ากับทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy Philosophy, SEP) วางหลักการตัดสินใจไว้สามประการ คือความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ภายใต้เงื่อนไขกำกับสองด้านคือความรู้และคุณธรรม กลไกสำคัญของปรัชญานี้มิใช่การจำกัดความต้องการให้น้อยลง หากคือการสร้างดุลระหว่างการใช้ออกาสกับการบริหารความเสี่ยง เพื่อให้ปัจเจกและชุมชนเลือกทิศทางการพัฒนาได้อย่างมีเหตุผลบนฐานความรู้ โดยไม่สูญเสียความสามารถรองรับความผันผวน หลักการนี้จึงสอดคล้องกับข้อเสนอของเซน (Sen, 1999) ที่ว่าการพัฒนาคือการขยายเสรีภาพและความสามารถที่ผู้คนมีเหตุผลจะให้คุณค่า มิใช่การสะสมความมั่งคั่งทางวัตถุเพียงลำพัง ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีจึงเป็นทั้งคุณสมบัติหนึ่งของศักยภาพมนุษย์และเงื่อนไขที่ทำให้สังคมธำรงความสามารถปรับตัวไว้ได้ในระยะยาว

หลักฐานระดับสากลบ่งชี้ว่าปรัชญานี้ทำงานได้เกินกรอบวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น รายงานการพัฒนามนุษย์ของประเทศไทยฉบับที่หก ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2024) เสนอปรัชญานี้ในฐานะเครื่องมือเสริมพลังให้ผู้คนและชุมชนผลักดันการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยวางน้ำหนักที่การลดความเหลื่อมล้ำและการเสริมความสามารถในการฟื้นตัว ในทางวิชาการ ตรึงศ์การุณและคณะ (Treepongkaruna et al., 2025) วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างปรัชญานี้กับ

ความยั่งยืน และชี้ว่าปรัชญาดังกล่าวช่วยปลดล็อกการประสานพลัง (synergies) ระหว่างมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม แทนที่จะปล่อยให้ต้องแลกกัน ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของวูลูวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ที่ว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยวิธีคิดเชิงระบบและวงจรป้อนกลับ มิใช่การแก้ปัญหาแบบแยกส่วนเป็นเส้นตรง

สำหรับบริบทไทย ปรัชญานี้ได้แสดงบทบาทเป็นฐานของนวัตกรรมสังคมในระดับท้องถิ่นแล้ว ประยุกต์วงศ์และคณะ (Prayukvong et al., 2023) ศึกษากรณีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย และพบว่าการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ก่อให้เกิดนวัตกรรมที่ริเริ่มจากฐานราก ตั้งแต่การผลิตพลังงานหมุนเวียนจากวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร การพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชน ไปจนถึงการจัดการขยะโดยชุมชน โดยมีภาวะผู้นำเชิงประกอบการเป็นปัจจัยเงื่อนไข ความก้าวหน้าเหล่านี้แสดงว่าปรัชญาดังกล่าวแปลงเป็นการปฏิบัติได้จริง ทว่ายังกระจายเป็นกรณีเฉพาะพื้นที่และผูกกับตัวผู้นำ ยังไม่ตกผลึกเป็นกลไกเชิงสถาบันที่ขยายผลข้ามพื้นที่ ช่องว่างจึงมีได้อยู่ที่การขาดตัวอย่างความสำเร็จ หากอยู่ที่การขาดกรอบที่ยกความสำเร็จอันกระจัดกระจายให้เป็นทิศทางร่วมของทั้งระบบ

เมื่อพิจารณาในกรอบทฤษฎีของเล่มนี้ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นสารตั้งต้นเชิงคุณค่าพื้นฐานที่หล่อเลี้ยงวงจรการเปลี่ยนผ่านทั้งวง เงื่อนไขความรู้และคุณธรรมเป็นฐานของศักยภาพมนุษย์ตามข้อเสนอที่หนึ่ง การริเริ่มจากชุมชนเป็นช่องทางแปลงศักยภาพนั้นสู่นวัตกรรมสังคมตามข้อเสนอที่สอง หลักภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ค้ำจุนความยั่งยืนของสังคมตามข้อเสนอที่สาม และเปิดทางให้ผลลัพธ์ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพของคนรุ่นถัดไป ส่วนทุนทางสังคมและขีดความสามารถเชิงสถาบันที่ปรัชญานี้บ่มเพาะขึ้นทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอที่สี่ ภาพสังคมไทยระยะยาวจึงมิใช่การหวนคืนสู่วิถีเรียบง่าย หากคือสังคมที่วางศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนไว้บนฐานคุณค่าที่ยังรากในตนเอง การจะทำให้ภาพดังกล่าวเป็นจริงจึง

ต้องการมากกว่าวิสัยทัศน์ คือต้องการสถาปัตยกรรมเชิงนโยบายที่จัดวางองค์ประกอบทั้งสามให้ประสานกัน ซึ่งเป็นภารกิจของตอนถัดไป

ภาพนี้วาง SEP ไว้ที่ฐานของวงจร HCST ไม่ใช่เพราะเป็นปรัชญาไทย แต่เพราะแกนคุณค่าของ SEP ตอบโจทย์ที่ทฤษฎี HCST ต้องการในระยะเริ่มต้น ระบบคุณค่าพื้นฐานที่แข็งแกร่งเป็นเงื่อนไขกำกับที่ทำให้วงจรเริ่มหมุนได้โดยไม่ต้องรอการแทรกแซงจากภายนอก กรณีหมู่บ้านที่ใช้ SEP เป็นกรอบตัดสินใจร่วมกันแสดงว่าทุนทางสังคมที่ SEP สร้างเป็นวาล์วที่สำคัญในวงจร

ภาพที่ 10- 4 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะสารตั้งต้นของวงจร HCST

ที่มา: สังเคราะห์จาก UNDP (2024) และ Prayukvong et al. (2023)

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) ไม่ได้หยุดอยู่ที่ระดับชุมชนหรือเกษตรกรรม แต่มีแกนคุณค่าที่เชื่อมต่อโดยตรงกับกรอบ HCST รายงาน UNDP (2024) ชี้ว่า SEP เสนอหลักการ 'ความรอบรู้' และ 'คุณธรรม' ซึ่งตรงกับฐานศักยภาพมนุษย์ของทฤษฎี ในขณะที่ 'เงื่อนไขพอเพียง' ตรงกับเงื่อนไขขอบเขตที่ทฤษฎีกำหนด

10.2 การประยุกต์สู่นโยบายและสถาบัน

เมื่อกระบวนการพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางและภาพสังคมไทยระยะยาวได้รับการวางไว้เป็นฐานคุณค่าแล้ว คำถามเชิงปฏิบัติที่ตามมาคือจะแปลฐานคุณค่านั้นให้กลายเป็นการจัดการเชิงนโยบายและโครงสร้างสถาบันได้อย่างไร ตอนนี้จึงเคลื่อนจากระดับกระบวนการสู่ระดับการออกแบบระบบ โดยพิจารณาสามชั้นที่เกี่ยวข้องกัน ชั้นแรกคือกรอบนโยบายระดับชาติที่จัดระเบียบองค์ประกอบของทฤษฎีให้เป็นตรรกะการออกแบบเดียวกัน ชั้นที่สองคือยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จัดลำดับความสำคัญและจังหวะของการลงมือ และชั้นที่สามคือการปรับเปลี่ยนสถาบันที่ทำให้กรอบและยุทธศาสตร์ดังกล่าวทำงานได้จริง การพิจารณาทั้งสามชั้นมีเป้าหมายเพื่อให้ข้อเสนอของเล่มหยุดอยู่ที่หลักการ หากเชื่อมต่อกับกลไกของรัฐและภาคส่วนที่ต้องขับเคลื่อนการเปลี่ยนผ่านจริง หัวข้อแรกจึงเริ่มที่กรอบนโยบาย ซึ่งทำหน้าที่เป็นสถาปัตยกรรมกลางที่ยึดองค์ประกอบทั้งหมดเข้าด้วยกัน

10.2.1 กรอบนโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

กรอบนโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centred policy framework) ในความหมายของเล่มนี้ มิใช่ชุดมาตรการรายภาคที่วางเรียงต่อกัน หากคือตรรกะการออกแบบที่จัดระเบียบองค์ประกอบสี่ส่วนของทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง คือศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม สังคมยั่งยืน และเงื่อนไขกำกับ ให้ทำงานร่วมกันเป็นวงจรเดียว กรอบเช่นนี้เปลี่ยนคำถามหลักของการออกแบบนโยบาย จากการถามว่าจะเพิ่มผลิตภาพหรือขีดความสามารถทางเทคโนโลยีได้เพียงใด มาเป็นการถามว่านโยบายแต่ละชิ้นขยายความสามารถที่ผู้คนมีเหตุผลจะให้คุณค่าได้เพียงใด และเกื้อหนุนวงจรการเปลี่ยนผ่านทั้งวงหรือไม่

ในเชิงทฤษฎีนโยบาย กรอบดังกล่าวทำงานผ่านสองหลักการที่เสริมกัน หลักการแรกคือการกำหนดทิศทาง (directionality) ของนโยบายจากคุณค่าที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง มิใช่จากพันธกิจทางเทคโนโลยีเพียงลำพัง โบนัส เบลส์โก และโกช

(Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสนอว่านโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านควรตั้ง
เข็มทิศจากศักยภาพมนุษย์และความเป็นธรรม เพื่อให้การลงทุนและการวิจัยรับใช้
เป้าหมายทางสังคม หลักการที่สองคือการออกแบบนโยบายและสถาบันให้ขยาย
ภาวะการกระทำ (agency) และเสียงของผู้คน บงวางและลารูฟฟา (Bonvin &
Laruffa, 2024) ชี้ว่านโยบายในมุมมองสมรรถภาพต้องยกความสามารถในการใฝ่ฝัน
และการมีเสียงเป็นแกน เพื่อให้ผู้รับนโยบายเป็นเพียงเป้าหมายของการจัดสรร เมื่อ
วางหลักการทั้งสองบนวิธีคิดเชิงระบบที่บทที่เก้าสถาปนาไว้ การจัดลำดับองค์ประกอบ
จึงเป็นวงจรที่ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนย้อนกลับมาปรับฐานศักยภาพอย่างต่อเนื่อง มิใช่
เส้นตรงจากต้นทางสู่ปลายทาง

เพื่อให้เห็นว่ากรอบนี้จัดระเบียบองค์ประกอบทั้งสี่เป็นตรรกะการออกแบบ
อย่างไร ตารางที่ 10-2 สรุปหน้าที่เชิงนโยบาย หลักการออกแบบ และตัวอย่าง
เครื่องมือเชิงสถาบันของแต่ละองค์ประกอบ โดยจัดเรียงตามตำแหน่งในวงจรการ
เปลี่ยนผ่าน มิใช่ตามกระทรวงหรือภาคเศรษฐกิจอย่างที่การจัดทำงบประมาณแบบเดิม
มักเป็น

ตารางที่ 10- 2 องค์ประกอบของทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางกับตรรกะการออกแบบเชิง
นโยบาย

องค์ประกอบ ของทฤษฎี	หน้าที่เชิงนโยบาย	หลักการออกแบบ	ตัวอย่างเครื่องมือเชิงสถาบัน
ศักยภาพมนุษย์	ฐานตั้งต้นที่นโยบาย ทุกชั้นต้องรับใช้	ขยายความสามารถและ เสรีภาพที่ผู้คนมีเหตุผล จะให้คุณค่า	การศึกษาตลอดชีวิต หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า การคุ้มครองทางสังคม
นวัตกรรมสังคม	กลไกแปลงศักยภาพ สู่การเปลี่ยนแปลง	ตั้งทิศทางจากคุณค่าทาง สังคม และเปิดพื้นที่ทดลอง จากฐานราก	กองทุนนวัตกรรมสังคม การจัดซื้อจัดจ้างเชิงพันธกิจ ห้องปฏิบัติการนโยบาย (policy lab)

สังคมยั่งยืน	ผลลัพธ์และ สัญญาณบ่งชี้	วัดความก้าวหน้าที่คุณภาพ ชีวิตและความยั่งยืน มิใช่ผลผลิตทางวัตถุ เพียงอย่างเดียว	ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขเหนือ ผลิตภัณฑ์มวลรวม บัญชีทุนธรรมชาติ การประเมินผลย้อนกลับ
เงื่อนไขกำกับ	ปัจจัยที่กำหนดว่า กรอบทำงานได้เต็ม ที่เพียงใด	เสริมธรรมาภิบาลดิจิทัล ทุนทางสังคม และขีดความ สามารถเชิงสถาบัน	กฎกำกับข้อมูลและปัญญา ประดิษฐ์ กลไกการมีส่วนร่วม การพัฒนาสมรรถนะภาครัฐ

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียนจาก Sen (1999), Boni และคณะ (2025), Bonvin และ Laruffa (2024),
Voulvoulis และคณะ (2022)

ตารางที่ 10-2 ชี้ว่าความแตกต่างระหว่างกรอบนี้กับการวางนโยบายแบบแยกภาคมีได้อยู่ที่รายการเครื่องมือ ซึ่งหลายรายการมีอยู่แล้วในระบบราชการไทย หากอยู่ที่ตรรกะของการจัดวาง เมื่อเรียงเครื่องมือตามตำแหน่งในวงจร การลงทุนด้านศักยภาพมนุษย์จึงป้อนเข้าสู่ช่องทางนวัตกรรมสังคมโดยตรง และผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนไหลย้อนกลับมาเป็นข้อมูลปรับฐาน แทนที่จะประเมินแต่ละภาคแยกกันจนความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบหลุดหายไปกับโครงสร้างงบประมาณ

เมื่อเทียบกรอบนี้กับเครื่องมือเชิงนโยบายที่มีอยู่ของไทย ปรากฏทั้งความใกล้เคียงและช่องว่าง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสาม (พ.ศ. 2566 ถึง 2570) ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (NESDC, 2022) วางเป้าหมายให้ประเทศมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน โดยผสมผสานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน พร้อมกำหนดหมวดหมู่ที่รวมการยกระดับการพัฒนาทุนมนุษย์และการลดช่องว่างของรายได้ ส่วนเอกสารแผนงานประจำปีประเทศของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติสำหรับประเทศไทย (UNDP, 2022) วางผลลัพธ์สามด้าน คือการเปลี่ยนผ่านเศรษฐกิจแบบทั่วถึง การพัฒนาทุนมนุษย์ และการเปิดให้กลุ่มเปราะบางมีส่วนร่วม สองกรอบนี้ยืนยันว่าวาระที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางมิใช่เรื่องใหม่ ในนโยบายไทย ทว่ายังจัดโครงสร้างเป็นเป้าหมายรายด้านเป็นหลัก ช่องว่างจึงอยู่ที่

การขาดตรรกะกลางที่ร้อยเป้าหมายเหล่านั้นเข้าเป็นวงจรเดียว ซึ่งเป็นจุดที่กรอบตามทฤษฎีนี้เข้ามาเติม

สำหรับข้อเสนอของเล่มนี้ กรอบนโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางแปลทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็นสถาปัตยกรรมการออกแบบระดับชาติ โดยยกศักยภาพมนุษย์เป็นฐานตามข้อเสนอที่หนึ่ง จัดนวัตกรรมการสังคมเป็นช่องทางแปลงศักยภาพตามข้อเสนอที่สอง กำหนดความยั่งยืนเป็นทั้งผลลัพธ์และสัญญาณป้อนกลับตามข้อเสนอที่สาม และวางธรรมาภิบาลดิจิทัล ทูทางสังคม กับขีดความสามารถเชิงสถาบันเป็นเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอที่สี่ รายงานแนวนโยบายนวัตกรรมการภาครัฐทั่วโลกขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD, 2024) แสดงว่าการออกแบบบริการสาธารณะที่ยึดผู้คนเป็นศูนย์กลางกำลังเปลี่ยนจากถ้อยแถลงเชิงหลักการไปสู่แนวปฏิบัติที่เป็นระบบในหลายประเทศ กรอบนโยบายจึงเป็นขั้นแรกของการออกแบบที่รื้อการจัดลำดับความสำคัญและจังหวะการลงมือให้กลายเป็นยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นภารกิจของหัวข้อถัดไป

สถาปัตยกรรมสี่ชั้นในภาพนี้แตกต่างจากการแบ่งนโยบายเป็นภาคและสาขา ชั้นล่างไม่ใช่ฐานแล้วหายไป แต่ยอมรับสัญญาณจากชั้นบนสุดว่าผลลัพธ์ความยั่งยืนเป็นอย่างไร สัญญาณนั้นกลั้บมาปรับชั้นฐาน เมื่อเทียบกับนโยบายไทยที่แบ่งการพัฒนาเป็นหกเสา เสาแต่ละต้นยืนแยกกัน กรอบสี่ชั้นนี้จึงเสนอสิ่งที่ต่างออกไป คือตรรกะที่ชั้นต่างๆ พุดคุยกันแทนที่จะรายงานขึ้นไปเส้นตรงเส้นเดียว

ตรรกะการออกแบบสถาปัตยกรรมเชิงนโยบายระดับชาติ		
องค์ประกอบทฤษฎี	หน้าที่เชิงนโยบาย	เครื่องมือเชิงสถาบัน (ตัวอย่าง)
ศักยภาพมนุษย์	ฐานดั้งเดิมกับนโยบายทุกข้อต้องรับใช้ (ขยายทางเลือก/เสรีภาพ)	การศึกษาตลอดชีวิต, หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า
นวัตกรรมสังคม	กลไกแปลงศักยภาพสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง	กองทุนนวัตกรรมสังคม, การจัดซื้อจัดจ้างเชิงนวัตกรรม, Policy Lab
สังคมยั่งยืน	ผลลัพธ์และสัญญาณบ่งบอกกลับเพื่อปรับฐาน	บัญชีทุนธรรมชาติ, ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขเหนือ GDP
เชื่อมโยงกำกับ	ปัจจัยเร่ง/ลดอัตราการหมุนของวงจร	กฎกำกับ AI, กลไกการมีส่วนร่วม, การพัฒนาสมรรถนะภาครัฐ

ภาพที่ 10- 5 กรอบนโยบายสี่ชั้น: จากศักยภาพสู่ความยั่งยืน

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sen (1999), Bonvin และ Laruffa (2024) และ OECD (2024)

กรอบนโยบายที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centred policy framework) ทำงานเป็นสี่ชั้นที่เรียงซ้อนกัน ชั้นแรกวางศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน ชั้นที่สองออกแบบกลไกนวัตกรรมสังคม ชั้นที่สามกำหนดเงื่อนไขกำกับสถาบัน และชั้นบนสุดวัดผลที่ความยั่งยืน ทั้งสี่ชั้นเชื่อมกันไม่ใช่ด้วยลำดับชั้น แต่ด้วยวงจรบ่อนกลับ

10.2.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จัดเรียงเป็นสามวาระ

ยุทธศาสตร์การพัฒนา (development strategy) ในความหมายของเล่มนี้ มิใช่การรวบรวมโครงการรายภาคเข้าเป็นแผนแม่บทเดียว หากคือชั้นของการจัดลำดับความสำคัญและจังหวะเวลาที่วางอยู่ระหว่างกรอบนโยบายซึ่งกำหนดตรรกะการออกแบบ กับการปรับเปลี่ยนสถาบันซึ่งทำให้การออกแบบนั้นเดินได้จริง เมื่อกรอบนโยบายในหัวข้อก่อนหน้าได้จัดองค์ประกอบทั้งสี่ของทฤษฎีให้อยู่ในตรรกะเดียวกันแล้ว คำถามที่ยุทธศาสตร์ต้องตอบคือควรลงมือที่ใดก่อน ด้วยน้ำหนักเท่าใด และเรียงลำดับอย่างไรจึงจะทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่านหมุนได้ ยุทธศาสตร์ที่เล่มนี้เสนอจึงจัดการพัฒนาออกเป็นสามวาระที่สอดคล้องกับองค์ประกอบของทฤษฎี ได้แก่ วาระ

ศักยภาพมนุษย์ วาระนวัตกรรมสังคม และวาระสังคมยั่งยืน โดยสามวาระนี้มีใช้แผนสามฉบับที่แยกจากกัน หากเป็นสามช่วงจังหวะของวงจรเดียวที่ต่อเนื่องและย้อนกลับหากัน

กลไกที่ทำให้การจัดสามวาระนี้ทำงานตั้งอยู่บนสองหลักการที่เสริมกัน หลักการแรกคือการกำหนดทิศทางของยุทธศาสตร์จากศักยภาพมนุษย์ในฐานะเข็มทิศ มีใช้จากเป้าหมายการเติบโตทางเศรษฐกิจหรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นตัวตั้ง โบนี เบลัสโก และโกช (Bonni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสนอว่านโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านต้องตั้งทิศทางจากศักยภาพมนุษย์และความเป็นธรรม เพื่อให้ลำดับการลงทุนรับใช้เป้าหมายทางสังคมก่อนเป้าหมายทางวัตถุ หลักการที่สองคือการจัดจังหวะแบบปรับตัวได้ มีใช้แบบเส้นตรงที่ตั้งเป้าไว้ต้นทางแล้วประเมินผลปลายทางเพียงครั้งเดียว โกชและคณะ (Ghosh, Velasco, Chakraborty, Mguni, & Yuana, 2025) ทบทวนวรรณกรรมนโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านและชี้ว่ายุทธศาสตร์ที่มุ่งเปลี่ยนระบบต้องอาศัยการทดลอง การติดตาม และการเรียนรู้ผ่านการประเมินเชิงก่อรูป (formative evaluation) ควบคู่การร่วมออกแบบทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ เมื่อวางสองหลักการนี้บนวิธีคิดเชิงระบบที่วูล์ฟูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ยืนยันว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยวงจรป้อนกลับแทนมาตรการเส้นตรง สามวาระจึงถูกจัดเป็นวงจรที่ผลของวาระหนึ่งกลายเป็นเงื่อนไขตั้งต้นของวาระถัดไป และสัญญาณจากปลายวงจรย้อนกลับมาปรับน้ำหนักของวาระต้นทาง

ประสบการณ์ระหว่างประเทศในทศวรรษที่ผ่านมาสนับสนุนการจัดยุทธศาสตร์แบบวงจรที่ปรับตัวได้มากกว่าการวางแผนแบบกำหนดเป้าหมายตัว การทบทวนของโกชและคณะ (2025) พบว่ายุทธศาสตร์เชิงเปลี่ยนผ่านที่ได้ผลมักเคลื่อนจากการตั้งตัวชี้วัดไว้ล่วงหน้าเพียงชุดเดียวและประเมินเมื่อสิ้นสุดโครงการ ไปสู่การเปิดให้ทิศทางหลายทิศถูกต่อระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและระบบความรู้ที่หลากหลาย พร้อมสร้างชุมชนของการปฏิบัติที่เรียนรู้ร่วมกันตลอดเส้นทาง แนวทางเช่นนี้ทำให้ลำดับความสำคัญของยุทธศาสตร์ปรับได้ตามข้อมูลที่ป้อนกลับ แทนที่จะถูก

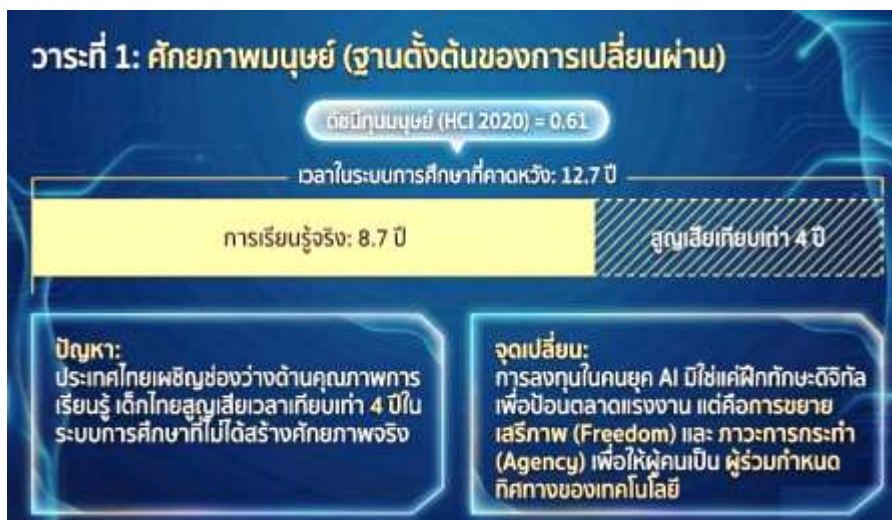
ตรึงไว้กับสมมติฐานตั้งต้นที่อาจล้าสมัยก่อนสิ้นรอบแผน สำหรับการจัดสรวาระ นัยเชิงปฏิบัติคือวาระศัทยภาพมนุษย์ทำหน้าที่เป็นการลงทุนตั้งต้นที่เป็ดช่องให้วาระนวัตกรรมสังคมทดลองและขยายผล ส่วนผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนที่ตามมาถูกอ่านเป็นสัญญาณเพื่อปรับทั้งทิศทางและน้ำหนักของสองวาระแรกอย่างต่อเนื่อง มิใช่รอสรุปเพียงครั้งเดียวเมื่อสิ้นยุคยุทธศาสตร์

เมื่อพิจารณากรณีไทย จะเห็นว่าเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่จำเป็นมีอยู่แล้วในระบบ ยุทธศาสตร์ชาติระยะยี่สิบปี (พ.ศ. 2561 ถึง 2580) ซึ่งจัดทำโดยคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติและมีสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นฝ่ายเลขานุการ (National Strategy Secretariat Office, 2018) วางเสายุทธศาสตร์หกด้าน ครอบคลุมความมั่นคง การสร้างขีดความสามารถในการแข่งขัน การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ การสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม การเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และการปรับสมดุลและพัฒนา ระบบการบริหารจัดการภาครัฐ เสาเหล่านี้เมื่ออ่านผ่านทฤษฎีของเล่มย่อมเทียบเคียงได้กับองค์ประกอบหลัก คือด้านทรัพยากรมนุษย์และความเสมอภาคโยงกับศักยภาพมนุษย์ ด้านขีดความสามารถโยงกับช่องทางนวัตกรรม และด้านสิ่งแวดล้อมโยงกับความยั่งยืน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสาม (NESDC, 2022) ยิ่งขยับเข้าใกล้ตรรกะนี้ด้วยการวางจุดหมายที่ผสานการพัฒนามนุษย์กับความยั่งยืน กระนั้น ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างอยู่ที่การจัดเสายุทธศาสตร์เป็นด้านคู่ขนานที่ตั้งตัวชี้วัดและประเมินแยกจากกัน ทำให้ลำดับที่ควรให้ศักยภาพมนุษย์ป้อนเข้าสู่นวัตกรรมและให้ความยั่งยืนย้อนกลับมาปรับฐาน ไม่ปรากฏเป็นตรรกะการจัดจ้งหะที่ชัดเจน ช่องว่างจึงมิได้อยู่ที่การขาดยุทธศาสตร์ หากอยู่ที่การขาดการเรียงร้อยยุทธศาสตร์เหล่านั้นให้เป็นวงจรเดียว

ในเชิงทฤษฎี ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จัดเป็นสามวาระแปลข้อเสนอของทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็นลำดับของการลงมือในมิติเวลา วาระศัทยภาพมนุษย์รับข้อเสนอที่หนึ่งซึ่งวางศัทยภาพมนุษย์เป็นฐานและจุดตั้งต้นของการลงทุน วาระ

นวัตกรรมสังคมรับข้อเสนอที่สองซึ่งให้บทบาทนวัตกรรมสังคมเป็นช่วงแปลงศักยภาพสู่การเปลี่ยนแปลง และวาระสังคมยั่งยืนรับข้อเสนอที่สามซึ่งกำหนดให้ความยั่งยืนเป็นทั้งผลลัพธ์และสัญญาณป้อนกลับ ส่วนเงื่อนไขกำกับตามข้อเสนอที่สี่ คือธรรมาภิบาลดิจิทัล ทูทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน ทำหน้าที่กำหนดว่าจังหวะของแต่ละวาระจะเดินเร็วหรือช้าเพียงใด ยุทธศาสตร์จึงเป็นขั้นที่ให้ทั้งทิศทางและจังหวะแก่กรอบนโยบายในหัวข้อก่อนหน้า และเปิดทางไปสู่คำถามที่ยังเหลืออยู่ว่าโครงสร้างสถาบันแบบใดจึงจะรองรับการจัดจังหวะเช่นนี้ได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่หัวข้อว่าด้วยการปรับเปลี่ยนสถาบันจะพิจารณาต่อไป ส่วนรายละเอียดของแต่ละวาระจะได้รับการกางออกในตอนที่ว่าด้วยวาระการพัฒนาสังคมไทยสามด้าน

ภาพวงกลมสามวาระแสดงว่าความยั่งยืนไม่ใช่ปลายทางที่ไปแล้วหยุด แต่เป็นวาระที่หมุนกลับเป็นเงื่อนไขของรอบต่อไป ความแตกต่างจากการวางแผนระยะยาวแบบเดิมอยู่ที่ตรงนี้ แผนยี่สิบปีกำหนดว่าจะถึงจุดหมายใดในปี 2580 แต่ยุทธศาสตร์สามวาระถามว่าในแต่ละรอบ วงจรเรียนรู้และปรับตัวอย่างไร สิ่งที่ประเทศไทยต้องการคือกลไกที่ทำให้วงจรนี้หมุนได้จริง ไม่ใช่แผนที่สวยงามบนกระดาษ

ภาพที่ 10-6 ยุทธศาสตร์การพัฒนาสามวาระในวงจเวลา

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน อ้างอิงจาก HCST Framework

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จัดเรียงเป็นสามวาระทำงานบนตรรกะของลำดับและวงจร ไม่ใช่ของลำดับและเส้นตรง วาระศักยภาพมนุษย์ต้องเริ่มก่อนเพราะเป็นเงื่อนไขที่นวัตกรรมสังคมต้องการ วาระนวัตกรรมสังคมเกิดขึ้นเมื่อฐานศักยภาพสูงพอ และวาระสังคมยั่งยืนปิดวงจรโดยส่งผลกลับมาเสริมฐานรอบถัดไป

10.2.3 การปรับเปลี่ยนสถาบันที่รองรับวงจรการเปลี่ยนผ่าน

การปรับเปลี่ยนสถาบัน (institutional transformation) ในความหมายของเล่มนี้ มิใช่การยุบรวมหรือจัดตั้งหน่วยงานใหม่เพื่อให้สายการบังคับบัญชากระชับลง หากคือการปรับโครงสร้างและกติกาของสถาบันให้เงื่อนไขกำกับสามด้าน คือธรรมาภิบาลดิจิทัล ชีตความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม ทำหน้าที่หนุนวงจรการเปลี่ยนผ่านแทนที่จะขวางไว้ หัวข้อว่าด้วยยุทธศาสตร์ก่อนหน้านี้ทั้งคำถามไว้ว่า โครงสร้างสถาบันแบบใดจึงจะรองรับการจัดจ้ะหะสามวาระที่ปรับตัวได้ คำตอบของหัวข้อนี้คือสถาบันต้องถูกออกแบบให้เงื่อนไขกำกับทั้งสามเปลี่ยนสถานะจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้างมาเป็นกลไกเร่งจ้ะหะ เพราะในกรอบทฤษฎีของเล่ม เงื่อนไขกำกับมิได้กำหนดว่าวงจรจะหมุนหรือไม่ หากกำหนดว่าวงจรจะหมุนได้เร็วหรือช้าเพียงใด กรอบนโยบายและยุทธศาสตร์ที่วางไว้ในสองหัวข้อก่อนจึงจะเดินได้จริงก็ต่อเมื่อสถาบันที่รองรับถูกปรับให้สอดคล้องกัน

กลไกของการปรับเปลี่ยนสถาบันตั้งอยู่บนการเปลี่ยนเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินว่าสถาบันทำงานสำเร็จหรือไม่ บงแวงและลารูฟฟา (Bonvin & Laruffa, 2024) เสนอว่าการปรับนโยบายและสถาบันในมุมมองสมรรถภาพต้องยกความสามารถในการใฝ่ฝันและการมีเสียงของผู้คนเป็นเกณฑ์ มิใช่เพียงประสิทธิภาพของการส่งมอบบริการ เมื่อยึดเกณฑ์นี้ เงื่อนไขกำกับสามด้านย่อมทำหน้าที่เป็นคานาจัดเชิงสถาบันที่ต่างบทบาทกัน ธรรมาภิบาลดิจิทัลวางกติกาให้ข้อมูลและปัญญาประดิษฐ์รับใช้สิทธิและศักดิ์ศรีของผู้คน มิใช่กลายเป็นเครื่องมือควบคุมที่บั่นทอนภาวะการกระทำ ชีตความสามารถเชิง

สถาบันคือสมรรถนะของรัฐในการออกแบบ ประสานงาน และเรียนรู้จากการทดลอง เติบโตขยาย ส่วนทุนทางสังคมคือเครือข่ายความไว้วางใจที่ทำให้การลงมือร่วมกัน เป็นไปได้ เมื่อสามด้านนี้ถูกจัดวางให้เสริมกัน สถาบันจึงเปิดทางให้ศักยภาพมนุษย์ไหล เข้าสู่ช่องทางนวัตกรรมสังคม และให้ผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนย้อนกลับมาปรับฐานได้อย่างต่อเนื่อง มิใช่ปล่อยให้แต่ละองค์ประกอบทำงานแยกส่วนกัน

ประสบการณ์ระหว่างประเทศชี้ว่าเงื่อนไขกำกับเหล่านี้มักเป็นข้อจำกัดที่ผูกมัดการเปลี่ยนผ่านมากกว่าตัวนโยบายเอง รายงานแนวโน้มนวัตกรรมภาครัฐทั่วโลก ขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD, 2024) แสดงว่าการออกแบบบริการที่ยึดผู้คนเป็นศูนย์กลางจะกลายเป็นแนวปฏิบัติที่เป็นระบบได้ก็ต่อเมื่อภาครัฐมีสมรรถนะรองรับ ทั้งด้านทักษะ ข้อมูล และวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการทดลอง รายงานแนวโน้มรัฐบาลดิจิทัลปี ค.ศ. 2026 ของ OECD (2026) ระบุตรงกันว่ารัฐบาลจำนวนมากเผชิญช่องว่างระหว่างความคาดหวังต่อความเร็วและการตอบสนอง กับระบบสถาบันที่ปรับตัวตามไม่ทัน และย้ำว่าการนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในภาครัฐต้องอาศัยกรอบความไว้วางใจที่มั่นคงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น ในอีกด้านหนึ่ง สเคเรลลี ยอกซี อิมามิ และรามามา (Skreli, Xhoxhi, Imami, & Rama, 2024) ศึกษาการลงมือร่วมกันของเกษตรกรและพบว่าทุนทางสังคมในรูปของภาวะผู้นำและการตอบสนองซึ่งกันและกันเป็นปัจจัยที่อธิบายการเกิดการรวมกลุ่มได้อย่างมีนัยสำคัญ หลักฐานทั้งสามด้านชี้ไปทางเดียวกันว่าธรรมาภิบาลดิจิทัล ชิดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม คือปัจจัยที่กำหนดว่าการออกแบบเชิงนโยบายจะแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงจริงได้มากน้อยเพียงใด

เมื่อพิจารณากรณีไทย เครื่องมือของการปรับเปลี่ยนสถาบันปรากฏอยู่แล้วในระดับยุทธศาสตร์ ยุทธศาสตร์ชาติด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ (National Strategy Secretariat Office, 2018) กำหนดทิศทางให้ภาครัฐมีขนาดเหมาะสม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง พร้อมเปิดทางสู่การเป็นรัฐบาลดิจิทัลและการเปิดให้ภาคส่วนต่าง ๆ มีส่วนร่วม ทิศทางนี้สอดคล้อง

รับกับเงื่อนไขกำกับทั้งสามด้านของทฤษฎีโดยตรง กระนั้น ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างอยู่การพัฒนาแต่ละด้านมักเดินแยกกันเป็นภารกิจเฉพาะหน่วยงาน การวางระบบข้อมูลและปัญญาประดิษฐ์ การยกสมรรถนะของบุคลากรภาครัฐ และการเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ถูกจัดเป็นแผนงานคู่ขนานที่ตั้งตัวชี้วัดและประเมินผลแยกจากกัน ผลที่ตามมาคือธรรมาภิบาลดิจิทัลที่ก้าวหน้าในระดับส่วนกลางอาจไม่ได้เชื่อมกับทุนทางสังคมในพื้นที่ และการยกขีดความสามารถของหน่วยงานส่วนกลางอาจไม่ได้แปลเป็นสมรรถนะของท้องถิ่นซึ่งเป็นระดับที่ใกล้ชิดกับศักยภาพมนุษย์จริงมากที่สุด ช่องว่างของไทยจึงมิได้อยู่ที่การขาดเจตจำนงเชิงสถาบัน หากอยู่ที่การขาดการเชื่อมโยงกำกับสามด้านให้ทำงานประสานกันเพื่อหนุนวงจรเดียวกัน

เมื่อพิจารณาในกรอบทฤษฎี การปรับเปลี่ยนสถาบันคือการทำให้ข้อเสนอที่ว่าด้วยเงื่อนไขกำกับกลายเป็นการออกแบบที่จับต้องได้ ธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม มิได้เป็นเพียงปัจจัยแวดล้อมที่อยู่นอกวงจร หากเป็นตัวปรับค่าที่กำหนดอัตราความหมุนของวงจรระหว่างศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และสังคมยั่งยืน สถาบันที่ปรับเปลี่ยนแล้วจึงทำหน้าที่เป็นขั้นที่สามซึ่งรองรับกรอบนโยบายและยุทธศาสตร์ในสองหัวข้อยกก่อนหน้า ครบเป็นสถาปัตยกรรมการออกแบบสามขั้นที่แปลทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็นการจัดการของรัฐ เมื่อสถาปัตยกรรมนี้พร้อมแล้ว คำถามที่เหลืออยู่คือควรบรรจุเนื้อหาของการเปลี่ยนผ่านลงในแต่ละองค์ประกอบอย่างไรจึงจะกลายเป็นวาระที่ลงมือได้จริง ซึ่งเป็นการกิจของตอนถัดไปว่าด้วยวาระการพัฒนาสังคมไทยสามด้าน อันได้แก่ วาระศักยภาพมนุษย์ วาระนวัตกรรมสังคม และวาระสังคมยั่งยืน

เปลี่ยนผ่านสำเร็จต้องเปลี่ยนเกณฑ์ก่อน ประเทศไทยมีประสบการณ์ตรงนี้จาก สปสช. ที่เปลี่ยนเกณฑ์จากจำนวนผู้ป่วยที่รักษาเป็นสุขภาพที่วัดได้ในประชากร

ภาพที่ 10- 7 การปรับเปลี่ยนสถาบันสามระดับ

ที่มา: สังเคราะห์จาก Bonvin และ Laruffa (2024) และ North (1990)

การปรับเปลี่ยนสถาบัน (institutional transformation) ที่ทฤษฎี HCST ต้องการมีสามระดับที่ต้องเปลี่ยนพร้อมกัน ระดับแรกคือกฎเกณฑ์และขั้นตอน ระดับที่สองคือเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินว่าสถาบันทำงานสำเร็จหรือไม่ และระดับที่สามคือวัฒนธรรมองค์กรที่กำหนดว่าคนในสถาบันมองภารกิจของตัวเองอย่างไร การเปลี่ยนแค่ระดับแรกโดยไม่เปลี่ยนระดับที่สองและสาม ให้ผลเพียงการปรับโครงสร้าง ไม่ใช่การเปลี่ยนผ่าน

10.3 วาระการพัฒนาสังคมไทยสามด้าน

เมื่อกรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์การพัฒนา และการปรับเปลี่ยนสถาบัน ประกอบกันเป็นสถาปัตยกรรมการออกแบบสามชั้นแล้ว คำถามที่ยังค้างอยู่คือควร บรรลุเนื้อหาของการเปลี่ยนผ่านลงในสถาปัตยกรรมนั้นอย่างไรจึงจะกลายเป็นวาระที่ ลงมือได้จริง ตอนนี้จึงเสนอวาระการพัฒนาสังคมไทยสามด้านที่จัดเรียงตามตำแหน่ง ขององค์ประกอบในวงจรการเปลี่ยนผ่าน ได้แก่ วาระศักยภาพมนุษย์ซึ่งพื้นฐานตั้งต้น วาระนวัตกรรมสังคมซึ่งเป็นช่องทางแปลงศักยภาพให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลง และ วาระสังคมยั่งยืนซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน การจัดวางเช่นนี้ยืนยันหลักการ ของเลมว่าวาระทั้งสามมิใช่สามโครงการที่แยกจากกันตามภารกิจของหน่วยงาน หาก เป็นสามช่วงของวงจรเดียวที่ต้องหมุนต่อเนื่องและป้อนแรงให้กันและกัน หัวข้อแรกจึง เริ่มที่วาระศักยภาพมนุษย์ เพราะหากฐานนี้อ่อนแอ วาระอีกสองด้านย่อมขาดทั้งผู้ ริเริ่มและคุณค่าปลายทางที่จะยึดโยง

10.3.1 วาระศักยภาพมนุษย์

วาระศักยภาพมนุษย์ (human capability agenda) ในความหมายของเลมนี้ คือการยกระดับความสามารถและเสรีภาพที่ผู้คนมีเหตุผลจะให้คุณค่าให้กลายเป็น เป้าหมายลำดับแรกของการพัฒนา มิใช่ผลพลอยได้ของการเติบโตทางเศรษฐกิจหรือ การยกระดับเทคโนโลยี วาระนี้ทำหน้าที่แปลข้อเสนอที่หนึ่งของทฤษฎี ซึ่งวางศักยภาพ มนุษย์เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่านสังคม ให้กลายเป็นทิศทางการลงมือที่จับต้องได้ เช่น (Sen, 1999) เสนอว่าการพัฒนาควรเข้าใจในฐานะกระบวนการขยายเสรีภาพที่แท้จริง ของผู้คน และควรวัดความก้าวหน้าจากความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์มิใช่ความมั่งคั่งของ ระบบเศรษฐกิจ เมื่อยึดนิยามนี้ วาระศักยภาพมนุษย์จึงมิใช่การสะสมทุนมนุษย์เพื่อ ป้อนตลาดแรงงาน หากคือการขยายทางเลือกที่ผู้คนใช้กำหนดชีวิตของตนได้จริง

ในเชิงกลไก ศักยภาพมนุษย์เป็นต้นทางของวงจรการเปลี่ยนผ่าน เพราะเป็น ทั้งเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนริเริ่มนวัตกรรมสังคมได้ และเป็นคุณค่าปลายทางที่ความยั่งยืน

ต้องย้อนกลับมารับใช้ สิ่งที่ทำให้วาระนี้ต่างจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบเดิมคือ บริบทของปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งเปลี่ยนทั้งทักษะที่จำเป็นและความหมายของการมีงานทำ เล็งเฟลเดอร์ ตาเปีย และบิจเจรี (Lengfelder, Tapia, & Biggeri, 2025) เสนอว่าการนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ต้องอาศัยเสริมทิศของการพัฒนามนุษย์เป็นต้นทางเพื่อให้เทคโนโลยีขยายความสามารถของผู้คนในแต่ละช่วงชีวิตแทนที่จะลดทอนภาวะการกระทำ ข้อเสนอแนะนี้ย้ำว่าวาระศักยภาพมนุษย์ในยุคปัญญาประดิษฐ์มีได้จำกัดอยู่ที่การฝึกทักษะดิจิทัล หากครอบคลุมความสามารถในการเรียนรู้ตลอดชีวิต การคิดวิเคราะห์ และการมีส่วนร่วมกำหนดว่าเทคโนโลยีจะถูกใช้เพื่อเป้าหมายใด การลงทุนในคนจึงมิใช่การเตรียมแรงงานให้ทันเครื่องจักร หากคือการเสริมให้ผู้คนเป็นผู้ร่วมกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง

หลักฐานระหว่างประเทศชี้ว่าช่องว่างของศักยภาพมนุษย์อยู่ที่คุณภาพของการเรียนรู้มากกว่าปริมาณการเข้าถึง ดัชนีทุนมนุษย์ปี ค.ศ. 2020 ของธนาคารโลก (World Bank, 2020) ประเมินความสามารถในการเป็นแรงงานที่มีผลิตภาพของเด็กที่เกิดในแต่ละประเทศ โดยพบว่าหลายประเทศมีช่องว่างสำคัญระหว่างจำนวนปีการศึกษาที่คาดหวังกับจำนวนปีที่ปรับด้วยการเรียนรู้จริง รายงานการพัฒนามนุษย์ปี ค.ศ. 2025 ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2025) ย้ำในทำนองเดียวกันว่าคุณค่าของปัญญาประดิษฐ์ต่อการพัฒนามนุษย์ขึ้นอยู่กับทางเลือกเชิงนโยบายที่กำหนดว่าเทคโนโลยีจะเสริมหรือบั่นทอนความสามารถของผู้คน มิใช่ขึ้นอยู่กับระดับความก้าวหน้าทางเทคนิคโดยลำพัง หลักฐานทั้งสองชี้ตรงกันว่าการยกระดับศักยภาพมนุษย์ต้องมุ่งที่คุณภาพการเรียนรู้และการขยายทางเลือก มิใช่เพียงการเพิ่มปีการศึกษาหรือการกระจายอุปกรณ์ดิจิทัล

เมื่อพิจารณากรณีไทย ช่องว่างดังกล่าวปรากฏชัดในตัวเลข ดัชนีทุนมนุษย์ของไทยในปี ค.ศ. 2020 อยู่ที่ 0.61 หมายความว่าเด็กที่เกิดในขณะนั้นจะเติบโตเป็นแรงงานที่มีผลิตภาพราวร้อยละหกสิบเอ็ดของศักยภาพเต็มที่หากได้รับการศึกษาและสุขภาพครบถ้วน (World Bank, 2020) จำนวนปีการศึกษาที่คาดหวังของไทยอยู่ที่ราว

12.7 ปี แต่เมื่อปรับด้วยการเรียนรู้จริงกลับเหลือราว 8.7 ปี ช่องว่างประมาณสี่ปีนี้ ยืนยันว่าปัญหาหลักของไทยมิได้อยู่ที่การเข้าถึงการศึกษา หากอยู่ที่คุณภาพของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจริง ในอีกด้านหนึ่ง รายงานการพัฒนามนุษย์ของประเทศไทยฉบับที่หก (UNDP, 2024) เสนอว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถทำหน้าที่เป็นแนวทางเสริมพลังให้ผู้คนและชุมชนพัฒนาศักยภาพของตนเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน วาระศักยภาพมนุษย์ของไทยจึงต้องเดินสองทางพร้อมกัน คือปิดช่องว่างคุณภาพการเรียนรู้ในระบบการศึกษา และขยายการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ยึดโยงกับฐานคุณค่าและชุมชนของผู้คน

สำหรับข้อเสนอของเล่มนี้ วาระศักยภาพมนุษย์คือการทำให้ข้อเสนอที่หนึ่ง กลายเป็นจุดตั้งต้นที่ลงมือได้ โดยกำหนดว่าการลงทุนของรัฐและสังคมควรมุ่งขยายความสามารถและเสรีภาพของผู้คนเป็นลำดับแรก เพราะหากฐานนี้อ่อนแอ นวัตกรรมสังคมย่อมขาดผู้ริเริ่มที่มีศักยภาพพอจะแปลงปัญหาให้เป็นทางออก และความยั่งยืนย่อมขาดฐานที่จะหยั่งราก วาระนี้จึงมิได้ปิดในตัวเอง หากเปิดทางไปสู่วาระถัดไปว่า ด้วยนวัตกรรมสังคม ซึ่งทำหน้าที่เป็นช่องทางแปลงศักยภาพมนุษย์ที่สั่งสมไว้ให้ กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จับต้องได้

ภาพนี้แสดงช่องว่างระหว่างศักยภาพที่มีอยู่กับศักยภาพที่ควรมี และแสดงสี่ทิศทางที่วาระนี้ต้องเดิน ได้แก่ การยกระดับคุณภาพการเรียนรู้ในระดับที่ผลลัพธ์วัดได้ การขยายการเข้าถึงสุขภาพถ้วนหน้าที่ยังมีช่องว่างในมิติสุขภาพจิต การพัฒนาทักษะดิจิทัลในกลุ่มที่ยังอยู่นอกระบบ และการสร้างเส้นทางการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เชื่อมต่อโลกงาน แต่ละทิศทางไม่ใช่โครงการใหม่ แต่เป็นการปรับทิศทางของทรัพยากรที่มีอยู่แล้ว

ภาพที่ 10- 8 วาระศักยภาพมนุษย์: ช่องว่างและทิศทาง

ที่มา: สังเคราะห์จาก World Bank (2020) และ UNDP (2024)

ดัชนีทุนมนุษย์ไทย ค.ศ. 2020 ที่ 0.61 หมายความว่าเด็กไทยที่เกิดในวันนี้ จะมีผลิตภาพเมื่อเติบโตเพียง 61% ของที่ควรจะเป็นหากได้รับการศึกษาและสุขภาพอย่างสมบูรณ์ ช่องว่าง 39% นั้นไม่ใช่ความล้มเหลวที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เป็นต้นทุนที่สามารถลดลงได้หากวาระศักยภาพมนุษย์ได้รับการออกแบบอย่างถูกต้อง

10.3.2 วาระนวัตกรรมสังคม

วาระนวัตกรรมสังคม (social innovation agenda) ในกรอบของเล่มนี้ คือ การจัดวางนวัตกรรมสังคมให้เป็นกลไกกลางของการเปลี่ยนผ่าน มิใช่โครงการเสริมที่แยกจากภารกิจหลักของรัฐหรือกิจกรรมการกุศลที่ทำเมื่อมีทรัพยากรเหลือ เอ็ดเลอร์ ออสเตอร์ทาก และชูเลอร์ (Edler, Ostertag, & Schuler, 2024) นิยามนวัตกรรมสังคมว่าเป็นการปรับเรียงปฏิบัติทางสังคมขึ้นใหม่อย่างจงใจและมีเป้าหมาย เพื่อตอบสนองความต้องการที่กลไกตลาดและบริการของรัฐแบบเดิมตอบไม่ได้ นิยามนี้ย้ายจุดเน้นจากผลิตภัณฑ์หรือเทคโนโลยีขึ้นใหม่ ไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีที่ผู้คนจัด

ความสัมพันธ์ แบ่งปันทรัพยากร และร่วมกันแก้ปัญหา วาระนี้จึงทำหน้าที่แปลข้อเสนอที่สองของทฤษฎี ซึ่งวางนวัตกรรมสังคมเป็นตัวแปรกลางที่แปลงศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ให้กลายเป็นทิศทางการลงมือที่ชี้ได้ว่าควรสนับสนุนสิ่งใด

ในเชิงกลไก นวัตกรรมสังคมเป็นสะพานเชื่อมระหว่างศักยภาพมนุษย์ที่สั่งสมไว้กับผลลัพธ์ทางสังคมที่ยั่งยืน เพราะศักยภาพที่ไม่ได้ถูกแปลงเป็นแนวปฏิบัติร่วมย่อมหยุดอยู่ที่ระดับปัจเจกและไม่ก่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง โบนิ เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) เสนอว่านโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านควรตั้งทิศทาง (directionality) จากศักยภาพและความยุติธรรมของผู้คน มิใช่จากพันธกิจทางเทคโนโลยีโดยลำพัง ข้อเสนอที่ยืนยันลำดับเหตุผลของวาระทั้งสาม กล่าวคือนวัตกรรมสังคมที่พึงประสงค์มิได้เกิดจากการเร่งลงทุนในเทคโนโลยีแล้วรอให้ผลกระจายลงสู่สังคม หากเกิดจากการที่ผู้คนซึ่งมีความสามารถและเสรีภาพมากพอ ได้ริเริ่มออกแบบทางออกต่อปัญหาที่ตนเผชิญ เทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์ในกรณีนี้จึงเป็นเครื่องมือขยายขีดการลงมือของผู้คน ไม่ใช่ตัวกำหนดว่าปัญหาใดควรถูกแก้ก่อน

หลักฐานระหว่างประเทศชี้ว่าคุณค่าของนวัตกรรมสังคมมิได้อยู่ที่จำนวนโครงการที่ริเริ่ม หากอยู่ที่ความสามารถในการขยายผลจนกระทั่งระดับระบบ เอ็ดเลอร์และคณะ (Edler et al., 2024) ชี้ว่าการทำให้นวัตกรรมสังคมส่งผลกว้างต้องอาศัยทั้งการขยายจำนวนของแนวปฏิบัติที่ได้ผลไปสู่บริบทอื่น และการสร้างการเรียนรู้ระดับระบบที่นำไปสู่การปรับตัวของสถาบัน มิใช่เพียงการทำซ้ำโครงการนำร่องที่สำเร็จเฉพาะจุด คณะผู้เขียนยังเตือนว่าไม่ควรลดทอนนวัตกรรมสังคมให้เป็นเพียงกลไกซ่อมแซมช่องว่างในจังหวะที่รัฐถอนตัวจากบริการสาธารณะ เพราะการแทรกแซงเชิงนโยบายที่ควบคุมมากเกินไปอาจบั่นทอนความเป็นอิสระและฐานคุณค่าซึ่งเป็นที่มาของพลังเปลี่ยนผ่าน ข้อเสนอถัดนี้กำหนดกรอบว่ารัฐควรวางบทบาทของตนที่การเอื้ออำนวยและการต่อขยาย มากกว่าการสั่งการหรือการเข้าควบคุมทิศทางทั้งหมด

เมื่อพิจารณากรณีไทย นวัตกรรมสังคมมีฐานทางสถาบันที่ก่อรูปชัดขึ้นหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562 แต่รายงานสถานภาพวิสาหกิจเพื่อสังคมในประเทศไทย (British Council, 2020) ระบุว่าจนถึงเดือนกันยายน ค.ศ. 2020 มีองค์กรที่จดทะเบียนตามกฎหมายฉบับนี้เพียง 141 แห่ง โดยกระจุกตัวในสาขาเกษตรกรรม ประมงและปศุสัตว์ การศึกษา และสุขภาพกับการดูแลทางสังคมเป็นหลัก และชี้ว่าอุปสรรคสำคัญคือการเข้าถึงแหล่งทุนที่จำกัด แม้มีการสนับสนุนเชิงนโยบายจากภาครัฐแล้วก็ตาม ช่องว่างนี้สะท้อนปัญหาการขยายผลที่ววรรณกรรมสากลเตือนไว้ กล่าวคือ ไทยไม่ได้ขาดความคิดริเริ่มทางสังคม หากขาดกลไกที่จะพาความคิดริเริ่มเหล่านั้นให้เติบโตจนกระทบระดับระบบ ในอีกด้านหนึ่ง ประยุทธ์ จันทร์โอชา ปันตสันต์ และฮูเปส (Prayukvong, Puntasen, & Hoopes, 2023) แสดงผ่านกรณีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถทำหน้าที่เป็นฐานคุณค่าของนวัตกรรมสังคมที่ยึดโยงกับชุมชน วาระนวัตกรรมสังคมของไทยจึงต้องเดินสองทางพร้อมกัน คือเสริมกลไกการเงินและการต่อขยายให้ความคิดริเริ่มขยายตัวได้ และรักษาฐานคุณค่าของชุมชนไว้เป็นเข็มทิศของทิศทาง

สำหรับข้อเสนอของเล่มนี้ วาระนวัตกรรมสังคมคือการทำให้ข้อเสนอที่สองกลายเป็นข้อต่อที่ใช้งานได้จริงในวงจรการเปลี่ยนผ่าน โดยกำหนดว่ารัฐและสังคมควรลงทุนกับกลไกที่แปลงศักยภาพของผู้คนให้เป็นแนวปฏิบัติร่วม และเปิดทางให้แนวปฏิบัติที่ได้ผลขยายตัวโดยไม่สูญเสียฐานคุณค่าเดิม หากวาระศักยภาพมนุษย์เป็นการเตรียมผู้ริเริ่มที่ออกแบบทางออกได้ วาระนวัตกรรมสังคมก็คือการเตรียมช่องทางให้ทางออกเหล่านั้นเดินทางจากระดับปัจเจกและชุมชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงระดับสังคม ผลที่สังมจากการเปลี่ยนแปลงนี้จะไปตกผลึกที่วาระถัดไปด้วยสังคมยั่งยืน ซึ่งทำหน้าที่รับผลลัพธ์และป้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพมนุษย์ให้วงจรหมุนต่อไปได้

ภาพนี้แสดงสะพานระหว่างสองระดับที่มักไม่เชื่อมกัน ชั้นล่างคือนวัตกรรมชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ ชั้นบนคือโครงสร้างนโยบายที่กำหนดระบบ สะพานที่เชื่อมสองชั้นนี้ต้องประกอบด้วยสามองค์ประกอบ ได้แก่ 'ทุนแบบเชื่อมโยง' (bridging social

capital) ที่เชื่อมชุมชนกับสถาบัน ระบบการยอมรับและรับรองนวัตกรรมท้องถิ่น และพื้นที่ทดลองนโยบายที่ให้นวัตกรรมชุมชนทำงานในกรอบที่ขยายได้

ภาพที่ 10- 9 วาระนวัตกรรมสังคม: จากชุมชนสู่โครงสร้าง

ที่มา: สังเคราะห์จาก Cajaiba-Santana (2014) และ Edler et al. (2024)

นวัตกรรมสังคมในไทยไม่ขาดจำนวน แต่ขาดเส้นทางที่นวัตกรรมชุมชนจะขยายผลสู่ระดับโครงสร้าง Edler และคณะ (2024) ชี้ว่านวัตกรรมสังคมที่ทรงพลังที่สุดคือนวัตกรรมที่เปลี่ยนกฎของเกม ไม่ใช่การแก้ปัญหาในกฎชุดเดิม วาระนวัตกรรมสังคมจึงต้องออกแบบเส้นทางจากชุมชนไปสู่นโยบาย ไม่ใช่แค่สนับสนุนโครงการที่มีอยู่

10.3.3 วาระสังคมยั่งยืน

วาระสังคมยั่งยืน (sustainable society agenda) ตามข้อเสนอของเล่มนี้ หมายถึงการยกระดับความยั่งยืนให้เป็นผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของการเปลี่ยนผ่าน โดยวัดความสำเร็จที่ความสามารถของสังคมในการดำรงและขยายศักยภาพของมนุษย์ข้ามรุ่นได้อย่างต่อเนื่อง มิใช่ที่ตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจหรือดัชนีสิ่งแวดล้อมโดยลำพัง

วาระนี้ทำหน้าที่แปลข้อเสนอที่สามของทฤษฎี ซึ่งวางสังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐานศักยภาพมนุษย์ ให้กลายเป็นทิศทางการลงมือที่ตรวจสอบได้ เช่น (Sen, 1999) เสนอว่าการพัฒนาที่แท้จริงคือการขยายเสรีภาพและความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์มิใช่ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจ เมื่อยึดนิยามนี้ ความยั่งยืนจึงมิได้หมายถึงการรักษาทรัพยากรไว้ให้คงเดิม หากหมายถึงการรักษาเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนรุ่นถัดไปยังมีทางเลือกกำหนดชีวิตของตนได้ไม่น้อยไปกว่ารุ่นปัจจุบัน

โดยกลไกแล้ว สังคมยั่งยืนปิดวงจรการเปลี่ยนผ่านและเปิดวงจรรอบใหม่ในเวลาเดียวกัน เพราะผลลัพธ์ของความยั่งยืน ทั้งความมั่นคงของฐานทรัพยากร ความเป็นธรรมของการกระจายโอกาส และความไว้วางใจในสถาบัน ล้วนย้อนกลับมาเป็นเงื่อนไขที่กำหนดว่าคนรุ่นถัดไปจะเริ่มต้นสร้างศักยภาพจากจุดใด วูล์ฟูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) เสนอว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืนต้องอาศัยการคิดเชิงระบบ (systems thinking) ที่ให้น้ำหนักแก่ความสัมพันธ์ย้อนกลับ (feedback) ระหว่างองค์ประกอบ แทนการมองปัญหาแบบแยกส่วนและแก้ไขทีละเรื่องตามลำดับเส้นตรง ข้อเสนอนี้ให้ฐานวิธีคิดแก่วาระสังคมยั่งยืนว่าความยั่งยืนมิใช่ปลายทางที่หยุดนิ่ง หากเป็นสถานะที่ต้องธำรงไว้ด้วยวงจรที่หมุนต่อเนื่อง หากผลของความยั่งยืนไม่ถูกส่งกลับไปเสริมศักยภาพมนุษย์และนวัตกรรมสังคม วงจรก็จะสะดุดและการพัฒนาจะถดถอยแม้ตัวเลขรวมจะดูก้าวหน้า

ในระดับระหว่างประเทศ หลักฐานล่าสุดชี้ว่าการเดินตามแนวทางแบบแยกส่วนกำลังทำให้เป้าหมายความยั่งยืนเคลื่อนตัวช้ากว่าที่ตกลงกันไว้มาก รายงานเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนประจำปี ค.ศ. 2025 ขององค์การสหประชาชาติ (United Nations, 2025) ซึ่งเผยแพร่ในวาระครบหนึ่งทศวรรษของวาระการพัฒนา ค.ศ. 2030 ประเมินว่ามีเป้าหมายย่อยเพียงราวร้อยละสามสิบห้าที่อยู่ในเส้นทางหรือมีความก้าวหน้าปานกลาง ขณะที่เกือบครึ่งหนึ่งเคลื่อนตัวช้าเกินไป และอีกราวร้อยละสิบแปดถดถอยลงจากจุดตั้งต้น ตัวเลขชุดนี้สะท้อนว่าปัญหามีได้อยู่ที่การขาดเป้าหมายหรือขาดทรัพยากรเพียงอย่างเดียว หากอยู่ที่การจัดการที่ยังแยกเป็นรายเป้าหมายโดย

ไม่เชื่อมโยงกันเป็นระบบ เมื่ออ่านผ่านกรอบการคิดเชิงระบบจะเห็นว่าความล่าช้าส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ความก้าวหน้าด้านหนึ่งไม่ถูกออกแบบให้หนุนเสริมอีกด้าน ความยั่งยืนจึงเรียกร้องการจัดวางที่ให้องค์ประกอบส่งแรงผลักดันมากกว่าการไล่ทำเป็นรายข้อ

สำหรับประเทศไทย ภาพที่ปรากฏมีทั้งความก้าวหน้าและจุดที่วงจรยังไม่ครบ รายงานการพัฒนาที่ยั่งยืนประจำปี ค.ศ. 2025 (Sachs et al., 2025) จัดให้ไทยอยู่ในอันดับที่ 43 จาก 167 ประเทศ ด้วยคะแนน 75.34 และเป็นอันดับหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อเนื่องเป็นปีที่เจ็ด แต่รายงานฉบับเดียวกันชี้ว่าความก้าวหน้าของไทยชะงักงันในหลายเป้าหมายที่เป็นแกนของความยั่งยืน โดยเฉพาะการลดความเหลื่อมล้ำ การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการรักษาระบบนิเวศทั้งทางทะเลและบนบก ช่องว่างนี้บ่งชี้ว่าคะแนนรวมที่สูงยังไม่ได้แปลว่าวงจรการเปลี่ยนผ่านหมุนครบ เพราะผลของการพัฒนายังกระจุกตัวและไม่ได้ย้อนกลับไปเสริมศักยภาพของกลุ่มที่เข้าไม่ถึงโอกาส ในอีกด้านหนึ่ง รายงานการพัฒนามนุษย์ของประเทศไทยฉบับที่หก (UNDP, 2024) เสนอว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถทำหน้าที่เป็นแนวทางเสริมพลังให้ผู้คนและชุมชนบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน วาระสังคมยั่งยืนของไทยจึงต้องเปลี่ยนจุดเน้นจากการไล่ตามอันดับ ไปสู่การออกแบบให้ผลของความยั่งยืนไหลกลับไปขยายทางเลือกของผู้คน โดยเฉพาะกลุ่มที่ยังถูกทิ้งไว้ข้างหลัง

ในเชิงทฤษฎี วาระสังคมยั่งยืนคือข้อต่อที่ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่านของเล่นนี้กลายเป็นวงจรที่หมุนได้จริง มิใช่ลำดับเหตุการณ์ที่จบลงที่ปลายทาง เพราะข้อเสนอที่สามารถว่าความยั่งยืนต้องย้อนกลับมาเสริมศักยภาพมนุษย์ วาระนี้จึงต้องถูกวัดที่ความสามารถในการป้อนกลับ มิใช่เพียงที่สภาพความยั่งยืน ณ ช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อวาระศักยภาพมนุษย์เตรียมผู้ริเริ่ม วาระนวัตกรรมสังคมเปิดช่องทางการเปลี่ยนแปลง และวาระสังคมยั่งยืนส่งผลลัพธ์กลับไปยังฐาน วาระทั้งสามจึงประกอบกันเป็นวงจรเดียวที่สอดคล้องกับข้อเสนอที่หนึ่งถึงสามของทฤษฎี สิ่งที่ยังขาดคือเงื่อนไขกำกับและกลไก

ระดับชาติที่จะทำให้วงจรนี้หมุนอย่างต่อเนื่องในทางปฏิบัติ ซึ่งเป็นภาระของส่วนถัดไปว่าด้วยข้อเสนอเชิงนโยบายระดับชาติ ทิศทางการวิจัยในอนาคต และการจัดวางบทบาทของไทยในเวทีระหว่างประเทศ

ภาพวงกลมที่มีลูกศรปิดในภาพนี้สื่อว่าสังคมยั่งยืนไม่ใช่จุดหมายปลายทางบนเส้นตรง ในกรณีไทย รายงาน UNDP (2024) ชี้ว่าประเทศไทยมีความก้าวหน้าในเป้าหมาย SDG ที่เกี่ยวกับสุขภาพ (SDG 3) และการศึกษา (SDG 4) แต่ยังล้าหลังในความเป็นธรรมทางเพศ (SDG 5) และการลดความเหลื่อมล้ำ (SDG 10) ช่องว่างเหล่านี้คือจุดที่วงจรยังไม่ปิด และวาระสังคมยั่งยืนต้องทำงานเพื่อปิดจุดนั้น

ภาพที่ 10- 10 วาระสังคมยั่งยืน: ปิดวงจรและเปิดรอบใหม่

ที่มา: สังเคราะห์จาก Sachs et al. (2025) และ Voulvoulis et al. (2022)

วาระสังคมยั่งยืนทำงานสองอย่างพร้อมกัน คือปิดวงจรรอบปัจจุบันโดยแปลงผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนเป็นฐานทรัพยากรสำหรับวงจรถัดไป และเปิดรอบใหม่โดยส่งสัญญาณกลับไปสู่วาระศักยภาพมนุษย์ว่าเงื่อนไขใดที่ต้องยกระดับ รายงาน SDG ประจำปี 2025 (Sachs et al., 2025) ชี้ว่าประเทศที่ก้าวหน้าในเป้าหมายความยั่งยืนล้วนมีกลไกป้อนกลับที่แปลงความยั่งยืนเป็นการลงทุนในมนุษย์รอบต่อไป

10.4 นัยเชิงนโยบายและการจัดวางองค์ความรู้

บทที่เก้าประกอบทฤษฎีไว้ครบทั้งองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ กลไก และเงื่อนไขขอบเขต และสองตอนก่อนหน้านี้ได้แปลทฤษฎีนั้นเป็นสถาปัตยกรรมการออกแบบและวาระการพัฒนาสามด้าน สิ่งที่ค้างอยู่ในบทปิดจึงไม่ใช่คำสั่งว่าหน่วยงานใดต้องทำอะไร แต่เป็นคำถามว่าเมื่อรับข้อเสนอทั้งสี่มาเป็นจริง ระบบนโยบายของไทยและสถานะขององค์ความรู้ไทยในเวทีความรู้ระหว่างประเทศจะต้องเปลี่ยนไปอย่างไร สองหัวข้อต่อไปนี้อ่านทฤษฎีในฐานะเลนส์ที่ปรับคำถาม ไม่ใช่คู่มือปฏิบัติ และแยกให้ชัดเจนว่าข้อใดมีหลักฐานหนุนอยู่แล้ว ข้อใดยังเป็นข้อสันนิษฐานที่รอการพิสูจน์ ส่วนทิศทางการศึกษาที่ทฤษฎีเปิดออกนั้นปล่อยให้ปรากฏเป็นบทสะท้อนคิดในตอนสังเคราะห์ปิดเล่ม มิใช่วาระการวิจัยที่ตั้งเป็นหัวข้อเอกเทศ จุดตั้งต้นอยู่ที่ระบบการวางแผนระดับชาติ เพราะเป็นที่ที่ตัดสินว่าองค์ประกอบทั้งหมดจะถูกมัดเข้าเป็นวงจรเดียวหรือถูกปล่อยให้ทำงานแยกกัน

10.4.1 นัยต่อระบบนโยบายระดับชาติ

ระบบการวางแผนของไทยจัดศักยภาพมนุษย์ไว้เป็นหนึ่งในหลายด้านที่เรียงเคียงกัน ทั้งที่ตรรกะของทฤษฎีถือว่าศักยภาพมนุษย์เป็นฐานซึ่งด้านอื่นตั้งอยู่ ความไม่ลงรอยตรงนี้คือแกนของนัยเชิงนโยบายทั้งหมดในหัวข้อนี้ เพราะเมื่อฐานถูกลดชั้นลงมาเป็นเสาต้นหนึ่งที่ต้องแย่งงบประมาณและลำดับความสำคัญกับเสาอื่น ความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบที่ทฤษฎีถือเป็นหัวใจก็หลุดหายไปกับโครงสร้างของแผนสิ่งที่ทฤษฎีเรียกร้องจึงไม่ใช่แผนฉบับใหม่หรือหน่วยงานใหม่ หากเป็นการจัดตำแหน่งขององค์ประกอบที่มีอยู่แล้วเสียใหม่

การจัดตำแหน่งเช่นนี้ขึ้นอยู่กับว่าทิศทางของแผนถูกกำหนดจากที่ใด งานของโบนิ เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) ให้เหตุผลว่านโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่านจะรับใช้เป้าหมายทางสังคมได้ต่อเมื่อผู้วางแผนตั้งเข็มทิศจากศักยภาพมนุษย์และความเป็นธรรมตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ปล่อยให้เป้าหมายเติบโตหรือพันธกิจ

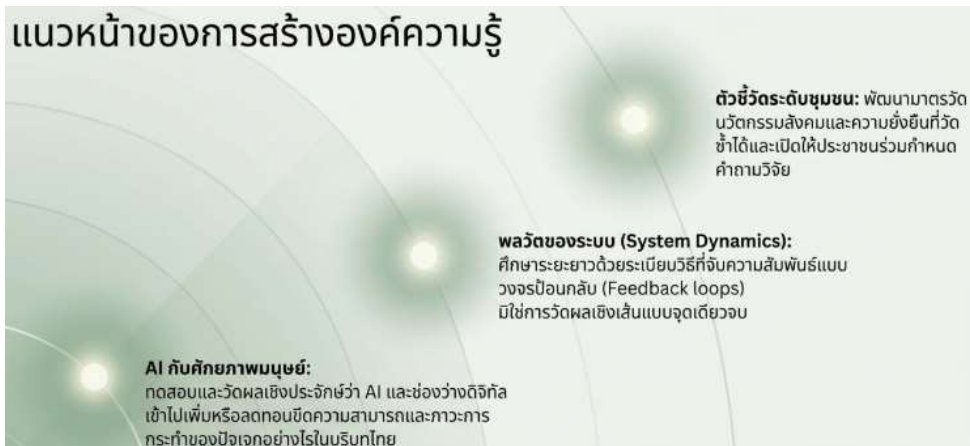
ทางเทคโนโลยีลากทิศไปก่อน บงแวงและลารูฟฟา (Bonvin & Laruffa, 2024) เสริมอีกด้านว่าการมีเสียงและความสามารถในการไฝ่ฝันของประชาชนต้องถูกยกเป็นเกณฑ์ของนโยบาย มิฉะนั้นผู้คนจะเหลือสถานะเพียงผู้รับการจัดสรร เมื่อทิศทางถูกตรึงไว้ที่ชั้นยุทธศาสตร์ด้วยเกณฑ์เหล่านี้ แผนระยะห้าปีและแผนปฏิบัติการที่ไหลลงมาก็ยึดคุณค่าเดียวกันตลอดสาย แทนที่จะถูกตีความใหม่จนคลาดเคลื่อนในแต่ละชั้น

ที่น่าพิจารณาคือองค์ประกอบที่ว่ามานี้ปรากฏอยู่ในเอกสารของไทยแล้วเกือบครบ ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561 ถึง 2580 (National Strategy Secretariat Office, 2018) มีทั้งด้านการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรมนุษย์และด้านการสร้างความเสมอภาค ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสาม (NESDC, 2022) ถึงกับผสานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับการยกระดับการพัฒนาคนมนุษย์ไว้ในหมวดหมาย ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่การขาดเป้าหมายด้านมนุษย์ ซึ่งมีอยู่มากพอแล้ว แต่อยู่ที่เป้าหมายเหล่านั้นถูกวางเรียงกันโดยไม่มีตรรกะกลางบอกว่าด้านใดควรบ่อนแรงให้ด้านใด นี่คือช่องว่างที่กรอบของทฤษฎีเข้าไปเติมได้โดยไม่ต้องรื้อของเดิม

เงื่อนไขที่จะทำให้การจัดตำแหน่งใหม่นี้ทำงานอยู่ที่ตัวระบบตนเอง เพราะระบบแผนคือสถาบันที่ตัดสินใจกลไกป้อนกลับซึ่งข้อเสนอที่สามเรียกร้องจะมีที่ทางหรือไม่ หากผลลัพธ์ด้านความยั่งยืนและความเป็นธรรมของแผนรอบหนึ่งถูกอ่านกลับมาปรับฐานศักยภาพของรอบถัดไป วงจรที่ทฤษฎีอธิบายก็เริ่มหมุนในระดับสถาบันจริง ไม่ใช่ค้างอยู่บนกระดาษ ที่ต้องกล่าวตามตรงคือ ข้อเสนอทั้งหมดในหัวข้อนี้ยังเป็นการเทียบโครงสร้างของเอกสารแผนกับตรรกะของทฤษฎี ยังไม่ใช้การประเมินว่าแผนที่ออกแบบเป็นวงจรให้ผลต่างจากแผนที่ประเมินเป็นรายด้านจริงเพียงใด ข้อเสนอสูงในระบับนั้นอยู่พ้นขอบเขตของหนังสือเล่มนี้ และเป็นเรื่องที่งานเชิงประจักษ์ในภายหน้าจะต้องรับไปตอบ

แผนภาพสามจุดในภาพนี้แสดงว่าการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดมักไม่ต้องการทรัพยากรใหม่ แต่ต้องการตรรกะใหม่ ยุทธศาสตร์ชาติที่มีอยู่มีทั้งแผนศักยภาพมนุษย์และแผนนวัตกรรม แต่ทั้งสองทำงานขนานกัน ไม่ใช่ทำงานร่วมกัน

เป็นวงจร การปรับตำแหน่งทั้งสามจุดนี้ไม่ต้องรอแผนชาติฉบับใหม่ แต่ทำได้ในระดับการออกแบบกลไกและตัวชี้วัดภายในแผนที่มืออยู่

ภาพที่ 10- 11 ข้อเสนอเชิงนโยบายระดับชาติ: สามจุดปรับตำแหน่ง

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน อ้างอิงจาก HCST Framework

ข้อเสนอเชิงนโยบายระดับชาติของทฤษฎี HCST ไม่ใช่การเขียนแผนใหม่ แต่เป็นการปรับตำแหน่งขององค์ประกอบภายในระบบที่มีอยู่แล้วในสามจุด จุดแรกคือการยกศักยภาพมนุษย์จากหนึ่งในหกเสาขึ้นเป็นแกนกลางที่เสาอื่นหมุนรอบ จุดที่สองคือการเปลี่ยนเกณฑ์วัดความสำเร็จจากตัวเลขกิจกรรมเป็นผลลัพธ์ที่ชีวิตจริง และจุดที่สามคือการสร้างวงจรป้อนกลับระหว่างวาระการพัฒนาทั้งสาม

10.4.2 การจัดวางตำแหน่งระหว่างประเทศขององค์ความรู้

ประสบการณ์การพัฒนาของประเทศหนึ่งจะข้ามพรมแดนไปมีความหมายกับที่อื่นได้ก็ต่อเมื่อมันถูกแปลจากเรื่องเล่าเฉพาะถิ่นให้เป็นข้อความที่ตรวจสอบและเทียบเคียงได้ ตรรกะนี้เองคือที่ที่ทฤษฎีทำงานให้ไทย เพราะการวางประสบการณ์ไทยลงในโครงของศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม ความยั่งยืน และเงื่อนไขกำกับ เปลี่ยน

สถานะของมันจากกรณีศึกษาที่น่าชื่นชมมาเป็นกรอบที่ผู้อื่นหยิบไปทดสอบในบ้านตนได้ การจัดวางตำแหน่งในความหมายนี้จึงเป็นเรื่องของสถานะทางวิชาการ ไม่ใช่การป่าวประกาศความสำเร็จของนโยบาย

ภาษากลางที่ทำให้การข้ามบริบทเป็นไปได้มีรากอยู่ที่นิยามการพัฒนาของเซน (Sen, 1999) ที่วัดความก้าวหน้าด้วยความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์แทนความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจ เกณฑ์นี้สื่อสารได้ในหลายสังคมโดยไม่ต้องแปลผ่านบริบทเฉพาะของประเทศใด และเมื่อโบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) แสดงว่าการตั้งทิศทางนโยบายจากศักยภาพมนุษย์และความเป็นธรรมเป็นจุดยืนที่ประเทศหนึ่งเสนอต่อเวทีโลกได้ ก็ยิ่งชัดว่าการวางตำแหน่งที่มั่นคงมาจากการเสนอกรอบที่เปิดให้ตรวจสอบ ไม่ใช่จากการอวดผลลัพธ์

จังหวะของเวทีโลกกำลังเอื้อต่อข้อเสนอลักษณะนี้พอดี วูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ชี้ว่ากระบวนทัศน์การพัฒนาระดับโลกกำลังเคลื่อนออกจากแบบจำลองที่บูชาการเติบโตไปหาการคิดเชิงระบบ ประเทศที่สั่งสมประสบการณ์แนวนี้นี้ไว้มาก่อนจึงไม่ได้อยู่ในฐานะผู้ตามอีกต่อไป สำหรับไทย องค์การระหว่างประเทศได้เริ่มจัดวางความรู้ของประเทศไว้บนเวทีแล้ว รายงานการพัฒนามนุษย์ประเทศไทยฉบับที่หก (UNDP, 2024) นำเสนอปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวทางเสริมพลังผู้คนและชุมชน และงานของตรีพงศ์กรุณา สราจโจติ และกรไพบูลย์ (Treepongkaruna, Sarajoti, & Korphaibool, 2025) พบว่าองค์กรไทยที่ยึดปรัชญานี้อย่างเข้มข้นมีผลด้านความยั่งยืนดีกว่าอย่างมีนัยเชิงสถิติ โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมและธรรมาภิบาล สิ่งที่ยังขาดคือความรู้ชุดนี้ถูกเล่าในรูปปรัชญาและกรณีตัวอย่างเป็นหลัก ยากที่ผู้อื่นจะหยิบไปทดสอบข้ามบริบท

ทฤษฎีจึงเข้ามาปิดช่องนั้นด้วยการให้ภาษาเชิงมโนทัศน์ที่วงวิชาการโลกใช้ร่วมกัน กระนั้นก็ควรพูดให้ตรงว่าการวางตำแหน่งนี้ยังเป็นโอกาส ไม่ใช่ความสำเร็จที่บรรลุแล้ว มันขึ้นกับเงื่อนไขที่ว่าการรอบต้องถูกนำไปเทียบเคียงในประเทศรายได้ปานกลางอื่นจริงเสียก่อน จึงจะสรุปได้ว่าประสบการณ์ไทยมีค่าข้ามพรมแดน เมื่อวาง

เงื่อนไขไว้เช่นนี้แล้ว คำถามที่เหลือจึงเป็นเรื่องที่ว่าองค์ความรู้ทั้งเล่มนี้เพิ่มอะไรให้วงวิชาการ และทิ้งอะไรไว้ให้คนที่มาต่อ ซึ่งเป็นสาระของการสังเคราะห์ปิดเล่ม

เพื่อให้เห็นว่าทฤษฎีทำหน้าที่แปลประสบการณ์ไทยสู่ภาษากลางของวงวิชาการอย่างไร ภาพที่ 10-12 แสดงการเคลื่อนจากฐานคุณค่าพื้นถิ่นอย่างปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านโครงมโนทัศน์ของทฤษฎี ไปสู่การเทียบเคียงในเวทีความรู้ระหว่างประเทศ

ภาพที่ 10- 12 การจัดวางตำแหน่งขององค์ความรู้ไทยในเวทีระหว่างประเทศผ่านกรอบทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน อ้างอิงจาก Voulvoulis et al. (2022) และ UNDP (2025)

ภาพนี้ชี้ว่าการยอมรับในเวทีโลกมิได้มาจากการนำเสนอปรัชญาหรือกรณีความสำเร็จโดยลำพัง หากมาจากการวางประสบการณ์ลงในโครงที่ระบุงองค์ประกอบและความสัมพันธ์จนผู้อื่นนำไปเทียบเคียงในบริบทของตนได้ ทั้งนี้สถานะดังกล่าวยังเป็นโอกาสที่ขึ้นกับการนำกรอบไปทดสอบในประเทศอื่นจริง มิใช่ผลที่บรรลุแล้ว

10.5 การสังเคราะห์ปิดเล่ม

เมื่อนัยเชิงนโยบายและการจัดวางองค์ความรู้ได้ปิดลง สิ่งที่เหลือให้ทำในบทสุดท้ายคือการถอยออกมามองว่าข้อโต้แย้งทั้งหลายรวมกันแล้วบอกระไร ตอนนี้ไม่ทวนสาระของบทก่อน แต่ยกข้อค้นพบและข้อเสนอทั้งหมดขึ้นเป็นคำตอบต่อคำถามหลักของหนังสือ ว่าประเทศไทยควรเปลี่ยนผ่านจากการพัฒนาที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างไรในยุคปัญญาประดิษฐ์ การสังเคราะห์แบ่งเป็นสามจังหวะ จังหวะแรกบททวนว่าหนังสือเสนออะไรต่อวงวิชาการ จังหวะที่สองมองไปข้างหน้าว่าข้อเสนอนี้เปิดทางให้ศึกษาต่ออย่างไรและติดข้อจำกัดใด และจังหวะสุดท้ายเป็นถ้อยแถลงปิดเล่มที่ตอบคำถามหลักโดยตรง

10.5.1 คุณูปการเชิงองค์ความรู้

หนังสือเล่มนี้ไม่ได้อ้างว่าค้นพบตัวแปรใหม่ที่ไม่เคยมีผู้ใดกล่าวถึง ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนต่างเป็นแนวคิดที่มีรากลึกและมีนักคิดพัฒนาสืบเนื่องกันมา แต่ละสายเดินหน้าไปตามเหตุผลของตนจนเข้มข้นในตัวเอง ทว่ายังคงเดินคู่ขนานกันเป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่เล่มนี้เสนอคือวิธีมองที่ร้อยสามแนวคิดเข้าเป็นวงจรเดียว โดยวางศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน นวัตกรรมสังคมเป็นตัวกลาง และความยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human-Centric Social Transformation) จึงมิใช่การแทนที่แนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง หากเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเหล่านั้นให้เห็นกลไกที่เชื่อมกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาแยกส่วนมักมองไม่เห็น คุณค่าของการจัดวางเช่นนี้อยู่ที่ว่ามันเปลี่ยนวิธีตั้งคำถามและออกแบบการเปลี่ยนผ่านได้จริงหรือไม่ ซึ่งพิสูจน์ได้ด้วยการนำไปใช้ มิใช่ด้วยการกล่าวอ้าง

การเชื่อมสามแนวคิดจะมีความหมายก็ต่อเมื่อแต่ละสายมีสิ่งให้อีกสายเติมให้ได้ แนวทางสมรรถภาพของเซนให้ฐานว่าการพัฒนาคือการขยายเสรีภาพและความสามารถของมนุษย์ แต่กล่าวถึงกลไกที่แปลศักยภาพระดับบุคคลเป็นการ

เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไว้มาก งานที่นำแนวทางนี้ไปต่อ ทั้งบงวางและลารูฟฟา (Bonvin & Laruffa, 2024) ที่ขยายสู่การออกแบบนโยบายและสถาบัน และโบนี เบลัสโก และโกช (Boni, Velasco, & Ghosh, 2025) ที่นำไปกำหนดทิศทางของนโยบายนวัตกรรม ต่างเดินจากฐานคุณค่าเดียวกันไปคนละทิศ ขณะที่การคิดเชิงระบบของวูลวูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) เพิ่มมุมมององค์ประกอบเหล่านี้สัมพันธ์กันแบบวงจรที่มีการป้อนกลับ มิใช่ลำดับเหตุทางเดียว แม้แต่ภายในแนวทางสมรรถภาพเอง บาร์เรโนอัลกัลเดและคณะ (Barreno-Alcalde et al., 2024) ก็ตั้งข้อสังเกตว่าแนวทางนี้แผ่ไปในหลายสาขาโดยที่การเชื่อมข้ามสายยังเกิดไม่บ่อยนัก สิ่งที่เล่มนี้ทำจึงเป็นการนำสิ่งที่ต่างสายต่างมีมาวางในโครงเดียวกันให้เห็นว่ามันต่อกันตรงไหน

อีกด้านหนึ่งของข้อเสนออยู่ที่ฐานที่มาของมัน แนวคิดการพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางส่วนใหญ่ก่อตัวในบริบทของประเทศรายได้สูง ขณะที่ทฤษฎีในเล่มนี้เรียบเรียงจากประสบการณ์ของประเทศรายได้ปานกลางที่มีทั้งความสำเร็จเชิงระบบอย่างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า และข้อจำกัดที่ฝังลึกอย่างความเหลื่อมล้ำและช่องว่างดิจิทัล การที่รายงานการพัฒนามนุษย์ประเทศไทยฉบับที่หก (UNDP, 2024) วางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ในฐานะแนวทางเสริมพลังผู้คนและชุมชน สะท้อนว่าประสบการณ์ของไทยมีสาระที่ผู้อ่านสนใจอยู่ก่อนแล้ว สิ่งที่เล่มนี้พยายามเพิ่มคือการยกประสบการณ์นั้นจากการเป็นเรื่องเล่าเฉพาะถิ่น ขึ้นเป็นข้อความที่ระบอบองค์ประกอบและความสัมพันธ์ชัดพอจะนำไปเทียบเคียงที่อื่นได้ ส่วนจะเทียบได้จริงเพียงใดเป็นอีกเรื่องที่ต้องพิสูจน์

สิ่งที่ทำให้ข้อเสนอทั้งสี่เป็นทฤษฎีมากกว่ากรอบพรรณนา คือการที่มันระบุองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ กลไก และเงื่อนไขที่ทฤษฎีจะทำงานหรือไม่ทำงานไว้ชัดพอจะถูกโต้แย้งด้วยหลักฐานได้ คุณสมบัตินี้เองที่เปิดทางให้ผู้อื่นนำไปตรวจสอบ ปรับหรือหักล้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่หัวข้อถัดไปจะขยายต่อ พร้อมกับระบุข้อจำกัดของข้อเสนอตามจริง

10.5.2 ทิศทางที่ทฤษฎีเปิดไว้และข้อจำกัด

คุณค่าระยะยาวของทฤษฎีหนึ่งไม่ได้อยู่ที่การเป็นคำตอบสุดท้าย หากอยู่ที่การเปลี่ยนคำถามที่ผู้คนใช้ประเมินความก้าวหน้าของสังคม ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางขยับคำถามหลักจากการถามว่าประเทศมีเทคโนโลยีก้าวหน้าเพียงใด ไปสู่การถามว่าการพัฒนานั้นขยายศักยภาพมนุษย์ หนุนนวัตกรรมสังคม และเสริมความยั่งยืนไปพร้อมกันได้มากเพียงใด การเปลี่ยนจุดตั้งคำถามเช่นนี้มีน้ำหนักกว่ารายละเอียดของข้อเสนอบางข้อที่อาจถูกปรับแก้ตามหลักฐานใหม่ เพราะเป็นสิ่งที่ยังเหลืออยู่แม้เมื่อส่วนอื่นเปลี่ยนไป

เพราะทฤษฎีระบอบองค์ประกอบและความสัมพันธ์แบบป้อนกลับไว้ชัด มันจึงบอกโดยตัวมันเองว่าจุดใดควรถูกตรวจสอบต่อ ความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนมีน้ำหนักจริงเพียงใด และเงื่อนไขกำกับอย่างธรรมาภิบาลดิจิทัลหรือทุนทางสังคมเปลี่ยนเส้นทางนั้นไปในทิศใด คำถามเหล่านี้เปิดกว้างไว้ให้ผู้อื่นสานต่อ มิใช่ข้อสรุปที่เล่มนี้ปิดตาย และเนื่องจากความสัมพันธ์ที่ว่าเป็นแบบวงจร การจะเห็นภาพจริงจึงต้องอาศัยการติดตามข้ามเวลามากกว่าการมองภาพนิ่งช่วงเดียว ซึ่งเป็นข้อสังเกตที่สอดคล้องกับที่วูล์ฟูลิสและคณะ (Voulvoulis et al., 2022) ย้ำไว้เรื่องการมองการเปลี่ยนผ่านอย่างเป็นระบบ

ที่ต้องกล่าวไว้อย่างตรงไปตรงมาคือข้อจำกัดของข้อเสนอนี้ ข้อเสนอทั้งสี่ยังมีสถานะเป็นข้อความเชิงทฤษฎีที่มีเหตุผลรองรับ แต่ยังไม่ผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ ทฤษฎีเรียบเรียงจากประสบการณ์ของไทยเป็นหลัก การจะรู้ว่ามันอธิบายบริบทอื่นได้เพียงใดต้องอาศัยการนำไปเทียบเคียงในประเทศรายได้ปานกลางอื่นจริง และเนื่องจากบริบทของดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ยังเปลี่ยนแปลงเร็ว เงื่อนไขที่ทฤษฎีตั้งไว้ก็อาจต้องทบทวนเมื่อเทคโนโลยีและการกำกับดูแลเคลื่อนไป การยอมรับข้อจำกัดเหล่านี้ไม่ได้ลดน้ำหนักของข้อเสนอ แต่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้มันยังเป็นข้อเสนอที่ตรวจสอบได้ มิใช่ข้อยืนยันที่ปิดตัวเอง

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่ทฤษฎีเปิดไว้จึงมีค่าตรงที่มันชัดเจนจะถูกท้าทายและปรับแก้ ไม่ใช่ตรงที่มันอ้างว่าถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว ทฤษฎีที่ดำรงอยู่ในบทสนทนาทางวิชาการ ได้นานกว่าอายุของหนังสือที่บรรจุมันไว้ คือทฤษฎีที่คนรุ่นถัดไปหยิบไปสอน ทดสอบ และโต้แย้งได้ เมื่อวางเงื่อนไขและข้อจำกัดไว้เช่นนี้แล้ว สิ่งที่เหลือคือการกลับไปตอบคำถามหลักของหนังสือโดยตรง ซึ่งเป็นสาระของหัวข้อสุดท้าย

10.5.3 วิทยาการพัฒนาสังคมในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0

วิทยาการพัฒนาสังคมในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0 มีชื่อเรียกของยุคสมัยที่ต่อจากนโยบายอุตสาหกรรมดิจิทัล หากเป็นกรอบขององค์ความรู้ที่เปลี่ยนคำถามตั้งต้นของการพัฒนาประเทศ คำว่าหลังไทยแลนด์ 4.0 ในที่นี้จึงมีได้หมายถึงช่วงเวลาและเทคโนโลยีก้าวหน้าไปกว่าเดิม หากหมายถึงการก้าวพ้นกระบวนทัศน์ที่ถือว่าการยกระดับเทคโนโลยีและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายในตัวเอง ไปสู่กระบวนทัศน์ที่ถือว่าการขยายศักยภาพของมนุษย์และคุณภาพของสังคมคือเป้าหมาย ส่วนเทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทที่ต้องถูกจัดวางให้รับใช้เป้าหมายนั้น การตั้งชื่อองค์ความรู้เช่นนี้จึงเป็นการประกาศจุดยืนเชิงทฤษฎีว่าความก้าวหน้าของประเทศต้องประเมินจากชีวิตของผู้คน มิใช่จากสมรรถนะของเครื่องมือที่ประเทศครอบครอง

คำตอบที่หนังสือทั้งเล่มเรียบเรียงขึ้นต่อคำถามหลักว่าประเทศไทยควรเปลี่ยนผ่านจากการพัฒนาที่นำโดยเทคโนโลยีไปสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างไร ในยุคปัญญาประดิษฐ์ อยู่ที่ว่าจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบสามส่วนให้ทำงานเป็นวงจรเดียว การลงทุนในศักยภาพมนุษย์เป็นฐานที่ทำให้ผู้คนมีเสรีภาพและความสามารถที่จะกำหนดชีวิตของตน ศักยภาพนั้นแปรเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างผ่านนวัตกรรมสังคมที่ผู้คนร่วมออกแบบทางออกให้แก่ปัญหาส่วนรวม และการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสังคมเป็นสังคมยั่งยืนที่ย้อนกลับมาขยายศักยภาพของคนรุ่นถัดไป โดยมีธรรมาภิบาลดิจิทัล ทักษะทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบันเป็นเงื่อนไขกำกับความเข้มของวงจร การเปลี่ยนผ่านจึงมิได้เกิดจากการเลือกกระหว่าง

เทคโนโลยีกับมนุษย์ หากเกิดจากการกำกับให้ปัญญาประดิษฐ์เข้ามาเสริมแต่ละข้อต่อของวงจรโดยไม่แทนที่บทบาทของมนุษย์ในฐานะผู้กำหนดทิศทาง

ทิศทางนี้สอดคล้องกับการเคลื่อนตัวของกระบวนการพัฒนาในระดับสากล รายงานการพัฒนามนุษย์ ค.ศ. 2020 ขององค์การสหประชาชาติ (UNDP, 2020) ระบุว่าศักยภาพในการกำหนดตนเองและการเสริมพลังของผู้คนคือเงื่อนไขของการลงมือเปลี่ยนแปลงที่จำเป็น เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกับโลกได้อย่างสมดุลและเป็นธรรมยิ่งขึ้น ข้อความนี้ยืนยันว่าประชาคมระหว่างประเทศได้ขยับหน่วยของการประเมินความก้าวหน้าจากผลิตภัณฑ์มวลรวมและระดับเทคโนโลยีไปสู่คุณภาพของชีวิตและความสามารถในการกำหนดอนาคตของผู้คนแล้ว การจัดวางองค์ความรู้ของหนังสือเล่มนี้ในกระแสเดียวกันจึงมิใช่การนำเข้าแนวคิดที่แปลกแยกจากบริบทไทย หากเป็นการเข้าร่วมบทสนทนาที่กำลังกำหนดทิศทางการพัฒนาของโลก โดยเสนอกรอบที่อธิบายกลไกของการเปลี่ยนผ่านให้ชัดกว่าการประกาศเป้าหมายเชิงคุณค่าเพียงลำพัง

สำหรับสังคมไทย เส้นทางเปลี่ยนผ่านมีทั้งฐานที่เอื้อและอุปสรรคที่ต้องยอมรับตามจริง ด้านหนึ่ง ประสพการณ์ของประเทศไทยทุนทางความคิดที่สอดรับกับการพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางอยู่ก่อนแล้ว รายงานการพัฒนามนุษย์ประเทศไทย ฉบับที่หก (UNDP, 2024) จัดวางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวทางเสริมพลังผู้คนและชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นตรรกะเดียวกับที่วางศักยภาพมนุษย์ไว้เป็นฐานของการเปลี่ยนผ่าน อีกด้านหนึ่ง ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง ช่องว่างดิจิทัล และการรวมศูนย์ของการตัดสินใจยังเป็นข้อจำกัดที่ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่านติดขัดในทางปฏิบัติ การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในบริบทไทยจึงมิใช่การประกาศคุณค่าใหม่ หากเป็นการลงมือคลายข้อติดขัดเหล่านี้ทีละข้อต่อ เพื่อให้ศักยภาพที่มีอยู่แปรเป็นนวัตกรรมสังคมและความยั่งยืนได้จริง

เมื่อมองย้อนกลับตลอดทั้งเล่ม เส้นเรื่องของหนังสือเดินทางจากการทบทวนวิวัฒนาการของศาสตร์การพัฒนาและการวิเคราะห์เงื่อนไขด้านดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ในบทต้น ผ่านการวางองค์ประกอบหลักของการเปลี่ยนผ่านทั้งศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนในบทกลาง สู่การวิเคราะห์เงื่อนไขกำกับด้านธรรมาภิบาลดิจิทัลและทุนทางสังคม แล้วประกอบองค์ประกอบทั้งหมดขึ้นเป็นทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในบทที่เก้า ก่อนแปลงทฤษฎีเป็นวาระการพัฒนาและข้อเสนอเชิงนโยบายในบทนี้ ทั้งสิบบทจึงมิได้เป็นการเรียงหัวข้อที่แยกจากกัน หากเป็นการสร้างคำตอบเดียวที่ต่อเนื่องต่อคำถามหลักของเล่ม โดยข้อเสนอสี่ข้อของทฤษฎีทำหน้าที่เป็นแกนที่ร้อยเนื้อหาทุกบทให้ลงรอยกัน ในเชิงทฤษฎี บทปิดเล่มนี้จึงมิได้เพิ่มองค์ประกอบใหม่ให้แก่ทฤษฎี หากยืนยันว่าความหมายสูงสุดของการพัฒนาอยู่ที่การยกระดับความมั่งคั่งของชีวิตมนุษย์ มิใช่ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจหรือสมรรถนะของเทคโนโลยี ดังที่เซน (Sen, 1999) วางไว้เป็นหลักตั้งต้นของแนวทางการพัฒนามนุษย์ ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาสังคมไทยในยุคหลังไทยแลนด์ 4.0 จะถูกจดจำมิใช่จากระดับเทคโนโลยีที่ประเทศสร้างขึ้น หากจากระดับชีวิตของผู้คน que การพัฒนานั้นทำให้แบ่งบานได้จริง

ตารางอภิธานศัพท์

อภิธานศัพท์ต่อไปนี้รวบรวมโน้ตศัพท์หลักที่ใช้ในบทที่ 10 เรียงตามลำดับการปรากฏในเนื้อหา พร้อมศัพท์อังกฤษและความหมายโดยย่อในกรอบของทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

คำศัพท์ (ไทย)	ศัพท์อังกฤษ	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์	Human Transformation	การเปลี่ยนแปลงเชิงพัฒนาที่วางการขยายศักยภาพและการเสริมพลังของผู้คนเป็นแกน แทนการยกระดับเทคโนโลยีหรือการเติบโตทางเศรษฐกิจ	10.1.1
การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัล	Digital Transformation	การยกระดับเทคโนโลยีดิจิทัลและประสิทธิภาพขององค์กร ซึ่งในทฤษฎีนี้เป็นเงื่อนไขเชิงบริบทมิใช่เป้าหมายในตัวเอง	10.1.1
ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Social Transformation (HCST)	ทฤษฎีแกนของหนังสือ อธิบายการเปลี่ยนผ่านสังคมเป็นวงจรที่ศักยภาพมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืนทำงานร่วมกันภายใต้เงื่อนไขกำกับเชิงสถาบัน	บทนำ, 10.4.1, 10.5.1
ศักยภาพมนุษย์	Human Capability	ความสามารถและเสรีภาพที่แท้จริงซึ่งผู้คนมีเหตุผลจะให้คุณค่า เป็นตัวแปรฐานของวงจรตามข้อเสนอที่หนึ่ง	10.1.1, 10.3.1
นวัตกรรมสังคม	Social Innovation	การปรับเรียงปฏิบัติทางสังคมขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการที่ตลาดและบริการรัฐแบบเดิมตอบไม่ได้ เป็นตัวแปรกลางตามข้อเสนอที่สอง	10.3.2

สังคมยั่งยืน	Sustainable Society	สังคมที่ดำรงและขยายศักยภาพของมนุษย์ข้ามรุ่นได้ เป็นผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐานตามข้อเสนอที่สาม	10.3.3
เงื่อนไขกำกับ	Moderating conditions	ปัจจัยที่กำหนดความเข้มของวงจร ได้แก่ ธรรมชาติดิจิทัล ทูทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน ตามข้อเสนอที่สี่	10.2.3
แนวทางสมรรถภาพ	Capability approach	กรอบเชิงคุณค่าของเซนที่นิยามการพัฒนาเป็นการขยายเสรีภาพและความสามารถของมนุษย์	10.5.1
ความสามารถในการใฝ่ฝัน	Capability to aspire	ความสามารถของผู้คนในการตั้งเป้าหมายและจินตนาการถึงอนาคตที่ตนให้คุณค่า	10.1.1, 10.1.2
ความสามารถในการมีเสียง	Capability for voice	ความสามารถในการแสดงความเห็นและมีส่วนร่วมกำหนดการตัดสินใจสาธารณะ	10.1.1, 10.1.2
ภาวะการกระทำ	Agency	ความสามารถของผู้คนในการกำหนดและลงมือเปลี่ยนแปลงชีวิตและสังคมของตน	10.2.1
นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-centered policy	นโยบายที่ตั้งต้นจากชีวิตและศักยภาพของผู้คน แล้วจึงออกแบบมาตรการและเทคโนโลยีให้รับใช้เป้าหมายนั้น	10.1.2
การกำหนดทิศทาง	Directionality	การตั้งเข็มทิศของนโยบายนวัตกรรมจากศักยภาพมนุษย์ และความเป็นธรรม มิใช่จากพันธกิจทางเทคโนโลยี	10.2.1, 10.2.2

นโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน	Transformative innovation policy	นโยบายนวัตกรรมที่มุ่งเปลี่ยนระบบเพื่อเป้าหมายทางสังคมและสิ่งแวดล้อม	10.2.2
ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	Sufficiency Economy Philosophy (SEP)	หลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน บนเงื่อนไขความรอบรู้และคุณธรรม เป็นฐานคุณค่าพื้นฐานของการเปลี่ยนผ่าน	10.1.3
การคิดเชิงระบบ	Systems thinking	วิธีคิดที่ให้น้ำหนักกับความสัมพันธ์และวงจรป้อนกลับระหว่างองค์ประกอบ แทนการมองปัญหาแบบแยกส่วนเป็นเส้นตรง	10.3.3
วงจรป้อนกลับ	Feedback loop	กลไกที่ผลลัพธ์ปลายวงจรย้อนกลับมาปรับฐานต้นทาง ทำให้การเปลี่ยนผ่านหมุนต่อเนื่อง	10.3.3
ธรรมาภิบาลดิจิทัล	Digital governance	กติกาที่กำกับให้ข้อมูลและปัญญาประดิษฐ์รับใช้สิทธิและศักดิ์ศรีของผู้คน	10.2.3
ทุนทางสังคม	Social capital	เครือข่ายความไว้วางใจและการตอบแทนซึ่งกันและกันที่ทำให้การลงมือร่วมกันเป็นไปได้	10.2.3
ขีดความสามารถเชิงสถาบัน	Institutional capacity	สมรรถนะของรัฐในการออกแบบ ประสานงาน และเรียนรู้จากการทดลองเชิงนโยบาย	10.2.3
การประเมินเชิงก่อรูป	Formative evaluation	การประเมินระหว่างดำเนินการ เพื่อเรียนรู้และปรับทิศทางต่อเนื่อง แทนการประเมินครั้งเดียวเมื่อสิ้นสุด	10.2.2

ดัชนีทุนมนุษย์	Human Capital Index	ดัชนีของธนาคารโลกที่ประเมินศักยภาพการเป็นแรงงานที่มีผลิตภาพของเด็กเมื่อได้รับการศึกษาและสุขภาพครบถ้วน	10.3.1
วิสาหกิจเพื่อสังคม	Social enterprise	องค์กรที่ดำเนินกิจการเพื่อแก้ปัญหาสังคมควบคู่กับความยั่งยืนทางการเงิน	10.3.2
การจัดวางตำแหน่งระหว่างประเทศ	International positioning	การกำหนดสถานะของไทยในเวทีความรู้โลกในฐานะผู้ร่วมสร้างองค์ความรู้ มีใช้เพียงผู้รับแบบแผนจากภายนอก	10.4.3
คุณูปการเชิงองค์ความรู้	Knowledge contribution	การที่ข้อเสนอหนึ่งเข้าไปเติมช่องว่างของวรรณกรรมเดิมจนทำให้ความเข้าใจต่อปรากฏการณ์คมชัดขึ้น	10.5.1
มรดกทางความคิด	Intellectual legacy	ภาษาเชิงวิเคราะห์และวาระการศึกษาที่ทฤษฎีทิ้งไว้ให้ผู้อื่นต่อยอด ตรวจสอบ และโต้แย้งได้ในระยะยาว	10.5.2

รายการอ้างอิง

- Barreno-Alcalde, S., Diez-Martin, F., & Escamilla-Solano, S. (2024). The multidisciplinary nature of the capability approach: Emerging trends and future research directions through a bibliometric analysis. *SAGE Open*, 14(3). <https://doi.org/10.1177/21582440241284951>
- Boni, A., Velasco, D., & Ghosh, B. (2025). A human capability approach to transformative innovation policy: Theoretical insights and practical implications for directionality. *Journal of Responsible Innovation*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23299460.2024.2440966>
- Bonvin, J.-M., & Laruffa, F. (2024). Transforming social policies and institutions in a capability perspective: Agency, voice and the capability to aspire. *Journal of Human Development and Capabilities*, 25(4), 575–594. <https://doi.org/10.1080/19452829.2024.2405096>
- British Council. (2020). The state of social enterprise in Thailand. British Council. https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/state_of_social_enterprise_in_thailand_2020_final_web.pdf
- Edler, J., Ostertag, K., & Schuler, J. (2024). Social innovation, transformation, and public policy: Towards a conceptualization and critical appraisal. *Science and Public Policy*, 51(1), 80–88. <https://doi.org/10.1093/scipol/scad054>

- Ghosh, B., Velasco, D., Chakraborty, K., Mguni, P., & Yuana, S. L. (2025). Transformative innovation policy: An analytical review of key methods and challenges. *Annual Review of Environment and Resources*, 50, 593–623. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-111523-102251>
- Lengfelder, C., Tapia, H., & Biggeri, M. (2025). Navigating AI with a human development compass: Shaping tomorrow's capabilities. *Journal of Human Development and Capabilities*, 26(3), 439–448. <https://doi.org/10.1080/19452829.2025.2520011>
- National Strategy Secretariat Office. (2018). National strategy 2018–2037 (unofficial translation). Office of the National Economic and Social Development Council. <https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/06/NATIONAL-STRATEGY-2018-2037-ENG.pdf>
- OECD. (2024). Global trends in government innovation 2024: Fostering human-centred public services. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c1bc19c3-en>
- OECD. (2026). Digital government outlook 2026: From foundations to transformational impact. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/0496b2bc-en>
- Office of the National Economic and Social Development Council. (2022). The thirteenth national economic and social development plan (2023–2027). Office of the Prime Minister.

https://www.nesdc.go.th/wp-content/themes/plant3-child/assets/pdf/13/article_file_20230615134223.pdf

- Prayukvong, W., Puntasen, A., & Hoopes, J. E. (2023). The sufficiency economy philosophy as an approach to social innovation: Case studies of local governments in Thailand. In L. Zsolnai, T. Walker, & P. Shrivastava (Eds.), *Value creation for a sustainable world* (pp. 265–284). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-38016-7_13
- Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G., Iablonski, G. (2025). *Financing Sustainable Development to 2030 and Mid-Century*. Sustainable Development Report 2025. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press, 2025, <https://doi.org/10.25546/111909>
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press. , <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2318612>
- Skreli, E., Xhoxhi, O., Imami, D., & Rama, K. (2024). What explains collective action: The impact of social capital, incentive structures and economic benefits. *Journal of International Development*, 36(3), 1622–1646. <https://doi.org/10.1002/jid.3873>
- Treepongkaruna, S., Sarajoti, P., & Korphaibool, V. (2025). Unlocking synergies: Sufficiency economy philosophy for sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 34(3), 3446–3468. <https://doi.org/10.1002/bse.4151>

United Nations. (2025). The Sustainable Development Goals report 2025.

United Nations. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2025.pdf>

UNDP. (2020). The next frontier: Human development and the Anthropocene (Human development report 2020). United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>

UNDP. (2022). Country programme document for the Kingdom of Thailand 2022–2026. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/thailand/publications/country-programme-document-2022-2026>

UNDP. (2024). The 6th Thailand human development report. Sufficiency Economy Philosophy: Empowerment of people and communities to achieve the SDGs and human development. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/thailand/publications/6th-human-development-report>

UNDP. (2025). A matter of choice: People and possibilities in the age of AI (Human development report 2025). United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025>

Voulvoulis, N., Giakoumis, T., Hunt, C., Kioupi, V., Petrou, N., Souliotis, I., & Vaghela, C. (2022). Systems thinking as a paradigm shift for

sustainability transformation. Global Environmental Change, 75, 102544. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>

World Bank. (2020). Thailand human capital index 2020. World Bank Group.

https://databankfiles.worldbank.org/public/ddpext_download/hci/HCI_2pager_THA.pdf

ภาคผนวก

ดัชนีค้นคำ

จากอภิธานศัพท์ท้ายบททุกบท จัดเรียงตามลำดับอักษร (ไทยก่อน อังกฤษตามหลัง)
และตัดรายการซ้ำออกทั้งหมด

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
กรอบความอยู่ดีมีสุข	Well-being Framework	กรอบขององค์การ OECD ที่จัดระเบียบการวัดความอยู่ดีมีสุขหลายมิติ	บทที่ 8: 8.1.3
กรอบวิเคราะห์เชิงภารกิจ	Task-based framework	กรอบที่วิเคราะห์ผลของเทคโนโลยีต่อแรงงานผ่านภารกิจย่อยแทนทั้งอาชีพ	บทที่ 4: 4.1.2
กรอบสามเสา	Triple Bottom Line	กรอบที่บูรณาการมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน	บทที่ 8: 8.1.1
กระบวนการแปลงค่า	Conversion process	กระบวนการที่เปลี่ยนปัจจัยนำเข้าเชิงเทคโนโลยีให้กลายเป็นการพัฒนามนุษย์	บทที่ 3: บทเปิด, 3.1.1, 3.2, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, ภาพที่ 3-1
กระบวนการหกขั้น	Six-stage process	แรงกระตุ้น เสนอแนวทางทดลองต้นแบบ ประคับประคองขยายผล เปลี่ยนเชิงระบบ	บทที่ 2: 2.2.3, 2.5.1
กระบวนทัศน์	Paradigm	ชุดสมมติฐานและคำถามหลักที่กำหนดกรอบการมองการพัฒนา	บทที่ 1: บทเปิด; 1.5.1
กระบวนทัศน์การพัฒนาคน	Human Development Paradigm	นิยามการพัฒนาเป็นการขยายทางเลือกของมนุษย์	บทที่ 1: 1.2.1; ต.1-1
กระบวนทัศน์เทคโนโลยี-เศรษฐกิจ	Techno-economic paradigm	ชุดสามัญสำนึกที่ว่าด้วยวิธีการสร้างมูลค่าที่เปลี่ยนไปพร้อมเทคโนโลยีฐาน	บทที่ 4: 4.1.1
กลไกการแปลง	conversion mechanism	กลไกที่กำหนดว่าปัจจัยนำเข้า เช่น โครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล	บทที่ 5: 5.1.2

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		จะกลายเป็นขีดความสามารถของผู้คนได้หรือไม่	
กลไกเชิงสาเหตุ	Causal mechanism	กระบวนการหรือตัวกลางที่ทำให้ความสัมพันธ์เกิดขึ้นจริง	บทที่ 2: 2.4, 2.4.1, 2.4.2, 2.5.3
กลไกส่งผ่าน	mediating mechanism	ตัวแปรกลางที่ส่งผ่านผลจากเหตุสู่ผล อันเป็นบทบาทของนวัตกรรมสังคม	บทที่ 8: 8.5.2
การกำกับดูแลโดยมนุษย์	Human oversight (human-in-the-loop)	หลักที่มนุษย์ต้องเข้าใจ ติดตาม แทรกแซง และหยุดระบบปัญญาประดิษฐ์ได้	บทที่ 4: 4.2.3, 4.4.2
การกำหนดทิศทาง	Directionality	การกำหนดว่านวัตกรรมควรมุ่งไปในทิศใด ซึ่งใน HCST มาจากศักยภาพมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคม	บทที่ 9: 9.1.1; บทที่ 10: 10.2.1, 10.2.2
การก้าวพ้นผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ	Beyond GDP	แนวทางการวัดที่ไปไกลกว่าจีดีพี ครอบคลุมความอยู่ดีมีสุข และความยั่งยืน	บทที่ 1: 1.2.3; บทที่ 8: เกริ่นนำ
การขยายผล	Scaling	การขยายนวัตกรรมจากเฉพาะจุดสู่กว้าง	บทที่ 2: 2.2.2, 2.2.3, 2.4.2
การคงอยู่ ปรับตัว เปลี่ยนรูป	Persistence, Adaptability, Transformability	สามความสามารถของภูมิคุ้มกันตามกรอบ Folke	บทที่ 1: 1.3.3; 1.4.2
การครอบคลุมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	economic, social, and political inclusion	สามมิติของการมีส่วนร่วมและการเข้าถึงโอกาสอย่างเสมอภาค	บทที่ 8: 8.1.2
การคิดเชิงระบบ	Systems thinking	วิธีคิดที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ การป้อนกลับ และ คุณสมบัติของทั้งระบบ แทนการไล่เหตุสู่ผลเป็นเส้นตรง	บทที่ 9: 9.1.1; บทที่ 10: 10.3.3
การจัดการด้วยอัลกอริทึม	Algorithmic management	การใช้อัลกอริทึมกำกับประเมิน และควบคุมแรงงาน	บทที่ 4: 4.2.3

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
การจัดวางตำแหน่งระหว่างประเทศ	International positioning	การกำหนดสถานะของไทยในเวทีความรู้โลกในฐานะผู้ร่วมสร้างองค์ความรู้ มีใช้เพียงผู้รับแบบแผนจากภายนอก	บทที่ 10: 10.4.3
การดูดซับ	absorptive capacity	ความสามารถรับแรงกระแทกโดยรักษาการทำงานพื้นฐานไว้ได้	บทที่ 8: 8.2.2
การทำลายอย่างสร้างสรรค์	Creative destruction	กระบวนการที่การสร้างสิ่งใหม่ทำลายรูปแบบเดิมไปพร้อมกัน	บทที่ 4: 4.1.1
การประเมินเชิงก่อรูป	Formative evaluation	การประเมินระหว่างดำเนินการเพื่อเรียนรู้และปรับทิศทางต่อเนื่อง แทนการประเมินครั้งเดียวเมื่อสิ้นสุด	บทที่ 10: 10.2.2
การประเมินผลกระทบเชิงจริยธรรม	Ethical Impact Assessment	เครื่องมือประเมินอันตรายต่อสิทธิมนุษยชนก่อนนำระบบไปใช้	บทที่ 4: 4.4.2
การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ	Systemic change	ระดับสูงสุดของนวัตกรรมสังคมที่ปรับโครงสร้างสถาบัน	บทที่ 2: 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.4.2
การเปลี่ยนผ่านของมนุษย์	Human Transformation	การเปลี่ยนแปลงเชิงพัฒนาที่วางการขยายศักยภาพและการเสริมพลังของผู้คนเป็นแกน แทนการยกระดับเทคโนโลยีหรือการเติบโตทางเศรษฐกิจ	บทที่ 10: 10.1.1
การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์	Paradigm Shift	การนิยามคำถามหลักของสาขาวิชาเสียใหม่ ตามกรอบ Kuhn	บทที่ 1: บทเปิด; 1.5.1
การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัล	Digital Transformation	การยกระดับเทคโนโลยีดิจิทัลและประสิทธิภาพขององค์กร ซึ่งในทฤษฎีนี้เป็นเงื่อนไขเชิงบริบท มีใช้เป้าหมายในตัวเอง	บทที่ 10: 10.1.1
การเปลี่ยนผ่านสู่การพัฒนาสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-Centric Social Transformation (HCST)	ทฤษฎีแกนของหนังสืออธิบายการเปลี่ยนผ่านสังคมเป็นวงจรที่ศักยภาพมนุษย์นวัตกรรมสังคม	บทที่ 4: บทเปิด; บทที่ 10: บทนำ, 10.4.1, 10.5.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		และความยั่งยืนทำงานร่วมกัน ภายใต้เงื่อนไขกำกับเชิงสถาบัน	
การแปรเปลี่ยน	transformative capacity	ความสามารถปรับโครงสร้างและ สถาบันสู่คุณภาพใหม่ที่ดีกว่าเดิม	บทที่ 8: 8.2.2
การแปรเปลี่ยนเชิง โครงสร้าง	transformability	ความสามารถวิวัฒน์สู่รูปแบบใหม่ที่ เหมาะสมกว่าเดิม ต่างจากการฟื้นตัว	บทที่ 8: 8.3.3
การป้อนกลับ ระดับที่สอง	second-order feedback	การป้อนกลับที่ทบทวนและ ปรับกติกาของวงจรเอง มิใช่เพียงหมุนผลลัพธ์	บทที่ 8: 8.3.3
การพัฒนา ฐานพื้นที่	place-based development	แนวทางพัฒนาที่ถือว่า "ที่ใด" สำคัญเทียบเท่า "อะไร" ออกแบบให้สอดคล้องเงื่อนไขเฉพาะ ของพื้นที่แทนสูตรสำเร็จเดียว	บทที่ 5: 5.1.1
การพัฒนาที่ ขับเคลื่อนด้วย เทคโนโลยี	Technology-driven development	กระบวนการที่วางเทคโนโลยีเป็น ตัวขับเคลื่อนและมนุษย์เป็น ผลพลอยได้	บทที่ 3: บทเปิด, 3.1.1, 3.2, 3.4.1, 3.5.1, 3.5.3
การพัฒนาที่ ครอบคลุม	Inclusive Development	กระจายโอกาส/ผลลัพธ์สู่ทุกกลุ่มใน มิติสังคม นิเวศ ความสัมพันธ์	บทที่ 1: 1.3.2; ด.1-4; บทที่ 2: 2.3.1
การพัฒนาที่มี มนุษย์เป็น ศูนย์กลาง	Human-Centric Development	กระบวนการที่ถือการขยาย ศักยภาพและคุณภาพชีวิตของ มนุษย์เป็นเป้าหมายและ มาตรวัดของการพัฒนา แทนการเติบโตทางเศรษฐกิจ	บทที่ 1,1.3; 1.5; บทที่ 8: ,บทที่ 3: 3, 3.4 , 3.4.1, 3.5.3
การพัฒนาที่ยั่งยืน	Sustainable Development	การพัฒนาที่ตอบสนองคนรุ่น ปัจจุบันโดยไม่บั่นทอนขีด ความสามารถของคนรุ่นอนาคต	บทที่ 8: 8.1.1
การพัฒนาในฐานะ เสรีภาพ	Development as Freedom	ข้อเสนอของเซนว่าการพัฒนาคือ การขยายเสรีภาพเชิงรูปธรรม	บทที่ 8: 8.2.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
การมีส่วนร่วมเชิงพิธีกรรม	tokenistic participation	การมีส่วนร่วมที่ให้ความเห็นได้แต่ไม่มีอำนาจตัดสินใจไม่ก่อการเสริมพลังที่แท้จริง	บทที่ 5: 5.2.2
การแยกตัวของตลาดแรงงาน	Job polarization	ภาวะที่งานใหม่กระจุกที่ปลายค่าจ้างสูงและต่ำทำให้โครงสร้างงานกลวงตรงกลาง	บทที่ 4: 4.1.2
การเรียนรู้ตลอดชีวิต	Lifelong learning	การเรียนรู้ที่ต่อเนื่องตลอดชีวิตนอกเหนือระบบการศึกษาแบบทางการ	บทที่ 4: 4.2.2; บทที่ 8: 8.3.2
การลดทอนพลังทางดิจิทัล	Digital disempowerment	ภาวะที่บริบทดิจิทัลบั่นทอนการกระทำการและศักดิ์ศรีของปัจเจกแทนที่จะเสริม (มนทัศน์ของผู้เขียน)	บทที่ 3: 3.3.2, 3.3.3
การสร้างร่วม	co-creation	กระบวนการที่ผู้มีส่วนได้เสียหลายฝ่ายร่วมออกแบบนวัตกรรมตั้งแต่นิยามปัญหาถึงการขยายผลโดยชุมชนมีอำนาจการประพันธ์	บทที่ 5: 5.3.2
การเสริมพลัง	Empowerment	การขยายขีดความสามารถในการเลือก เกิดจาก agency กับโครงสร้างโอกาส	บทที่ 2: 2.1, 2.1.3, 2.2.3, 2.3.3
การเสริมพลังชุมชน	community empowerment	กระบวนการเปลี่ยนศักยภาพที่แฝงอยู่ให้เป็นพลังการกระทำในระดับปัจเจก องค์กร และชุมชน	บทที่ 5: 5.2.2
การโอบรวมทางสังคม	Social inclusion	องค์ประกอบของชีวิตที่มีศักดิ์ศรีและฐานความเป็นปึกแผ่นของสังคมยั่งยืน	บทที่ 4: 4.3.3
เกลียวสามสาย / เกลียวสี่สาย	Triple Helix / Quadruple Helix	แบบจำลองที่นวัตกรรมเกิดจากปฏิสัมพันธ์มหาวิทยาลัย-อุตสาหกรรม-รัฐ โดยเกลียวสี่สายเพิ่มภาคประชาสังคมเป็นสายที่สี่	บทที่ 5: 5.1.2

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ขีดความสามารถเชิงสถาบัน	Institutional Capacity	ความสามารถของสถาบันในการบังคับใช้กติกาและรักษาความต่อเนื่องของนโยบาย	บทที่ 1: บทเปิด; 1.5.2; บทที่ 2: 2.2.2, 2.4.2, 2.5.1, 2.5.3; บทที่ 8: เกริ่นนำ; บทที่ 9: 9.2.1, 9.3.1; บทที่ 10: 10.2.3
ขีดความสามารถในการปรับตัว	adaptive capacity	ความสามารถของระบบธรรมาภิบาลในการเรียนรู้หลายระดับและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง	บทที่ 8: 8.2.2; บทที่ 9: 9.2.3, 9.5.3
ขีดความสามารถในการรับแรง / ปรับตัว / เปลี่ยนรูป	absorptive / adaptive / transformative capacity	สามระดับของความยืดหยุ่นบนกรอบเวลาต่างกันจากการประคองตัวระยะสั้นสู่การปรับตัวและการเปลี่ยนโครงสร้าง	บทที่ 5: 5.4.1
ขีดความสามารถร่วม	collective capacity	ขีดความสามารถที่เกิดเมื่อศักยภาพปัจเจกรวมและเสริมแรงกันจนมากกว่าผลรวม เชื่อม P1 สู่ P2	บทที่ 5: 5.2.3
เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก	Eastern Economic Corridor (EEC)	พื้นที่พัฒนาของไทยที่ใช้แบบจำลองการศึกษาที่ขับเคลื่อนด้วยความต้องการอุตสาหกรรม	บทที่ 8: 8.3.3
เข็มทิศการเรียนรู้ 2030	Learning Compass 2030	กรอบสมรรถนะที่จำเป็นต่ออนาคตขององค์การ OECD	บทที่ 8: 8.3.2
ข้อเสนอ	Proposition (P1–P4)	ข้อความความสัมพันธ์เชิงทฤษฎีที่ตรวจสอบได้ระหว่างตัวแปรหลักของ HCST	บทที่ 1, 1.5, บทที่ 2, 2.4, 2.5.3
ข้อเสนอ เชิงทฤษฎี	Theoretical proposition	ถ้อยแถลงที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบในรูปแบบที่ยืนยันหรือหักล้างได้ด้วย หลักฐาน	บทที่ 9: 9.5.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
คณะกรรมการการวัด ด้วยการวัดสมรรถ นะทางเศรษฐกิจ และความก้าวหน้า ทางสังคม	Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress	คณะกรรมการที่เสนอย้ำจุดเน้น การวัดจากการผลิตสู่ความอยู่ดีมีสุข และความยั่งยืน	บทที่ 8: 8.4.1
ความครอบคลุมเชิง ความสัมพันธ์	Relational Inclusiveness	การจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ไม่เท่าเทียม	บทที่ 1: 1.3.2
ความเป็นธรรม	Equity	การจัดการความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้าง เพื่อผลลัพธ์ที่เป็นธรรม ต่างจากความเท่าเทียม	บทที่ 8: เกริ่นนำ
ความเป็นธรรมแนว ราบและแนวตั้ง	horizontal and vertical equity	ความเป็นธรรมระหว่างกลุ่ม และระหว่างบุคคลที่อยู่คนละระดับ ของการกระจาย	บทที่ 8: 8.2.3
ความเป็นธรรม ระหว่างรุ่น	intergenerational equity	หลักการคำนึงถึงผลประโยชน์ของ คนรุ่นอนาคตในการตัดสินใจ ปัจจุบัน	บทที่ 8: 8.1.1
ความเป็นปึกแผ่น ทางสังคม	Social cohesion	สังคมที่มีความไว้วางใจ ความเป็นส่วนหนึ่ง และการรวมเข้า	บทที่ 2: 2.3.3, 2.4.3
ความเป็นอยู่ที่ดี ของมนุษย์	Human Well-being	ผลลัพธ์ระดับบุคคล ครอบคลุมทั้งด้านภาวีสัย และอัตวิสัย	บทที่ 8: เกริ่นนำ
ความเป็นอยู่ที่ดี เชิงภาวีสัย	objective well-being	เงื่อนไขชีวิตที่สังเกตได้จากภายนอก เช่น รายได้ สุขภาพ การศึกษา ความปลอดภัย	บทที่ 8: 8.2.1
ความเป็นอยู่ที่ดี เชิงอัตวิสัย	subjective well-being	การประเมินและความรู้สึก ของบุคคลต่อชีวิตของตนเอง	บทที่ 8: 8.2.1
ความไม่เท่าเทียม เชิงโครงสร้าง	structural inequality	ความเหลื่อมล้ำที่ฝังในโครงสร้าง และผลิตซ้ำตัวเองข้ามรุ่น	บทที่ 8: 8.2.3
ความไม่เท่าเทียม เชิงอัลกอริทึม	Algorithmic inequality	การกีดกันแบบใหม่ที่เกิดจากการ ออกแบบระบบดิจิทัลและ อัลกอริทึมในบริการสาธารณะ	บทที่ 3: 3.3.2, 3.3.3

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ความยั่งยืน	Sustainability	การรักษาฐานทรัพยากรข้ามรุ่น ครอบคลุมสามมิติ	บทที่ 2: 2.3.1, 2.4.2
ความยั่งยืนที่หล่อ เลี้ยงตัวเอง	Self-reinforcing sustainability	ผลลัพธ์ที่ย้อนกลับมาเสริมฐาน ศักยภาพจนเกิดวงจรที่ดำเนินต่อไปได้ ด้วยตัวเอง	บทที่ 3: 3.4.3
ความยั่งยืน ท้องถิ่น	local sustainability	ความสามารถของชุมชนในการ รักษาคุณภาพชีวิต ระบบนิเวศ และโอกาสทางเศรษฐกิจข้ามรุ่น โดยบูรณาการสามมิติในพื้นที่เดียว	บทที่ 5: 5.4.3
ความยืดหยุ่น	Resilience	ความสามารถรองรับ ปรับตัว และแปรสภาพโดยรักษาหน้าที่หลัก	บทที่ 2: 2.3.1, 2.3.3, 2.4.2, 2.4.3
ความยืดหยุ่น ทางสังคม	Social Resilience	ความสามารถของสังคมใน การรับมือ ปรับตัว และแปรเปลี่ยนต่อแรงกระแทก เป็นผลลัพธ์ระดับระบบ	บทที่ 8: เกริ่นนำ
ความย้อนแย้งเชิง ความเป็นธรรม	Equity paradox	ภาวะที่ปัญหาประดิษฐ์ชุดเดียวกัน ขยายและลดการเข้าถึงบริการ ได้พร้อมกัน	บทที่ 4: 4.3.2
ความรุ่งเรือง ของมนุษย์	Human Flourishing	ความอยู่ดีมีสุขที่รวมความหมาย คุณธรรม และความสัมพันธ์	บทที่ 1: 1.3.1; ต.1-4; บทที่ 2: 2.3.2
ความรู้สึกว่าชีวิต มีความหมาย	Eudaimonia	แนวคิดชีวิตที่ดีเชิงคุณค่า รากของการแบ่งปันของมนุษย์	บทที่ 1: 1.3.1; บทที่ 8: 8.4.2
ความลำเอียงจาก การทำงานอัตโนมัติ	Automation bias	แนวโน้มที่มนุษย์พึ่งพาผลลัพธ์ ของระบบอัตโนมัติมากเกินไป	บทที่ 4: 4.2.3
ความสัมพันธ์แบบ พึ่งพาคัดค้าน	reciprocal relationship	ความสัมพันธ์สองทางที่สังคมยั่งยืน ผลิตศักยภาพมนุษย์กลับคืน	บทที่ 8: 8.3.1
ความสามารถ	Capabilities	เสรีภาพที่แท้จริงในการเลือกชุด การทำหน้าที่ที่ตนให้คุณค่า	บทที่ 1: 1.2.2

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ความสามารถในการกำหนดตนเอง	Agency	ความสามารถของบุคคลในการกำหนดและลงมือเปลี่ยนแปลงชีวิตและสังคมของตน	บทที่ 1: 1.1.3; 1.2.2; บทที่ 2: 2.1.2, 2.1.3, 2.4.1, 2.5.3; บทที่ 3: 3.3.2, 3.4.1; บทที่ 4: 4.2.3; บทที่ 10: 10.2.1
ความสามารถในการใฝ่ฝัน	Capability to aspire	ความสามารถของบุคคลในการตั้งและไล่ตามเป้าหมายชีวิตที่ตนให้คุณค่า อันเป็นเงื่อนไขของการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง	บทที่ 9: 9.1.1; บทที่ 10: 10.1.1, 10.1.2
ความสามารถในการมีเสียง	Capability for voice	ความสามารถในการแสดงความเห็นและมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจสาธารณะที่กระทบชีวิตของตน	บทที่ 9: 9.1.1; บทที่ 10: 10.1.1, 10.1.2
ความสุขมวลรวมประชาชาติ	Gross National Happiness (GNH)	ดัชนีความสุขของภูมิกานที่วัดผ่านเก้ามิติ	บทที่ 8: 8.1.3
ความเหลื่อมล้ำทางปัญญาประดิษฐ์	AI divide	ช่องว่างระหว่างผู้ใช้ปัญญาประดิษฐ์เสริมอำนาจตนกับผู้ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง	บทที่ 4: 4.3.3
ความอยู่ดีมีสุข	Well-being	แนวคิดพหุมิตที่ทั้งอัตวิสัยและภาววิสัย	บทที่ 2: 2.3.2, 2.4.3, 2.5.1
คุณูปการเชิงองค์ความรู้	Knowledge contribution	การที่ข้อเสนอหนึ่งเข้าไปเติมช่องว่างของวรรณกรรมเดิมจนทำให้ความเข้าใจต่อปรากฏการณ์คมชัดขึ้น	บทที่ 10: 10.5.1
โครงสร้างของโอกาส	Opportunity structure	บริบทที่เปิดความเป็นไปได้ของการพัฒนา แต่ไม่รับประกันว่าจะเกิดขึ้นจริง	บทที่ 2: 2.1.3; บทที่ 3: 3.1.1, 3.3, 3.3.1, 3.3.2, 3.5.2; บทที่ 4: บทเปิด

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
งบประมาณ ความอยู่ดีมีสุข	Wellbeing Budget	การจัดสรรงบประมาณโดยยึดความ อยู่ดีมีสุขเป็นแกน ริเริ่มโดยนิวซีแลนด์	บทที่ 8: 8.1.3
เงื่อนไขกำกับ	Moderating conditions	ปัจจัยที่กำหนดความเข้มของวงจร ได้แก่ ธรรมชาติดิจิทัล ทุนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน ตามข้อเสนอที่สี่	บทที่ 2: 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3; บทที่ 3: 3.3, 3.3.3, 3.4.1, 3.5.1, 3.5.2, ตารางที่ 3-2 บทที่ 10: 10.2.3
เงื่อนไขขอบเขต	Boundary conditions (P4)	เงื่อนไขที่กำหนดว่าการเปลี่ยนผ่าน จะเกิดขึ้นได้หรือไม่, ทฤษฎี ทำงานหรือไม่ทำงานภายใต้ สภาพแวดล้อมใด เงื่อนไขตาม P4 (ธรรมชาติดิจิทัล ทุนทางสังคม และขีดความสามารถเชิงสถาบัน) ที่กำกับทิศทางของวงจร	บทที่ 1: 1.1.2; 1.5.2; บทที่ 2: 2.2.2, 2.4, 2.5.2, 2.5.3; บทที่ 3: 3.2.1, 3.5.1; บทที่ 4, 4.4; บทที่ 5: 5.5.2; บทที่ 8: 8.5.3; บทที่ 9: 9.3.2
เงื่อนไขเชิงบริบท	Contextual Condition	ปัจจัยที่ปรับโครงสร้างโอกาส และข้อจำกัดซึ่งการพัฒนา ดำเนินอยู่ภายใน โดยไม่กำหนดผลลัพธ์โดยตรง	บทที่ 1: 1.4; 1.5.2; บทที่ 3: 3.1.1, 3.3, 3.3.1, 3.3.3; บทที่ 4: บทเปิด, 4.5.1
เงื่อนไข ธรรมาภิบาล	Governance conditions	ปัจจัยที่กำกับความเข้มของ เส้นทางระหว่างองค์ประกอบ ได้แก่ ธรรมาภิบาลดิจิทัล ขีดความสามารถเชิงสถาบัน และทุนทางสังคม	บทที่ 9: 9.2.1
จุดคานงัด	Leverage points	ตำแหน่งในระบบที่การแทรก แซงเพียงเล็กน้อยก่อผล เปลี่ยนแปลงใหญ่	บทที่ 9: 9.5.3

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		ระดับที่ลึกที่สุดคือการปรับเปลี่ยนและกระบวนการทัศน์	
จุดสกัด	Interception point	จุดในกระบวนการแปลงค่าที่ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างเข้าขัดขวางการไหลจากปัจจัยนำเข้าสู่ผลลัพธ์ (มโนทัศน์ของผู้เขียน)	บทที่ 3: 3.2, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, ภาพที่ 3-1
ชุมชนที่ฟื้นตัวได้	resilient community	ชุมชนที่เผชิญแรงกระแทกได้โดยไม่ล่มสลายและเรียนรู้ปรับปรุงตนเองจากประสบการณ์	บทที่ 5: 5.4.1
ช่องว่างของทุนมนุษย์	Human capital gap	ภาวะที่การลงทุนในทักษะและศักยภาพมนุษย์ไม่ตามทันการลงทุนในเทคโนโลยี	บทที่ 3: 3.2 , 3.2.3, 3.5.1, ตารางที่ 3-1, 3-2
ช่องว่างทางดิจิทัล	Digital Divide	ความไม่เท่าเทียมสามระดับคือการเข้าถึง ทักษะ และการใช้และการมีส่วนร่วม	บทที่ 1: 1.4.3; ต.1-5; บทที่ 3: 3.2 , 3.2.2, 3.3.1, 3.3.2, 3.5.1, ตารางที่ 3-1, 3-2
ดัชนีการพัฒนามนุษย์	Human Development Index (HDI)	วัดการพัฒนาจากอายุขัย การศึกษา และมาตรฐานการครองชีพ	บทที่ 1: 1.2.1; บทที่ 8: เกริ่นนำ
ดัชนีชีวิตที่ดีขึ้น	Better Life Index	เครื่องมือ OECD สิบเอ็ดมิติที่ผู้ใช้แต่ละคนถ่วงน้ำหนักเองได้	บทที่ 8: 8.4.2
ดัชนีเชิงประกอบ	composite indices	ดัชนีที่ยูบหลายมิติให้เหลือตัวเลขเดียวเพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบ	บทที่ 8: 8.4.2
ดัชนีทุนมนุษย์	Human Capital Index	ดัชนีของธนาคารโลกที่ประเมินศักยภาพการเป็นแรงงานที่มีผลิตภาพของเด็กเมื่อได้รับการศึกษาและสุขภาพครบถ้วน	บทที่ 10: 10.3.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ดัชนีโลก ที่มีความสุข	Happy Planet Index	ดัชนีความสุขที่ผนวกรอยเท้าทาง นิเวศเข้าไว้ในการคำนวณ	บทที่ 8: 8.4.2
ตัวเชื่อม	Connector	บทบาทประสานผู้คน ความคิด เงินทุน และอำนาจ	บทที่ 2: 2.2.3
ตัวปรับความ เหลื่อมล้ำ ของความรู้	Knowledge equalizer	บทบาทของปัญญาประดิษฐ์ในการ กระจายความรู้เชิงปฏิบัติสู่ผู้มี ประสบการณ์น้อย	บทที่ 4: 4.2.1
ตัวแปรกำกับ	Moderator variable	ตัวแปรที่กำหนดเครื่องหมาย หรือความเข้มของความสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรอื่น, ปัจจัยที่ปรับความเข้มของการส่งผ่าน ตามเงื่อนไข ใน HCST คือเงื่อนไขธรรมาภิบาล	บทที่ 4: บทเปิด, 4.5.2; บทที่ 8: 8.4.3; บทที่ 9: 9.2.2, 9.3.1
ตัวแปรส่งผ่าน	Mediator	องค์ประกอบที่ทำให้เหตุการณ์ เป็นผล ใน HCST คือ นวัตกรรมสังคมที่แปลง ศักยภาพมนุษย์เป็นผลลัพธ์ ทางสังคม	บทที่ 2: 2.4.1, 2.4.2, 2.5.3; บทที่ 4: 4.5.2; บทที่ 9: 9.2.2
ทรัพยากรสำหรับ ความอยู่ดีมีสุข ในอนาคต	resources for future well-being	ทุนหลายประเภทที่เป็นกันชน รองรับความยั่งยืนข้ามรุ่น	บทที่ 8: 8.2.2
ทฤษฎี HCST	Human Capability– Social Innovation– Sustainable Society Theory (HCST Theory)	ทฤษฎีที่เสนอว่า ศักยภาพมนุษย์ (P1) แปลงผ่านนวัตกรรมสังคม (P2) สู่สังคมยั่งยืน (P3) ภายใต้เงื่อนไขกำกับ (P4) ซึ่งทำงานเป็นระบบ multiplicative	บทที่ 7: บทนำ; 7.5.1; 7.5.2; 7.5.3
ทฤษฎีการ เปลี่ยนผ่าน สู่สังคมที่มี	Human-Centric Social Transformation Theory (HCST)	ทฤษฎีที่อธิบายการเปลี่ยน ผ่านสังคมเป็นวงจรเชิงระบบ โดยมีศักยภาพมนุษย์เป็นฐาน นวัตกรรมสังคมเป็นกลไก	บทที่ 1, 1.5; บทที่ 2, 2.1–2.5; บทที่ 8; บทที่ 9, 9.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
มนุษย์เป็นศูนย์กลาง		และสังคมยั่งยืนเป็นผลลัพธ์ที่ป้อนกลับ	
ทฤษฎีความทันสมัย	Modernization Theory	มองการพัฒนาเป็นเส้นตรงสู่ความทันสมัยโดยเทคโนโลยี/ทุนเป็นตัวขับเคลื่อน	บทที่ 1: 1.1.1; ต.1-1, 1-2
ทฤษฎีทุนมนุษย์	Human capital theory	กรอบที่มองทักษะเป็นการลงทุนเพื่อเพิ่มผลิตภาพและรายได้	บทที่ 4: 4.1.3
ทฤษฎีพึ่งพา	Dependency Theory	วิเคราะห์การพัฒนาผ่านความสัมพันธ์อำนาจแกนกลาง-รอบนอก	บทที่ 1: 1.1.2; ต.1-1, 1-2
ทักษะที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-centric skills	ทักษะที่ปัญญาประดิษฐ์ทดแทนได้ยาก เช่น การคิดวิเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ ความเห็นอกเห็นใจ	บทที่ 4: 4.1.3
ทุนทางสังคม	Social Capital	ทรัพยากรที่ฝังในความสัมพันธ์ทางสังคมและเอื้อให้เกิดการกระทำร่วมแยกเป็นทุนแบบผูกพัน และทุนแบบเชื่อมโยง	บทที่ 1: 1.5.2; บทที่ 2: 2.4.1, 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3; บทที่ 5: 5.2.3; บทที่ 8: บทที่ 9: 9.2.1, 9.3.1; บทที่ 10: 10.2.3
เทคโนโลยีกำหนดนิยม	Technological determinism	มุมมองที่ถือว่าเทคโนโลยีกำหนดผลลัพธ์ทางสังคมโดยตรง ซึ่ง HCST ปฏิเสธ	บทที่ 4, 4.5.2
เทคโนโลยีอเนกประสงค์	General-purpose technology (GPT)	เทคโนโลยีที่แพร่หลายข้ามภาคส่วน พัฒนาต่อเนื่องและกระตุ้นนวัตกรรมเสริม	บทที่ 4: 4.1.1
ธรรมาภิบาล ดิจิทัล	Digital Governance	เงื่อนไขกำกับด้าน การอภิบาลข้อมูลและเทคโนโลยี ส่วนหนึ่งของข้อเสนอที่สี่	บทที่ 1: 1.4.3; 1.5.2; บทที่ 2: 2.4.2, 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3; บทที่

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
			8; บทที่ 9: 9.2.1, 9.3.1; บทที่ 10: 10.2.3
ธรรมาภิบาลเชิงคาดการณ์	anticipatory governance	การอภิบาลที่คาดการณ์และเตรียมรับความเสี่ยงล่วงหน้า	บทที่ 8: 8.2.2
ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์	AI Governance	ระบบสถาบัน นโยบาย บรรทัดฐาน และกลไก ที่กำกับปัญญาประดิษฐ์ให้สอดคล้องกับคุณค่ามนุษย์	บทที่ 4: 4.4.1
ธรรมาภิบาลยุคดิจิทัล	Digital-era governance	การบริหารภาครัฐที่บูรณาการบนฐานข้อมูลและมีประชาชนเป็นศูนย์กลาง	บทที่ 4: 4.3.2
นโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง	Human-centered policy	นโยบายที่ตั้งต้นจากชีวิตและศักยภาพของผู้คน แล้วจึงออกแบบมาตรการและเทคโนโลยีให้รับใช้เป้าหมายนั้น	บทที่ 10: 10.1.2
นโยบายนวัตกรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน	Transformative innovation policy	แนวนโยบายที่ตั้งทิศทางของนวัตกรรมจากความท้าทายทางสังคมและสิ่งแวดล้อม มิใช่จากพันธกิจทาง เทคโนโลยีล้วน	บทที่ 9: 9.1.1; บทที่ 10: 10.2.2
นวัตกรรมท้องถิ่น	local innovation	การจัดวางทางสังคมรูปแบบใหม่ที่อาศัยความรู้และทรัพยากรท้องถิ่น ไม่จำเป็นต้องเป็นเทคโนโลยีใหม่	บทที่ 5: 5.3.3
นวัตกรรมสังคม	Social Innovation (SI) ,(P2)	การสร้างและนำแนวทางใหม่ไปใช้จริง เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์และแบบแผนเชิงสถาบันของสังคมอย่างยั่งยืน ครอบคลุม 4 มิติ คือ ผลิตภัณฑ์ กระบวนการ สถาบัน และวัฒนธรรม จุดที่แยกมันออกจากนวัตกรรมทั่วไปคือ คุณค่าที่เกิดขึ้นต้องตกแก่ส่วนรวม ไม่ใช่	บทที่ 1; 1.5.2; ต.1-6; บทที่ 2 บทนำ, 2.2, 2.2.1, 2.4.1, 2.4.2, 2.5.1, 2.5.3, บทที่ 4, 4.3.1 บทที่ 5: 5.3; บทที่ 8; บท

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		ประโยชน์เฉพาะตัวหรือเฉพาะองค์กร นวัตกรรมสังคมจึงเป็นกลไกเปลี่ยนผ่านที่แปรศักยภาพมนุษย์ให้กลายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จับต้องได้จริง	ที่ 9: 9.2.1; บทที่ 10: 10.3.2
นวัตกรรมสังคม เชิงเปลี่ยนผ่าน	Transformative Social Innovation	นวัตกรรมสังคมที่ก่อการเสริมพลังและปรับความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ มีใช้เพียงเพิ่มประสิทธิภาพ	บทที่ 2: 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.4.2; บทที่ 3: 3.4.2; บทที่ 4: 4.3.1
แนวคิดการเรียนรู้ ของผู้ใหญ่	Andragogy	แนวคิดที่ว่าผู้ใหญ่เรียนรู้แบบกำกับตนเอง อิงประสบการณ์และมุ่งแก้ปัญหา	บทที่ 4: 4.2.2
แนวทางความ จำเป็นพื้นฐาน	Basic Needs Approach	เน้นการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์โดยตรง	บทที่ 1: 1.1.3; ต.1-1, 1-2
แนวทาง ความสามารถ	Capability Approach	กรอบเชิงคุณค่าที่ประเมินการพัฒนาที่เสรีภาพและสิ่งที่คุณคนสามารถเป็นและกระทำได้จริง มีใช้ที่ปริมาณทรัพยากร	บทที่ 1: 1.2.2; ต.1-3; บทที่ 4: 4.2, 4.1.3; บทที่ 8: 8.2.1; บทที่ 9: 9.1.1; บทที่ 10: 10.5.1
บริบท-กลไก- ผลลัพธ์	Context- Mechanism- Outcome (CMO)	ตรรกะเชิงสังคมนิยามว่าผลลัพธ์เกิดเมื่อกลไกทำงานภายในบริบทที่เอื้ออำนวย	บทที่ 4: 4.5.1
บริบทดิจิทัล และปัญญา ประดิษฐ์	Digital and AI context	สภาพแวดล้อมทางเทคโนโลยีที่ห้อมล้อมทั้งวงจรและเร่งหรือหน่วงแต่ละองค์ประกอบโดยเป็นเงื่อนไขบริบทมีใช้ตัวแปรเหตุ	บทที่ 9: 9.2.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
บันไดการมีส่วนร่วม	ladder of citizen participation	ลำดับขั้นการมีส่วนร่วมจากการไม่มีส่วนร่วม ผ่านขั้นพิธีกรรมไปสู่ขั้นที่ประชาชนมีอำนาจแท้จริง	บทที่ 5: 5.2.2
แบบจำลองเชิงเส้นตรง	Linear Model	แบบจำลองที่มองการพัฒนาเป็นลูกโซ่เหตุผลทางเดียวมีจุดจบซึ่งทฤษฎีนี้ปฏิเสธ	บทที่ 8: เกริ่นนำ
ปฏิทรรศน์ของความเป็นอยู่ที่ดีในยุคดิจิทัล	digital well-being paradox	ภาวะที่เงื่อนไขชีวิตเชิงวัตถุดีขึ้นสวนทางกับประสบการณ์เชิงอัตวิสัยที่เสื่อมถอย	บทที่ 8: 8.2.1
ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	Sufficiency Economy Philosophy (SEP)	กรอบคิดที่ยึดหลัก 3 ประการ ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน โดยมีเงื่อนไขกำกับ ทำหน้าที่เป็นฐานคุณค่าพื้นฐานในการเปลี่ยนผ่าน เพื่อรักษาสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศในระดับพื้นที่	บทที่ 5: 5.4.3, บทที่ 8: 8.3.1; บทที่ 10: 10.1.3
ปรากฏการณ์ผิดปกติ	Anomalies	สภาวะที่กระบวนทัศน์เดิมอธิบายไม่ได้ อันเป็นแรงขับเคลื่อนผ่าน	บทที่ 1: 1.1; 1.5.1
ปัจจัยการแปลงค่า	Conversion factors	ชุดเงื่อนไขในระดับบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่กำหนด “อัตราและประสิทธิภาพ” ในการเปลี่ยนทรัพยากรให้กลายเป็นศักยภาพ เช่น ลักษณะร่างกาย (บุคคล), บรรทัดฐานทางสังคม (สังคม), หรือ โครงสร้างพื้นฐานและสภาพแวดล้อม (สิ่งแวดล้อม)	บทที่ 2: 2.1.1, 2.4.1, 2.5.2, 2.5.3; บทที่ 3: 3.2.1, 3.2.3, บทที่ 4: 4.2.1
ปัญญาประดิษฐ์	Artificial Intelligence (AI)	เทคโนโลยีที่ทฤษฎีวางเป็นตัวแปรกำกับเชิงบริบท มีใช้ตัวขับเคลื่อน	บทที่ 8: 8.3.3

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ปัญญาประดิษฐ์ เชิงรู้สร้าง	Generative AI	ปัญญาประดิษฐ์ที่ผลิตเนื้อหาใหม่ และให้เหตุผลได้เทียบเคียงมนุษย์ ในหลายขอบเขต	บทที่ 4: 4.1.1
ปัญญาประดิษฐ์ ที่มีจริยธรรม	Ethical AI	ฐานคุณค่าที่กำกับปัญญาประดิษฐ์ ยึดสิทธิมนุษยชน และศักดิ์ศรีเป็นแกน	บทที่ 4: 4.4.2
ปัญญาประดิษฐ์ ที่รับผิดชอบ	Responsible AI	การประกันความรับผิดชอบตลอด วงจรชีวิต ตอบคำถาม ปัญญาประดิษฐ์เพื่อใครและโดยใคร	บทที่ 4: 4.4.3
เป้าหมายการ พัฒนาที่ยั่งยืน	Sustainable Development Goals (SDGs)	เป้าหมายสากล 17 ข้อ 169 เป้าหมายของวาระการพัฒนายั่งยืน ค.ศ. 2030	บทที่ 8: 8.1.1
ผลการแทนที่	Displacement effect	แรงที่เครื่องจักรเข้าทำภารกิจ ที่มนุษย์เคยทำ	บทที่ 4: 4.1.2
ผลการฟื้นคืน	Reinstatement effect	แรงที่ก่อภารกิจและตำแหน่งงาน ใหม่ที่แรงงานมนุษย์ได้เปรียบ	บทที่ 4: 4.1.2
ผลิตภัณฑ์มวลรวม ภายในประเทศ	Gross Domestic Product (GDP)	มูลค่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจรวม ที่ถูกพิจารณาว่าไม่ได้ออกแบบมา วัดสวัสดิการ	บทที่ 8: 8.4.1
พลวัตเชิงระบบ	System dynamics	วิธีสร้างแบบจำลองความ สัมพันธ์แบบวงจรและการ ป้อนกลับที่จำลองพฤติกรรม ของระบบตามเวลา	บทที่ 9: 9.5.3
พลังการอธิบาย	Explanatory power	ความสามารถของทฤษฎีใน การให้เหตุผลว่าเหตุใดปรากฏการ ณ์จึงเกิดและสัมพันธ์กัน อย่างไร มิใช่เพียงการบรรยาย	บทที่ 9: 9.3.3
พื้นที่ที่ครอบคลุม	inclusive place	พื้นที่ที่ไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลังทั้งเชิง กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และ ดิจิทัล เติบโตมีความเป็นธรรมให้ P3	บทที่ 5: 5.4.2

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
ภาวะการทำหน้าที่	Functionings	สิ่งที่บุคคลทำได้และเป็นได้จริง อันเป็นผลของการขยาย ความสามารถ	บทที่ 1: 1.2.2; บทที่ 2: 2.1.1; บทที่ 4: 4.2.1; บทที่ 8: 8.4.3
ภาวะผู้นำเชิงพื้นที่	place leadership	ความสามารถร่วมในการนำที่ ทำงานผ่านการเชื่อมประสาน อำนาจความสะดวก และแรงปฏิกิริยา มีใช่การควบคุม	บทที่ 5: 5.1.3
มรดกทางความคิด	Intellectual legacy	ภาษาเชิงวิเคราะห์และวาระการ ศึกษาที่ทฤษฎีทิ้งไว้ให้ผู้อื่นต่อยอด ตรวจสอบ และโต้แย้งได้ใน ระยะยาว	บทที่ 10: 10.5.2
ระบบนิเวศ การเรียนรู้	Learning ecosystem	ระบบการเรียนรู้ที่ทำงานต่อเนื่อง ตลอดช่วงชีวิต แทนการกระจุกในวัยเยาว์	บทที่ 4: 4.2.2
ระบบนิเวศพื้นที่	place ecosystem	โครงข่ายทุนห้าประเภทที่ความ สมบูรณ์ของการเชื่อมโยงกำหนดขีด ความสามารถในการแปลงบริบท สู่ศักยภาพ	บทที่ 5: 5.1.2
ระบบแผงตัวชี้วัด	dashboard systems	ระบบที่แสดงหลายมิติเคียงข้างกัน โดยไม่ยุบรวม	บทที่ 8: 8.4.2
วงจรการเสริมแรง ย้อนกลับ	Feedback Loop	เส้นทางที่ผลลัพธ์ตาม P3 ย้อนกลับมาเสริมศักยภาพตาม P1 ทำให้วงจรการเปลี่ยนผ่าน เสริมแรงตัวเองตามเวลา	บทที่ 1: 1.3.3; 1.5.2; บทที่ 2: บทนำ, 2.3.3, 2.4, 2.4.3, 2.5.2, 2.5.3; บทที่ 3: 3.1.1, 3.1.3, 3.2.3, 3.4.3, ภาพที่ 3-1; บทที่ 5: 5.5.1; บทที่ 8: เกริ่นนำ; บทที่ 9:

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
			9.2.3; บทที่ 10: 10.3.3
วงจรถ่วงดุล	Balancing loop	แรงเชิงระบบที่ด้านการทำงานของ วงจรการเปลี่ยนผ่านและดึงระบบ กลับสู่สภาวะเดิม	บทที่ 2: บทนำ, 2.4.3, 2.5.2; บทที่ 3: 3.2.1, 3.5.1, 3.5.2
วงจรเสริมแรง	Reinforcing loop	วงจรที่ผลลัพธ์เชิงบวกในรอบหนึ่ง กลายเป็นปัจจัยตั้งต้นที่แข็งแกร่งขึ้น ในรอบถัดไป	บทที่ 2: บทนำ, 2.4.3, 2.5.2; บทที่ 3: 3.5.1, 3.5.2; บทที่ 8: 8.3.1
วิสาหกิจเพื่อสังคม	Social enterprise	องค์กรที่ดำเนินกิจการเพื่อแก้ ปัญหาสังคมควบคู่กับความยั่งยืน ทางการเงิน	บทที่ 10: 10.3.2
ศักยภาพชุมชน	community capability	ศักยภาพรวมของชุมชนในการระบุ ปัญหา ระดมทรัพยากร และดำเนินการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน (P1 ระดับส่วนรวม)	บทที่ 5: 5.2.1
ศักยภาพมนุษย์	Human Capability	เสรีภาพเชิงรูปธรรมของบุคคลและ กลุ่มในการ “เป็นและกระทำ” ตาม สิ่งที่มีเหตุผลจะให้คุณค่า ครอบคลุมทั้งระดับบุคคล ระดับ กลุ่ม และมีมิติทางดิจิทัล โดยตั้งอยู่ บนสมรรถภาพ การกำหนดตนเอง และการเสริมพลัง ซึ่งทำให้เสรีภาพ นั้นเกิดขึ้นได้จริงในการดำเนินชีวิต	บทที่ 1; 1.2.1; 1.5.2; บทที่ 2, 2.1, 2.4.1, 2.5.1, 2.5.3, บทที่ 3: 3, 3.1.1, 3.2.3, 3.4.1, 3.4.2, 3.5; บทที่ 4, 4.2, บทที่ 8; บทที่ 9: 9.2.1; บทที่ 10: 10.1.1, 10.3.1
สถาบัน คุณวุฒิวิชาชีพ	Thailand Professional Qualification Institute (TPQI)	หน่วยงานไทยด้านกรอบคุณวุฒิ และการส่งเสริมการเรียนรู้ ตลอดชีวิต	บทที่ 8: 8.3.2

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
สภาวะสมดุลระดับต่ำ	Low-level equilibrium trap	ภาวะที่ระบบติดอยู่ในจุดที่ความก้าวหน้าเกิดได้แต่ไม่ยั่งยืนและย้อนกลับง่าย	บทที่ 3: 3.5.1, 3.5.2
สมรรถภาพ	Capability	ชุดโอกาสจริงในการเลือกดำรงชีวิตที่ตนให้คุณค่า	บทที่ 2: 2.1.1, 2.1.2, 2.4.1, 2.5.1
สังคมที่ครอบคลุม	Inclusive Society	สังคมที่กระจายโอกาสและผลประโยชน์ถึงทุกคน เป็นเงื่อนไขความเป็นธรรม	บทที่ 8: 8.1
สังคมที่ปรับตัวได้	Adaptive Society	ระบบที่เปลี่ยนโครงสร้างของตนเพื่อรักษาศักยภาพฐานไว้ แม้เผชิญแรงกระแทก ที่ไม่คาดคิด	บทที่ 8: 8.3.3; บทที่ 9: 9.2.3
สังคมที่มีภูมิคุ้มกัน	Resilient Society	ระบบสังคม-นิเวศที่คงอยู่ ปรับตัว และเปลี่ยนรูปได้	บทที่ 1: 1.3.3; ต.1-4
สังคมที่ยั่งยืน	Sustainable Society (SS), (P3)	ความสามารถของสังคมในการดำรงและขยายศักยภาพของสมาชิกข้ามรุ่น วัดที่ความอยู่ดีมีสุข ความยืดหยุ่น และความเป็นธรรม	บทที่ 1: 1.3.1; 1.5.2; บทที่ 2, 2.3, 2.4.2, 2.4.3, 2.5.1, 2.5.3, บทที่ 4, 4.3, บทที่ 8; บทที่ 9: 9.2.1; บทที่ 10: 10.3.3
สังคมแห่งการเรียนรู้	Learning Society	ระบบที่สะสมความรู้จากรอบก่อน แล้วปรับกติกาและวิธีปฏิบัติให้ดีขึ้น	บทที่ 8: 8.3.2; บทที่ 9: 9.2.3
สังคมแห่งความเป็นอยู่ที่ดี	Well-being Society	สังคมที่ยกเป้าหมายจากการลดความขาดแคลนสู่การแบ่งบานของชีวิต	บทที่ 8: 8.1
สัมประสิทธิ์จีนี	Gini coefficient	ดัชนีวัดความไม่เสมอภาคของการกระจายรายได้	บทที่ 8: 8.2.3
สำนึกพื้นที่เชิงโลก	global sense of place	มนทัศน์ว่าพื้นที่มีใช้อย่างไรปิดหากก่อรูปผ่านโครงข่ายความ	บทที่ 5: 5.1.1

ศัพท์ (ไทย)	English	ความหมายโดยย่อ	จุดที่ปรากฏ
		สัมพันธที่ทอดเกินพรมแดนของพื้นที่นั้น	
สิทธิในเมือง	right to the city	ข้อเสนอว่าเมืองเป็นของทุกคนที่อาศัยและร่วมสร้าง การเข้าถึงพื้นที่และโอกาสจึงเป็นสิทธิร่วม มีข้ออภิสิทธิ์ตลาด	บทที่ 5: 5.4.2
เสรีภาพด้านความเป็นอยู่ที่ดี	Well-being freedom	เสรีภาพที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ดีของบุคคลเอง	บทที่ 2: 2.1.2
เสรีภาพในการกำหนดตนเอง	Agency freedom	เสรีภาพไล่ตามเป้าหมายที่กว้างกว่าประโยชน์ส่วนตน	บทที่ 2: 2.1.2, 2.4.1
หลักการไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง	Leave No One Behind	เจตนารมณ์แกนของ SDGs ที่ผลลัพธ์ต้องกระจายถึงกลุ่มเปราะบาง	บทที่ 8: 8.1.2
ห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต	living lab	ระบบนิเวศนวัตกรรมแบบเปิดที่ผู้ใช้เป็นผู้ร่วมสร้างในบริบทชีวิตจริง โดยพื้นที่จริงเป็นทั้งปัจจัยนำเข้าและผลลัพธ์	บทที่ 5: 5.3.1
อคติเชิงเศรษฐกิจ	Economic bias	แนวโน้มที่นโยบายเงินทุนและเทคโนโลยีทำให้ผลได้กระจุกตัวที่ปลายบนของโครงสร้างสังคม	บทที่ 3: 3.2 , 3.2.1, 3.5.1, 3.5.2, ตารางที่ 3-1, 3-2
องค์กรแกนหลัก	backbone organization	องค์กรที่ประสานและขับเคลื่อนความร่วมมือข้ามภาคส่วนโดยไม่สั่งการเหนือผู้อื่น	บทที่ 5: 5.1.3
องค์ประกอบแกน	Core constructs	องค์ประกอบหลักสามส่วน HC SI SS	บทที่ 2: 2.4.3, 2.5.1
อำนาจนิยม ดิจิทัล	Digital authoritarianism	การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของรัฐและตัวแทนของรัฐ เพื่อ กดสิทธิและเสรีภาพ ทำให้ธรรมาภิบาลกลายเป็นเงื่อนไขเชิงลบ	บทที่ 9: 9.3.2

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

- Abson, D. J., Fischer, J., Leventon, J., Newig, J., Schomerus, T., Vilsmaier, U., von Wehrden, H., Abernethy, P., Ives, C. D., Jager, N. W., & Lang, D. J. (2017). Leverage points for sustainability transformation. *Ambio*, 46(1), 30–39.
<https://doi.org/10.1007/s13280-016-0800-y>
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30. <https://doi.org/10.1257/jep.33.2.3>
- Aldrich, D. P. (2012). *Building resilience: Social capital in post-disaster recovery*. University of Chicago Press.
- Alves, J., Lima, T. M., & Gaspar, P. D. (2023). Is Industry 5.0 a human-centred approach? A systematic review. *Processes*, 11(1), 193.
<https://doi.org/10.3390/pr11010193>
- Argyris, C., & Schön, D. A. (1978). *Organizational learning: A theory of action perspective*. Addison-Wesley.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=697693>
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
<https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Australian Government. (2023). *Measuring what matters: Australia’s first wellbeing framework*. Commonwealth of Australia, The Treasury.
<https://treasury.gov.au/policy-topics/measuring-what-matters>

- Autor, D., Chin, C., Salomons, A., & Seegmiller, B. (2024). New frontiers: The origins and content of new work, 1940–2018. *The Quarterly Journal of Economics*, 139(3), 1399–1465.
<https://doi.org/10.1093/qje/qjae008>
- Avelino, F., Wittmayer, J. M., Pel, B., Weaver, P., Dumitru, A., Haxeltine, A., Kemp, R., Jørgensen, M. S., Bauler, T., Ruijsink, S., & O’Riordan, T. (2019). Transformative social innovation and (dis)empowerment. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 195–206.
<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.05.002>
- Ayob, N., Teasdale, S., & Fagan, K. (2016). How social innovation came to be: Tracing the evolution of a contested concept. *Journal of Social Policy*, 45(4), 635–653.
<https://doi.org/10.1017/S004727941600009X>
- Bank of Thailand. (2024, May 31). ชวนส่อง SkillsFuture Singapore...การพัฒนาคนรองรับโลกใหม่ [Online article].
https://www.bot.or.th/th/research-and-publications/articles-and-publications/articles/article_2024may31.html
- Barca, F., McCann, P., & Rodríguez-Pose, A. (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. *Journal of Regional Science*, 52(1), 134–152.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>
- Barreno-Alcalde, S., Diez-Martin, F., & Escamilla-Solano, S. (2024). The multidisciplinary nature of the capability approach: Emerging trends and future research directions through a bibliometric analysis. *SAGE Open*, 14(3).
<https://doi.org/10.1177/21582440241284951>

- Batista, L. F., & Correia, S. É. N. (2021). Capabilities approach to social innovation: A systematic review. *International Journal of Innovation*, 9(2), 414–434. <https://doi.org/10.5585/iji.v9i2.19720>
- Be My Eyes. (2025). Be My Eyes [Website]. Acess at 1 July,2026
<https://www.bemyeyes.com/?lang=th>
- Becker, G. (1964) Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Columbia University Press, New York.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1724666>
- Becker, G. S. (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. National Bureau of Economic Research / Columbia University Press.
- Boni, A., Velasco, D., & Ghosh, B. (2025). A human capability approach to transformative innovation policy: Theoretical insights and practical implications for directionality. *Journal of Responsible Innovation*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23299460.2024.2440966>
- Bonvin, J.-M., & Laruffa, F. (2024). Transforming social policies and institutions in a capability perspective: Agency, voice and the capability to aspire. *Journal of Human Development and Capabilities*, 25(4), 575–594.
<https://doi.org/10.1080/19452829.2024.2405096>
- Boonyabancha, S. (2005). Baan Mankong: Going to scale with "slum" and squatter upgrading in Thailand. *Environment and Urbanization*, 17(1), 21–46. <https://doi.org/10.1177/095624780501700104>

- Bresnahan, T. F., & Trajtenberg, M. (1995). General purpose technologies: "Engines of growth"? *Journal of Econometrics*, 65(1), 83–108.
[https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01598-T](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01598-T)
- Briggs, J., & Kodnani, D. (2023). The potentially large effects of artificial intelligence on economic growth [Research report]. Goldman Sachs Global Investment Research.
- British Council. (2020). The state of social enterprise in Thailand. British Council.
https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/state_of_social_enterprise_in_thailand_2020_final_web.pdf
- Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. R. (2025). Generative AI at work. *The Quarterly Journal of Economics*, 140(2), 889–942.
<https://doi.org/10.1093/qje/qjae044>
- Béné, C., Wood, R. G., Newsham, A., & Davies, M. (2012). Resilience: New utopia or new tyranny? Reflection about the potentials and limits of the concept of resilience in relation to vulnerability reduction programmes (IDS Working Paper No. 405). Institute of Development Studies. <https://doi.org/10.1111/j.2040-0209.2012.00405.x>
- Cajaiba-Santana, G. (2014). Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82, 42–51. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008>
- Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). "Mode 3" and "Quadruple Helix": Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46(3–4), 201–234. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>

- Cardoso, F. H., & Faletto, E. (1979). Dependency and development in Latin America (M. M. Urquidí, Trans.). University of California Press. <https://www.ucpress.edu/books/dependency-and-development-in-latin-america/paper>
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2022). World inequality report 2022. World Inequality Lab. <https://wir2022.wid.world>
- Chiappero-Martinetti, E., Houghton Budd, C., & Ziegler, R. (2017). Social Innovation and the Capability Approach—Introduction to the Special Issue. *Journal of Human Development and Capabilities*, 18(2), 141–147. <https://doi.org/10.1080/19452829.2017.1316002>
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(Supplement), S95–S120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- Crane, A., Palazzo, G., Spence, L. J., & Matten, D. (2014). Contesting the value of "Creating Shared Value." *California Management Review*, 56(2), 130–153. <https://doi.org/10.1525/cmr.2014.56.2.130>
- Delors, J. (1996). Learning: The treasure within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590>
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New public management is dead: Long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494. <https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>
- Edler, J., Ostertag, K., & Schuler, J. (2024). Social innovation, transformation, and public policy: Towards a conceptualization

- and critical appraisal. *Science and Public Policy*, 51(1), 80–88.
<https://doi.org/10.1093/scipol/scad054>
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy*, 29(2), 109–123.
[https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00055-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4)
- European Commission. (2023). Cohesion 2021–2027: Forging an ever-stronger Union — Report on the outcome of 2021–2027 cohesion policy programming [Commission Staff Working Document]. Publications Office of the European Union.
https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/reports/2023/report-on-the-outcome-of-2021-2027-cohesion-policy-programming_en
- European Network of Living Labs. (2024). What is a living lab? ENoLL.
<https://enoll.org/>
- European Parliament & Council. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union.
<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
- European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union.
- Faure, E., Herrera, F., Kaddoura, A. R., Lopes, H., Petrovsky, A. V., Rahnema, M., & Ward, F. C. (1972). *Learning to be: The world of education today and tomorrow*. Paris: UNESCO.

- Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253–267. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002>
- Folke, C. (2016). Resilience (Republished). *Ecology and Society*, 21(4), Article 44. <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>
- Folke, C., Carpenter, S. R., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T., & Rockström, J. (2010). Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15(4), 20. <https://doi.org/10.5751/ES-03610-150420>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3472306>
- Ghosh, B., Velasco, D., Chakraborty, K., Mguni, P., & Yuana, S. L. (2025). Transformative innovation policy: An analytical review of key methods and challenges. *Annual Review of Environment and Resources*, 50, 593–623. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-111523-102251>
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Gupta, J., & Vegelin, C. (2016). Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 16(3), 433–448. <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9323-z>
- Habakkuk, H. J. (1961). [Review of *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto.*, by W. W. Rostow]. *The Economic Journal*, 71(283), 601–604. <https://doi.org/10.2307/2228926>

Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2025). World happiness report 2025. Wellbeing Research Centre, University of Oxford.

<https://www.worldhappiness.report/ed/2025/>

<https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>

Hu, K. (2023, February 2). ChatGPT sets record for fastest-growing user base: Analyst note. Reuters. Access 10 Jul, 2026,

<https://www.reuters.com/technology/chatgpt-sets-record-fastest-growing-user-base-analyst-note-2023-02-01/>

Infocomm Media Development Authority, & Personal Data Protection Commission. (2020). Model artificial intelligence governance framework (2nd ed.). Infocomm Media Development Authority.

Infocomm Media Development Authority. (2022). AI Verify: AI governance testing framework and toolkit Infocomm Media Development Authority.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). Climate Change 2022 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.1017/9781009325844>

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>

International Labour Office. (1978). Employment, growth and basic needs: A one-world problem: Report of the Director-General of the International Labour Office. International Labour Office.

<https://digitallibrary.un.org/record/82> (International Labour Office, 1978)

International Telecommunication Union. (2025). Facts and figures 2025: Measuring digital development. ITU Publications.

<https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/facts-figures-2025/>

Jones, C., & Pimdee, P. (2017). Innovative ideas: Thailand 4.0 and the fourth industrial revolution. *Asian International Journal of Social Sciences*, 17(1), 4–32.

https://www.researchgate.net/publication/321337414_Innovative_ideas_Thailand_40_and_the_fourth_industrial_revolution

Jumper, J., Evans, R., Pritzel, A., Green, T., Figurnov, M., Ronneberger, O., ... Hassabis, D. (2021). Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold. *Nature*, 596(7873), 583–589.

<https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2>

Kania, J., & Kramer, M. (2011). Collective impact. *Stanford Social Innovation Review*, 9(1), 36–41. <https://doi.org/10.48558/5900-KN19>

Khan Academy. (2025). Khan Academy annual report: SY24–25.

<https://annualreport.khanacademy.org/>

Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy* (Rev. ed.). Cambridge Adult Education.

Kotrmaneeetaweeetong, Unchana & Choopen, Hhakuan & Chowchuen, Bowornsilp. (2012). Development of community based model of Tawanchai Center: sufficiency economy principles for community Development an applicability at Bankhambong Community, Sa-ard Sub-district, Nampong District, Khon Kaen Province, Thailand.

- Journal of the Medical Association of Thailand = Chotmaihet
thangphaet. 95 Suppl 11. S157-63.
- Kuhn, T. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*. University of
Chicago Press, Chicago.
[https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=17
73361](https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1773361)
- Kuznets, S. (1934). National income, 1929–1932 (Senate Document No.
124, 73rd Congress, 2nd Session). U.S. Government Printing Office.
<https://www.nber.org/system/files/chapters/c2258/c2258.pdf>
- Laverack, Glenn. (2001). An identification and interpretation of the
organizational aspects of community empowerment. *Community
Development Journal*. 36. 134-145. 10.1093/cdj/36.2.134.
- Lay-Flurrie, J. (2024, October 17). Disability data: Improving
representation to drive AI innovation. Microsoft On the Issues.
[https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2024/10/17/disability-
data-improving-representation-to-drive-ai-innovation/](https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2024/10/17/disability-data-improving-representation-to-drive-ai-innovation/)
- Lengfelder, C., Tapia, H., & Biggeri, M. (2025). Navigating AI with a human
development compass: Shaping tomorrow's capabilities. *Journal
of Human Development and Capabilities*, 26(3), 439–448.
<https://doi.org/10.1080/19452829.2025.2520011>
- Lim, Z. Y., Yap, J. H., Lai, J. W., Mokhtar, I. A., Yeo, D. J., & Cheong, K. H.
(2024). Advancing lifelong learning in the digital age: A narrative
review of Singapore's SkillsFuture programme. *Social Sciences*,
13(2), 73. <https://doi.org/10.3390/socsci13020073>
- Lobo, B. J. (2020). Ten years of fiber optic and smart grid infrastructure in
Hamilton County, Tennessee (MPRA Paper No. 126920). University

Library of Munich.

<https://ideas.repec.org/p/pramprapa/126920.html>

Local Self Government Department. (2026). Kudumbashree. Government of Kerala. <http://lsgkerala.gov.in/en/lsgd/allied-institutions/kudumbashree>

Masri, S. G., & El-Fadel, M. (2026). Governance of digital transformation for sustainable development: Aligning digital innovation with the sustainable development goals. *Frontiers in Sustainable Cities*, 8. <https://doi.org/10.3389/frsc.2026.1743552>

Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. Polity Press.

McKinsey Global Institute. (2023). *The economic potential of generative AI: The next productivity frontier*. McKinsey & Company.

Meadows, D. H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. Chelsea Green Publishing. <https://research.fit.edu/media/site-specific/researchfitedu/coast-climate-adaptation-library/climate-communications/psychology-amp-behavior/Meadows-2008-Thinking-in-Systems.pdf>

MONDRAGON Corporation. (2023). *Annual report 2023*. MONDRAGON Corporation. <https://www.mondragon-corporation.com/people/site/assets/files/103207/annual-report-2023.pdf>

Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harvard University Press.

Moore, M.-L., Riddell, D., & Vocisano, D. (2015). Scaling out, scaling up, scaling deep: Strategies of non-profits in advancing systemic social innovation. *The Journal of Corporate Citizenship*, (58), 67–84. <http://www.jstor.org/stable/jcorpciti.58.67>

- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2), 145–162. doi: <https://doi.org/10.1162/itgg.2006.1.2.145>
- Mulgan, G. (2010, March 3). Social innovation. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/society/joepublic/2010/mar/03/social-innovation>
- Mulgan, G., Reeder, N., Aylott, M., & Bo'sher, L. (2011). Social impact investment: The challenge and opportunity of social impact bonds. The Young Foundation.
- Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2010). The open book of social innovation. NESTA & The Young Foundation. <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovations.pdf>
- Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2014). The Open Book of Social Innovation”, The Young Foundation, NESTA, March 2010.
- Narayan, D. (Ed.). (2002). Empowerment and poverty reduction: A sourcebook. World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/827431468765280211>
- Narayan, Deepa. Narayan, Deepa, editors. 2002. Empowerment and Poverty Reduction : A Sourcebook. © World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/15239> License: CC BY 3.0 IGO.”<https://doi.org/10.1596/0-8213-5166-4> , <https://hdl.handle.net/10986/15239>
- Narayan, Deepa. Narayan, Deepa, editors. 2005. Measuring Empowerment : Cross Disciplinary Perspectives. © World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/7441> License: CC BY 3.0 IGO.”,

<https://doi.org/10.1596/0-8213-6057-4>,

<https://hdl.handle.net/10986/7441>

- National Higher Education Science Research and Innovation Policy Council [NXPO]. (2020). Thailand's post-COVID scenarios and strategic issues. <https://www.nxpo.or.th/th/en/4314/>
- National Strategy Secretariat Office. (2018). National strategy 2018–2037 (unofficial translation). Office of the National Economic and Social Development Council. <https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/06/NATIONAL-STRATEGY-2018-2037-ENG.pdf>
- New Zealand Treasury. (2019). The wellbeing budget 2019. New Zealand Government. <https://www.treasury.govt.nz/sites/default/files/2019-06/b19-wellbeing-budget.pdf>
- Nicholls, A., & Murdock, A. (2012). The nature of social innovation. In A. Nicholls & A. Murdock (Eds.), *Social innovation: Blurring boundaries to reconfigure markets* (pp. 1–30). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230367098_1
- Noble, V. (2019). Mobilities of the One-Product policy from Japan to Thailand: a critical policy study of OVOP and OTOP. *Territory, Politics, Governance*, 7(4), 455–473. <https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1511463>
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>

- North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511808678>
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=4029129>
- Nussbaum, M. C. (2011). Creating Capabilities: The Human Development Approach. Belknap Press.,
<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>,
<https://www.amazon.com/Creating-Capabilities-Human-Development-Approach/dp/0674072359>
- OECD (2019). OECD Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes.
<https://www.oecd.org/education/2030-project/>
- OECD. (2013). OECD guidelines on measuring subjective well-being. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264191655-en>
- OECD. (2023). OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/08785bba-en>
- OECD. (2024). Global trends in government innovation 2024: Fostering human-centred public services. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/c1bc19c3-en>
- OECD. (2024). How's life? 2024: Well-being and resilience in times of crisis. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/90ba854a-en>
- OECD. (2024). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (revised). OECD Publishing.
<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>

- OECD. (2025). Governing with artificial intelligence: The state of play and way forward in core government functions. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/795de142-en>
- OECD. (2025). OECD skills strategy Thailand: Assessment and recommendations. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/153a1fe6-en>
- OECD. (2025). Place-based policies for the future. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/e5ff6716-en>
- OECD. (2025). Starting, scaling and sustaining social innovation: Evidence and impact of the European Social Fund. OECD Publishing.
https://www.oecd.org/en/publications/starting-scaling-and-sustaining-social-innovation_ec1dfb67-en.html
- OECD. (2026). Digital government outlook 2026: From foundations to transformational impact. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/0496b2bc-en>
- Office of the National Economic and Social Development Council.
(2022). The thirteenth national economic and social development plan (2023–2027). Office of the Prime Minister.
https://www.nesdc.go.th/wp-content/themes/plant3-child/assets/pdf/13/article_file_20230615134223.pdf
- Okpala, B. (2025, October 26). AI and accessibility: How Be My Eyes partners with OpenAI to assist the blind. Medium.
<https://medium.com/@blessingokpala/ai-and-accessibility-how-be-my-eyes-partners-with-openai-to-assist-the-blind-1aee268f7112>

- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024).
How's life? 2024: Well-being and resilience in times of crisis.
OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/90ba854a-en>
- Ostrom, E. (2010). Beyond markets and states: Polycentric governance of complex economic systems. *American Economic Review*, 100(3), 641–672. <https://doi.org/10.1257/aer.100.3.641>
- Pahl-Wostl, C. (2009). A conceptual framework for analysing adaptive capacity and multi-level learning processes in resource governance regimes. *Global Environmental Change*, 19(3), 354–365. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2009.06.001>
- Parsons, T. (1951) *The Social System*. Free Press, New York.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1348910>
- Pawson, R. and Tilley, N. (1997) *Realistic Evaluation*. Sage Publications Ltd., London.
- Pel, B., Haxeltine, A., Avelino, F., Dumitru, A., Kemp, R., Bauler, T., Kunze, I., Dorland, J., Wittmayer, J., & Jørgensen, M. S. (2020). Towards a theory of transformative social innovation: A relational framework and 12 propositions. *Research Policy*, 49(8), Article 104080. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104080>
- Peng, S., Kalliamvakou, E., Cihon, P., & Demirer, M. (2023). The impact of AI on developer productivity: Evidence from GitHub Copilot [Preprint]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2302.06590>
- Perez, C. (2002). Technological revolutions and financial capital: The dynamics of bubbles and golden ages. Edward Elgar.

- Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34–43.
<https://doi.org/10.48558/GBJY-GJ47>
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century* (A. Goldhammer, Trans.). The Belknap Press of Harvard University Press.
<https://dowbor.org/wp-content/uploads/2014/06/14Thomas-Piketty.pdf>
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1/2), 62–77.
- Prayukvong, W., Puntasen, A., & Hoopes, J. E. (2023). The sufficiency economy philosophy as an approach to social innovation: Case studies of local governments in Thailand. In L. Zsolnai, T. Walker, & P. Shrivastava (Eds.), *Value creation for a sustainable world* (pp. 265–284). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-38016-7_13
- Property Management of Chulalongkorn University. (2024). When Chulalongkorn University takes on the role of a ‘city builder’: Concept for developing the Samyan area as a prototype smart city. Samyan Smart City. Retrieved from Samyan Smart City website
<https://www.samyansmartcity.com/en/news/%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%88%E0%B8%B8%E0%B8%AC%E0%B8%B2%E0%B8%AF%E0%B8%AA%E0%B8%A7%E0%B8%A1%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%97%E0%B9%80%E0%B8%9B%E0%B9%87%E0%B8%99>

- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition and Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt7s8r7>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
<https://communistcaucus.com/wp-content/uploads/2021/12/Bowling-Alone.pdf>
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9z6v>, Published by: Harvard University Press, Belknap Press ,Pages: 624,
<https://www.jstor.org/stable/j.ctvjf9z6v>
- Roberts, T., & Oosterom, M. (2025). Digital authoritarianism: A systematic literature review. *Information Technology for Development*, 31(4), 860–884. <https://doi.org/10.1080/02681102.2024.2425352>
- Sachs, J. D., Lafortune, G., & Fuller, G. (2024). *Sustainable Development Report 2024 : The SDGs and the UN Summit of the Future*. Dublin: Dublin University Press. <https://doi.org/10.25546/108572>
- Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G., lablonovski, G. (2025). *Financing Sustainable Development to 2030 and Mid-Century*. Sustainable Development Report 2025. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press, 2025, <https://doi.org/10.25546/111909>
- Saxenian, A.L. (1994) *Regional Advantage*. Harvard University Press, Cambridge, MA..
- Schot, J., & Steinmueller, W. E. (2018). Three frames for innovation policy: R&D, systems of innovation and transformative change. *Research Policy*, 47(9), 1554–1567.
<https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.08.011>

- Schumacher, E.F. (1973) *Small Is Beautiful: Economics as If People Mattered*. Blond & Briggs, London.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.
- Schwab, K. (2016). *The fourth industrial revolution*. World Economic Forum.
- Schwab, K. (2023, May 31). *The Fourth Industrial Revolution*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/The-Fourth-Industrial-Revolution-2119734>
- Seckler, M., & Volkert, J. (2021). The capability approach: A promising foundation for sustainable development? *Ecological Economics*, 183, 106951. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.106951>
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674452565>
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Alfred A. Knopf. <https://sen.scholars.harvard.edu/publications/development-freedom>
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press. https://raggeduniversity.co.uk/wp-content/uploads/2025/01/1_x_senDevelopmentasFreedom_compressed.pdf
- Sen, A.K. (1985) *Commodities and Capabilities*. North-Holland, Amsterdam. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1960131>
- Sen, Amartya, Jean Paul Fitoussi, and Joseph Stiglitz. (May) 2010. *Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up*. The New

- Press. <https://www.wcfia.harvard.edu/publications/mismeasuring-our-lives-why-gdp-doesnt-add>
- Setthasuravich, P., Sirikhan, K., & Kato, H. (2024). Spatial econometric analysis of the digital divide in Thailand at the sub-district level: Patterns and determinants. *Telecommunications Policy*, 48(8), 102818. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2024.102818>
- Shields, Rob. (2013). Lefebvre and the Right to the Open City?. *Space and Culture*. 16. 345-348. 10.1177/1206331213491885.
- Shorefast Foundation. (2024). Fogo Island – An outpost community. Shorefast. Retrieved from <https://shorefast.org/about-us/fogo-island/>
- Skreli, E., Xhoxhi, O., Imami, D., & Rama, K. (2024). What explains collective action: The impact of social capital, incentive structures and economic benefits. *Journal of International Development*, 36(3), 1622–1646. <https://doi.org/10.1002/jid.3873>
- Statbase. (2025). Human development index: Thailand. Statbase. <https://statbase.org/data/tha-human-development-index/>
- Sterman, J. D. (2000). *Business dynamics: Systems thinking and modeling for a complex world*. Irwin/McGraw-Hill.
- Stiglitz, J. E., Fitoussi, J.-P., & Durand, M. (2018). Beyond GDP: Measuring what counts for economic and social performance. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264307292-en>
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Retrieved from

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf>.

Streeten, P., Burki, S. J., ul Haq, M., Hicks, N., & Stewart, F. (1981). First things first: Meeting basic human needs in developing countries. Oxford University Press.

<https://www.ircwash.org/sites/default/files/Streeten-1981-First.pdf>

Suri, T., & Jack, W. (2016). The long-run poverty and gender impacts of mobile money. *Science*, 354(6317), 1288–1292.

<https://doi.org/10.1126/science.aah5309>

Tangcharoensathien, V., Tisayaticom, K., Suphanchaimat, R., Vongmongkol, V., Viriyathorn, S., & Limwattananon, S. (2020). Financial risk protection of Thailand's universal health coverage: Results from series of national household surveys between 1996 and 2015. *International Journal for Equity in Health*, 19, 163.

<https://doi.org/10.1186/s12939-020-01273-6>

Tangcharoensathien, V., Witthayapipopsakul, W., Panichkriangkrai, W., Patcharanarumol, W., & Mills, A. (2018). Health systems development in Thailand: A solid platform for successful implementation of universal health coverage. *The Lancet*, 391(10126), 1205–1223. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30198-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30198-3)

Treepongkaruna, S., Sarajoti, P., & Korphaibool, V. (2025). Unlocking synergies: Sufficiency economy philosophy for sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 34(3), 3446–3468. <https://doi.org/10.1002/bse.4151>

UBS. (2023). การวิเคราะห์การเติบโตของผู้ใช้ ChatGPT

[บทวิเคราะห์ของนักวิเคราะห์ ตามที่สื่อรายงานต้นปี ค.ศ. 2023].

ใช้เป็นภาพประกอบความเร็วการแพร่กระจาย

ควรตรวจหาแหล่งปฐมนิเทศที่อ้างอิงได้ก่อนตีพิมพ์

- UNDP. (2020). The next frontier: Human development and the Anthropocene (Human development report 2020). United Nations Development Programme.
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>
- UNDP. (2022). Country programme document for the Kingdom of Thailand 2022–2026. United Nations Development Programme.
<https://www.undp.org/thailand/publications/country-programme-document-2022-2026>
- UNDP. (2024). The 6th Thailand human development report. Sufficiency Economy Philosophy: Empowerment of people and communities to achieve the SDGs and human development. United Nations Development Programme.
<https://www.undp.org/thailand/publications/6th-human-development-report>
- UNDP. (2025). A matter of choice: People and possibilities in the age of AI (Human development report 2025). United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025>
- UNDP. (2025). Human development report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age of AI. United Nations Development Programme.
- UNESCO. (2021a). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

- UNESCO. (2021b). Reimagining our futures together: A new social contract for education. UNESCO.
- UNESCO. (2026). Chiang Mai City – Creative City of Crafts and Folk Art. UNESCO Creative Cities Network. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/creative-cities/chiang-mai-city>
- United Nations Development Programme [UNDP]. (2025). Human development report 2025: A matter of choice — People and possibilities in the age of AI. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025>
- United Nations Development Programme. (1990). Human development report 1990. Oxford University Press. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1990encompletenostats.pdf>
- United Nations Development Programme. (2022). Human development report 2021/2022: Uncertain times, unsettled lives — Shaping our future in a transforming world. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/mauritius-seychelles/publications/human-development-report-2021-2022-uncertain-times-unsettled-lives-shaping-our-future-transforming-world>
- United Nations Development Programme. (2024). Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock: Reimagining cooperation in a polarized world. UNDP. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>
- United Nations Development Programme. (2025). Human development report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age of AI. United Nations Development Programme.

<https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2025overviewen.pdf>

United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development (A/RES/70/1). United Nations.
<https://sdgs.un.org/2030agenda>

United Nations. (2024). UN E-Government Survey 2024: Accelerating digital transformation for sustainable development. United Nations Department of Economic and Social Affairs.
<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/reports/un-e-government-survey-2024>

United Nations. (2025). The Sustainable Development Goals report 2025. United Nations. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2025.pdf>

Ura, K., Alkire, S., Zangmo, T., & Wangdi, K. (2012). A short guide to gross national happiness index. The Centre for Bhutan Studies.
<https://bhutanstudies.org.bt/wp-content/uploads/2025/01/A-Short-Guide-to-Gross-National-Happiness-Index.pdf>

VanderWeele, T. J. (2017). On the promotion of human flourishing. Proceedings of the National Academy of Sciences, 114(31), 8148–8156. <https://doi.org/10.1073/pnas.1702996114>

Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I., Balaam, M., Dignum, V., Domisch, S., Felländer, A., Langhans, S. D., Tegmark, M., & Nerini, F. F. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. Nature Communications, 11, 233.
<https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y>

Voulvoulis, N., Giakoumis, T., Hunt, C., Kioupi, V., Petrou, N., Souliotis, I., & Vaghela, C. (2022). Systems thinking as a paradigm shift for

- sustainability transformation. *Global Environmental Change*, 75, 102544. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press.
<https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1103157>
- Warren Dean; *Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Historical Studies of Chile and Brazil. Hispanic American Historical Review* 1 August 1968; 48 (3): 453–455. doi:
<https://doi.org/10.1215/00182168-48.3.453>
- World Bank (2024). *World Development Indicators 2023*.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank. (2020). *Thailand human capital index 2020*. World Bank Group.
https://databankfiles.worldbank.org/public/ddpext_download/hci/HCI_2pager_THA.pdf
- World Bank. (2023). *Bridging the gap: Inequality and jobs in Thailand*. World Bank.
<https://www.worldbank.org/en/country/thailand/publication/bridging-the-gap-inequality-and-jobs-in-thailand>
- World Bank. (2023). *Thailand rural income diagnostic: Challenges and opportunities for rural farmers*. World Bank.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099005010202299399/pdf/P1775991e5f180ee130cf14572184e61f60735628d80.pdf>

- World Bank. (2025). Thailand's digital future key to boosting growth.
<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/07/03/thailand-s-digital-future-key-to-boosting-growth>
- World Bank. (2026). Thailand economic monitor, February 2026:
Advanced green manufacturing for growth.
<https://www.worldbank.org/en/country/thailand/publication/thailand-economic-monitor-february-2026-advanced-green-manufacturing-for-growth>
- World Commission on Environment and Development. (1987). Our common future. Oxford University Press. https://gat04-live-1517c8a4486c41609369c68f30c8-aa81074.divio-media.org/filer_public/6f/85/6f854236-56ab-4b42-810f-606d215c0499/cd_9127_extract_from_our_common_future_brundtland_report_1987_foreword_chpt_2.pdf
- World Economic Forum. (2025a). The future of jobs report 2025. World Economic Forum.
- World Economic Forum. (2025b). New economy skills: Unlocking the human advantage [White paper]. World Economic Forum.
- World Health Organization. (2020). Thailand's 1 million village health volunteers, "unsung heroes," are helping guard communities nationwide from COVID-19. World Health Organization.
<https://www.who.int/thailand/news/feature-stories/detail/thailands-1-million-village-health-volunteers-unsung-heroes-are-helping-guard-communities-nationwide-from-covid-19>

World Health Organization. (2020, August 28). Thailand's 1 million village health volunteers—"unsung heroes"—are helping guard communities nationwide from COVID-19. WHO Thailand.

Wu, X., Ramesh, M., & Howlett, M. (2015). Policy capacity: A conceptual framework for understanding policy competences and capabilities. *Policy and Society*, 34(3–4), 165–171.

<https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2015.09.001>

ภาษาไทย

กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม

และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.

แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (พ.ศ. 2565–2570): รายงานประจำปี พ.ศ. 2566 (Thailand National AI

Strategy Annual Report 2023). กรุงเทพฯ: สำนั

นักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ และสำ

นักงานคณะกรรมการดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ; สิงหาคม 2566 [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: <https://www.ai.in.th>

เตชะสมบุรณากิจ, พ. (2568). Access denied: Algorithmic inequality in comparative welfare states: A four-country analysis. *วารสารนิติสาร*, 2(2). <https://ejournals.swu.ac.th/index.php/ll/article/view/17164>

เตชะสมบุรณากิจ, พ., และ ปุณยุตม์ปรีดา, ภ. (2568).

กระบวนการยุติธรรมในยุคดิจิทัล.

วารสารสหวิทยาการสังคมศาสตร์และการบริหารงานยุติธรรม, 1(3), 25–34.

<https://so11.tci-thaijo.org/index.php/JISSJA/article/view/2588>

พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562. (2562). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 136 ตอนที่ 69 ก.

<https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/17082307.pdf>

พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562. (2562). ราชกิจจานุเบกษา.

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์

และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2565).

แนวปฏิบัติจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์

และแผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติ พ.ศ. 2565–2570

[https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-](https://www.etda.or.th/getattachment/9d370f25-f37a-4b7c-b661-48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH)

48d2d730651d/Digital-Thailand-AI-Ethics-Principle-and-

Guideline.pdf.aspx?lang=th-TH

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2567).

รายงานภาวะสังคมไทยและดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

[https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-](https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/06/article_20241125114619.pdf)

content/uploads/2025/06/article_20241125114619.pdf

สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ. (2567).

รายงานประจำปีระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ปีงบประมาณ 2567.

สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ.

[https://www.nhso.go.th/th/aboutus-th/reports-annual/2024-11-](https://www.nhso.go.th/th/aboutus-th/reports-annual/2024-11-21-06-39-15/55684-2567-22)

21-06-39-15/55684-2567-22

ประวัติผู้เขียน

ผศ.ดร.พรทิพย์ เตชะสมบูรณ์กิจ

Asst. Prof. Dr. Prontip Techasombooranakit)

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาการพัฒนาสังคม
สังกัด-สถานที่ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หมายเลขโทรศัพท์ : 098-1991959

Email: prontip@mcu.ac.th

ประวัติการศึกษา :

- พธ.ด (การพัฒนาสังคม) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พศ.2564
- รป.ม (การจัดการภาครัฐและเอกชน) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ พศ.2553
- MBA (Business Administration) Assumption University 1994 A.D.
- บช.บ (บัญชีบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พศ. 2532

ตำแหน่งอื่นๆ

- กรรมการบริหารสมาคมแห่งสถาบันพระปกเกล้า ปี 2566-2571
- อนุกรรมการสนับสนุนการดำเนินงานโครงการประเมินผลการดำเนินโครงการ/กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการต่อต้านการทุจริตประพตมิชอบ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2566 – 2570) , สำนักงานป.ป.ช
- ที่ปรึกษา TME Institue พ.ศ. 2569

- Certification Judge Committee-Institute of Software Engineering and Quality Management
- อนุกรรมการการศึกษาตรวจสอบการใช้อาคารที่ผิดประเภท ชุดที่ 2 ปี 2568-ปัจจุบัน, สภากรุงเทพมหานคร
- อนุกรรมการวิสามัญตรวจสอบแผนท่ปูน ปี 2568 -ปัจจุบัน, สภา กทม.
- กรรมการสมาคมโทรทัศน์ดาวเทียม(ประเทศไทย) ปี2567-ปัจจุบัน.
- อนุกรรมการการเศรษฐกิจ การเงิน การคลังและงบประมาณ ปี 2567 -ปัจจุบัน, สภา กทม.
- อนุกรรมการการพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม ปี 2567 -ปัจจุบัน, สภา กทม.
- อนุกรรมการการโยธาและผังเมือง ชุดที่ 11 ปี 2567 -ปัจจุบัน, สภา กทม.
- อนุกรรมการการรักษาความสะอาดและสิ่งแวดล้อม ชุดที่ 10 ปี 2567 -ปัจจุบัน, สภา กทม.
- รองประธานศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทภาคประชาชน ศกช.กท.410105 ปี 2567 - ปัจจุบัน
- ผู้ไกล่เกลี่ยตามพรบ.ผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทปี 2562 กรมคุ้มครองสิทธิ ปี 2565 – ปัจจุบัน.

ประวัติการอบรมสัมมนา:-

หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง

- หลักสูตรพัฒนาสัมพันธ์ระดับผู้บริหาร ของกองทัพบก รุ่นที่ 32 , กรมกิจการพลเรือนทหารบก
- หลักสูตรนักบริหารด้านสิทธิมนุษยชนระดับสูง รุ่นที่ 2 ปี 2567 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ
- หลักสูตรการบริหารเชิงนิติศาสตร์ระดับสูง รุ่นที่ 3 ปี 2566-67 วิทยาลัยทนายความ

- หลักสูตรพัฒนาสัมพันธ์เครือข่ายความมั่นคงระดับผู้บริหาร รุ่นที่ 14 ปี 2566 กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร
- หลักสูตรการบริหารงานยุติธรรมระดับสูง รุ่นที่ 14 ปี 2566 สำนักงานกิจการยุติธรรม
- หลักสูตรผู้นำพอเพียงเพื่อความมั่นคง รุ่นที่ 15 ปี 2566 คลังสมองวปอ.เพื่อสังคม
- หลักสูตรการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตามพระราชบัญญัติการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท พ.ศ. 2562 รุ่นที่ 38 ปี 2565 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม
- หลักสูตรสื่อสุขภาพ รุ่นที่ 4 ปี 2565 ราชวิทยาลัยจุฬาภรณ์
- หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูงการเสริมสร้างสังคมสันติสุข รุ่นที่ 11 ปี 2563-64 สถาบันพระปกเกล้า
- หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูงสิทธิมนุษยชนสำหรับผู้บริหารระดับสูง รุ่นที่ 1 ปี 2562 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน และ สถาบันพระปกเกล้า
- หลักสูตรธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อมสำหรับนักบริหารระดับสูง รุ่นที่ 6 ปี 2561 กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- หลักสูตร สมาชิกชั้นสูง รุ่นที่ 2 พญาคันคัง ปี 2560 หลวงพ่อวิริยงค์/สถาบันพลังจิตตานุภาพ
- หลักสูตรการเมืองและการเลือกตั้งสำหรับนักบริหารระดับสูง รุ่นที่ 8 ปี 2559-60 สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต)
- หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูงการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยสำหรับนักบริหารระดับสูง รุ่นที่ 18 ปี 2557-58 สถาบันพระปกเกล้า

หลักสูตรประกาศนียบัตร:-

- หลักสูตรการพัฒนาสื่อมัลติมีเดีย , ปี 2568, กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน
- หลักสูตร AI สำหรับผู้บริหารวิชาการ, ปี 2568, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- หลักสูตร Global Leadership Thai-Chinese, ปี 2567, สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์ (นิด้า)
- หลักสูตรมาตรฐาน ISO 9001 (บริหารคุณภาพ), ISO 14001 (สิ่งแวดล้อม) Lead Auditor, ปี 2567, Robere & Associates
- หลักสูตรสมาธิขั้นสูง พญาคัทธนต์ รุ่น 2 ปี 2559 หลวงพ่อวิริยงค์/สถาบันพระปกเกล้า
- หลักสูตร อาจารย์สาสมาธิ รุ่น 2 ปี 2557 หลวงพ่อวิริยงค์/สถาบันพระปกเกล้า
- หลักสูตร วิทันตสาสมาธิ รุ่น 3 ปี 2556 หลวงพ่อวิริยงค์/สถาบันพระปกเกล้า
- หลักสูตร Smart Exporter ปี 2550 กรมส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์
- หลักสูตร ที่ปรึกษาธุรกิจ ปี 2550 กรมพัฒนาธุรกิจ กระทรวงพาณิชย์
- Risk Management, Financial Opportunity and Basket Currency 2006A.D. by Alliance

ประสบการณ์ทำงาน (อดีต) :-

- ที่ปรึกษาคณะกรรมการการเศรษฐกิจสีเขียว ปี 2568-2569, สภาผู้แทนราษฎร
- ที่ปรึกษานายกสภานายความ วาระปี 2565-2568
- กรรมการสมาคมรัฐประศาสนศาสตร์นิด้า วาระปี 2566-68
- ที่ปรึกษาประจำคณะกรรมการสังคม กิจการเด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ สภานิติ ปี 2559-2562
- ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์ ประจำคณะกรรมการการเมือง สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ปี 2558-2562
- ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์ ประจำคณะกรรมการระบบการเลือกตั้งและพรรคการเมือง สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ปี 2558-2562

- อนุกรรมการการสร้างและขับเคลื่อนร่างรัฐธรรมนูญฉบับปฏิรูป ปี 2558
- บริษัท เปรมสวัสดิ์ (ทาลอน) จำกัด ปี 2549-2566
- บริษัท เวิลด์เมดิคอลซัพพลาย จำกัด ปี 2552-2566
- บริษัท ทาลอน อินเตอร์เนชั่นแนล ปี 2536-2552
- บริษัท สินบัวหลวง จำกัด ปี 2533 -2536

ผลงานทางวิชาการ (เรียงจากใหม่ – เก่า)

1. งานวิจัย

- เรื่อง “การศึกษาเพศสภาพกับสิทธิทางวัฒนธรรม” กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม 2567
- เรื่อง กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการเมืองท้องถิ่นของคณะกรรมการชุมชนในเทศบาลนครปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ปี 2566 เข้าถึงได้ที่ <https://bri.mcu.ac.th/rsa/wp-content/uploads/elementor/forms/66cd608e8ed91.pdf>
- เรื่อง การศึกษาการจัดการความขัดแย้งปัญหาที่ดินกรณีสนามยิงปืน”ทุ่งฟ้าผ่า” สถาบันพระปกเกล้า พ.ศ.2564 เข้าถึงได้ที่เว็บห้องสมุดสถาบันพระปกเกล้า <https://www.kpi-lib.com/elib/cgi-bin/opacexe.exe?op=mmvw&db=Main&sid=&skin=s&usid=&mmid=11536&bid=29106&lang=1>
- เรื่อง ดุลยภาพระหว่างสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน กรณีศึกษาการก่อสร้างศาสนสถาน สถาบันพระปกเกล้าและคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ.2562 เข้าถึงได้ที่เว็บห้องสมุดสถาบันพระปกเกล้า <https://www.kpi-lib.com/elib/cgi-bin/opacexe.exe?op=mmvw&db=Main&sid=&skin=s&usid=&mmid=11017&bid=28375&lang=1>

- เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของปะการังชายฝั่งในพื้นที่เกาะหลีเป๊ะจังหวัดสตูล กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ปี 2561

2. หนังสือ

- ธรรมาภิวัฒน์ : ปรัชญาภูทันทสูตรกับการพัฒนาคนและสังคมในยุคดิจิทัล , ปี 2569
- จากทุนวัฒนธรรมสู่ระบบคุณค่า : ยกระดับการท่องเที่ยววิถีไทยในเศรษฐกิจโลก, ปี 2569
- Next Normal : สมดุลใหม่แห่งการพัฒนาสังคมยั่งยืนในยุคดิจิทัล , ปี 2568
- เรื่อง ทุ่งฟ้าผ่า 106 ปี สำนักสันติวิธีและธรรมาภิบาล สิ่งพิมพ์ห้องสมุดสถาบันพระปกเกล้า ปี 2564 (ห้องสมุดสถาบันพระปกเกล้า) <https://kpi-lib.com/library/books/kpibook-28636/>

3. บทความวิจัย (เรียงจากใหม่ – เก่า)

- Gender-Inclusive Public Space Planning through Online Media Planning at Khao San Road Tourist Attraction , 2025 16th International Conference on E-Education, E-Business, E-Management and E-Learning (IC4e), Tokyo, Japan, 2025, pp. 345-350, doi: 10.1109/IC4e65071.2025.11075386.
- กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการเมืองท้องถิ่นของคณะกรรมการชุมชนในเทศบาลนครปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ปี ๒๕๖๖ (ทุนวิจัยจากเทศบาลนครปากเกร็ด)นนทบุรี แหล่งที่ตีพิมพ์ : วารสารรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๘) เข้าถึงได้ที่ <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jpsmbu/article/view/272943>

- เรื่อง การจัดการเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม, วารสารสืบเนื่องจากประชุมวิชาการงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ.๒๕๖๕ , เรื่องที่ ๑๑๕ หน้า ๑๕๔๗-๑๕๕๙ , ผู้แต่ง พระเมธีปริยัติวิบูล, ปิยวรรณ หอมจันทร์ , พระมหาประกาศิต สิริเมธ และพรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ
- เรื่อง บทบาทผู้สูงอายุ: การเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยชราในการดูแลตนเอง, วารสารสืบเนื่องจากประชุมวิชาการงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖ เรื่องที่ ๓๖ หน้า ๓๗๙- ๓๙๐ ผู้แต่ง ภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา และ พรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ
- เรื่อง ทิศทางการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาองค์การแห่งการเรียนรู้ขององค์กรภาครัฐและเอกชน ,วารสารสืบเนื่องจากประชุมวิชาการงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖ เรื่องที่ ๔๐ หน้า ๔๒๗-๔๔๑ ผู้แต่ง พรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ และ ภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา
- เรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพการบริการของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดนครปฐม, วารสารสืบเนื่องจากประชุมวิชาการงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖ หน้า 2146-2154 ผู้แต่ง พระอุทิศ สุขแสง, พรทิพย์ เตชะสมบุญนากิจ, สฤณี สายสวาท และ ภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา
- เรื่อง ความสำคัญของการออกกำลังกายในผู้สูงอายุในวัยเกษียณ, วารสารสืบเนื่องจากประชุมวิชาการงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๐

- กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖ , หน้า 2155-2163 ผู้แต่ง พรทิพย์ เตชะสมบุญณากิจ, ฐริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา, สฤษฐ์ สายสวาท และ พระอุทิศ สุขแสง
- เรื่อง หลักธรรมาภิบาลกับการบริหารงานบุคคลของสถาบันการศึกษา, วารสารสืบเนื่องจากประชุมวิชาการงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๕ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖ , หน้า 2164-2175 , ผู้แต่ง สฤษฐ์ สายสวาท , พระอุทิศ สุขแสง . ฐริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา, และพรทิพย์ เตชะสมบุญณากิจ

4. บทความวิชาการ

- Access Denied: Algorithmic Inequality in Comparative Welfare States : A Four-Country Analysis , วารสารนิติสาร ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม- ธันวาคม 2568) เข้าถึงได้ที่ <https://ejournals.swu.ac.th/index.php/ll/article/view/17164>
- กระบวนการยุติธรรมในยุคดิจิทัล , ปี 2025, วารสารสหวิทยาการ สังคมศาสตร์และการบริหารงานยุติธรรม, 1(3), 25–34. สืบค้น จาก <https://so11.tci-thaijo.org/index.php/JISSJA/article/view/2588>
- จากขยะสู่รายได้ พุทธนวัตกรรมในการจัดการขยะด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล. ใน รายงานสืบเนื่องการประชุมทางวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 2 นวัตกรรมสังคมและวัฒนธรรมสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนา (หน้า 444-455). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. <https://socant.mcu.ac.th/con/>
- แก้งเงินแบบจีน : บทเรียนสำหรับนโยบายการพัฒนาไทย, ใน รายงานสืบเนื่องการประชุมทางวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 2 นวัตกรรมสังคมและวัฒนธรรมสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนา (หน้า 456-471). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. <https://socant.mcu.ac.th/con/>

- Reforming Temple Finances: Rebuilding Trust with Digital Governance, ใน รายงานสืบเนื่องการประชุมทางวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 2 นวัตกรรมสังคมและวัฒนธรรมสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนา (หน้า 380-387). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
<https://socant.mcu.ac.th/con/>
- Buddhist Terminology in English Translation: A Comparative Study of Asian Digital Platforms, 26 June 2025, at the 3rd International Conference on Languages and Cultures (ICLC) in conjunction with the 13th Anniversary celebration of Language Institute of Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

5. เอกสารประกอบคำสอน

- พื้นฐานสำหรับการพัฒนาสังคม รหัสวิชา 615101
- การจัดการสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน รหัสวิชา 810102

ประวัติผู้แต่ง

ชื่อ นามสกุล	นาย วสันต์ ลิ้มรัตนภัทรกุล
สถานที่ทำงาน	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170
เบอร์ติดต่อที่ทำงาน	0-3524-8000-5
เบอร์มือถือ	083-1314072
อีเมล	wason072@gmail.com, wason.lim@mcu.ac.th
ประวัติการศึกษา	
2536	ประกาศนียบัตรการอบรมพัฒนาบุคลากรภาพ จาก สถาบันการพูดแบบการทูต ของ ร.อ. ดร. จิตจำนงค์ สุภาพ
2539	ประกาศนียบัตรการอบรม การแก้ไขปัญหายาเสพติดในกลุ่ม เยาวชน จาก เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก
2549	ปริญญาตรี รัฐศาสตร์บัณฑิต จาก มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช จ.นนทบุรี ประกาศนียบัตร อบรมการใช้ระบบคอมพิวเตอร์ จาก สถาบันการอบรมวิชาชีพ วิทยาลัยสารพัดช่าง จ.ศรีสะเกษ
2552	ปริญญาโท วิทยาการพัฒนารัฐบาลท้องถิ่น คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- 2553 ขึ้นทะเบียนทำเนียบนักวิจัย ของสำนักงานคณะกรรมการการ
วิจัยแห่งชาติ
รหัสนักวิจัย 00911892
- 2553 ปริญญาตรี รัฐประศาสนศาสตร์ จาก
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช จ.นนทบุรี
- 2558 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพัฒน
ศึกษา ภาควิชาการศึกษาขั้นพื้นฐาน คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตำแหน่งงานปัจจุบัน

- 2561 –2565 เลขานุการบัณฑิตศึกษา และอาจารย์ประจำสาขาวิชาการ
พัฒนาศึกษา ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบล
ลำไทร อำเภอลำไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170
- 2566 – ปัจจุบัน ผู้อำนวยการหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ
พัฒนาศึกษา
ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร
อำเภอลำไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170
- 2568 - ปัจจุบัน บรรณาธิการ วารสาร การพัฒนาศึกษา ภาควิชาสังคมวิทยา
และมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน

- 2559 – 2561 อาจารย์ประจำโครงการจัดตั้งวิทยาเขตอำนาจเจริญ
มหาวิทยาลัยมหิดล สังกัดสำนักงานอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหิดล
ประธานฝ่ายการจัดการความรู้ (KM = Knowledge
Management) โครงการจัดตั้งวิทยาเขตอำนาจเจริญ
มหาวิทยาลัยมหิดล
รองประธานฝ่ายบริการวิชาการ โครงการจัดตั้งวิทยาเขต
อำนาจเจริญ มหาวิทยาลัยมหิดล
- 2539 – 2558 วิทยากรพิเศษ เรื่องการแก้ไขปัญหาเสพติดในกลุ่มเยาวชน
ของกรมกิจการพลเรือนทหารบก
- 2540 อาจารย์พิเศษ ในระดับปริญญาตรี มหาจุฬาลงกรณ์ราช
วิทยาลัย วิทยาเขต ศรีสะเกษ
- 2551 ผู้ช่วยนักวิจัย โครงการพัฒนามาตรฐานและประเมินผลสัมฤทธิ์
การเสริมสร้างขีด ความสามารถด้านการบริหารจัดการ
สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด (สทกจ.)
- 2552 ผู้ช่วยนักวิจัย โครงการ การให้คำปรึกษา เรื่องการพัฒนา
ยุทธศาสตร์และการบริหารจัดการที่ดี เพื่อสนับสนุนการพัฒนา
ขีดความสามารถแกนนำของขบวนการองค์กรชุมชน ระดับ
จังหวัด (พอช.)
- 2553 ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการ ดำเนินกิจกรรมพัฒนาระบบข้อมูล
สารสนเทศด้านครอบครัวหลักประกันความมั่นคงของ
ครอบครัว สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว
กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

- 2553 นักวิจัย กิจกรรมพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศด้าน
ครอบครัว สำนักงานกิจกรรมสตรี กระทรวงการพัฒนาสังคม
และความมั่นคงของมนุษย์
- 2553 นักวิจัยโครงการขับเคลื่อนและพัฒนามาตรฐานครอบครัว
เข้มแข็ง สำนักงานกิจกรรมสตรีและสถาบันครอบครัว
กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- 2553 นักวิจัยโครงการประเมินประเมินแผนป้องกันและแก้ไขปัญหา
เอดส์ กทมฯ กองควบคุมโรคเอดส์ ฯ กรมอนามัย
กรุงเทพมหานครฯ
- 2553 นักวิจัยโครงการประเมินความพึงพอใจ ของผู้รับบริการ จาก
สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
- 2553 อาจารย์ผู้ช่วยสอน ระดับปริญญาตรี คณะสังคมสงเคราะห์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน และ การ
วิจัยในงานพัฒนาชุมชน
- 2553 - 2557 อาจารย์พิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี วิชา การ
บริหารเพื่อการพัฒนา ชั้นปีที่ 3 ในระดับปริญญาตรี
- 2554 – 2558 อาจารย์พิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ วิชา ความ
เป็นพลเมือง, พลวัตชุมชนในกระแสโลกาภิวัตน์, เทคนิคและ
วิธีการในงานพัฒนาชุมชน ในระดับปริญญาตรี

- 2554 – 2559 อาจารย์พิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม จังหวัดนครปฐม วิชา สถิติวิจัยเบื้องต้นสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์ , สหกรณ์กับงานพัฒนาชุมชน, การสร้างเครือข่ายในงานพัฒนาชุมชน ในระดับปริญญาตรี
- 2554 คณะผู้จัดทำ คู่มือการจัดทำแผนครอบครัวเข้มแข็งโดยชุมชน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- 2554 นักวิจัย โครงการการประเมินความพึงพอใจของผู้รับบริการ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนประจำปี 2554
- 2555 วิทยากรอบรมพัฒนาบุคลากร นักศึกษาภาควิชาการพัฒนาชุมชน ชั้นปี 1 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
- 2556 ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการคัดเลือกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีการบริหารจัดการที่ดี เพื่อรับเงินรางวัลประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2555 สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
- 2557 ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการ ประเมินองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเป็นเลิศเพื่อรับรางวัลพระปกเกล้า ประจำปี พ.ศ. 2557
- 2557 คณะทำงาน จัดทำมาตรการเพื่อการปราบปรามการทุจริตเชิงนโยบายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประจำปี พ.ศ. 2557 สำนักงานการปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ปปช.)
- 2557 ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการ ศึกษาวิจัยเพื่อวัดระดับความเข้มแข็งภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า

- 2557 นักวิจัยโครงการ วิพากษ์ เกณฑ์และตัวชี้วัดครอบครัวยุคใหม่
สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการ
พัฒนาศักยภาพและความมั่นคงของมนุษย์
- 2558 นักวิจัยโครงการ พัฒนาระบบฐานข้อมูลครอบครัวยุคใหม่
สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการ
พัฒนาศักยภาพและความมั่นคงของมนุษย์
- 2559 นักวิจัยโครงการ “ชุมชนสุขยั่งยืน” โดยความร่วมมือระหว่าง
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับ บริษัท อารีญา พร็อพเพอร์ตี้
จำกัด มหาชน โครงการนำร่อง หมู่บ้านอารีญา บางนา เฟส 1
- 2559-2560 กรรมการหลักสูตร นวัตกรรมจัดการสังคมและสิ่งแวดล้อม
โครงการจัดตั้งวิทยาเขตอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ
สำนักงานอธิการบดี ม.มหิดล
- กรรมการร่างหลักสูตร บูรณาการศาสตร์เพื่อการพัฒนา
โครงการจัดตั้งวิทยาเขตอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ สำน
งานอธิการบดี ม.มหิดล
- ประธานกลุ่มงานการจัดการความรู้ KM โครงการจัดตั้งวิทยา
เขตอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ
- รองประธานกลุ่มงานบริการวิชาการ โครงการจัดตั้งวิทยาเขต
อำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ
- 2560 หัวหน้าโครงการวิจัย การเมืองเรื่อง “ข้าว” บทสะท้อน
รูปแบบการแก้ไขปัญหาชาวนาในจังหวัดอำนาจเจริญ ทุน
สนับสนุนงานวิจัย สถาบันพระปกเกล้า

- 2560 นักวิจัยโครงการจัดการพื้นที่การเรียนรู้สู่ชีวิตอันอุดม มูลนิธิ เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ทุนสนับสนุนทุนวิจัย จาก สถาบันวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- 2561 นักวิจัยโครงการ กระบวนการบริหารในการขับเคลื่อนการ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทุนสนับสนุน สถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย
- 2562 หัวหน้าโครงการวิจัย ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการปัญหาความ เหลื่อมล้ำเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทุนสนับสนุนการวิจัย สถาบันพระปกเกล้า
- 2562 หัวหน้าโครงการ การประสานไตรภาคี เพื่อลด ละ เลิก สุรา และยาสูบ แบบยั่งยืน
ทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนสุขภาพ (สสส.)
- 2563 หัวหน้าโครงการเสริมสร้างเครือข่ายพลัง บวร จังหวัดสงขลา เพื่อลดปัจจัยเสี่ยงตามแนวพุทธศาสนา ทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนสุขภาพ (สสส.)
- 2564 นักวิจัยโครงการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ทุนสนับสนุนการ วิจัย สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) กรุงเทพมหานคร

- 2564 นักวิจัยโครงการบทบาทคณะสงฆ์กับการแก้ไขปัญหาเสพติดอย่างยั่งยืน ทุนสนับสนุนการวิจัย จากสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) กรุงเทพมหานคร
- 2565 - 2566 หัวหน้าโครงการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพและแนวโน้มนผลกระทบต่อป่าชายเลนในพื้นที่ ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา งบสนับสนุนทุนวิจัย จากมูลนิธิสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (ประเทศไทย) หรือ Foundation for Environmental Education for Sustainable Development (Thailand) มีชื่อย่อว่า FEED
- 2565 หัวหน้าโครงการวิจัย หัตถกรรมท้องถิ่นจากผักตบชวา กับกระบวนการสร้างความมั่นคงของชุมชนอย่างยั่งยืน ทุนสนับสนุนทุนวิจัยจากสาขาวิชาการพัฒนาสังคม งบประมาณประจำปี 2565 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 2566 หัวหน้าโครงการ การติดตามประเมินผลการดำเนินการของมูลนิธิสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (ประเทศไทย) ประจำปี 2565
- 2567 หัวหน้าโครงการ ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองผ่านการอบรมค่ายเยาวชนพิทักษ์รักษ์ป่าชายเลน ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ทุนสนับสนุนการวิจัยจากมูลนิธิสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่าง

- ยั่งยืน (ประเทศไทย) หรือ Foundation for Environmental Education for Sustainable Development (Thailand) มีชื่อย่อว่า FEED
- 2567 หัวหน้าโครงการ การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมศักยภาพกลุ่มเศรษฐกิจฐานรากผ่านกระบวนการเรียนรู้ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่เข้าร่วมโครงการออมสินยุวพัฒน์รักษ์ถิ่น สนับสนุนการวิจัย จากธนาคารออมสิน
- 2568 นักวิจัย โครงการศึกษาและพัฒนาเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานการพิทักษ์คุ้มครองสิทธิ เสรีภาพและสวัสดิภาพกรณีบุคคลไร้รัฐไร้สัญชาติของกระทรวงยุติธรรม สนับสนุนการวิจัยจาก กรมพินิจและคุ้มครองสิทธิเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรม
- 2568 หัวหน้าโครงการออกแบบระบบห้องปฏิบัติการช่วยเหลือคนไทยในต่างประเทศ สนับสนุนการวิจัย สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

การเป็นวิทยากร/อาจารย์พิเศษ

- 2552 วิทยากรโปรแกรม พัฒนาศักยภาพของ บุคลากร กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

- 2552 ผู้ช่วยวิทยากร โปรแกรม การอบรมพัฒนาศักยภาพ กลุ่มส่งเสริมและสนับสนุนทางวิชาการ ๑ – ๑๑ (สสว.)
- 2553 ผู้ช่วยวิทยากร อบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพบุคลากรตามขีดสมรรถนะองค์กรกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- 2553 ผู้ช่วยวิทยากร โครงการศึกษาแนวทางการพัฒนาสังคมโดยใช้ทุนทางสังคม ประเภทแกนนำชุมชนและอาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- 2556 วิทยากร โครงการอบรม พัฒนาศักยภาพของเยาวชนรุ่นใหม่ (นักถักทอชุมชน) มูลนิธิสยามกัมมาจล ธนาครไทยพาณิชย์ จำกัด
- 2557 วิทยากรโครงการ ปรับปรุงตัวชี้วัด ครอบครัวเข้มแข็ง สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (ที่โรงแรมปรีnce พาเลซ)
- 2558 วิทยากรอบรม เรื่อง การเสริมสร้างพลัง นักศึกษาระดับปริญญาตรี ภาควิชาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
- 2558 วิทยากรพิเศษ บรรยายเรื่อง โครงสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง

- 2559 วิทยากรพิเศษ บรรยายเรื่อง โครงสร้างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีปทุม
- 2562-2568 อาจารย์พิเศษ รายวิชา เทคโนโลยีสารสนเทศกับงานสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๓.ศาลายา - นครชัยศรี ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170

ผลงาน หนังสือ บทความและเอกสารทางวิชาการ

- 2554 บรรณาธิการ หนังสือทฤษฎีการพัฒนาชุมชน เขียนโดย รศ.ดร.วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์
- 2558 บทความวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมกับกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน” ในการประชุมวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน ประจำปี พ.ศ. 2557 หัวข้อเรื่อง “ศาสตร์การพัฒนาชุมชน ในเวทีปฏิรูปแห่งชาติ” คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2558 บทความวิจัยเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง” นำเสนอในการประชุมวิชาการระดับบัณฑิตศึกษาระดับชาติ ครั้งที่ ๖ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับคณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีมหานคร และศูนย์ศึกษาวิจัยและพัฒนาระบบการยุติธรรมไทย พ.ศ.2558 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

- 2558 บทความวิจัยเรื่อง “รูปแบบการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองภาคพลเมือง” จัดพิมพ์เผยแพร่ในวารสารวิชาการ Veridian E-Journal Sipakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 เดือนพฤษภาคม – สิงหาคม 2558 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- 2563 บทความวิจัยเรื่อง “ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการปัญหาความเหลื่อมล้ำเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์วิทยาเชิงพุทธ วัดวังตะวันตก จังหวัดนครศรีธรรมราช ในปีที่ 5 ฉบับที่ 11 (พฤศจิกายน 2563)
- 2566 บทความวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาศักยภาพองค์กรเกษตรกรเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน” ในการประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 61 ระหว่างวันที่ 1-3 มีนาคม 2566
- 2566 บทความวิจัยเรื่อง “แนวโน้มผลกระทบต่อป่าชายเลนของชุมชนและแนวทางการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา” ในการประชุมเวทีวิชาการ Mahidol Sustainable Development Conference 2023 วันพุธที่ 23 สิงหาคม 2566 ณ มหิดลสิทธาคาร
- 2567 บทความวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมือง พื้ทักษ์รักษ์ป่าชายเลน ผ่านกิจกรรมค่ายเยาวชนตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา” ปีที่ 30

ฉบับที่ 4 ตุลาคม-ธันวาคม 2567 วารสารมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ (สทมส.) ISSN 2985-2196 สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร

การอบรมพัฒนาศักยภาพ

- 2564 เกียรติบัตร อบรมแบบออนไลน์ “โครงการการสร้างเสริม
เครือข่ายลดปัจจัยเสี่ยงตามแนวทางพระพุทธศาสนา” ของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ณ. วันที่ 27
พฤศจิกายน 2564
- 2564 เกียรติบัตร การอบรมแบบออนไลน์ เรื่อง “ศาสตร์และศิลป์
การวิจัยเชิงคุณภาพ” ณ. วันที่ 4 เดือน พฤศจิกายน 2564
- 2565 วุฒิบัตร การอบรมประชุม “Research Human Participant
Protection Course and GCP for the New Coming
Investigators” ของมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ และ
ชมรมจริยธรรมงานวิจัยในคนในประเทศไทย (FERCIT) ณ.
วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2565
- 2566 ประกาศนียบัตร เข้าร่วมงาน “Learning City ร่วมก้าวไปสู่
เมืองแห่งการเรียนรู้” เวทีระดมความร่วมมือขับเคลื่อนสู่เมือง
แห่งการเรียนรู้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ณ. วันที่
20 เมษายน 2566

- 2566 วุฒิบัตร์ การเข้าร่วมการอบรมแบบออนไลน์ โครงการ “แนวทางและเทคนิคการเขียนขอตำแหน่งทางวิชาการ” ณ. วันที่ 26 พฤษภาคม 2566
- 2567 Certificate of Completion National Research Council of Thailand (NRCT) and Forum for Ethical Review Committee in Thailand (FERCIT) On 6-7 February 2024
- 2568 เกียรติบัตร เข้าร่วมและอบรมโครงการ The Future in Now อบรมด้าน AI หลักสูตร การประยุกต์ใช้ Generative AI สำหรับนักเรียนและการสอน ให้ไว้ ณ วันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2568 ออกโดย มหาวิทยาลัยมหิดล
- 2568 เกียรติบัตร การผ่านการอบรมหลักสูตรเสริมพลังครูสร้างนวัตกรรมสื่อการสอนด้วย AI เพื่อการเรียนรู้ในยุคดิจิทัลผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์โปรแกรม ZOOM: การออกแบบบทเรียน Podcast อย่างสร้างสรรค์ ด้วยเทคโนโลยี AI ให้ไว้ ณ วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2568 โดย สถาบันพัฒนาครู
- 2568 ประกาศนียบัตร ผ่านการอบรม Generative AI และการใช้งาน ChatGPT เพื่อให้ในการศึกษาค้นคว้า ให้ ณ วันที่ 30 กันยายน 2568 ออกโดยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เจาะลึกทฤษฎี HCST เปลี่ยนผ่านสังคมยุค AI จาก “เทคโนโลยีเป็นใหญ่” สู่ “มนุษย์เป็นศูนย์กลาง”

หนังสือเล่มนี้เชื่อมโยงศักยภาพมนุษย์
นวัตกรรมสังคม และความยั่งยืน
เพื่อความงอกงามของชีวิตอย่างแท้จริง,
เหมาะสำหรับนิสิต นักศึกษาทุกระดับ
และผู้สนใจก้าวทันกระแสโลก
เพื่อสร้างอนาคตที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

PEOPLE

CULTURE

COLLABORATION

GROWTH

WELL-BEING

PURPOSE

TECHNOLOGY

DIGITIZATION

AUTOMATION

INTEGRATION

EMPOWERMENT

PURPOSE